

ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ

Bolu Halk Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları: 3

KEMÂL ÜMMÎ DÎVÂNİ

(İnceleme-Metin)

Yrd. Doç. Dr. Hayati YAVUZER

KEMÂL ÜMMÎ DÎVÂNÎ

(İnceleme-Metin)

Yrd. Doç. Dr. Hayati YAVUZER

*"Evlat aziz, terbiyesi ondan da azizdir "diyen
dedem ve babamın aziz ruhlarına...*

KEMÂL ÜMMÎ DÎVÂNÎ

(İnceleme-Metin)

Yrd. Doç. Dr. Hayati YAVUZER

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ	XIX
SÖZ BAŞI	XXI
KISALTMALAR	XXV
GİRİŞ	1
XV. YÜZYILIN TARİHİ, SİYASİ VE KÜLTÜREL DURUMUNA GENEL BİR BAKIŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KEMÂL ÜMMÎ'NİN HAYATI

A. KEMÂL ÜMMÎ'NİN MENKABEVÎ HAYATI	5
1. MKÜ'ye Göre	6
a. Memleketi, Yaşadığı Yer	7
b. Ailesi ve Çocukları	9
c. Çevresindekiler	12
2. Vilâyet-nâme i Sultân Şucâuddîn'e Göre	16
3. Sefîne'ye Göre	18
B. KEMÂL ÜMMÎ'NİN TARİHÎ HAYATI	19
1. Yaşadığı Dönem, Doğum Tarihi ve Çevresi	19
2. Ailesi ve Çocukları	24
3. Adı ve Mahlâsı	27
4. Tahsili, Ümmîliği, Seyahatleri	29
5. Şeyhleri	32
6. Tarikatı	40
7. Vefatı ve Mezarı	49

İKİNCİ BÖLÜM

KEMÂL ÜMMÎ'NİN ESERLERİ, ESERLERİNİN ŞEKL VE TÜR BAKIMINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ, DİLİ VE SAN'ATI

A. ESERLERİ	59
1. Risâle-i İmân	59
2. Kırk Armağan	59
3. Hikâye-i İlazîre-i Kuds	64
4. Risâle-i Vefât	67
5. Dîvân	67
a. Nüsha Tesbit Çalışmaları	69
b. Nüsha Tavsiileri	70
ba. Metin Tesbitinde Esas Alınan Nüshalar	70
bb. Diğer Nüshalar	81

bc. Mecmualar	88
c. Nüsha Şecereleri	89
B. KEMÂL ÜMMÎ DÎVÂNINDA VEZİN, KÂFİYE, NAZİM	
ŞEKİLLERİ VE TÜRİLER	92
1. Vezin	92
2. Kafiye	96
3. Nazım Şekilleri ve Türler	102
a. Nazım Şekilleri	102
aa. Kasıde	104
ab. Gazel	104
ac. Tecrüs-i Tâim	105
ay. Mukaddem-Mu'ahhar	106
ad. Mesnevî	107
ae. Tercî'-i Bend	107
af. Murabba'	108
ag. Kıt'a	108
ağ. Tıyug	108
b. Türler	109
ba. Tevhid	109
bb. Münacat	109
bc. Na'î	110
be. Medhiye	110
bd. Meraiye	111
be. Bahâr-nâme, Hazan-nâme	112
bf. Gazel-İlahî	113
bg. Nasihat-nâme	113
bğ. Şathiyye	115
C. DİLİ, SAN'ATI VE ÜSLUBU	115
1. Dili, Kelime Hazinesi	115
a. Arkaik Unsurlar	119
b. Deyimler	119
c. Atalar sözü	121
2. San'atı	122
a. Dünya Görüşü ve Bilgi Kaynakları	122
b. Edebiyatımız İçindeki Umumi Yeri, Şerhi	124
3. Üslubu	133
a. Anlatım Şekilleri	135
aa. Hitap ve Nasihat Yoluyla Anlatma	135
ab. Doğrudan Doğruya Anlatma	136
ac. Tahkiye	137
ae. Mukâleme ve Soru Yoluyla Anlatma	138
ad. Dehl ve İspat Yoluyla Anlatma	139

ae. Zıtlar Arası İlişki Kurma Yoluyla Anlatma	140
af. Tasvir Yoluyla Anlatma	140
ag. Kıyaslama İle Anlatma	142
b. Förmüller/ Kalıplar	143
c. Diğer Üslup Özellikleri	147
ca. Tekrir	147
cb. Nida	148
cc. İstihâm	148
çç. Mecaz	149
cd. Cinas ve İ'ade	150
ce. Teşbih	151
cf. İstiare	151
cg. Teşhis ve İntak	151
cğ. Telmih	152
ch. Tenasüb	152
ci. Tecrid	152
cj. Hüsn-i Ta'îl	153
ej. İhsâl-i Mesel	153
ek. Löff ü neşr	153

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KEMAL ÜMMÎ DİVANININDA DİN VE TASAVVUF

I. DİN	155
A. İTİKAT	155
1. Allah	155
2. Melekler	160
a. Cebrâ'il	161
b. İsrâ'il	162
c. Mikâ'il	162
ç. Azrâ'il	163
d. Münker-Nekir(Somucılar)	163
3. Kitaplar	164
4. Peygamberler	166
a. Adem Peygamber	167
b. Şit Peygamber	169
c. İdris Peygamber	169
ç. Nuh Peygamber	170
d. Hüd Peygamber	170
e. Zülkarneyn Peygamber	171
f. İbrâhîm Peygamber	171
g. İsmâ'il Peygamber	172
h. İshâk Peygamber	172

a. Ya'kûb Peygamber	173
i. Yûsuf Peygamber	173
j. Eyyûb Peygamber	174
k. Şu'ayb Peygamber	175
l. Mûsâ Peygamber	175
m. Hızır Peygamber	176
n. Zülkifl Peygamber	176
o. Yunus Peygamber	176
ö. Dâvûd Peygamber	177
p. Süleymân Peygamber	177
r. Lokmân Peygamber	179
s. Dânyâl Peygamber	179
ş. 'Üzeyr Peygamber	179
ı. Yahyâ Peygamber	179
u. İsa Peygamber	180
û. Cereis Peygamber	181
v. Muhammed Peygamber	181
5. Âhiret ve Âhiretle İlgili Kavramlar	186
a. Âhiret	186
b. Âhir zaman, Kıyâmet, Sûr	188
c. Haşr (Kopmak), Mahşer, Mahşer Güllü, Yevm-i Neşr, Yarin	189
ç. Terazî (Mizân), Sırat, 'Amel Defteri (Ak Biti, Kara Biti)	191
d. Cennet ve Cennetle İlgili Kavramlar	193
da. Cennet(Uçmak)	193
db. Bal, Sûd, Hamr ve Su İmağı	196
dc. Kevser, Tübâ	196
dç. Hûrî (Hür), Gilmân, Vildân	196
dd. Kasc, Kûşk, Serâ (Sarây)	197
de. Hulle, Hil'at	197
dē. Rızvân	198
f. Cehennem ve Cehennemle İlgili Kavramlar	198
fa. Cehennem (Tamu)	198
fb. Tama Mâlikî	199
6. Hayır ve Şer, Kader ve Kaza	200
a. Hayır ve Şer	200
b. Kader ve Kaza	201
B. İBADET	203
1. Kelime-i Şahâdet, Kelime-i Tevhid	206
2. Namaz ve Namazla İlgili Kavramlar	207
a. Namaz	207
b. Abdest	209

e. Kiyâm, Secde	210
ç. Meccid	210
d. İmâm, Mû'ezzin, Kible, Ezân, Cemâ'at	210
e. Tesbîh, Du'â, Salâvat	212
3. Oruç ve Oruçla İlgili Kavramlar	214
4. Hac ve Hâc'a İlgili Kavramlar	214
5. Zekât	215
C. SURELER, ÂYETLER VE HADİSİLER	215
1. Sureler, Âyetler	216
2. Hadisler	221
Ç. DİĞER DİNİ UNSURLAR	223
1. Din, Mezheb	223
2. İmân, Küfür	225
3. Mû'min, Müslümân, İslâm	226
a. Mû'min	226
b. Müslümân	227
c. İslâm	228
4. İkrar, Mâkar, İnşûr, Mîlakir, Kâfir	228
5. Ümmet, Millet	230
6. Sevap, Azık, Yol yarağı, Tufta	230
7. Gûnâh, Yazuk, Cürm, Gûnâhkâr	231
8. Münâfik, 'Âsî, Fâsik	233
a. Münâfik	233
b. 'Âsî	234
c. Fâsik	234
9. Helâl ve Haram	235
10. Ölüm ve Ölümlle İlgili Kavramlar	237
a. Ölüm	238
b. Ecel	242
c. Kefer, Vubut, Kahr, Mezarlık	243
11. Gazâ, Gâzi, Cihâd, Câid	246
12. Şehid	247
13. Fervâ	247
14. Bid'at	248
15. Mî'râc ve Mî'râc'a İlgili Bazı Kavramlar	248
16. Katsaî Geceler (Leyl-i Kadr, Şeb-i Mî'râc)	250
17. Bayram	250
18. Kurban	250
19. Cin, Dev	251
20. Şeytân	252
21. Tersâ, Kenise, Deyyâr, Zennâr, Pûl, Hâç	253
a. Tersâ	253

b. Kenise-Deyyâr	254
c. Zianâr	254
ç. Put(büt)	255
d. Hâp	256
D. DİNİ ŞAHSİYETLER	257
1. Sahâbeler Ve Divân'da Sahâbelerle İlgili Genel Değerlendirmeler	257
2. Bazı Sahâbeler	257
a. Hamza-Abbâs	257
b. Hâlid-Ca'fer-i Tayyâr	258
c. Sülmân-ı Fârisî	258
ç. Bilâl	258
3. Ensâr-Muhâcîrler-Tâbi'in	258
4. Ashâb-ı Suffâ	259
5. On Yur (Aşere-i Mübeyyene)	259
6. Âl-i Beyt-Eh-i-Beyt	260
7. Dört Halife	260
a. Ebu Bekr	261
b. Ömer	261
c. Osman	261
ç. Âli	261
8. Ashâb-ı Kelif	262
II. TASAVVUF	263
A. KEMÂL ÜMMÎ VE TASAVVUF	264
B. VAHDET-İ VÜCUD, TEVHÎD, HÜSN-İ MUTLAK	265
1. Vâhdet-Keser	269
2. Mâsivâ	270
3. Tecellî	273
4. Cemâl, Dîzâr(Dîddâr), Rû'yet-i Dîzâr	274
5. Nîşân- Bî-nîşân	276
6. Zâhir-Bâtin, Genc-i Pinhân, Sır-Râz	277
7. Gönül (Kalb, Yürek, Dil), Gönüle İlgili Benzetmeler ve Diğer Vasıflar	277
a. Genel Olarak Gönül	277
b. Gönül Kıymak	280
c. Gönüle İlgili Benzetmeler	281
ca. İsa, Yûsuf	281
cb. Kâbe	281
cc. Tîr	282
çç. Şehir, Bağdâd	282
cd. Ulu dergâh	282

ce. Bay, Yoksul, Yavlek fakir, Hur u Hakir, Cihân Şâhı,	
Hoca, Kul, Raht, Kârübân, Reh-zen, Râh	282
çf. Ozâd-ı Oguz	283
çg. Mir	283
ch. Âşık, Tâlib	283
ci. Şems, Zerre, Mâh-i münir, Buht, Deryâ, Katra, Mâhî	283
cj. Seyyâre	284
cj. Çemen, Bag-buhçe, Vâdî, Şahrâ, Kûh, Gâh	284
ck. Govher-eşân, Kân-ı cevâhir, Kelutbâ	284
cl. Kâş taş, Şör yir, Mermer, Bakır	285
cm. Kuş, Serçe	285
cn. Pervâne(Delû Pervâne)	286
co. Sarây	286
cö. Dükân	286
cp. Ev, Div Evi	286
cr. Ayna(Gözcü), Levh	287
cs. Kandı-Mün	288
cş. Kâb (İtikâd kâhı, Sinek kâb), Tava	288
d. Günlün Diğer Vasıfları	289
da. Delû, Divâne	289
db. Hastâ, Bîmâr, Başlu, Pür-yâre	289
dc. Simuklu, Virân, Dörek	289
dg. Yolcuş, Refik, Hem-râh, Güm-râh, Hurrem	290
dd. Bî-karâr, Hercâyî, Âvâre	290
de. Gönül gözü, Gönül Kulâğı, Gönül Göğü	290
8. Aşk	292
a. Genel Olarak Aşk Kavramı	292
b. Aşkla İlgili Benzetmeler	295
ba. derd,	295
bb. Şarâb, Muğrâb-ı Mey-hâne, Kadeh, Sagrak	295
bc. Od, Harâret	296
bd. Kılavuz, Kârübân, Delil	297
be. Şem' (ışık-ı ma'âni şem'i), Bîkce	297
bf. Ök	297
bg. Su	298
bg. Genç	298
bh. Saz (İşk (İstinûf sazı)	298
bi. Râzâr	298
bj. Şeker	299
9. 'Anâsır-ı E'ba'â	299
10. Kendini (Nefsini) Bilmek	301
11. 'Akıl (Öğ. Us) ve Akılla İlgili Benzetmeler	302

a. Genel Olarak Akıl Kavramı	302
b. Akılla İlgili Benzetmeler	303
ba. Süleyman, Esir, Şâh	303
bb. Kal'a, Leşker	304
bc. Şir-gir	304
bç. Dost	304
12. Cân Ve Cânla İlgili Benzetmeler	305
a. Genel Olarak Cân Urisuru	305
Can gözü, Can kulağı, Can göğü	306
b. Cânla İlgili Benzetmeler	307
ba. Çemca	307
bb. Kuşca Cân, Komuk	307
bc. Humâ	307
bç. Tifti	307
bd. Arslan	307
be. Kurbân	308
bç. Kal'a	308
bg. Sipûhi	308
bğ. Tuhte	308
13. Vücûd (Cism, Ten) ve Vücûd'a İlgili Benzetmeler	309
a. Genel Olarak Vücûd Kavramı	309
b. Vücûdla İlgili Benzetmeler	310
ba. Mülk, Şehir, Demür Kal'a	310
bb. Ka'şes, Binâ , Od, Su, Yıl(Yel), Toprak- Türah, Harâh, Kahlb	310
bc. Tavuk	311
14. Nefis (benlik)	311
a. Genel Olarak Nefis Kavramı	311
b. Nefisle İlgili Benzetmeler	314
ba. Hayvân, Ejderhâ, Div, İt, Şir, Kuş, Baykuş, Gurâb	314
bb. İl, Çeri, Ok, Yay, Sem'	315
bc. Şeytân, Ağ-yâr, 'Adû, Düşmân, Ser-keş, 'Asî, Zâlim, Harâsî, Ugru	316
bç. Kâfir	317
C. FLEST MECLİSİ	318
Ç. TASAVVUFİ MERTEBE VE KAVRAMLAR	319
1. Dört Kapı (Merâtib-i Erba'a)	319
a. Şerî'at	321
b. Teriket	321
c. Ma'rîfîr	323
ç. Hakikat	323
2. Seyr ü sülûk	324

3. Cehl	327
4. Cömerlik, Şehâ	327
5. Dünya	329
6. Fena'ı'llah, Bekâb'illah	330
7. Fakr	332
8. Gurbet, Fûrkat, Yıslut	333
9. Halvet	334
10. Havf, Rocâ	336
11. Hilm	336
12. İlimmet	337
13. İki Cihana Üç Talak/Varneki	338
14. İhlâs	338
15. 'İlm	340
16. Kahr, Lutf	340
17. Kanâ'at	341
18. Kerâmet, Keşf	342
19. Meskenet	343
20. Nasihat	344
21. Riyâzet, Perhîz	344
22. Rızâ	345
23. Sâbr	345
24. Sıdk	346
25. Takvâ	346
26. Teferrüc	347
27. Terk, Tecrid	348
28. Tevbe	350
29. Tövâzu'	351
30. Tevekkül	352
31. Vilâyet	353
32. Gaybet, Bühtân, Yalancılık, Nemnimlik	353
33. Buğz	354
34. Bühl	354
35. Hırs	354
36. Kibr	355
37. Kîn	357
38. Riyâ, Süm'a, Zerk	357
39. Şöhret	358
40. Zinâ	359
D. TARİKAT İLE İLGİLİ KAVRAMLAR	359
1. Müşid	359
2. İrşâd	362
3. Pîr	363

4. Derviş	364
5. Mübâdi, Tâlih, Mubâib, Mürîd, Sâlik	368
6. Dergâh, Hâbe-kâh	370
7. İkrâr	371
8. Zikir	372
9. Çille	373
10. Telkîn	374
11. 'Abû, Cûbbê, Hırka, Destâr, Tâc, Ridâ, Şâl, Yûn	374
H. BAZI MUTASAVVIFLAR	376
1. 'Aî Erîshîlî (Hoca 'Alî)	376
2. 'Âşık Paşa	378
3. Bâyezîd-i Bostânî	379
4. Cümeyîd-i Bağcâdî	379
5. Elvan Çelebî	379
6. Ferîd'üddîn 'Attâr	379
7. Gûlşehrî	380
8. Şeyh Hâmid	380
9. Hâkim Senâî	381
10. Hallâc-ı Mânsûr	382
11. Hasen-i Basî	382
12. İbrâhîm Edhem	382
13. Mâlik-i Dînâr	382
14. Ma'nûf-ı Kerhî	382
15. Mevlânâ Celâle'ddîn-i Rûmî	383
16. Muzaffar'üddîn-i Lârendî	383
17. Sa'îd-i Şîrâzî	383
18. Sadre'ddîn-i Erdebîlî	383
19. Sâfiyü'ddîn-i Erdebîlî	383
20. Sultân Veled	384
21. Şakîk	384
22. Şeyh Şah	384
23. Şiblî	384
F. KEMÂL ÜMMÎ DİVANINDA İNSAN	384
1. Genel Olarak İnsan Kavramı	384
a. İyiyi Kötüyü Seçmek	387
b. İnsan ve Ma'nâ (İç derinlik)	387
c. İnsan ve Hûner	387
ç. İnsanı Yermek	387
d. Dostluk	388
e. Söz Söylemek	388
f. İnsan ve Çevre Sağlığı	389
2. İnsan Sevgisi ve Hoşgörü	389

3. İnsan Tipleri	389
a. 'Âbid	389
b. 'Âkil	390
c. 'Âlim	391
ç. 'Ârif	392
d. 'Âşık- 'İşk Eri	392
da. Genel Olarak Âşık Tipi	392
db. Âşıkla ilgili benzetmeler	396
Bûlbûl, Mûşg-i Zâr, Lâklak, Zâg	396
Pervâne	397
'İşk-bâz, Miskîn, Bî-çâre, Melâmeli, Bobâş, Rind, Kallây,	
Mecrûh Cigerlû, Âvâre	398
Pehlivan, Behâdî, Şehîd, Karbân	399
Farrâş	399
İbrâhîm Edhem	400
Kuru karnîş	400
e. Ehl-i İlâl, Ehl-i Kâl	400
f. Er, Eren, Eren Kafîlesi, Erenler, Umîlar	401
g. Fyliyâ-Velî	402
h. Garîb	403
ı. Hoca	404
i. İnsân-ı Kâimül	404
j. Mütekî	405
k. Nâsîh	405
l. Südk	406
m. Söfi	406
n. Yârân	407
o. Zâhid-Kulmaş	408
ö. 'Ayyâr	409
p. Bahîl	410
r. Câhil	410
s. Gâfil	411
ş. Hâris	412
t. Mübtedî	412
u. Müdde'î	412
ü. Mürâ'î	413
v. Kâzib	414

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

I. METİN TESPİTİNDE GÖZETİLEN HUSUSLAR	414
II. TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ	416
IV. SONUÇ	461

V. SUMMARY	773
VI. EKLER	775
EK-1: SİLSİLE-NÂME	775
EK-2: KEMÂL ÜMMİNİN TARİKAT SİLSİLESİ	777
EK 3: KEMÂL ÜMMİNİN TEKKE KÖYÜ'NDE MEDFUN OLDUĞU KAYDINA YER VEREN SİCİLLERDEN BİR ÖRNEK SAYFA	778
EK-4: KEMÂL ÜMMİNİN BOLU'DAKİ TÜRBESİ VE ZİYARETÇİLER	779
EK-5: DİVÂN YAZMALARINDAN ÖRNEKLER	780
Kemâl Ümmî, Dîvân, Atatürk Ktp., Musallim Ceydet K. 485	780
Kemâl Ümmî, Dîvân, Milli Ktp., Yz. B:167	781
VII. BIBLİYOGRAFYA	783

SUNUŞ

2000'li yıllara ulaştığımız şu günlerde kültür araştırmalarına olan ilgi daha da artmış bulunmaktadır. Başta tarih ve edebiyat gibi pek çok alanda olan ilişkisi, kültürel araştırmaları disiplinlerarası bir yaklaşımla ele almayı gerektirmektedir. Toplumların kimlik oluşumunda da önemli pay sahibi olan kültürel öğelerin, ayrıştırıcı veya bütünlleştirici nitelikleri de dikkat çekici ayrı bir yanını oluşturmaktadır. Kültürel alandan bu şekilde de yararlanmak isteyen ulusal veya uluslararası aktörlerin zaman zaman bu yola başvurmaları bir ulusal veya uluslararası siyasi bir boyut da kazandırabilmektedir. Demek ki günümüzde kültür araştırmaları, geçmişte oranla çok daha büyük önem kazanmış bulunmakta ve hatta ülkelerin güvenliği ile ilgili bir nitelik kazanmış bulunmaktadır.

Tarih boyunca değişik dönem ve coğrafyalarda büyük bir uygarlığın yaratıcısı ve sürdürücüsü olan Türkler, başka uygarlıklarla da sürekli ilişki halinde olmuşlar; doğal olarak hem etkilenmiş hem de etkilenenlerdir. Geçmişten günümüze süreklilik halinde yaşayan kültürel değerlerimiz, bütün bu uzun zaman içerisinde, aktarılan ve yaşatılan kültürümüzün esas koruyucusu olmuştur. Coğrafi olarak farklı bölgelerde yaşasalar da, aynı köklere mensup olmuşlar. Coğrafi olarak farklı bölgelerde yaşasalar da, aynı köklere mensup olmuşlar. Coğrafi olarak farklı bölgelerde yaşasalar da, aynı köklere mensup olmuşlar. İnsanların oluşturduğu kültür evreni içerisinde birçok benzerlikler görmek olanaklıdır. Ayrıca ülkemizde yaşayan bireylerin aralarındaki kültürel bağların gelecekte daha da güçlenmesi ancak kültürel unsurlarımızın ortaya çıkarılması ve tanıtılmasına bağlı olacaktır. Bu nedenle bu unsurların ortaya çıkarılması ulusal kültürümüz için oldukça kadar, evrensel kültüre katkı bakımından da büyük önem taşımaktadır.

Orta Asya'nın farklı bölgelerinden Anadolu'ya ve başka yerlere yüzyıllar süren bir göç yaşayan Türkler, bütün bu zaman içerisinde onları birarada tutan ortak dil ve ortak tarih gibi temel kimlik belirleyici unsurlarını asla bırakmamışlardır. Bu konadaki titizliklerini bugün bile Anadolu'da ve diğer Türk toplulukları yaşadıkları bölgelerde sürdürmektedirler. Bunun sayesinde ki Anadolu'daki ve diğer bölgelerdeki Türk toplumlarının aralarına hiçbir çözülmeye zamanlarında birçok coğrafi, siyasi ve dinsel ayrışmalar karşısına karşın bütün bu ayrışmalar onların aralarında varolan ortak bilinci ortadan kaldıramamıştır. Bu süreklilik zanaatsal ve mekânsal değişimlere karşın Türklerin geçmişten bugüne ulaşan birleştirici değerlerinin ne kadar sağlam temeller üzerinde durduğunu açıkça göstermektedir. Ulusal kültür değerlerimizi, yüzyıllardır nesilden nesile aktarılan ve süreklilik arzeden kurmacık bir dögeler bütününü olarak görmek gerekmektedir. Şöyle ki, ortak geçmişe sahip topluluklarda varolan kültürel süreklilikleri dikkate alarak, bunları birbirinden kopuk olarak analiz etmek birçok temel meselelerin enlaşı-

lanmaması sonucunu doğurmaktadır. Gündümüzde çeşitli nedenlerle farklı coğrafi bölgelerde yaşayan ancak aynı kültür evrenine mensup topluluklara yönelik araştırmalarda özellikle dikkat edilmesi gereken konu, kültürel süreklilik unsurlarının varlığının gözden kaçırılmamasıdır. Bunun için de gerek ülkemizin değişik bölgelerinde, gerekse Türkiye dışında, Türk toplumlarının yaşadıkları bölgelerde kültürel alan araştırmalarına büyük gereksinim bulunmaktadır. Dünya tarihinin akışında önemli rol oynamak suretiyle çok geniş bir zaman diliminde ve bölgelerde etkinlik sağlamış olan ve sağlamaya da devam eden Türklerin kültürel sürekliliğine ilişkin ayrıntıların ortaya konulması işi oldukça karmaşık ve disiplinler arası bir çalışmaya zorunlu kalmaktadır.

Üniversitemizin henüz genç bir araştırma kurumu olarak BAMER, Bolu ve çevresi başta olmak üzere tarihsel, kültürel ve edebî kaynaklarımızın gün ışığına çıkarmak üzere kurulmuş olup, bu yolda çalışmalarını sürdürmektedir. Bolu ve çevresi ile ilgili alan araştırmalarının yanı sıra, bilimsel yöntemlerle hazırlanan araştırmalarının yayımlanması da araştırma merkezimizin büyük önem verdiği bir alandır. Bu çerçevede üniversitemiz Eğitim Fakültesi öğretim üyelerinden Yrd. Doç. Dr. Hayati YAVUZER'in doktora tezi olarak hazırlanan tasavvuf edebiyatı alanında Bolu'nun yetiştirdiği abide simalarında Kemal Unanı'nın Divanı'nın konuya ilgilenen araştırmacılara büyük yarar sağlayacağına inanıyorum. Kitabın yazarı Yrd. Doç. Dr. Hayati YAVUZER'e teşekkür etmek istiyorum. Araştırma Merkezimiz, Rektörlüğümüzün de desteğiyle, Bolu ve çevresini konu alan tarih, kültür ve edebiyat alanındaki yayınlarını sürdürecektir. Bu yolda ilerlerken her türlü öneri ve katkıya açık olduğumuzu da ifade ederek saygılar sunuyorum.

Yrd. Doç. Dr. Ali YAMAN
BAMER Müdürü

SÖZ BAŞI

XV.yüzyıl, Anadolu sahasında edebiyatımız açısından önemli gelişmelerin yaşandığı bir yüzyıl olma özelliğine sahiptir. Genel bir kanaat olarak edebiyatımızda bu yüzyıl içinde zümreleşmenin keskin çizgiler halinde belirmeye başladığı kabul edilir. XIII. ve XIV. yüzyıllarda genel manada dîni tasavvufî bir edebiyat söz konusu iken bu yüzyılda Divan edebiyatı-Tekke edebiyatı ikilemesiyle karşı karşıya gelindi. Bu noktadan bakıldığında dönem bir geçiş dönemi olma özelliğini taşır. Tekke edebiyatının önemli simalarının yanısıra önemli divan şairleri de bu yüzyıl içinde kendilerini kabul ettirirler. Şeyhî, Ahmed Paşa gibi ilk büyük divan şairlerimiz bu yüzyıldaki simalardır.

Diğer yandan Anadolu'da tekke ve tarikalar açısından bu yüzyıl bir kurumsallaşma yüzyılıdır. Çok eskiden beri varolan tarikatların yanısıra, u güne kadar kendine ciddi bir yer edilememiş yahut büyük temsiller çıkaramamış -mesela nakşibendilik gibi -bazı tarikatların da bu yüzyılın ikinci yarısında yayılma istidadı gösterebildiklerini görüyoruz. Ancak Erdebil'deki Safevî Ocağı'na bağlı Seyh Hamid-i Veli ve onun halifesi İskender Baykâm Veli Anadolu'da, özellikle Osmanlı'nın ilk sınırları içerisinde ciddi bir tasavvuf cereyanının müfessilleri olarak geniş kitlelere hitab ediyorlar ve halkın manevî yönden güçlenmelerine vesile oluyordular.

Anadolu sahasında Yunus Emre, Aşk Paşa ve Kaygusuz Abdal gibi XV.yüzyıla kadar önemli temsillerin yetiştiren Dîni-Tasavvufî Türk Edebiyatı'nın sağlam ve artık yerli yerine oturmuş bir Edebiyat Tarihi içinde yer alabilmesi için bu simalara ait eserlerin önce tenkidli metinlerinin elde edilmesi ve bu metinlerin tahkiklerinin yapılması gerekmektedir. Kültürümüzün ve edebiyatımızın çağlar arasındaki bütün değerleri bu eserlerde gizlidir. Kaldı ki bu eserler sadece kendilerini vücuda getiren sanatçıların değil aynı zamanda onları yetiştiren millî kültürün ve milletin ortak mahsulüdür ve bu eserlerin tahkiki millî birikimimizle üretilmiş eserlerimizin yeniden gözden geçirilmesi imkânını da verecektir.

Kemal Ömürî XV.yüzyılda yaşamış bir mutasavvıf şair olarak Türk Edebiyatına katkıları olan bir simadır. Eserleriyle Ahmed Yesevî ile başlatılabileceğimiz Dîni-Tasavvufî Türk Edebiyatı'nın bu yüzyıldaki önemli bir temsilcisidir. Fakat hayatı ve eserleri üzerinde bugüne kadar yeterince durulmamıştır.

Yüzyıllar içerisinde çok okunduğu bu yüzden fazlaca istinsah edildiği anlaşılan Divan'ın henüz günümüzde bizim tesbit edebildiğimiz kudarıyla 40'a yakın nüshası vardır ve bunların bir kısmı günümüze kadar çok fazla farklılığa uğramadan gelebilmiştir. Daha doğrusu geleneğin onun özellikle Divan'ın günümüze kadar büyük bir hassasiyetle taşıması, bununla da kalmayarak onun hatırasını hem yazılı hem de sözlü kaynaklara yansıyan menkıbelerle gelecek nesillere miras olarak bırakmıştır.

Biz bu çalışmamızda Kemâl Ümmî'nin Divan'ını ele alarak eserin Türk Edebiyatına ve Anadolu'daki tasavvuf cereyanına bir başka simanın penceresinden bir projektör tutmayı amaçladık.

"Kemâl Ümmî Dîvânı, İnceleme-Metin" adını verdiğimiz bu çalışmamız dört bölümden oluşmaktadır:

Birinci Bölüm'de Kemâl Ümmî'nin hayatı mevcut menkıbevi ve tarihî kaynaklara göre ele alınarak işlenmiştir.

İkinci Bölüm'de eserleri ve özellikle Dîvân'ı, Dîvân'ın nüsha tasvirleri ile sanatı üzerinde durulmuştur.

Üçüncü Bölüm'de çalışmanın ağırlıklı yönünü teşkil eden Divan'daki Din ve Tasavvufî unsurların tahliline yer verilmiştir. Tahlikde, beyit sayısı bakımından oldukça hacimli olan divanın Din ve Tasavvufîla sınırlandırılması, çalışmanın bu yönde derinleştirilmesi açısından tercih edilmiştir.

Dördüncü Bölüm'de ise Divan'ın Tenkidli Metin kısmı yer almaktadır. Bu metin, MC (923/1517), MK1 (928/1522), BU1 (XVI. yy), MCON1 (963/1556), TB (1095/1684) gibi eski tarihli sağlam nüshalarla birlikte diğer nüshalardan (AO, HM, AE1, AE2, İÜ1, TS, DŞ) da gerektiğinde faydalanarak suretiyle oluşturulmuş, tercihlerce nüshaya ile birlikte vezin, şairin kelime hazinesi gibi hususlar da göz önünde bulundurularak tesbit ve tamir yoluyla ortaya konulmuş, farklılıklar sayfa altındaki dipnotlarda gösterilmiştir. Böylece başka araştırmacılara tercihlerden doğabilecek hataların düzeltilmesi ile birlikte yüzyıllar içerisinde ve istinsah bölgeleri arasındaki tercih farklarını da takip edebilme imkanı verilmiştir.

Divan'da 3.034 beyit halinde 144 manzume yer almaktadır. Bu rakamlardan anlaşıldığı üzere Kemâl Ümmî'nin mazmuneleri beyit sayısı bakımından zengindir. Esas alınan nüshalardan bilhassa MC ve MK1 tarih bakımından şairin ölümünden yaklaşık 45-50 yıl sonra istinsah edilmiş nüshalar

olarak ayrı bir örneğe sahiptirler. Yetkili meşrin oluşturulmasında Kemal Ümmî'nin manzumelerinin yer aldığı mecmualardan sadece NO'dan iki manzumede faydalanılmıştır. Metin kısmından da anlaşılacağı üzere Divan'daki manzumelerde varyantlaşma, mesela Yunus'un manzumelerindeki kadar fazla değildir.

Bilinen Divan nüshalarının büyük çoğunluğu Türkiye'deki Kütüphanelerde bulunmaktadır. İstanbul kütüphaneleri, bilhassa Süleymaniye, Fatih Millet, Bayezit Devlet ve Atatürk (Eski Belediye) Kütüphaneleri ile Milli Kütüphane, nüsha sayısı bakımından ön sıradadırlar;

Çeşitli kütüphanelerde nüsha ve kaynak taramaları yaparken bürokratik gecikmelerin aşılmasında merhamiyetle ifade etmeliyim ki yetkililerimin büyük yardımlarını gördüm. Bu vesile ile, Süleymaniye Kütüphanesi Müdür Vekili Sayın Nevzat KAYA'ya, Beşik Halk Kütüphanesi Eski Eserler Bölümü Mevruru Ferhan KESER'e, Kemal Ümmî ile ilgili dokümanlar yönünden zengin ve yıllarca çalışılarak oluşturulmuş arşivinden faydalanma imkânı sağlayan araştırmacı-yazar Sayın Salih Zeki KUTUCUOĞLU'na ve çalışmalarım sırasında sürekli desteğini gördüğüm Öğ. Gör. Yunus Nadi ÖZÇELİK'e teşekkür ederim.

Çalışmalarım sırasında çeşitli konulardaki problemlerin çözümünde yardımlarına başvurduğum Prof. Dr. Günay KILIÇ ve Prof. Dr. Mustafa İSEN ile kendilerinden çok istifade ettiğim değerli hocalarımla Prof. Dr. Umut GÜNAY ve Prof. Dr. Dursun YILDIRIM'a teşekkürlerimi sunarım.

Kemal Ümmî Divanı konusundaki bu çalışmamın yürütülmesini üstlenen, yoğun idari ve ilmi çalışmalarına rağmen metod ve görüşleriyle yardımlarıyla çalışmamın sonuçlanmasını sağlayan değerli hocam, Prof. Dr. Abdurrahman GÜZEL'e minnet ve şükranlarımı arz ederim.

Özellikle, bu çalışmamın Abant İzzet Baysal Üniversitesi Halk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları arasında çıkmasını sağlayan Rektörümüz Prof. Dr. Atilla KILIÇ'a da minnet ve şükranlarımı sunuyorum.

Yrd. Doç. Dr. Hayati YAVUZER

KISALTMALAR

AE1	: Kemâl Ümmî, <i>Dîvân</i> , Millet Ktp., Ali Emiri, manzum41
AE2	: Kemâl Ümmî, <i>Dîvân</i> , Millet Ktp., Ali Emiri, manzum42
AÖ1	: Kemâl Ümmî, <i>Dîvân</i> , Milli Ktp., Adnan Ötügen:423
*Âşık Ahmed, <i>Dîvân</i>	: *Âşık Ahmed, <i>Divan</i> , Millet Ktp., Ali Emiri, manzum:1184; aynı Ktp., <i>Menâkıb-ı Kemâl Ümmî</i> , (1323/1) adlı eserin sonuna ekli.
*Âşık Ahmed, <i>Sefine</i>	: *Âşık Ahmed, <i>Sefine</i> (S.Zeki Kutucuoglu-Arşivindeki fotokopiler -Bolu)
Akseki, İD	: Akseki, A. Hâmidî, <i>İslâmî Dîni</i> , 26. ba., Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ank., 1974
Ali, KA	: Gelibolulu Mustafa 'Ali, <i>Kühûl-i Ahbâr</i> , Cilt4, İst., 1277
Ank.	: Ankara
Ayvânsarâyî, VA	: Hâfiz Hüseyn Ayvânsarâyî, <i>Vefâyât-ı Ayvânsarâyî</i> , Süleymaniye Ktp., Esad Efendi:1375
Bağarlı, RIET	: Bağarlı, Nihad Sami, <i>Resimli Türk Edebiyatı Tarihi</i> , Cilt1, Milli Eğitim Basımevi, İst., 1971
bkz.	: bakınız
BLS	: Bolu Lîvası Sâi-nâmesi, Kısm-ı Umûmî, 1337-1338 Mâli, Hükümet Mat., Bolu 1338
bs.	: baskı, basım
RI11	: Kemâl Ümmî, <i>Dîvân</i> , Beyazıt Devlet Ktp., Umûmî:3357
Bursalı, OM	: Bursalı Mehmet Tahir, <i>Osmanlı Müellifleri</i> , Cilt1, İst., 1333
Çavuşoğlu, DŞ	: Çavuşoğlu, Mehmed, "Divan Şiir", <i>Türk Dil [Dergisi]</i> , Türk Şiir Özel Sayısı II, Sayı:415-416-417 (Temmuz-Ağustos-Eylül 1986), ss. 1-77.
Çev	: Çeviren
Derviş Ahmed, MKÜ	: Derviş Ahmed, <i>Menâkıb-ı Kemâl Ümmî</i> , Millet Ktp., Ali Emiri, manzumi:1323/1
DŞ	: Kemâl Ümmî, <i>Dîvân</i> , Danyal Şenburç Nüsbesi-Bolu
DTCTF	: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
FB	: Kemâl Ümmî, <i>Dîvân</i> , Milli Ktp., Felâh Bölge, Yz. FB:218

- Güzel, KA, : Güzel, Abdurrahman, Kaygusuz Abdal, KB Yay., Ank., 1981
- Güzel, İŞ : Güzel, Abdurrahman, "Tekke Şiiri". Türk Dili [Dergisi], Türk Şiiri Özel Sayısı-III (Halk Şiiri), Sayı445-450 (Ocak-Haziran 1989). ss- 251-254.
- Hickman, MDÜK : Hickman, William C, "On the Manuscripts of the Dîvân of Umri Kemâl", *Journal Of Turkish Studies*, In Memoriam Ali Nihad Tarlan (Ali Nihad Tarlan Hâtıra Sayısı), Volume:3, Cambridge 1979
- Hickman, WWÜK : Hickman, William C. "Who was Umri Kemâl", *Doğuzici Üniversitesi Dergisi*, Beşeri Bilimler-Humanities, Vols. 4-5, 1976-1977
- HM : Kemâl Ümmî, Dîvânı, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud5342
- İA : İslam Ansiklopedisi
- İst. : İstanbul
- İÜİ : Kemâl Ümmî, Dîvânı, İst. Üniv. Ktp., T.Y. :584
- KB : Kültür Bakanlığı
- Kocatürk, TET : Kocatürk, Vasfi Mahir, Türk Edebiyatı Tarihi, Edebiyat Yayınevi, Ank., 1970
- Küprülü, TET : Küprülü, M. Fâd, Türk Edebiyatı Tarihi, 2.bs., Ötüken Neşriyat, İst., 1980
- KTB : Kütüphane ve Turizm Bakanlığı
- Ktp. : Kütüphanesi, Kitaplığı
- Latîfî, TL : Latîfî, Tezkire-i Latîfî, İst., 1314
- Levend, TET : Levend, Ağâh Sırtı, Türk Edebiyatı Tarihi, Cilt:1, 2.bs., TTK Basımevi, Ank., 1984
- Mat. : Matheası
- MC : Kemâl Ümmî, Dîvânı, Atalürk [eski Belediye] Ktp., Muallim Cevdet K.:485
- MCONİ : Kemâl Ümmî, Dîvânı, Ank. Üniv. DTCE-Ktp., Mustafa Can:717
- Moodî, HŞ : Moodî Muhammed Çelebi, Hadâ'ikü's-Şukâ'ik, Cilt:1, İst., 1269
- MIKİ : Kemâl Ümmî, Dîvânı, Milli Ktp., Yz B:167
- Mü'min-zâde, SL, : Mü'min-zâde Ahmed Hasib, Sîlkü'l-Le'âlî, Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi596
- Müstakim-zâde, MN : Müstakim-zâde Süleyman Sa'dü'd-din, Mecelletü'n-Nisâb ü'n-Nisâb ve'l-Kâni ve'l-Elkâb, Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi628

- n.ö. : nulu manzume, nolu manzumeler
 NO : Câmî'ü'l-Me'ânî, Nuruosmaniye Ktp., 1904, 120.a-133.b.
 no : nutilara
 ö. : ölümü, ölüm tarihi
 Pala, DŞS : Pala, İskender, Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü I-II, 2. bs., Akçag Yay., Ank., 1989
 PP : Kemal Ümmî, Divân, Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa:415
 s. : sayfa
 SBE : Sosyal Bilimler Enstitüsü
 SMD-I : Sarı Müderris Şeyh Sinân, Divan (Salih Zeki Kutucuoğlu'nun özel kütüphanesinde, Bolu)
 SMD-II : Sarı Müderris Şeyh Sinân, Divan, Milli Ktp., A3428/1
 SMD-III : Sarı Müderris Şeyh Sinân, Divan, Süleymaniye Ktp., Yazma Başlıklar:2635/2
 ss. : sayfalar arası, sayfadan sayfaya
 T.Y. : Türkçe Yazmalar
 Tatçı, YED-I : Tatçı, Mustafa, Yunus Emre Divanı-I (İnceleme), KB Yay., Ank., 1990
 Tatçı, YED-II : Tatçı, Mustafa, Yunus Emre Divanı-II (Tenzimli Metin), KB Yay., Ank., 1990
 TDİD : Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi
 TS : Kemal Ümmî, Divân, Topkapı arayı, Sultan Resit:545
 TTK : Türk Tarih Kurumu
 Üniv. : Üniversitesi
 Ünver, KÜ : Ünver, İsmail, "Kemal-i Ümmî", Bolu İli Halk Edebiyatı Sempozyumu (2-4 Mayıs 1986 [Bildiriler Kitabı]), Bolu Kalkınma ve Tanıtma Vakfı Yay., Bolu 1987, ss.21-28.
 vd. : ve devamı
 Yay. : Yayımlı, Yayımları

GİRİŞ

XV. YÜZYILIN TARİHİ, SİYASİ ve KÜLTÜREL DURUMUNA GENEL BİR BAKIŞ

XV. yüzyıl, Anadolu Türklüğü açısından oldukça önemli tarihi ve siyasi hadiselerin yaşandığı bir yüzyıldır.

Bu yüzyıl içerisinde, önceki birkaç yüzyılın hadiselerinin yeniden tekrar ettiğini görmekteyiz. Asrın başlarında, henüz Anadolu'daki siyasi "Türk Birliği"nin kuruluşu ve Balkanlarda tutunma çabalarında iken 1402 yılında Ankara Savaşı'nda Yıldırım Bayezid'in Timur Han'a yenilmesi, Moğol istilasından sonraki en büyük istikrarsızlığı doğurmuştur. Özellikle Yıldırım Bayezid'in gayretiyle sağlanmaya çalışılan Anadolu siyasi birliği yeniden siyasi bu kargaşaya dönüşmüştür. Ankara Savaşı sonrası meydana gelen bu kargaşa dönemi, yüzyılın ilk çeyreğinde damgasını vurmuştur.

Tetrat Devri diye isimlendirilen bu dönemin en önemli iç mücadeleleri, Yıldırım Bayezid'in oğulları arasında saltanat kavgası biçiminde ortaya çıkmıştır. Daha önce Yıldırım Bayezid tarafından Osmanlı'ya bağlanan bazı Anadolu Beyleri, Timur'un himayesinde beyliklerini yeniden elde etmişlerdir.

Bir yandan her biri kendi başına saltanat iddiasını sürdüren şehzadeler, diğer yandan eski beyliklerini yeniden canlandırma gayreti içinde olan beyler, Anadolu'da aynı sahan üzerinde hükümları olma mücadelesini iyice kızıştırmıştır. Şehzadeler arasındaki savaş uzun yıllar devam etmiş, bundan en büyük zararı Anadolu Türklüğü görmüştür.

Aynı halk topluluğunun dahil olduğu siyasi sınırlar sık sık değişmiş, sınırlar değiştikçe gelen yeni idarenin aklı üzerinde belli belirsiz baskılanmış, böylece bir kısım halk iç-güç diyebileceğimiz bir alguyu yaşamış, upki Moğol istilası sonrasında toplum psikolojisine benzer bir iç yönelme hareketi gözlemlenmiştir.

Şehzadeler arasındaki bu saltanat mücadelesini I.Mehmed'in kazanması sonucu, Osmanlı Devleti adeta ikinci kez kurulmuştur. Yıldırım Bayezid'in oğlu I. Mehmed, bir yandan kardeşleriyle saltanat mücadelesi verirken, diğer yandan da Şeyh Bedreddin ayaklanması gibi Akkeyi bir başka uçtan karagüçaya sürükleyen hadiseleri halletmeye gayret göstermiştir. Kardeş mücadelesinden sonra Anadolu Türk Birliğini kurma kavgası I. Mehmed tarafından sürdürülmüş, beyliklerden özellikle Karamanoğlu Beyliği ile uzun süre uğraşan Çelebi Mehmet, bu konuda belli başarılar elde etmiştir.

Çelebi Mehmed'in 1421'de ölümü üzerine yerine geçen oğlu II. Murat zamanında, bir yandan Anadolu'da siyasi birliği sağlama çabaları sürdürülürken diğer yandan da geçici olarak hükümdarlığı oğlu II. Mehmed'e bırakmasını fırsat bilen başlı saldırılara karşı durulmuştur. Yine aynı hükümdar zamanında, Safaviliği siyasi bir organizasyona dönüştürme çabalarını başlatan Şeyh Cüneyd'in Anadolu'daki faaliyetleri, büyük bir siyasi karışığa meydan verilmeden bertaraf edilmiştir.

II. Murat, 1451 yılında ölünce yerine, daha önce babasının isteği üzerine çocuk denemek yaşta tahta çıkarak tecrübe kazanmış olan oğlu II. Mehmet geçmiş, yüzyılın ikinci yarısını başlatırken, Dünya tarihi açısından önemli bir dönüm noktası teşkil eden İstanbul'un fethi bu genç padişah tarafından 1453 yılında gerçekleştirilmiş, bu sebeple kendisine Fatih unvanı verilmiştir.

Karamanoğlu Beyliği'nin Osmanlı hakimiyetini tanıması, Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın Otlukbeli Savaşı'nda yenilmesi, Trabzon Roma İmparatorluğu'nun Osmanlı topraklarına katılması, Avrupa yakasında hükümdar Yunanistan'ın fethedilmesi gibi önemli tarihi fetihler, bu hükümdar zamanında gerçekleştirilmiş, beylikten imparatorluğa geçiş süreci başlamıştır.

1481'de tahta geçen II.Bayezid dönemi, Osmanlı fethatının yavaşladığı, Bayezid ve Cem arasında devletin iç ve dış hayatını etkileyen bir iç mücadelelerin yaşandığı, Devletin güney ve bilhassa doğuda yeni siyasi güçlerle karşı karşıya geldiği bir dönem olarak XVI. yüzyılın başına kadar sürmüştür.

Bu yüzyılda da devletin sınırları içerisinde medrese ve tekke faaliyetleri sürmüş, Osmanlı ülkesinde yetişen âlim ve mutasavvıfların yanında, doğudan gelen din ve tasavvuf âlimlerinin de bu faaliyetlere katkılarını sürdürmüştür.

Yine bu yüzyılda Anadolu'da hem Osmanlı sınırları içinde kalan bölgelerde hem de Beyliklerin hakim olduğu şehirlerde dini ve tasavvufî sahada

eserler yazılmaya devam edilmiştir. Bursa, İznik, Edirne ve İstanbul gibi Osmanlı başkentlerinin yanı sıra Beyliklerin merkezi durumunda olan diğer şehirlerde de medrese ve tekke faaliyetleri devam etmiştir.

Anadolu ve Rumeli'deki tekkelere Mevlevîlik, Halvetîlik, Bayramîlik, Nakşibendîlik ve bir tarikat hususiyeti kazanmaya başlayan Bektaşîlik gibi tarikatlar hızla genişlemeye başlamışlardır.¹

¹ Yüzyılım genel hususiyetleri için bkz. Danışmend, İ. Hakkı, *İzmirli Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Cilt.1, İst.: 1971; Uzunçarşılı, İ.Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt.1-2, Ank., 1982; Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri*, Ank., 1984; Uzunçarşılı, İ.Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin İlmîye Teşkilatı*, Ank., 1965; Adıvar, A. Adnan, *Osmanlı Türklerinde İlim*, 1st., 1945; Gölpazarlı, Abdülhak, "Türk Ansiklopedisi "Hurufîlik" Maddesi.

BİRİNCİ BÖLÜM

KEMÂL ÜMMÎ'NİN HAYATI

Kemâl Ümmî'nin hayatı hakkında yeterli bilgilere sahip değiliz. Bu konuda Osmanlı kaynaklarının verdiği sınırlı bilgiler de onun hayatını aydınlatmamıza yetmeyecek kadar azdır.

Şairin hayatını, hakkındaki kaynakların niteliklerine dayanarak "menkabevî" ve "târîhî" apıdan ele almayı, metod olarak uygun gördük.²

A. KEMÂL ÜMMÎ'NİN MENKABEVÎ HAYATI

Şairin hayatı hakkındaki menkabevî bilgiler MKÜ³, Vilâyet-nâme-i Sul-tân Şücrü'ddîn⁴ adlı eserlerde yer aldığı gibi, ayrıca kendisini şeyh olarak

² Genellikle Tekke şîrîleri üzerinde yapılan çalışmalarda uygulanı gelen bu metodla ilgili olarak şu örnek çalışmaları kaydedebiliriz: Kâşgari, Fund, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar... 4.bs., (Ank.) 1981; Güzel, Abdurrahman, KA, Ank., 1981; Faruk, Mostafa, YRD-I, Ank., 1990.

³ Derviş Ahmed, MKÜ (bkz. KISALTMALAR); Menâkıb, birbirini takibeden 4 "Mâkâlâ" ve 4 "Bâb"dan oluşmakta, her makaleyi bu bab takip etmektedir. Menâkıblerin anlatılışı kısımlarda "Menâkıb" başlığı kullanılmıyor. Mesnevî tarzında ve aruzun (me fâ 'i lin / me fâ 'i lin / is 'k lin) kalıbıyla yazılmış 632 beyitlik bir eserdir. Eserin başı ve sonu kopuktur. Ortadaki kopuk sayfaların (6.a-9.3) yeni keşiflerle farklı bir hadla yazılarak tamamlanmışları görülmüştür. Bu durum bize, eserin başka nüshalarından yâni zamanla kadar mevcut olduğunu düşündürmektedir. "Eski Mâkâlâ'nın George beklenmesine tutarak baştaki kopukluğun fazla olmadığını söyleyebiliriz. Son kısımdaki eksikliğin nedeni hakkında da bir hüküm veremiyoruz. Menâkıb-nâme'nin hemen sonra, 'Âşık Ahmed yahut Ahmed-i Dîvânî mahlaslarını kullanan bir Kemâl Ümmî mahlasıyla dörtükle talindeki manzumeleri gelmektedir ki bunlar Menâkıb-nâme metninin Derviş Ahmed'in şiirlerinden baktadır.

⁴ Eserin bilinen nüshalarından biri Hacı Bekir Halk Küt.166-168 numaralı ile ile kayıtlı mecmuuda; diğer Orhan Köprülü'nün özel kütüphanesinde bulunmaktadır (Bu velsyet-nâme için bkz. Kâşgari, Orhan, "Vilâyet-nâme-i Sul-tân Şücrü'ddîn", Türkiye Mecmuası, XVII (1972), ss 177-184; Osk, Ahmet Yaşar, Köhrür Tarihî Kaynağı Olarak Menâkıb-nâmeler; Ank., 1992).

benimsemiş bir kısım şâirlerin eserlerinde⁵ ve Bolu ve civarındaki haller hafızasında⁶ da canlı bir şekilde yaşamaktadır.

1. MKÜ'ye Göre

Kemâl Örmü'nün menkabevi hayatı hakkında bize en geniş bilgiyi Derviş Ahmed'in MKÜ'si vermektedir.⁷ Eser, şâirin uzunca bir süre Bolu'da yaşadığını, tekke ve dîrâsînin burada bulunduğunu ve menkabelelerini ihtiva etmektedir.

⁵ Bu konuda Sayı Münâris'in SMD-1, SMD-II, SMD-III kısımlarıyla verdiğimiz Dîvan Nüshaları ile "Âşık Ahmed'in Dîvan ve Saffoc adlı eserlerinde önemli bilgiler vardır.

⁶ Bu konuda bkz. Ali Vahit, "Kemâl Örmü Hakkında", Halk Bilgisi Haberleri, Yıl:3, Sayı:31 (15 Ekim 1933), s. 213-313; Aksoy, Yaşar, "Örmü Kemal Menkabe", Bolu Üstepe, Yıl:2, Sayı:17 (Nisan 1992) s.9; Salıncak, Melahut, "Örmü Kemal Hakkında" Bolu Üstepe, Yıl:4, Sayı:38/39 (Ocak-Şubat 1994) s.7,8; (Bolu'dan özellikle Dîridîvan ve Gerde ilçelerinde MKÜ'deki bilgilere yakın zengin sözlü rivayetler bilinmekte ve anlaşılmaktadır. Araştırmacı - Yazarı Salih Zeki Kutanoughlu bu rivayetlerin büyük bir kısmını derlemiş fakat henüz yayımlanmamıştır.)

⁷ Derviş Ahmed, MKÜ. Alınan Yaşar Ocak'ın bu eseri XV. yüzyılda ait Halvetî menâkıb-nâmelerinin ilincisi olarak sayar ve "Âşık Ahmed'in yazdığına" söyler. (Kültür Tarihî Kaynağı Olarak Menâkıb-nâmeler, s.58,59)

Ağâh Sırrı Levend ve İsmail Ünver iki menâkıb-nâmeden söz etmektedirler: 1) Derviş Ahmed, Menâkıb-ı Kemâl Örmü, Millet Ktp., Ali Emiri, manzumi 1323/1; 2) Menâkıb-ı Kemâl Örmü, Millet Ktp., Ali Emiri, manzumi 154. Levend, birinci eserin yazarını bilmediğini, ikinci eserin Derviş Ahmed'e ait olduğunu, Ünver ise S. Nizhat'e (Türk Şâirleri, C.II, İstanbul 1935, Ahmed, "Âşık maddesi") dayanarak her iki eserin de "Âşık Ahmed" tarafından yazıldığına kaydetmektedirler. (Bkz. Levend, TET, s.458; Ünver, KÜ, s. 27; 22 nolu dipnot).

Bizim tesbitlerimize göre, eserlerden yalnız birincisi gerçek bir menâkıb-nâme özelliği (Bu konuda bkz. Ocak, Ahmet Yaşar, Kültür Tarihî Kaynağı Olarak Menâkıb-nâmeler, s. 36 vd) taşımaktadır ve Derviş Ahmed tarafından yazılmıştır. İkinci eser, bir menâkıb-nâme değil, "Âşık Ahmed isimli bir Kemâl Örmü bağışının zaman zaman söylerinden de bahseden" ve dörtlüklerle yazılmış basit mızamelerinden toplayan bir eserdir. Derviş Ahmed'in eseri ile "Âşık Ahmed'in mızameleri arasında farklılık hazine, nazım tekniği ve şiiriyet bakımından büyük farklar vardır. Derviş Ahmed'in nazım dîba seçimi, söyleyişi güçlüdür. Başka "Âşık Ahmed'in" eseri, Derviş Ahmed'in eserine oklanış vaziyette Ali Emiri Kitapları arasında bulunmaktadır. 1184 numarada ise bir "Şeh-nâme" yer almaktadır.

a. Memleketi, Yaşadığı Yer

Derviş Ahmed, dinlediği rivayetlere dayanarak Kemal Ümmî'nin önceki yerinin Horasan olduğunu, oradan Anadolu'ya geldiğini, kendisinin Oğuz boyuna mensup bulunduğunu kaydeder:

Budur esrâr-ı 'ışka düşen Oğuz
Budur râh-ı tarîkatı⁸ kulaguz⁸

'Azîz içün didi ha'zîlür el'ân
Yiri olmuş ıd evvel Horasân⁹

Horasan'da Safî Sultan'dan el almış, onun tayyeciî ve övgüsüne mazhar olmuştur.¹⁰ Safî Sultan, Kemal Ümmî'yi Rûm'u (Anadolu'yu) ihya etmesi için göndermiştir:

Varup ihyâ iderse Rûm'ı n'olâ
Cihân enfûsı müşkiyle tola¹¹

Anadolu'ya gelen Kemal Ümmî, Bolu ve çevresinde münzevî bir hayat yaşamıştır. Eserin baş kısmında Kemal Ümmî'nin Bolu yakınlarındaki Aladağ ve çevresindeki yaşayışından kesitler yer almaktadır:

Kemâl Ümmî, şehirden asla lezzet almaz, dağlarda gezerdi. Nazar-gâhı Aladağ olmuş, aşk dardını burada bulmuştu. Yüksek yerlerde gezdiği için insanlar yüzüne basret kalmıştı. Kendisi Boz Armut Dağları'nı yurt tutmuş, oraları "açarak" ihya etmeyi, destîlerini (yabani ağaçlar) aşlamayı kendine iş edinmişti. Bunları yaparken de Bolu'daki insanları, himmetiyle irşad edip mahzun gönüllerini şad eylemiş, bir çok sırfarı aşıkâne hale getirmişti.¹² Boğazdan zikri icad etmiş, bu zikirle yerde ve gökte ne varsa hepsini kendinden geçirmişti.¹³

Gezerdi tagî şehre gelmezdi
Şehirden lezzet aslâ almazdı

⁸ Derviş Ahmed, MKÜ, 2.a.

⁹ Derviş Ahmed, MKÜ, 1.b.

¹⁰ Derviş Ahmed, MKÜ, 1.b.

¹¹ Derviş Ahmed, MKÜ, 2.a.

¹² Derviş Ahmed, MKÜ, 1.a.

¹³ Derviş Ahmed, MKÜ, 1.b.

Nazar-gâhi Ala Tag olmuştu
O derdi 'ışkı anda bulmuş idi

Yiri olmuş idi küh u hayân
Yüzün görmeğe müştak idi insan

Boz Armut-Tagların itmişdi me'vâ
Açıp ol-yirleri eylerdi ihyâ

Anuñ deştîlerini aşlar idi
Döner bir yire girü başlar idi

Kerâmet nûrın anda saçmışdı
Anı görsen ne yerler açmışdı

Bolî'nüñ udermî ezmişdi gayet
Bu sultân cyledi ahlâka himmet

Tarîka her birini idüp irşad
Dil-i mahzunlarını eyledi şad

Bulanı bey'atı'da'yet iderdi
Der-i dergâhı Hakk'a el giderdi

Zalâletle düşüp kağanları heb
Günah deryâsına talanları heb

Bu Hîzr irüp çıkarmışdır necâta
San-irdi müddeler âb-ı hayâta

...

Bogazdan zikrî icâd iden oldur
Tarîka hakkı irşad iden oldur

...

O zikrân istîmâ'ından melekler
Olup hayîrû döner çarh-ı felekler¹⁴

b. Atlesi ve Çocukları

MKÜ, şâirin asıl adı, anne ve babası ile doğum yeri hakkında hiçbir bilgiye yer vermez, sadece çocuklarından söz eder. MKÜ'ye göre Kemâl Ünâmî'nin üç oğlu vardır. Eserde, bunlardan yalnız ikisinin ad ve menakihlarına yer verilir.

Çiğânda var idi üç oğl annû
Sünûr-ı kalbi idi evliyânû¹⁵

İlk sözcü edilen oğlu Sinan veya Sinan Beğ ismiyle anılmaktadır. Medrese tahsili görmüş âlim bir zat olarak geçmektedir:

Bir oğlu vardı annû hemâne
Kemâl ü ma'rifet virmişdi Mevlâ

...

'Aceb tahsîl-i 'ilm itmîş idi ol
Arardı bâğ-ı 'irfâna vellî yot¹⁶

MKÜ'ce, tahsil görmüş bir kimse olarak Sinan Beğ'e, ünâmî bir şeyh olan babası arasında geçen şu olay anlatılmaktadır:

Sinan, ünâmiden şeyh olmaz görüşündedir. Böyle kimselere, babası bile olsa, itibar etmeyeceğini söyler:

Din idi kuth-ı 'âlem olsa ünâmî
Ricâle'llâhî makâmın hulse ünâmî

Değildir ol kişi yanımda makbûl
İtirâs başı güge olmazam kul

¹⁴ Derviş Ahmed, MKÜ, 1.a.1.b.

¹⁵ Derviş Ahmed, MKÜ, 12.a.

¹⁶ Derviş Ahmed, MKÜ, 7.a.

Beli dinem habam olursa dahi
Tekarrüb hâlini bulursa dahi¹⁷

Kemâl Ümmî ona hacca gitmesini, tavaftan sonra Halîhü'llah makamında iki rekat namaz kılıp selam verince yanında bir Pîr göreceğini söyler. O Pîr, Sinan'ın müşküllerini halledecektir.

Deniz yoluyla hacca giderken gemi fırtınaya tutulup kayalara çarpıp batır. Sinan Beg suya düşenlerden biri olank Ilızer gibi yetişen babası tarafından kurtarılır, fakat Sinan Beg bunu bilmez:

Sinân Beg'üm dahi varmışdı gurka
Babası Ilızer inişüp öldi arka¹⁸

Kara yolu'ya devam ederken de his bir sıkıntı çeker, esir düşer ve yine babasının himmetiyle kurtarılır. Esareti sırasında, çektiklerinin, babasına karşı gelmesi sebebiyle olduğunu anlar:

Babama yopıdı hiç i'tikâdum
Beni bu derde ugratdı inâcüm

...

Babama hergiz indirmez idüm baş
Kaşugıodan anıñ yünöz içüm aş¹⁹

Hacca varıp tavef ettikten sonra Makam-ı İbrahim'de namaz kılar ve yanındaki yaşlı Pîr'in, babası Ümmî Kemâl olduğunu, yıllardır her zaman namazı orada kıldığını Kal'he hüddâmından duyar ve babasının değerini anlayıp ona bağlanır²⁰:

Sinân Beg gördi babasını bildi
Didi derde yine bu çâre kıldı

Elin öpüp ayagina sürer yüz
Görür teslîm olırmıdan güler yüz

¹⁷ Derviş Ahmed, MKÜ, 7.a.

¹⁸ Derviş Ahmed, MKÜ, 8.a.

¹⁹ Derviş Ahmed, MKÜ, 9.a.

²⁰ Derviş Ahmed, MKÜ, 7.a-11.a.

Bahasını bilir ol nice erdür
Hudâ yanında nice mu'teberrdür.²¹

Diğer öğü ise Cemâl ismini taşımaktadır. Hâl ehli, meczûb bir kimsedir:

Mübârek nâmı birinüâ Cemâl'dür
O da hâl ehli bir'sâhib-kemâldür

Gören sanucanı dâvâne idi
Yüküms bâhı vîrâne idi

Tamâm cezb-âlemince düştü idi
Cihân halkı başına düştü idi.²²

MKÜ'ye göre Cemâl, zâhiren dâvânâ götünümlü, yanında taşıdığı kabağı: içkiyle doldurup sürekli içen ve uyan dolaşan bir kimsce olarak şikayet edilmiş, devrin padişahı (?) tarafından öldürtülmüştür.²³

Ashında Cemâl, manevî bakımdan ermiş bir kimsedir:

Gazerdi mest olup dünyâyı her bâr
Velî keşf-eyler idi keşf-i esrâr

Elin çekmiş idi dünyâdan el-bak
N'ota olur ise fânî-i mutlak.²⁴

Cemâl'in öldürülüşü Kemâl Ümmî'ye çok üzmüştür. Padişah bir gece rüyasında Kemâl Ümmî'yi görür. Şeyh kendisiyaden oğlunun hesabını sorar ve Pâdişâh'a bir silte vurur:

²¹ Derviş Ahmed, MKÜ; 10.b.

²² Derviş Ahmed, MKÜ; 13.a.

²³ Derviş Ahmed, bu konuyu "İkinci Bâb"ta mesrû şöyle ifade etmektedir: "Şeyh Ümmî Kemâl zâdde-i simehenun Cemâl nâmına bir egl elab yâhiren dâvânâ şakillî ve husulî münand her an 'ıryân u c'âmâ mest u hayrân gezûb lâkin yârında an kabâğı olub ve içi pade-i nâhela tulub belki muhtla harîbâi 'âlemin bulub bir vâdieç gazerken bu kuyıyyotte vîşâ-i Zül-Celâl'i aczerken nâ-gân pâdişâhı gerâfın ıstihâhân elinde kâil olundugı..." MKÜ; 12.b.

²⁴ Derviş Ahmed, MKÜ; 12.b.

Didi Şâh'a Cemâl'üm kamî n'itdün
Dî söyle n'oyledün sen anî n'itdün

Haber virseñi bânî n'ola Cemâl'im
Ne itmîşdür ola sâfîa Cemâl'im

Vücûdını n'icün anuñ yeg-ittüñ
Cefâyı gerçi kim bânî çug-ittün

Deyince kalkup ayag ilze tırdı
O Şâh'ân yüzine bir sille urdı²⁵

Padîşah uyandığında Cemâl'i haksız yere öldürtüğünü anlar ama iş isten geçmiştir. Yüzünde sillezin izi kararıp kalır, hastalanır ve bir müddet sonra da ölür:

Düşge düşdi yatıp kaldı ol Şâh
Tapancanuç yirî karardı nâ-gâh

Nidâ-yı ıtrî'î işidi cân
Varup Uçmag'î mesken itdi cânî²⁶

c. Çevresindekiler

MKÜ'de çocuklarından başka, Hacı Bayram Veli, Akçakavaklı Sarı Müderris, Yağıluca'lı 'Alî Kevkeb Kütübî'dir. Hâca ile iki pâdişah'tan da söz edilmektedir:

Derviş Ahmed, Kemâl Ömri ile Hacı Bayram Veli ilişkisine özel olarak temas etmektedir. Hacı Bayram Veli ve Kemâl Ömri "ham-âst"ıdılar. Aralarında büyük bir muhabbet vardır. Hacı Bayram Veli, gün olmazdı ki yüzünü görmesin, hatırım sormasın yahut selâm iletmesin.²⁷

²⁵ Derviş Ahmed, MKÜ, 14 b.

²⁶ Derviş Ahmed, MKÜ, 15.a.

²⁷ Derviş Ahmed, MKÜ, 2.a.

Ülemâdan Akçakavak'la Sarı Müderris lâkaplı bir zat. Ümmîliği yönünden Kemâl Ümmî'yi gayahanda sürekli eleştirir, zâhîrî ilimleri bilmeyenlerden şeyh olamayacağını söyler²⁸:

DİR İDİ ŞEYHÜN ÜMMİSİ 'ACEB'DÜR
Ma'ârifden demiyun ne sebebdür

Şu kişide ki yekdür 'ilm-i zâhir
Tarîkâda o nîrâ ola mâhîr²⁹

Bu hal malum olunca Şeyh, Sarı Müderris'i davet eder. Bazı sorular sorarak imtihan eder ve asıl maksadın Allah'ı bulmak olduğunu söyler:

İder fevrî aña bir kâp su'âlî
Cevâba kalmadı lâkin mîcâzî

"

Senîñ nedür okımakdan marâdñ
Ne işñ ehl-i 'ilmi ömîşdür adñ

"

Mürâd Allah'ı bulmaktır bürâder
Vücüd 'ışkıla tolmaktadır bürâder³⁰

Zâhîrî ilimlerde de bilgili olduğunu gösterince Sarı Müderris yaptığı hatayı anlar ve kendisine bağlanır:

Bu sözleri işidince 'azîzden
Üdi lûtf it imîdñ kesme bizden

Eğerçi 'ilm-i zâhîr okudum ben
Velt' bu yolda başımı kodum ben

²⁸ Kemâl Ümmî ile Sarı Müderris arasında geçen bu menâkıbe, Derviş Ahmed Şüce nesirle şöyle taktir eder: "Ülemâdan Müderris Pîrîdi Hazretleri Rahmetu'llahu 'aleyhî e'âlemâ v'ekîfî esrâr-ı zâ'î-Celâli olan Ümmî Kemâl Sultân'la Ümmîliği cihetinden 'tirâz idüp pâ'ide nîlîm olup bî'at eylediği boylandırdır" MKÖ, 5.a.

²⁹ Derviş Ahmed, MKÖ, 3.a.

³⁰ Derviş Ahmed, MKÖ, 4.a.

Deyhben halvetine girdi pîrûn,
Düşüp ayagına yalvardı pîrûn³¹

MKÜ'de, Yağluca'lı "Ali Kovkeb Kurbî"édin Hâce isimli bir Kemâl Ümmî dervişinin bazı hallerinden kısaca bahsedilmektedir: onun yüz yaşında olduğu, münevvisi yaşayışı bakımından şeyhini örnek aldığı, dağlarda yalnız başına gezip "geyicikler" ile ülfet ettiği de belirtilmektedir:

Husûsâ bir kişi vardı annû
Tamâm dervîşi idi evliyânû

...

Tamâm varmış idi yüz yaşına ol
Târîkûd çılanmış idi başına ol

...

Bunuñ da üddetü olanmışdı her dem
Salât-ı subhı kılardı mukaddem

...

Geyiciklerle ülfet imiş idi
O Sultân'ûñ yolunca gitmiş idi³²

MKÜ'de bahsedilen hükümdarlardan biri, Kemâl Ümmî'nin oğlu Cemâ'i öldürten pâdişâhur. (bkz. Anesi, Çocukları) Diğerisi ise "Şâh-ı Stâmbul, Şâh-ı Gâzi" isimleriyle verilmektedir. Derviş Ahmed, bu hükümdarın hastalığına, Kemâl Ümmî tarafından iyileştirilmesi ile ilgili bir menkebe kaydetmektedir.³³

Ayağında bir rahatsızlığı bulunan zamanın hükümdarının yolu Delu'ya düşer. Çevresindekiler hükümdara, belki bir şifa bulur düşüncesiyle Şeyhi ziyaret etmesini söylerler:

³¹ Derviş Ahmed; MKÜ, 4.b.

³² Derviş Ahmed; MKÜ, 26.a-26.b.

³³ Konunun mürîmî, MKÜ'de şu mensur üslâmlarla yer almaktadır: " ... Pâdişâh-ı Dervîş o-ruñ bir şâhûñ ayagına marif 'Şîz olub Lîc bir vacibte çâre bulunmazıñp 'Şâhibet Sultân'ûñ ... dermân bulduñı boydunımdadır " MKÜ: 20.b

Zamânında anuñ Şâh-ı Stâmbul
Boh sématine düşürdi meger yon

...

Anılmış namı Şâh-ı Gazi idi
Başîddinlerlerin mümtâzı idi

...

Veli bir derde olañdı girittâr
Çekerci zahmet ol deviclu Hünkâr

...

Ayâğında idi ekser o 'illet
İderdi her kim anı görsä neferet

Dâdiler bunda vâdur bir pîr
Du'âsın al yâri dergâhına gir³⁴

Hükûmdar, adamlarını göndererek Ümmî Kemâl'i çağırır. Fakat Şeyh, derdi olanın tabiîe varmasının daha uygun olacağını söyler. Hükûmdar, Boz Armut Dağı'na çıkar ve Taş Kaynadan'da bulunan Şeyh'e tedavi olur. Yalnız Şeyh, vücudunun çeşitli yerlerinde olan hastalıklarının büyük bir kısmını tedavi edip bir kaçıı bırakır. Gerçeklerini de şöyle açıklar:

Veli bür kîsî lursun yirinde
Belâ olmasa insânun serinde

Ürûdur Hakk'ı dirler i karındaş
Belâdan hâli olmamak gerek baş³⁵

Bundan sonra Şeyh, hükûmdara Allah'ı unutmaması, adil olması, halka zulm etmemesi yönünde telkinlerde bulunur:

³⁴ Derviş Ahmed, MKÜ, 20.b-21.a.

³⁵ Derviş Ahmed, MKÜ, 22.a.

Çihânuñ gerçi senâñ pâdişâhu
Hudâ'dur pâdişâhlar pâdişâhu

Unutma sen anı dâyim ânâdur
İle zulum itme şâhum hep sââdur

...

'Adâlet eyle dâyim i cihâñ-dâr
Dür isefi sâha kâbrüñ olmaya dar²⁶

Pağışalı, hoşana giden bu sözler üzerine bir çok kâyn vakf etmek istediğini söyleyince Şeyh dünya malına ihtiyacı olmadığını söyleyerek göttiği koyunlarını ötüne katarak oradan uzaklaşır.

2. Vilâyet-nâme i Sultân Şucâuddin'e Göre

Vilâyet-nâme i Sultân Şucâuddin²⁷ adlı eserde Kemâl Ümmî ile ilgili şöyle bir menâkıb²⁸ anlatılır:

Horasan'dan Seyyid Nesîmî ile birlikte dönen Kemâl Ümmî ve Kaygusuz Sultân Iarcudê'de buluşup, Kaygusuz'un salık vermesiyle Şeyh Şucâuddin Babu'nun bulunduğu Seyyidgazi'ye doğru yola çıkarlar. Bu an gözle gören Şeyh Şucâuddin Baba müridlerine "Tanrılar, Peygamberler geliyorlar" diye haber vererek Nesîmî ile Kemâl Ümmî'nin kuddilerini üstün görmelerine işaret eder ve telkiden ayrılır.

Tekkiye varan bu üç mutasavvif şâih Şeyh Şucâuddin Baba'yı bulamazlar. Şeyhin bulunmadığı zamanlarda makamında bir köç oturmaktadır. Bunu öğrenen Nesîmî "Şeyh köçü neyle, bu onun pırı olmağut, boğazlayıp Şeyhi bu pıttan kırtaralın" der. Kaygusuz "Ez nazarımda bu küstahlıktır" diyerek buna yanaşmazsa da köç kesilir. Kemâl Ümmî, derisi yüzölçümü üzere

²⁶ Dâvîş Ahmed, MKÜ, 22.b.

²⁷ Eserin bir değerlendirmesi için bkz. Küçüklü, Orhan, "Vilâyet-nâme-i Sultân Şucâuddin", *Türkiyat Mecmuası*, XVII (1972), ss.177-184; Kemâl Ümmî ile ilgili rivayetin geniş bir özet için bkz. Gülcen, B.Â.İ., *Koraman Velilerinden Şeyh Aliyüçü-Seherkundi ve Kemâl Ümmî*, 1.kt., 1987, ss.51-55.

²⁸ Bu menâkıbenin benzer varışları *Laif (TL. : 2861, Mül'min-zâde (SL. 188a) ve Ist. Üniv. Ktp., T.Y. 5677* olan Nesîmî Dîvânı yazmasında da vardır. Nisayin Ayan'ın naklettiğine göre (Nesîmî Dîvânı, Ark., 1990, s.21) Kısapçı Zâif Yâkoub-ol'da buluşup Nesîmî Dîvânı yazmalarından birinde de yer almaktadır.

kesilen koçu bir ağaca asar. Nesimî de yürer ve dışınok üzere bir kazana koyarlar. Fakat suyunu bile kaynatamazlar.

Yarı çıplak bir vaziyette tekkeye dönen Şeyh Şucâuddin Baba, tavayla onlara korku salar ve civardaki camîâğa dağrı yünü ayak yürümeye başlar. Nesimî, Kemâl Ümmî ve Kaygusuz da ayaklarındakileri çıkararak onu takip ederler. Ancak ayaklarına çakır dikenlerinin hatması sebebiyle ilerleyemezler. Şeyh onlara “Küçüklerim, Tanrı’lık ve peygamberlik davasında kahırsınız da göt dikenliğe hükmünüzü geçmez mi?” diye seslenerek bir çaman öbeline oturur. Bir müddet sonra yanına yaklaşanlardan Kemâl Ümmî’ye yer göstererek oturur ve ona güzel sözler söyler. Kemâl Ümmî’nin içinde bir tevaccülîb پیدا olur ve ona mürid olmak ister. Fakat Şeyh’in “Siz üstün bir şeyhsiniz. Sizin benle olmak yakışmaz” mealindeki sözleri üzerine bundan vaz geçer. Şeyh Şucâuddin Baba Nesimî’ye de nasihatler ederse de çok mağur olan Nesimî aksi cevaplar verir. Öfkelenen Şeyh Şucâuddin Baba kalkarak yakındaki bir başka çam ağacının altına oturur. Kemâl Ümmî “Aşkâsın Sultanım” deyince Şeyh burlara hayvanlara seslenir gibi seslenir ve tekrar başka bir ağacın dibine gider. Kemâl Ümmî “Sultanım, biz insan doğundayız, siz bizi hayvana benzettiniz” deyince de Şeyh “Sahibini bilmeyen hayvandan da kötüdür” diyerek bulunduğu çam ağacının dallarına elini uzatır. Bir elma koparıp bir bıçak ile Nesimî’nin önüne koyarak onu Halep’ten istediklerini söyler. Elini tekrar ağacın dallarına uzatıp bir armut koparıp, armutun sapına da bükülmüş bir ip bağlayarak bunu da Kemâl Ümmî’nin önüne koyar ve “Var git küçüküm, seni Mamsa’da bir mir’at elinde istiyorlar” der. Son kez elini uzatarak ağaçtan bir gül alıp “Var küçüküm, ocağın küllensin” diyerek Kaygusuz’a verir.

Şeyhin söylediklerini değerlendiren üç kişi istenilen yerlere giderler. Şeyhin kendilerine verdiği şeyler aslında onlara akibetleriyle ilgili birer rûmuzdur.

Nesimî, bir müddet sonra derisi yüzülerek öldürülür. Kemâl Ümmî de Şeyh’in talimatıyla Manisa’ya gider ve orada kısa zamanda büyük şöhrete ulaşır. Fakat diğer şeyhler onu çekemezler. İtne ve tesada paş vurarak padişaha jumaller gönderirler. Padişahın bu konuda çekimser kalmasına rağmen bir aldu bittiyse getirerek şehrin Üeri gelenleri ve şeyhleri onu durâğena astırırlar. Şeyh Şucâuddin Baba’nın koçunu ağaca asan ve Şeyh tarafından, sapına bükülü bir ip bağlanmış armut verilen Kemâl Ümmî de böylece

Şeyh’in işaret ettiği şekilde öldürülmüş olur. Asılacağı sırada bunu hatırlayan Kemâl Ümmî şunları söyler: “Biz bundan incinmeyiz. Bu bizim

geçirdimizdir. Etenleri göstermişlerdir bunu.” Darağacında canı çıkarken, ağzından üç güvercin çıkar ve üç ayrı yöne doğru uçuş giderler.”³⁹

3. Sefîne'ye Göre

Kemâl Ümmî hakkında menkabevî bilgi veren önemli bir diğer eser ‘Âşık (Seyyid) Ahmed’in “Sefîne”⁴⁰ adlı eseridir. Bu eserde de Kemâl Ümmî'nin yine Horasan kökenli bir mutasavvıf olduğu ve oradan Bolu'ya gelip Bolu dağlarını yurt edindiği, aslen Hz. Peygamber neslinden geldiği kaydedilir.⁴¹

‘Âşık Ahmedî'nin eserinde Kemâl Ümmî'nin bir kerâmetini anlatan şu menkabeye yer verilmektedir:

“Hem kerâmetin izhâr olmuşdur seâdât
Pâdişahlar gelüp bilmişler bâlâ
Oramında olmaz aslâda kâilât
Bize yardım eyle Sultân Ümmî Kemâl

Kemâl Ümmî Hazretci'nin bir kerâmeti(ni) dahi tavârihde nakl iderler ki bir gün mahdûm Kustantiniyye cânibine gitmek murâd eyledikde Kemâl Ümmî râzı olmayup mahdûmı izinsüz çıkup gitti. Meger kim bir büyük sâ köbrâsinden geçeyim dırken her takrib sayı düşüp helâk olacağına karîb bir camış (mandâ) suâda bulunup arkasına binip bir hâl-i seâmetde çıkup kurtuldukda nâdim olup döâ' idüp ser-encâmı diyu virmeyüp sordukda dahi

³⁹ Gülcin, Karaman Velâyetliden Şeyh Aliyü's-Semerkandî ve Kemâl Ümmî, ss.51-55.

⁴⁰ S. Zeki Kulucuoğlu vakfıyla ‘Âşık Ahmed tohumlarından Muzaffer Öztürk Bey'den, onun bir eserinin Ümmî Kemâl ve Bolu ile ilgili kısımlarının fotokopilerini temin olmuştur. Biz eserin tamamını görme imkânı bulamadık. Sayfaları numaralandırılmış olan eserin izni, yazmanın son kısmına ait olduğu anlaşılan fotokopilerdeki bir parçayla “Sefîne” olarak geçiyor:

Seyyid Ahmed, ‘Âşık Ahmed şâdi hüdâdan söylemiş
Hüdâet-i müşîd ile gâfirânı husârâ söylemiş
Hoş Sefîne tesmiye imiş kitabın nâmı.

Kil pazır başdan başa keb dînî imân söylemiş (s.206)

Muzaffer Öztürk fotokopileri gönderirken yazdığı mektupta, “... sizden Ümmî Kemâl Hz.leri hakkında gerekli bilgiyi bulabileceksiniz. Şâh Ahazî'nin Ümmî Kemâl ile ilgili bilgileri yazdıkları bu kâfardır. Benler kitabın bir bölümünü kayıtsızaktık... Kitaba bir tarih düşürülmüştür. Fakat hangi yaza yazıldığı kesin belli değildir. Tarih olarak sadece (23) sayısı yer almaktadır.” (Bütün fotokopileri ile Muzaffer Öztürk'in mektubu Kulucuoğlu'na 22.2.2006'dadır.)

⁴¹ ‘Âşık Ahmed, Sefîne, s.53.

düneyüp inkâr eyledükde "kimse arkasıla taştı selâmet çıkarmadı mı?" diye yance ol sâ'at mübâreke kademini pûs idüp mahdûmü "acizini i'tîfâf" eyledi"⁴²

B. KEMÂL ÜMMÎ'NİN TARİHİ HAYATI

1. Yaşadığı Dönem, Doğum Tarihi ve Çevresi

Kemâl Ümmî'nin gerçek kimliği ve yaşadığı çevre hakkında bilinenler oldukça sınırlıdır. XV.yüzyılda yaşadığı, 880/1475 tarihinde öldüğü biyografik Osmanlı kayıtları⁴³ ile bunlara dayanılarak yapılan çalışmalar⁴⁴ ifade edilmektedir.

Ölüm tarihini kaydeden Vefâyât⁴⁵ ve Osmanlı Mütellifleri⁴⁶ dışındaki diğer tarihî ve menkabevî kaynaklar, doğrudan doğruya şâirin yaşadığı dönemi belirtmezler bile verdikleri bilgilerle zımnen XV. yüzyılda yaşadığını ortaya koyarlar. Yalnız 1338/1921-22 tarihli Bolu Lîvâsı Sal-nâmesi Kemâl Ümmî'nin yaşadığı dönemle ilgili çelişkili bilgiler verir. Sal-nâme'ye göre muhtasavvıf "...Osmanlılardan evvel Bolu Lîvâsı'na hîceretle..."⁴⁷ Tekke-i Ümmî Kemâl Karyesi'ne yerleşmiştir. Yine aynı Sal-nâme'nin bir hayka hölümünde Ümmî Kemal 'Tekkesi'nin Farsça vakfiyesinin bulunduğuna dair bir rivayetten söz edilmekte ve bu rivayetin, tekkenin Selçuklular dönemine ait olduğuna en mühim delîl sayılması gerektiği ifade edilmektedir.⁴⁸ Anlaşılabacağı üzere bu meydana bir vakfiyenin var olduğu bir rivayetten öteye geçmemektedir. Sal-nâmedeki bilgiler tarihçi M. Zekai Kırupa'ya aittir ve Kırupa'nın Kemâl Ümmî ve tekkesi ile ilgili verdiği bilgiler çelişkiler içli ve eder. Bir yandan şâiri ve tekkesini Selçuklular dönemine götürürken, diğer yandan hem aynı Sal-nâmede hem de Bolu Tarihî'nde şâirin II. Murat'la görüşüğünü ifade eder. II. Murat Pacışahı öldükten bir müddet sonra, Osmanlı'ya karşı duran İsfendiyar Bey'le Bolu önünde savaşmış, onu yenmiş-

⁴² Şâir: Ahmed, Safine, s.97.

⁴³ Ayvânserâyî, İVA, 56.a) ve Bursalı Tahir Bey (OM, s.152) şâirin "şelkat" kelimesinin gösterdiği 880 (1475) tarihinde öldüğünü kaydetmektedirler. (bkz. Vefat ve Mezari)

⁴⁴ Kemâl Ümmî'nin hayatı ile ilgili çalışmalardan i'tîseni selhasse anılmalı. Bunlardan biri Amerikalı yâlin adamı William C. Hickman'a, diğeri ise İsvaail Ünver'e aittir. (Çalışmaların tamamı için bkz: BİTİLYOGRAFYA)

⁴⁵ Ayvânserâyî, İVA, 56.a.

⁴⁶ Bursalı, OM, s.152.

⁴⁷ BLS, s.453.

⁴⁸ "Tekke-i Ümmî Kemal'in mevzi olan Fârsiyü'l-İbîre vakfi-nâmesi bu tekkenin Selçuklulara t'aliyyeti hakkında rivâyeti te'yîd iderek en mühim vesikne-i tarihîyyedir" BLS, s. 287.

tır. (1423-1424) Bir müddet Bulu'da istinâhar eden Padişah Kemâl Ümmî'yi ziyaret ederek duasını almıştır: "Murâd-ı Sâif'in Bulu'da ikâmetleri esnâsında Sazak Nahiyesi'nde Boz Armod nâmı mevki'de İngiliz-nişin olan Kibûr-ı Meşâyih-i Halvetiyye'den Ümmî Kemâl Hazretlerinin ziyaretini arzû buyurmuş, Vefâ-yî müşârûn-ileyhin ed'iyye-i hayriyyesini almış oldukları kuyûd-ı resmiyye ile sâbittir."⁴⁹ Kuncaya bahsedirği resmi kayıtlara ne olduğu hakkında bir bilgi vermemektedir.

Latîfî tezkiresinde, şâirin Nesîmî ile arkadaşlığından söz edilir.⁵⁰ Aslında Latîfî'nin bahsettiği, Nesîmî ve Kemâl Ümmî'nin arkadaşlıkları ile birinin derisinin yüzülerek, diğerinin asılarak öldürüleceklerine dair malumat, Şeyh Şucâeddîn'in kerametini izhar eden bir hadise olarak daha ayrıntılı bir şekilde XV.yüzyıl vilâyet-nâmelerinden Şeyh Şucâeddîn Vilâyet-nâmesi'nde yer almaktadır. Vilâyet-nâmede Kemâl Ümmî ve Nesîmî'nin yanısıra Kaygusuz Abdal da bu arkadaş grubuna dahildir. (bkz. Menkabevî Hayatı) Bu kaynaklardaki bilgiler Menkabevî niteliğe olsalar da- şâirin yaşadığı yüzyıl, Nesîmî ve Kaygusuz Abdal'ın en azından bir müddet yaşayıp öldükleri yüzyıl olarak belirlenir. Nesîmî 1404⁵¹ veya 1418⁵², Kaygusuz Abdal da 1444⁵³ yılında ölmüşlerdir.

Diğer yandan şâirin Dîvân'ı da onun yaşadığı dönemi belirlememize yaracak kadar aydınlatıcıdır. Dîvân'da, yaşadığı dönemle ilgili unsurlara ilk dikkat çeken Köprülü olmuştur. Köprülü, "Tarih kaynaklarının ona dair verdikleri birbiriht tutmaz bilgiler karşısında nüshalarına pek çok tesadüf edilen Dîvân'ınz mihracatı mecburiyeti vardır"⁵⁴ diyerek şâirin 815⁵⁵ Hicri tarihinde ölen Şeyh Hamîdoddin Aksarayî'ye ve 832'de ölen Şeyh 'Alî Erdebîlî'ye yazdığı mersiyelele⁵⁶ temas eder ve XV. yüzyılın ilk senelerinden itibaren şîr yazdığını söyler. Gerçekten de bu mersiyelele birlikte Şeyh 'Alî Erdebîlî için yazılmış bir de medhiyenin⁵⁷ yer aldığı Dîvân, onun XV.yüzyılda yaşadığına dair en kavveilî delildir.

⁴⁹ BLS, s. 253; Kuncaya, M. Zekâî, Bulu Tarihî, Bulu, 1964, s. 157.

⁵⁰ Latîfî, TL, s. 285.

⁵¹ Ayaz, Nesîmî Dîvânı, s. 33.

⁵² Kürkçüoğlu, Kemal Edip, Seyyid Nesîmî Dîvânı'ndan Seçmeler, 2. bsr. Ank., 1985, s. XIX.

⁵³ Güzel, KA, s. 87 vd.

⁵⁴ Köprülü TET, s. 561.

⁵⁵ Köprülü'nün burada bu tarih 810 olarak geçiyor ki faydalandığı Dîvân nüshasından kaynaklandığını düşünüyörsük.

⁵⁶ Mersiyele için bkz. 26 ve 27 nci.

⁵⁷ Medhiye için bkz. 24 nci.

Kamâl Ümmî, Divân'ındaki Şeyh Hâmid mersiyesinde 815/1412 yılının Ber'ât gecesinde Şeyhi olan 'Ubeydullah Hâmid'in öldüğünü ve yerini Muzafferü'ddîn isimli bir şeyhe bıraktığını söyler. İsmail Ünver'e göre bu şeyh Muzafferü'ddîn- Lârendî'dir.³⁸

Kâm ol şeyhümüz Hâmid sa'îd-i mülteki zâhid
Fenâ 'âlemlerden ol 'âbid bekâ milke gâzer kıldı

Ne var tulu'ü'disâ hârşid bi-hamdî'llah kim ol mürşid
Muzaffer Hazretin tecdîd makâmında kâmer kıldı.

Neb'î'nübâ hicretinden bil sekiz yüz on beşinci yıl
Ber'ât dönünde ol fâzıl bu menzilden sefer kıldı (27/6,37,38)*

Hoca 'Alî medhiyesinde de Erdebil şehrinde Sevelân Dağı'nda irşad görüldüğü söylenen Hoca 'Alî'yi övmektedir:

Ma'nîde makâmına makâl iremez anuñ
Sûrette velâkin üvvelî Erdevîlîdür

Cem'iyetne hâzır olup gâyb erânlər
Her gâib şü tagdu ki Sevelân Cebelidür

Üçler Yidiler Kırklar ü Üçyüzler uluñ
Ol şeyh-i cihân kuth-ı zamân Hoca 'Alî'dür (24/7,20,21)

Hoca 'Alî için yazdığı mersiyyede onun Şubat 832/1429 tarihinde öldüğünü bildirmektedir:

Kaçan defn oldı ol gencî bil ic hicretke sığınçı
Sekiz yüz otuz ikinci Cemâzi'l-evvel ayında (25/30)

Baki kaynaklarda Kamâl Ümmî'nin doğum tarihi ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. İsmail Ünver, şairin "...en erken 1390'larda

³⁸ Ünver, Kİİ, s.21; Muzafferü'ddîn-i Lârendî hakkında Söğüt'te kısa bir bilgi mevcuttur. Buradan onun Şeyh Hâmid'in mühitlerinden olup şâhberberine devâm ettiğini, üstün makamlara erdiğini anlıyoruz, bkz. Mevdî, HŞ, s.95.

* Bkz. aynı manzûmunda Keremî Ümmî Divânı'ndaki sınısını, diğer rakamlar ise beyit numaralarını göstermektedir.

doğduğunu...”⁵⁹ tahmin eder ve 1415’de⁶⁰ ölen Nesimi ile arkadaşlık edebileceğini akla yatkın bulmaz. Oysa Kemâl Ümmî 1412’de Şeyh Hâmid’in ölümü üzerine aruz ülçüsüyle ve mısırnâme tarzında mersiye söyleyebilececek çağdadır. Diğer yandan kaynaklar bize şâirin uzun bir hayat yaşadığını hissettirir. Kemâl Ümmî’yi çok yakından tanıdığım⁶¹ ve halifelerinden biri olduğunu⁶² bildiğimiz Sarı Müderris, Dîvân’ında⁶³ şâirden “kece” diye söz etmekle, yüzyıl boyunca aşk ateşine yandığını söylemektedir:

İki kocadarkün imiş ikisi de Hak’dan imiş
‘İlm-i ledûn isâileri hem sözleri şokdan imiş

Ol birisi ol kocadur satışdığını hem yoldadır
Remzi anuñ gey incedür hem gelmesi çarkdanmış⁶⁴

Bir vandı bir vandı Üsmî/Kemâl derler idi
Yüz yılda ‘ışk odına tutuşuben yanır idi⁶⁵

Sarı Müderris’in verdiği bilgilerin dışında, Kemâl Ümmî Dîvânı’ndaki manzumelerde de onun yaşı hakkında fikir veren beyitlere rastlıyoruz. Bir beytinde kırk yaşını aştığını söylemektedir:

Kırk yaşadum nefsim elinden kaçıp
Uş dahi kurtulmazam âh u vâh (113/6)

Bazı beyitlerinde de iyice yaşlandığını, saçının sakalının ağardığını dile getirir:

⁵⁹ Ünver, KÜ, s. 21, 22.

⁶⁰ Nesimî’nin 3000 komusunda yakın dönem araştırmalarında iki tarih verilmektedir. Kema. Edip Kürkçüoğlu 1418’i (Seyyid Nesimi Dîvânı’ndan Seçmeler, s.XIX), Hüseyn Ayan ise (Nesimî Dîvânı, s.33)1404’ü esas almaktadır.

⁶¹ Derviş Ahmed, MKÜ, 3.a vd

⁶² SMD-III’in baş kısmında (102.b) bu yakınlığa şöyle işaret edilmektedir: “Ümmî Kemâl kaddese ‘İlahu sirreho’-‘azizho’ halifesi Sarı Müderris Efendi Şeyh Sinân kadussalâtu sirreho’l-‘aziz...”

⁶³ Sarı Müderris Dîvân’ında Kemâl Ümmî’nin Bosna’da yaşadığı ve bu şeyh olmak erkilerinin derin izleri vardır. (Dîvân nüshaları için bkz. KİSAİ, TMA’LAR; BİBLİYOGRAFYA)

⁶⁴ SMD-II, 11.b.

⁶⁵ SMD-II, 7.b

Karanlı bîti'ğardı sakal saç
İlâhî üstümüzde rahmetüñ sac (1/37)

Göñlünüñ karanın ağardımadıñ
Gerçi öldi saçın sakalın ak (77/17)

Şeyh Hâmid'e yazdığı mersiye, Nesimi ve Kaygusuz'la olan ilişkileri, Sa'î Münerris'in ifadeleri ile şâkin kendi manzumelerindeki ifadelerden hareketle İsmail Ürver'in tahminini biraz daha eskiye götürerek 1375 tarihinde doğduğunu tahmin ediyoruz.

Kemâl Ümmî'nin nerede doğduğunu ve asıl menşeketinin neresi olduğunu kesin olarak bilememekteyiz. Bu konuda çeşitli görüşler ileri sürülmektedir.

MKC imzasavfının aslen Horasanlı olduğunu, Anadolu'ya ırsad maksadıyla gönderildiğini söyler.⁶⁶ Bolu Sa'î nâmesi ise aslen Buhârâ'lı olduğunu kaydeder.⁶⁷

Latîf⁶⁸, 'Alî⁶⁹, Ayvânsarâyî⁷⁰ ve Bursalı Mehmet Tahir Bey⁷¹ Karamanlı olduğunu söyleyerek doğum yerinin burası olduğunu zımnen ifade ederler. Latîfî ve 'Alî aynı Karaman'ın Lârende kışkasından olduğu derayını kaydedebilir. Mü'min-zâde de Karaman ülkesinde Lârende'de doğduğunu söyler:

Karamân ülkesinde neş'eti Lârende'den oldı
Seyâhat eyleyip geşt eylenişdi 'arz-ı İrân'ı⁷²

Biyografik Osmanlı kaynaklarında Karamanlı⁷³ olarak anılması, Divân'ında Movî'nâ, Sa'ran Velâd, 'Âşık Peşa, Gülşehrî gibi Orta Anadolu

⁶⁶ "Âşık içün didi bo'xtar el'ân
Yüri olmış iç evvöl Hôrâsân
Derriş Ahmed, MKÜ, I, b.

⁶⁷ BLS, s. 455.

⁶⁸ "Vilâyet-i Karaman'da Lârende'dendir" Latîfî, T1, s. 286.

⁶⁹ "Vilâyet-i Karaman'da Lârende'de meşhûr kışkadendir." 'Alî, KA, s. 243.

⁷⁰ "Aştan olan Karaman'dur." Ayvâsarâyî, VA, 56.a.

⁷¹ "...Karamanlıdır" Bursalı, OM, s. 152.

⁷² Mü'min-zâde, SL, 188.a.

metasaygılarından söz etmesi ve Şeyh Hâmid⁷⁶'le olan ilişkisi, şairin hayatının bir bölümünün Laranda, Konya, Aksaray, Kayseri ve Niğde'de geçmiş olabileceğini, hatta bir süre Bursa'da bulunmuş olabileceğini düşündürmektedir.

Yeni çalışmaların bir kısmında onun Niğde⁷⁷ veya Bolu'da⁷⁸ yetişmiş olduğu şeklinde bazı bilgiler verilerak doğum yerine de işaret edilmek istenmektedir.

Gerek biyografik Osmanlı kaynaklarından, gerekse Divân'ından edindiğimiz bilgilerden onun birkininin alt yapısını "İç Anadolu Mektebi"⁷⁹nin (bkz. Dünya Görüşü ve Bilgi Kaynakları) şekillendirdiğini anlıyoruz. Buradan hareketle doğduğu ve ilk yıllarını geçirdiği yer olarak Karaman (Laranda)⁸⁰ı kabul edebiliriz.

2. Ailesi ve Çocukları

Kemâl Ümmî'nin soyu ve ailesi ile ilgili bilgilerimiz oldukça sınırlıdır. "Derviş Ahmed "Oğuz" boyuna mensup olduğum⁸¹", "Âşık Ahmed ise onun "seyyid" olduğunun, yani peygamber soyundan geldiğinin nakledildiğini söyler,⁸² Yine MKÜ'de üç oğlu⁸³ olduğundan söz edilerek bunlardan ikisinin Sinân⁸⁴ ve Cemâl⁸⁵ adlarını taşıdıkları anlaşılr. Ancak üçüncü oğlu-

⁷⁶ Bilirdiği Çerez Karaman, aynı zamanda bir siyasi organizasyon olan Karaman Beyliği'nin de adıdır ve bir heylik XV. yüzyılın ikinci yarısına kadar yayılmıştır. Diğer yandan Karaman ismi, bu beyliğin mensup bulunduğu beyin da adıdır. Bolu'da da Karaman isminin varlığı ve etkinliği güncümüze kadar sürmüştür. Halen merkezde bir mahallenin adı Karamanlı Mahallesi'dir. Burada aynı zamanda bir de camii bulunmaktadır; Şehirci köklü ailelerinden ikisi "Karaman" kelimesinin bulunduğu soyadları taşımakta, emekli dava vekili Muhsin Karamanoğlu ailesinin, Karamanlı Beyliği'nin ortadan kaldırılmasıyla Bolu'ya mecburi olarak göçürüldüğünü ifade etmektedir. Bugün Bolu'da merkeze bağlı bir de Karaman Köyü bulunmaktadır.

⁷⁷ Uğursoy, Abdülrah. "Kemâl Ümmî", Büyük Türk Kestâhları, Cilt3, İstanbul, 1986, s.39; "XV. yyda Niğde'de yetişmiş çokkıs bir şâirdir" Oral, M, Zeki. "(Kemâl Ümmî'nin Bir Ağır)", Akpınar, Cilt1, Sayı:12, s.12.

⁷⁸ "... eski adı Tusku Ümmî: Kemal olan 'ışıklar Köyü'ndendir." Akyıldoğlu, İ. Hakkı, "Ümmî Kemal", Bolu, Bolu 1988, s. 162.

⁷⁹ Derviş Ahmed, MKÜ, 2.a.

⁸⁰ "Hâzret-i 'Alî Kerrem Allahü veche evlâdından bir boyu nakl olansın..." "Âşık Ahmed, Sefine, s.54.

⁸¹ Derviş Ahmed, MKÜ, 12.b.

⁸² Derviş Ahmed, MKÜ, 7.a.

⁸³ Derviş Ahmed, MKÜ, 13.a.

nen ne ismi kaydedilir, ne de kendisi hakkında -menkabevi de olsa- bir bilgi verilir.⁸¹

Diğer yandan Bolu'daki şifahi kaynaklarda, Kemal Ümmî'nin "Şeyh Şehribân" adında bir kız kardeşinin bulunduğu, Horasan'dan Kemal Ümmî ile birlikte gelip bugünkü Dündüvan ilçesinin Çal köyüne yerleştiği ve halen türbesinin burada bulunduğu anlatılmaktadır.⁸²

S. Zeki Kutucuoğlu, Mevlânâ Kemâlettin diye bilinen İsmail Danışmend adına yazılmış bir Arapça vakfiyeyi⁸³ esas alarak, bu şahsın Ümmî Kemal olduğunu, Yıldırım Bayezid zamanında öldüğünü, Kemal Ümmî'nin ise bu zatın oğlu bulunduğunu, çocuklarının da Cemâli ve Halil isimlerini taşıdığını söylemektedir.⁸⁴ Ancak bu görüşlere kulhuak beyli zordur. Çünkü hiçbir kaynakta Kemal Ümmî ile Ümmî Kemal'in iki ayrı şahıs olduklarına dair bir bilgi bulunmadığı gibi, Yıldırım Bayezid zamanında ölmüş olan İsmail Danışmend ile aynı şahıs olması da tarih bakımından mümkün değildir.

Biyografik Osmanlı kaynaklarında Kemal Ümmî'nin evlendiğine ve çocuklarına ilişkin hiçbir bilgiye yer verilmez. Bu konuda Divân'ındaki bir beyit, onun evlendiğine ve eşinin kendisinden önce vefat ettiğine dair bir delil sayılabilir:

Çün girdi yâdem bîşüm Şeyhümle İsrâzüm işüm
Âhic benim dahi işüm n'ola sîni çağlayayın (111/5)

Eğer beyitteki "iş" kelimesini eş olarak anlarsak, Kemal Ümmî'nin karısının kendisinden önce ölmüş olduğunu söyleyebiliriz.

Biyografik Osmanlı kaynaklarında bulamadığımız bir kısım bilgileri, Bolu Şer'iyye Sicilleri'nde bulabilmekteyiz. Sicillere göre, Kemal Ümmî

⁸¹ MKÜ'nün kopuk olan kısımlarında böyle bir bilgilerin olacağı düşünüldüğü de buna dâimel vermiyoruz. Çünkü Davış Ahmed'in eserindeki bilgiler herden herden birbirine yakın bir mizda halk arasında da bilinip anlatılmaktadır. Bunda aramızda İlçinallı ogulları gibi hiçbir varyant bulunmamaktadır.

⁸² Solmaz, Mehmet, "Ümmî Kemal Hakkında", Bolu Üçtepe, Yıl:4, Sayı: 36 (Ocak 1994), s.7.

⁸³ Kutucuoğlu, "Ümmî Kemal Vakıfları", Bolu Üçtepe, Yıl:4, Sayı: 39 (Şubat 1994), s.16.

⁸⁴ Kutucuoğlu, "Ümmî Kemal Hakkında", Bolu Üçtepe, Yıl:4, Sayı:36 (Ocak 1994), s.5.

evlenmiş ve çoluk sahibi olmuş, ölümünden sonra da soyu Tekke Köyü ve civarı ile Dördüdivan'da devam ettirilmiştir. 1117/1705 yılına ait, Bolu ve Dördüdivan kadılarına hitaben yazılmış bir fermusu suretinde "... Hazret-i Ümmî Kemâl kaddese sirrehü'l-'azîzülâ evlâdları Ahmed ve Mahmûd..."⁸⁵ den bahsedilmekte, Sultân Süleymân Hân [Kanunî] zamanından beri, bazı yükümlülüklerden muaf tutulmaları hususunda ellerinde bazı hükmâynamları bulunduğunu, bu haklardan faydalanmaya devam etmek için padişha arz-ı hâl yazdıkları ve bu dileklerinin kabul edildiği bildirilmektedir.

Yine aynı yıla ait (Zî'l-hicce 1117 / Mart 1706) bir فرمان suretinde yer alan "... ma'lûm ola ki Muhammed ve Sâlih ve Bâkî ve Hüseyin nâm kimesneler ve şâirleri Divân-ı Hümâiyûn'a 'arz-ı hâl idüp Bolu Sancagı'nda Dört Divân Kazası sâkinlerinden olup Bolu Kazası'na tâbî Boz Amırtlu nam türbede medfûn Seyh Kemâl Ümmî kaddese sirrehü'l-'azîzülâ evlâdları dervîşânlar..."⁸⁶ ifadelerinden, ölümünden sonra soyunun Tekke Köyü'nün yanı sıra Dördüdivan ilçesi'nde de devam ettirildiğini anımsamaktayız.

Zamanla Kemâl Ümmî soyundan gelenlerin Bolu'nun Gerede ilçesi'ne kadar yayındıkları, içlerinden dinî eserler telif ederek çevrede kuvvetli tesirler bırakan şahısların yetiştiğini görmekteyiz:

Bolu'nun Gerede ilçesi sınırlarından A. Kemaleddin Üstün bir eserinde⁸⁷ ailesinin Ümmî Kemâl neslinden geldiğini kaydediyor ki bu da günümüzde de şâirin soyunun devam ettiğini gösteriyor:

"Aslım: Babum ve dedelerimin rivayetlerine göre kızımız olan Gere-de'nin Tekke Köyü'nde türbesi ziyaret olunan Ümmî Kemâl (kuddise sirrah) Hazretleri torunlarından geliyeyim. Hediyeyim: Kabir, İslâmın Nurları, Cennetin Anahtarı adlı eserlerin sahibi olan Hacı Emin Efendinin oğlu Hacı Ahmed Kemaleddin Üstün'üm. Doğumum Hicri 1303 senesidir."⁸⁸

⁸⁵ Bolu Şer'iyye Sicilleri, Milli Ktp, Defter no: 42/844; 75.b.

⁸⁶ Bolu Şer'iyye Sicilleri, Milli Ktp, Defter no: 42/844; 75.b.

⁸⁷ Üstün, A. Kemaleddin; Elini Dört Farz Şerhi, İstanbul, 1990, "İslâ Tercümanı" kısmı.

⁸⁸ Üstün, Elini Dört Farz Şerhi, aynı yer.

3. Adı ve Mahlâsı

Kemâl Ümmî'nin müridi Sarı Müderris⁸⁹ ile Derviş Ahmed⁹⁰ ve 'Âşık Ahmed⁹¹, eserlerinde, mutasavvıfın asıl isminden bahsetmeden, kendisinden Ümmî Kemâl diye söz etmektedirler. MKÜ'de, ayrıca "Ümmî Kemâl, Ümmî Kemâl Sultân, Sultân, Kemâl Beg, Sultân Kemâl Beg" isimleri de kullanılmaktadır ki bu düşündürücüdür. Çünkü bilindiği üzere "beg", dinî-tasavvufî zümrelere mensup kişilerden ziyade "asker" yahut "yönetici" durumundaki şahsiyetler için kullanılan⁹² bir ünvandır:

Bolı'ya gür-i mahz oldu Kemâl Beg
Ta'îk-i Hakk'a yol buldı Kemâl Beg

Oluş her hâlile mühr Kemâl Beg
Çog esrâr eyledi zâhîr Kemâl Beg⁹³

Kemâl Beg dîme'n'îçün anı uddı
Buişi Şâh'a lâyk nice gördü⁹⁴

Didi senden bilür yok hâlimi yeg
Benüm çok sevdiğün Sultân Kemâl Beg⁹⁵

Şâirin adı İsmail'dir. Bu konuda ciddi bir ihtilaf yoktur. Ayvânşarâyî ismini mübesseyle anar: "İsmi İsmâ'îl Karamanî'dür."⁹⁶ Bursalı Tahir Bey de eserinde şâirin ismini ve mahlâsını "Kemâl Ümmî, İsmâ'îl Kemâl Ümmî"⁹⁷ ser-levhâsı ile vermiştir. Diğer biyografik Osmanlı kaynaklarının bir kısmında da adının İsmail olduğu belirtilmiştir.⁹⁸ Yakın dönem araştırmala-

⁸⁹ bkz. SMTB-II.

⁹⁰ bkz. MKÜ.

⁹¹ bkz. Divân; Sefîne.

⁹² "Beg" kavru ile ilgili bilgi için bkz. Pasabı, M. Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, Cilt:1, İstanbul, 1983, s.213.

⁹³ Derviş Ahmed, MKÜ, 12a.

⁹⁴ Derviş Ahmed, MKÜ, 13a.

⁹⁵ Derviş Ahmed, MKÜ, 18a.

⁹⁶ Ayvânşarâyî, YA, 56a.

⁹⁷ Bursalı, OM, s. 152.

⁹⁸ Müstazim-zâde, MN. 371.b, Naik Turan, Tuhfe-i Nâsîr, Cilt:2, s.1226.

runda da adının İsmail olduğu, Divân'ına dayanılarak ifade edilmiştir.⁹⁸ Murat Uraz ise şâirin adını "İsmail Kemâl" olduğunu, şiirlerinde bazen "İsmailoğlu" mahlasını kullandığını söylemektedir⁹⁹ ki ne eski kaynaklarda ne de yeni yapılan araştırmalarda böyle bir bilgiye rastlayamadık.¹⁰¹

Şâir, Divân'ında adının İsmail olduğunu bizzat kendisi söylemektedir:

Kulların kemteridür İsmâ'î)
Ne var Ümmî Kemâl ise lakabı (19/13)

Bir başka beyitte adının Kemâl Ümmî olduğunu belirtmektedir ki burada mahlasını kasdettiği açıktır:

Gerçi adımdır Kemâl Ümmî velî noksan âzâm
Ad u kâle göre hâl ü bi-gâhım kam (137/9)

Yukarıdaki beyitlerden de anlaşılabileceği üzere şâirin adı İsmail, mahlası ise Kemâl Ümmî veya Ümmî Kemâl'dir. Latîf¹⁰², 'Alî¹⁰³, Mû'min zâde¹⁰⁴, Avcısarâyî¹⁰⁵ ve Bursalı¹⁰⁶, şâirin mahlasını "Kemâl Ümmî" olarak alırlar. Köprülü¹⁰⁷ başta olmak üzere bütün yakın dönem araştırmacıları da mahlasının Kemâl Ümmî olduğunu teyid ederler. Hickman ise "belenkeçi"¹⁰⁸ bir yaklaşımla mahlasının Ümmî Kemâl olduğuna kabul eder.¹⁰⁹

⁹⁸ Kocatürk, TET, s. 242; Bırsalı, RTET, s. 508; Ünver, KÜ, s. 21.

⁹⁹ Uraz, Murat, Türk Edip ve Şâirleri, Cilt:2, İstanbul, 1939, s. 65.

¹⁰⁰ Muhtemelen bu adını şâiri olan İsmailoğlu'nun manzumeleri, bir yazmada (bkz. İst. Ünlü. Ktp., TY:5677) "Kemâl Ümmî"nin manzumeleriyle karışık olarak verilmiştir. Ancak bu manzumeler dil ve üslup bakımından Kemâl Ümmî'nin manzumelerinden çok farklıdır. (Bu konuda ayrıca bkz. Hickman, WWÖK, s. 79, 26 nolu dipnot)

¹⁰² Latîf, TL, s. 286.

¹⁰³ 'Alî, KA, s. 249.

¹⁰⁴ Mû'min-zâde, SL, 188.a.

¹⁰⁵ Avcısarâyî, VA, 56.n.

¹⁰⁶ Bırsalı, OM, s. 152.

¹⁰⁷ Köprülü, TET, s. 361.

¹⁰⁸ Zaten "Kemâl Ümmî"nin tâbiyesi ile bulunduğu Tekke Köyü sakinleri mutasavvıfları dâima Ümmî Kemâl olarak söz ediyorlar.

¹⁰⁹ Hickman, mekâbevi kaynaklara uyarak eserlerinde şâirden hep "Ümmî Kemâl" diye bahseder. (Eserleri için bkz. BİBLİYOGRAFYA) Ancak bu mahlası benimsesinin nîl sebebi yukarıdaki beytin (137/7) ilk mısrasındaki mahlasın 310 nüshasında (102.b) "Ümmî Kemâl" şeklinde geçmesinden kaynaklanmaktadır. bkz. Hickman, WWÖK, s. 61.

Manzumelerinde hem Ümmî Kemâl hem de Kemâl Ümmî mahlâslarını kullanan şâirin Dîvân'ı incelendiğinde görülmektedir ki mahlâs bakımından aşîrîlik "Kemâl Ümmî"den yanadır. Tertip ettiğimiz Dîvân'daki 147 mahlâstan 106'sı Kemâl Ümmî, 41'i ise Ümmî Kemâl şeklinde kullanılmıştır. Ashada Farsça bir teklip olarak **Kemâl-i Ümmî** biçiminde kullanılması gereken bu mahlâsın şâir tarafından vezin gereği bile bu biçimde kullanılmaması dikkat çekicidir.

Yazılı kaynaklarda daha çok Kemâl Ümmî olarak bilindiği hususunda en kuvvetli delillerden biri de şer'iyye sicilleridir. Bolu Şer'iyye Sicil Defterleri'nden birinde, aynı sayfadaki iki kayıttan ilkinde mutasavvıfın ismi Ümmî Kemâl, ikincisi¹¹¹ ile diğer Defterlerde¹¹² ise Kemâl Ümmî olarak geçmektedir.

Bütün bu bilgiler ışığında biz de mutasavvıf-şâirin mahlâsını Kemâl Ümmî olarak benimsemiş bulunuyoruz.

4. Tahsilî, Ümmîliği, Seyahatleri

MKÜ'de üzerinde en çok durulan yönelerinden biri, mutasavvıfın ümmîliğidir. Esere göre Kemâl Ümmî, nihâl noktasında tam anlamıyla "Ümmî"dir. Kur'an okumayı bilmez, ezberinde bir ayet bulamazdı:

Okumak gerçikim bilmezdi Kur'ân
Bilürdi 'ilm-i bâhından kemâkân

Eğerçi okıyınmazdı bir âyet
Ma'ârifden haberi-dârıdı gâyet¹¹³

Ümmîliği, çevresinde onun için her zaman bir kusur olarak görülmüş, hatta Sınan -sami oğlu bile bahasına, ümmîliği sebebiyle itibar etmemiştir. (bkz. Menkabevî Hayat) Sanî Müderris de Dîvân'ında, mutasavvıfın ümmîliği üzerinde durmakta, bu yönüyle çevreden çok tenkid edildiğini teyid etmektedir:

'Âlim ise dirler aña 'âlimdürür mürşid değil
Ümmî ise câhil deyü nefy itdüler işâduñ¹¹⁴

¹¹¹ Bolu Şer'iyye Sicilleri, Millî Ktp. Defter no: 42/844, 35.b.

¹¹² Bolu Şer'iyye Sicilleri, Millî Ktp. Defter no: 42/832, 39.b., Defter no: 42/834, 93.b.

¹¹³ Derviş Ahmed, MKÜ, 2.b.

Ahlak değerini bilenlerce daima müdafâ edilmiştir.¹¹⁴ Bunların hakkında Haçî Bayram Velî gelmektedir,

Düridi bu işi gence-i Hudâ'dır
N'ola ümmü ise sâhib-edâdır

Aâilur ümmülikle gerçi nâmu
Târifat ehlinün budur he-nâmu

N'ola ümmü ise nâmu cihânda
Togardı ma'rifetle her zâmânda¹¹⁵

Aynı şekilde Sarı Müderris de mutasavvıfî ümmülüğünü bir eksiklik olarak görmez, Hz. Muhammed'in de ümmü olduğunu hatırlatarak müdafasını yapar:

Ümmü diydü yirmen am Faht-ı Cihân ümmüdür
Bu Cehl olan taymaz idi hep sözleri esrâr idi¹¹⁶

Sarı Müderris, Kemâl Ümmî'yi yakından tanıyan, onunla Bolu'daki hayatı sırasında, ilimlile kaçlar beraber olan bir mürididir. Dîvân'ı bunu teyid edecek ifadelerle doludur. Dîvân'ındaki bazı ifadeler Kemâl Ümmî'nin tefâir

¹¹⁴ SMD-II, 5.b.

¹¹⁵ Derviş Ahmed, Menâkıb nâme'de ümmülüğü tefâir zümlede, gerçik ümmülüğü "Mevlâyı talenler" a'ânığını söylemekte, Tanrı'dan habersiz ümmülük mu'âfeher sayılmaktadır.

Vilâyetde üm'âdîr ile aâs
Kudâmet göstere gitse ne'vâda

Şol ümmü ki Hudâ'dan bi-haberdir
Aâi'âlemede sanma mu'tebordü

Hakkârde o Mevlâ'nın bilmez
Nicedür, 'arç-ı a'lâsını bilmez
MKÜ, 6.b.

¹¹⁶ Derviş Ahmed, MKÜ, 2.a.

¹¹⁸ SMD-II, 38.a.

ve diğer ilimî konularda aramalarda buy ölçülebilecek kadar yerleşmiş bir şeyh olduğunu göstermektedir:

Bir ümmîye şâkirî olup dâ'imân sorsam direm
Hocam ne var ümmî ise 'allâme sözün bozdurur!¹¹⁷

Tefsir libânı şîr-i ümmîden: emdün şek degül
Ger emmesen ümmî sâdün kalmuşdım sıyanıla!¹¹⁸

Latîfî hasta olmak üzere ondan bahseden kaynaklar tahsili hususunda aydınlatıcı bir bilgi vermezler. 'Alî "Vilâyet-i 'Acemî seyâhat idüp çok 'azîzler hizmetine yetmiş"¹¹⁹ olduğunu söylerken beshalâ bu seyahatında tahsil amacı olduğunu da ifade etmek istemiştir. Mî'mîn-zâde, mahlâsının "Ümmî" olmasına karşılık yüksek bir olgunluğa sahip olduğunu kaydeder:

Âgerçi mahlâs ümmî idi ancak kemâlâh
Anı Hallâc-âsâ eyledi ber-dâr-ı Hakkân!¹²⁰

Şâirîn Dîvân'ındaki

Bu Kemâl Ümmî nesne bilmez kim
Söyleye eyloye sözi tahkîk (78/28)

gibi bazı beyitleri tırmılığına işaret sayılabilse de bunlara tevazu ile ilgili olduğu açıktır. Eserlerinin ve bilhassa Dîvân'ının incelenmesi sonucu Kemâl Ümmî'nin mülaka bir tahsil yapmış olması kanaati hasal olmaktadır. Ancak bu tahsil doğrudan doğruya medrese gibi örgün eğitim kurumlarında mı, yoksa tekkelerde mi yapılmıştır. Yahut şâir, kendi kendini mi yetiştirmiştir? Bu konuda kaynaklarda bilgi yoktur.

Bir çok ayet ve hadisîn Türkçe meallerinin yer aldığı manzumeler söylemek (bkz. Ayetler ve Hadisler) ve hadis mealleri üzerine mesnevîler meydana getirmek (bkz. Eserleri), sadece Arapça bilmekle başarmıyacak bir iştir. Ayrıca tefsir, hadis, fıkıh gibi ilimleri ve bunların usullerini de bilmeyi gerektirmektedir.

¹¹⁷ ŞMD-II, 34.a.

¹¹⁸ ŞMD-II, 35.b.

¹¹⁹ 'Alî, KA, s. 243.

¹²⁰ Mî'mîn-zâde, SL, 188.a.

Diğer yandan Kemâl Ümmî'nin Farsçayı da bildiğini, Allâr, Senâyi gibi İranî şunâifardan habercisinden (bkz. Bazı Menasavvırlar) Sa'dî ile aynı mazmunda beyitler söylemesinden (bkz. San'ar) anlaşılabilmektedir. Kemâl Ümmî'nin tahsil yapmadığını söylemek, gerçek anlamda "Ümmî" olduğunu kabul etmek oldukça zordur.

Divân'ı dikkatle incelediğinde Türkçe'yi de eğitim görmüş bir insan olarak kullandığı, oinas gibi bazı zenginliklere döneminir usta şairler gibi önem verdiği, aruz ve nazm şekillerine uşına olduğu görülmektedir.

Bütün bunları göz önünde bulundurarak şâirin eğitilmiş, tekke ve ilişki-
de bulunduğu şâirler çevresinden aldığı, kendi kendini yetiştirdiğini kabul
etmekteyiz. Derviş Ahmed, Kemâl Ümmî'nin tekke çevresinden edindiği
birikimi şöyle ifade etmektedir:

Ayâğı bezm-i kesretiden götürdi
Velîyu'llahıla tırdı otırdı¹²¹

Nitekim Divân'ında kendisini dervişlerin eğitimini söylemektedir:

İlâçeb ne söyleyeydi kendüden Ümmî Kemâl
Gerâfa öğretmese gülmürü dervişler (62/17)

Ümmîliği ise Hz. Peygamber'e bir saygı¹²² ifadesi, zâhirden çok bâhna;
ilülden çok iftana verdiği değer itibarıyla benimsediğini düşünmekteyiz.¹²³

5. Şeyhleri

Kemâl Ümmî'nin bağlandığı şeyhler hakkında kaynaklarda yeterince
aydınlatıcı bilgi yoktur. MKÜ'de, onun Şeyh Saifi'den el aldığı, irşad için
Anadolu'ya gönderildiği söylenir:

¹²¹ Derviş Ahmed, MKÜ, 2. b.

¹²² "İstefhâr-ı Mevâdîrî efendimize varf olmak vakatıyla mazhara şerif olan Ümmî
İskâhîrî Şâhed-i zât ümmî olmadığını hâle meşâyih-i şâfiyye içinde teherrüken
rahâla odalar olmaşır" Sadık Virdanî, Tömâr-ı Turûk-i 'Âlîyye, Kadiriyye
Silsilesi, İstanbul, 1338-1340, s. 64.

¹²³ Ümmîliğin mahiyeti de ilgili olarak bkz. Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Me-
nasavvırlar, ss. 271-274.

Oradan Rûm'a sen geldi diler
Sâfi Sultân'dan el aldı diler

İdüp cân u göñülden âbâ hîrmet
Didi Ümmî Kemâl'de var kerâmet

Budur zannın tamâm bu olacaktı
Velîyü'llez makâmın bulacaktır¹²⁴

Varup ihyâ iderse Rûm'ı n'ola
Cihân enfâsı müşkiyle tola¹²⁵

Yine MKÜ ile bazı mecmualardaki¹²⁶ manzumeler, Kemal Ümmî ile Hacı Bayram Velî'nin ilişkisi olduğuna dair bilgiler vermektedirler. Derviş Ahmed, MKÜ'de şunları söylemektedir:

Husûsâ Hâcî Bayram'gibi Sultân
Mübârek hâcın sorardı her an

¹²⁴ Derviş Ahmed, MKÜ, 1.b.

¹²⁵ Derviş Ahmed, MKÜ, 2.a

¹²⁶ Fuzî Bayramoğlu "Merhum şâhî "Şetâpî" Râif Yelkenli'de bulunan bir yazıttan" aldığı Kemal Ümmî mâtâfâtı bir medhiye kaydediyor. Aşağıya aldığımız medhiye bilinen hiçbir Dîvân nüshasında yoktur.

İLÂHÎ ZİKİR

Bir evliya eydür bânâ Eger gözün görür ise

Tiz gel Hacı Bayram'a sen

Seni gerek ise sâcâ

Tiz gel Hacı Bayram'a sen

Olucam şâhî ü gümânı

Ondan âzâd olâ emrî

Elîmâf tevhîd kılânı

Tiz gel Hacı Bayram'a sen

Sırat köprüsün geçmeğe

Şârihen lâhûl içmeğe

Öcnette bile uymağa

Tiz gel Hacı Bayram'a sen

Kemâl Ümmî eydür vîze

Kulak urun işbu söze

Bir âvaz geldi ki bize

Tiz gel Hacı Bayram'a sen

Aklın başında var ise

Mâksud murad Didâr ise

Tiz gel Hacı Bayram'a sen

Dervişleri be-guyette

Dâim zâhid ile tâatte

Yoktur yakîn velâyette

Tiz gel Hacı Bayram'a sen

Nödrün göreni servertim

Müsrir-i kâmil Pâizim

Şu'dî kümbetü'n Rûm'ı

Tiz gel Hacı Bayram'a sen

Gön olmazdı yüzini gürmeyeydi
Selâmını yahud ırgırmıyeydi

O Sultânla hem-âser olmuşdu
Bîhâ birin 'acâyib bulmuşdu'¹²¹

Latîfî şeyhlerinden bahsetmez.¹²² 'Aîf "Vilâyet-i 'Acem'i seyâhat idüp çok 'azîzler hizmetine yetmiş"¹²³ diyerek İran'daki şeyhlerden istifade ettiğini ima eder. Bursalı Tahir Bey ise "Efâhîn-i Halvetiyyeden Cemâl-i Halvetî'nin pir-dâşlarından ve Mubânned Behâ'eddîn-i Erzinânî müstâfîlelerinden"¹²⁴ demektedir.

Şeyhleri konusunda bize esaslı bilgiler veren kaynak yine şâirin Dîvânı'dır.

Dîvân'da şâir, kendinden önce yaşayıp ölüştü olan tasavvuf yolunun hil-yüklerinden başka önemli iki müridinden açıkça söz etmektedir. Bunlardan biri Şeyh Hâmid, diğeri ise Hocâ 'Alî'dir.

Şeyh Hâmid¹²⁵ ile Kemâl Ümmî'nin ilişkisine ilk diklat çeken Köprülü olmuştur.¹²⁶ Hareket noktası ise şâirin Şeyh Hâmid için yazdığı mersiyesidir. (bkz. 27 n.m.) Mustafa İsen, bu mersiyeye ile ilgili olarak verdiği bilgiye, Kemâl Ümmî'nin Şeyh Muhammed Râhâeddin Erzinânî'ye bağlı olduğunu, Şeyh Hâmid'in ise şâirin yâkınılık dayuduğu bir kimsce olarak bu mersiyeye konu olduğunu söylüyor.¹²⁷ Ancak, 39 beyitlik musammâs tarzındaki bu mersiyeden biz, mutasavvıfın Şeyh Hâmid'e bağlandığını ve onun talim-nen, ilk şeyhi olduğunu anlıyoruz:

Kâm ul şeyhümûz Hâmid sâ'îd ü müte'âlî zâhid
Fenâ 'âleminden ol 'âbâd bekâ milke güzâr kâid

¹²¹ Derviş Ahîrî, MKT, 2.â.

¹²² Latîfî, TL, s.280.

¹²³ Ali, KA, s.243.

¹²⁴ Bursalı, OM, s.152.

¹²⁵ Şeyh Hâmid için Kâşık Osmanlı kaynaklarını da ilave eden şu eserlere bkz. Bayramoğlu, Fuat, Hacı Bayram-ı Veli, Yaşamı-Seyri-Vakfı, Cilt:1, 2. bs, Ank., 1989; Çelebioğlu, Elnet, Hacı Bayram-ı Veli, Ank. 1991; Yılmaz, H. Kâmil, "XV. Asır Anadolu Mutasavvıfları Arasında Somuncu Baba'nın Yeri", Somuncu Baba [Dergisi], Yıl:1, Şeyh:1 (Haziran 1994), ss. 8-10.

¹²⁶ Köprülü, TET, s. 361.

¹²⁷ İsen, Mustafa, Türk Edebiyatında Mersiyeye -Acıyı Bal Eylemek, 1. bs., Ank., 1993, s. CXXI vd.

‘Ubeydu’llahî İdî İsmî bu İdî ‘âdet ü resmî
Kî hergiz düzmedî cismî o câmî mü’teber kıldı. (27/6,7)

Köprülü, mersiyyede İsmî Ubeydu’llah olarak geçen bu şeyhin 815¹³⁴/1412’de ölen Hamîdî’den Aksarayî olduğunu söylemektedir.¹³⁵

Ashında Dîvân’da bulunan bir başka beyitte de şâir Seyh Hâmîd’i mürşîdî olarak övmektedir:

Değme mürşîdî Hâmîd’e öyküne mi
Ya kamu taş olur mı İa’l ü ‘âkik (78/26)

Aşken Kayserili olan Seyh Hâmîd’in önceleri Ebheriyye Tarikatı’na mensup olduğu, bu yolun neşvesini babasından aldığı bilinmektedir. Ancak bu yolla aradığı gönül kuzurunu tam elde edemeyen murasavvîf, seyahatle Şam’a gitmiş ve Bayezîd-i Bestâmî hangâhında niyazetler yapmıştır. Orada gördüğü şeyhler tarafından Erdebîl’deki Hoca ‘Alî Erdebîlî’ye tavsiye edilince oraya gitmiştir.¹³⁶ Bu tarih 1392-93 tarihinden sonra olmalıdır. Çünkü Hoca ‘Alî, 1393 yılında post-nişanlığa geçmiştir. Seyh Hâmîd’in burada ne kadar kaldığı bilinmemektedir. Hoca ‘Alî’nin görevlendirilmesiyle¹³⁷ Anadolu’ya gelip Kayseri’ye yerleşmiş, burada kendisine intisap eden Hâcî Bayrâm Velî ile birlikte 1400 tarihinden önce Bursa’ya gitmiştir.

Şeyh Hâmîd, 1400 yılında Bursa Ulu Camii’nin açılış hutbesini okuduktan sonra kavuştuğu şöhretten kapınarak oradan ayrılmış¹³⁸, yanında bulunan Hâcî Bayrâm Velî ile önce Şam’a, sonra Medine ve Mekke’ye gidip hac görevini yerine getirmiştir. Bu seyahat yaklaşık üç yıl sürmüştür. Ankara

¹³⁴ Köprülü, bu tarihi 816 olarak vermektedir ki bahvurduğu nüshadan kaynaklandığını düşündüyoruz, bkz. Köprülü, TET, s. 161.

¹³⁵ Köprülü, TET, s. 36..

¹³⁶ Çelebioğlu, Hacı Bayrâm Velî, s. 39.

¹³⁷ Seyh Hâmîd’in Erdebîl sâfillerinden hangisine bağlandığı konusunda Osmanlı kaynaklarımızı vardır ki bilgiler çelişkilidir. Çaganlık Hoca ‘Alî Erdebîlî’ye bağlandığını söylerken bir kısım kaynaklar Hoca ‘Alî’nin oğlu ve Seyh Şah Zîyo bilinen İbrahim’e intisap ettiği söylerler ki bu tarih bakımından mümkün değildir. Diğer bir görüş ise Hoca ‘Alî’nin babası Seyh Sadreddin’e bağlanmış olduğunu, bu konuda toplu bir değerlendirmeye için bkz. Yılmaz, H. Kâmil, “XV. Asır Anadolu Mutasavvıfları Arasında Somuncu Baba’nın Yeri”, Somuncu Baba [Dergisi], Yıl:1, Sayı:1(Haziran 1994), ss. 8-10.

¹³⁸ Çelebioğlu, Hacı Bayrâm Velî, s. 45.

Savaşı (1402) sırasında Anadolu'da değildir.¹³⁹ 1403 sonucunda Aksaray'a yerleşmiş, 1412'de öldüğünde buraya defnedilmiştir.¹⁴⁰

Kemâl Ümmî'nin Şeyh Hâmid'e ne zaman ve nerede tanışıp ettiğini bilmiyoruz. Derviş Ahmed'in MKÜ, Sanî Müderris'in Divân ve 'Âşık Ahmed'in Divân ve Selâse adlı eserlerinde¹⁴¹, Kemâl Ümmî'nin Şeyh Hâmid'le ilişkisine dair en küçük bir ipucuna rastlayamıyoruz. Bu konuda diğer kaynaklarda da bilgi yoktur. Divân'ında Şeyh Hâmid ve Hacı 'Alî'den bahsetmesi, bu iki şahsiyete bağlandığını göstermesi bakımından önemli olmakla birlikte, yer ve zaman bakımından aydınlatıcı bir bilgi ültiva etmemektedir. (Ayrıca bkz: Bazı Mutasavvıflar)

Biz Kemâl Ümmî'nin, Şeyh Hâmid'e bağlandığı yer ve tarih hususunda sadece bu tahririnde bulunabilmekteyiz. Tahririninize göre bu bağlanma, Şeyh Hâmid'in hac dönüşü Aksaray'a yerleşme tarihi olan 1403 yılından sonra vuku bulmuştur. Yine Şeyh Hâmid mensubiyetinden anladığımız kadarıyla Kemâl Ümmî, 1412'den sonra da Muzafferüddin Lârendî'ye¹⁴² bağlanmıştır. Ancak bu bağlılığın ne kadar sürdüğü hususunda da bilgimiz yoktur.

MKÜ'deki bilgilere dayanarak Hacı Hayram Veli ve Kemâl Ümmî'nin birbirleriyle ilişki içinde olduklarına daha önce temas etmiştik. Latîf¹⁴³, Kemâl Ümmî'den başka Kemâl-i Halvetî adında bir başka mutasavvıf şâir

¹³⁹ Cebecioglu, Hacı Hayram Veli, s. 46.

¹⁴⁰ Cebecioglu, Hacı Hayram Veli, s. 47; Şeyh Hâmid'in ülbesinin nerede bulunduğu konusunda kaynakların verdiği bilgiler çelişkilidir. Celîyâ Celâbi, (Seyahat-nâme, CIII/3, 1-4, 131-4) eserinin bir yerinde (s.187) Kayseri'de medfun bulunduğunu söylerken, bir başka yerde (s.194) Aksaray'da medfun bulunduğunu kaydeder. Son zamanlarda elde edilen bilgilere göre de Lârendî'de medfundur ve aynı bu ilçede devâm ettirilmiştir. bkz. Es-Seyyid Osman Hulusi, "Cuddim Şih Hâmid", Sonuncu Bahâr [Dergisi], Yılı 1, Sayı 1 (Haziran 1991), s. 6.

¹⁴¹ Eserler için bkz. KISALTMAÇAR, BIBLIOGRFYA.

¹⁴² Muzafferüddîn-i Lârendî hakkında Şakayık'ta kısa bir bilgi mevcuttur. Buradan onun Şeyh Hâmid'in mühiberinden olup söhbetlerine devam ettiğini, bundan istifade ettiğini anlıyoruz. bkz. Mevdi, 118 s.95.

¹⁴³ "Kemâl-i Halvetî" adlı eserinde Hacı 'Aleyn Kudemâhmedî, Şeyh Hâim Hayram'a ilişkin ve müşâbede için çok münâbedeye başvurmuştur. Süleyman eş-Şir ve tasavvufî müteallim güfteği vardır:

(Mâilâ')

Doğt olmaş nâ'ise düşmen olmayan Meydâ'ile

'İzzet-dünyâ' em' olmaş devlet-i 'ukbâ ile"

Latîfî, TL, s/ 286.

den bahsederek şiirleri olduğunu ve Hacı Bayram Veli'ye bağlı bulunduğunu kaydediyor.

Yakın zamanlarda yapılan bazı araştırmalarda bu şahsın ayrı bir mottâ savfî olmayıp Kemâl Ümmî olduğu ve Hacı Bayram Veli müridi bulunduğu kabul edilmiştir. Fuat Bayramoğlu, bir mutasavvıfın birden ziyade tarikat ve şeyh bağlanması mümkün olduğunu örnekler vererek izah etmekte, böylece Kemâl Ümmî'nin de Hacı Bayram Veli halifeleri arasında bulunduğunu kaydedmektedir.¹⁴¹ Ertan Çelebioğlu da, onu Hacı Bayram halifeleri arasında göstermektedir.¹⁴²

Kemâl Ümmî'nin Divân'ından, kendisine bağlanmış olduğunu bildiğimiz ve bize göre mutasavvıf şâir üzerinde aşırı etkili olan şahsiyet ise, Derviş Ahmed'in "Şeyh Saî" ¹⁴³, Müstakim-zâde'nin "Alî'yü'l-Halveti" ¹⁴⁴ ve Kemâl Ümmî'nin "Hoca 'Alî" diye andığı Şeyh 'Alî Erdebîlî'dir. ¹⁴⁵

Hoca 'Alî, Halvetîğin büyük temsilcisi Şeyh Zâhid-i Gılânî'nin müridi ve damadı olan Safiyüddîn Erdebîlî'nin ¹⁴⁶ torunu, Sadreddîn Erdebîlî'nin ¹⁴⁷ öğrencisidir. ¹⁴⁸ 1392'de babasının hacca gidişi sırasında şeyhliğe vekalet etmiş,

¹⁴¹ Şeyh Hamed-i Veli ve Hoca 'Alî'ye bağlılığı ve ilişkileri bildiğimize Kemâl Ümmî'nin, daha sonra Hacı Bayram Veli'ye de aynı üslup ettiği düşünülebilir. Fuat Bayramoğlu, Hamed i Veli'nin vefatından sonra oğlu Yusufî Hakîkî gibi Kemâl Ümmî'nin de Hacı Bayram'a bağlandığını kaydediyor. İkt. Hacı Bayram-ı Veli, Yusufo-Sayı-Vakfı, Cilt.1, s.53.

¹⁴² Çelebioğlu, Hacı Bayram Veli, s.120.

¹⁴³ Derviş Ahmed, MKÜ, 1.b.

¹⁴⁴ Müstakim-zâde, MN, 371.b.

¹⁴⁵ Şeyh 'Alî Erdebîlî için şu kayıtlara bkz. Münz, Walter, Uzun Hasan ve Şeyh Cîlneyd (Çev. İsmail Bıykoğlu), Anka, 1948; Bal, Mirza, "Erdebî", İA, Cilt.4, s. 290 vd; Yazıcı, Tahsin, "Safavîler", İA, Cilt.10, s. 53 vd; Babinger, Franz, "Safiyüddîn", İA, Cilt.10, s. 64 vd.

¹⁴⁶ Safiyüddîn Erdebîlî, Safavî hanedanının kurucusu olup kendi ifadesine göre eddi Hz. 'Alî'ye kadar çıkarıktır. Şeyh Zâhid Gılânî'nin damadı ve mürididir. Şeyhinin ölümü üzerine hilafet mekâmına geçip 1374 yılında ölümüne kadar şeyhlik etmiştir. Babinger, "Safiyüddîn", İA, Cilt.10, s.64.

¹⁴⁷ Sadreddîn Erdebîlî, Safiyüddîn Erdebîlî'nin oğlu olup babasının ölümü üzerine 1374'te şeyhlik mekâmına geçmiştir. bu görevde 1392-93 yıllarına ölümüne kadar kalmıştır. Babinger, "Safiyüddîn", İA, Cilt.10, s. 65.

¹⁴⁸ Yazıcı, "Safavîler", İA, Cilt.10, s. 53; Babinger'e göre ise ("Safiyüddîn", İA, Cilt.10, s. 65) 'Alî Erdebîlî, Safiyüddîn Erdebîlî'nin ikinci karısından olan oğludur ve Sadreddîn Erdebîlî'nin kardeşidir.

bir yıl sonra babasının ölümü üzerine şeyhlik makamına geçmiştir¹⁵³ ve bu makamda 1429'da ölümüne kadar kalmıştır.¹⁵⁴

Döneminde büyük bir nüfuz sahibi olan Hoca 'Alî'ye¹⁵⁴ Timur, bütün köyleri ile birlikte Erdebil şelâhını vermiş, burada her türlü kayıt ve şaittan azade hüküm sürme hakkını tanımıştır. Timur'un Ankara Savaşı'ndan (1402) sonra Anadolu'dan getirdiği 30.000 dolayındaki Türkmen, Hoca 'Alî'nin şefâati ile serbest bırakılmış, bu Türkmenler onun taahhüdleri olmuş, kendilerine mahsus bir mahallede "Rûmlu" adıyla yaşamışlardır.¹⁵⁵

Bugün, Güney Azerbaycan (İran) sınırları içinde bulunan Erdebil¹⁵⁶ şehri yakınlarındaki Sevelân Dağı'nda bulunan tekkeye XV.yüzyılda binlerce müridin bağh bulunduğu ve üst seviyede bir tarikat merkezi olduğunu Kemâl Ümmî'nin Divân'ından anlıyoruz:

Com'iyetine hâzır olar gûyib erenler
Her gâh şu tagda ki Sevelân Cabeli'dür (24/20)

Şâirin ilzerindeki erkisine bakılırsa Kemâl Ümmî, hizzet Erdebil'e giderek kendisine bağlanmışdır. Bir beytinde şöyle diyor:

İrişeli o Şâib-i Edevil'e
Ne 'azm-i Misr u ne Şîrâz kaldı (38/18)

'Alî "Vilâyet-i 'Acem'i seyhâat idüp çok 'azîzler hizmetine yetmiş"¹⁵⁷ olduğunu söylerken herhangi bir şahsen intisabı da kasdetmemektedir. Mü'min-zâde de İran'a seyahat ettiğini ifade etmektedir:

¹⁵³ Babinger, "Safiyeddin", İA, Cilt:10, s. 66; Bu tarih Yazıcı'ya göre ("Safaviler", İA, Cilt:10, s. 58) 1399; Sömer'e göre (Çepniler, İst., 1992, s. 32) 1377'dir.

¹⁵⁴ Yazıcı, "Safaviler", İA, Cilt:10, s. 58.

¹⁵⁵ XV. yüzyıld, Erdebil sülâhları Anadolu'daki Türkmenlerden çok sayıda müstesaplar bulduğuna kaydeden Hinz, Sühassı Hoca Alî'nin Anadolu'daki Tekke, Tamed ve Karatınçoğulları Beyliği'nden çok sayıda müridi bulunduğunu ifade etmektedir (bkz. Uzun Husein ve Şeyh Cüneyd, s. 8).

¹⁵⁶ Yazıcı, "Safaviler", İA, Cilt:10, s. 53.

¹⁵⁷ "Erdebil Şehri. Tebriz'in kuzeyiye 190 km. doğu, kuzey-Coğuşanda, Hazar Denizi'nin güney-batı kıyısına 40 km, Aras'ın bir yayı üzerinde bir Azeri Şehridir. Azerbaycanı artırma 25 km'dir." (Özhan, Yılmaz, Abdulkadir Merâğî, KTB Yay., Ank.: 1988, s. 10.)

¹⁵⁸ AÖ, KA, s.245.

Karamân ilkesinde neş'et-i Lâricinde'den uldı
Seyâhat eyleyüp geşt eylemişdi 'arzi İrân'¹³²

Diğer Osmanlı kaynaklarında, onun Hoca 'Alî ile ilişkisine dair bilgi yoktur.

Divân'ında Hoca 'Alî ile ilgili bir medhiye (bkz.24 n.m.) ve bir mersiyesi (bkz. 25 n.m.) bulunan şâirin, onu çok yakından tanıdığı anılmaktadır:

Ma'nide makâmına makûl iremez anuñ
Sûrette velâkin o velî Erdevîlî'dür

...

Yüz biñe yakın var eli altında halife
Kiñ cümle tutup virdüñi ol Hâce'elîdür

...

Üçler Yidiler Kırklar u Üçyüzler uluñı
Ol şeyh-i cihân kutb-ı zamân Hâce 'Alî'dür (24/7,19,21)

Kemâl Ümmî'nin Hoca 'Alî'ye intişarı ne zaman olmuştur? Hangi vesileyle olmuştur? Bu konuda şimdilik bir bilgimiz yoktur. Üç ihtimal üzerinde durulabilir:

1) Kemâl Ümmî, Şeyh Hâmid ile birlikte Erdevîl'e gidip Hoca 'Alî'ye intisap etmiştir ki bu tarih 1392-93'tür.¹³³

2) Kemâl Ümmî, Ankara Savaşı'ndan sonra Tinnis taraflarından Anadolu'ya getirilen Türkmenler arasında bulunmaktadır ve Hoca 'Alî'ye 1402'den sonra intisap etmiştir.

¹³² Mâ'nî-i Zâde, SL, 138,1.

¹³³ Çelebioğlu, Şeyh Hâmid'in 'Alî Erdevîlî'ni görevlendirmesiyle Anadolu'ya gelip Kayseri'ye yerleştikten sonra Hacı Bayram Veli ile buluşmasının 1393-1394 yıllarında gerçekleştiğini kaydediyor. Hacı Bayram Veli, s. 40.

3) Şeyh Hâmid'in ölümünden (1412) sonra bir müddet Muzaferüddîn Lârenclî'ye bağlanan Kemâl Ümmî, daha sonra Erdebîl'e giderek Hoca 'Alî'ye bağlanmıştır.

Birinci ihtimal, Şeyh Hâmid'le ilgisi bakımından mantıklı olmakla birlikte doğum tarihi olarak kabul ettiğimiz 1375 tarihi açısından zorlama mahiyeti arz etmektedir.

İkinci ihtimal de kendi içinde önemli bir problemle karşı karşıyadır. Çünkü, Timur'un Anadolu'dan Türkmenleri görürerek Erdebîl'de Hoca 'Alî'ne şefaatiyle serbest bırakış görüşü ciddi bir şekilde tartışmalıdır.¹⁶¹

Bize göre en mantıklı ihtimal üçüncüsüdür. Yani 1412'de Şeyh Hâmid'in ölümünden sonra bir müddet Muzaferüddîn Lârenclî'yi şeyh olarak benimsemiş, daha sonra da Erdebîl'e giderek Hoca 'Alî'ye bağlanmıştır.

Hoca 'Alî'nin Şubat 1429'da ölümünden sonra yerine geçen ve daha önce Şeyh Şâh olarak tanınan oğlu İbrahim'e de ilişkisini sürdürdüğü anlaşılan Kemâl Ümmî'nin bu durumuna, Dîvân'ındaki şu beyitleri delil olarak gösteriyoruz:

Bu deyrân içre ol Hân'un herifi yokdur inanan
Meger Şeyh Şâh ola anuñ nazîti kendü tayında (25/28)

İmek iştersen'şen ol mahdûma dâyim hizmet it
Kapusunda dün ü gündüz tapusuna yara dur (53/7)

6. Tarikati

Biyografik Osmanlı kaynaklarından Müstakîm-zâde¹⁶¹, Ayvânşarâyî¹⁶² ve Bursalı'nın¹⁶³ eserlerinde onun İhlâveti¹⁶⁴ olduğu bildirilmektedir. Köprü-

¹⁶¹ Fatih Sümer, esk. İran kaynaklarında yer alan Timur'un Anadolu'dan giderken 30.000 kadar Türkmeni yanında götürdüğü görüşüne katılmıyor ve Erdebîl'deki Türkmen mahallesinin 1447'den sonra Şeyh Cöceyî ve Şeyh Haydar için gelen Türkmenlerden oluştuğunu söylüyor. bkz. Safesî Devleti'nin Kuruluşu. Ank., 1975; s. 6, 12.

¹⁶² Müstakîm-zâde, MN, 371.b.

¹⁶³ Ayvânşarâyî, VA, 36.a.

¹⁶⁴ Bursalı, ÖM, 152.

¹⁶⁵ Hâfîzî Tarikati için bkz. Enayir, Selçuk, Tazayvuf ve Tarikatlar, 4. b., İstanbul, 1994, s. 388 vd.

lî¹⁶⁵, şâiri¹⁶⁶ Şeyh Hâmid ve Hoca 'Alî'ye yazdığı mersiyelere dayanarak onun bir Halvelî dervişi olduğunu kabul eder. Kocatürk¹⁶⁶ ve Ünver¹⁶⁷ de kaynaklardaki Cemâl-i Halvelî ile arkadaşlığına dair bilgiye dayanarak onun Halvelî tarikatına mensup bulunduğunu dolaylı olarak kabul etmiş görünürler.

Araştırmacı Hickman, Kemal Ümmî'nin Safevî tarikatına mensup olduğunu kabul etmektedir.¹⁶⁸ Hickman, mulazaverin Divân'ını, merkezi Edebiyat'da bulunan tarikatın Anadolu'daki bir şubasının niteliklerine aykır tutması bakımından oldukça önemli bulur.¹⁶⁹

Burada Safevîlik üzerinde kısaca durmak gerekiyor. Tarikat, Halvelî olan İbrahim Zâhid Gilani'nin damadı ve halifesi Safiyyüddin Erdebilî tarafından kurulmuştur.¹⁷⁰ Sünnî-Şâfiî yahut hanbelî bir çizgidedir. Kendi ismini taşıyan Safevîlik tarikatının daha çok babadan oğula geçen bir sistemi esas aldığı ve buna genel olarak riayet edildiği görülmektedir. 1334'te Safiyyüddin'in ölümünden sonra yerine oğlu Sadreddin geçmiş, onun 1393'te ölümünden sonra da Hoca 'Alî inşad makamına oturmuştur. Hoca 'Alî'nin 1429'da ölümünden sonra yerine geçen oğlu İbrahim (Şeyh Şah) 1447'de öldüğünde yerine kardeşi Haydar geçince, Şeyh Şah'ın oğlu Cüneyd isyan etmiş ve tarikat, şii temeller üzerinde siyasi bir cereyan haline getirmiştir.¹⁷¹

¹⁶⁵ Köprülü, TET, s. 361.

¹⁶⁶ Kocatürk, TET, s. 292.

¹⁶⁷ Ünver, KÜ, s. 21.

¹⁶⁸ Hickman, WWÖK; "Ümmî Kemal: an Anatolian Tradition", *Turcica*, XIV, Paris 1982, ss: 155-167.

¹⁶⁹ Hickman, WWÖK, s. 82.

¹⁷⁰ Zâhid Gilani ve Safiyyüddin Erdebilî hakkında Vâni muhtıfâsı bir manzumede şöyle kaydedilmektedir:

Şeyh Zâhid Gilânî ki etti zühûr
İki şakk oldu noda rûn-ı Hudâ
Yani oğulları alevî sarıruh
Halvelî yolunu idüb puydâ
Halvelîler buradan ayrıldı
Nâm tarîki buradan oldu çıldı
Şeyh Zâhid hilâfeti çöktün
Şeyh Sâfi'ye verdi etti edâ

Vâni

Bayramoğlu, Hacı Bayram-ı Veli, Yaşamı-Söyü-Vukufı. Cilt III (Belgeler), s. 270.

¹⁷¹ Bu konuda Hinz, Habinger, Yazıcı ve Sömer'in eserlerinde geniş bilgi vardır. bkz. BIBLIOGRAFYA

Başlangıçta, Safevîlik tarikatının ne gibi akideler üzerine oturduğu hususunda pek bilgimiz yoktur.¹⁷² Başlangıçtan Şeyh Cüneyd'e¹⁷³ kadar sünnî bir çizgide yalnızca dinî bir tarikat olarak gelişen Safevîlik, daha sonra şîîlik çizgisine¹⁷⁴ oturmuş ve aynı zamanda siyâsî bir hareket niteliğini de kazanmıştır. Tarikatın şîîlik çizgisindeki bu sıyrını Hickman'de kabul etmekte¹⁷⁵, netice olarak Kemâl Ümmî'nin Hoca 'Alî'ye bağlılığını, onun Safevîliğinin defîli saymaktadır:

Kemâl Ümmî'nin ilk şeyhi Şeyh Hâmid önceleri Ebheriyye tarikatına mensupken, sonradan Hoca 'Alî'ye bağlanmıştır. Hoca 'Alî Safevî ocağının kurucusu Safiyüddîn'in torunudur ve kendisi de dedesinin yolunda bir kimse olarak aslında Halvetîliğin bir kolu olan Safevîlik tarikatına¹⁷⁶ mensuptur. Şeyh Hâmid ile birlikte veya onun ölümünden bir müddet sonra Hoca 'Alî'ye bağlanan Kemâl Ümmî'nin tarikatı da hâliyle sünnî bir çizgiye oturan bu şeyhin yolu olmalıdır. Şeyh Hâmid vasıtasıyla Hacı Bayrâm Velî de bu yola bağlıdır.

¹⁷² Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s. 8.

¹⁷³ Erdebil Ocağı'ndaki gelişme süreci konusunda kaynaklarda ihtilaf vardır: Yazıcı ("Safavîler", İA, Cilt:11, s.53) ve Hinz (*Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s. 15) gelişmenin Hoca 'Alî zamanında başladığını kaydetmektedirler. Muḥaddesî ve Hamedullâh Kâzvinî'ye dayanan Muzâ Bafa ("Erdebil", İA, Cilt:1, s. 240) ise gelişmenin Şah İsmail zamanında başladığını söylüyor. Faruk Sümer (Çepniler, s. 33) ise sürecin Şeyh Cüneyd'le başladığını kabul etmektedir. Nitekim Erdebil'e bağlı olan Şeyh Hâmid, Hacı Bayrâm Velî ve Kemâl Ümmî'nin bize nakıl eden çizgileri, bu sürecin Hoca 'Alî'nin oğlu Şeyh Şah'ın ölümünden sonra başladığını gösteriyor.

¹⁷⁴ Evliyâ Çelebi'nin Erdebil ziyareti sırasında nakılları, o dönemde şîîlerin tamamen şîîleştiği çekmektedir. Bu ziyaretinde, Erdebil Ocağı'nın ilk sûfîleriyle ilgili hiç bir bilgi kaydedilmemiştir. bkz. Evliyâ Çelebi, *Seyâhât-nâme*, Cilt:4, s. 534.

¹⁷⁵ Hickman, Erdebil Ocağı'ndaki bu çizgi değişiminin Şeyh Cüneyd'le başladığını, Erdebil sûfîlerine büyük saygı duyan Osmanlı Sarayının, bu değişiklikleri asrın sonuna kadar yeterince kavrayamadıklarının kaydettiğini. (WWÜK, s. 74, 82), Yüceci, Bursa'da bulunan Osmanlı Padişahlarının da gözetleri bulunan Erdebil Ocağı sûfîlerine bir y' "Çerâğ Akşesi" adı altında badiyeler gönderildiğini ifade etmektedir. Yazıcı, "Safavîler", İA, Cilt:10, s. 53.

¹⁷⁶ Viçânî, İbrâhîm Zâhid Gilânî'den sonra tarikatı ikiye ayırdığını söylüyor: Büyük halifelerinden "Salâaddin Fergânî ile Halvetiyye sülalesi ve Safiyüddîn Erdebilî ile de Safeviyye, nâm-ı diğerle Erdebilî (Erdebiliyye?) ve Bayrâniyye sülalesi"i temsil eden Zâhid Gilânî ... halvetiden celveti intikâl ve terihât eylemiş bulunduğu eharis müferrri'n-ileyhâ mensup olan Zâhidîyye, nâm-ı diğerle Celvetiyye tarikat-ı zhiyyesinin yâz-ı kemâli de müşâvâ'n-ileyh Şeyh Safiyüddîn Erdebilî'den temsil eden sülalele temeli eylemiştir" M. Sââk Viçânî, *Tamâr-ı Turek-ı Âliyye'den Halvetiyye, İst. 1338-1341*, s.18, 19.

Ancaz Osmanlı kaynaklarında, Şeyh Hâmîd'in ve Kemal Ümmî'nin Safevîliği hususunda hiçbir bilgi yoktur. Şeyh Hâmîd'in müridi Hâce Bayrâm Velî'nin kurduğu Bayrâmî tarikatının, Seyyid Yahya neşvesinde olduğu, bir-manizum tarikat-nâmede¹⁷⁷ ifade edilmektedir.

Mutasavvıfın Dîvân'ında, şiihlik akidesine dayalı Şeyh Şah sonrası Safevîliğinin izini bulmak mümkün değildir. Hatta Dîvân'ında Ehl-i Bey'te karşı aşırı bir eğilimi olduğu da görülemez. Kendisi, sünî ve hanefî mezhebinde olduğunu (bkz.Din, Mezhep) ifade etmektedir:

Her kişi bir dîn ü bir mezheb tutar illâ bize
Şer'i Ahmed dîn-i İslâm Mezheb-i Nâ'imân yiter (47/24)

Öyle anlaşıyor ki Kemal Ümmî'nin Erdebil Ocağı'na bağlılığı, ölmünden sonra, kendisine bağlı bulunan Sarı Müderris ve çevresi üzerinden bir huska oluşurmaya, bir takım suçlamalara sebep olmuştur. Bu suçlamalar Erdebil Ocağı'nın bağlı olan Kemal Ümmî'nin Alevilik-Şiihlik ve Bektaşılığı angarişüne dayanıyor olmalıdır. Çünkü, Dîvân'ında Sarı Müderris, hem dönemin halka yansıyan Safevî-Osmanlı mücadelelerine temas eder¹⁷⁸ hem de aynı Dîvân'ın Kutuncuğlu nüshasındaki bir beyitte, şeyhinin Dekâşî¹⁷⁹ olmadığını vurgulamak mecburiyetini hissedar:

Hak'dan nâz olmaz ise irşâda hakdan kim virür
Ümmî Kemal'dür müşşidim sanma anı Bekdâş'dürür¹⁸⁰

Kemal Ümmî Dîvân'ındaki harûfîde ügüli talakkiler, şâirin harflere yüklediği anlamlar ve Nasimi ile arkadaşlığına dair kaynaklarda geçen şiva-

¹⁷⁷ Bayrâmî tarikatının "Üçüncü koluna bağlı olan Bolulu Himmet (Hümmet Dede), Manizum Tarikat-nâmâ'sinde şunları söylemektedir:

Kimdir ki Hâce Bayrâm'a yol var
'Atâmetdir ki Bayrâm'da gâlib var

Velî sordüğümüz cîkân-ı üşvâ
Seyyid Yahyâ revîsi ilâzî bâlâ

(İnsan, Mevlâ, Bolulu Himmet (Dîvân, Manizum Tarikat-nâmâ, Adab-ı Herce-i Tarikat), Gazi Ünv., SBE, Ank., 1995 [Basılmamış Yüksek Lisans Tezi], s.170. Galipnârî, Bayramiyyenin Halvetî-Nakşî karışımı bir tarikat olduğunu söylemektedir. Galipnârî, Melâmîlik ve Melâmîler, İstanbul, 1992 (Tapkibasını), s. 34.

¹⁷⁸ SMD-II, 32.a.

¹⁷⁹ Döneminde Anadolu'da bu tarikat olarak algılanmayan Safevîliği Sarı Müderris'in Bektaşılığı ile ifade ettiğini düşünüyoruz.

¹⁸⁰ SMD-I, 9 a.

yetler, onun hurûfî olabileceğini de düşündürebilir. Ancak, harufatta ilgili telakkilerinin metnime ehl-i sünnet çizgisindedir. Bu yüzden hurûfî olma ihtimalini kesinlikle mümkün görmemekteyiz.

Kemâl Ümmî Dîvânı'nda, birçok tarikat tarafından tasavvuf yolunun büyüklerinden kabul edilen Şiblî, Cüneyd-i Bağdâdî, Kerhî, Attâr ve Sâ'dî vb. (bkz. Bazı Mutasavvıflar) mutasavvıfların ismine sık sık telmihlerde bulunmaktadır. Bunların yanı sıra Anadolu sahasındaki birçok mutasavvıfa da yer verilmektedir. Dîvân'ındaki musiki ile ilgili unsurlar ile Mevlânâ'ya yaptığı telmihler, onun hayatının ilk yıllarında yakın bulunduğu Mevlevî muhitinden feyiz aldığına delil sayılabilir. Ancak zamanla musikiye bakışımı da değişimler olmuş, olumsuz bir tavır takınmıştır:

Zikrî unuttî ekseri halkuñ
İşleri çeng ü nây u tarbûdûr (SI/19)

Onun, Niğde Mevlevihânesi'nde görüldü bulunduğru rivayetini de, hiç olmazsa başlangıçta, bu çevre ile yakınlığına bir işaret sayabiliriz. Sonraları mevlevilikten -musikiye verilen değeri yönüyle olsa gerek- tamamen uzaklaştığına Sanî Müderris'in şu heyitlerinden anlamak mümkündür:

Monla Celâl 'ışk dirdine çün sâz ile kulmuş' ilâs
Sözündürür sâz yirine lâcetz degül çeng ü rebâb¹⁸¹

Monlâ Celâl 'ışk dür'usm içüp içüp dñnce ne var
Cânım hanüm zikre döner ben çalguya dñnemezem¹⁸²

Sanî Müderris ve 'Âşık Ahmed' in eserlerinde Kemâl Ümmî'nin tarikat adıyla ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Tarikatı hususunda en ayrıntılı bilgisi Derviş Ahmed vermektedir. Kemâl Ümmî'nin, Seyh Safî'den el aldığı¹⁸³ kaydeden Derviş Ahmed, eserinde Kemâl Ümmî'nin Halvetî olduğunu da söyler:

Harîk-i Halvetide mâhîr idi
Kerâmâtü 'acâyib zâhîr idi¹⁸⁴

¹⁸¹ SMD-II, 1.b.

¹⁸² SMD-II, 19.b.

¹⁸³ Derviş Ahmed, MKÜ, 1.b.

¹⁸⁴ Derviş Ahmed, MKÜ, 1.b.

Yine Derviş Ahmed, Kemâl Ümmî'ye bağlı olanlara -yaygın bir tarikat veya tarikat şubesi olmadığını sandığımız- "Kemâlî" zümresi denmesini doğru olacağını söylemektedir:

Kemâllî | Kemâllî| dinse bu cümhürü hâledü
Cemâlu'llah bunlar müstehakdur.¹⁸⁵

Olun düşen Kemâllîlerden i yâr
Sâlevât vir Resûlû'llah'a her pâr.¹⁸⁶

MKÜ'de, Kemâl Ümmî'nin kendini bir mürid olarak görmediği ve yorinc çouklarından başka halife bulunmadığı kaydedilmektedir:

Veli ağlanlarından gayet bir kul
Komadı gitti seccâdesine ol

Halife komadı gitti yirine
Düşer ise n'ola derd-i sarine

Dir idi ben nice idem halife
Yâ ben-mürşidimiyem n'idem halife.¹⁸⁷

Kendisi üzerinde etkili olan şeytenden Şeyh Hâmid'in Hoca 'Alî'ye bağlı olmakla birlikte Halvetî olduğu, Şeyh Hâmid'e bağlı bulunan Hacı Bayrâm Veli'nin de Bayrâmîliğin kurucusu bulunduğuna göz önüne alıp, kaynakların çoğunluğuna uyarak, Kemâl Ümmî'nin, Halvetîlik¹⁸⁸ ile Şeyh Çöme'den önce: Safevîliği¹⁸⁹ istikametinde, Halvetîliğe daha yakın "Kemâlî"

¹⁸⁵ Derviş Ahmed, MKÜ, 24.a.

¹⁸⁶ Derviş Ahmed, MKÜ, 24.b.

¹⁸⁷ Derviş Ahmed, MKÜ, 23.a.

¹⁸⁸ Halvetî tarikatı, kırk yakın şubesi ile şirazi karakterde ve üstünlük arz edenleri kuram şahsiyetler itibarıyla çoğunluğu Türk olan bir tarikatın fransızdan gelen şii etkisine karşı, Halvetî, Mevlevî, Bayrâmî ve Nakşibendîliğin bir peşit tepki taşıyan tarıktır, bu tarikatta Türkçülüğün ağır baslığı atılımını da görürüz. bkz. Cebecioglu, Hacı Bayram Veli, s. 120.

¹⁸⁹ Safevîlik tarikatı, tarihi seyri bakımından Anadolu insanının boğazlık halik ve beraberliği açısından önemli bir uzlaşma noktası olarak değerlendirilebilir. Aynı kaynaktan feyiz almış insanların nuslünden gelenlerin, Hz. Muhammed sonrası dünyada olduğu gibi, bir takım tarih ve siyasi sebeplerle birbirlerine karşı coşuc olmaları yerine, bu ortak nokta üzerine, gerçek anlamda bir sosyâl birleş ve kardeşlik ikame etmeleri mümkündür. Ashında devletin bekasının, Anadolu insanının ve onun değerlerinin yaşlığı ile mümkün olduğu, yakın tarihimizde

şubesiinin kurucusu olduğunu şimdilik kaydıyla kabul etmekteyiz. Bu şubenin, 800'li yıllardan sonra Anadolu'da yaygınlaşamadığını, ancak bir kısım muakkiplerinin yakın zamanlara kadar yaşadıklarını tabiiin edebilmekteyiz.

Tâc ve hürka sâhibi olduğunu, kılavuz gibi halkı "yola okıtmak" istediğini Dîvân'ından anılamaktayız:

Dâimî Kemâl'e fâzî u 'inâyet kılurşa Hük
Azınışları yola okuya kulaguz' gibi

Yâ Rab bir tâc u hürka bakaçdın ki, geçmiştiz
Pâk eyle içünüzü dahi tağımız gibi (132/19, 20)

Önemlilerden sonu yerini çocuklarına bırakması, Erdebil Ocağı'ndaki sistemini benimsediğini göstermektedir. Derviş Ahmed'e göre, Bolu'nun Tekke Köyü'ndeki hâne-gâhında soyundan bir kimsesi¹⁹⁰ halkı irşad etmeye devam etmektedir:

Benim öğlânlarım yitir yirimde
Ki şevdâ-yı hilâfet yök serimde¹⁹¹

Husulâ her bir evlâdı o Şâh'ıñ
Olupdur mürşidi o hâne-gâhıñ¹⁹²

MKÜ'de tarikatın zikir ve ayinleri ile ilgili de bir kısım bilgi bulunmaktadır.

Bularuñ yolları erkânı budur
Sûlûk-ı vâhde'tüñ seyrüm budur¹⁹³

U. Abdülhamid'in şu sözlerinde geçecek bir ifadeye kayıtsızlık: "Biz Osmanlı hânelerine göre, Ordunun koruyucusu Hâcî Bektaş-ı Veli, Anadolu'nun devlet ve Osmanlıların koruyucusu Hâcî Bayân-ı Veli olduğuna inanırız" Bayramoğlu, Haat Bayram-ı Veli, Yaşar-Sıyo-Vakfı, Cilt-1, s. 40.

¹⁹⁰ Nagan Tekke (Işıkçı) Köyü'nde Kemâl Tirmî'nin soyundan kimsesi kalmamıştır. Hatta köyülerden bazıları hiç çocuğu olmadığını söylemektedirler.

¹⁹¹ Derviş Ahmed, MKÜ, 24.a.

¹⁹² Derviş Ahmed, MKÜ, 23.b.

¹⁹³ Derviş Ahmed, MKÜ, 24.a.

Derviş Ahmed, Receb ayında, Kemâl Ümmî tekkesine bağış olan ve olmayan bir çok insandır, özellikle türbeyi ziyaret maksadıyla oraya toplandı. İbade't ve zikirle meşgul olduklarını kaydeder:

Görnâ Ümmî Kemâl'i nice erdâr
Velîler içre nice mu'teberrâr

Husûsâ kim Receb ayında el'ân
Varırmış anda nice biñ müselmân

...

Yigirmi binden artıktır varanlar
Başın açup Huda'ya yalvaranlar

...

Kimî anda kühir hâcet namâzı
Kim' eyler yüz sürüp Hakk'a niyâzı

...

'Azizün türbesi üzre giderler
Bogazdan şevkile tevhid iderler¹⁹¹

Kemâlî kalunun mensupları, Ramazan ayına özel bir ödüm verip, tekke ve ürbe civarında otuz gün halvet eyleyerek riyâzet çıkartmış:

Kaçan kim görerler şehî-i siyâmi
İderlemiş ziyâde ihtirâmı¹⁹²

Otuz gün halvet eylerler tamâmet
Çeker her biñ gâyetde riyâzet¹⁹³

Derviş Ahmed, tarikat mensuplarının kendilerine mahsus asıl "pe halvet"lerinin bulunduğunu, bu halvetlere crenterin Vahdet'e erdiklerini, Tan-

¹⁹¹ Derviş Ahmed, MKÜ, 27.a.

¹⁹² Derviş Ahmed, MKÜ, 27.a.

¹⁹³ Derviş Ahmed, MKÜ, 27.b.

n'dan hicabettikleri içi yüzlerine poçe takmakları ve bu şekilde gece gündüz z'kir ettiklerini kaydeden:

Yüzünde her kişinün var nıkâbı
İderler dâ'imâ Hak'dan hicâbı¹⁹⁷

Kemâl Ümmî'nin tarikatını; en farklı yönü "zikir"le ilgilidir. MKÜ, Kemâl Ümmî'nin boğazdan zikrettiğini vurgular. Bu zikir, koyun zikri, buçkı zikri¹⁹⁸ gibi isimler verildiğini de biliyoruz. Sanî Müderris, boğazdan zikretmenin faziletini ifade ederken¹⁹⁹ Derviş Ahmed de "bu zikir çeşidini onun icad ettiğini bildirir;

Boğazdan zikri icâd iden öldür
Tarîka halkı ırşâd iden öldür²⁰⁰

Koyun âvâzı aña hoş gelürdi
Nice rihâni cân lezzet alurdi

Boğazdan zikri icâd iden anladu
Gelür zîrâ o zikrân zevk-i cândan²⁰¹

Kemâl Ümmî'nin eksiksiz bir tarikat silsilesini çıkarmak, bugünkü bilgilerimizle mümkün değildir. Özellikle, ölümlünden sonra tarikatının durumu hususunda kaynaklarda yeterli bilgi yoktur. Tarikat silsilesi hakkında yapılan deneme çalışmaları²⁰² da, konu üzerindeki kaynaklara paralel olarak heraberiinde bir çok problem görmektedir.

¹⁹⁷ Derviş Ahmed, MKÜ, 22.b.

¹⁹⁸ Koyun zikri, buçkı zikri de denen boğazdan yapılan bu zikir çeşidinin Hacı Bayram Veli hâfızelerinden İnce Bedreddin tarafından da uygulandığı bilinmektedir. bkz. Eraydin, Tasavvuf ve Tarikatlar, s. 37; Çelebioğlu, Hacı Bayram Veli, s. 133.

¹⁹⁹ SMD-II, 18.b.

²⁰⁰ Derviş Ahmed, MKÜ, 15.

²⁰¹ Derviş Ahmed, MKÜ, 23.a.-23.b.

²⁰² Şairin Tarikat Silsilesi ile ilgili bir deneme için bkz. Yavuzer, Ahmet, Kemâl Ümmî Divânı'nda Mânâîât ve Tevhîdîlerdeki Âyetlerin Tesbiti, Marmara Univ. İlahiyat Fak. SBŞ, İst., 1993 [Başlangıçta Yüksek Lisans Tezi'si 3 vd. Bu rada verilen silsile için ayrıca çalışmamızın EKLER kısmına bkz.

Ulaştığımız yeni kaynaklardan²⁶³ birinde de, Kemâl Ümmî'nin tatikat silsilesi ile ilgili, ona daha ziyade Nakşibendîlik yolunun büyükleri ile birlikte anan yeni bir silsile ile karşılaşmaktayız. Kemâl Ümmî'nin, Şeyh Ahmed'in şeyhi olduğunu öğrendiğimiz²⁶⁴ bu silsilede, Şeyh 'Alî Şâh isimli bir şeyhe yer verilmekle birlikte, bunun Hoca 'Alî ('Alî Endebîlî) olup olmadığı belli değildir. Diğer yandan Şeyh Hâmid başta olmak üzere, kaynaklarda zikredilen şeyhlerden hiçbirine de yer verilmemektedir. (bkz. EKLER)

7. Vefatı ve Mezarı

Menkahevi kaynaklarda ölüm tarihi ile ilgili herhangi bir kayda rastlanmaz. Ayvânşâriyî²⁶⁵ ve Bursalî Telûh Bey²⁶⁶, onun "şafakul" kelimesinin delalet ettiği Hicri 880 (Miladi 1475) tarihinde vefat ettiğini kaydederler.

Kemâl Ümmî'nin hayatının en kırılgan yönlerinden biri, onun vefat biçimiyle ilgilidir. Vilâyet-nâme-i Sultân Şucâ'u'ddîn hasta olmak üzere bir kısım kaynaklar, mutasavvif şâhidleri olarak öldürüldüğünü söylerler.

Vilâyet-nâme'ye göre, kendilerini bağışmış şeyhler olarak Nesîmî ve Kemâl Ümmî, yollarında bulunan Kaygusuz Abdal'la birlikte Şeyh Şucâ' Haba tekkesine giderler. Şeyhin tekke de bulunmadığı zamanlarda postuna oturan kuğu keserler. Kemâl Ümmî, kesilen kuğu ağaca asar, Nesîmî de yürür. Şeyh buna çok kızılır, hal ve hareketleriyle de kendisine değer vermeyen müridlerinden Nesîmî'ye bir elma ve bîçek, Kemâl Ümmî'ye de çöğüne ip bağlanmış bir armut verir. Bunlar, Nesîmî'nin derisine atılarak,

²⁶³ Derleyicisi kaydedilmeyen, elâhî elde mevcut olmayan Hazâ Kitâb-ı Pend-i İbrîhîb adlı eserin bazı kısımlarının fotokopileri Seyin S. Zeki Kurucuoğlu'nun arşivinde bulunmaktadır. Kâğıt fotokopisi tarihinde H. 1331 tarihli bulunmakta ise de, daha sonraki dönemlere ait bazı metinler de bulunmaktadır. Bilirisi kısmına ait fotokopilerden mecmuunu 256+? varlık elebileceği anlaşılmaktadır. Tipik bir dîvânî halk kitabı olduğu anlaşıyor. Baş kısımlarında bulunan 24 beyitlik bir mecmuuda Ümmî Kemâl ismi geçmektedir. Mecmuanın kenarında dikkey yazıyla "Mîrâdîyat-ı bâ-Silsile-i Şâhî Rî" / Şeyh Ahmed'î Bîkâ'î" ibaresi yer almaktadır. Kemâl Ümmî'yi şeyh olarak tanımsayan, bu Ahmed'in "Âşık Ahmed elâbîleceğini düşündürüyor.

Ustaşık şîrîlîği taşıyan bu tür bir nesnede kaydedilen silsile-nâmada Nakşî yolunun büyükleri eğiliktir. (Silsile-nâme metni için bkz. EKLER)

²⁶⁴ Şeyh-i Ahmed olubûm ezheri

Şeyh-i Zâhid Ümmî Kemâl Hazreti

Hazâ Kitâb-ı Pend-i İbrîhîb, Kurucuoğlu Arşivi'ndeki (Solu) Fotokopiler, s. 2.

²⁶⁵ Ayvânşâriyî, VA, 56.a.

²⁶⁶ Bursalî, OM, s. 132

Kemâl Ümmî'nin de asılarak öldürüleceğine işaret sayılan birer atmağandır-
lar. (bkz, Vilâyet-nâme-i Sultân Şucâ'uddîn'e Göre)

Bu rivayetin bir varyantını, dedelerden işittim diyen Latîf nakleder:

"... Mezkûr Kemâl Ümmî Nesimî ile Sultân Şucâ' Tekyesine varup
Baba Sultân'ın fuzûlî bir koçını kurhân itmişler. Baba Sultân da
bunların bu fi'inden mihfâ'î olup ve cemâline celâlî 'şrız olup remz ile
tuhta yüzünden Nesimî'nün önünde bir ustura ve mezbûrân önünde bir
kemend-i miyân-bend koyup dâr-ı fenâdan tarîk-ı intikâllerine işâret
itmişdir. 'Âkubet Nesimî'nin postun selb idüp mezbûr selb itmişler"²⁰⁷

Kemâl Ümmî'nin asılarak öldürüldüğüne dair bilgiye 'Alî ve Mû'min-
zâde de yer vermektedirler. 'Alî, bu asılarak öldürülme hadîsesine pek de
inanmış görünmemekle, bir tarihçi olarak "... ba'zılar kavline bu dalu
keşf-i esrâr itmekle ber-dâr kılınmış"²⁰⁸ diyerek bunun bir söylenti'den
ibaret olduğunu ifade etmektedir. 'Alî, şâirin Nesimî ve Şeyh Şucâ' Baba ile
olan ilişkisinden hiç söz etmez.

Mû'min-zâde, onun Nesimî'nin arkadaşı olduğunu, bazı arıları açığa
vurduğu ve sözlerinin zâhiren şeriate aykırı olduğu için Hallâc-ı Mansûr gibi
asıldığını kaydetmektedir:

VPâ-i fîratı nâ-kâbil olan ba'zı esrârı

Açup bigâne-yâne vahdet-i zâta fuzûlânî

Hudûs-i 'âleme dâ'ir nice hâfât söylerken

Sûdür itmekle kendüden nice esrâr-ı Rabbânî

Muhâfîf olduğun vâridâtı zâhîr-i şer'â

Kömdü mînasab-ı Mansûr ile terfî-i 'ünvân²⁰⁹

²⁰⁷ Dîvân, TL, s. 286.

²⁰⁸ 'Alî, KA, s. 243.

²⁰⁹ Mû'min-zâde, SI, 188:2.

Kaynakların ifade ettiği bu şariate uygun olmayan söz söylemek ve gizli sırları açığa vurmak, şairin Dîvân'ında hiç rastlanmayan bir husustur. (bkz. KEMÂL ÜMMÎ DÎVÂNINDA DİN VE TASAVVUF)

Tarih kaynaklarında bu hususa bizi aydınlatacak herhangi bir net bilgi yoktur. MKÜ'de, Kemâl Ümmî'nin dönemin padişahlarıyla ilgili bir takım ilişkilerine temas edilmekte ise de bunlara hiçbirinde, doğrudan doğruya melasavvîf şaire yönelik olumsuz bir hareket görülmemektedir. Kendisini çok yakından tanıyan Serî Müderris'in manzûmelerinde de doğrudan doğruya ölüm şekliyle ilgili bir bilgiye rastlanmamaktadır.

Kemâl Ümmî'nin mezarı hususunda kaynakların verdiği bilgiler herbirini tatminmemektedir.

Ayyânsârâyî, "... vatânı olan Karamân'da zâ'îyesinde medfûndur"²¹⁰ derken, Bursalı Tahîr Bey "... Karamân'da irtihâl ettiği terâcin-i ahvâl kitâblarında mûndericî ise de Magnîsâ'da dahi bu zât nâmına bir kabir ziyâret olunmaktadır"²¹¹ diyerek ikinci bir ölüm yeri ve mezardan söz etmektedir. Müstakim-zâde ise Kemâl Ümmî'nin bugün Bolu sınırları içinde olan Madurîn'da medfun bulunduğunu kaydetmektedir.²¹²

Melasavvîfin Karaman'da öldüğüne dair yaygın kanaate rağmen²¹³, ümitsizsin bulunduğuna dair bugün için bir bilgi mevcut değildir. Yalnız döneminde yapılan araştırmalarda, şairin mezarının Manisa, Muğla, Niğde ve Bolu'da bulunduğu hususunda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür.

Manisa'da bulunan mezarın öncelikle Vilâyet-nâme-i Sultân Şucâ'uddîn'deki menkabeyle dayandığını düşünüyoruz.²¹⁴ Vilâyet-nâme'ye göre, Şeyh Şucâ' Baba'nın kendisine ip bağlı bir armut verdiği Kemâl Ümmî Manisa'ya gitmiş ve kısa sürede büyük bir şöhrete ulaşmış, kendisini çekemeyenlerin iftiralara sebebiyle idam edilmiştir.²¹⁵

²¹⁰ Ayyânsârâyî, YA, 56.ö.

²¹¹ Bursalı, OM, 132.

²¹² Müstakim-zâde, MN, 371.b.

²¹³ Türk Dil ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Cilt V, 1st, 1982, s.272.

²¹⁴ bkz. Güleç, Karaman Velilerinden Şeyh Aliyâ's-Semerkandî ve Kemâl Ümmî, s.54, 55.

²¹⁵ Güleç, Karaman Velilerinden Şeyh Aliyâ's-Semerkandî ve Kemâl Ümmî, s.54.

Abdülbaki Gölpınarlı, Kemâl Ümmî'nin Karaman'da öldüğüne ve burada medfun bulunduğuna dair tezkiyelerdeki bilgileri naklettikten sonra, şâirin Muğla ile bağlantısını kıran, bir başka bilgi nakletmektedir:

"Şâhidî, *Gölşen-i esrâr*'da babası, mevlîvî Hüdâyî Salîb Dede'nin, memleketi olan Muğla'da Seyyid Kemâl adlı birisine intisap ettiğini, onun tarafından, tahsil için İran'a gönderildiğini, dönüşce Fâtih'in veziri Mahmud Paşa'nın (ölm.1474), Hüdâ'yı görüp Fâtih'e söylediğini, kendisine bir dileği varsa söylemesi bildirilince onun da, ölmüş bulunan Seyyid Kemâl'in Muğla'daki tekkesini istediğini anlatıyor."²¹⁶ Böylece Gölpınarlı, bir yandan bize Muğla'da da bir mezarın olabileceğini -pek açık olmamakla birlikte- söylerken diğer yandan da "Eğer Kemâl Ümmî, bu Seyyid Kemâl'se 1474'ten önce ölmüş bulunmuşsa lazımdır."²¹⁷ diyerek kaynakların bildirdiği 880/1475 tarihini de tartışmaya açmaktadır.²¹⁸

Hickman²¹⁹ ve Öner²²⁰, Manisa ile ilgili rivayetlere temas etmekle birlikte, şâirin türbesinin burada bulunduğu hususunu benimsememişlerdir.

N. Sami Banarlı, şâirin 1475'te Niğde'de öldüğünü kabul etmektedir.²²¹ Gölpınarlı da, daha sonraki yıllarda Muğla ile ilgili görüşünü tekrar etmemiş. Nihad Sami Banarlı'ya katılarak Niğce Mevlevihânesi'nde medfun olduğunu söylemiştir.²²² M. Zeki Oral, şâir Hâkî'ye ait bir manzumeye yer verdiği yazısında, Hâkî'nin;

Kemâlî Ümmî ol sahibî kemâl
Burada eylemiş arzî cemâl

beytini naklettikten sonra, Kemâl Ümmî'nin Niğde'nin Yenice Mahalle si'nde yatışın not olarak ilave etmektedir.²²³ Abdullah Uçman da "Kay-

²¹⁶ Gölpınarlı, *Abdülbaki, Divan Şiiri*, XV-XVI. Yüzyıllar, İstanbul, 1954, s.11.

²¹⁷ Gölpınarlı, *Divan Şiiri*, s.11.

²¹⁸ Ölm tarihî ile ilgili Hickman'ın da şüphesi vardır. Kemâl Ümmî Divânında, Şeyh Cüceyri ve sonras Safavîliğinin izlerini bulunmaması, Hickman'ın dikkatini çekmiş, bu sebeple şâirin, kaynakların bildirdiği 880/1475 tarihinde önce öldüğü plabileceği şüphesini dile getirmiştir. İbraz.

²¹⁹ İbraz, Hickman, *WWJK*, ss. 57-58.

²²⁰ bkz. Öner, *KC*, ss. 21-28.

²²¹ Banarlı, *RTET*, s.508.

²²² Gölpınarlı, *Abdülbaki, Mevlana Müzesi Yazmalar Kataloğu*, Cilt:III, Ark., 1972.

²²³ Oral, M. Zeki, "Niğde Hakkında", *Akpınar*, Yıl 3, Sayı:54-55 (Mayıs-Ekim 1941), s.13-16.

naklarda Karaman'da vefat ettiği kaydedilmektedir ise de, türbesi Niğde'nin Yenice mahallesindedir.²²⁴ diyerek onun ölüm yeri ve türbesinin bulunduğu şehir hakkında kanaatini belirtmektedir. Niğde il Yalhgı'nda bu-raca bulunan türbe hakkında bilgiler verilmektedir.²²⁵

Biyografik Osmanlı kaynaklarında, Kemal Ümmî'nin türbesinin Bolu'da bulunduğu hususunda ilk bilgi -belirttiği mahal farkı olmasına rağmen- Müstakim-zâde'ye aittir. Müstakim-zâde, şairin Mudurnu'da medfun olduğuna kaydetmektedir.²²⁶ 1538 Yılı Bolu Sal-nâmesi'nde de şehrin tarihi tekke ve türbeleri sayılırken, Ümmî Kemalî Türbesi'nin, şehre altı saat mesafedeki Ümmî Kemalî Tekyesi'nde bulunduğu kaydediliyor.²²⁷

Bolu'nun Tekke Köyü'ndeki türbeye ve Kemal Ümmî ile ilgili menkıbelere ciddi anlamda yak dikkat çeken Ali Vahit olmuştur.²²⁸ 1932 yılında Bolu'da bulunduğu sırada, yüzyıllardan beri Temmuz ayında yapılagelen Ümmî Kemalî'i anma törenlerine katılmış, türbeyi ziyaret etmiş ve halktan dinlediği rivayetleri özette kaydetmiştir.²²⁹

Sen yıllarda -MKÖ gibi- yeni kaynaklara dayanarak yapılan araştırmalarla Kemal Ümmî'nin türbesinin Bolu'da olduğu ciddi bir şekilde ileri sürülmüştür. Araştırmacı Hickman MKÖ ve Ali Vahit'in verdiği bilgilere dayanarak şairin türbesinin Bolu'da Tekke²³⁰ Köyü'nde bulunduğunu kabul etmektedir.²³¹ Üstelik, Kemal Ümmî'nin türbesinin nerede bulunduğu hususunu, kaynakları bir tenkide tabi tutarak inceledikten sonra "Eldeki deliller,

²²⁴ Uçman, "Kemal Ümmî", *Büyük Türk Klasikleri*, Cilt.2, s.39.

²²⁵ Yalhgı'nın buoc ile ilgili şu bilgileri yer verilmektedir: "Şairimizin türbesi sanı-yanına tostan yapılmış ve sonradan çati yapılarak süslenilmiş bir mezar kısmı ve buna bağlı bir de, küçük, mozaik bulunan türbesi vardır. Bu iki kısma da çarım altındadır. Sandukasının üzerine de bir sark ile daha sonra mevlânî tekkesi olarak kullanılan büyük kısmın hatırası olarak büyük bir teshih bulunmaktadır." Niğde il Yalhgı, 1973, s.137,138.

²²⁶ Müstakim-zâde, MN, 371b.

²²⁷ BLS, s. 367.

²²⁸ Ali Vahit [Oryanî?], "Kemal Ümmî Hakkında", *Halk Bilgisi Haberleri*, Yıl.3, Sayı:34 (15.11 Kânun, 1933), ss. 212-213.

²²⁹ Ali Vahit, yazısında türbesin o zamanki haliyle çekilmiş bir de resmini vermektedir ki bu türbe daha sonra yıkılmış, yerine bugün yeni bir türbe yapılmıştır.

²³⁰ Köyün ismi halk arasında Tekkeümmîkemâl, Tekke, Koca Tekke, Tekkedere biçimlerinde söylenmektedir.

²³¹ Hickman, *WWÖK*, s. 68; Hickman, daha sonra Bolu'ya giderek Kemal Ümmî türbesinin bulunduğu Tekke Köyü'nde araştırmalar yapmış ve bu konuda yeni bir makale yazmıştır. Bkz. Hickman, William C., "Ümmî Kemal - In Anatolian Tradition", *Turcica*, XIV, Paris 1982, ss. 153-167.

Kemâl Ümmî'nin Bolu'da gömülü olduğunu göstermektedir. Ancak, Yunus Emre'den de bildiğimiz gibi, eskiden halkın sevip saydığı kişiler için, özellikle tarikat şeyhleri için 'makam'lar bulunduğu bilinen bir gerçektir. Bazı kaynaklarda Kemâl Ümmî'nin Karaman'da, Manisa'da ve Niğde'de mezarı bulunduğuın ifade edilmiş olması, adı geçen yerlerde 'makam'ları bulunmasından kaynaklanmış olabilir.²³² demektedir Ünver, ayrıca Hicran gibi, MKÜ'deki bilgileri, Kemâl Ümmî'nin türbesinin Bolu'da bulunduğuna çair kuvvelli deliller olarak değerlendirmektedir.²³³

S. Zeki Kutucuoglu da, Kemâl Ümmî ile ilgili araştırmalarında şâirin Tekke Köyü'nde yaşadığını buradaki tekkeye vakfedilmiş arazi ve değirmenlerin bulunduğunu, özellikle Kemâl Ümmî'nin müridi Sarı Müderris'in çok miktarda arazi vakfettiğini ortaya koymuştur.²³⁴

Vilâyet-nâme-i Sültân Şücaüddin dışındaki menkabevi kaynaklar, Kemâl Ümmî'nin Bolu ile ilişkisine ve türbesinin burada bulunduğuna dair önemli bilgiler vermektedirler. Derviş Ahmed, türbesinin ziyaret edildiğini, yılda bir kez bilâhik bir cemiyet toplandığını, kurtanlar kesi'p tarikat ayinlerinin yapıldığını dile getirmektedir:

Ziyâret-gâh ola her dem mezârı
Ola halk içre anu'î'ribârı

Gubâr-ı merkâdi ola mübârek
Aña bir hâl vire Hakk-ı Tehârek

Olu cem'iyet anda [yılde?] bir kez
Görem dirseñ var aña seâ de bir kez²³⁵

'Âşk Ahmed de manzumelerinde sık sık Ümmî Kemâl'den söz etmekle, kendisinin de yaşadığı Tekke Köyü²³⁶ ve civarına ait coğrafi mekânlarda

²³² Ünver, KÜ, s.22.

²³³ Ünver, KÜ, s.22.

²³⁴ Kutucuoglu, "Bolu Tapu Sicil Müdürlüğünde Bulunan Ümmî Kemâl Tekkesine Ait Vasiî Kayıtları-I" Bolu Üstepe, Yıl:4, Sayı:40 (Esrat 1994), s.3; Kutucuoglu, "Bolu Tapu Sicil Müdürlüğünde Bulunan Ümmî Kemâl Tekkesine Ait Vasiî Kayıtları-II", Bolu Üstepe, Yıl:4, Sayı:41 (Nisan 1994), s.10.

²³⁵ Derviş Ahmed, MKÜ, 16.a.

²³⁶ XIX. yüzyıl Osmanlı Kayıtlarında Köyün ismi Tekke-i Ümmî Kemâl olarak geçmekte, Sazak Nuhyesi'ne bağı olduğu ve nüfusun en yüksek vergisini (ortalama 10.000 kuruşun üzerinde) ödeyen köy olduğu görülmektedir. (bkz. Bayraktar,

şeyhin varlığını hissettirmektedir. Kemâl Ümmî'nin Bolu'nun Sazak bölgesindeki Boz Armut Dağları'nı mekân tasileğine kaydeden Derviş Ahmed'i²³⁷, 'Âşık Ahmed de tayid etmekle, muhtemelen, türbesini vesile kılarak ondan yardım istemektedir:

Buza Armut erenleri
Bile gökür koştı geri
‘Âşık Ahmed pömezleri
Hürmet eyle Ümmî Kemâl²³⁸

Sanı Müderris, Kemâl Ümmî'yi bizzat görmüş²³⁹, ona irtisap etmiş bir dervıştır. Dîvân'ında kendisi ile ilgili manzumeleri vardır. Kemâl Ümmî'nin Bolu'nun Sazak bölgesindeki Tekke Küyü ve çevresinde uzun yıllar yaşadığını, burada velâit ettiğini ve türbesinin burada olduğunu mersiyelelerinden²⁴⁰ anlıyoruz:

Şeyh var iken kış günleri vakt-i bahâr idi baña
Ol Şeyh'sizin yaz günleri vakt-i şîâ oldı baña
Vardum emûñ yaylasına saldum nazar sahrâsına
Ol gök çiçekler yas tulup, vâ-fîrkatâ dîrler baña
Şeyh yohnuñ bülbülleri zâr kıluben hîz biri
Ol Şeyh içün yâs okıyup yâ hasretâ dîrler baña
Vardum amûñ türbesine virdüm selâm mevâsına
Dostdan kübet vütr iken n'olmuş haber yirmoz baña
Dîdi namâzım kılmağu kılmağka kasd kılmağu
Kenî karındaşlık hâkı diyûben[i] küsmiş baña
Dîdüm dîrisin dîriye kılmağ namâz şer'î degül
Dîri namâzım kılmağ feryâ neden geldi baña

Darsun, Şer'iye Sicillerine Göre Tuzhuat'ın İlk Yıllarında Bolu (1828-1850), Ankara Üniv. SBE, Ank., 1995 (Basılmamış Doktora Tezi), s.156,157;

²³⁷ Derviş Ahmed, MKD, 1. s.

²³⁸ 'Âşık Ahmed, Dîvân, 40. s.

²³⁹ Şairin, Kemâl Ümmî'yi gördüğünü ve ona irtisap ettiğini şu beyitten anlamaktayız:

Bir gün uram Şeyh varım Şeyh'in emâlini görem
Küsdüm [mî?] ola deye soram küsmey deye çok yulıyaram
SMD-II: 2. b.

²⁴⁰ Mersiyeleler için mesela bkz. SMD-II, 2. a.-2. b., 7. b., 11. b.

Ümmî Kemâl gittiş deyi ağılar anıñın ay u gün
Ben nicesi aqlarıymı andan toğandı gün başa²⁴¹

Kemâl Ümmî'nin vefat ettiği ve türbesinin bulunduğu yer hususunda bize en değerli bilgileri Bolu Şer'iyye Sicilleri vermektedir:

1693/1687 yılına ait ve "Bolu Kazâsı karyelerinden Tekye nâm karyede medfûn merhûm Şeyh Kemâl Ümmî kaddese sirrühü'l-'azîze Hazretleri'nin vakf karyelerinden..."²⁴² ibaresiyle başlayan sicilde; 1697/1685 86 yılına ait ve "Bolu Kazâ'sına tâbî" merhûm Şeyh Kemâl Ümmî Tekyesi nâm karye[de] sâkin 'azîze merhûmû vakf re'âyâsından..."²⁴³ kaydına yer verilen sicilde ve ayrıca 1117/1705 yılına ait ve "... ma'lûm ola ki kazâ-i mezbûrda medfûn Hazret-i Ümmî Kemâl kaddese sirrühü'l-'azîze..."²⁴⁴ ibarelerine yer verilen sicillerde mutasavvif şairin Bolu'da gömülü olduğu açıkça ifade edilmektedir.

Bütün bu bilgiler ışığında, Kemâl Ümmî'nin mezarının Bolu'nun 39 km. güneydoğusunda Sazak bölgesindeki eski adı Tekke²⁴⁵, yani adı Işıklar²⁴⁶ olan köyde bulunduğu kabul etmek durumundayız.²⁴⁷ Bu türbu-

²⁴¹ Sarı Mâderris, SMD-II, s.3.

²⁴² Bolu Şer'iyye Sicilleri, Mülî Kıp, Defter no: 42/833, 59.b.

²⁴³ Bolu Şer'iyye Sicilleri, Mülî Kıp, Defter no: 42/834, 33.b.

²⁴⁴ Bolu Şer'iyye Sicilleri, Mülî Kıp, Defter no: 42/844, 75.b.

²⁴⁵ Kutuncuoğlu, Tekke Köyü ve Kemâl Ümmî Türbesi'yle ilgili şunları kaydediyor: "Ümmî Kemâl Türbesinde Yapılan Ziyaret ve Anma günleri; a-Bayram ve Cuma namazlarında yedi divan halkı toplanmaktadır. Bunlar Tekkeömerikemul, Bozarmul, Derneköy, Devren, Tekke Susuz, Tekke Politecik, Pınarlık Köyleridir b-Her yıl Temmuz ayının ilk haftasındaki Cuma günü yapılan ziyarete binlerce erkek ve kadın Bolu içinden ve dışından türbe etrafında toplanır; etraf bayram ve panayır gibi donatılır. c- Kerna, mevlid okunduktan, vâiz yarıldıktan, Cuma namazı kıldıktan sonra, Sakal-ı Şerif merasimini müteakip misafirler Ümmî Kemâl Köyü halkı tarafından evlerine davet edilir ve ağırlanır." Kutuncuoğlu, "Ümmî Kemâl'in Hıyan ve Eserleri Hakkında Araştırmalar", Bolu Çetpe, Yıl:4, Sayı:27 (Aralık 1993), s.10.

²⁴⁶ Şeyket Gürel, Bolu evliyalarından bahsederken Kemâl Ümmî'nin Gerede-Işıkaz Köyü'nde meclen bulunduğu kaydettikten sonra "Tekke Baba" adlı bir evliyânın da Tekke Köyü'nde yaşadığını söylemektedir. (Göz. Gürel, Şevket, İstanbul-Anadolu Evliyuları, Özyıldız Ofset. İst., 1995, s.26) Burada ciddi bir yanlışlık vardır. Zira İshaklar, Tekke Köyü'ne yakın zamanlarda verilen bir isimdir. Diğer yandan Bolu'da Tekke Baba diye bilinen bir velî de yoktur.

²⁴⁷ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Ali Vahit (Üryanî), "Kemâl Ümmî Hakkında", Halk Bilgi ve Haberleri, Yıl 3, Sayı:31 (15 Ekim 1935), ss. 212-215; Hickman, William C., "Ümmî Kemâl in Anatolian Tradition", Turettica, XIV, Paris 1982, ss.155-167.

mezar yakın zamanlarda, Kemal Ümmi Tekkesi'nin yerine bina edilen Cami ile birlikte yeniden yapılmıştır.²⁴⁸

²⁴⁸ Türkiye 1930'lı yıllardaki durumuna gösteren bir fotoğrafı Ali Vahit'in adigeçen yazısıyla birlikte yayımlanmıştır. Ayrıca Kutucubaşı'nın esrinde de Türkiye ile ilgili eski ve yeni fotoğraflar bulunmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

KEMÂL ÜMMÎ'NİN ESERLERİ, ESERLERİNİN ŞEKİL VE TÜR BAKIMINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ, DİLİ VE SAN'ATI

A. ESERLERİ

1. Risâle-i İmân

Risâle-i İmân²⁴⁹, namaz ibadetini konu alan mensur bir eserdir. Namazı veod ve hâşû içinde kalmanın önemi üzerinde ağırlıklı olarak durulan eserde, namazdan sonra kabul edilip edilmeyeceği üzerinde de tefekkür edilmesi gerektiği bildirilmekte, bu konuda bir kısım hadislerle yer verilmektedir.²⁵⁰

2. Kırk Armağan

Kırk Armağan²⁵¹, dini-fasavvulî mebiyetle 200 beyitlik bir manzum mesnevidir. Eserde, muhteva olarak dâim ve ahiretle göçüş sırasında insanın dâni ve ahlâkî güzalliklerden "Kırk Armağan" hazırlayıp götürmesi işlenmektedir.

Genellikle birçok Divân yazmasında kayıtlı bulunan Kırk Armağan'ı tanıtmak için en eski tarihli nüsha olan MC²⁵² nüshasındaki metni esas aldık.

²⁴⁹ Eserin bilinen tek nüshası, Topkapı Sarayı Ktp., Haki Eflâkî, 178 nolu mecmua içerisinde(98.b-100.b) dir.

²⁵⁰ Bu konuda ayrıca bkz. Yarpınar, Kemâl Ümmî Divânı'nda Mânâcât ve Tercümlerindeki Âyetlerin Tesbîti, s. 13.

²⁵¹ Mesnevinin adı MC nüshasındaki (bkz. Nüsha Tavsifleri) metnin (11.b-21.s) başında "İşu ser-İşvha ile kayıtlıdır; "Mesnevî Der-beyân-ı Kırk Armağan Min Kelâh-ı Kemâl i Lâimî"

²⁵² İhtz. KISALTMALAR; Nüsha Tavsifleri

Eserin bir kırk hadis terefmesi olduğunu söyleyenler²⁵⁰ olduğu gibi ölüm konusundaki bir hadisin şerhinden ibaret olduğu görüşünü ileri sürenler²⁵¹ de vardır. İncelemelerimiz bizi ikinci görüşü benimsemeye yöneltti. Nitekim mesnevinin biri haş, diğeri son kısranda bulunan şu beyitler bu görüşü kuvvellerdirmektedir:

Ol Nebî'ülâh bir hadîsi gay sahîh
Râvi kılmışdur rivâyet hoş melîh (12.a)

Bu hadîs uşda tamâm oldu hemân
Hem bilindi cihle ol Kırk Annağar (20.a)

Remel Bahrî'nin "Fâ 'î lâ tû / fâ 'î lâ tû / fâ 'î lûn" vezniyle yazılan mesnevi, dini-tasavvufî didaktik eserlerin girişini çağrıştıran şu beyitlerle başlar:

Bil'ki B'ismi'llah dîlîlî mîshâhûdur
Hem ma'îni gencinûn mîfâhûdur

Her kim evvel işde B'ismi'llah diye
Cân u göñlî birle yâ Allah diye

Her me'âdî tizirek hâsîl ola
Her neden kim korkansa kurtıla

...

Ta'mîn adî birle söze gûelâm
Şer' gûl-zârada gûlîler dîrehtim (11.b-12.a.)

²⁵⁰ Abdulkadir Karahan İslam-Türk Edebiyatlarında Kırk Hadis Toplamı, Tercüme ve Şerhleri adlı eserinde (İsr., 1954, s.146-149) XV. yüzyılda Anadolu sahalarında yapılan kırk hadis terefmelerinin ikincisi olarak Kemal Ömerî'nin Kırk Annağar'ını sayar. Aradan 40 yıl aşkın bir süre geçmesine rağmen bu görüşünde ısrar eder. bkz. Karahan, Abdulkadir, "Dini Edebiyatın Kırk Hadisi", Türkiye (Gazetesi), 22 Aralık 1995, s. 10.

²⁵¹ Bu görüş İsmail Ünver'e aittir. Ünver, Karahan'ın görüşlerine katılmayarak Kırk Annağar'ın ölüm konusundaki bir hadisin şerhi olduğuna söyler. bkz. Ünver, KÜ, s.21-28.

Eserin konusu şöyledir: Bir gün bir adam Hz. Peygamber'e gelerek ölmek istediğini, çabuk ölmesi için kendisine duâ etmesini ister. Peygamber de kendisine, ölümün -Tanrı'dan başka herkes için- mutlaka geleceğini, ancak ona hazırlıklı olunması gerektiğini söyler. Bu hazırlıkların her birisi birer armağan olarak ifade edilir. Armağanlar 10 menzilde takdir edileceklerdir. Her menzile 4 armağan gerekir. Armağanlar maddi şeyler olmayıp, dâni-ı tasavvufî bir kusun kavramların insanı tarafından meziyet olarak benimsenmesi, onlarla donanmış olarak ölüme hazırlık yapmasıdır.

Şâir önce menzilleri saydıktan sonra armağanların neler olduğuna geçer ve yine sırasıyla ifade eder. Mesela Azrâ'î'e sunulacak armağanlar şu şekilde verilmiştir:

Geldük imdi yine 'Azrâ'î'l-sûzin
Dinle bir bir söyleyelim şeksûzin

...

Aña öl deride gerek dörd armağan
Ol ne dördür eydeyin bellü beyân

Biri öldür kim kişi her hasmını
Râza kıla ger yidisokıamını

...

Hem birisin nedür ânuñ dahi bî
İler ne kim borcuñ varısa ödegiñ

...

Hein birisi ölümde sanmakdurur
Ölüm için heri yaraklanmakdurur

...

Hem biri olur ki 'hık u zevkıla
Tañrı'ya müştâk ola bîd şevkıla (13.b-14.a)

Menziller ve sunulacak armağanlar şunlardır:

I. Azrail'e Sunulacak Armağanlar: 1) Hasmı vazı kılmak, gayhetini yaptıklarıyla helâlleşmek, 2) Borçlarını ödemek, onlardan kurtulmak, 3) Ölümlü her an düşünmek ve hazırlık yapmak, 4) Aşk ve zevk ile Tanrı'ya mîlîştak olmak, yönelmek.

II. Sin (Kâbir)'e Sunulacak Armağanlar: 1) Dilini berk, koğuculuğu terk söylemek. 2) Bevl (sıdık)den kendini korumak, 3) Kur'ân okumak, 4) Dün namazı kılmak (Geceleri çokça namaz kılmak).

III. Munker-Nekir'e Sunulacak Armağanlar: 1) Doğru söylemek, 2) Gayheri terk etmek, 3) Hak için alçaklık (tevazu) göstermek²⁵⁵.

IV. Mizân'a Sunulacak Armağanlar: 1) Halis amel kılmak, 2) İnsan incitecek davranışlardan sakınmak, 3) Hoş huylu (ahlâklî) olmak, 4) Çokça tesbih etmek (Subhânallah demek),

V. Sırat'a Sunulacak Armağanlar: 1) Kakiğün yetmek (Kızması gereken yeri insanı affetmek), 2) Haramdan perhîz etmek, 3) Cemaatle ibadete devam etmek, 4) Çok taat kılmak,

VI. Malik'e Sunulacak Armağanlar: 1) Tanrı korkusuyla her dem ağlamak. 2) Müflis kullara ve yoksullara gizlice yardım etmek, 3) İsyanı terk ile tevbe etmek, 4) Ataya anaya iyilik etmek,

VII. Rızzan'a Sunulacak Armağanlar: 1) Her zorluğa sabırla dayanmak, 2) Şükretmek, 3) Allah yolunda malı sarf etmek, 4) Emin olmak, hain olmamak,

VIII. Cebrail'e Sunulacak Armağanlar: 1) Az yemek, 2) Az ve öz konuşmak, 3) Az uyumak, 4) İstiğfâr etmek,

IX. Resûlullah'a Sunulacak Armağanlar: 1) Peygamberi sevmek, 2) Sünnetine uymak, 3) Ehl-i Beytini sevmek, 4) Ashabını sevmek,

X. Hak Taala'ya Sunulacak Armağanlar: 1) Hm-i Ma'rif eylemek (Allah'ın emirlerini insanlara bildirmek), 2) Nefy-i Munker kılmak, 3) Hal-

²⁵⁵ Armağanlardan eksik olan cürdünceşipen "Zinadan sakınmak" olabileceğini düşünüyorum.

ku öğüt vermek (Nasihat sahibi olmak), 4) Şekkat sahibi olmak (rahmet etmek, esirgemek),

Şâir armağanları saydıktan sonra kendisinin bunlardan hiçbirine sahip olamadığından yakınarak Tanrı'dan bağışlanma diler ve mesneviyi şu beyitlerle bitirir:

Bu cihân fâridürür her kim buña
Meyl iderse dîşer olulmaz buña

O cihân bâkidürür her kim oña
‘Azâm iderse azmaya işi oña

Fâ ‘î lâ üm tâ ‘î lâ ün tâ ‘î lîr
Virdi olmayanda yökür vâridîr (20.b-21.a)

Bize göre Kirk Armağan, Kemal Ümmî'nin tarikat anlayışını yansıtan bir eserdir. Bu eser, sülûk esnasındaki çeşitli manzilleri ihtiva etmektedir. Burada sayılan kavramların birçoğu Ahmed Yesevî'nin Fâkr-nâme'si²⁵⁶ ile Hacı Bektaş-ı Veli'nin Makâlât'ında²⁵⁷ ortaya koydukları "Dört Kapı-Kirk Makâm" esprisinde aynı yer almaktadır.²⁵⁸

Kirk Armağan ve Hızne-i Kuds, Kemal Ümmî'nin manzum terâtilme konusundaki başarısını gösteren iki önemli eserdir. Özellikle yazış tarihini tesbit edemediğimiz Kirk Armağan'ın, dil ve üslup bakımından Divân'ı kadar ölümlere değer olduğunu kabul etmek gerekir.²⁵⁹

²⁵⁶ Bu eser için bkz. Eraslan, Kemal, "Yesevî'nin Fâkr-nâmesi", TDİB, Cilt. XXII, İstanbul, 1977, s.45-120.

²⁵⁷ Hacı Bektaş-ı Veli, Makâlât.(Hacı Esad Coşar-Hüseyin Özlüçay), XB Yay., Ankara, 1990.

²⁵⁸ Bu konuda bir değerlendirme için bkz. Güzel, Abdurrahman, "Ahmed Yesevî'nin Fâkr-nâme'si ile Hacı Bektaş Veli'nin Makâlât'ında Dört Kapı-Kirk Makâm'ın Müzayeses-i", Hacı Bektaş Veli [Dergisi], Yıl:2, Sayı:2, Ankara, 1995, s. 6-12.

²⁵⁹ Vasiî Mehîr Kocakök, Kirk Armağan'ı, şâirin ömrünün sonlarına doğru yazdığını şu sözlerle ifade etmektedir: "Elimize geçen eseri bir parçasına göre Kemal Ümmî'nin Kirk Armağanı adı ayrı bir eseri de vardır. Dil ve ifadesi daha müstahzâf olan bu kitaba, Esadî'nin sonlarına doğru yazdığı anlaşılmıyor. Didaktik olan bu eseri kirk bahistir." TET, s. 283.

3. Hikâye-i Hazîre-i Kuds

Divân yazmalarının bir kısmında bulunan Hikâye-i Hazîre-i Kuds'un²⁵⁰ tanıtımında, ta'rifü nüsha olmak bakımından ilâhî suada bulunuz MKI nüshasının²⁵¹ esas alındı. 139 beyit tutarındaki Mesnevi Mülâmet bahriinin "Me tâ 'i lûn / fe 'i lâ tûn / me fâ 'i i lûn / fe 'i lûn (fa' 100)" kalıbıyla yazılmıştır.

Mesnevi, Enes bin Mâlik tarafından rivayet edilen bir hadisin nazma çekilmesiyle meydana gelmiştir. Şâir bunu şu beyitlerle ortaya koymaktadır:

Enes rivâyet ider Mustafâ Muhammed'den
Ol enbiyâ vü rûsul pîşevâsı Ahmed'den (7.b)

Hak'a şükür ki bu görklü hadis tetin kelâm
Amuñ 'inâyetile nazma geldi oldu tûmân. (11.a)

Eserin konusu kısaca şudur. Ahirette Uçmak ve Tanrı ehli birbirinden ayrıldıktan sonra Tanrı, mürseller, nebilîler, velîler, şâhîdler ve kendisine çok ibadet edenler başta olmak üzere bütün Cennet'e girecekleri Aden Uçmağında özel bir kısıım olan Hazîre-i Kuds'e yerleştirecek ve orada cemâlini gösterecektir.

Mesnevi şu beyitlerle başlamaktadır:

Çü başladuk söze evvel be-nâmâ Bîsmi'llah
Kı her işimizi ebter komaya ol Allâh
Hizâr hamd ü şipâs ol Celîl ü Celbâ'â
Dahi salât u selâm ol Resûl ü Muhtâr'a

...

İşle Hazîre-i Kuds'i ne hoş hikâyetidi
Esah rivâyet ü şîrin ü ter 'ibâretdür (7.a-7.b)

Tanrı, Rızvan'ı Aden Uçmağı'ndaki Hazîre-i Kuds'un kapılarını açtırmak ve bazarmak üzere Feytoş adlı hûriye gönderir. Feytoş ve Rızvan'ın

²⁵⁰ Mesnevinin adı, MKI nüshasındaki Mesnevi (7.a-11.b) başında şu ser-bevâ ile belirtilmiştir:

"Hikâye-i Hazîre-i Kuds"

²⁵¹ Mks: KISALTMALAR; Nüsha Tavsifi: 100.

bezedikleri Hazîre-i Kuds'e şu tertip ile girilir; Hz. Peygamber'in sağ yanında Âdem Peygamber, Âdem ile Hz. Peygamber arasında İbu Beka; sol yanında Halil Peygamber, Halil ile Hz. Peygamber arasında Ömer; Hz. Peygamber'in arkasında Osman ve önünde de elinde "Livâ-yı Hamd" sancığı bulunan Ali yer alacaktır. Bu gidiş sırasında Hz. Peygamber yetmiş nefis kîlâat giymiş, başında salânât tacı, elinde nurdan kumçısıyla, beyaz inci den bir "Burâk" üzerinde olacaktır.

Muhammed anda binâ bir Burâk'a evvel kim
Yararmış ile ug inciden anı Hayy u Hakîm

Mübârek egnâs yitmiş nefis bûlûs giye
Ki degmeye hiç umûl gibi hülle kimseye

Hem ura başına tâc adı saltanat râc
Dahr Halib âlemûrdan eline bir kamçı

O kâniçinûş adı melek kamçıdır bilâsiz
Bagûn uyarısaluz aña yarın dahr bilâsiz (8.b)

Hazîre-i Kuds'e gelindiğinde ferişeler koşarak immesine yardımcı olacaklar, onun ardından önce mürseller, nââîler ve daha sonra da diğer Hazîre-i Kuds ehli incekler, kandillerine ayrılan minber ve kiltisllere oturacaklardır.

Taarrî, Cebrail'e perdeletî kaldırmastu emrederek, "fâzil yâkûl"tan olan "âzâmet perdesi" harîş bûttür, perdelet kalkacaktır. Taarrî, onlara "Merhâba dostlarım" diye hitap ederek "başgaldınız" diyecektir. Meleklerle emrederek ziyâfet sofraları kurduracak, Uçmak içeceklerinden sunduracak, giysilerle donatılarak hâfîler armağan edecektir.

Bundan sonra Davul Peygamber Taarrî emriyle nurdan bir minber üzerine çıkarak güzel sesiyle Zâhîr okuyacak, onun ardından da Hz. Peygamber bir ulu minber üzerinde, Taarrî'nun bahşacağı güzel bir sesle Rahmân Suresi-ni okumaya başlayacaktır. O ana kadar Uçmakta bir hareketsizlik varken bu okuyuş sırasında Uçmak ehli ile birlikte kuşlar ve ağaçlar da kandillerinden geçecek, bütün hallere ulaşacaklardır. Bu esnada Taarrî emriyle Cebrail, aradaki âzâmet perdesini de kaldırmak, Taarrî'ne cemalini gördüklerinde tabâatleri kesilecek ve secdeye kapanacaklardır. İşte o zaman Taarrî onlara başlarını kaldırmalarını, bu günün ibadet günü değil, ebediyen ilâhî nimetlere gerk olma günü olduğunu söyleyecek ve vâadlerini yerine getirdiğini bildirecektir.

Çü va'de kılınmışdım kim size bir mülki vüera
Mehâlefetsüz-uş idün o va'dem üzre kerem

Heim cıyıldım kammâzı visâline lâyık
Ki gördünüz müliksüz cemâlüme hayık (11.a)

Mesnevinin son kısmında şâir Hazîre-i Kuds'teki Uçmak hayatının özellikleri ve güzellikleri üzerinde durur ve dünya ile kıyaslar:

Zihî visâli bekkâ kim fenâ'vü firkatı yok
Zihî cemâl ü hekkâ kil firâk u hasreti yok

Zihî bahâr u çermen kım hazân u kış yok
Zihî sahâh u zihî gün ki gece teşvîşi yok

Zihî düğün ki anuâ ânirinde mâtem yok
Zihî şetâret ü şâdi ki gussa vü gam yok

...

Dolu anuâ gibi ter-bâğ u tâze gül-şen yok
Ki hâlûlünde melâl gülünde diken yok (11.a-11.b)

Eser, şâirin bağışlanma dileğini iletmesinden sonra şu beyitle bitmektedir:

Me fâ'î lîn fe'î lâ rûn me'fâ'î lîn fe'î lîn
Şetâ'at isteriseñ vir Muhammed'e salavât (11.b)

Hazîre-i Kuds mesnevisi, vezin aksaklıkları bir yana bırakılırsa, şâirin, Kırk Armağan'dan sonra, manzum tercüme veشرح konusunda başarılı olduğunu ortaya koyan güzel eserlerinden biridir. Özellikle Cennet ehlinin Hazîre-i Kuds'e kabulü ve oradaki hayatın anlatımı oldukça renklidir. Diğer yandan şâirin tasvîfler kadar diyaloglarda da başarılı olduğu görülmektedir. Eserde, kendisini sımsıkılayan tercüme kısmının bitiminden sonraki beyitlerde şâirin "hikemî" üslubu tekrar kendini hissettirmektedir.

4. Risâle-i Vefât

Risâle-i Vefât²⁵², bildiğimiz kadarıyla tek nüshası bulunan 91 beyitlik bir mesnevidir. Kırk Armağan ve Hazîre-i Kuds mesnevileri bir kısım Divân yazınmalarında bulunmasına rağmen Risâle-i Vefât hiçbir Divân yazınmasında yer almamaktadır. Ancak kelime hazinesi ve söyleyiş bakımından şâire nil olduğunu söyleyebiliriz.

Mesnevi, Remel hatûnün "Fâ 'î lâ tûn / fâ 'î lâ tûn / fâ 'î lûn" kalıbıyla yazılmış ve ölmü konusunu ihtiva eden bir eserdir.

Mesnevi şu beyitle başlar:

Añarsañ hendesin ağırlı Hudâ'nı
Hudâ'nı hem Muhammed Mustafâ'nı (20.b)

Şâir, diğer mesnevilerinde olduğu gibi son beyitte Risâle-i Vefât'ın vaznini kaydeden:

Fâ 'î lâ tûn fâ 'î lâ tûn fâ 'î lûn
Tañrî hak bâlî karmî esnânı u Lâî (23.a)

5. Divân

Divân, Kemâl Ümmî'nin dünya görüşünü, tasavvuf anlayışını, sanatçı kişiliğini en iyi yansıtan eseridir. Hicrînin, Kemâl Ümmî Divân'ını, merkezi Ürdübil'de bulunan "Safeyî Tarikatı'nın (bkz. Tarikatı) Anadolu'daki şubelerinden birinin mülkiğine ısk tutan tek edebî celil olarak görmektedir.²⁵³

Eserin hâlini göz önüne alındığında bir yanda sünnî inikada mensup sarımsı bir dindarın dinî vecd ile söylediği manzumeler, bir yanda oldukça yüksek bir tasavvufî cezbeyle terennün eden manzumeler, bir diğer yanda evrenselleşmiş bir takım uhîlî telâkileri ön ve tasavvuf zemininde seslendiren beyitlerle insan ve insanla ilgili telâkileri lükâmî bir tarzda ifade eden beyitler dikkati çeken üç husustur. Buna şâirin, dindar-mutasavvuf kişiliğini ön plâna çıkarmaya çalışmasına rağmen, aruzu kullanması, kafiye

²⁵² Tek nüshası Süleymaniye Ktp, Ali Nihat Tarlan Kütüphanesi, 71/2'de (20.b - 23.a) kayıtlı. Mesnevinin başında şu soru sızha bulunmaktadır: "Vefât-ı Kemâl Ümmî Rahmetü'lâhî 'Aleyh ve 'Alâ Cema'ih-İ-Jaliyya Ve's-Sâlihîn Beyânı"

²⁵³ Hicrînin, WWÖK, s. 32; Bu konu için ayrıca bkz. Tarikatı

sağlam ifade etmesi, dinastlarda oynayıp, dönemine göre yeni sayılabilecek bazı şekil denemelerine girmesi de eklenince, Dîvân'da göz ardı edilemeyecek bir sanat cudişesinin gözetildiğini de ifade edebiliriz.

Kemâl Ümmî, Dîvân kelimesini kullanmıyor.²⁶⁴ Bunun yerine bir beyitte "defter", bir başka beyitte de "risâle"sinden bahsediyor ki, bize göre şâir bu beyitlerle diğer eserlerinin yanı sıra 3034 beyti aşan Dîvân'ını da kasdetmektedir:

Kişi dîr bu defteri sakla Kemâl Ümmî sözün
Zira kim söz çalı yüz biñ kişide bir kişidür (55/7)

Çü bir sâltû-ı pür-zerkam riyâ deryâsına garkam
Risâlem sâiretim birkam gören sarur ki dir-âcâr (12/26)

Şâirin kendi elinden çıkmış, ya da hayatı iken tertiplenmiş bir Dîvân nüshası elimizde mevcut değildir. Bazı şiirlerin seçilerek kaydedildiği en eski kaynak, şâirin ölümünden 10 yıl sonrasının tarihini (890/1485) taşıyan Mecmû'a-i Resâ'il ü Es'âr'dır.²⁶⁵ Kemâl Ümmî Dîvânı'nın, Dîvân halinde kurşuma çıkan en eski nüsha MC'den başlayarak XIX. yüzyılın sonuna kadar hemen her yüzyılda -en az birkaç kez- istinsah edildiğini görmekteyiz. Bu da eseri özellikle halk arasında ve tekke çevrelerinde yüzyıllar boyu okunduğunu düşündürmektedir.²⁶⁶ Bu Dîvân, klasik manada bir mütelep Dîvân değildir. Diğer yazımlara hakarak bunların neye göre tertip edildiğini söylemek imkânsızdır.²⁶⁷ Mevcut yazımların bir kısmında nasladığımız

²⁶⁴ Bursalı Melîkât Tahir Bey eseri Dîvân-ı Kebir olarak isimlendirir, OM, s.152

²⁶⁵ Söz edilen nüshalar için bkz. Nûsra Fıvılları

²⁶⁶ Aslında bu tip eserlere bu çevrelerde bir edebî eser olmaktan çok bir ibadet ve içsel hatta âyin eseri olarak bakıldığı görüyoruz. Birçok tarihî şeyâi de eserlerini bu maksatla kaleme almıştı. Çünkü ve mecmuolarındaki ilâhî ve gasellerin bu törensel-dini hayatın her safhasında dîni - sosyal bir fonksiyonu olduğu, ilham, evlenme, bayram, ölüm gibi her kıtım fonksiyonları tekrarlandığı zamanlarda okundukları göz önüne alındığında bu durum daha iyi anlaşılır bkz. Gürzel, TŞ, s. 251-434; "Dîvân ve Tasavvuf Türk Edebiyatı", Türk Dünyası El Kitabı, 2.b., Ank.; 1992, ss.234-281; Akyeloğlu, İ.Hakkı, "Nebî ve Nâzilerinde XV. Yüzyıldanberi Süregelen Müsiki ile Çünkten İhtir Okuma Geleneği, Yunus Emre ve Şiirlerince Vazeyükleri", IV. Mîllerlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri, Cilt:3'ten ayırtışım, Ank., 1992, s.1-6.

²⁶⁷ Dîvân nüshaları üzerinde çalışanlardan Hakkman, MC ve BU nüshalarındaki manzumelerin tertibi konusunda bir karşılaştırma yapmasına rağmen belirli bir sonuç ulaşmamıştır (bkz. MDÜK, ss. 197-207) Üzer de Hakkman'ın görüşüne benzer manzumelerin aslında sıralandıklarını, Dîvân'ın belirli bir tertibe sahip olduğu düşüncesine varır. Üzer, KÜ, s.23

tesbit, muhtemelen aynı tertibe sahip eski bir nüshadan kopya çekilmiş olmalarıyla ilgilidir. (bkz. Nüsha Tavsifleri; Nüsha Şeceresleri)

Münferit manzumeler istisna edilirse²⁶⁸ Kemal Ömmî Divân'ının günümüze kadar neşri yapılmamıştır.²⁶⁹

Tesbit, tamir ve tahlil yoluyla elde aldığımız Kemal Ömmî Divânı metni, esas olarak MC, MKI, BUI, FB gibi tarih ve hacim bakımından birinci derecede önemli nüshalarla NO, AÖI, MCONI, AEI, AE2, HM, İÜI, PP, TS ve DŞ gibi ikinci derecede önemli nüshaların karşılaştırılmalarıyla meydana getirilmiştir.

Bizim tertitlediğimiz Divân'da, muhtelif nazım şekli ve türlerinde (bkz. Nazım Şekilleri ve Türleri) toplam 144 manzume bulunmaktadır.

a. Nüsha Tesbit Çalışmaları

Kemal Ömmî Divân'ının yazmaları hakkında ilk bilgileri İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Divanlar Kataloğu²⁷⁰ adlı çalışmada buluyoruz. Burada İstanbul kütüphanelerinde bulunan 8 yazma²⁷¹ yer almaktadır. Amerikalı bilim adamı Hickman, yaptığı araştırmalar sonucu bilinen nüsha sayısını 19'a çıkarmıştır.²⁷² Araştırmacı S. Zeki Kütücuoğlu adı geçen çalışmalara

²⁶⁸ Münferit yayınların sayısı da pek fazla değildir. Bunlar hakkında bir fikir vermek için bkz. Köprülü, M. Fuad, Eski Şâirlerimiz Divan Edebiyatı Antolojisi, İst., 1934, s. FB; Oral, M. Zeki, "Kemal Ömmî'nin Bir Ağı", Akınlar, C.113, Sayı:12 (Şubat 1976), ss. 12-14; Ürmez, Murad, Türk Edip ve Şâirleri, Cilt:2, İst., 1959, s. 63; Gökırmak, Divan Şiiri, s.35, 36; Ünver, KÖ, s. 35,36; Görel, TŞ, s. 252-394; Yavuzer, Hayati, "Ömmî Kemal Divân'ından Bir Manzume", Bala Özyepe, Yıl:2, Sayı:37 34 (Ağustos-Eylül 1993) s. 4.

²⁶⁹ Zeki Veliî Toğan, Kemal Ömmî'nin şiirlerini 1870 yılında Buhara'da bastığını yazmaktadır. (bkz. Bugünkü Türk Dünyası ve Yakın Tarihi, İst., 1981, s. 488) Ancak yaptığımız bütün araştırmalara rağmen bu başka nüshalardan birinin gözetilme imkânı edip etmediğini öğrenemediğimiz gibi hakkında bir bilgi de edilemedi.

²⁷⁰ İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Divanlar Kataloğu, I, İst., 1947, ss.28-31.

²⁷¹ Bu yazmaları ilişkin kendi bütümlerinde bilgi verilecektir.

²⁷² Hickman, MDTK, ss. 197-207, Hickman, nüshalardeki manzume sayıları ile ilgili bazı rakamlar vermiştir ise de bunların ciddi bir incelemeden sonucu alınmadığı açıktır. Mesela İrci'i bend tarzındaki manzumelerin her bir bendini maksadî manzume gibi değerlendirmiştir.

kendi tesbit ettiği bazı yeni nüshaları da ekleyerek yayımlanmıştır.²⁷² Sürein Divân'ındaki ayet ve hadislerle ilgili bir çalışma yapan Ahmet Yavuzer de 27 mûşakil nüsha ile manzumelerin yer aldığı 10 mecmua tesbit etmiştir.²⁷³

Bizim araştırmalarımız sonucu bilinen nüsha sayısı oldukça artmıştır. Yüzyıllar boyu sevilerek okunduğunun bir habirisi olarak sıkça istinsah edildiği anlaşılan Divân'ın daha pek çok nüshasının bulunacağını tahmin etmek teyiz.

b. Nüsha Tavsifleri

ba. Metin Tesbitinde Esas Alınan Nüshalar²⁷⁴

1. MC (Atatürk [Eski Belediye] Ktp., Muallim Cevdet K.485)²⁷⁵

Müstensihi: Ebu'l-Berekât

İstinsah Tari: 11 Şa'bân 923/29 Ağustos 1517

varı: 138; 40ç: 200x140-155x95 mm; stil: yz; nesih kırmızı; kutularlı; cihâzı renkli kâğıda kaplanmış, tamer görünü, mukavva.

Nüshanın baş kısmı eksiktir. Ayrıca (29.b) ile (30.a) arasında da varak kopukluğu vardır. Eksikliklerin ne kadar olduğu hususunda bir bilgimiz yoktur. İlk (1.a) ve son (138.a) varakların yamusa diğer bazı varaklarda da Muallim Cevdet Ktp. mührü vardır. Bazı heyetlerin anlamlarını nasîh ve teyir eden ifâdeler der-kenar edilmiştir.

²⁷² Köknaröğlu, SK, Zeki, "Örümî Kemalîcî Hayatı ve Eserleri Hakkında Araştırmalar", Bölü Önceki, Yılı:4, Sayı:37 (Aralık 1993), ss.10-12.

²⁷³ Yavuzer, Kemâl Ümmî Divânı'nda Müdâccât ve Tevâhidlerdeki Âyetlerin Tesbiti, ss.22-36.

²⁷⁴ Nüshaların isimlendirilmesi ve kısıltılmasında genellikle şâyie bir yol izlenmiştir: Nüsha, öncelikle bulunduğu kütüphane veya yer aldığı bölümün adıyla isimlendirilerek kısıltılmıştır: (MK=Mihi) Kütüphane; FB= Fahri Nilge) Aynı bölüme birden fazla nüshayı kısıltırken de harflerin örnekteki harflerle gösterilmiştir. (MK1, MK2, AE1, AE2) Öze. kütüphanedeki nüsha ile sahibinin ad ve soyadının ilk harfleriyle kısıltılmıştır. (DŞ= Deryal Şeniray)

²⁷⁵ Bu değerli nüshayı ilk defa Hickman tesbit ve tavsif etmiştir. bkz. MÖÖK, s. 97.

Bilinen Divân nüshalarının en eskisidir. Testip yönünden, bütün diğer nüshalardan tamamen farklı olup tek başına 1. Grup Nüshaları²⁷⁷ terosil oluşmaktadır.

Sözbaşları ve çerçeveler kırmızı mürekkekle yazılmış, bu hususlarda rutubet lekeleri, mürekkep dağılımları vardır, bazen tek bazen çift sütun kullanılmış, sayfa kenarları aşınmıştır.

Bazı eksikliklerine rağmen dil ve imlâ bakımından Divân nüshalarının en sağlamıdır. Müstensih P () ve Ç () Yleri üper noktalı olarak yazmıştır. Emir kipiindeki "te-(et-)" kelimesi bazen "id-" biçiminde yazılmıştır.

Arapça bazı tamlamaların yazılışında bir takım hususiyetler görülür. Tevvâbu'r-Rahîm yerine Tevvâb u Rahîm yazılması gibi, Farsça kelimelerin imlâsında da diğer nüshalarda rastlanmayan bir hareketleme şekli görülür: bî-zâr, bî-dâr gibi kelimeler, beyzâr, beydâr şeklinde hareketlenmiştir.

- Baş:** Hiç andan öze kimseden kama hâlke nevâi irmez
...
Âlâ' yûz: biâ şükûr mînnet ki virdi bize çok alîmet (11a)
- Son:** Şol şâhısları kim senûile Hâkl' için yoldu' olur
Ağlar elden çıkarmâ bil ki yâr anlırdurur (138.a)

2. MK1 (Millî Ktp., Yz: B.167)

Müstensih: Mustafa bin Hâcî Mehmed

İstinsah Tari: Rebi'ül-evvel 928/Ocak 1522

var: 91; ölç: 270x170-190x120 mm ; st:17; yz: harekeli nesih; kt: abadi;

ci: eskimiş kahverengi meşin.

Nüsha "Zikr-i Tuhtâ i Erhâ'în" (11a) son levhasını taşıyan Kuk Armağan'la başlanmaktadır. Aynı sayfada Ank. Millî Ktp. mülkû okunmaktadır.

²⁷⁷ Nüsha Grupları için bkz. Nüsha Şecereleri

(1.b)'de, Nüshanın 13 Mayıs 1979'da İbrahim Öztemiz'den satın alındığına dair bir kayıt mevcuttur.

Ön kapak uçları iyice aşınmış, muklepsizdir. İlk 11 vırağın dış kâşeleri metne ulaşacak kadar yıpranmıştır. Kâğıtlarda koyu kahverengi lekeler oluşmuştur.

Sözbaşları kırmızı mürekkekle yazılmıştır. Çift sütun halinde, kenarlarında az miktarda tasbîh ifadeleri ile arkaik bazı kelimelerin yaşayan karışıklıkları verilmiştir.

Bilinen Dîvân nüshaları arasında, eskilik bakımından ikinci sırada yer almaktadır. Tertip yönünden, II. Grup nüshaların Kılbaşı durumunda olduğu söylenebilir.

Del ve irtelâ bakımından bir kısım özellikler arz eder. Şahıs ekleri yalnızca (m) tarzında yazılmıştır. "dünyâ" vb. bazı kelimelerin ınlası, vezin zarfetine rağmen "dürÿe" biçiminde tahtif edilerek değil, asıl yazılışıyla verilmiştir. Diğer yandan "ben, sen" gibi şahıs zamirleri bazen vezin zarfetiyle "bîn, sîn" şeklinde yazılmışlardır. (bkz. 55.a ve muhtelif yerler) Ünsürlerde sedahlaşma ve yumuşama izlerine rastlanmaz. Diğer nüshaların birçoğunda "uçmaq, yoksul" şeklinde geçen kelimeler bu nüshada "uçmak, yeksul" biçimindedir.

Baş: Bil ki Bî'smü'llah dîvân mî'shâtidur
Hetu me'ânî gencinü' mîflâhidur (1.a)

Son: Bu yıkılacak yapıya kapuya
Kopulmaz nûlardan ögüt kaparı (91.a)

3. AÖ1 (MHH Ktp., Adnan Ötügen.423)

Müstensihi: Hüseyin bîn 'Abdu'llah

İstinsâh Tarih: Rebi'ü'l-evvel 963/Ocak 1556

var: 128; ölç: 248x195-155x136 mm ; st:11; yazı: harekeli nesih; kt: kalın beyaz renkli; cı: kahverengi bez kaplı mukayya.

Yazmanın baş kısmı eksiktir. Eksildiğin miktar belli değildir. Tertip yönünden II. Gruba yer alır.

İlk sayfalardaki sözbaşları kuratuzi mîtrékkeple yazılmıştır. Sonraki sayfalarda da sözbaşları için boşluk bırakılmış fakat bir kısım başlıklar yazılmamıştır.

Bazı sayfalarda zamanla oluşmuş kâğıt yırtıkları vardır. Manzumeler her sayfada çift sütun halinde yazılmıştır. Harakelerinde bazı istikrarsızlıklar göze çarpmaktadır.

Baş: Katında berâber ton ü kalkan u züh pûş
Umâc oña halkuñ beg ü atlısı yayası (1.a)

Son: Derdini derlûye dir Ünvanı Kemâl
Zira her dâdi dadmayan toytıaz (128.a)

4. MCON1 (AÜDTÜF Ktp., Mustafa Con.717)²⁷⁸

Müstensib: Sâlih bîñHâseyin

İstinşah Tarı: Cemâziye'l-âkır 963/Nisan 1556

var: 28.a-155.a; **ölç:** 200x150 135x90 mm ; **stil1:** yz: harekeli nesih; sözbaşları kuratuzi; kt: düz tığrañlı; ut: baskılı; ya'dızlı; mıkalebi çöşmüñ, yıpranmış.

Yazmanın baş kısmında (1.b-27.b) Arapça dualar ile yine Arapça manzumeler vardır.

Divân, (27.a)'nın ortasında "Ba'de't-terâvih Okuya bi't-Türkî" ser levhasıyla başlamaktadır. Manzumeler, genellikle "mîn kelâmihî'l-fâsih..." ibaresiyle başlayan ser levhalarla verilmiş. Temiz bakımından değil, fakat kelime ve ibare farklıkları bakımından III. Grup nüshalar teine dahil edilebilir. Manzume sayısı bakımından eksik bir nüshadır.

Dil ve üslû bakımından istikrarlı, arkaik söyleyişler bakımından zengindir.

Baş İy kadîm ü züh-celâl ü züh-cemâl
İy mukîm u ber-Kemâl ü bi-zevâl (28.a)

²⁷⁸ Nüsha ile ilgili olarak bkz: Ünvan, KÜ, s.23.

Son: "Âşıkam diyâhanî dâ'vî kılâr çökdür velî
Pehlûvân uldur ki meydan iltidî her merdânenen (155.a)

5. BU1 (Beyazıt Devlet Ktp., Umumi.3357)²⁷⁹

Müstensih: ?

İstinsah Tar: ? (XVI.yy)

var: 128; ölç: 200x150-140x95 mm; sat:13; yz: harekeli nesih; kt: ahartlı; c: koyu kahverengi. sırtı meşin, bezle desteklenmiş, zencirekli, imklepli ve köşebentlidir.

Tarihsiz olan nüshanın XVI. yüzyıla ait olduğunu tahmin etmekteyiz. Dîvân "Vele zikrullahi a'lâ ve hüve bi'l-takdîrî zâh hâzâ Kırâb-ı Mübâcât-ı Kemâl Ümmî" ser-levhasıyla başlamaktadır. Varak (1.a, 1.b, 2.a, 127.b)'de ve ayrıca muhtelif sayfalarda, üzerinde "Muhammed Es'ad el Mevlevî" ibaresi okunabilen bir vakıf mührü vardır. 1.a'da ayrıca "vech-i tahrîr hiâ ikiyüz otuz dört senesi..." ifadesi bulunmaktadır.

Dîvân, tertip yönünden II. Grup Nüshaların en önemlilerinden biridir. Varak kurşunculukları vardır. 57-77 arası varaklar 48-49 varaklar arasına alınarak tarafımızdan yeniden düzenlenip numaralandırılarak çalışmamızda değerlendirilmiştir.

Çift sütun üzere çerçevesiz, başlıklar ve yasata beydeleri kırmızı mürekkapla yazılmıştır, bazı sayfalarda lekeler bulunmaktadır.

İmla bakımından bir takım kararsızlıklar görülmektedir. "gihî" edatı bazen de "bigî" biçiminde yazılmıştır. Bu iki farklı yazılışa neyin esas alındığı belli değildir. Türkçe kelimelerin imlâsı vezne göre düzenlenmiştir. (bkz. Vezin)

Baş: İ kadîm ü zü'l-celâl ü zü'l-cemâl
İ mukîm ü her-kemâl ü bi-zevâl (1.b)

²⁷⁹ Bkz. İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Dîvânlar Kataloğu, I. Cilt., 1947, s.30, no.6.

Nüsha, Hickman'ın yayıncısında, a gün için bilinen nüshasından en fazlasını olarak değerlendirilmiştir. bkz. MDÜK, s.199 vd.

Son: Yarab bu lîc ü hıka hâkîdîn ki geymişöz
Pâk eyile içimüze dahı taşımız bigi (127.b)

6. FB (Millî Ktp., Fahri Bîlge, Yz: FB.218)²⁸⁵

Müstensihi: Ahmed bin Muhammed İmâm-zâde

İstisnâ Târ: Receb 1095/Nisan 1684 (942 tarihli bir nüshadan istisnâ edilmiştir)

var: 354 S.; ölç: 208x150-145x103 mm; st:11, yz: harekeli nesih; kt: saman sarısı renkli, syyridiz filigranlı; c: çenâ'eli kahverengi inçin.

Başı ve sonu tam, gördüğü ibâriyle itinalı bir nüshadır. Bilinen nüshaların en hasimlisidir. Terâp bakımından II.Grup nüshaların önemlilerinden biridir.

Sözbaşları kırmızı renkli müzeshheb ser-levha, metin sınırları kırmızı çerçevesel, çitâ sütun halinde istisnâ edilmiş, her sayfaya numara verilmiştir.

Dil ve imlâ bakımından, özellikle hariceler bakımından daha yeni bir imlâ özelliğine sahiptir. Bu konuda da belirli bir istikrar yoktur. Meselâ "ey-dîr" kelimesi çoğunlukla "İder" tarzında hareketlenmiştir.

Baş: İ kadîm ü zû'l-celâl ü zû'l-hemâl
İ mülküm ü her-kemâl ü bi-zevâl (1)

Son: İğen düzme kim soñ eyvân sîledür
Dên i gâfilet atına binüp çapan (353)

7. AE1 (Millî Ktp., Ali Emîrî, manzum. 41)²⁸⁶

Müstensihi: ?

²⁸⁵ Bu nüsha ilk defa Kutucuoglu tarafından tespit edilmiştir. Ancak nüsha ile ilgili olarak verdiği manzume sayıları hatalıdır. Hicri bir Kutucuoglu da tercî-i bend tarzındaki manzumelerin her bir bendini müstakki bir manzume saymıştır, bizz. Kutucuoglu, "Ümmî Kemal'in Hayatı ve Eserleri Hakkında Araştırmalar", Bâlu Üçtepe, Yıl:4, Sayı:3? (Araşt.1993), s.11.

²⁸⁶ bkz. İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Övânlar Kataloğu, 1. b., 1947, s.28,29, no:1

İstinsah Tari: 14 Şa'banü'l-mu'azzam 1050/ Kasım 1640-41

var: 123 sâhife; **ölç:** 250x150-168x110 mm; **st:** 17; **yz:** harekeli nesih; **kr:** âbâdî ve âharî; **e:** köşeleri aşınmış, sarı bezle desteklenmiş, yaldızlı, çemşeli ve zenginlikli, koyu kahverengi meyın.

Terlip yönünden III. Grup Nüshaların en önemlilerinden biridir. Hurûf-i Hecâ ile istinsah edilmiş, birçok manzumenin vezinleri çerçeveler arasına kaydedilmiştir. Sonradan sahife numaraları eklenmiş olup 27. ve 47. sahifelerden şüphe bir miktar kopukluk vardır.

Söz başları ve çerçeveler kumsız, manzumeler çift sütun halinde yazılmıştır. Nüsha tashih görmüş, tashihler der-kenar edilmiştir. Kelime ve beyit değişikliklerinin yansısı, mîâ ile ilgili tashihler de mevcuttur. Tevkiîli metin nazırlanırken özellikle bu tashihlerden büyük ölçüde yararlanılmıştır. Bu tashihlerin önemli bir kısmını ilaveler (kelime-beyt) oluşturmaktadır. Ayrıca kısa kelimeler açıklamaları vardır.

Baş: İy-kadîm ü zü'l-celâli ve'l-cemâl
İy-mukîm ü her-kemâlî bi-zevâl (1)

Son: Bahş-eylemeyince Hak' miskin hidâyet
Bu 'ışk odına yarubeni sen titemezsin (123)

8: AE2 (Millet Ktp., Ali Emiri, manzum. 42)²⁸¹

Müstensih: ?

İstinsah Tari: XV.-XVII.yy?

var: 80; **ölç:** 155x123-134x90 mm; **st:** 15; **yz:** harekeli adi nesih; **kr:** normal kalınlıkta, yerli esmer; **e:** vişne çürüme kâğıda kaplı, cilt kapakları kopmuş.

Nüsha "İlâş-Şeyhî's-Sâlikîn ve Kutubü'l-Ârifîn Umûmî Kemâl Revâc-ı ha'lâkîhu ... Fî't-Tevhîd ve'l-Münâcât" ser-levhasıyla başlamaktadır. Nüshanın baş (1.a) ve sonunda (85.a) Ali Emiri'nin ruhrî var. Son

²⁸¹ Bkz. İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Divânlar Kutuluğu, I. İsr., 1947, s.29,30, no: 4.

kısımlarında (84.b) 130 ibaresi okunmaktadır. Eğer bu bir tarihçe ve 1130 öleceği kabul edilirse 1717-18 yılında istinsah edildiği düşünülebilir. Ancak genel değerlendirme itibarıyla daha eski döneme ait özellikler ihtiva etmektedir.

Terüp yönünden hurûf-ı hecayı esas alan III. Grup nüshalardan olup Divân'a sonradan ilave edilen bazı manzumeler bu terübi bozmuştur.

Tamamı 85 varak olan yazmanın sonunda Nizâmî ve Yunus Emre'nin bir kaç manzumesi bulunmakta, Divân (80.b)'nin ortasında bürmektedir.

Nüshada varak kenarlıkları olduğundan elimizdeki kopyaların üzerindeki numaralara göre tarafımızdan yeniden düzenlenip sıraya konmuş, metin tespitinde bu numaralar kullanılmıştır. Nüshada sözbaşları kırmızı, bazen yeşil mürekkeple yazılmış, baş ve son varaklar tımar göstermiştir.

Dil ve imlâ bakımından dekkate değer bir nüsha olup XV.-XVI. yüzyılları imlâ özelliklerine sahiptir.

Baş: İ kadîm ü zül'-celâl ü zül'-cemâl
İ mukîm ü ber-cemâl ü bi-zevâll (1.b)

Son: Kırmızı Ümmî sen eyvel netâh öldür
Dehs ayrukları bu yola kindür (80.b)

9. IIM (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud. 3343)³⁹³

Müstensihi?

İstinsah Tar: ? XVI-XVII. yüzyıl

var: 76; ölç: 240x180-180-115 mm; st: 15; yz: harekeli nesh; kt: suman sarısı, normal kalınlıkta, mübvelî; c: elri kâğıda kaplı, sırtı meşinde takviye edilmiş mukayya.

Tarihsiz olan nüshanın dil ve imlâ özellikleri bakımından en geç XVII. yüzyılda istinsah edildiğini düşünüyoruz.

³⁹³ bkz. İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Divanlar Kataloğu, I. İst., 1947, s.30.31 no:8.

Nüsha "Hazâ Kitâb-ı Üsmî Kemâl Âbidür" serlevhasıyla başlanmaktadır. Tertip yönünden II.Grup nüshalarındandır. Ancak bu gruptaki nüshaların 51-84 arasındaki manzumeleri istinsah edilmemiştir.

Sözbaşları kırmızı, çift sütun halinde yazılmıştır. Dil ve imlâ bakımından değerli bir nüshadır.

Baş: İ kadîm ü zü'l-celâl ü zü'l-cemâl
İ mukîm ü ber-kemâl ü bi-zevâl (11h)

Son: Genc-i pânâh buladunise gey sakın lâş eylerne
Çünkü müflissin kö vurnu rızıkile bilâdâ-lâf (76.a)

10. İÜİ (İst. Üniv. Ktp., Ty.584)²⁸⁴

Müstensih: ?

İstinsah Tar: XVIII.yy ?

var: 189 sahife; ölç: 220x145-ı70x95 mm; st: 13; yz: harekeli nesih; kt: âharî, saman sarısı; e: sırt kısmı dağılmış, ebra kaplı kırmızı maslin.

Tertip yönünden II.Grup Nüshalar arasında yer alır. Ancak bu grupta bulunan manzumelerden yaklaşık 30 tanesi eksiktir.

Bazı sayfalar dağılmaya yüz tutmuş olan yazmaya sonradan sahife numaraları verilmiştir. Bazı beyitlerin ilk mısraları yazılmamıştır. (bkz. s.164; 10,11,12. beyitler) Son iki varakta bulunan manzumeler başka bir el tarafından ilave edilmiştir.

Baş: İy kadîm ü zü'l-celâl ü zü'l-cemâl
İy mukîm ü ber-kemâl ü bi-zevâl (1)

Son: Âklım ü bilüm var dir iken dînye yaparsın
Âklî kişi taş üstüne toprak mı sıvadır (189)

²⁸⁴ Bkz. İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Divânlar Kataloğu. I, İst., 1947, s.51, no:9.

11. TS (Topkapı arayı, Sultan Resa.545)²⁸⁵

Müstensih: Hurşid Rıyaz

İstinsah Tar: 1226/1811

var: 166 s.; ölç: 230x170-180x120 mm; sr: 15; yaz: hasekeli nesih; kt: âberh, ince, saman sarısı; c: üzeri ebru kâğıtla kaplı, meklepâ, meşin.

"Diyân-ı Kemâl Ümmî" ser-levhasıyla başlayan yazmada "Topkapı Sarayı Tahrir Kuruluşu" kaydı vardır.

Tezlipli ser-levha, yeşil-kırmızı çerçeveye sahiptir. Genellikle "Kemâl Ümmî" tarzındaki sözbaşları kırmızı mürekkeptedir. Nüshada bazı varak kopuklukları olduğu, eksik manzumelerden anlaşılmaktadır. Sonradan her sayfaya numara verilmiştir. Son kısımda Nizâmî'ye ait, fakat "Münâcât-ı Kemâl Ümmî" ser-levhasıyla verilmiş bir münâcât ile Derviş 'Alî mahlâş bir "İlâhî Şerîf" yer almaktadır.

Nüsha, dil ve imlâ bakımından bir özellik arz etmez. Yakın dönemlerde üzen gösterilmeden istinsah edilen nüshalarındandır. Matnında beyit ve kelime eksikliklerinin yarusu hatalemme (vocalisation) hataları da çoktur.

Baş: Ey kadim ü zî'l-celâli zî'l-cemâl
Ey mukîm ü her-kemâl ü bi-zevâl (1)

Son: Çün ser-kemâlî lîtf ile lâ-takvâ'dı didün
Ölmün ne de'îl' çoğ ise kât' itmez en necâ (163)

12. PP (Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa.415)²⁸⁶

Müstensih: Halil Şakrî

İstinsah Tar: 1244/1828-29

²⁸⁵ bkz. İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Divânlar Kataloğu, I, İstanbul, 1947, s.29, no:2; Karatay, Fahri Dehem, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu, Cilt:III, İstanbul, 1961, s.96,97, no:227.

²⁸⁶ bkz. İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Divânlar Kataloğu, I, İstanbul, 1947, s.29, no:2.

var: 83; ölç: 240x155-166x118 mm; st: 15; yaz: harekeli nesih; kt: altın beyaz; c: üzeri kâğıt kaplı meşin.

Tertip bakımından II. Grup nüshelerdendir. Manzumeler, çift çarçaveli iki sütun halinde istinsah edilmiştir. Muhlâs ve vezin kısaltmaları kırmızıdır.

Beyit ve kelime eksiklikleri. Be bazı mısralarda tamamen varyantlaşma sayılabileceğimiz farklılıklar vardır.

Baş: Çâh başıladuk söze evvel be-nâm-ı H'ismi'llah
Ki her işimiz ebter komaya ol Allah (1.a)

Son: Sâîa lâyıkların şevki hakkıçün
Ağ'snâ yâ gıyâse'l-müstağisîn (83.b)

13. DŞ (Daıyâî Şenburç Nüshası-Bolu)

Müstensihi: Es-Seyyid Hâfız Ahmed bin Süleymân

İstinsah Târı: Şevvâl 1250/Ocak 1835

var: 90; ölç: 218x155-150x103 mm; st: 14; yaz: harekeli nesih; kt: dâz ılığınlı krem renkli Avrupa kâğıt; c: sağlam görünümlü, müklepli kahverengi meşin.

Yazına "Hazret-i Şeyh Ümmü Kemâl Kırâh-ı Şerifi" ser-levhasıyla başlamaktadır. Manzumeler, çift sütun halinde kırmızı çerçeveler arasındadır. Sözbaşları için satır boşlukları bırakılmış fakat yazılmamıştır. Tertip bakımından II. Grup nüshelerdendir.

Beyit ve kelime eksikliklerinin yanı sıra fazla miktarda ibare farklılıkları vardır. İmlâ yönünden Divân'ın onbeşinci yüzyıldan çok daha sonraların imlâ özelliklerine sahiptir.

Baş: Ey kadîm ü zü'l-celâli zü'l-kemâl
Ey mukîm ü pür-kemâli hî-zevâî (1.b)

Son: Derdin dertlüye dîr Ümmü Kemâl
Zirâ her dadı dadımayan bilmez (90.b)

bb. Diğer Nüshalar

14. AÖ2 (Ank. İİ Halk Ktp., Adnan Ötügen. 2554)²⁸⁷

Müstensih: Hüdâ'i-zâde

İstinsah Tar: Muharrem 1221/Mart-Nisan 1806

var: 93; ölç: 225x165-161x111 mm; st: 13; yz: harekeli nesih, rühtist çerçeve/leri, söz başları ve hâam heyvilleri kırmızı; kt: 9ç ay fignatlı; c: şirazi düğünaya yûz tutmuş, kartonla desteklenmiş yıldızlı ve çiçek motifli.

15. AÖ3 (Ank. İİ Halk Ktp., Adnan Ötügen.1154)²⁸⁸

Müstensih: Şeyh Hâcî Bekir Sagmânî

İstinsah Tar: Rıceb 1229/ Haziran-Temmuz 1814

var: 59; ölç: 205x145-155x107 mm; st: 15; yz: harekeli nesih, söz başları ve çerçeve kırmızı; kt: fignatlı; c: tamir görmüş, sevizi yeşil bez kaplı mukavva.

16. A (AÜDTCE Ktp., A.122)²⁸⁹

Müstensih: ?

İstinsah Tar: Şa'bân 1168/Mayıs-Haziran 1755

var: 95; ölç: ? mm; st: 17; yz: nesih; kt: ?; c: ?

17. B (AÜDTCE Ktp., B.10)²⁹⁰

Müstensih: ?

²⁸⁷ (bkz. Yaşınar, Kemâl Ümmî Divânı'nda Mübâhât ve Tevhidlerdeki Âyetlerin Tesbiti, s.28.

²⁸⁸ bkz. Hickman, MDÖK, s.198.

²⁸⁹ bkz. Hickman, MDÖK, s.198.

²⁹⁰ bkz. Hickman, MDÖK, s.199.

İstinsah Tar: ?

var: 14; ölç: mm; st: ; yz: kt; c:

18. MK2 (Millî Ktp., Yz: A.5161)

Müstensih: Süleyman er-Râcî

İstinsah Tar: 1021/1612-13

var: 57; ölç: 190x136-148x108 mm; st: 14 ; yz: nesli'lik ; kt: arna
fligrahî, bazı yapraklar yarığ, baş yapraklar siyah coddelli, c: çesuli kâğı
kâğı mukavva

19. MK3 (Millî Ktp., Yz: A.1887)

Müstensih: Mehmed

İstinsah Tar: Receb 1028/Haziran 1619

var: 78 ; ölç: 215x155-145x105 mm; st: 11 ; yz: harekeli nesih; kt: çıpı
fligrahî; konu başları kırmızı ; c: siyah meşin harâp

20. MK4 (Millî Ktp., Yz: A.3754)

Müstensih: Hâfız Ebu Bekr el-Zekîb 'Abduvahhab Efendî-zâde

İstinsah Tar: Rebi'ü'l-âhır 1290/Mayıs 1873

var: 59; ölç: 243x183-210x130 mm; st: 16; yz: harekeli nesih; kt: eser-i
cedid; c: çılsız

21. MK5 (Millî Ktp., Yz: A.3674/1)

Müstensih: ?

İstinsah Tar: ?

var: 1-25; ölç: 211x152-150x108 mm; st: 17; yz: harekeli nesih; kt:
yâ'dız fligrahî; c: çılsız

22. MK6 (Milli Ktp., Yz: FB.326)

Müstensihi: ?

İstinsah Tarih: ?

var: 48; ölç: 240x170-189x93 mm; st:21; yz: hareketli nesih; kt: taş ar-ma ve harf-fligraflı; c: yeşil bez sarıllı cıru kaplı mukavva

23. MK7 (Milli Ktp., Yz: A.4356)

Müstensihi: ?

İstinsah Tarih: ?

var: 91; ölç: 245x180 mm; st: 13; yz: hareketli nesih; kt: leopar fligraflı, konu. başları kırmızı; c: sarıllı desenli kâğıt kaplı, üst cild kapağı kopuk, alt cild kapağının kenarları kahverengi meşin

24. MK8 (Milli Ktp., Yz: A.3686)

Müstensihi: ?

İstinsah Tarih: ?

var: 99; ölç: 200x150-140x95 mm; st: 13; yz: hareketli nesih; kt: daire içi çıpa fligraflı; c: ciltsiz

25. MK9 (Milli Ktp., Yz: A.1182)

Müstensihi: ?

İstinsah Tarih: ?

var: 69; ölç: 220x165-175x118 mm; st:15; yz: hareketli nesih, söz başları kırmızı; kt: üç ay fligraflı Avrupa; c: meşin sarıllı esk;

26. MK10 (Milli Ktp., Yz: A.3674/2)

Müstensihi: ?

İstinsah Tari: ?

var: 36.a.-73.b.; 81ç: 210x152-150x100 mm; st: muhtelif; yz: nesih kumaşı; kt: birleşik harf fîğrânî; c: ciltsiz

27. MK11 (Millî Ktp., Yz: A.1229)

Müstensih: ?

İstinsah Tari: ?

var: 37; 61ç: 195x145-147x100 mm; st:15; yz: harekeli nesih, söz başları kırmızı; kt: âbâdî; c: meşin şemseli; eski

28. MK12 (Millî Ktp., Yz: A.764)

Müstensih: ?

İstinsah Tari: ?

var: 43; 61ç: 180x147-152x95 mm; st: 9; yz: harekeli nesih, başlıklar kırmızı; kt: beyaz Avrupa; c: ciltsiz

29. MK13 (Millî Ktp., Yz: A.1184)

Müstensih: ?

İstinsah Tari: ?

var: 66; 61ç: 212x156-170x122 mm; st: 15; yz: harekeli nesih kumaşı, söz başları kırmızı; kt: birleşik harf fîğrânî âdî; c: eski

30. MK14 (Millî Ktp., Yz: A.3753)

Müstensih: ?

İstinsah Tari: ?

var: 47; 61ç: 200x150-150x100 mm; st: 15; yz: nesih, söz başları kırmızı; kt: nem lekeli Avrupa; c: kalıverengi meşin

31. BU2 (Beyazıt Devlet Ktp., Umumi.5308)²⁹⁰

Müstensih: 'Alî bin Hâcî 'Abdu'lhalîf ben İsmâîlî'r-Rehâvî

İstinsah Tarı: 983/1576

var: 135.b-209.b; ölç: 208x140 mm; st: 13; yz: barekeli nesih, kırmızı çerçevesiz; kt: saykallı kâğıt; c: şirazesi hafif dağılmış, zencirekli, sütü tamir görmüş koyu kahverengi meşin.

32. DB (Süleymaniye Ktp., Dügümlü Baba. 416)²⁹¹

Müstensih: Mahmûd bin Muhammed

İstinsah Tarı: 22 Rebî'ü'l-âhır.1633/12 Şubat 1624

var: 91; ölç: 205x145-160x95 mm; st: 11; yz: süslü nesih; kt: âharlı krem rengi; c: muklepli kahverengi meşin.

33. YB (Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar. 2635/1)²⁹²

Müstensih: ?

İstinsah Tarı: ?

var: 1.b. 101.b; ölç: 240x170 mm; st: 17; yz: barekeli bozuk nesih, söz başları kısmen kırmızı; kt: mibrelili beyaz; c: kahverengi meşin kap içinde

34. OE1 (Atatürk [eski Belediye] Ktp., Osman Ergin. 295)

Müstensih: ?

İstinsah Tarı: 1312/1896

²⁹⁰ Dîvân'ın içinde yer aldığı bu mecmuanın daha geniş bir tasatımı için bkz. Pekolcu, Necati, "Türk Dil ve Edebiyatına Ait Bazı Matneleri İnciye Eden YAZMA BİR MECMUA", TDİB, 1954, aynı başım, ss.349-364

²⁹² bkz. Hickman, MDÖK, s. 198.

²⁹³ Nûslâ ilk kez Ahmîcî Yayıncılık tarafından tanıtılmıştır. (bkz. Kemal Ümmî Divânı'nda Miftâhü'l ve Tevâhidîr'deki Âyetlerin Tesbiti, s.26.

var: 66; ölç: 205x150-151x103 mm; st: 15; yz: karekeli nesih, sözbaşları ve çerçeve kırmızı; kt: hafif âharlı, sarımtırak; c: şirâzesi dağılmış, sarı bezle takviye edilmiş mukavva.

35. OE2 (Atatürk İskele Belediye) Ktp., Osman Ergin, 296)

Müstensih:

İstinsah Tar: 7

var: 69; ölç: 215x160-165x120 mm; st: 15; yz: nesih-rik'a kırmızı, ser-levha ve söz başları kırmızı; kt: düz çizgili, figranlı; c: sarı meşinle takviye edilmiş mukavva.

36. İÜ2 (İst. Üniv. Ktp., Ty.5677- Mecmuâ)²⁹⁴

Müstensih:

İstinsah Tar: 1263/1846-47

var: 1.b.-41.b.; ölç: 230x155-145x85 mm; st: 19; yz: ta'lik kırmızı; kt: âharlı, krem rengi; c: tezyinatlı, basma zencirekli, müklepli ve şirâzeli, meşin.

37. İE1 (İst. Üniv. Ktp., İbnü'l-Emîn Mahmûd Kemât, T.2832)²⁹⁵

Müstensih:

İstinsah Tar: 1205/1790-91'den sonra

var: 52; ölç: 215x140-125x70 mm; st: 16-17; yz: nesta'lik, ser-levha tezyinatlı; kt: âharlı, krem rengi; c: açık kahverengi meşinle takviye edilmiş koyu kahverengi, tezyinatlı, sağlam, meşin.

²⁹⁴ bkz. İsrâhîl Kütüphaneleri Türkçe Yazma Dîvânlar Kataloğu, I, İstanbul, 1947, s.39, no'7.

²⁹⁵ bkz. Hickman, MDÜK, s.198.

38. İE2 (İst. Üniv. Ktp., İbnü'l-Emin Mahmûd Kemat, T.3331)²⁹⁶

Müstensihi: ?

İstinsâh Tar: ?

var: 129; ölç: 190x145-115x93 mm; st: 13; yz: barekeli nesih, mukad-dime ve baştan ilk iki varsağı çerçeveleri kırmızı, kt: bazı sayfalarında nem lekeleri bulunan şarhlı; c: sırtı kahverengi masşinle desteklenmiş basma zati-cirreli, yıldızlı şemseli sağlam kırmızı meşun.

39. MMİ (Mevlana Mützesi Ktp.4981)

Müstensihi: ?

İstinsâh Tar: ?

40. KM (Köyunoğlu Müzesi Ktp.14033)

Müstensihi: ?

İstinsâh Tar: ?

41. Oİ (Sarajevo, Oriëntalni Institut.3370)²⁹⁷

Müstensihi: ?

İstinsâh Tar: 1172/1758-59

42. VT (Vatikan Ktp., Vatikan Turco.206)²⁹⁸

Müstensihi: ?

İstinsâh Tar: ?

²⁹⁶ bkz. Hickenat, MDTK, s.199.

²⁹⁷ 90'lı yıllardaki Sırb saldırılarında, bu nüshanın bulunduğu arşivin isaher aldığı ve yarıdığı basırdaki haberdere yer almıştır.

²⁹⁸ Nüshanın tautun için hlz. Rossi, *Elenco dei manoscritti turchi della Bibliotheca Vaticana*, *Varian.* 1953, ss.181-182; Hickenat, MDTK, s.199.

bc. Mecmualar

43. Mecmû'a-i Resâ'il ü Eş'âr [Risâle-i Barak Bâba] (Hacı Bektaş Ktp.196)²⁹⁹

Müstensih: Muhammed bin Bostânî

İstinsah Tar: 890/1485 (Gelibolu)

44. Câmî'ü'l-Nezâ'ir (Beyazıt Devlet Ktp.5782)

Müstensih: Eğridirli Hacı Kemâl

İstinsah Tar: 918/1512-13

45. Mecmû'a-i Eş'âr (Millî Ktp., Fâhri Bilgâ.442)³⁰⁰

Müstensih: ?

İstinsah Tar: ?

46. Mecmû'a (Süleymaniye Ktp., Reşat Efendi.1186)

Müstensih: ?

İstinsah Tar: ?

47. Câmî'ü'l-Me'ânî (Nursusmaniye Ktp.4904)³⁰¹

48. Mecmû'a (S. Zeki Kuşçuoğlu'nun Hususi Ktp., Bolu)³⁰²

²⁹⁹ Mecmuanın varlığını için bkz. Taşçı, YED-II, s.6.

³⁰⁰ Mecmuanın tanıtımı için bkz. Çunbun, Müjgân, "Eski Bir Mecmu-i Eş'âr'da Yunus ve Baba Yusu'nun Birkay Deyiş". II. Uluslararası Türk Halk Semineri, 7-8 Mayıs 1985 Eskişehir, [Tebliğ], ss.69-75.

³⁰¹ Mecmuanın geniş bir değerlendirilmesi için bkz. Ergin, Muharrem, " Câmî'ü'l-Me'ânî'deki Türkçe Şiirler". TDİD, Cilt.3, İstanbul, 1949, ss.559-569.

³⁰² Mecmuanın aklı, Kuşçuoğlu tarafından fotokopisi alınarak Bolu II Halk Kütüphanesine bağışlanmış, Faki Basitler.184 numara ile kayda girilmiş, daha sonra Kültür Bakanlığı'na emiyile diğer yazınlarla birlikte Ankara'ya alınmıştır. Bkz.

c. Nüsha Şecereleri

Kemal Ümmî'nin müellif hattı Dîvân'ı mevcut olmadığından metin oluşturulurken yazma nüshalara dayanmak gerekmektedir. Tesbitlerimize göre 40'ın üzerinde nüsha bulunmaktadır. Dîvân nüshalarının birbirleriyle ilişkisini tesbit ederek çeşitli kastasları esas almak mümkündür. Tertip, yani manzumelerin sıralanışının yanısıra eksiklikler, fazlalıklar ile dil ve imâ hususiyetlerine göre bu nüshalar arasında çeşitli bağlar kurulabilir. Bu bağlara göre de nüsha grupları oluşturulabilir.

Bizim tesbitlerimize göre nüsha gruplamalarında en büyük ayırıcı "tertip"tir. Metin tesbitinde esas alınan ve alınmayan nüshaların tamamı aralarında bazı farklara rağmen, üç grup oluşturmaktadır.

I. Grup: Bu grupta en eski tarihli nüsha olan MC yer almaktadır.³⁶⁹ Manzumelerin sıralanışında belli bir sistem yoktur. MC ile aynı tertibe sahip olınızda başka bir nüsha da yoktur. Bu tertiple başka nüshaların var olabileceğini düşünerek MC'yi I. Grubun kolbaşı nüshası olarak kabul ediyoruz. Manzumelerin sıralanışında II. Grup'taki nüshalarla tamamen aynı bir sistem göze çarpar.³⁷⁰

II. Grup: Bu grupta, tertip bakımından birbirlerine çok benzeyen esas nüshalardan MK1, AÖ1, BU1, FB, HM, İÜ1, PP ve DŞ nüshaları yer almaktadır. Genel olarak manzumelerin sıralanışı aynı tertip üzeredir. Diğer yandan kelime ve ibare benzerlikleri bakımından da paralellikler bulunmaktadır. Beş eksik olmasına rağmen MK1, bu grubun kolbaşı nüshası durumundadır.

III. Grup: Haruf-i hece esasına göre tertiplemiş nüshaların oluşturduğu gruptur. Burada, esas alınan nüshalardan AE1, AE2 ve TS yer almaktadır. Bilhassa AE2 ve TS arasında tertip yönünden büyük benzerlikler vardır. Varak kopuklukları ısrarla edildiğinde TS'nin, AE2'nin muhtemelen yazmalarından birinden, imlâsının değiştirilerek kopye edildiği

Karamanşâh'taki fotokopilerden faydalandık. XVI. yüzyıla ait olduğuna tahmin edilebilir Mahmudî Yunus Emre, Nesimi, Kemal Ümmî, Cemâli, Abdî, Râşidî ve daha başka şairlere ait manzumeler var. Bir kısım mükerrer olan manzumeleri karşılaştık olarak verilmiştir.

³⁶⁹ Nüshaları için bkz. Metin Tesbitinde Esas Alınan Nüshalar

³⁷⁰ Dickman, MC nüshası ile II. Grubun BU1 nüshasındaki manzumelerin sıralanışını mukayese etmiş. Kesmen müelliyete dayanan aritmetik bir sıralanışın varlığı fikrini ortaya çıkaran bir sonuç varmıştır. Bkz. Dickman, MDEK, s. 302

anlaşılabilmektedir. Tertip bakımından değil, fakat diğer ortak özellikler bakımından MCONI'de bu gruba dahil edilebilir.

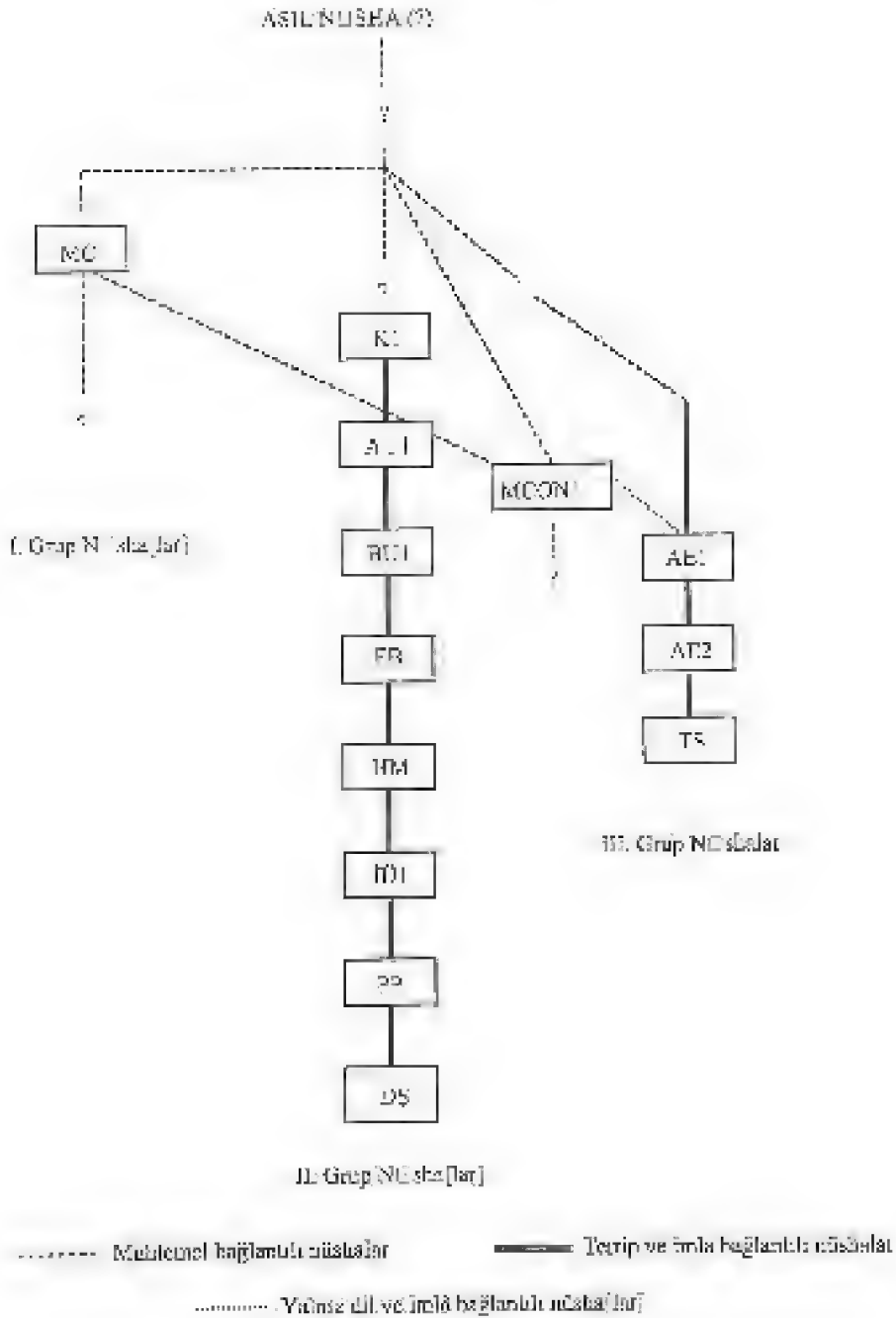
Bu gruptaki nüshalardan herhangi birini kolbaşı sayamıyoruz. Çünkü, AEI eski bir tarih taşınmasına rağmen AE2'nin dil ve imlâ özellikleri bakımından ondan daha eski olduğu veya eski bir tarihli nüshadan aslına sadık kalmarak kopye edildiği anlaşılmaktadır.

Bu grupları, tenkidli metnin karşılaştırma aşarında daha belirgin bir biçimde izlemek mümkündür. (bkz. METİN)

Nüshalar arasında dil ve imlâ yönünden MC hâvası bir nüsha, diğerleri daha âvânî nüshalardır. Âvânî nüshalarda halk söyleyişine yakın söyleyişler daha yoğundur. Esas alınan nüshalarda yazıdaki harfler itibarıyla istikrarlılıkta çoktur. Mesela 45 n.m. için esas alınan 6 nüshadan 3'ünde (MC, BU, HM) "salar" kelimesi "sin" harfiyle, 3'ünde (FB, PP, DŞ) de "sad" harfiyle yazılmıştır. (bkz.21/10)

MC dışındaki nüshalarda, özellikle BU ve FB'de, Farsça terkip -i'leri genellikle ahf vav'ları ile, benzeri yazılması gerekenler de çoğu zaman kesre ile yazılmışlardır.

I. ve II. Grupların kolbaşıları MC ve MKI arasında kelime ve ibare farkları bakımından paralellikler vardır. Bu durum MKI'nın MC ile diğer II. Grup nüshalar arasında -tertip hariç- bir geçiş nüshası olduğunu düşündürür. Bu değerlendirmelere göre esas alınan nüshaların şeceresini şematik olarak şöyle ortaya koyabiliriz:

B. KEMÂL ÜMMÎ DİVÂNINDA VEZİN, KÂFİYE, NAZİM ŞEKİLLERİ VE TÜRLER

1. Vezin

Kemâl Ümmî, Teşke edebiyatının bir mensubu olarak, heceden aruzu geçiş sürecinin bütün özelliklerini eserlerinde büsbütün bir şâirdir. Dîvân'ındaki 135 nolu manzume hariç bütün manzumeler aruzla söylenmiştir.³¹⁵

Vaşi Mahir Kocatürk "... Divan'ında muhtelif aruz vezinlerini, devrine göre, kudretle kullanmaktadır"³¹⁶ diyerek şâiri aruz kullanmada devrine göre başarılı sayar.

İsmail Üner, Kemâl Ümmî'nin şiirlerinin vezni ile ilgili olarak şunları tesbit etmiştir:

"Görebildiğimiz Divân nüshalarında şiirler, genellikle Dîvân şîri nazım şekilleriyle ve aruzla yazılmıştır. Kemâl Ümmî'nin aruz başarıyla kullandığı söylenemez. Teşke şâirlerinde görülen, şiirin sonunda vezni bir mısra olarak vermek geleneğine Kemâl Ümmî'nin bazı şiirlerinde de rastlıyoruz."³¹⁷

Dilindeki Türkçe kelimelerin yoğunluğu tabii olarak aruzun anıtlarını zorlamıştır. Bu sebeple imâle ve zihaf³¹⁸ oldukça fazladır. Bazı manzumelerdeki imâle yoğunluğu bu manzumelerin hece ile söylendiğini bile düşündürülebilir.

³¹⁵ Köpçüoğlu başta olmak üzere birçok araştırmacı, Kemâl Ümmî'nin manzumelerini aruzla yazdığını ifade etmişlerdir. Gölpinarlı, vezin konusunda birşey söylemez. Anesk Divân şîrisi için düzenlediği antolojiye olarak aruzla şîri söylediğini kabul ettiğini göstermektedir. Bu konuda bkz. Köpçüoğlu, TET, s. 351; Kocatürk, TRT, s. 282; Üner, KÜ, s.24; Gölpinarlı, Divan Şîri, s. 11,35,36.

³¹⁶ Kocatürk, TET, s. 282,283.

³¹⁷ Üner, KÜ, s.24.

³¹⁸ Imâle ve zihaf için bkz. Pala, DŞS, s.234,336.

Fe ‘û lûn / fe ‘û lûn / fe ‘û lûn / fe ‘ûl

Ağā kara saçıl boyandı ağa
Neyā dūndi şu hāgu düşen ağa

Tagg urına tag ‘adlile mērhēm ur
Kī zulm gdi yākar düşerse toga

Ağā düşme bu yirdē gip dāneden
Kī cānuh kuşı uça gēge ağa

Yagā bala tōyar kamū acları
Dīlersēñ kī tistilīne rābmet yagā (37/1-4)

Ancak yukarıdaki ve benzeri şiirlerde, bütün müstensihlerin, dikkati çeken bir imlâ hassasiyeti gösterdikleri, Türkçe kelimeleri yazarken aruzun uzun ve kısa hecelerine aydınlatmak için gayret ettikleri görülür. Buna “kamū” kelimesinin imlâsını genel bir örnek olarak verebiliriz. Bu eski tarihli Divân nüshası olan MC başta olmak üzere esas alının bütün nüshalarında “kamū” kelimesi vezin izabı şu değişik imlâlarla yazılmıştır: kamū (_), kāmū (_ _), kamū (_ _), kāmū (_ _)

Zinaflar da Kemâl Ümmî’nin şiirinde sık sık karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanı sıra yabancı asıllı birçok kelime vezin gereği kasr yapılarak kullanılır: dünyē (dūnyā), şeh (şāh), Zira (Zirā)

Bütün bu söylenenlere rağmen Kemâl Ümmî, güzel bir Türkçe ile aruz zamanı zaman başarılı bir şekilde birleştirir:

Mef ‘û lû / me fû ‘î lû / me fû ‘î lû / fe ‘û lûn

Âh ol toniçün kim ne yitdi var ne yakası
Ol dahi ya biz olı ya astār ölüm var

Âh ol ağac at üzre bñlñp gñlmek içñ kñz
Ürñp bñzi kabir içre koyalar ölüm var (46/47,48)

* Altı çizgi ile imlâleri göstermektedir

Dîvân'da ayrı bir hassasiyet olarak musîki ile unsurlarına rastlanılması şâirin musîki ile alakasını ortaya koymaktadır. Bu yönü şâirin şiirinde "âhenk" konusunda belli hassasiyetlere sahip olması sonucuna doğmaktadır. Gece ve gündüz uşşâk ve nevâ makamlarında ufladığını söyleyen şâirin¹⁶⁵, amzda âhenk vasıtalarından sayılan imâle-i merredûd'dan da faydalandığı, hatta Türkçe'nin "kapalı heceleri"nde uyguladığı görülür. Aşağıdaki beyitlerde geçen "yazar" ve "yol var" ibarelerinde "-zar" ve "var" kısımları bir buçuk heze (-) değerinde alınmıştır. Şâirin üslubuna hakim olan didaktizm, bu heceleri bir "siddet vurgusu" ile okuma zaruretini de beraberinde getirmektedir.

Yazar(i) humârını içen teybé şarâbın
Hüsyâr dutar,pendi göñöl levhine yazar (45/2)

Yol var(i) dutış mürşidile menzile içiş
Ger varmaz isâh saqulır sakalufı yol var (45/7)

Dîvân'daki manzumelerin kâhirdes ve vezinlere göre dağılımı şöyledir:

MEZEC BAHİRİ

Me fâ 'î lûn / me fâ 'î lûn / fe 'û lûn :

1, 12, 14, 15, 16, 26, 35, 44, 49, 50, 57, 63, 65, 71, 72, 79, 97, 100, 101, 103, 105, 110, 114, 115, 118, 119, 123, 127, 133, 134, 144.

Me fâ 'î lûn / me fâ 'î lûn / me fâ 'î lûn / me fâ 'î lûn :

3, 12, 20, 25, 27, 34.

Me f 'û lû / me fâ 'î lû / me fâ 'î lû / fe 'û lûn :

9, 22, 24, 33, 45, 46, 52, 67, 106, 117, 130, 138, 139.

¹⁶⁵ Ağlar bu Kemâl Ömrüñ belur hasretile âh
Eyder dön ü gün dedile üşşâk u neyâdn
(157/10)

RECEZ BAHRĪ

Māf' te 'i lūn / mūf te 'i lūn / fā 'i lūn:

76, 108, 113.

Mūs tef 'i lūn / mūs tef 'i lūn / mūs tef 'i lūn / mūs tef 'i lūn:

11, 60, 64, 104, 111, 126.

REMEI BAHRĪ

Fā 'i lā tūn / fā 'i lā tūn / fā 'i lā tūn / fā 'i lūn:

2, 6, 10, 21, 29, 31, 39, 47, 53, 55, 58, 61, 62, 66, 68, 70, 75, 82, 85, 95, 99, 109, 122, 124, 125, 128, 131, 137, 142, 143.

Fā 'i lā tūn / fā 'i lā tūn / fā 'i lūn:

7, 8, 18, 38, 40, 41, 81, 86, 88, 91, 94, 96, 102, 107, 129, 141.

Fe 'i lā tūn / fe 'i lā tūn / fe 'i lā tūn / fē 'i lūn:

(Fā 'i lā tūn)

(fā' lūn)

84, 89.

MUZĀRĪ BAHRĪ

Mef 'i lū / fā 'i lā tū / me fā 'i lū / fā 'i lūn:

23, 50, 48, 54, 56, 83, 112, 121, 132.

MÜCTES BAHRĪMo fē 'i lūn / fe 'i lā tūn / me fā 'i lūn / fē 'i lūn:
(fā' lūn)

4, 17, 28, 32, 36, 59, 69, 74, 87, 90, 116, 120.

HAFİF BAHRİ

Fe 'i lâ tün / me fî 'i lün / fe 'i lün:

(Fâ 'i lâ tün)

(fa' lün)

5, 19, 42, 51, 73, 77, 78, 92, 93, 98, 126.

MÜTEKARİB BAHRİ

Fe 'û lün / fe 'û lün / fe 'û lün / fe 'ûl:

37, 80, 140.

43 nolu manzumenin aruzla yazılmış olma ihtimali kuvvettidir. Ancak bu manzuma, bulunduğu mshalardaki şekliyle yeterince tamir edilemediği için vezni bulunamadı. 135 nolu mısaranın türündeki manzuma hece vezni ile söylenmiştir.

2. Kafiye

Kemâl Ümröf'ün nazmunun en sağlam yerlerinden biri kafiye'deki ânessiyetidir.

Dünyâda bu çarxıñ kimse ok atmadı yası
Kim kimsa hiç anı ne çekibildi ne yası. (130/1)

matlû ile başlayan manzumesinin son beyrinde hem kafiye ve redif söyler, hem de sözünün nükte ve başka bir şâire nazire olmadığını, dolayısıyla kafiyece orijinal bir manzume vücuda getirdiğini ifade eder:

Ne nûktedür kimseye bu söz ile nazire
Kim kâfiyesiniñ gelür ührleri YâSî. (130/31)

Tekke şiirinde genel olarak ikinci planda kalan bu husus Kemal Ümmî Dîvânı'nda gerekli özene kavuşmuştur, diyebiliriz. Ağırbaşlı olarak "göze göre kafiye" anlayışına sahip olan şair, rastgele kafiye kullanmaz.³¹⁰

Bu manzumelerinde, Yunus'ta olduğu gibi mesela sedas "c" ünsüzü ile, sedasız "ç" ünsüzüyle aynı sesmiş gibi herfi yerinde kullanarak göze göre kafiye anlayışının dışına çıkarsa da bu durum çok az rastlanan bir durumdur:

Hudâ-yâ müryetlîden bir kapı aç
Yazuklu kılara râimelerîñi saç

...

Kîmîs kenûs'özânîe kılduñ mukerreb
Kîmî bûta tıpar kîmî öper hâç

...

Kîmî atlar tiner kollar boyıncı
Kîmî dermânda iki pulu multâc

...

Hoyuñ deşşürmez'şeh varma Ilacca
Eğer kılur işeñ kâpuñdadur Hac (44/1,6,5.14)

Dîvân'daki kafiyeleşen yapı bakımından değerlendirildiğinde yarım kafiye de rastlanmakla birlikte ağırlığın tam kafiye olduğu görülür. Yarım ve tam kafiyelerin aynı manzumede kullanıldığı da görülmektedir.

Yarım kafiyeyle örnek olarak bir manzumesinden aşağıdaki beyitleri veriyoruz:

...

³¹⁰ Mesela kafiyeleşen sadece bu "ses eşetliği" olarak olan Yunus'ta "kudak kafiyesi" esaslıdır. bkz., Taşer, YED-I, s.57.

Çiğer hierân u gairdan cûşa geldi
Tahemmül hendün efgân şili deşdi

Meger sâbirlik ol ilâk vire yonhas
Uşâh u nevha mevcî başdan aşdı

Ne bilir hâim olan şol hasız hâlin
Ki fîkhat hürkatundan bağrı bişdi

N'ideyin bilmezum kande gideyin
Bu gurberde yolun ne sarpa dışdı (26/8-11)

Aşağıya bir kısmını aldığımız baharı konan şiir tam kafiye kullanmıştır:

Söyle i hübbül ki bugün tîze güller çagıdır
İlep bezençî ne ki var şaru vü kızıl agıdır

Hûriler bigi tonanıp çıkdı her dörth çiçek
Hem akar sular sahasın sel-sekîl umıgıdır

Bir nazar kıl ol Rubûm'ün rahmeti aşîna
Kim bugün bu cümle âlem musli cennet bâğıdır

Gör ki nîçe kaldı ölmüş yirleri gürb dîni
İşlenen bu karmı kudretiler u şeh yasagıdır (29/1-4)

Kemâl Ümmî manzumelerinde ek redif ve kelime halindeki rediflerden de yararlanır. Dîvân'da hem kafiye hem de rediflerde en çok kullanılan ses "r" sesidir. Bu konuda bir fikir vermek için şunu kaydedmek yeterli olur kanaatindeyiz: Bizim tertiylediğimiz Dîvân'da, yalnızca gazel-ilahî (bkz.Tarier) tarzındaki manzumelerden 25 tanesinin kafiye veya redifi "r" sesiyle oluşturulmuştur.

Kemâl Ümmî'nin manzumelerinin 13 tanesi (bkz. Nazım Şekilleri) musammat tarzında söylenmiştir. Bilindiği üzere musammatlar iç kafiyeyle sahiptirler. Dîvân'da şairin kafiyeyle kullanmadaki ustalığını ortaya koyan bu musammatlarda musaralar ortadan bölünmüşünde geleneksel kuşma tarzının ilk dördlüğüne benzer bir yapı karşımıza çıkar. Dîvân'daki Şeyh Hoca 'Alî mersiyesinden seçilen beyitler üzerinde bu durumu şöyle gösterebiliriz:

Kam ol müşîd-i kâmil / Ki bu dünyâ sarâyında
Gözetdi âhiret yolın / Kamîa tedbîr ü râyında

Ne kim Hak Ta'âlâ buyurdi / Tüüp terk üldi bu yurdi
Müdâm ol tûsk-bî yurdi / Varan tevbe sıyında

Ayâ kardaşlar u işler / Anuñ işinî kîrî işler
Kim aña nice saup işler / Gelicizdi kolayında (25/1,8,9)

----- a (kâmil) / ----- b (sarâyında)
----- c (yolın) / ----- b (râyında)

----- d (buyurdi) / ----- d (bu yurdi)
----- d (-bu yurdi) / ----- b (sıyında)

----- e (işler) / ----- e (işler)
----- e (işler) / ----- b (kolayında)

64 nolu manzume yarı musammat olup beyitlerinin ikinci mısrasında iç kafiye bulunmaz.

Divân'daki kafiyeleeri, kelimeleri esas alarak şu şekilde tasnif edebiliriz.

a) Yalnız Türkçe kelimelerden oluşan kafiyeleer: Divân'da, birçoğu cianash kafiye teşkil edecek şekilde çokça Türkçe kelimelerin kafiye de kullanıldığını görüyoruz.³¹³ Mesela 82 nolu manzumenin bütün kafiyeleeri Türkçe kelimelerden oluşturulmuştur. Musammat tarzındaki manzumelerde de aynı şekilde çok sayıda Türkçe kelimelerin kafiye de kullanıldığını görmekteyiz.

Mevlâna inanmaz mısın kırkuben ptanmaz mısın
Ya müşîde ta'maz mısın kim yol u menzil kandedür (60/2)

³¹³ Kocatürk, Kemal Ümmî'nin "... Türkçe olmayan çok kere Türkçe kelime ve kafiyeleerle" işlediğini dikkat çekerek bkz. TEİA, s. 282.

Eyi yakûz bizî dahî kullânûnuz
İşigbî muhtâc-ı yohsullarûnuz (7/46)

b) Türkçe ve yabancı (Arapça/Farsça) kelimelerin karışık kullanıldığı kâfiyeler: Divân'da bu hususta çok sayıda örnek vardır.

Bî-ğıraz Mugnî vî Vehlâb u Sahî
Mittotakimsin begdeşûnî yokdur dâhu (7/21)

c) Yalnız yabancı kelimelerden oluşan kâfiyeler: Özellikle tevhid ve münacaatlarda, Tanrı'nın sıfatlarıyla ilgili beyitlerde çok rastlanır.

Ta'atı bîrdür bî-nazir ü bî-şerîk ü bî-şebîh
Hem Kitâbı vü Resûlî hakdurur lâ taybûlîh

Ol mânezzehdûr ta'atlıkdan ne toğûh ne âlûr
Kim sıfatı Kulı hâve'llah ol Hak'ânî zâtı nezîh

Ol 'alîm ü 'âlim ü 'allâm-ı gaybûn sırma
İnmedi izmez kâzın 'allâm ü ser-şeyh u fakîh

Ol ulû'l-ehsâre her bir sun'ıla gündün 'ayân
Gerçi a'mâdur görmez mülkür ü dehri sa'fîh (6/1-4)

d) Cınash kelimelerle oluşan kâfiyeler: Kemâl Ümmî'nin kâfiye anlayışında en çarpıcı yönünd cınashlı kâfiyeler oluştuğu. Bütün bir cınashlar yitziyılı sayabileceğimiz XV. yüzyıldaki bu yöneliş, şâirin Divân'ında, ilki ramanâiyle cınashlı kâfiyelerle şûr söyleme, ikincisi ise fırsat buldukça her türlü kelimeyi cınash teşkil edecek şekilde kullanma olmak üzere iki şekilde karşımıza çıkmaktadır.³¹²

Divân'da mesnevi tarzında kâfiyeliendirilmiş ve 137 beyitten oluşan ilk tevhidin bütün beyitleri, bazı aksaklıklara rağmen, kendi içinde cınash kâfiyelerle oluşturulmuştur:

³¹² Kemâl Ümmî'nin cınashlı kâfiyelerle yazdığı manzumelerin büyük bir kısmının aynı zamanda nazım şekilleriyle de ilgili olduğu kanaatindeyiz. (bkz. Nazım şekilleri)

..

Hemîşe döndürürsün dîvânı güm
Kamû seyyâre birle ay u gün

Tögarı toliar döner tolanar
Ki dîvânı hınlaruñla tola nâr

Mü'ellak Kürsiyi çarh üzre asan
Sañu bu kamû dîşvür işler âsan

Mutabakk yidi kat gök yaradanıñ
Dahı her yâñı yara yaradanıñ

Yaratdıñ anıñ alında yidi yir
Ezelden cüzle mahlukı yidi yir

Agıt yiri yil üzre darıdan sen
Ulu 'arş su üzre dâriden sen

Kıtır hükm emrîñ ile Yidi Yıldız
Gelür yirñi yirince ay u yıl dîz. (117-13)

Gazel tarzındaki 53, 68, 101, 102, 116 nolu manzumeler de cinaslı kafiyeyle oluşturulmuşlardır. Bunlardan 53 nolu manzume BÜİ nüshasında (41. a) "Tecnis-i Tâñ" sar-levhasıyla kayıtlıdır ve kafiye ile ilgili bir mana taşıdığını düşünüyüyoruz. Şiirin dış unsurlarıyla ilgili birkaç özelliği bir araya getirebiliriz. Kemâl Ümmî'nin kafiyeyle verdiği önem; göstermektedir. Özellikle 116 nolu manzuma bir "musarra-miscel gazel"³¹³ olup tam kafiye ile söylenmiştir. Manzume bütünüyle aynı tam kafiyeyle taşınmaktadır. Diğer yandan her beytin ayrıca kendi içinde kafiye bakımından nâis her birliği vardır ve bunlar cinaslıdır. Bunları şematik olarak şöyle izah edebiliriz:

1 - - - - - a (a²)
- - - - - a (a¹)

2 - - - - - a (a²)
- - - - - a (a²)

³¹³ bkz. Pala, BŞS, s.183.

³ ----- a (a¹)
 ----- a (a²) (116/1-3)

Nazım şekilleriyle de ilgili olduğuna inandığımız bir kafiye hususiyeti de beyitbaşı-beyitsonu kafiyelendirmesidir.¹¹⁴ Yine cinaslarla ilgili olan bu hususun özelliği her beyit sonunda, başladığı kelimle ile cinas teşkil edecek tarzda düzenlenmiş olmasıdır. Divân'daki 37, 39, 45, 55, 67 manzumelerde bu hususu görmekteyiz:

Aşına (tanıdık) ----- aşına (yiyecek)
 ----- aşına (aşınmak)

Kaşına (kaş)-----
 ----- kaşına (kaşınmak)

Taşına (dışına)-----
 ----- taşına (taşınmak)

Başına (kala)-----
 ----- başına (yara) (397-4)

3. Nazım Şekilleri ve Türler

a. Nazım Şekilleri

Ashında tekke şiirinin kendisine has nazım şekilleri ve özellik'e kullandığı vezinler yoktur.¹¹⁵ Kemâl Ümrî'nin kullandığı nazım şekilleri Divan şiiri nazım şekilleridir. Bu konuda birçok araştırmacı hemen hemen aynı şeyleri söylerler, V.M. Kocaçelik, Kemâl Ümrî Divân'ında münacalar,

¹¹⁴ Şâir, nazım şekilleriyle ilgili olmada, da zaman zaman kafiye de bir takım orijinallikler ortaya koyar. Mesela aşağıdaki beyitte mısra başları Türkçe kelimelerle kendi aralarında, mısra sonları ise yabancı kelimelerle kendi arasında kafiyelendirilmiştir:

Yogadı Hak'dan artıya meyli il mahabbeti
 Vahid; anuü ikâ cihândan ferîğân;

(23/45)

¹¹⁵ Tekke şâirlerin belirli bir nazım şekle atıfta bulunmama doğru olduğunu söyleyen Güzel "... pek çok tekke şiiri, âitinden bugüne, divan şiirleri kadar Divan tarzında bir velli eserler vermişlerdir" diyerek tekke şiirinin bu âenrî özelliğini tesbit etmektedir. bkz. TŞ, s.281. Nazım Şekilleri için ayrıca bkz. Fekileay, Necati-Selçuk Eraydın, İslâmî Türk Edebiyatı, 3. Bası, İstanbul 1976.

şâirler, kaside, gazel ve mesnevi şeklinde dini ve dervişane üğütler veren manzumeler bulunduğunu kaydeder.³¹⁶

Ancak bu nazım şekillerini kullanmadaki başarısı konusunda görüşler ihtilafidir.

"Özar"³¹⁷ makalesinde şâirin bir "gazel"inden bahseder. Köprülü Türk Edebiyatı Tarihi adlı eserinde de ondan "Aruz vezinini ve klasik nazım şekillerini kudretle kullanan"³¹⁸ bu şüfi şâir olarak söz eder.

Önver ise "Gürebildiğimiz Dîvân nüshalarındaki şiirler, genellikle Dîvân şîri nazım şekilleriyle ve aruzla yazılmıştır. ... Dîvân'da en çok kaside-gazel biçiminde katıyollanmış şiirlerle karşılaşırız. Bunlar dışında tacci-i hena, ikâfî ve mesneviler vardır."³¹⁹ dedikten sonra "Bu şiirlerde nazım şekillerinin dikkatle kullanıldığı söylenemez"³²⁰ diyerek şâirin, Dîvân şîri nazım şekillerini kullanmada başarılı olamadığını ifade eder.

Ancak bu şekiller içinde sunulan manzumeler muhteva açısından ele alındığında 'Tazke edebiyatı unsurlarının ön planda bulunduğu görülür.³²¹ Bütün geçiş dönemlerinde taslanan ve kâşılıklı etkileşim izlerini taşıyan bu durum iki şekilde karşımıza çıkar: Yeni edinilen şekiller içinde gelenekseli muhtevayı devam ettirmek ya da eski şekiller içinde yeni muhtevayı sunmak.

Kemâl Ümmî Dîvânı'ndaki durum bundan farklıdır. Din ve tasavvuf konusunda, söz gelimi Ahmed Yesevî'de genel olarak nasladığımız dörtlüklerle söyleme eğilimi, Yunus Emre, Kaygusuz Abdal ve Kemâl Ümmî'de, yerini beyitlerle söyleme eğilimine bırakmıştır. Yani şâir, çoğunlukla nazım birimi olarak "beyit"e dayalı nazım şekillerini kullanmıştır. Kemâl Ümmî, Dîvân şiirinin, devrindeki oluşumundan dış unsurlar bakımından etkilenmiş, klasik edebiyatın nazım şekil ve türlerini, biraz da kendine has bir tarzda kullanmıştır.

³¹⁶ Kesecülük, TET, s. 282; Banarlı, HTFT, s. 234.

³¹⁷ Köprülü, M. Fuad, "Özar", Edebiyat Araştırmaları, 3. bs, Anka, 1986, s. 135.

³¹⁸ Köprülü, TET, s. 361.

³¹⁹ Önver, KÜ, s. 24.

³²⁰ Önver, KÜ, s. 24.

³²¹ Gazel, TS, s. 282.

aa. Kasîde

Kasîde, mevcut bilgilere göre Anadolu sahâsında ilk kez XV. yüzyılda görülmüştür.³²² Bir mutasavvîf şâir olmasına rağmen Kemâl Ümmî devrin bu nazım şeklini, *Dîvân*'ında, beyit sayısı bakımından büyük bir yekân tutan manzumelerinde kullanır. *Dîvân*'da çeşitli türlerde 36 kasîde bulunmaktadır. (bkz. *Merin*, ilk 36 manzume) Ancak bu kasîdeler, bölümler ve diğer yapı özellikleri açısından klasik kasîde ile karşılaştırıldığında, kasîdeden daha çok gazeli aşırlardır. Bunlarda kasîdenin bazı bölümleri (nesih-teşbih, giriz-gâh vs.) olmadığı gibi özellikle fabriyeye de hiç rastlanmaz.³²³

Dîvân'daki kasîdelerin bir kısmı munsammât, yani mısraları ortadan bölünebilir tarzdadır. 3, 12, 20, 25, 27 ve 34 nolu kasîdeler aruzun 4 me 3 4 fân kalıbyla; 11 nolu kasîde ise 4 mütis tef 4 i lûn kalıbyla söylenmiştir.

Kasîdesilik yanı, şâirin, devrinin edebî muâtillerinin iktimâmına aşina bir mutasavvîf şâir olduğunu ortaya koyması bakımından dikkate değer.

ab. Gazel

Kemâl Ümmî'nin, nazım şekilleri ve türler hakkında belirli bir hınkime sahip olduğunu kabul ediyoruz.³²⁴ Nazım şekli itibarıyla *Dîvân*'daki manzumelerin büyük bir kısmı gazel tarzındadır.

Bir kısmı munsammât tarzında olan bu gazeller vezin ve kafiye gibi dış nitelikleri ile diğer ses unsurlarının kullanıldığı yönlerinden *Dîvân* şiirinden farklı değildir. Hatta Kemâl Ümmî bu konuda devrin bir kısım şâirleriyle boy ölçüşebilecek, dış nitelikleri bakımından istahk isteyen bazı manzumeler söyler. Bütün heyitleri birbirleriyle kafiyeli olan ve "müsarra gazele"³²⁵ denilen tarzı, kafiyeleleri cınash yaparak ve zenginleştirerek kullanmıştır. (bkz. 116 n.m.) Bu manzumelerden bir kısmı, gazel tarzında rastlanmayacak sayı-

³²² Kasîde hakkında bilgi için bkz: Çavuşoğlu, DŞ, sa. 17-77; Pala, DŞS, s. 283 vd.

³²³ Kasîde ve bölümleri için bkz. Çavuşoğlu, DŞ, s.2 vd.; Pala, DŞS, s. 284

³²⁴ Şu beyit, şâirin gazel tarzına aşina olduğunu bir delildir:

‘Çekile oklu medhin o Şeyh-i ‘Azemî’nü

Dimeñ ki bu bir Türki ve Râni gazelidü

[34/24]

³²⁵ Bütün beyitleri birbirleriyle kafiyeli olan gazellere denir. Bkz. Çavuşoğlu, DŞ, s. 54; Pala, DŞS, s.183.

da çok beyitlerle söylenmiştir. Velâd bir şâir olan Kemâl Ümmî'nin bu tarz gazellerini "mutavvel gazel"³²⁵ saymak gerekir.

Dîvân'da, musammat tarzında 6 gazel bulunmaktadır. Bunlardan 60, 106, 111, 136 nolu gazeller arızla. 135 nolu manzume ise hece ile söylenmiş tam musammatlardır. 64 nolu manzume ise yarı musammatır. Yarı ikinci mısraların iç kafiyesi yoktur.

ac. 'Tecnis-i Tâ'm

Tecnis-i tâ'm, kafiyeleleri cinsâş olan bir gazelin, bazı Dîvân yazmalarındaki³²⁷ adıdır. Dîvân'da kafiyeleleri aynı şekilde düzenlenmiş 5 beyitlik bir öc kaside (na'î) bulunmaktadır. (bkz. 21 nm.) Çok ayrı bir nazım şekli olmamakta birlikte daha ziyade gazelin bîhususî bir şekilde ortaya koyması bakımından önemli olan tecnis-i tâ'm'lar, şâirin cinsâş kafiyeleleri kullandığı becerisini göstermesi bakımından dikkate değer. Dîvân'da 53, 68, 101, 102 numaralı ile kayıtlı manzumeler bu tarzda'dır. Başlığı taşıyan manzumeyi aşağıya alıyoruz:

TECNİS-İ TAM

'Âşıkuz İki cihânda meyıldımız bir yaradır
(Kim kâmu mâ'sûkıla 'âşıklar-ol) yaradır

Ol bize bizden yakındır biz niçün andan mak
Niçe bir âgyâr nazdik olavuz ol yâra dır

'İşk odı düşüli vü yakdı yüregümüz yugun
Ol harâret kışdı irâdi ağzımızda yaratır

Beñzümüz sarı gözümüz yaş yirine kan dâker
İçtiyâkından o şâhuñ göñlümüz pür-yatadır

³²⁵ Mutavvel gazel konusunda Çavuşoğlu şunları söylemektedir: "Gazel i mutavvel adıyla onları beyit sayısı 15 ve bunlar üzerindeki gazeller, daha çok divan şairleri kuruluş ve gelişme dönemi olan XIII-XV. yüzyıl şairlerinde görülür. Nesimi ve Akmevânî'nin divanlarında bu tür gazeller çoktur." DŞ. s. 88, ayrıca bkz. Fâ'n. DŞS, s.182.

³²⁷ bkz. BUL. 41. s.

Sen dâni ol yara varmak dilerisen 'ışka uy
Hırsıla yoldan sapup nice diyersin yara dur

Kul kişi sultân huzûrunda uyur mu bir nefes
Gatlet içre nice bir gâfil yatarsın yara dur

İrmek istersen sen ol mahdûma dâyim hizmet it
Kâpusında dîn ü gündüz tapusına yara dur

Mustafâ şol tâ'at içre (Mâ-ebednûk)idicek
İ 'aceb kimdûr ki ol dergâha kulluk yuradur

Çün Kemâl Ümmü umarsın ol hokimînden devâ
İmdi âh u derdile bağrını ber dâim yuradur (53/1-9)

aç. Mukaddem-Mu'ahhar

Divân'daki 70 nolu cüzüne BÜİ nüshasında (41.b) "Mukaddem-Mu'ahhar" ser-leyhasıyla kayıtlı olup "fiade"³²⁸ ve cinasın birlikte bulunduğu, kafiye yönünden de zikkale değer bir manzumedir. Müselsel veya zincir-bend özelliği arz etmesi bakımından aynı zamanda bir şekil nussesiyeli³²⁹ olarak gördüğümüz bu manzumenin kafiyeleşimi şöyledir:

----- tapuñuz

----- tapuñuz

Tapuñuz-----

----- kapuñuz

Kapuñuz-----

----- yupuñuz

..

Sapuñuz-----

----- tapuñuz

³²⁸ bkz.Tahirü'l-Mevlevî, Edebiyat Tugarı, İst., 1973, s.56.

³²⁹ Bazı kaynakların bu manzumedeki hususiyeti sadece bir edebî sanat telakkesi ile ilgili değerlendirmeleri bize yansıtır. bkz.Dilem,Örneklede Türk Şiir Bilgisi, Ank., 1992, s.487.

Tapuñuz -----
----- tapuñuz (70/1-3, 6-7)

Müselles ya da zincir-bend özelliği arz etmediği halde, beyit başı-beyit sonu cinsash kafiyeyle tanzim edilmiş ve yine hususi bir tarz diyebileceğimiz bir tarz daha dikkati çekmektedir. Nüshalarda herhangi bir işaretle kaydedilmeyen bu tarzda 5 gazel vardır. Bunlardan 37, 39, 55 ve 67 nolu manzumeler 7'şer beyit, 45 nolu manzume ise 21 beyittir. Beyit sayısının genellikle 7 olması bir özellik gibi görünse de, cinsash kelime bulma zorluğundan kaynaklandığını düşünmek daha mantıklıdır. (Bu tarzda bir örnek için bkz. Kafiye)

ad. Mesnevi

Gerek İran edebiyatında gerek Türk edebiyatında, muhtevaları bakımından kasidede bezazyon mesneviler yazıldığını biliyoruz.³³⁰ Kemâlî Ümmî Dîvân'ındaki mesneviler de bu tarzda ve biri tevhid, diğeri münacat türündeki iki kasidedir. Şairin mesnevi tarzını kullanmada oldukça başarılı olduğunu söyleyebiliriz.

Bunlardan özellikle 6'kinde (bkz. 1 n.m.) mesnevi tarzının bütün inceliklerinin yanı sıra ses unsurlarından da yararlanılır. Bütün kafiyeleleri cinsash ve şairin dili hakkında da esash bir fikir verir.

Diğer manzumede de (bkz. 7 n.m.) mesnevi tarzını uygulayan şair bize, bu vadiye daha hacimli eserler yazmış olabileceğini düşündürür.

Mesnevi tarzı ve manzum hikayedeki asıl başanımı: Kerk Armağar ile Hazîre-i Kuds'te görürüz. (bkz. Başları)

ae. Tercî-i Bend

Dîvân'da, biri "tevhid-tehlîl" öneuk üzere iki tercî-i bend bulunmaktadır. (bkz. 4 ve 89 n.m.) Tercî-i bend tarzına XV yüzyılda tekke edebiyatı muhterinde ulaştığı noktayı göstermesi bakımından Kemâlî Ümmî'nin bu iki manzumesi dikkate değerdir.

³³⁰ bkz. Ünver, İsmail, "Mesnevi", Türk Şiiri Özel Sayısı-II (Dîvân Şiiri), Türk DDB, Sayı: 415-416-417 (Temmuz-Ağustos-Eylül 1986), s.452.

Şairin bu tarzı sevdiği ve beğenili bir biçimde kullandığı görülmüyor. "Lâ ilâhe ille 'İlah'" redifli revâid 7 bendden meydana gelmiş ve bendler birbirine şu vasıta beytiyle bağlanmıştır:

Budur diyen kişiye sinde münis ü misbâh
İlem oda kalkan olur bâb-i 'Cennet'e mi'âh

"Gönlü" redifli tercî-i hend ise 5 bendden meydana gelmektedir ve bendler şu beytle birbirlerine bağlanırlar:

Cüste kıl iste duruş derti götür deste gönlü
Dosta cüst irâi iren dertile i haste gönlü

aC Murabba'

Dîvân'da murabba' nazım şekliyle bir tek münaseat bulunmaktadır. (bkz. Metin, 13 n.m.) Münaseat türündeki bu murabba münaseat murabba'dır.

ag. Kit'a

Dîvân'da üç adet kit'a bulunmaktadır. (bkz. 142, 143 ve 144 n.m.) Bunlardan ilk iki tanesi cinash katıyolerte söylenmiştir:

Cinash kit'alarından birini, örnek olarak aşağıya kaydediyorum.

Yemek içmek dostların şanına ki yârenlerdürür
Zira anlar togru yolden sinî yârenlerdürür
Şof kişiler kim senâile Hakk'ıçin yoldaş olur
Anlar elden çıkarma bil ki yâr anlardırür (142)

ag. Tuyug

Dîvân'da bir tane de cinash tuyug yer almaktadır. (bkz. 141 n.m.) Nis-halarda her ne kadar tuyug ser-levhası ile kaydedilmemişse de gerek düşünce

bütünlüğü ve gerekse vezin³⁴¹ bakımından tam bir uyug özellikli göstermektedir:

Dünya adı âhiretde acıdur
Âhiret tokı bu ilân acıdur
İ'acceb cân acığı ağınaz mı hiç
Şaiki gütüli incidir cân acıdur (141)

b. Türler

Bilindiği üzere türler de daha çok manzumelerin konu ve muhtevası ile ilgilidir.³⁴² Nazım şekilleri itibarıyla Divân şairlerinden farklı bir tarz ortaya koymayan Kemâl Ümmî'nin şifâlik yönünü asıl ortaya koyan hususiyet, şiirlerindeki muhtevadır. Divân şiiri kalıpları içinde tevhidîler, münacatlar, na'atlar, medhiye ve mersiyele ile tasavvufî mahiyette tabiat güzelliklerini, mevsimleri işleyen şiirlerin yansısı, şâirin üslubuna hakim olan didaktizm sebebiyle bir çok nasihat-nâmeler Divân'da yer almaktadır.

ba. Tevhid

Edebiyatta Tanrı'nın birliğini ve ululuğunu anlatan şiirlere tevhid denmektedir.³⁴³ Şâirin Divân'ında 6 tane tevhid bulunmaktadır. (bkz. 1. 2. 3. 4. 5. 6 nolu manzumeler) Bunlardan 1 nolu manzume mesnevi, 4 nolu manzume ise terci'-i bend tarzındadır. Terci'-i bend tarzındaki tevhid ayrı zamanda bir 'tehtilî'dir, yani Kelime-i Tevhid'in faziletlerini, dolayısıyla Tanrı'nın birliğini konu alan bir türdür. Şâir tevhidlerinde oldukça samimîdu ve dinin zâhiri ve bâinî cephelelerini iyi bilen bir mutasavvıf ruhu ile karşımıza çıkar.

bb. Münacat

Münacatlar, şâirin Tanrı'ya yalvararak bağışanma dileğini ifade ettiği kasidelerdir.³⁴⁴ Divân'da 7' den 19 arasındaki manzumeler münacat türündedir. Bunlardan 7 nolu münacat mesnevi, 13 nolu münacat ise müttakerrir murabba' tarzındadır.

³⁴¹ Topyugun iki göcnül, özellikli olarak vezin ve genellikle elnaslı kafiyelelere sahip olduğu gösterir. bkz. Dilçin, Örneklerle Türk Şiir Bilgisi, s.210-211.

³⁴² bkz. Dilçin, Örneklerle Türk Şiir Bilgisi, s. 98.

³⁴³ Fihri, DŞS, s. 492.

³⁴⁴ Çavuşşâh, DŞ, s. 29.

Kemâl Ümmî minâcâtında, tabiatında var olan bütün vecdini hissettirenâk Taun'ya yakarır, bağışlanma diler. Bağışlanması için Kutsal kitapları, sure ve ayetleri, peygamberleri, melekleri, sahabeleri, din yolunu diğer büyükleri ile Kûbe, Kudüs ve Tîr gibi dince kutsal mekânları vesile kılar.

bc. Na'î

Ez. Peygamber ile Peygamber ailesini (Ehl-i Beyt- Âl-i Beyt) öven ka-sidelere na'î denildiği bilinen bir husustur.³³⁵ Kemâl Ümmî Divân'ında 4 na'î bulunmaktadır. (bkz. 20, 21, 22, 23-nm.)

Tevhid ve minâcâtlarında olduğu gibi na'îlerinde de oldukça samimi ve vecdli olan şâir, yer yer devrinin na'îlerindeki klişe övgü unsurlarının dışında kendine has benzetmelerle Peygamber ve ailesine karşı samimi sevgisini dile getirir:

Eğer medhûnî dârdile kıları takrîr âlâm dîle
Pîrâk u şîkûfî odîle kalâm sîna kâgîd yâna (20/18)

Âferîn ul gün yüze vü aydan âydañ âhma
Kîm ay u gün nûn anuñ pîrevînden âhma

Zî yüzi gündüz saçı dîn Mustafâ vü muktadâ
Kîm dîl ü cânlar âlmur yuñagınñ âhma (21/1-2)

bc. Medhiye

Medhiye türünü özellikle tekke şâirleri için söz konusu edebilmekteyiz. Gerçi tekke şîrinde bir kısım na'îlere de "Medî-i Resûl" sar-levnâsı konuyor da, medhiyeyi daha ziyade tarikat büyükleri, şeyhleri için yazılmış manzumeler olarak değerlendirmek daha uygun olur kanaatindeyiz.³³⁶

³³⁵ Çavuşoğlu, DS, s. 20.

³³⁶ Kemâl Ümmî'nin hizzat üendisi, manzumeshin bir gazel değil de medhiye olduğunu şî beyirle ifade etmektedir:

'İşkîla okûf'îcûlûd ü Şeyh-i' Âcemî'nûfî
Dimeâ ki bu bir Türki vü Rûmî gazelîdîr
(24/24)

Medhiye konusunda daha geniş bilgi için bkz. Güzel, TS, s. 312 vd.

Kemal Ümmî Divânı'nda, Şeyhî Hoca 'Alî için yazılmış bir medhiye bulunmaktadır ve şâirin kendisi bunu "medh" olarak isimlendirmektedir. (bkz. 24 n.m.)

'İşkile ükuû medhin ö Şeyh-i 'Accaü'nûâ
Dimeî ki bu bir türki'vî'nâmî gazeli'dür (24/24)

Şeyh Hamid-i Veli (Samuncu Baba), Hacı Bayram Veli gibi Anadolu şüfleri üzerinde derin etkilerinin bulunduğu bildiğimiz Hoca 'Alî'yi Ercebiî ayı zamanında Kemal Ümmî'nin de şeyhidir. Bu medhiyede şâir, Şeyh'in, döneminde tasavvuf çevreleri ile yânelci zümre arasında ne kadar önemli bir konumda bulunduğunu vurgulamaktadır. (bkz. Bazı Murasavvıflar)

bd. Mersiye

Mersiye, İslami edebiyatımızda, toplumdaki önemli bir yer bulmuş kişilerle ölmü üzerine yazılan ve kişinin yüksek niteliklerinde dile getirildiği kasidelerdir.

Anadolu sahâsında bildiğimiz kadarıyla şeyhler için ilk mersiye söyleyen mutasavvıf şâirlerden biri Kemal Ümmî'dir.³²⁷ Divân'ında 3 mersiye yer almaktadır. Bunlardan İsâ, şâirin şeyhleri Hoca 'Alî³²⁸ ve Şeyh Hamid için söylenmiştir. (bkz. 25 ve 27 n.m.) Diğerinin ise (bkz. 26 n.m.) kimin için söylendiğini tespit edemedik.³²⁹

Şâir, mersiyelelerinde şeyhlerinin yüksek meziyetlerinden, cemiyetteki ağırlıklarından, din ve dünya işlerindeki tavırlarından söz eder. Bu manzumeleriz en önemli niteliği, maddî bir karşılık beklentisi ile yazılmadıklarından, oldukça samimî bir ruh halini yansıtmalarıdır.

Hoca 'Alî ve Şeyh Hamid için yazılan mersiyelelerde şâir şeyhlerinin Hicrî ölüm tarihlerini de vermektedir.

³²⁷ İsâ; Târik Edebiyatında Mersiye, s. CXXI vd.

³²⁸ Bu mersiye için İsâ "Şeyh Sadrî'din sâhî birisi için yazılmıştır" diyor (Türk Edebiyatında Mersiye, s. CXXII). İc bu manzumeye bazı nüshalarda (bkz. mesela MKI, 38.b) verilmiş başlıkların kaynaklanmaktadır.

³²⁹ Bu mersiye de şâirin şeyhlerinden biri için yazılmış ikinci bir mersiye olabileceği gibi, şâirin ilâhîleri menâzabe-i kavanaklara göre İsâ'da edebîliğimiz Hacı Bayram Veli için de söylendiği olabir.

Hoca 'Alî Mersiyesinden:

Kaçan defn oldu ol genci bil it hicretde sığınan
Sekiz yüz otuz ikinci Cümâzî'l-evvel ayında (25/30)

Şeyh Hamid Mersiyesinden:

Nehî'nüñ hicretinden bit sekiz yüz on beşinci yıl
Derât dönünde ol fâzil bu menzilden sefer lafidi (27/38)

ha. Bahâr-nâme, Hazan-nâme

Dîvân'daki 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36 nolu manzumeler tasavvufî mahiyette mevsimî şiirleridir. Bir kısım nüshalarında "Der-Fasî-ı Hazân"³⁴⁰, "Der-Sıfat-ı Bahâr"³⁴¹ veya "Der Bahâriyyât"³⁴² ser-levhalarıyla kaydedilmişlerdir. Bunlar nazım şekli itibarıyla kaside, 10; bakıttından da bahâr-nâme ve hazan nâme diye isimlendirildiğimiz³⁴³ türlerdeki şiirlerdir.

Manzumelerden 34 nolu olanı hazan mevsimini ele almaktadır. Diğerleri bahâr-nâme'dir. Daha önce de ifade edildiği gibi bunlar tam bir kaside değil de, kasidenin nesib-teşbîh bölümü gibidir ve tefekkür ve ibretle bakılan küinat kitabının yorumlanması esasına dayanır.

Bahârta birlikte ölü yerlerin dirilmesi, "ba-schada'l-meyt"e bir örnek teşkil eder. Bütün mevcudat, lisan-ı hal ile Tanrı'yı tesbîh eder. Hazan-nâme'de ise tabiatla baharın aksine vaku bulan olumsuz değişiklikler hem insan ömrü, hem de dünyanın fâniliği ile bağnub olarak ifade edilerek köşiler uyandır.

³⁴⁰ bkz. MK1,35.a.

³⁴¹ bkz. MK1,29.a, BU1, 86.b.

³⁴² bkz. MC, 33.a-33.a., MK1,20.a., BU1, 34.b.

³⁴³ Güzel, Ramazan konusundaki şiirleri "Ramazan-nâme" olarak isimlendirmektedir. (TŞ, s.109) Bu eğilim tekke şiihî düzeyinde çalışan diğer bütün adamlarınca da benimsenmiştir. Ööylece, mesela namaz konusundaki manzumelere "Salat-nâme", bahar konusundakilere "Bahar-nâme" gibi isimler verilmesi yaygınlaşmıştır. Ayrıca bkz. Tntq; YED-1, s. 64-65.

bf. Gazel-İlahî

Divân'da "ilâhî", bir tür adı olarak geçmemektedir. Çöktürdeki Yunus İlahilerinin aksine Kemâl Ümmî'nin manzumelerini bu isimle kaydeden hiç bir nüshaya rastlayamadık.

Nazım şekli itibarıyla Divân şiirinin dış disiplinine bağlı gazellerden pek farkı olmayan Kemâl Ümmî'nin gazellerini muhtevasına uygun olarak tür bakımından gazel-İlahî diye isimlendirebiliriz.³⁴⁴

Divân'da 37'den başlayıp 141'e kadar devam edenler (89 n.m. hariç) bu tarz manzumelerden oluşmaktadır. Bunların bir kısmına bestelenerek okunduğunu düşündürecek işaretler de vardır.³⁴⁵

bg. Nasihat-nâme

Kemâl Ümmî'de yoğun olarak rastlanılan öğüt verme eğilimi, onun Tekke şiiri içinde "Nasihat-nâme" diye değerlendirdiğimiz türdeki eserlerinde belirgin bir şekilde ortaya çıkar. Bt. I nüshasındaki bir manzumeye "Nasihat-Kemâl"³⁴⁶ başlığını konması, müstensihlerin de konuya uygun olarak bu manzumeleri "Nasihat-nâme" olarak isimlendirdiklerini düşündürüyor. Ancak bu başlıklar olması bile şâir, her fırsatta didaktik yönüyle kendini hissettirir.

Nasihat-nâme türündeki manzumelerinde şâir, her zaman başkalarına öğüt vermez. Sözlerinin öncelikle kendisi için geçerli olduğunu söyler. Nasihat niteliğine sahip birçok heytinde de öğüt verenin öğüdüne tutulması için önce kendisinin bunlara uyması gerektiğini ifade eder.

Şarap içenleri bu işten vaz geçirmek için nasihat verenin üzüm yemekler vaz geçmesi gerektiğine inanan şâir bu düşüncesini şöyle ifade eder:

³⁴⁴ Rüşatî Mehmet Tahir Boy'ın, Kemâl Ümmî'nin manzumeleri için "İlahiyât-ı Şer'îye" terimini kullanması, bunları tür olarak "ilâhî" saydığına işaretnmektedir. (bkz. ÖM, s.152) Pekolay da Uğraloğlu ve Hâşim Baba'nın örnek manzumeleri için "Gazel-İlahî" terimini kullanmaktadır. (bkz. Pekolay İraydır, İslâmî Türk Edebiyatı, s.36, 34.

³⁴⁵ "Ayyâsarîyi"... Âsâ-ı şîriyyesinden bu güfte anlaradur" diyerek (VA, 56a) manzumelerinin bestelendiğini zamanen ifade etmekte ve Divân yazmalarında bu türünayan bir manzumeyi "güfte" olarak vermektedir.

³⁴⁶ bkz. BUI, 70a.

Suyundan ayrığı yığabileydi
Kemâl Ümmî geççölse özlünden (14/14)

Şâir nasihat-nâmelerinde, karşısındaki insanların, söylediklerine inanmaları için dîni pozitifizmi diyebileceğimiz bir yola baş vurur. Ayetlerden, hadislerden, tarihî vak'a ve kahratmanlardan örnekler vererek ikna etmeye çalışır. (bkz. Anlatım Şekilleri)

Nasihat-nâmelere örnek olması bakımından 40, 41, 42 ve 43 nolu manzumelerin mâtla'ları ile bazı beyitlerini kaydediyoruz:

Kend'özünden kimse hiç yol vurmaya
Ol kırgırdığı yolında arınaya

...

Yardım olmayınca ol Sültân'dan
Yahuñuz hiç kimse iş başarmaya (40/1,2)

İ gâñî bu dünyê mâlın sen saña eylemiş pul
Çer hakikat esî minîsê döñyeyi kô ðîvî tut

...

Gâflîyle ne yâñsûrî tut eyvî dîdlik düñl
Şîndün öñdün kim âlesin şîñtû üzre bîte ot (41/1,10)

Bu karmı mülke mülîk olduñ tut
Söhretile cihâna tolduñ tut

...

Kimsaye çünki pâydâr olmaz
İmdi günden güne âleldûñ tut (42/1,3)

İley yûri cânân îste cânuñ terk il
Sîdün yakînile gel gümânuñ terk il

...

İş bu sözi i 'azîz saña alımna
Nefsime dırem ki şatlı şunuñ terk il- (43/1,10)

bğ. Şathiyye

Bilindiği üzere şathiyye "... Allah ile tekellüflüz, şakab bir eda ile konuşur gibi yazılan manzumelere verilen isimdir."³⁴⁷ Divân'da doğrudan doğruya şathiyye türünde bir manzumeye rastlamıyoruz. Ancak bir manzumede yer alan bir beyit, şâirin şathiyye de yazmış olabileceğini düşündürmektedir:

(Enç'i-Hak) eñ didürneseñ dimeydi
Sebeb neydi kim usıldı Hâllâc (44/12)

C. DİLİ, SAN'ATI VE ÜSLUBU

1. Dili, Kelime Hazinesi

Kemâl Ümmî'nin dili, üzerinde önemle durulması gereken yönlerden biridir.³⁴⁸ Bursalı Mehmet Tahir Bey, şâirin Divân'ını: "Âşık Yunus (Yunus Emre?) Divânı gibi Osmanlıca'nın tevhî noktasından dikkate değer biridir."³⁴⁹ V. Mehîr Kocatürk de "Dili oldukça kuvvetlidir. Öz ve arkaik Türkçe kelimelere çokça rastlanmaktadır"³⁵⁰ diyerek onun diline dikkat çeker. Bursalı'nın görüşleri de benzer mahiyettedir.³⁵¹

İsmail Ünver, şâirin dili ile ilgili olarak şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

"Kemâl Ümmî'nin dili şîirden şîire farklılıklar göstermektedir.. Tevhîd, münacat ve na'ileri Arapça kelimelerle, tamlamalarla, hatta ibarelerle yüklüdür. Bunları işlediği konuların bir gereği olarak değerlendiriyoruz. Sayısı az da olsa, bazı beyitlerinde Farsça ifadeler de yer alır. Fakat onun tamamen dinî nitelliği bu şîirlerinde hile Türkçe keli-

³⁴⁷ Güzel, TŞ, s.224.

³⁴⁸ Bu konuda bir örnek çalışma için bkz. Ünver, İsmail, Kemâl Ümmî Divânı ve Türkçe Sözlük Dizini, DİCE, Ank., 1968, (Basılmamış Lisans Tezi)

³⁴⁹ Bursalı, OM, s. 52.

³⁵⁰ Kocatürk, TET, s.282.

³⁵¹ Bursalı, RİET, s. 208.

melerin sayısı az değildir. Öğüt niteliğindeki sözlerinde ise ağırlık Türkçe sözlerdedir.¹⁸¹

Gerçekten de Dîvân, Türkçenin Anadolu'da yerleşme ve kök salma çabaları içinde Yunus Emre, 'Âşık Paşa ve Kaygusuz Abdal'ın eserleri ile birlikte layık olduğu yeri alabilecek mahiyette bir eserdir.

Şâirin dili, Eski Anadolu Türkçesinin bütün özelliklerini taşır.¹⁸² Genel olarak sade diyebileceğimiz bir dile sahiptir. Zorlamalardan, özenriden ve yapmacılıktan uzak olan bu dili biz Yunus Emre, 'Âşık Paşa, Kaygusuzla birlikte Kemâl Ümmî'de buluruz. Kısaca Güzel Türkçe diye adlandırabileceğimiz bu Türkçe, şâirin Dîvân'ının en belirgin özelliğidir. Dîvân'da en çok dikkati çeken bir husus, cinsli kelimelerin yoğun olarak kullanılmış olmasıdır. Şâir, her fırsatta uygun düşen cinsli kelimeleri beyitlere yerleştirmede üstün maharet gösterir. Cinslarla adeta oynar. Bu kelimeleri daha çok kafiyede kullanır. (Bu konu için ayrıca bkz. Kafîye; Nazım Şekilleri)

Aynı zamanda güzel bir aliterasyon örneği olan şu beyitte "yar" kelimesi cinsli olarak kullanılmıştır:

Yara yara derd eyledi mahze bizi yara
Yârâ kanı yarar iş o Yâr'a yarayası (130/18)

Bir kısım beyitlerinde hiçbir yabancı kelime ve tanılamaya yer vermeden, söyleyeceğini Türkçe kelimelerle dile getirir:

Azıgımız yok açımız çokdurur
Yazugumuz çok gücümüz yoldurur (7/88)

Yazuklardan katı kiçür yüzümüz
Kutuñda bir çöpe dogmaz yüzümüz (1/39)

Bazı beyitlerinde yaşadığı dönemin halk söyleyişleri olduğu gibi yer alır. Bunlarda benzetme unsurları ve kıyaslamalarda tamamen halktan bir insanın ifadesi kelimeleri kullanır:

¹⁸¹ Över, KÜ, s.23.

¹⁸² Bu hususta bkz. Timurtaş, F. Kadri, Osmanlı Türkçesi Grameri, 3. bs., İstanbul, 1980, ss.319-322.

Bişidür helvâdür ol cevherdün ârpa etmegi
Bal u yağandan bahilûn ger çigi ger bişidür (55/6)

Çağa yâvı bigi yuva hekleme
Üç Uçınag'a kim heñzeniez çağ çağa (37/6)

Bir kısım beyitlerde aynı nesnelerin hem Türkçe hem de Arapça isimlendirildiği kolları:

Yig ola toprag u taş şâhri akmayan kıldun
Ki dir torâb u hacet lâ ilâhe illa'llah (4/92)

Dönemin halka yakın eserlerinde bulunduğu oranda şâirin dilinde yabancı kelime ve tanımlara vardır ve tahii olarak bunların birçoğu Arapça ve Farsça menşelidir. Özellikle revâid, münacat ve na'âtler ile Esmâ'ü'l Hüs-nâ'nın dile getirildiği manzumelerde, ayet ve hadislerden iktibasların yapıldığı beyitlerde dilin birden bire ağırlaşığı, Arapça kelime ve ibarelerin yoğunlaştığı görülür:

'Âlimü'l-âsrâr u Hayy ü lâ-yemût
Vâhidü'l-Kahhâr u Ferd ü lâ-yefût (7/11)

Yâ Hayy u Vehhâb ü Halîm estagfiru'llahe'l-'âzîm
Yâ Rabî ü Tevvâb ü Rahîm estagfiru'llahe'l-'âzîm (11/1)

Divân'da rastlanan diğer bir özellik de bazı beyitlerin bir mısraının tamamen yabancı ibarelerle oluşturulması, diğerinin ise Türkçe olmasıdır:

(Sevâdü't-vechi li'd-dârcyni) ya'nî
Ki ak yüzde yaraşar kara beñler (65/9)

Bu Tarîf zikrin unutma di karındaş kim
(Fidâke ümmi'nabî) lâ ilâhe illa'llah (4/55)

Dini eğitimin Arapça ağırlıklı olması sebebiyle dinî bilgilere temas ve telmihlerde Arapça tabii olarak ön planda görülmektedir. Diğer yandan şâir, tasavvuf terbiyesini Farsça'ın hakim olduğu bir merkezden (bugünkü İran sınırları içinde kalan Güney Azerbaycan'ın Erdebil şehriden) aldığı için dilinde Farsça unsurlara da rastlanmaktadır:

Yâ ilâhî tevbe kerdem ez-günâh
Nâle vü feryâd-guyem gâh gâh (18/1)

Der-memleket-i keşf ü kerâmât-ı vilâyet
Ber-mesned-i irşâdî Şüleyhân meselidür (24/4)

Bürâderân be-bakk-ı anid ki ez-herne eş'âr
Be-es'ân gazeli Lâ ilâhe ille'llah (4/145)

Şâirin dilinde bugün kullandığımız düşmüş olan vasıta instrumental ekânin çok canlı bir şekilde yaşadığını görmekteyiz. Bu ek eski Türkçede -n çeklinde- dir ve vasıta ve zaman ifade eder.¹⁵⁴ Divân'da instrumental eki her çeşit "eğilim"¹⁵⁵ eki görevinde kullanılmaktadır:

Yalıfuzın manzile izmez kişi (96/4)

Vay eger unda varısın gâfilin (96/20)

Hayf eger bu zulmet içide susuzın ölesin (109/15)

Kemâl Ümmî'nin dilinde dikkati çeken bir başka husus da tabiat taklidi kelimeler (yansımalar)ın kullanılışdır ki şâir, bunlarla canlı bir anlatım sağlar;

Bagda her serv ü çenârî rûksa koyup oynadan
Yıllarü lûv klâvî birle sulâm çağ çağdır (29/8)

Yatarız garîbetile gıcır hır hır
Yürürüz hacetile irtâ hur hor (1/55)

Yohsâ soitra hiç ası kılmayızar
Biri taşla başurî döğ tak tak (77/13)

İsim çekim eklerinin kullanımında bir beyitte şu husus dikkati çekmektedir: Akkuzatif (-i) hal eki yerine, datif (-e) hal eki kullanılmıştır:

¹⁵⁴ Ergin, Mubâreem, Türk Dili, İstanbul, 1924, s.288.

¹⁵⁵ bkz. Ergin, Türk Dili, s.288 vd.

Evliyâ pebdin tutan kimseler
Enbiyâ kavline inkâr itmedi (129/5)

a. Arkaik Unsurlar

Divân'ın dil açısından en dikkate değer yanlarından biri de çok sayıda arkaik unsur ihtiva etmesidir. Bunlar kelime, fiil çekimleri ve diğer arkaik kullanımlar olarak karşınıza çıkmaktadır. Arkaik unsurlar hakkında bir fikir verebilmek için konuyla ilgili sınırlı bir kısım örnekleri aşağıya ahıyruz:

(kâh yerne) çat , (kılı) üzül-, (ölümün) san-, (yola) nâur-, ağ , ahsuz u geşsüz (hibîyarî), arek, atgın yaz-, ayıl -- eyit-, ayulâ, ayu diril-, azıcak (azıca), bağda-, büyük, bigi, bile kop , bile, bileme (benimle birlikte), birle, bişî, çaga yavın bigi yuva bekle-, çap-, dirlîk dirlil-, dirşür-, dırış--dırış- (çalış-, çabala-, oyala-?), düşevüz, düşi az-, erk, esmîkîk, geññile, geññüñle mîdi (kendi isteginizle miydî?), gereğ -- kerak (nemli?), geñir- (göster-), giñ, gönil-(yönet-), göñile-, görincegez, gürk, göynüklü, horas (hurez), u- (ayır-), isuz (kimsesiz), igen, üeyññide (öññinde?), irincegez, iñir- (erdir-), kaçın, kaki-, katı, katurak, kay, kiçi, kop-, kuç-, kucuş-, lenk lenk yñiri-, ög, ügür-, oku-, sabak vir-, sagu sagla-, sagu, sagu, sağış, sñyün-, söz tuza, sava (saya) sı-, smuk, taguk (dağınk), tap-, tap yñiri-, tur- (aktarmak, çekmek), turik-, tonat-, toyla-, toyan-, tur- (kalk-), üç- (süz-?), uñ-, urısar, us, veravüz, viribidi, yagruñndagı, yapıl- (kapan-), yar- (ayır-), yarug (hayır, amel), yarugın gör-, yasdın-, yat(şer), yayın- (yayıl-?), yağı, yele yele ar-, yiç-, yikap yımar-, yıldır- (gezdire-, dolaştır-), yirinci ol-, yiyiser, ılı (ısızım zıddı, insanlarla dolu?), yız çul-, yig- (men' ci-)

b. Deyimler

Kemâl Ümmî'nin dilindeki deyimlerin çokluğu bir zenginlik olarak karşınıza çıkar. Bazı deyimler tamamen deyimler üzerine kurulmuştur:

Karış alma karış alkışlı işe
Göñül yıkmayup al halkuñ ezâyin (113/15)

Yukarıdaki beyitte üçü arkaik nitelikli dört deyim bir arada kullanılmıştır: "karış almak, beddua almak, "alkışlı işe karışmak", hayırlı işe yönelmek. "halkuñ ezâyin[ini] almak" ise halkuñ ezîyet ve sıkıntısını gidermeye çalışmak anlamındadır.

Çok sayıda deyimî doğrudan doğruya kullanırken bazen de bu deyimlere telmihle bulunur:

İçin kazma kuyuyu ayırtıçın
Ki âlûr sen yarırsın içinde (119/8)

beytinde "kazdığı kuyuya düşmek" deyimine telmih vardır. Aşağıdaki beyitle de "Allah'ı kırkalmaz, kıldan uçmaz" ibaresini hatırlatır:

Niçe yazık Bir Çalap'dan kork ulu
Dahi Peygamber'den utan tevbe kıl (91/33)

Aşağıya aldığımız Ömekler Divân'daki deyim zenginliği hakkında bir fikir vermek içindir:

akal ırışdır-, alkışlu işe karış-, asırlı bazar it-, atıldığı yaz-, ayakımı depar-, ayaktan düş-, azu azu telef kıl, batı ışden giç-, beline amel kuşa-
gın kuşan-, bi-şeriat laf ur-, bir kılı sözde yüz dil-,bir nefes ayrı sunma-,
birin ikın sinleye dir-, buyruk sı-, can var-, çarilerini sı-, ciğer kanla yaz-,
çürükleri yabana sal-, çürüklerini yabana sal-, dâd vir-, dagalı sür-, dertlerin
dür-, dile gel-, dile sığma-, dini an kıl-, dirdiği gafletde giç-, doğru yula ayağı
berk bas-, dost edir dile getir-, düzgünün düzet-, dışı az-, el kar-, el sun-, ele
gir-, elinden nasos gelme-, epey ol-, gaflet atına binip çap-, elinden âh kıl-,
gâhi kûha say-, gazahın say-, gönli gın ol-, gönül göğsüdü bezenmesi, gönül
gözüsi den-, gönül gözile cân göğüne nazar kıl-, gönül levhane yaz-, gönül
yıkma-, Hak yolunda girgegin ayak bas-, halayık aybırı gözie-, halâyekden
üzül-, hâlini dillâ dilince rız it-, halkın ezayimini al-, her nesnenin ağâlu ol-,
hicabı aradan götör-, hikâyet kıl-, ilâye (iki cihana) üç talâk vir-, işi sağa-,
kâfir cunam nara sal-, kan ağla-, kârtihânde kıl-, karış al-, kaydını kes-, kuş
kaytar-, kuru lâl ürü-, kuya kaz-, kuş gibi ilerü uç-, kıl düzül-, kıl çat-, kılıç
tart-, kıyas al-, lelek lelek yitür-, leşkeri kur-, medhin ola-, mücerred giç-, nâzile
diril-, od ur-, ödüñ sı-, ögüd koy-, ögmi başona dir-, ölmün san-, öz
aybına göz kapa-, gül narfuna sal-, raka ur-, rızayı başa külah yap-, rikkat
ordıla tır-, rızamı verip çel ol-, sağı saç-, saçını sakalını yu-, sağı sağla-,
sağını selunden terk ideme-, suçlar içün ağla-, şah işigine yüz sür-, tâkati
tak ol-, taştı düz-, tekye ur-, tenbils oku-, terkin ur-, üzülen kılı çarema-,
varlığı ynkluğa ver-, yağır güllün gibi geri kal-, yazık denizine gark ol-, yol
var-, yuldan koy-, yuldan laşra gör-, yolundan abını yar-, zâr kıl-, zebua et-,

c. Atalar sözü

Divân'ın deyimler ve atalar sözü yönlerinden ayrıca tekkük edilmesi dilimiz açısından son derece faydalı olacaktır kanaatindeyiz. Üzerdeki bazı beyitler, bir kısmı günümüzde de kullanılan atalar sözü örnekleridir ya da onları çağırıştır.

Şair, atalar sözü veya atasözleri kavramının karşılığında "mesel" sözünü kullanmaktadır:

Hiç bî-nasîbe kırvt-i zûr ası eylemez
Bu söz meseldür alı ki şahsa kadem gerek (83/14)

Aşağıdaki beyitte bir atalar sözünün arkaik şekli olduğu sanıyoruz şu örneğe yer almaktadır:

Kemâl Ümmî eyit hak sözi örne
Ki kılıç nesne kesmez kim içinde (119/11)

Tamamen mecazi bir anlam ifade eden şu beytin ikinci mısrasının da bir atasözünün arkaik şekli olduğunu sanıyoruz:

Kıyduñ kes ki menzile yitesin
Çün ağır yüklüler yola dölmez (dayanamaz) (73/7)

Halk arasında bugün de kullanılmakta olan "Mal, canın yongasıdır" sözünün eski bir varyantına aşağıdaki beyitte rastlamaktayız:

Kânkı yâr kim yoluña cân virmeye da'vî olur
Akçe cündandur sen andan sına evvel zer dîle (122/9)

"Ne ekersen onu biçersin" atasözünün beşyüz yıl öncesinin, günlük hayatında canlı bir şekilde kullanıldığı görülmektedir:

Kemâl Ümmî konan güçer yarag it kim eken biçer
Biten solar gelen giçer nitokim bu sifâ oldu (34/20)

Hayt u şer kim ne ekerse gırû anı biçiser
Dünesi gayrına degmez kimsonin ambarınan (85/23)

Yukarıdaki beytin ikinci mısrası da "Kim ne eder, kendine eder" atalar sözünü hatırlatmaktadır. Bir başka beyitte şâir bu sözü daha açık bir şekilde söyler:

Eyü yavuz kişi n'itse çü kend'özine ider
Yolına şol gelür fihir ne sandısa işe (129/6)

Günümüzde "Son pişmanlık fayda etmez" şeklinde kullanılan söz Divân'da tenbîl ifadelerinde sıkça tekrarlanan bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır:

Son peşîmân ası kalmaz tevbe kıl
Ölüm eli boğazıdı tutmadın (96/27)

Clafletile fırsatı fevt eyleme
Son peşîmân ası kalmaz tevbe kıl (88/13)

Şâirin kendine has bir takım sözleri de atalar sözü değerindedir:

Vefâ utuna gönül içi dünyeden kim
Hiç agu ağacında bâdem olmaz (72/7)

2. San'atı

a. Dünya Görüşü ve Bilgi Kaynakları

Kemâlî Ümmî, temayüz ettiği mutasavvif kimliğiyle olduğu kadar, san'atçı kimliğiyle de XV. yüzyılın dikkate değer bir sanatçısıdır. Divân'ı bütünüyle ele alındığında, şâirin dünya görüşü ve bilgi birikimini sağlayan kaynakları, aslında Türk toplumunun dünya görüşü ve san'at anlayışını şekillendiren kaynaklar olduğunu görürüz. Bunlar da millî kaynaklar buyn olmak üzere Orta-Doğu merkezli Arap ve İran kaynaklarıdır.³⁹⁵

Bu birikimde Ker'an ve Hadis bilgileri ile Kısas-ı Eshiyâ gibi diğer İslâmî kültür unsurlarının dışında İslâm öncesi Arap ve Orta-Doğu dini kültür unsurlarının İslâm dünyasına mal olmuş bilgilerinin de bulunduğunu görüyoruz.

³⁹⁵ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvifler, s. 20-24; Levend, TBT, ss. 177-241.

Diğer yandan Şeh-nâme gibi kaynakları aktarılmış İran mitolojisi ile ilgili unsurlar da şâirin hafızasında belirli bir yer işgal eder. Dîvân'da telmihle veya doğrudan doğruya bir çok İran kabarmasının ve mutasavvıfının isimleri zikredilir. Ürdetîl Ocağı sûfileri, diğer genel adlarıyla Safevî³⁵⁷ şeyhleri başta olmak üzere Attar ve Sa'dî gibi diğer sûfiler de etkileriyle kendilerini hissettirirler. (bkz. Bazı Mutasavvıflar) Kemal Ümmî Dîvânı'ndaki

Değme gîl hammâm içinde gör ne kokar gîl gibi
Hem-nişin uldı meğar kim bir nice gün verile. (122/6)

beyti, Bîşrefoğlu'nun³⁵⁸ kaydettiğine göre, Sa'dî'nin bir gazeliyle aynı mazmun etrafında söylenmiştir.

Millî kaynaklar olarak Türk toplumunun dil ve folklor türleri başta olmak üzere bütün değerleri şâirin sanatının şekillenmesinde rol oynamaktadır. Mevsimlik göçler yaşayan (yaylaya göçüş), toprağa bağlı, çiftçilik ve hayvancılıkla geçinen, köşük idâri ve dîni merkezler etrafında hayatlarını idame ettiren insanların bütün sosyal hayatın Dîvân'da akis bulur.

Göze sürme çekmek, göz hastalıklarını karşı "rütiyâ" gibi halk ilaçları kullanmak, kına yakmak gibi folklorik unsurlarla orman ve meyve ağacı kültürü, çiçek isimleri, kuş isimleri, at ve binicilik hususundaki tecrübeler, kılıç, ok ve yay gibi silahların sosyal hayattaki izleri, komşuluk ilişkileri, hilâp unsurları, atalar sözlü ve deyimleri, şâirin birikimini millî unsurlar olarak karşımıza çıkarmaktadır.

Dünya görüşünün ve şiir anlayışının şekillenmesinde içinde, Mevlânâ, Hacı Bektaş-ı Veli, Sultan Velâd, Yunus Emre, Dursun Fâkih, "Âşık Paşa, Gülşehrî, Şeyh Elvan, Şeyh Hamid-i Veli, Hacı Bayram Veli, Kaygusuz

³⁵⁷ Bkz. Vaziri, "Safevîler", İA, Cilt:10, s. 53 vd; Sönmez, Çepnîler, İst., 1992.

³⁵⁸ Müzekkî'n-Nûûs'unda Bîşrefoğlu, Kemal Ümmî'nin bu beytini, Sa'dî'yle aynı mazmununda olduğunu söyler. Sa'dî'nin bir gazeliinden,

"Gîl-i boş-bûy der-hammâm-ı nîzi
Resid ez-desr-i mahbûbî be-destem"

beytiyle başlayan dört beyti kaydettikten sonra açıklantalar yapar. Bîşrefoğlu "... Ümmî Kemal demi, bu Türkîce beyitimizdimişti, Şeyh Sa'dî'nin ehyân mazmununda" sözleriyle, Kemal Ümmî'nin İran mutasavvıflarına ayans olduğu hakkında bize bir fikir vermektedir. Müzekkî'n-Nûûs, İst., 1977, s.278.

Abdul ve Eşrefoğlu Rumi gibi isimlerin³⁵⁹ yer aldığı “İç Anadolu Mektebi”³⁶⁰ diye isimlendirileceğimiz millî-dînî mektep en önemli yeri işgal eder.

b. Edebiyatımız İçindeki Umumi Yeri, Şairliği

Kemâl Ümmî edebiyatımız içinde layık olduğu yere oturtulamamış şahsiyetlerden biridir. Hickman, Türk Edebiyatı tarihçilerinin, Kemâl Ümmî’nin tarihî kişiliğini de, şiirlerinin asıl kıymet ve önemini de yeterince kavrayamadıkları görüşündedir.³⁶¹

Edebiyat tarihçileri Kemâl Ümmî’den sûfî şâir³⁶², dervîş şâir³⁶³, tekke şâiri³⁶⁴ diye söz etmektedirler. Latîfî, şâirin şiiriyle ilgili olarak “Fenâya müte’allık babâyâne cihyâtı ve dervîşâne kelimâtı vardır”³⁶⁵ der. Müverrih ‘A’ de Latîfî’nin değerlendirmesini benzer şekilde tekrarlar: “Ebyâti dervîşâne bir nazm-îdâr ve vâridâtı babâyâne bir sâlik imiş. Elser kelimâtı ‘âlemün budûs u fenâsına müte’allık bâlât ile vârid olmuşdur”³⁶⁶

Küprülü, şâirin mersiyelelerinden söz ederken onun XV. yüzyılın ilk senelelerinden itibaren şiir yazdığını kaydederek şunları söylemektedir:

“Aruz veznini ve klasik nazmî şekillerini kudretle kullanan bu sôfî şâir, sôfiyâne ahlâk esaslarını şerheden manzumeler, evliyâ menkıbeleri yazdığı gibi, bazen vecid ve heyecanlı dolu panteist şiirler, tasvirî

³⁵⁹ Kemâl Ümmî Divân’ında Hacı Bektaş-ı Veli, Yunus Emre, Dursun Fakih, Hacı Bayram Veli, Kaygusuz Abdul ve Eşrefoğlu’nun isimleri geçmez. Ancak tasavvufî terminolojiyi, millî ve mahallî zevki aksettirenleri bakımından Kemâl Ümmî ile büyük paralellikleri vardır. (Divân’da adı geçen şahıslar için bkz. Bazı Mutasavvıflar)

³⁶⁰ “İç Anadolu Mektebi” ifadesi ile Batı Türklüğünün Anadolu’daki ileri kolunun, Orta Anadolu merkezli ve tasavvufî san’atlarındaki etkileşimleriyle vâzda, getirdikleri ortak Kültür ortamını kastediyoruz. Konya, Karaman, Hacı Bektaş, Niğde, Kırşehir, Kayseri, Amasya, Ankara vs. gibi merkezlerdeki medrese ve tekkele ile bunların çevresindeki diğer bazı merkezlerde XV. yüzyılın sonuna kadar devam eden dînî tasavvufî faaliyetler ve Eski Anadolu Türkçesiyle vâzda gerçeken millî ruha uygun eserler “İç Anadolu Mektebi”nin ürünüdür.

³⁶¹ Hickman, WWÖK, s. 82.

³⁶² Küprülü, “Özet”, Edebiyat Araştırmaları, s. 135.

³⁶³ Kocatürk, TET, s. 282.

³⁶⁴ Kocatürk, TET, s. 283.

³⁶⁵ Latîfî, TL, s.246.

³⁶⁶ /AE/KA, s. 243.

mâhiyetle tabiat şiirleri de yazmıştır. Bunlar kuru didaktik propaganda eserleri değil, hakikî bir şâirin canlı nağmeleridir.”³⁵⁷

Nihat Sami Banarlı “...tekke şiirini kendinden sonrakilere örnek olmuş şöhretli simasıdır”³⁵⁸ diyerek tekke şiiri vaçisindeki önemli yerine remas etmiştir.

Divân, Kemâl Ümmî'nin şiire bakışı ve sanatlığı kişiliği hakkında bize kıymetli bilgiler vermektedir.

Şâir, şiirini öncelikle “İlâhî ilhâm”a borçludur. İlham gönlü harekete geçirir ve gönül de aşk ile bunları dile getirir:

İlhâm ol iddi hem bu Kemâl Ümmî gönlüne
Kim dile geldi 'aşkula her söz ü saz ider (54/22)

Şiir söyleme gücü ve sanatkarlığı konusunda, geleneğe uyarak, inisiyatif şeyhine ve dervişlere binaar. Söylediği sözler şeyhinin sözleridir ve kendisine “güftâr”ını dervişler öğretmişlerdir:

Şeyhî dilinden cevâb eydür size
Kend'üzinden söylemez Ümmî Kemâl (86/33)

İ 'aceb ne söyleyeydi kendüden Ümmî Kemâl
Ger âña öğretmese güftârını dervişler (62/11)

Divân'daki bazı beyitlerde şâirin kendi şiirini tevazû ile değerlendirdiğine şahit oluyoruz:

Ne var şeker sâhrımsa sözünde Ümmî Kemâl
Gerek olur dahı her dem yirinde sırke-şürûş (32/18)

Bilindiği üzere mutasavvıflar için şiir, sadıce maksadı ifadeye yarayan bir vasıttır. Ona ayrıca bir önem atfedilmez. Mutasavvıf yönü ön plana çıkan Kemâl Ümmî'nin tavrı da bundan farklı değildir.³⁵⁹ Gerekliğinde şiir

³⁵⁷ Köprülü, TEİİ, s. 161; Köprülü, bu konudaki görüşlerini daha sonraki yıllarda da hemen hemen aynı sözlerle ıkras eder. bkz. Eski Şiirlerimiz, s. 53.

³⁵⁸ Banarlı, RTET, s. 508.

³⁵⁹ Divân'ında şiire ilgili olunan ve olunsuz şiirler ortaya koyan şâirin özellikle gençlik ve orta yaşlılık dönemlerinde şiire sanat'ın endişesiyle yaklaşmış, belli

yolundan ayrılıp sūfilğin Peygamber'e has makamlarından olan "fakr ile fahr" makamına erişmeyi yeğler:

Eş'âr yolundan atun yar gerekse
Var fakr ile fahr'yle çi ebyât ü çi eş'âr (45/13)

Ölümün ırkütmediliği, şâirin içini kan ağlatır, şiirini "kuru söz" yapar. Böylece beytin de, şiirin de bir hükmü kalmaz:

Ku küri sözi yaşuñ göz yaşuñ sarf it
Kan ağla çi ebyât u çe eş'âr şü'm var (46/58)

Kemâl Ümmî, şu'arâ kelimesini de olumsuz bir manada kullanmaktadır. Şu'arâ, faydasız ve içinde riya bulunan sözleri söyleyen şâirler zümresidir:

Sözde ri'yâ şün'a garaz kâsd idüp
Söyleme olma şu'arâdan sakın (108/15)

Bir başka beyitle şu'arayı "şöhret kuşunu avlamak için tuzaklar kuran"lar olarak görür:

Niçe şöhrat kuşuñ avlanıñ için
Onurp kurasın biyle fakır dır (57/7)

Şâir, bir beyinde, aşk ile dillere düşünceye kadar kendisinin yeterince tanımadığını dile getirir:

Kemâl Ümmü za'ifi bilmediler
Cihânda 'ışkula fâş olmayınca (115/16)

Kemâl Ümmî'nin, yaşadığı dönemde az çok bir şöhrete sahip olduğunu ve onun mutasavvıf yönüyle bundan rahatsızlık duyduğuna hissediyoruz. Aslında şöhrat, tasavvufi terbiyenin ribuna uygun olmayan bir niteliktir. Şâir bundan şiddetle kaçır:

bir düncünden "tüharet" yavaş yavaş şifenden uzaklaştığını, hatta hiç şiir söylemediğini, "kâl"den "Lâ"ye geçerek sadece imnelerden yaşadığını, şiirle ilgili gılgırsız görüşlerini bu geçiş döneminde his ettiğini düşünüyoruz.

Şöhret âfetdürür gic Ümmî Kemâl
Dime adum şehirdê meşhûrdur (5/24)

Kerdu kusûrîmdur ki dilüme geldün
Sen dahi varsa o şânunı terk fr(43/11)

Şiire, sözüne riya katan ve şöhret peşinde koşan şairlere olumsuz bakmasına rağmen Kemâl Ümmî'nin bazı beyitleri, onun şiir söyleme noktasında iddiah olduğunu ortaya koymaktadır ki bizzat bu bir çelişki gibi görünmektedir. Bir heylinde şair, menzile ulaşmanın karga gibi değil, hûlbûl gibi önmekle mümkün olacağını ifade ederek güzel söylemeyi, dolayısıyla şiiri yüceltir:

Karga gibi ötenün ancak nasfî eîfedür
Ger saba gülsen gerekse intî hûlbûl gibi öt (41/15)

Şiire ve şairliğe bakıştaki çelişkiyi derinleştiren asıl husus ise, şiirin bazı beyitlerinin doğrudan doğruya bir fabriye niteliği taşımasıdır. Kemâl Ümmî bir beytinde cemiyet içinde itibarlı bir şahıs ve söz ehli bir şair olduğunu söyler:

Kavîlde zâhirâ hoşam fi'ilde bâtinâ boşam
Zikîrde gerçi hâmişam şî'rde ehl-i güftâram (12/18)

Dîvân'ından "defter" diye söz eden şair, eserinin düzeltilip saklanması gerektiğini öğütler. Çünkü güzel söz (şiir) söyleyenler yüzbin kişide bir kişidir:

Kişîdür bu defteri sakle Kemâl Ümmî sözün
Zira kim söz ehli yüz bîş kişide bir kişidür (55/7)

Şiir, ancak şirden anlayan bilir ve tadına varabilir. Her ağız, güzelliğin tadına varmaz. Bunun için ehl-i dil olmak gerekir:

Degme ağız ne bilir söz tadını
Ehl-i dil aklur ne söyler işbu dil

Her harınca vü sînek kurtasına
Hiç sığar mı lokma-i arslân u fil (88/26,27)

Şiirin dış unsurları itibarıyla Divan şiirine yaklaşmasına rağmen dil ve muhtevada halk ruhuna yakın bir çizgiyi muhafaza eden Kemâl Ümmî, devrinin şairlerinin eserlerinden faydalanmadan bazı manzumeler söylediğinin farkındadır ve bunu yine kendisi dile getirir:

Kemâl Ümmî dilinden geldi bu söz
Kitâhdan kalmadı ol umî ihrâc. (44/16)

Dönemindeki nazım ve nükteler söyleme geleneğinden haberdar olan şair nazım şekilleri ve kâfiyede (bkz. Nazım Şekilleri; Kafiye) de zaman zaman orijinal buluşları olduğunu dikkat çeker:

Nê nüktedürür kimseye bu söz ne nazîre
Kim kâfiyesinân gelir âhileri Yâ Sî (130/31)

Kemâl Ümmî şiir vâdisinde, hem sahip olduğu ruhi derinlik hem de terminoloji ve söyleyiş bakımından Yunus Emre, 'Âşık Paşa, Kaygısız Abdal ve Eşrefoğlu ile aynı çizginin insanıdır. Tasavvufî anlayışın herhangî bir yönü onların manzumelerinde benzer şekilde yansır.³⁷⁶ Söyleyişlerinde, bazı nüanslar olmasına rağmen büyük bir yakınlık hissedilir.

Yunus'un, dünyanın bütün zenginliklerine rağmen serlu olduğu, büyük din ve devlet adamlarına bile kalmadığı temini işleyen bir manzumesi ile Kemâl Ümmî'nin aynı muhtevadaki bir manzumesinden seçilmiş beyitlerdeki ruh ve söyleyiş yakınlığı³⁷⁷ dikkat çekicidir.

Yunus Emre:

Sen bu cihân mülkini Kâ'dan KâPa dutdun tut
Yâ bu âlem mâfîni oynayupân ütdün tut³⁷⁸

Kemâl Ümmî:

Bu karnı mülkê mâlik olda'n tut
Şöhretile cihâna taldı'n tut (42/1)

³⁷⁶ Güzel, FŞ, s. 260 vd.

³⁷⁷ Burhanı Mehmur Tâhir Bey, Kemâl Ümmî'yi "Yunus Emre neşvesinde bir zat" diye takdim ederek bu yakınlığa işaret etmiştir. OM, s. 162.

³⁷⁸ Taçlı, YED-II, s. 34.

Yunus Emre:

Bu dînya bir lokmadur ağızdadur çeynenmiş
Çeynenmiş ne dutmak hâ sen anı yutdun dut³⁷³

Kemal Ümmî:

Dünyentâ düldü dürlü ni'metini
Yidüñ ü lezzetini aldun tut (42/2)

Yunus Emre:

Âhır bir gün bilirsün ölüm vardır bilirsün
Kamulardan ayrılup varup sindê yadun tut³⁷⁴

Kemal Ümmî:

Kimseye çünki pâyidâr olmaz
İmdi gündüñ güne öleldün tut (42/4)

Yine Yunus'un, seyr ü sülûk yoluna giren âşık gönül hallerini anlatan,

Hak bir gönül virdi bana ha dîmedin hayrân olur
Bir dem gelür şadi olur bir dem gelür gıryân olur³⁷⁵

maâ'lî manzûmesi'ne Kemal Ümmî'nin,

Bu bu'l-âreâb göñlüm haña gâhî gelür hem-râh olur
Gâhî berûm terkâm urur yoldan sapar gümrah olur (64/1)

maâ'lî manzûmelerinde de aynı ruh hali ve söyleyiş özellikleri vardır.

Kaygusuz Abdal'm.

³⁷³ Entçü, YED-II, s. 76.

³⁷⁴ Tatçı, YED-II, s. 35.

³⁷⁵ Tatçı, YED-II, s. 67.

Bu âdem dedikleri
El ayakla baş değil
Âdem ma'nâya dirdir
Sûret ile kaş değil³⁷⁶

beyti ile Kemâl Ümmî'nin şu söyleyişi ne kadar birbirini
puşuşturmakta:

Âdemî ma'niden tîbâretdür
Bilme da'vî vü şekli ü gürkinden (98/3)

Eşrefoğlu'nun, Mützekkâ Nüfûs'unda şairimizden bir beyit de olsa ikti-
has etmesi ve Şeyh Sâ'î ile ilişkilendirilmesi, kendisinin Kemâl Ümmî'ye
aşırı olduğunu ve değer verdiğini göstermektedir.³⁷⁷

Kemâl Ümmî ile aynı dönemin mütasavvıf şâirlerinden olan
Eşrefoğlu'nun bir kısım manzumeleri arasında ilginç benzerlikler
bulunmaktadır. Kelime hazineleri arasında da büyük bir benzerlik bulunan
Kemâl Ümmî ve Eşrefoğlu'nun bazı şiirlerinde nazîre havası vardır. Bunlar-
dan hangisinin diğerinin şiirini tanzîr ettiğini açıklıkla söyleyemiyoruz.
Eşrefoğlu'nun;

Erlirmez yâre biyar olmayınca
Cihânın yârı ağyâr olmayınca³⁷⁸

matlali manzumesindeki şu beyit,

Var evvel derdli ol ardan em iste
Timâr yok sana bîmâr olmayınca³⁷⁹

Kemâl Ümmî'nin;

Yola 'azm inne yoldaş olmayınca
Ölünce bir ulu baş olmayınca. (115/1)

matlali manzumesindeki

³⁷⁶ Gelmenârî, Abdolbaki, Kaygusuz Abdul, Hatırat, Kıl Hâmiset. İst., 1953, s.50
³⁷⁷ bkz. Eşrefoğlu, Mützekkâ'n-Nüfûs, s.278.
³⁷⁸ Eşrefoğlu Divanı, Tercüman [C1] Tercüman, [1st], ty, s.70.
³⁷⁹ Eşrefoğlu Divanı, s.72.

Belğirmez çehrelerde bu 'alâyım
Çiğerler derdile baş olmayınca (115/6)

beytiyle ses, söyleyiş ve vezin bakımından büyük bir benzerlik göstermektedir.

Yine Eşrefoğlu'nun;

Ey hevûsına tapan
Tevbeye gel tevbeye
Hakk'a tap Hak'tan utan
Tevbeye gel tevbeye³⁸²

rusullarıyla başlayan manzumesi de Kemâl Ümmî'nin aynı nakaratla³⁸¹ manzumesiyle muhteva ve söyleyiş bakımından benzeşmektedir.

Yine Kemâl Ümmî'nin Nasihat-nâme türündeki

İ yol eri nef's ü hevâden sakın
Yol urucî kibrâ riyâden sakın (108/1)

matlah manzumesi ile Eşrefoğlu'nun;

Ey dervişem diyen kişi gayre gönül verme selâm
Canını aşk odû saup nefs oduna ırmak sakın³⁸³

matlah manzumesini karşılaştırmaktadır. Örnekleri daha da çoğaltmak mümkündür.³⁸⁴ Ancak Eşrefoğlu'nun manzumelerinde tasavvufî kavram ve unsurlar daha net bir şekilde karşınıza çıkmaktadır.

Kimisi kimi etkilediği konusunda belirgin bir kanaat oluşturmak maksadı gütmekten şunu da ilave etmek gerekir ki matlahları ve bazı beyitlerini aldığımız manzumeler Kemâl Ümmî Dîvânı'nda beyit sayısı bakımından daha hacimlidir.

³⁸² Eşrefoğlu Dîvânı, s. 18; aynı nakaratla diğer bir manzume için bkz. aynı eser, s.94 vd.

³⁸³ Bkz. 124 n.m.

³⁸⁴ Eşrefoğlu Dîvânı, s. 135.

³⁸⁵ Diğer bazı örnekler için bkz., Eşrefoğlu Dîvânı, s.160, 171 ve METİN, 81 ve 88 n.m.

Şâirîn Dîvân'ındaki bir kısım beyitler Divan şiirindeki söyleyişleri çağırır. Dîvân'ında, yaygın olmamakla birlikte, bazen beşerî manada bir sevgili motifine veya sevgili ile ilgili unsurlara da rastlarız:

Hevâdan güflümüzi cyle hâlî
Ki dahi sevmeyevüz zülf ü hâlî. (1/73)

N'edelâm kim göñlümüz sevdî bir a'lâ dîlheri
Didemüz dîzânın gerei ki ednâyüz diler (68/6)

Hz. Peygamber'e ile ilgili olan şu beyittaki benzetme unsurları, 'Tekke şiirimizden' çok Divan şiirinin kullandığı unsurlardır:

Hoş bôyi müşk ü 'anberi kıldı hacîlî hem
Mâ'itdi şehd ü şekkêrî şûîn 'ihâretî. (23/12)

Musiki aletlerinin benzetme unsurları olarak kullanıldığı şu beyittaki söyleyiş de Divan şiirine yönelişin izlerini taşır:

Âhîr bilûâ çîl çeng olısar kollaruî rehâb
Voz gel bu sâz u 'işretî çeng ü rebâbı ku (112/12)

Kemâl Ümmî'nin,

Çün gönîlî levhine yazar ol Dost sözlerin
Ümmü Kemâl'e duhı ne kâğıd kâleîn gerek. (83/12)

beytindeki söyleyiş ile, Ahmed Paşa'nın,

Ser-nâmı-e muhabbeti cânâñîe yazmıyem
Hasret risâlesin varâk-ı cânı yazmışem³⁴

beytindeki söyleyiş yakınlığı dikkât çekicidir.

Şâirîn Dîvân'ında, hantların kullanımıyla ilgili bir husus ayrıca dikkati çeker. Kemâl Ümmü bazı kavramları doğrudan doğruya ifade etmek yerine, hantlerini sayarak bir çeşit cemzile kavramı ifade eder. Aşağıdaki beyitte, Makâm-ı Mirsâd'a etmek den "âm"ın yolunu bırakarak "hâs" yoluna git-

³⁴ Kuru, Sonnetta, *Divan Edebiyatı Antolojisi*, İstanbul, 1983, s. 160, 161

mek gerektiği ifade edilmiştir ki burada 'âm sözlü ile tasavvufî derinliği ol-
mayanlar kastedilmektedir:

Ko 'Ayn'ı Elif'i Mîm'i giç Hâ Rûf Sâd'a
Ger inmek isterisen şol Makâm-ı Mûsâd'a. (116/4)

Şâir, yine kurlarla bağlantısı olarak "sûfî" kelimesindeki her bir sesin
ayrı bir anlamı olduğunu ifade eder:

Sûfî ola vâfî ola fânî vü yakînî
Sûfî'nün edur Sâd u Vâv u Fâ'sı vü Yâ'sı. (130/10)

Kemâl Ümmî'nin sanatında ağırlıklı bir yeri olan "hikemî" tarzın, daha
sonraki yüzyıllarda yaşayan Bağdatlı Ruhî, Nûbî ve Ziyâ Paşa'nın eserleri ile
karşılaştırılmasından ilginç sonuçlar çıkacağını söylemek yerinde olur.³⁶⁵

3. Üslubu

Kemâl Ümmî, Anadolu mutasavvîf şâirleri arasında telkin, estetik ve
söyleyiş güzelliğini bir araya getirebilmiş ender şahsiyetlerden biridir. "Fi-
kîr ve duygu ile beraber ahenk ve eda bakımından da olgun unsurları
mevcuttur"³⁶⁶ Bu vâdide Yunus Emre, "Âşık Paşa ve Kaygusuz Ahdal gibi
şimaların arasında önemli bir yere sahiptir."³⁶⁷ Kullandığı terminoloji, İslamî-
Tasavvufî dışak kültür ile Türk insanının din anlayışının tezahüründen doğ-
muş ve millileşmiş bir terminolojidir. Bu terminolojinin oluşmasında Yunus
ve Kaygusuz gibi bu vâdide diğer şâirlerin yanı sıra Kemâl Ümmî'nin de
büyük rolü vardır. "Kemâl Ümmî'nin şiirleri Kırım vasıtasıyla Kazan
Türkleri arasına ve oradan Başkurtlara ve Özbekler arasına yayılmış"³⁶⁸
ve 1870 yılında Baharî'da basılmıştır.³⁶⁹

³⁶⁵ Bu husus, aynı bir çalışına konusu olarak ele alınan incelemelestdir.

³⁶⁶ Kocatürk, TET, s. 253.

³⁶⁷ bkz. Özcel, KA, 180-212; Tatçı, YED-I, s. 69-73.

³⁶⁸ Koprulu, TET, s. 361.

³⁶⁹ Togan, Zeki Vâlidî, Bugünkü Türk İli Türkistan ve Yakın Tarihi-I, İstanbul, 1981,
s. 488.

O, "hak sözi cyitmek"le görevli bir edîakt şâir olmasına rağmen didaktizmin kuru ve derialikten uzaklaştırıcı monî tesitlerine³⁵⁰ kapılmamış, mazrîfî, değerine uygun bir zarfıla sunmayı başarmıştır:

Kemâl Ümmî eyit hak sözi örtme
Kî kılıç nesne kesmez kîi içinde (119/1)

Üslubunda özîfî ve emîkteli bir anlatım söz konusudur:

Dize şaîfî kîi ki lâynkdur şaîfî
Kahna şaîfî kim biziz lâyk'âfî (7/54)

Kemâl Ümmî, sözbeşî yüksek bir şâirdir. Divân'ında dikkati çeken ilk husus, hissettiklerini unsurlarına aynı his yoğunluğu içinde aktarmasıdır. Yunus'un şiirlerine hâkim olan üslubun konuşma üslubu³⁵¹ olmasına karşılık Kemâl Ümmî'nin üslubu hikemî-hitâbet üslubudur. Manzumelerini okurken veya dinlerken vecdli bir insanın yüksek perdeden kendi kendine, başka bir kimseye, bir topluluğa veya bütün insanlığa seslendiğini duyar gibi oluruz:

Seu Kemâl Ümmî seîfî gel da'viye ma'ni gerek
Yokdaş olma haldaş olma merdiseî nâ-mercile (122/12)

Bâtil içden gıc oğîfî başuîfî dir
Gözûfîaç urandur urun tevbe kıl (91/12)

Nada unsurları ile emîr kîpiye göre çekimlenmiş fiillerin yoğunluğu, şâirin her fırsatta öğüt verme eğiliminin üslubuna yansıdığına gösterir.

Şâirin üslubunu oluşturan bir takım ifade kalıpları vardır ki bunlar doğrudan doğruya kendini ve düşüncelerini ifade ediş biçimi ile ilgilidir. Bir bu tarzda bir kısmına "Anlatma Şekilleri"³⁵² başlığı altında kısaca temas etmeyi uygun bulduk.

³⁵⁰ Bu konuda bkz. Ersilan, Kemâl, Divân-ı Hikmet'ten Seçmeler, Ank., 1983, s. 38.

³⁵¹ Telâfî, YED-I, s. 69.

³⁵² Anlatım Şekilleri konusundâ, metot olarak Abdurrahman Gâzî'nin resitlerinden faydalanılmıştır. Geniş bilgi için bkz. Glizel, KA, s. 185-198; TS, s. 331-342.

a. Anlatım Şekilleri

aa. Hitap ve Nasihat Yoluyla Anlatma

Teka şâirleri, kendilerini tehlik ile görevli saydıkları için halkın anlayabilceği bir dille³³³ manzumeler söylemişler, sesleniş ve öğüt verme gibi bir yaklaşımı sergilemişlerdir. Kemal Ümmî Divânı'nda en çok kullanılan anlatım şekli, hitap ve nasihat yoluyla anlatım şeklidir. Özellikle hitap unsurları, şâirin manzumelerinde büyük bir yekun tutar. Şâir, muhataplarına sık sık "i karındaş, i yâr, i gâfil, i dirîğa" diye seslenir ve mutlaka nasihat eder:

i karındaşlar eğer 'âbidlerîse tapıñuz
Mâsivâ'ilehi knâ ol mâ'bûduñuza tapıñuz (76/1)

i gâfil-i hî-hâsıl ölmü var ölüm var
Aç gözünü ol hâzır ölüm var ölüm var (46/1)

Üslapta bu nasihat özelliği, bazen nasihat sınırlarını aşarak sıkı bir tenbîhe döndür, ancak yine de kabul ettirmek için fazla bir zorlamaya taraf-tar değildir:

Ataña uy ya dedeñ itdügin il
Yâda uyup olma sekın nâ-haloñ (76/8)

Bâtil işden gıc üğün başıña dir
Gözün aç uandur uran tevbe kal (91/42)

Kemal Ümmî sözi çün bî-garozdür
Gerik mi tut gerekmez mi sañadur (49/11)

Hoy yûri cânân iste cânunu terk it
Sıdku yakînile gel gümânunu terk it

Dileriseñ lâ-mekâna irişesin sen
Şeyr'u sefer kil yûri mekânunu terk it

Gel berp ger kârübân-ı işka uyarsen
Yolda kama ası vü ziyânunu terk it

³³³ Güzal, TS, s.351.

‘Âşık-ı dîvânîsân kû her dū cihânı
Zâhidîsenî bârî hânümânı terk it

Da’vî-yi gîrêkîk eyleme i yalancı
Ger gîrêkîsenî gîrêk ü yalamânı terk it

Kılîle vü kâlîle çû bîmezîmîş iş
İmâî dîrîş hâlîle fîsânuî terk it

İtâ’atî dükân idîme yîme dînünden
Kîdîle yemînîlî yî ol dükânı terk it

Perdedür Ümmî Kemâl saña bu kum’ad
Senîlî mahv eyle ad ü sanuî terk it

Tapma bu hâkîuî saña fîlân dîdîğîne
Varîğî vir yokluga fîlânı terk it

İş bu sözi i ‘âzîz saña alımta
Nefsüme dîrîm ki yâdu sanuî terk it

Kendü kusûrumdur ki dîlûme geldüm
Sen dâhî varîsa o sânuî terk it (43/1-11)

ab. Doğrudan Doğruya Anlatma

Tasavvufî edebiyatın nazım ve nesirde en çok başvurduğu anlatım şekli doğrudan doğruya anlatmadır.⁴⁰⁴ Kemâl Ümmî Dîvânı’nda da bu özellik göze çarpar. Şiir tasavvufî ve dînî mahiyetteki hırşık düşüncesini doğrudan doğruya ifade eder:

İ gâfîl uylardan nyan niç yatarsın tur tur
Tügrü yolu gir ul İlek’e nezdik ol andan tılma dūr

Hak’dan gelen zahmetlere sabr eyle ir râhatlara
Hem virdüğü ni’metlere şûkr eyle dâyim ol şekür

⁴⁰⁴ Çizel, 1Ş, s.323.

Sen şâpînâ-yoldan bir karış ko şerîî hayr işe karış
Güñül yıkup alma karış hâîrîlara gir hayme kor

Gel pevheye dâyim digil Estâgfiru'llâle'l-'azîm
Kahr ola Şeyrâñî-racim buyruñî lâ-hayle'yle bur

Hak kapısından gel herû kesme ümîzûñ ne kayu
Çün buyurur (Lâ taknatl min rahmeti'l-lah) ol Şabûr

Dust udını getür dile dâyim anı-andan dile
Sen tâlîh ol gel ciddile matlûbî isteyen iñhar (50/1,7-11)

ac: Tahkiye

Tahkiye, Tekke şîrinde dala çok karnahın yaratılışı ve din büyüklerinin kassaları ile ilgili olarak yazılan mesnevi tarzındaki eserlerde baş vurulan bir anlatım şeklidir.³⁹⁵ Divân'da muhtelif kısımlarda tahkiye örneklerine rastlamak mümkündür. Ancak bir manzumesinde şâir, Şeyrâñî'den dinlediği bir lensîlî kassayı tahkiyedeki gücünü hissettirecek şekilde ortaya koymuştur:

Vardı gıçtıñ zâmân içre meger
Bir ev içre tölu bugday bir çuval

Andan çvâsâ birez bugday alur
Tâ ki sup içre kavura i ricâl

Altına od urer çün kim kızdı sac
Başladılar kullamga bî-mecâ!

Bu çuvaldagılar anlan gürüp
İçlerine döşdi inkâr u melâl (86/5-8)

³⁹⁵ Tahkiye için ayrıca bkz: Güzel, TS, s/334.

aç/Mukâleme ve Soru Yoluyla Anlatma

Tokke şiirinde, tasavvufî ve dinî bilgilerin aktarımında haş vurulan yollardan biri de karşılıklı konuşma ve soru yoluyla anlatım biçimidir.³⁹⁶ Kemâl Özmî, bu anlatım yollarını, daha çok tehlikeli kısımlarda kullanmaktadır. Aşağıya aldığımız kısımda görececeği üzere şâir, bir beyit içinde bitiremediği konuşmaları diğer beyitlerde de sürdürmektedir. Bu kısımlardaki dilin, konuşma dilinin bütün özelliklerini yansıması dikkat çekicidir;

İ şûlar kim tu'n u inkâr ü su'âl
Kıluban dîrsiz nedür bu vecd ü hâl

...

Didiler kim heý ne gavgadar size
Dîkî neden oldu mîhâb-ı şbu vebâl

Bile bîdük bile düşdük harmana
Bile sürdürük sizîñile mâh u sâl

İşbu kabda bile tururken henüz
Şimdi kim kalduñuz anda intikâl

Size ne keşî oldu şol arada kim
Çağırarsız kalkışuban bî-melâl

Sacdaglar anlara eydür bizüm
Ne işbuñuze gerek hahs ü cîdâl

Çünkü haldaş olmaduñuz siz bize
Bâri virmeli ta'na urup îafî'âl

İfâñurizi bilmezsiniz kahle
Bu makâma kaçan îrür ol mukâl

Hiç geññünüzle mîdî şimdiye dek
Size bu kamu nüzâl ü irîñâl

³⁹⁶ Daha geniş bilgi için bkz.; Güzel, TŞ, s.336 vd.

İhtiyâfı sarımañız bu işleri
İznârîdür bize bu her fî'âl

İşbu sîmî taşradan sormagıla
Âlâlamak size hayâl ender hayâl (86/L,9-18)

Şâirin anlatımda çok etkili bir biçimde kullandığı soru yoluyla anlatım, bilindiği üzere heyecan zahiyele, duygu ve düşüncelerin bir çeşit dışavurumudur. Üslubuna heyecan hakim olan Kemâl Ümmî, kuduğu cevap beklen-tisi olmayan soru cümleleriyle güçlü bir anlatım sağlar:

Ben kim olam ki kudretüne 'akl işşdürüm
Eblehdür ol kimesbe ki sözün cîrâz ider (54/24)

Ger müsülmân anlaşıa biz kimiz
Kim katı âstî vü câfi mücrimüz (7/31)

Avâ gâfil nedür bu dünya hâli
Geçer kalmaz gider bunıñ hayâli (133/1)

2d. Delil ve İspat Yoluyla Anlatma

Bu anlatım şeklinin Tekke şiirindeki asıl esprisi, muhatabı, Kur'ân ve hadislerden deliller göstererek ikna etmektir.³⁷⁷ Kemâl Ümmî'nin birçok beyitte bunu görmek mümkündür. Aşağıdaki beyitte, bir hadis delil gösterilerek mevzu ispata çalışılmıştır:

Hayr it ki dünya âhîretlîñ tarlası durur
Her kul bugün ne tölmi ökerise yarın hiçar (48/8)

Şâir, delil ve ispat yoluyla anlatım "hüccet ü burhân" göstermek şeklinde ifade eder:

Münküñsâ hiç senüñle sözümüz yokdur bizüm
Ma'minîñ hod bu deñliñ hüccet ü burhân yiter (47/8)

³⁷⁷ Güzâl, TS; s.341.

Kemâl Ömmî, sadece dini-tasavvufî konularda değil, diğer birçok konuda da rerebî (pozitivist) bir çizgiyi benimsemiş gibidir. İnsan, bir iddia sahibi ise delil göstermek zorundadır:

Her işde kulma da'vî ger kılarsa
Delil ü ma'nî göster kavlâñdur (49/7)

Ömründe hiç bal yememiş bir insana balı tarif etmekin yeterli olmadığını söyler:

Vasfıla âhlada misiz tadın
Şuû kim hiç yimedi 'ümrinde bal (86/4)

ac. Zıtlar Arası İlişki Kurma Yoluyla Anlatma

Dîvân'daki bir diğer anlatım biçimi, zıtlar arası ilişkiler kurarak ifade etme diye isimlendirildiğimiz bir üslup özelliğidir ki Kemâl Ömmî'nin çok sık başvurduğu bir anlatım yoludur. Dîvân'daki bu anlatım biçimi, bizi, herşeyin zıddı ile ka'ım olduğu ve kâifîlûkler olmadan, iyiliklerin değerinin anlaşılamayacağı düşüncesine götürür:

Çün bu kâim nesnenüñ lâ-bîdî zevâli zıddı var
İliq leyâñ var im kim âhir nehâr olmaz kişi (131/21)

Düğünñ yası şâzinüñ gamı var
Gündüzñ sofî leyl-i deydürdur (51/7)

Eyü güçeklerñ kadri bilinmez
Arada yatlı kulmaş olmayınca (115/14)

Aklar kara öldi vü karalar hep ağardı
Dönyâda gülün anda çoğ aklar ölüm var (46/31)

Bir nehâr iste ki ahunî-sofî uci leyl olmaya
Bir bahar iste ki anda kiş u kar olmaz kişi (131/23)

ad. Tasvir Yoluyla Anlatma

Kemâl Ömmî'nin üslup hususiyetlerinden biri de tasvir yoluyla anlatımına ayrı bir derinlik katmasıdır.

Mesela bahrin bir ev gibi ağıdığı şu beyitlerde tasvir unsurları olarak kapı, baca, örtü, döşek, çırâğ gibi unsurlardan yararlanılmıştır.

Ne kapı bîca var ne kaçıp kumulaşı yir
Anda sânu her mâluñ ulâ mâr dîlüm var. (46/21)

Añ hûnır issi döşekde şum kim
Taş u toprak düşenüp yastanasın (107/18)

Taş u toprak arasına girmedin yükatrı bil
Altuna yir döşek ü bîstüñe gök sayvâniken (109/13)

Kapı haçe çırâğ örtü döşek yok
Toludur mâr u kejdüm mâr içinde (118/3)

Şair mevsim kasideelerinde, baharın gelişi ve nevrux coşkuluğunu, canlı tasvirler ve mislik lâhûliler yoluyla dile getirir;

Cân gözün aç ki indî yine nev-bahân gör
Mînnec kıl indî kudret-i pervedigâr gör

Zî tañ yîli seherde ne tatlı nefes virür
Nice mânevvet uldı yine rûzigârı gör

Geydi yeşil tomm yime soydı sıyâhını
Râg-ı Bîhişt'e beñzedi küñi diyârı gör

Çün âfitâh irişti Hâmel burcına bu gün
Ne rasmе geldi revnâka loyl ü nehârı gör

Yüküş iken bu dînyeyi şol zehr-i zemherir
Tiryâk irişdi cânına yaznâ timârı gör

Yağdardı yine ruhtneti yağmurların Kerim
Ölüyiken ne kıldı dirî iz'le-zârı gör

Sahra hexendi sehreyile yaylalar latîf
Taglar gözi yaşardı ne çâğlar bîlârı gör

Tonandı dîrlü dîrlü çiçekler bu yir yüzün
Ne hoş beşendi Hazret'e kâşu bulânı gör

Nevrûz açıldı çiğdemile koşa geldiler
Eyvel kulaguz uldı yine ol du-yân gör

'Abher senen şakâyile u hem hatın u erğuvân
Şinbül benefşe lâle vâ nâzîlî ipârî gör

Royân salar başını bu mecliste mest olup
Nerges kadeh dutup yazar uldı hamârî gör

Sösen çü tanıdî hançerin eydû kî tam ko
Beñzer kî gül yasavulidür ol nigârî gör

Kamû çiçekler irdi pey-â-pey pîvâde hem
Nâ-gâh irişdi 'izzile gül-şeh-stivârî gör

Kuldardı gül nikâbını bîn 'izz u nâzile
'Arz idî yine bülbüle zübâ 'izân gör (30/14)

...

ag. Kıyaslama ile Anlatım

Divân'daki bir başka üslup özelliği kıyaslama ile anlatımdır. Kıyaslama, tercih edilenin üstünlüğünü ortaya koymak amacıyla yapılmaktadır:

Yig ola toprağ u taş Şâb'ın sâimayan kuldâv
Kıdır tuşb u hâcer lâ ilâhe ille'llah (4/92)

Bu anlatım biçimini şâir daha ziyade Hz. Peygamber ve sahabelerden söz ederken kullanır.

Hz. Muhammed-Hz. Yusuf:

Yûsuf cemâli gerçi cemil idi kamudan
Yûsuf'dan emelâ idî Hâbib'ül melâheli (23/33)

Sahabeler ve sonrski müslümanlar:

Cânile anlar gazâ kühûdî cûst
Biz bir evden meseide varmaga sûst

Kuş gibi uçdılar anlar ileri
Biz yağır gülbû gibi kalınk girü(7/33,34)

b. Formüller/ Kalıplar

Şairlerin şiir söylemede bir takım hazır kalıplar kullandıkları hususunda yapılmış çalışmalar vardır ve bu çalışmalardan birini yapan Albert Lord, bu kalıpları formüller olarak isimlendirmektedir.³⁸⁹

Kalıp veya formül dediğimiz ifade biçimleri, kelime hazinesi ile birlikte bir şairin söyleyişini, tekrârını ve sesini oluşturmakta, şiirine aşina olan birisi-
since mahlûssuz bir manzumesinin kendisine aidiyetinin tesbitini mümkün kılabilir. Kemâl Ümmî'nin üslubuna, belki de yalnızca kendine has bu takım ifade kalıpları bulunduğu ve bunların, şairin şiir söylemesinde kendisi için önemli bazı formüller oluşturduğunu düşünüyoruz. Bu konuda, aynı vadede eser veren Yunus Emre, 'Âşık Paşa, Kaygısız gibi önemli şahsiyetlerin eserleriyle kıyaslanabilir bir çalışma yapıldan kesin bir hüküm verilemeyeceği söylenirse de manzumelerdeki bazı ifade kalıplarının gözardı edilmemesinin büyük bir eksiklik meydana getirebileceği inanılmaktadır.

Kemâl Ümmî Divânı'nda, bir kısım metrik ifade kalıplarına, formüllere³⁹⁰ rastlamaktayız. Formüller "tekrar"a dayanmaktadır. Tekrarlar da iki şekilde karşımıza çıkmaktadır:

- 1) Sabit tekrarlar.
- 2) Değişkenli tekrarlar

Her iki gruba dahil tekrarları da şöyle sıralayabiliriz:

- a) Mısra tekrarları,
- b) Kelime grubu tekrarları.

³⁸⁹ Lord'un, daha çok şairin geleniğe bağlı halk şiirlerinin şiir söyleme özelliklerini belirterek teknikleriyle ilgili olan bu tarz çalışmalarda ortaya koyduğu formüller, biz Kemâl Ümmî'nin manzumelerine uygulanır. Bu konuda kalıplardığımız terimlerin harsat noktası Lord'un eseridir. İkt. Lord, Albert B., *The Singer of Tales*, Harvard University Press, Fourth Printing, Cambridge, 1981.

³⁹⁰ Formül terimini, dil ve üslup hususunda değiştirilebilir ve tekrarlanan unsurlar olarak kısaca tanımlamak mümkündür. İkt. Lord, *The Singer of Tales*, ss. 30-67.

c) Kelime tekrarları.

ç) Ses tekrarları.

Bütün bu ses tekrarları şiirin mazmunelerinde, senraktik, metrik, melodik ve akustik formlar oluşturur ve çoğu kez bu formlar içiçedir. Yani sentaktik kalıp aynı zamanda metrik, melodik ve akustik kalıplarla da bir arada bulunabilir.

Diğer yandan söz konusu kalıplar, mısramın ilk yarısında, ikinci yarısında veya tamamında olabileceği gibi bütün bir beyti de kapsayabilir.

Kemâl Ümmî, mazmunelerinde, yer geldikçe bazı mısraları aynen tekrarlar:

Şuâ peşimânı assı kılmaz tevbe kıl (88/13; 96/27)

Bazen mısranın kendi içinde taktim-teshir yapılarak ve değişikliklerle birlikte kullanıldığını görüyoruz:

İrken tevbe kıl ki kimsese hiç
Assı kılmadı şuâ peşimânlık (78/24)

Al Kemâl Ümmî öğüldün şimdiden
Assı kılmaz şuâ peşimân tevbe kıl (91/30)

Mısra veya beyit yapısı bakımından en çok rastlanan formlar, sentaktik kalıplardır. Bu kalıplarda şiir cümlesinin kuruluşunda aynı öge sunulmasıyla karşılaşırız. Bu durumu sadece mısra için söz konusu olabileceği gibi, bütün bir beytin özelliği olarak da karşınıza çıkar. Özellikle musammatlarda, aruzun defilelerine uygun olarak kısa sentaktik kalıplara sıkça rastlanmaktadır:

Yâzüm kare/özüm ma'yûs/ sözlüm herze/özüm mâneûb
ö y ö y ö y ö y

Üçün teli / dilün mekzûb/ hemân bir bîg-i bî-bâram (12/3)
 ö y ö y*

Bazı beyitlerde de sentaktik kalıp, aşağıdaki gibi, sadece ilk yarı formül-
 lü biçiminde karşınıza çıkmaktadır:

Bihûle bülbüllerile Uçmag'a uçmak pes est
Bavkuşa bavkuşlarıla turnaga vîrân yâter (47/2?)

Sentaktik kalıplarda benzer yapıdaki kelime grupları, benzer öğeleri
 oluşturmalar:

Her bîg adlular meselede/ bir degül sultânla
 st i

— — — — —
 n dt

Her yig atçılar cihânda/ şeh-sûvân nîmaz kişi (131/33)
 st j

— — — — —
 ö dt

Sentaktik kalıpların bir kısmı, yükleni başta olan cümlelerle oluşturu-
 lmaktadır. Bu baştaki yükleniler ile sondaki unsurlar aynı zamanda bir
 misra baş-misra sonu formülü de meydana getirmektedir:

Yogadı Hâk'dân-artığa meyl ü muhabberi
 y dt n

Varıdı anuñ iki cihândan ferâşati (23/45)
 y dt n

Yukarıdaki beyitte olduğu gibi şâir bazen eşit sayıda kelime veya kelime
 grubundan oluşan cümlelerle mısralarını kurar. Bunlar sentaktik kalıpla
 yansın aynı zamanda bir metrik kalıp da oluşturmalar. Aşağıdaki beyitte
 görüleceği üzere şâirin üslubunda sık görülen bu metrik kalıp (her iki misra-

da da 6 kelime bulunmaktadır) beraberinde yarı melodik bir kalıbı da ihtiva etmektedir:

Kulup anlar mâl u nakş u yurdı terk
İngir yola cümle ayak basdı berk (7/35)

Kanı şol cem' olup tiz tağdazlar
Kanı şu şeni' olup yunup uçarlar (63/7)

Melodik kalıpların en belirgin olanları 2000lerin her iki mısradaki istifiye ortaya çıkar. Aşağıdaki heyit hem cümle yapısı (sentezik), hem kelime ve hece sayısı (metrik ritmik), hem de ses sıralanışı (melodik-akustik) bakımından bir takım formlillerin özelliğini taşımaktadır:

Azığumuz yok suçumuz çokdur
Yazığumuz çok suçumuz yokdur (7/88)

Burada ses unsurlarının sıralanışına tekrar dikkat çekmekte yarar var:

A-i-u-u- o -u-u-u- -o-u-u-
-e-i-u-u- -o- -u-u-u- -o-u-u-

Aynı özellikler örnek olarak sunduğumuz şu beyitte de yer almaktadır:

Âlî'n ü 'âmîl tıttfessirler haki
Fâzıl u kümil müzekkirler haki (7/118)

'Â-i- n 'â-i- -ü-ç-i-ü- -a-ı
-â-i- u -â-i- -ü-c-i- e- -a-ı

Cinastara düşkünlüğünü bildiğimize şâim, melodik kalıp'lar oluşturmada ünlülerin sıralanışından başka cinastardan ve aliterasyonlardan da büyük ölçüde faydalandığını görmekteyiz:

Âşinâ olur Hâk'ü hâikî toyyuran'asına
Artar ol gündönü güne hâşâ ki ulça aşma (39/1)

heyitindeki âşinâ (tandık, bildik, yakın), aş (yemek) ve aşınmak kelimelerindeki ses benzerliğinin sağladığı melodidir yarıya ayrıca kullanılan

Ne bellü zâhidem dâyim ne bellü fâsikam nâyiñ
Ne bellü gündüzün sâyiñ ne bellü gece bî-dâram

Ne bellü 'âşıkam miskin ne bellü fâsikam kod-bîn
Ne bellü sâdikam 'mû'min ne bellü ehl-i zünnâram

Ne bellü gam ne hod şâzam ne bellü hîş ü bî-yûdam
Ne bellü âdemî-zûdam ne bellü nakş-ı dîvâram

Ne bellü ehl-i 'irfânâm ne bellü cehl-i nâdânâm
Ne bellü mest ü hayrânâm ne bellü merd-i huşyârâm (12/12-16)

cb. Nida

Heyecan ve coşku: yüksek bir şair olan Kemâl Âlîmî'nin şiirinde nida unsurlarına sıkça rastlanır. Bazen nida unsurları tekriyle birlikte yer alır:

İ kadîm ü zü'l-Celâl ü zü'l-Cemâl
İ mukîr ü ber-kemâl ü bî-zayâl

İ mubezzeh pâdişâh ü bî-zamân
İ mukaddes bî-nişân ü bî-mekân

İ Ganî Sultân ü Seltârü'l-'Oyûb
İ Kayî Sübhân ü Garîbü'l-z-Zünûb

İ sifât Kul huve'llahü ahad
'Ayu-i zât-ı pâk Allahu's-Samed

İ 'âdemden bunca 'âlemin yaradan
İ bekûm ü cümle derdi yaradan (7/1-5)

...

cc. İstifhâm

Şâirin en çok benimsediği anlatım yollarından biri olan soru yoluyla anlatım (bkz. Anlatım Şekilleri), bildiği üzere heyecana bağlı sanatlardan biri olarak istifhâmı meydana getirir:

..

Ayâ gâfil niçe yoldan saparsın
Ki bişü'pî gaflet uluñ çaparsın

Eğer gâzî isefî öz nefsiñ öldür
Niçe mü'minleriñ boynı çaparsın

Niçe kim vîresin nefsiñ murâdın
Uyar düñnen yûzine su sepersin

Niçe bir tokma vü bir hukka iğn
Bu fâr u nânnıñ yire depersin (108/1,5-7)

...

çç, Mecaz

Tasavvuf konusunu çoğu kez kelimelerin normal anlamlarıyla açıklamak mümkün olmamaktadır. Bu yüzden mütesavvıf şâirler ifadede mecburi olarak mecazları baş vırmışlar, böylece tasavvufu bir "mecazlar hazinesi"⁴⁰² haline getirmişlerdir. Mecazlar ve mecaza dayalı diğer sanatlarla kullanımı, Kemâl Ümmî Divânı'nda da bir üslup hususiyeti olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kemâl Ümmî bir heylinde sâlik'i kuş, mürid'i hüchüd ve Tamî'i si-murg mecazları ile verir:

Kimse hiç Sîmurg'a imex uynayınca hüchüde
Pes ne bîsüñ degme kuş kim kancadır Kûh-ı Kâf (75/7)

Şu hey'lerde, sâfillik bilgi ve hayatına aşına olanlarla nlmayanlar, hugday ve kavturg (saçra pısrılınıñ buğday) mecazları ile verilmektedir:

Vardı gıçnıñ zamân içre meger
Bir ey içre tolu hugday bir quval

⁴⁰² İktâ, Güzel, KA. s. 203-208.

Andan ev ıssı bifez buğday alur
Tâ ki sağ içre kavıma i ricâl

Altına od urdı çün kim kızdı sac
Başladılar kalkınaga bi-mecâl

Bu çuvaldagılar anları görüp
İçlerine düşdi inkâr u melâl

Didiler kim boy ne gavgadır size
Dîâ neden oldı mübâh işbu vebâl

Bile bıldük bile düşdük humana
Bile şirdük sizbâile mâh u sâl

İşbu kabda bile tururken henüz
Şimdi kim kaldıfuz anda işikâl

Size ne keşf oldı şol urada kim
Çagnışursız kalkışuban bi-melâl

Sacdagılar anlara cydür hizûm
Ne işümûze gerek buhs ü cidâl

Çünkü haldaş olmadufuz siz bize
Bâri yirmicü ta'n unup inî'â!

Hâlümûzi bilmezsiniz kâlile
Bu mâkâma kaçan irîr ol mâkâl (86/5-18)

ed. Cinas ve l'âde

Taglar şı firâkıñ ödi cânımı bu taglar
Ger düşerise döymeye bu güynüğe taglar

Aglar kıldılın şidenüñ özi gëynür
Kim geçdi 'ömür düşdi kara saçuma aglar

(67/L4)

ce. Teşbîlî

Muhîbbühî serçe götlin avlamaga
Habîbühî 'îşkânı çâh-bâz kıldı (35/15)

Ol ne bûlbûldür ki kargalar gibi
Leşe kalub 'azâm-i gîlî-zâr itmédi(129/15)

Âşur bîlûh çü çeng olsâr kollarıñ rehâb
Vaz gel hu sâz u 'îşreti çeng ü rebûbî ko(112/32)

cf. İstiâre

Virmedi nakkış bulan nakş u range cân u dî
Ag u kara gök ü sarı kızıl u alı n'ider (58/6)

Gîç bu köprüden Kemâl Ümmî kaç ol dustdan yalla
Yohsa ardundan harâmî leşker-i Şeytân yiter (47/34)

cg. Teşlîs ve İntak

Kanun budakda yaprak arasında her seher
Dost dost diyüp ne nâîş ider âbî ü zâr gör (30/18)

Sûbâ dem gövûl kulagin tır çemendin yalla kim
Başladı kuşlar dilinden söylenür ol gizlî râz

Bize dîler kim ganîmet görüb işbu demleri
Kim niçeler ay u yıllar bu sarâyı bulamaz

'Ömrünüz nevrüz u çigdem bigi külcühdür veli
Fikrünüz kaid-i çînâr u serv tahından dîrüz

Hüdhüd ü kurûş gögerçin tûñ vü dîrîrâc-ıla
Tutdılar bu meclis işre her birî bir savt u sâz (317-110)

...

cğ. Telmih

Hız. Muhammed'in doğumu:

O! doğdu! gece kumu put noldi ser-nigün
Yandı tāk-i Kiseri vü tāk oldu tākātī (23/23)

Hız. Âdem'in topraktan yaratılması:

E bir avuç balığı söz söyleden
Kâmil insân idüp ihsân eyleyen (7/8)

Hız. Süleymân ve Hâtem (yüzlük):

Kamu adı Süleymân mülkî tutmaz
Cihânda her yüzlükler Hâtemî olmaz. (72/20)

Kandan müşk (misk) ve nutfeden insanın vücuda gelmesi:

İ kamu dūzvar işi âsân iden
Kant müşk ü nutfetî insân iden (7/7)

ch. Tenasüb

İşi dñr kılmakdñr bunmunda Nisân katresin
Kint dñn ü gün ayın günü yinde gñkde iyidñr

Dışidñr irkek degñl şol kin sözñ girçek degñl
Öğme kim gökeek degñl apzñ sadoñ ya dışi dñr (55/2,5)

ci. Tecrid

Kemâl Ümmî seni sen ko aña gñtsñ ki kela Hñ
Çñ birdñr aña gayr-i O bezârñ, hiñ kemâl immez (3/27)

Kemâl Ümmî kalur ilatñ kamu taksirine her bñr
Ki senden özge i Cihânñ ne kñlñ kime yalvarañ (12/39)

Kemâl Ümmî'ye gñşler tugru yolñ
Ki senññ birñ saña varñ senden (15/11)

cl. Hüsn-i Ta'îl

Bâlhümlerin ol zân kalup agladuğna
Götürdi nûkâbu yine güller güler oldu (33/26)

Ayvâ gülü alma çiçeği hûb tonanup
Güle güle bu meclisê saçı saçar oldu (33/31)

cj. İrsâl-i Mesel

Vefâ umîna gönül gıc dünyeden kim
Hiç agu ağacında bâdım olmaz (72/7)

Dilâf tut gaybet ü bühtânı terk il
Uyarma ko yılanı iñ içinde

Kemâl Ümmî eyit hak sözi örtme
Ki kılıç nesne kesmez kim içinde (119/7,11)

ck. Lef' ü neyr

'Âşık u zâhidîn necâtına
'İşk u zühdi elinde mensûrdur (5)/16)

Fâsik u câhil bahânâ mâdihi kezzâb olur
Fâsik u cehl ü buhlâta medhe yatar olmaz (kişi) (131/38)

İ cübâbâ-yı zamân i tâc u taht ıssı size
'İbret-i mâlk-i Süleymân hikmet-i Lomkân yiter (47/17)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KEMAL ÜMMİ DİVANİ'NINDA DİN VE TASAVVUF

I. DİN

A. İTİKAT

1. Allah

Kemal Ümmî Allah'a, Ehl-i Sünnet düşüncesine uygun bir şekilde yaklaşır. Görüşlerinde sapkın bir düşünceye rastlamak mümkün değildir. Aynı zamanda vahdet-i vücûdçu bir mutasavvıf olarak Dîvân'ında en aşırıdaki kısmı Allah ve Allah'ın "esmâ"sı teşkil eder. Şiir "Esmâ'dî Hüsnâ"⁴⁹ (Allah'ın güzel isimleri)" dışında daha bir çok tanıma ve ibarelerle Allah'a seslenir ve O'nu anar.

Bu isim, sıfat ve tezkîpleri alfabetik olarak şöyle sıralayabiliriz: Âdil, 'Alîy, 'Attâr, 'İzâyet, A'îlê Dilber, Allah, Bâğubân, Bâkî Pâdişâh, Bâkî Şâh, Bay, Bayıl Çalap, Bekâ Sultan, Bî-Zevâl, Bilig, Bir Çalap, Bir ü Bâr, Bir, Cânân, Cebhâr, Ceñil, Cevmerd (Cömerd), Dâyim ü Kâyim, Dil-dâr, Dîlârâ, Dost, Dost-ı Girtû, Du-erhân Cebbâr, Fa'âl-i Muhtâr, Fâ'il, Ferd, Gafîr, Gani Rahmân, Gani Vehîdî, Girdigâr, Görklü Likâ, Gül, Hâfî, Hak Çalap, Hak Ta'âîf, Hak, Hakîm, Hakîm-i Lâ-yemîr, Halâk, Halîfe, Hâlik, Hayy, Hazret, Hekûm, Hocalar Hocası, Hudâ, Hu vü Kâfî (Hak kelimesinin harfleri), Kâdir, Kârsaz, Kayyûm, Kâzî, Kebîr, Kerim, Kibriyâ, Lâ-Yezâl, Lâ-Yezâl, Ma'bûd, Ma'sûk, Mehbûb, Maksûd, Mâslûb, Mevlâ, Mu'min, Muhtâr, Nakkâş, Nîme'-i-Vekîl, O (Ö), Pâdişâh, Pâdişâhlar Pâdişâhı, Penâh, Perverdigâr, Rubb, Rahîm, Rahmân, Râzık, Rezzâk, Sabûr, Samed, Sâni', Sarraf, Settâr, Sevdik, Sîmurg, Sübhân, Şâh, Şâh : Latîf, Şehin-şâh, Şekür, Şem', Şema, Tabîh, Taîm, Ulu Dil-dâr, Ulu Şâh, Vâhid, Vehhâb, Verd (Gü), Yân, Yara-

⁴⁹ bkz. Tatliscî, A. Osmana, Esmâ'dî-Hüsnâ Şerhi, İstanbul, 1993.

dan, Yüce Hâdî, Yüce Sübhân, Yüce Şâh, Zât, Zât-ı Pâk, Zül-Celâl, Zül-Cernâl.

Terriglediğimiz Dîvân'daki ilk 19 manzuma tevhid ve Müminatlardan oluşmakta ve bunlar nusra sayısı bakımından Dîvân'ın yaklaşık üçte birini oluşturmaktadır.

Şâir, Allah'ın bâhsederken konuyu yaklaşımı Kaygınsız Abdal^{40a} ve Yunus Emre'den^{40b} farklı değildir. Allah'ı amaçlarında oldukça samimidir:

İkamü 'âlemân ulu Çâlep'
Ki kulun'dur kamu beg ü çelebî (19/1)

Höcâlar Hücesi 'Aliyy ü Kabîr
Yüceler Yücesi 'Azîm Alluh (5/4)

N'idürüz seni sevmeyen göñlî
Ya seni aırmayan lîsân u lebî (19/6)

Kendisinin "tevhid" ehli bir mümin olduğunu söyleyen Kemâl Ümmî Taîr'ı "tanık" gösterir:

Gerçi 'âsîdür Kemâl Ümmî velî müşrik degîl
Mü'minim tevhidüm üze Taîr tanıkdur benüm (95/12)

Allah'ın birliğini, Kelime-i Teyhid'in (bkz. Kelime-i Şabâdet) Türkçe karşılığı sayabileceğimiz ifadelerle dile getirerek "Taîr birdür"(6/1) der:

Safia isbât iderler milki şekstüz
Ki sen Bir Taîr'sın yok anda şek söz (1/23)

Kemâl Ümmî, Allah'ın kudreti karşısındaki hayranlığını samimi ve sıca bir Türkçe ile dile getirir. O'ne, Adem'in yaratılışına telmihle, "İ her avuç balığa söz söyleden"(7/8) diye hitap eder.

Hudâvendâ ne hoş kudretlerün var
Ki kaldnâ yongiken 'âlemçileri var

^{40a} Bkz. Güzel, KA, s. 216 vd.

^{40b} Bkz. Talat, YED-İ, s. 75 vd.

Hakikat fâ'ili sensûfî her işûf
Ne zıddıfî ne şerikâtın var ne işûf

Münecceh zâttıfî andur sıfâtıfî
Kime kim irac andur sıfâtıfî (1/1-3)

Tanrı, 'âdem(yokluk)den bu 'âlemi yaratmıştır.(7/5) benzersiz ve ortaksızdır. Kitabı ve ölçisi de hakdır. Her türlü beşerî sıfatlardan uzaktır. Zât'ı nezîh, sıfah "Kul Huve'llah" olduğundan ne doğmuştur, ne de olmuştur. O, herşeyi bilir, sırtına şeyhler ve fakihler de kolay kolay cremezler. O'nun yarattığı, görebilenler için g'ınes gibi ortadadır. İskâriyat, dünya hayatı ve eğlencelerini sonsuz sanıp ahireti ummayanlar kördürler. On sekiz bin âlem onun mülküdür, ama onun için hiç bir yer duruk olamaz. Onu bilen, başkasına tapmaz, Nakkaş'ı seven yeryüzündeki nakışları sevmeyiz.(6/2-6) O, kâim güzel koku, pıhtıyı da insan haline getirendir.(7/7)

Ölü yerleri hayâta getiren
Kurû çubukdan yaş tizimi bitiren (7/12)

Ölmez ü geçmez ü korumaz Pâdişâh
Yimez ü içmez uyumaz pâk ilâh (7/13)

Şair, Dîvân'da Allah'ın ululuğunu ifade ederken, devrin İslamî telâkîleri ile birlikte, Orta Doğu lavimleri arasında yaygın olan kozmografik ve astroномik verilerden de faydalanır: Allah'a mekân izafe edilmez. O "şey cihet(ana yön)"e dâim olup "Onsekiz Bin Âlem"i ilmiyle kaplamıştır. Yıldız gökleri O'nun "lâle"dir.(2/6-7)

Senin mekânın ve yönün yoktur. Bizim "sımsık" gönümüzdesin. Bütün seyyarelerle birlikte ayı, günü, geceyi ve gündüzü sürekli döndürürsün. Mu'allak Kârsî'yi çarh üzere asan, bütün zor işleri kolay kılan sensin.(1/6,7,9)

Yedi kat köğü yaratan, her yarı yarı yaratan sensin. Gögün altında yedi yal yeri yaratan da sensin ki o yer: ezelden beri cümle mahbûsu yemiş ve yemeye devam etmektedir. Ağır yeri yel üzere durduran, ulu Arş'ı su üzerinde "düriden(kavislendiren)" sensin. Senin emrinle Yedi Yıldız hüküm sürer, ay ve yıl böylece daima denk düşer. Bunlar ki döner, ağırlar ve kararır: hepsi senin katarlılığına bir işaretin. Ey "Dilek Issı", âlemin bazen soğuk, bazen "hasi(sıcak)" olması senin kudretindendir. (1/10-15)

Kemâl Ümmî, Allah'ın kudretinin ifadesinde, tabiat unsurlarından geniş çaplı olarak faydalanan, Şâir burada (âbiata "cân göz" ile bakmaktadır: Allah, kuvvetiyle yeri tutar ve göğü döndürür; kudretiyle yollar estirir, suları akıtır. Hikmetiyle gese gündüz kar ve yağmur yağdırır; heybetiyle yıldırımları görletir, şimşekleri çaktırır.(2/21-22)

Bir yıl dört "fasi(mevsim)" olur: Kış, yaz(bahar), yaz ve güz.(1/16) Şâir, baharda tabiatdaki bütün değişiklikleri, "işlenen kamu kudretleri", "Şeh Yasası(Allah'ın Yasası)" olarak isimlendirir:

Gör ki nice kıld ölmüş yirleri girü diri
İşlenen bu kamu kudretler O Şeh yasagıdur (29/4)

Giderüp götürürsin kış u yazı
Ki biter yeşertir her yir ti yazı

Dirüldürsin öli tagı vî bâğ
Anç fikr itmeyen tığ vî bâğ

Çemenler tozatur hoş taze gül-zâr
Güler kim bülbüle kıldura gül zâr

Biter hoş tar çiçekler nâzlık ortal
Ki hayvânât anañ her birin ortal

Şakâyık sümbül ü nescin ü hatmî
Hoş illâ solmag olur soñra hatmî (1/17-21)

Kemâl Ümmî'nin, manzumelerinde Allah'tan korkuyla değil, samimi bir "dost" gibi söz edildiği hissedilir:

Bütün yaratılmışlar, O'nun "düzâr"ının müştakıdır.(2/8) Yerde ve gökte bulunan bütün insanlar, cinler, melekler, vahşi hayvanlar ve kuşlar O "Niğâr(sevgili)"ın aşkının zevkiyle zevklenmişlerdir.(2/11)

Allah'ın kullarına karşı şefkat ve merhameti sonsuzdur. O'nun dergâhından, kim ne dilerse ona kavuşur. Bu isiyüzlüktür, şu riyakârdır diye kimseyi geri çevirmez.(2/13) Bütün yaratıklarına, dünyada kesmeden ve zâhid ve tasik ayırımı yapmadan ızzıklarını verir(2/15); âhiret nimetlerini de vermek üzere ahd etmiştir.(2/16)

Ta'în'nuñ si'metlerionü haddi yok kullarına
Kimisi zâhırda her kimisi pînân yâ'ir (47/15)

Ne mutâ'î onlara ki amelleriyle O'na râzı kalsınlar. Şu'lara da yuzuklar olsun ki gî'nâh işleyerek O'na "kukadur(ineilmek)lar.(2/19)

Bütün Divân boyunca şair, her fırsatta Allah'ın bağışlanmasını diler ve bunun için peygamberleri, melekleri, sahabeleri, kutsal mekânları ve diğer dini şahsiyetleri (Bunlar için ilgili bölümlere bkz.) vasıta kılar.

Nişemâ kim yazıgıñıñız çökürür
Senden artuk kınışenemâz yokdurur

Kaputı koyıp ne yire varalım
Taputı koyıp kime yalvaralım

Ryâ yavuz biz dahr kullarıñız
İşğin muhtâcî yohsollarıñız (7/44-46)

Kemâl Ünânî, Vatan-ı Aslî'den ayrılmış olmasını da telmih ederek Allah'a yaxarmakta, Eleşti Meclisi'nde gördüğü Cemâlu'llah'ın hasretiyle canının kul gibi inçeldiğini söylemektedir:

Gelür her dem hayâlün bizi yakar
İçinüzü firâkuñ edî yakar

Kış- kim sevsê bir zihâ dilârâm
Hiç ider mî ü dîlhersüz dil-ârâm(1/33-34)

İlâhî fazlûñla bizi kul yâd
Taputdan ayrı koyup eyleme yâd

Salârıñ hürmetiçân kim bilişdür
Senünile bizi dahr bilişdür (1/29-30)

2. Melekler

Dîvân'da "melek, me'â'ik ve ferîşte" gibi genel isimlerle anılan melekler, semâ ehli, "felek ehli"dirler. Melekût âleminde bulunurlar. Bunların yaratılışları, insanların onları göremiyeseği tarzdedir.⁴⁰⁸

Kemâlî Şamî, melekleri insanlara hizmete bulunduran, sürekli olarak Allah'ı zikretmeleri, ve onların da tıpkı insanlar gibi ölümlü olmaları gibi yönleriyle ele alır, yakarışlarında onların adına bağışlanma diler,

Tasavvufî usana duyulan saygı ve saygının esas sebeplerinden biri meleklerin Âdem'e secde etmeleridir. Çünkü topraktan yaratılan Âdem Muhammedî Nûr'ı taşımaktaydı ve bu nur ile östündü. Mutlak Yaratıcı onlara, Âdem'e secde etmelerini emretmiş, bütün melekler İblis hariç ona secde etmişlerdir:

Ol nûr ile mükerrem idi Âdem-i Sâfi
Kim secde kıldı aña melâ'ik tammâ'elî (23/7)

İnsan, kendisine bu yüce makam bahşeden, ferîşeleri hizmet etmekle görevlendiren Ta'mî'yi unutup "div(nefs)"e kâ' olamamıştır:

....

....

Nî'çün i âdemî sen dîve kulan
Ki hâdimdür saña cümle ferîşte (144)

Ta'mî'ya kul hakkını yapmayanlar alçaktır. Tevhid zikrini dahiye söyleyen, buna uygun davranışlar gösteren insanlar melekten ulu olurlar:

Nefs e yimâ kim dînârsîn gâ'î bayvândan yâ'ia
'Âkla uy tâ kün melekden giçesla insâniken (109/27)

Olur melekden ulu kavlu fi'ile dâ'im
Kağan ki eyde beşer lâ ilâhe ille'lah (4/87)

⁴⁰⁸ Akselî, 1D, s. 74 ve.

'Arş'ı taşıyan melekler (7/139) da diğer varlıklar gibi ilâhî aşk ile dop-doldurlar:

Yürde gâkte vâhş u tayr u cinn ü insân u melok
Ol nigârüñ 'ışkı şevki zevkineñ zevvâkıdur (2/11)

Yaratılan her mahlûk gibi onlar da gece ve gündüz hallerini Allah'a arz eder, 'Arş ve Kürsi'de tevhid zikri yaparlar:

Cinn ü melok bu âdem u hayvân her biri
Dillü dilince hâlini ol Hakk'a râz ider. (54/21)

Kamu melâ'ik ü vildân u hür u gilmânüñ
Düdügi cinn ü verâ Lâ ilâhe ille'llah (4/6)

Meleklerüñ dîn ü gün zikri 'Arş u Kürsîde
Feleklerüñ 'ameñi Lâ ilâhe ille'llah (4/65)

Bir beyitte Şâir, Şeyh Hâmid'den bahsederken amelleri yönünden onı meleklerle benzetir. (27/25)

Dört büyük melek olan Cebbrâ'îl, 'Azrâ'îl, Mikâ'îl ve İsrâ'îl çoğu kez birlikte dile getirilir. Bunlar Allah'a yakınlıkları, vazifeleriyle ilgili teahhü-ler, ölümlü olmaları ve adlarına bağışlarına dilemek gibi yönleriyle ele alınırlar:

Kürhezi Cibrîl ü Mikâ'îl için
Dahi İsrâ'îl ü 'Azrâ'îl için (7/138)

Bir beyitte bu büyük dört meleğin de ölümlü olduğu dile getirilmektedir:

Hem ol dahi ölüser 'âkâbet hem İsrâ'îl
Ne hâdî dîri kalısar Cebbrâ'îl ü Mikâ'îl (90/6)

1. Cebbrâ'îl

Dört büyük melekten biri olup peygamberlere Allah'ın emrî ve yasaklarını getirmekle görevlidir. Kemal Ümmî onu "Cibrîl, Cebbrâ'îl" isimleriyle anar. Allah'ta yakınlığı dolayısıyla kendinden söz eder. (7/138) Bir beyitte Hz. Muhammed'in "peyk"i sıfatını verir:

İ mîzâgâ'î-basar'ı aynık çit Cibrîl oldu sâña peyk
Kamu buyruğuna lebbeyk ü emennâ vü sadaknâ (20/3)

Cebrî'l, aynı zamanda Cibrîl i Emin ulûğu için insan onun vasıtasıyla
İz. Peygamber'e gelen her emre kayıtsız şartsız nıymalıdır:

Di (semî'nâ vü ata'nâ) Aluned'e
Her ne kim indürdi gökden Cebre'l (88/19)

Kur'an'ın indiği ve Cebre'l'in Peygamber'e geldiği vakitler kutlu vakit-
lerdir ve Kemâl Ümmî, o vakitler için bağışlanma diler:

Kamu Kur'ân indüğü evkât için
Cebre'l'ü geldiği evkât için (7/112)

b.İsrâfil

Dört büyük melekten biri olan İsrâfil "Sûr" denilen boruyu üflemekle
yükümlüdür. Boruyu iki kez üfleyecek, birincisinde Allah'tan başka herkes
ölecek, ikincisinde ise bütün ölüler dirilecektir. Kemâl Ümmî bir beyitte,
baharda ölü gibi duran tabiatın birden bire dirilmesini, ilâhî emirle İsrâfil'in
Sûr'a üflemesi sonucu layıkınca insanların yeniden dirilmesine benzemek-
tedir:

İsrâfil-i ra'd urdı bevâda yine Sûr'ı
Dirildi öli yitler ü bî-kerr'ü fer oldı (33/4)

İsrâfil, adının geçtiği iki beyitte diğer büyük meleklerle birlikte
anılmaktadır.(bkz.Melekler)

c.Mikâ'il

Dört büyük melekten biri olan Mikâ'il insanların huzur ve refahı ile ilgi-
li bir görevdedir. Her maddeyi hareket ettirmekle görevlendirilmiştir.

Divân'ula iki beyitte Allah'a yakınlığı ve ümmî oluşu vasıtasıyla diğer
meleklerle birlikte adı geçmektedir. (bkz.Melekler)

ç. 'Azrâ'il

'Azrâil, Dîvân'da "Cemâ'at tagudarı, Cân Alıcı " gibi isimlerle geçen Allah'a yakınlığı, can alması ve kendisinin de öldürülmüş olması (bkz. Melekler) dolayısıyla söz edilir.

Büyük meleklerden olan 'Azrâ'il Allah'ın emriyle insanların canını alır. Kemâl Ümmü nasihat tarzındaki beyitlerinden birinde onun çok anılması tavsiye eder:

Çog aň şu cemâ'at tagudarı şahsı ki nâ-gâh
Gelür kanna lezzetleri bozar ölüm var (46/15)

İnsanlara ölüme vailiğinin kaygısını çekmek gereksizdir. Çünkü 'Azrâil her an insanın canına kasdetmek için beklemektedir:

Sanâ ne mülk ü ne mâl ü ne sîm ü zer kayısı
Çü cânâ kasd ide pürar kafanda 'Azrâ'il (90/5)

Kemâl Ümmü, bazen bir zâhid gibi bazen de bir şüfî gibi 'Azrâ'il'i dile getirir: Cân Alıcı'nın gelip can alıp gittiği zaman insana din, tevhid ve Kur'an yoldaş olmaktadır. (56/7) Tevâ'ilî'llah'a ermek arzusunun dile getirildiği şu beyitte şâir "Ölmeden önce ölünüz" mealindeki hadise(bkz. Hadisler) telmihle halukarak hayıllanmaktadır:

Cân alıcı cânımanı kasd icmedin
İlerürek ölmeyem âh u vâh (113/11)

d.Münker-Nekir(Sorucular)

Kabre giren insana soru soran meleklerdir. Kemâl Ümmü bunları "Münker ve Nekir" isimlerinin yanında Türkçe bir isimle her ikisini de kastederek "Sorucular" diye de anar:

Münker ve Nekir, kabirdeki ilk gece ölüye soru sormaya gelirler. Bu soru-cevap işi bittikten sonra insan orada Mahşere'ye kadar yatacaktır:

Âh ol gice içün ki gele Münker ü Nekir
Soru sora vü Mahşere dek anda yalâ. (121/19)

Kelime-i Tevhid zikri, soruculara verilecek cevapları kolaylaştırır:

Sinünde sördüğü dîn Münker ü Nekir su'âl
Cevâb ü hüccet ider Lâ ilâhe ille'llah (4/98)

Sin (Kahir) Azâbı oldukça zordur. Bunun için Şâir, kabirde görüp “ödü sütaadın(kopmak/patlamak)” insanın hayatayken sorucudan korkması gerektiğini söyler:

Ditliğüñde sorucudan korha gör
Gür içinde görtüp ödüñ sütaadın (96/19)

Sorucular oldukça heybetli meleklerdir. İnsanlar bunu hatırlayarak öldürmü unutmamalıdır:

Ah ol demiğin kimi geleler heybetile tiz
Soru bize sordu soru sar dilüm var (46/49)

Oların ellerinde “odlu topuz”lara benzeyen “gütz”leri vardır:

Afraz ölüñü sinde gelen sorucuları
Kim ellerinde gützi var odlu topuz gibi (132/10)

Şâir, kabir azabından emîn olması ve Soruculara kolay cevap vermesinde yardımcı olması için Allah’a mürâcat kılar:

Sin ‘azâbından bizi eyle emîn
Hem geñez kal sorucılar hüccetün (7/157)

3. Kitaplar

Kemâl Ümmî “dört” sayı ismiyle Dört Kitap’tan bahsettiği gibi zaman zaman onları isimleriyle de zikreder. Dört Kitap’la Davud’a indirilen Zebûr, Musa’ya indirilen Tevriât, İsa’ya indirilen İncil ve Hz. Muhammed’e indirilen Kur’ân kastedilmektedir. Bunlardan Zebûr’un ismi Divân’da geçmemektedir.

Tevhid ve terk düşüncelerinin birlikte ele alındığı bir beyitte Dört Kitap kavramına ledünnî epidan yaklaşıldığı görülmektedir:

Gel âltıyı kuyubân bir yaña yönel zinhâr
Vü'şp talâk ikiye kalma dörde vü bişe (120/10)

Kitaplar -yukarıdaki beyit hariç- daha ziyade zühdi bir bakış açısından ele alınmışlardır. Birlikte söz konusu edildikleri iki beyitte Hz. Muhammed'in isminin zikredilmesi ve onun öğütmesiyle ilgili olarak ele alınırlar:

İ Tâhâ vâ Yâsîn ile memdûh u mülkerrem
İ Tevrât u İncil ile mezkûr Muhammed (22/3)

Tevrât ü İncil içre öğülmüşdür ol İlahîb
Be'm Yidi Muşhaf'ın anı öger her âyeti (23/74)

Dört Kuvab içinde tabii olarak Kur'an'a daha fazla ağırlık verilmiştir. Kur'an'ı "Kitap, İmanı Kıtâbı, Fûrkân ve Nâsîb-i Nâhk" gibi isim ve tanımlarla isimlendirir. Tanrı'nın birliği nasıl şeksiz ve şüphesiz doğmuyas Kur'an'ın da önm kitapı olduğu kesindir.(6/1)

Fûrkân bir "Nâsîb-i Nâhk"tır. Okunması ve emirlerinin tutulması şarttır:

Vâ'iz-i sâmit gerekse üşde kofşuñ ölümî
Nâsîb-i Nâhk gerekse okı tut Fûrkân yiter (47/7)

Fûrkân'ın âyetlerinden biri Kelâm-ı Tevhîd'dir.(4/64) Kur'an'ın muru âli vilâna dolmuşdur ve derecesi yüksektir:

Toludur iki cibâna bu nûr-ı Kur'an'ın
Uludurur rutabı lâ ilâhe illa'llah (4/45)

Rahman, Hz. Peygamber'i âlemlere rahmet olarak vermiş, O da Kur'an'ı insanlara yaymak üzere beraberinde getirmiştir. (22/13) Kur'an, Ahmed(Hz. Muhammed)'in dünyadaki hüccetlerinden biridir. (7/95) Hz. Osman, Kur'an'ı cem'(toplamak) etmiş ve sıkça okumazmur. (23/52)

Kenanî Ümmî, Kur'an, Hadis ve Sunnet'i dinin temel unsurları saymakta, Kur'an ve Sunnet'i "mürşid-i hâdî" olarak değerlendirmektedir:

Togru yol istersen üş şer'-i sirât-ı müstakîm
Mürşid-i hâdî gerekse sünnet ü Kur'an yiter (47/12)

Bunlara uymayanları adettâ azâblarına sert bir şekilde tenkid etmektedir:

Ne Kur'ân'a uyaırsın ne hadîse
Ne milletsin yâ ne dine taparsın (105/14)

Böyle insanlar, Tâurî Kitâbı hükmünü tutmazlar, Oysa "beğ buyruğı" bir berât ile hin ile geçerli olur:

Tâurî Kitâbı hükmi tutulmaz 'acab budur
Beğ buyruğı geçer bilâ ile bir berâtıla (121/15)

Kur'ân-ı Kerim'in Arapçadaki yedi meşhur lehçe ile okunma özelliğine temas eden şâir Yedi Mushaf adına bağışlanma diler:

Yedi Mushaf tîl-ı Kur'ân hakkıçün
Münzel-i tenzîl-i Fûrkân hakkıçün (17/96)

Dîvân'da, Kur'ân'dan daha çok ve sıkça münecât beyitlerinde, bağış dileme ve ölüm sırasında yoldaş olması vesilesiyle söz edilmektedir.(56/17; 7/153):

İ Çalıp soñ demde yoldaşutunuz
Dîn ü imânıla Kur'ân tevbe kil (91/49)

4. Peygamberler

Peygamberlerden genel olarak Nebî, Resûl, Mürsel, Habîyâ, Rûsul, Mürselin diye bahsedilmekte, peygamber kelimesi Dîvân'da bir kez geçmektedir. Bir beyitte peygamberleri, evliyâ, asnâb ve sâfilarla birlikte "merdân" diye isimlendirmektedir (127/24) Dîvân'da peygamberlerin sayısı ile ilgili herhangi bir ifadeye rastlanmaz;

Kemâl Ümmî'de peygamberler genellikle, Muhammedî Nûr'u taşıyanları veya Allah'a yakarışlarda bir vesile olarak, yâhut da dünyanın fâniliğini, ölümlü olduğunu anlatmak için ele alınır. Bir beyitte de 'Ulû'l-'Azam diye isimlendirilen altı büyük peygamber genel olarak ifade edilir.(4/158)

İleniz yer gûk yaratılmadan, Âdem dahi mevcud değillen. Allah geceyi, gündüzi, vakit ve saati düzmenmişken Muhammed'in "nûr"u vardı.(23/4) Hak O'nun için Hazret-i Kudûs'u mevcud kılmaştı.(23/1) Âlem-i Beka n nûr

ile aydınlıktı.(23/6) Muhammed'in nûru kime ulaşırsa onun mertebesini artırır.(23/21)

Bu nûr sırayla diğer peygamberlere sirayet etti. Âdem'den başlayarak Ahmed'e kadar gelmiştir. İiz. Muhammed'in sayyidlığı, peygamberlerin önceri oluşu ezeldendir.(23/1) Bütün Nebiler ve Resûller onun cemaatıdır.(23/27)

Evliyâ ve enbiyâ, Kelime-i Tevhid'i söyleyerek(4/66-158) onunla çeşitli derecelere ermişlerdir.(4/130) Nebiler de zengin, yoksul ve veliler gibi Allah'ın kapısında dilencilerdir.(19/2) İnsan, enbiyâ ve evliyâ ne buyurursa söz ve davranışlarıyla tasdik etmelidir.(78/8) Onlar gibi yaşamalıdır.

Enbiyâ vü evliyâ ne yidi içdi geydise
Siz dehi anı yân içdû anı geydûn sarıdû (85/14)

Bu dünyada yalnız diğer insanlar değil, evliyâ ve enbiyâ da sıkıntı çekmiştir:

İşittük enbiyâ vü evliyâyı
Niçe zâr u perişân kondıgâdî (127/16)

Bu dünyada dünya nebilere de kalmamıştır:

Kâm u Nebîler ü velîler ü saffîler
Yâ ol tabakât ehli her ebrâr ülüm var: (45/42)

Şâir, başışlanma dilerken de enbiyâyı vasıta kılar.(7/81)

a/ Âdem Peygamber

Âdem Peygamber, Kâma İnsan'ın sembolüdür. Şâir, Allah'a hitab ederken Âdem'in yaratılışına telmîze bulunarak bu ölçüyü dile getirir:

İ bir avuç balçığa söz söyleden
Kâmil insân idüp insân eyleden (7/8)

Kamâl Ümmî, "Âdem, Âdem-i Safî, Âdem-i Safîya'llah" diye andığı Âdem Peygamber'i, Hz.Muhammed'e birlikte insanın atası ve dedesi olarak ele alır:

Ahmed ü Âdem'dürür atañ dedeñ
Yâd didüğüm İblis-i pîr-i hüref (76/9)

Çünkü Ahmed'in nûru Âdem'e geçmiş, topraktan yaratılan Âdem'e meleklerden seade etmiştir:

Ol nûrîla mükerrrem idi Âdem-i Sâfî
Kim seade kıldı aña melâ'ik temâmeti (23/7)

Âdem atamız, Havvâ da annemizdir. Nâr, Âdem ve Havvâ vasıtasıyla diğer peygamberlere naklolmuş, onlarda teccellî etmiştir:

Nakl iddi evvel Âdem ü Havvâ'dan ol nûr
Kim Şî'e yâris ola teccellî' celâletü (23/8)

Sonra tevâtür ile evladından evladına geçerek Hz. Peygamber'e kadar gelmiştir:

Kıldı tevâtür ile ülinden âline nakl
Âdem'den Ahmed'e yilişince emâneti (23/20)

Âdem topraktan yaratılmıştır. Toprak, "hîlm (yumuşaklık ve tevâzu)"ın menşei'dir. Âdem bunaula mükerrrem olmuştur. Ateşten yaratılmış olan Şeytan ise kibri yüzölünden "merdûd" olmuştur:

Hîlîle Âdem mükerrrem oldı hem
Kibrile Şeytân merdûd u zelîl (88/12)

Dünyada, görüntüsüyle yüz binlerce kişi Âdemdir. Ama manâda bir tanesi bile Âdem olmaz.(72/16)

Dünya fânîdir. Bu fânî dünyaya en önce ayak basan Âdem ile Havvâ da göçmüştür:

Kam ol Âdem ü Havvâ'ki evvel
Bu mülke geldi giryân kendi göçdi (127/17)

Yukarıdaki beyitle “gıryân” kelimesiyle sadece ağlayarak bu dünyadan geçmeye değil, Cennet’ten çıkarılmaları sebebiyle de ağladıklarına telmih vardır.

Âdem topraktan yaratılmış, sonra bilince toprağa dönmüştür. Çünkü ölmüştür.

Kanı atamız aramız ol Âdem ü Havvâ
Ya Nâh u Halîl Ahmed-i Mubâr ölümi var (46/36)

Kemâl Ümmî, diğer peygamberler gibi Âdem adına da Allah’tan bağışlardan diler ve insan karşılığı kullandığı âdem kelimesiyle Âdem kelimesini cinas teşkil edecek tarzda kalıpte kullanır. (i/136)

b. Şîr Peygamber

Âdem Peygamber’in oğlu ve ondan sonra gönderilen peygamber olan Şîr, kendisine gönderilen “elli sûhûf”la, hikmeti başta olmak üzere bir çok bilgiyi elde etti.

Kemâl Ümmî onu “kurb(yakînlık)” yönüyle (7/81) ve Muhammedî Nûr’ân’ında “tecellî” etmesiyle dile getirir:

Naki itdi evvel Âdem ü Havvâ’dan ol nûr
Kim Şîr’e vâris ola tecellî celâleti (23/8)

c. İdrîs Peygamber

Şîr Peygamber’in torunlarından. Kur’ân’da adı geçen peygamberlerden olup kalem ile yazı yazmayı, iğne ile dikiş dikmeyi ilk defa o bulmuştur.

Dîvân’da “ri’âat” kelimesiyle onu, sağlığında Allah tarafından göğe kaldırıldığı (7/64), Cennet’te ebedi rahat bulduğu ve burada şehsinin Muhammedî Nûr’olduğu dile getirilir

Ol nûrîlaydı Hazret-i İdrîs ri’âatı
Kimi kaldı Cennet içre ebed buldı râhatı (23/9)

c. Nûh Peygamber

'Nûh' 'Azîm denilen altı büyük peygamberin ikincisi olup İdris Peygamber'den sonra gelmiştir. İdris Peygamber'in göğe çekilmesinden sonra azgınlık gösteren ve putlara tapmaya başlayan kavmine peygamber olan Nûh, onları Allah'ın yoluna çağırması, fakat kavmi inanmadığı gibi kendisine de birçok kötü muamelede bulunmuşlardır. Kendisine inanmayanlar arasında oğlu da bulunmaktadır.

Nûh Peygamber beddu'â edince Allah'tan kendisine gemi yapması emredildi. Kendisine inananların bindiği bu üç katlı gemiye ayrıca hayvanlardan da birer çift alındı. Nûh Peygamber kendisine inanmayan oğlu Yam(Ken'an)'ı da bu gemiye çağırdı. Fakat o gelmedi. Altı ay süren Tûfân hadisesinden sonra gemi Cûdî Dağı'na oturdu. Bütün insanlık helâk olmuştu. Bundan sonra insanlar Nûh'un oğulları Sâmî, Hâm ve Yâfes'in neslinden türemiştir. Bu yüzden Nûh, Âdem'den sonra insanlığın ikinci atası sayılır.

Kemâl Ümmî, Nûh'u "Tûfân" olayıyla ilgili olarak anmaktadır. Muhammedî Nûr, Tûfân'da Nûh'un kurtuluşunun vesilesidir;

Olî'nûrlaydı Nûh'a zı-Tûfân'ı u-gam necât
Kim konch Cûdî üze gemisi selâmietî (23/10)

Bir başka beyitte Nûh'un muhtemelen Tûfân olayı öncesinde gemisine binmeyen oğlunun bir dalga vasıtasıyla boğulması üzerine ağlaması(nevha-i Nûh) söz konusu edilir ve bağışlanma dînenir.(7/61)

Sâir, Allah yolunda adını atabilmesi (seyy ü sülûkünü tamamlayabilmesi) için diğer bazı peygamberler gibi Nûh'u da vesîta eder.(1/136) Ayrıca dünyanın tâñlılığının söz konusu edildiği beyitlerde, belirgin olmamakla birlikte Nûh'un uzun yaşamış olmasını da katarak övmü hatırlanmakta, insanları uyarmaktadır. (127/18;46/36)

d. Hûd Peygamber

Hûd, Yemen'deki 'Ad Kavmine gönderilen peygamberdir.

Dîvân'da, 'Ad Kavmi'nin azgınlıkları üzerine Allah'a niyazda bulunması ve şiddetli yol şeklinde gelen Hâblî gazapın kendine inananların etkilementesi vesilesiyle söz edilir. Yol felâketinden kurtulmasının ve kavmini kurtarmasının sebebi Muhammedî Nûr'dur:

Ol nûrlaydı kavmîle Hüd'ı emîn iden
Yıldırı ki 'Ad Kāvmi'ne kıldı belâketi (23/11)

Şair bir beyitte Hüd'un "Âmân"ı için bağışlanma diler.(7/62) "Amân", Hüd'un, azgın kavmini cezalandırmak için işi Allah'a havale etmesi niyazıdır.

Bir beyitte de şair, Allah'a "velun tuf" diye yakarken Hüd'un mânevîyatından yardım diler.(1/336)

e. Zül'İkarneyn Peygamber

Kur'ân'da adına bir sure hutunmakla birlikte peygamberliği veya velîliği hususunda görüşler ihtilâfıdır. Asıl adı İskender olup Yemenî ve Makedonyalı İskender'lerden daha önce yaşadığıdır. Dîvân'da ismi Zül'İkarneyn olarak geçmekte ve adına bağışlanma ditenmektedir.(7/70)

f. İbrâhîm Peygamber

Kur'ân'da ismi geçen peygamberlerden olan İbrâhîm Peygamber, Mezopotamya'daki Keldânî kavmine gönderilmiştir. Soy bakımından Hz. Muhammed'in atalarındandır. Kemal Ümmi, İbrâhîm Peygamber'i "İbrâhîm, Halîl, İbrâhîm Halîl" isimleriyle anar. Ateşe atılması, şehâsi (cömertliği), terk sahibi oluşu ve İsmâ'il'i kurban etmek istemesiyle ele alınır.

Taam'ın idâlesindeki Nemûd, İbrâhîm'i ateşe atılmıştır. Muhammed'in nûrunu taşıması sebebiyle İbrâhîm yarması; ateş, bu nûr sebebiyle gülîstân olmuştur. İbrâhîm Peygamber, cömertliği, misafirperverliği ile temâyüz etmiştir:

Ol nûrla Halîl'e hem nûr oldu gül-istân
Hem kıldı el şehâvetilê bol ziyâfeti (23/12)

İbrâhîm Peygamber "terk" ile Halîl (Allah'ın Dostu) makamına ulaşmıştır. (88/16) Gördüğü bir rüya üzerine oğlu İsmâ'il'i Allah'a kurban etmek ister. Allah'a olan sevgisi sebebiyle İsmâ'il'e hiçak çıkarır. (7/65) Kemal Ümmi Dîvânı'nda, İsmâ'il, İbrâhîm için dünya muhabbetinin, dünyaya bağlılığın bir sembolü olarak ele alınır. İbrâhîm, İsmâ'il'in sevgisini kalbinden çıkardığı için Halîl olmuştur:

Hubb-ı İsmâ'îl'i kalbinden yuduğu'nı Halîl
Ana koç gönderdi Hak kurbân idüben yûzdiler. (68/5)

"Peygamberler de (bütün insanlar gibi) elbâmlüdür" mealindeki bir beyitte şâir " İlahî atamız atamız Âdem ile Havvâ; hemî Nûh ile Halîl, Ahmed-i Muhtâr nerede?" (46/36) diye sorar.

g. İsmâ'îl Peygamber

İbrâhîm Peygamber'in oğlu olan İsmâ'îl, Dîvân'da Allah'a kurban edilmek istenmesi, gökten kendisi için koç indirilmesi ve Muhammedî Nûr'u taşıması yönleriyle ele alınır.

Halîl, İsmâ'îl'in sevgisini kalbinden 'yumaş', onu Allah'a kurban etmek istemiştir. Ancak çaldığı bıçak, Muhamedî Nûr'u taşıyan İsmâ'îl'i kesmemiş. "âfer" savılmıştır:

Hubb-ı İbrâhîm içün kim i Celîl
Çaldı İsmâ'îl'e bıçak ul Halîl (7/65)

Ol nûrîlaydı kesmemek İsmâ'îl'i bıçak
Huk koç üdî virihidi savın ul âferî (23/13)

Diğer yandan İsmâ'îl, babası İbrâhîm açısından dünya sevgisinin, belki mâsivânın bir sembolü olarak değerlendirilir. (68/5)

İsmâ'îl Peygamber'le birlikte heyitlerde yer alan kurbandan genellikle koç diye söz edilmekte, bir beyitte de "Ulu koç" olarak geçmektedir. (7/65)

h. İshâk Peygamber

Hz. İbrâhîm'in ikinci oğlu olup Şam ve Filistin ahâlisine gönderilmiştir. İbrâhîm Peygamber'in dinini tebliğ etmiştir. Kur'ân'da adı geçen peygamberlerdendir.

Bir beyitte diğer peygamberlerle birlikte adına hümeten haşılanrıa dîlenmektedir.(7/67) Bir başka beyitte ise dünyanın fânîliği vesile edilerek anılmaktadır. (127/18)

ı. Ya'kûb Peygamber

İshâk Peygamber'in oğlu olup Ken'ân Cilesine gönderilmiştir. Kur'ân'da adı geçen peygamberlerdendir.

On iki oğlundan en çok sevdiği Yûsuf, kardeşleri tarafından kıskançlık sonucu kuyuya atılmış, sonra da Ya'kûb'a , onun bir kurt tarafından yendiği söylenmiştir. Yûsuf'a olan düşkünlüğü ve duyduğu hasretle ağlamaktan güzelliği kör olmuştur.

Kemâl Ümmî, Ya'kûb Peygamber'i "firâk ve hüzn"ü sebebiyle öyle getirir:

Dahi Ya'kûb'ün firâkı hüznüçün
Yûsuf'ün kurb'ü vîsâl ü hüznüçün (7/64)

Bir beyitle de diğer peygamberlerle birlikte dünyanın fâatiliği konusunda ismi geçer.(127/18)

ı. Yûsuf Peygamber

Mısır ahâlisine peygamber olarak gönderilen Yûsuf, Ya'kub Peygamber'in en sevdiği oğludur. Kendisini kıskanan kardeşleri tarafından bir kuyuya atılıp, sonra kâhî gömleği babasına götürülerek kart tarafından yendiği söylenmiştir. Atıldığı kuyudan kervaneler tarafından çıkarılıp Mısır'a götürülerek Mısır Azizi(Maliye Bakanı)'ne köle olarak satılmış, azizin karısı Züleyha'nın iltîrasına uğrayarak zindana atılmış, uzun süren bir zindan hayatından sonra çıkıp Mısır'a Aziz olup Züleyha ile evlenmiş babası ve kardeşlerini de getirterek orada yaşamışlardır.

Divân'ca "Yûsuf, Yûsuf-ı Ken'ân, Şâh-ı Ken'ân" isimleriyle anılmaktadır. Allah tarafından kendisine "rûya tâ'biri" ilmi öğretilmiştir. Divân'da Muhammedî Nûr'u taşınası, güzelliği, zindana atılışı ve seyr ü şâhktaki bazı hallerle ilgili olarak kendisinden bahsedilmektedir.

Yûsuf, Muhammedî Nûr vâstesiyle zindandan çıkıp mevki ve makam sahibi olmuştur:

Ol nûrîsıydı Yûsuf'a câh içre bahr ü câh
Hem tahr ü tâh ü hüzn-i cemâî ü icâfeti (23/16)

Zelîha, can gözüyle baktığı için Yûsuf'un bânatındaki güzelliği görmüş fakat Yûsuf'un kardeşleri görsemedilerdir:

Görmedi hem Yûsuf'un kardeşleri
Ol Zelîhâ gördüğü gibi cemâl (86/28)

Kemâl Ünüsü, Yûsuf'ua güzelliğini, Hz. Peygamber'le kıyaslar: Yûsuf daha güzel-fukâi Habîb daha sevimlidir (23/33)

Bir heyitte şâir, Yûsuf'un ismini zikretmeden dünyayı bir zindana kendisini de Yûsuf'a benzettiği olur:

Ben bu zindân içre mahbûs u garîbim gey fakîr
Ol dükenmez bânûcîs ü mîlket ü bâhum kam. (137/5)

Seyr ü sülûkte "hayret" makamına eren sâlikin halının anlatıldığı bir heyitte gönlü Yûsuf olmuştur. (64/11) Dünya güzellerinin ve güzelliklerinin hepsi mutlaka sonludur. Sâlik öyle bir cemâl istemelidir ki güzelliğine zevâl ermeyecek olsun:

Bir cemâl iste ki hiç immeye hüsnüne zevâl
Kalmadı hüsn-i bakî Yûsuf-ı Ke'nân'a göñül (89/12)

Bu dünya fânî ve âlîmlüdür. Nice peygamberler gibi Şâh-ı Ken'ân Yûsuf da geçmiştir. (127/18) Allah'ım, sen bizi Ya'kûb'un firak ve hüznü, Yûsuf'un güzelliği ve sana yakınlığı için bağışla. (7/64)

1. Eyyûb Peygamber

İsrâîlîgulları'na gönderilmiş bulunan Eyyûb, Hz. İshâk neslinden olup Kur'ân'da adı geçen peygamberlerdendir. Kendisine yedi kişi iman etmiş, uzun süren bir hayatı olmuştur.

Hz. Eyyûb varlıklı bir insandı. Allah kendisini imdahan etmek istedi. Bir felakete çocukları ölüp, peşitir vesilelerle mal varlığı elinden çıktı. Her zaman olduğu gibi şükür ve sabırda sebat etti. Günden güne artan bir hastalık yüzünden, evinden başka herkes kendisini terketti. Yedi yıl süren bu hastalığı süresince sabırla yüksetmeye devam etti.

Din ve edchiyatta sabrı sembolü olan Eyyûb Peygamber'i Kemâl Ünüsü de "bellîya sabr" ile anar ve Muhammedî Nûs'un onu koruduğunu söyler:

Ol nûrlaydı saîr ile Eyyûbı saklayan
Kim döndü soñra sıhbatereñe ü sekâmneti. (23/17)

Bir başka beyitte, Eyyûb'un belaya şahı, şâhin bağışlamına dilaşında söz konusu edilir.

k. Şu'ayb Peygamber

Hiz. Mûsâ'nın karıncıyederi olan Şu'ayb Peygamber, Hz. İbrâhîm'in dinini İsraîlîlara tebliğ etmiştir. Kur'ân'da adı geçer.

Bir beyitte Üzeyr Peygamber'le birlikte adı geçer:

Hom nebîlerüñ Şu'ayb'ıla 'Üzeyr
Hürmetiñleñ âhirimiz eyile hayr (7/68)

l. Mûsâ Peygamber

İsraîlîgullarına gönderilen peygamberlerden olan Mûsâ, Divân'da "Mûsâ, Mûsâ bin 'İmrân, Mûsâ-yı Kelîmü'lâh" isimleriyle geçmektedir.

Divân'da genellikle Tûr Dağı'nda Allâh'a münacat kılması, Allah'ın kendisine hilaf emesi ve Cihannû'a karşı gösterdiği mucizeler dile getirilir. Mûsâ'nın "âşâ"nın söz konusu edildiği bir beyitte Muhammedî Nûr'un, Mûsâ'nın mucizelerinin kaynağı olduğu bildirilir:

Oñ nûrlaydı muciz-i Mûsâ 'asâsınñ
Kîme ne dilerse kıldı kabûl oldı hüceñ (23/18)

Bir kısım beyitlerde Hz. Mûsâ ile Hz. Muhammed ulaştıkları makamlar bakımından kıyaslanır ve Hz. Muhammed'in makamlarının daha yüksek olduğu ifade edilir.(23/68)

Mûsâ kî münîcâtını Tûr üzre kılardı
Mî'rac dîni 'arş oldı saña Tûr Muhammed (22/17)

Tûr üzre birâñ oldı aña (Fâ'ile'u na'leyk)
'Arş üzre virilde saña destûr Muhammed (22/18)

Şâir münâcât mahiyetindeki bazı dîvâslarında, bu dünyaya Mûsâ bîn İbrâhîm konda göçtü(127/20); Allah'ın sen hizi Mûsâ için bağışla(7/69) diye niyazda bulunur.

Mûsâ ve Tûr kelimeleri, tasavvutta "âşk" ve "gönül"i temsil ederler. Kemâl Ümmî de Tûr kelimesini bir boyutu bu anlamda kullanıyor. Çünkü Tûr gibi gönül de Allah'ın "teccilî" ettiği bir yerdir:

Ârifle her nefesde bir Mî'râc
Gönülle her mâhalde bir Tûr'dur. (51/25)

m. Hzır Peygamber

İbrâhîm Peygamber'den sonra yaşamış bir peygamber veya velî. Edebiyatla genellikle Zû'l-kamâyın ve âb-ı hayât (veya âb-ı hayvân) ile bütüklük geçeri.

Kemâl Ümmî, bir bahar tasvirinde Hzır'ı gökyüzü ve yeryüzüne "âb-ı hayâtı saçması" ile zoru ediniz. Baharda saçılan âb-ı hayât, tohumatta kış sebe-bayla ölmüş (kurumuş) bitkilere ruhların arışmasını sağlamıştır. Şüphesiz burada bir manevî dirilişmeye işaret edilmektedir.

Saçılır Hzır semâvât u 'arza âb-ı hayât
İrşâdî ölmü nebâtât cismine ervâh (28/16)

n. Zû'l-kifl Peygamber

İsrailîğöllarına gönderilen peygamberlerden olup ilâhî emir ve yasakları kuzmadan, sabır göstererek tebliğ etmeyi üstlendiği, kefil olduğu için bu isimle anılır gelmiştir. Kur'ân'da ismi geçen peygamberlerdendir.

Kur'ân'da "salih"lerden olduğu bildirilen Zû'l-kifl'in bu yönüyle ele alındığı ve şâir tarafından bağışlanmaya vesile kıldığı düşünülebilir. (7/67)

o. Yûnus Peygamber

Mezopotamya civarına gönderilen bir peygamber olup Kur'ân'da adı geçmektedir.

Yûnus Peygamber denize atılmış, orı bir balık yutulmuştur. Fakat kendisi hahşın karında da ibadetini devam ettirmiştir. Kemâl Ümmî, Yûnus Peygam-

ber'in Şalik karnındaki durumunu "hapis" olarak değerlendirmekte, onun adına başışlanmardilemektedir.(7/62)

ö. Dâvûd Peygamber

İsrailoğullarına gönderilen peygamberlerden olup aynı zamanda hükümdardı, İsmi Ker'ân'da geçen Dâvûd Peygamber'in sesi çok güzeldi. Kendisine gönderilen Zebâr'u okumaya başladığında kuşlar havadan uçuşlarına iner ve onun söylediklerini tekrar ederlerdi.

Kemâl Ümmî Dâvûd Peygamber'i, Muhammedî Nûr'u taşıması, güzel "nağma"lar söylemesi (7/62), demire istediği şekli vermesi ve adaletle hilâfet etmesi gibi özelliklerle anar:

Oî nûrlâydı Dâvûd'a râim olduğı demür
Hem yir yüzünde 'adlîliğ kıldı hilâfeti' (23/14)

p. Süleymân Peygamber

Dâvûd Peygamber'in oğlu olup İsrailoğullarına gönderilen peygamberlerdendir. Hem hükümdar hem peygamber olan Süleymân 12-13 yaşlarında tahita geçmiş, bütün Ortadoğuyu hakimiyeti altına almış, babası zamanında baş'lanan Mescid-i Aksâ'yı özen göstererek tamamlamıştır.

Allah tarafından kendisine insanlar, cinler ve hayvanlara hükmetme yetkisi verilmiştir,

Kemâl Ümmî, Süleymân Peygamber'i dünyaya hükmetmesi, Allah'ın kendisine verdiklerine şükretmesi, "Kuş Dili(Sır-ı Vahdet)'ni bilmesi, üzerinde İsm-i 'Azâm yazılı mübâre-yüzlükle devler, periler üzerinde otukli olmasının gibi yönleriyle bazen doğrudan, bazen tehmide dile getirir. Süleymân, Muhammedî Nûr'u taşıması sebebiyle yeryüzünde görünen ve görünmeyen bütün canlıların hükümdarı olmuştur.

Oî nûrlâydı ahî Süleymân şüddüğü
Hemînis ü cin ü vahşe vî tayru emâretü (23/15)

Nasıl ki her yüzük İlâtem olmaz ise her adı Süleymân olan da Hz. Süleymân gibi olmaz.

Kamu adı Süleymân mülki tutmaz
Cihânda her yüzükler Hâtem olmaz (72/20)

Çünkü Süleymân Kuş dili'ni bilirdi. Baharda tahırtın canlanması, kuşların ölmeye başlaması Kamâl Ümmî'de tasavvufî yağışmalar yaptırır. Kuşların söz ve sözü ilâhî sırları (Vahdet Sırrı) fışkırtmaktadır. Bunu her sırdaş görünene söyleyemeyiz:

Bu sazı-sözi Süleymân hile-i kuş dîvânı
Bu râzi dîvânîz ilâ her ehl-i hem-râze (36/24)

Nefis terbiyesinin konu edildiği bir beyitte şâir nefis deva, aklı da Süleymân'a benzeterek Süleymân ve dev arasındaki ilişkiye teknîkîte bulunmaktadır. Süleymânın akulla ilişkili olarak dile getirilmesi, nefis terbiyesinde "imânî akl"ın, vücutta nefis üzerine sultan yapılması gerçeğini ifade etmek içindir:

Cehdile nefisîlâ divân öldürmeğe
"Akluñ"ıyle Süleymân tevbe kıl (91/16)

Bir beyitte şâir şeyhi Hoca "Ali"yi överken, onun irşadının "Süleymân meseli" olduğunu söyleyerek Süleymân Peygamber'i bir benzetilen olarak alır (24/4)

Dünyanın fânîliğini ifade edildiği kısımlarda Süleymânın saltanatının bile sonlu olduğu dile getirilerek insanlara uyandırılabilir.

Cihânı hükmine mahkûm iderler
Ezel hükmine feridân kındı göçdi (127/11)

Nişe mağrûr olasın sen bu mülke
Ço Dâvûd u Süleymân kındı göçdi (127/19)

İy zamanın tahipleri ile taht ve taç sahipleri, ibret istiyorsanız, Lokman'ın hikmeti ve Süleymân'ın mülkü size yeter (47/17);

Bu sarây ın hây u hây u ton u tay asası ne
Çünkü kalmaz cihân mülki Süleymân'a gönül (89/13)

Süleyman Peygamber de şâirin bağışlanma dileşiminde vasıta kıldığı kimselerdendir. Bir beyitte Süleyman'ın, Allah'ın verdiklerine şükretmesi zikredilerek onun hürmetine bağışlanma diler.(7/63)

r. Lokmân Peygamber

Kur'ân'da ismi geçmesine rağmen peygamber mi yoksa velî mi olduğu hususunda kesin bir bilgi yoktur. Allah, kendisine "hikmet(akıl, idrâk, anlayış, ilim)" vermiştir. Edebiyatta Lokmân Hâkim olarak sıkça isimlerde bulunulur. Kemâl Ümmî de onu "hikmet" vesilesiyle anar:

Hikmet-i Lokmân'ı Zî'l-karneyn için
Ol Habîb'ün Seyyide'î Kevneyn için (7/70)

Bir başka beyitte de Lokman, ölümlü olması dolayısıyla bir "ihret" unsur olarak zikredilir.(47/17)

s. Dâniyâl Peygamber

İsrailoğullarına gönderilen peygamberlerden olup Hz. Mûsâ'nın dinini insanlara tebliğ etmiştir.

Kemâl Ümmî O'nu "Dâniyâl'ül İsm-i ishkâkoş'un" diye anar ve Allah'tan bağışlanma diler.(7/67)

ş. 'Üzeyr Peygamber

İsrailoğullarına gönderilen peygamber veya velilerdendir. Mûsâ Peygamber'in dinini tebliğ etmiştir.

Kemâl Ümmî, bir beyitte Şu'ayb ile birlikte anar.(bkz. Şu'ayb Peygamber)

t. Yahyâ Peygamber

İsrailoğullarına gönderilen peygamberlerden olan Yahyâ, 'İsâ Peygamber ile akrandı. Kur'ân'da isminin Allah tarafından konduğu bildirilmiştir. Gece gündüz ihadet eden Yahyâ Dîvân'da "havf(Allah korkusu)"la söz konusu edilir.(7/62)

a. İsa Peygamber

Kemâl Ümmî, 'İsa Peygamber'i " 'İsî, 'İsâ, 'İsâ İsm Meryem, 'İsâ-yı Ruḥi'ülâh, Mesih" isimleriyle anar.

Divân'da 'İsa Peygamber'in Muhammedî Nûr'ın taşıması sebebiyle Etemde mucizeler göstererek seyr ü soyakat etliği dile getirilir:

Ol nûnıyde 'İsâ ölüfer dirilidügi
'Âlemde mü'cizâtıla seyr ü soyâhatı. (23/19)

Hiz. 'İsâ için ayrıca " yayak mûsâtîr" tanımlamasıyla dikkat çekici bir isimlendirmede bulunur ve Meryem'i diğer Meryemlerden ayırır:

Mesih olur mı her yayak mûsâtîr
Kamu 'İsâ anası Meryem olmaz. (72/19)

Masih sıfatı Divân'da daha ön plandadır. Kavramı inandırmak için bir çok mucizeler gösteren 'İsâ'ya "mashetmek" suretiyle cansızlara can vermesi dolayısıyla edebiyatta sıkça teblihlerde bulunulur, Kemâl Ümmî de aynı şeyi yapar: 'İsâ'nın nefesi (dem) ölüleri diriltir.(23/19)

İki beyitte 'İsâ, "seyr ü sülûk" konusu ile ilgili olarak dile getirilir. İlkinde 'İsâ "bayet makamı"ndaki sâlikin gönlü için bir henzatilendir:

Gâhî agar 'İsî gibi göklere seyr ider göği
Gâhî yiri Yûsuf'ıayın zîr 4 zâmîn ü çâh olur. (64/11)

Diğerinde ise sâlike öğüt verilmekte, dünya ile "kaydırı(bağır)" kesmesi hususunda Mesih'in "igne"şene telminte bulunulmaktadır:

Yüküñi yeynildi gör i yol er
Kim Mesih'e ignesi öldü saklî. (88/5)

Beyite geçen "igne", Hiz. 'İsâ'nın Hakk'a sülûku esnasında, onun Dür-düñn Felek'ten öteye geçememesine sebep olan bir dünya meradır.

'İsa Peygamber de Kemâl Ümmî için Allah'tan mağfaret dilemede bir vasıta, dünyanın ölümlü olmasında bir ibrettir:

Tûr u Mâsâ-yı Kelîmü'llah için
Hem dem-i 'İsâ-yı Rûhu'llah için (7/69)

Kamî İdîs ya 'İsâ ibnî Maryem
Dahi Mûsa bîn-İmrân kârdı göçdi (127/20)

ü. Cerrîs Peygamber

Kelâm'da adı geçmeyen bu peygamber, Hz. 'İsâ'dan sonra, onun şeriatıyla hükmetmek üzere gönderilmiştir. Kavmi tarafından yenilgiye uğatılmış, fakat yine dirilmiştir.

İsmi bir beyitte "dem(kan)"i vesilesiyle geçmektedir.(7/61)

v. Muhammed Peygamber

Kemâl Ümmî Divân'ında rabîi olarak Hz. Muhammed sevgisi, Allah'tan sonra en üst seviyededir. Divân'da Hz. Muhammed'e doğrudan veya telmîh ile işaret eden çok sayıda beytin yanı sıra hakkında yazılan dört Na't (bkz. Meâin. 20,21,22,23 n.m.) ile de ağırlıklı bir yer verilmiştir.

Hz. Muhammed Divân'da şu isim ve sıfatlarla anılır:

'Âlemîlerü Muhtâr, Ahmed, Ahmed-i Muhtâr, Delîl, Dost, İhsâ'î Kâsım, Fâhri 'Âlem, Gîrû Kel, Habîb, İlahî Ahmed, Hâdi-yi Sübûl, Hak Resûl, Hak Resûl, Halkuñ Yığı, Hâmid, İmâm'î Mürselin, Kılavuz, Mâh-i Bedr, Mahmûd, Mîmî İl Dâl, Mîtevhâ, Muhammed-i 'Arabî, Muhtâr, Mukrredâ, Murtezâ, Mustafâ, Nebî, Ol Dost, Ol Yâr, Peygamber, Resûl, Resûl-Allah, Sâderu'l Vu'dû'l Emîn, Sakâleyn, Sâkî, Seyyid-i Muhtâr, Seyyid-i Rûsul, Seyyid-i Sââir, Seyyide'l Kevneyn, Tabîr, Ümmî Mustafâ, Yâr, Yazuk Derdi Tabîbî, Yüzi Ag Yâr, Şefî'el Müzminin, Şems-i Du-cisân,

Kemâl Ümmî, Hz. Muhammed'i ehî-i sünnet itikadına uygun tarzda anar ve anımsar. Kaimatın onun hürmetine yaratılışına "Levlâk" sözüyle telmîhte bulunur.(23/39) Bir beyitte de açıkça bu hadîs-i kudsiyi kıtaba eder:

(Levlâke İsmâ haloktû'l evlâk) dîdi ol Hak
Şanında senûü i özi mebrûr Muhammed (22/16)

O, 'Âlemlere rahmet olarak gönderilmiş ve Kur'ân'ı şefaatçi olarak getirmişti:

'Âlimlere rahmet veribidi seni Râhman
Kur'ân'ı getürdün bile menşûr Muhammed. (23/13)

Dîvân'da, Na'î olarak yer alan manzume erde, onun peygamberlerin önderi olduğu, henüz Âdem yaratılmadan onun nûrunun yaratıldığı ve bu nûrun zamanla diğer peygamberler vasıtasıyla tekrar kendisine ulaştığı dile getirilir:

Ol Seyyid-i Râsul ki ezeldür siyâdeti
Ol Hâdi-yi Sübûl ki ebedidür hidâyeti (23/1)

Kevneynûr ulusu Sakaleynûr İmâmı'dür
Annâ hem enbiyâ vü rûsuldür cemâ'atı (23/27)

Âdem bu âlem içre kadere başlamadı aruñ
Urulmuştu furkına tâc-ı risâleti (23/2)

Hazîre-i Kudûs onun için hazırlanmışken henüz Kudûs, Yezrib ve Berha Vilâyetleri yoktu.(23/3) Allah henüz geceyi, gündüzü, vakri ve saati düzenlememiş: 'Arş ve Kürsî'yi (23/75). yeri ve göğü yaratmamışken onun nûru vardı. (23/4) Ay ve gündün eser yokken, Âlem-i Bekâ o nûr ile aydınlıktı.(23/6) Ezelden ebede bütün uluların bahi ve sandıkları o nûr sayesinde.(23/5):

Her kims vâris oldısa nûr Muhammed'ün
Arturdu'ızz u devlet ü câh u celâleti (23/21)

Bu nûr, tayâtür ile nasiiden nasile geçerek, Âdem'den Âamed'e (hkrz. diğer Peygamberler) kadar bir emanet olarak geldi. (23/20)

Kemâl Ümmî, Na'îlerinde Hz.Muhammed'ia meziyetlerini sıcak ve samimi bir şekilde dile getirir. Bu dile getiriste Hz.Muhammed'e ikinci şahıs olarak "Sen" diye hitâbeder:

Ey evvelî ve ahîrî mâ'mûn, bâtın ve zâhiri plâ-nûr (22/1), Tâbe ve Yâ sin ile âğûlm'ış, Tâvrat ve İncil'de zikredilmiş(22/3),Yedi Mushaf'ın her bir ayetinde üğülmüş(23/74), sûnet ve ayetlerle bilinen, şariat ve peygamberliğiyle meşhûr(22/4), insan ve cinlere hükmeden, bütün yönetici-

lerin emrinde olduğu (22/5), Allah'ın zevğilişi, günah derdinin tabiihi, bütün hastaların ve hastalıkların şacı (22/6), bütün günahkarların ümidi ve şefaattisi, dostlarını sevindiren, düşmanlarını kahr eden (22/7), cömertliğin kaynağı (22/8), sözleri sâdık ve hatırı deryâlar kadar engin, her hazine-âînenin madeninin kâşifi (22/9), bütün fesâd düşüncelerden uzak (22/10), baht hil'atını ezelede giymiş ve dünya varlığından uzak (22/11), bu dünyada çok ağlayıp az gülen, ebedî dünyada sevinçli ve mutlu olacak olan Muhammed (22/12);

İfakıfida (La-¹amrîk) diyûben and içer Allah
İ muhtereri dî şâkir ü meşkûr Muhammed (22/14)

Kamu gâyi'ü sufa hâzır ne kim var eyvel ü âhır
İrak ü yakîn and eñ bir ayü sâhib-nazar bîni (20/4)

Mu'allâ vü müzehhibisâ müzekkâ vü mü'eddehsin
Mükarreblerden âkrehsin sen i muhtâr ü Mevlânâ (20/11)

Müzeyyensin kamu zeynâ ki seyyidsin bu kevnecynâ
İnşâ'dû Kâbe Kuvseyn'e makûmâ oldu Ev-odnâ (20/14)

Sen bütün dal ve budakların aslısın. Âlem senin saçılmış tohumuyla döpdola. Senin şeri'atının boyu Mînâ'nın Kubbesi'nden 'Arş'a ulaşmıştır. (20/8) Bütün bilgilerin en bilgini sensin (20/12) Tanrı sana ezel'den "Kenzi lâ-yefnâ"yı vermişken sen kâinat ve sahâle hareket edip yoksulluğunla övündün (20/10). Din sarayını yapıp, erkân ve ayinî belirleyip geleceğin redbirdlerini de alıp bu dünyadan öyle göç ettin. (20/9)

Divân'da, Hz. Muhammed'in soyu, sıfat ve güzelliğini dile getiren heyitlere sıkça rastlanır. Hz. Muhammed'in cismi (22/2) ve rubu mutabhan (teniz), soyu "arî"dir. (1/20) O, halkın yegî ve yarutuluş bakımından en üstünüdür. (20/1)

Hz. Muhammed'in yüz güzelliği, gündüz-ay, gündüz-gece gibi benzetme unsurlarıyla verilir:

Âlerin öl gün yüzü vü aydan aydın âhna
Kim ay ü gün nûn anuñ pertervinden ahna (21/1)

Güneşden hâb rûşensin her aydan datı âşsensin
Çu böyle hoş müzeyyensin ne hâcet sîrme vâhınâ (20/13)

Uy gençş yüzüñ, bedr ahıl ve hilâl kaş, sabır her emrünü işittik ve söylediklerinin doğru olacağına inanmış.(20/2) Yüzün "Ve'd-Hûş", saçın "Ve'd-Leyl"dir. (23/58) Nice can ve gönüller senin yarağının "al"ına verilir. (21/2)

Ger görsen gussalı kişi nâ-gâñ anuñ yüzün
Şazılığa dönerdi be-külli inelâleti (23/34)

O, aydınlık saçları ve ileri görüş sahibi önünde ve ardındaki herşeyi görürdü.(23/36) Hiç işinde yerulmadı, "düşü uzmadı(yanlış hayallere kapılmadı)". (23/37) Bu harap ev(dünya) içinde inaret yapmayıp, din ve iman sarayını mamur kıldı. (23/38) Hak'dan başkasına sevgi ve meyli yoktu. Aslında O, iki cihan(dünya ukba)dan da geçmişti. (23/45) Kafir düşmanların kahını ne denli çekse de Dost'a şikâyetine bulunmazdı. (23/46) O Dost'u(Peygamber'i) sevenler O Dost'a(Allah'a) dost nicular. O'na düşmanlık edenler Hak düşmanlardır. (23/41)

Hiz. Muhammed'in yüzü ve saçları için "gündüz-göce", alın için kullanılan "bedr" benzetmeleri ile gönül için "safâ kalbi" ifadeleri Divân'da sıkça karşımıza çıkar:

Anuñ ol bedr alnı nûrî hâkkıñın
Hem safâ kalbi huzûnî hâkkıñın (7/21)

O'nun parmaklarının ab-ı hayât akar. Çünkü geceleri kalkıp çokça ibadet ederdi. (23/43)

Kenzâl Ümmî, Hz. Muhammed'i zaman zaman kıyaslamalarla da dile getirir. Üstünleklerini anlatmak için diğer peygamberler ve halifeler her yönüyle temayülz etmiş kişilerle kıyaslanır:

Çokdur anuñ taîff hoş ahlâkı hasleti
Yokdur anuñ merâtibinânî hiç nihâyeti (23/71)

Kılurdu günde yâz derocâra terakki ol
Kılmezdi hiç merâtibe kalup ikâneti (23/72)

Cibrîl ona peyk olmuştur. (20/3). Mertebe bilmamından diğer peygamberlerden üstün yâni daha üstündür. Bilhassa Mûsâ ile sıkça kıyaslanır (22/17;23/68).

Tûr üzre hitâb oldu aña (Pa'ñle'ya na'le'yyk)
'Arş üzre virildi saña destûr Muhammed (22/18)

Yûsuf daha güzel, fakat Hz.Muhammed ondan daha şirindir.

Yûsuf cemâli gerçi cemâi idi kamudan
Yûsuf'dan emleh idi Habîb'ün melâheli (23/33)

Bütün şeybler, vilayetteki mertebelerini onun peygamberliğinin bereke-
tiyle elde etmişlerdir. (23/28) Akıl ve fazilet sahipleri, onun ancak "şakirdi"
(öğrencisi)"dırler. Ebu 'Alî Sîna bilu katında bir câhîlden başka bir şey
değildir. (20/5)

Kemâl Ümmî, Hz.Muhammed'in mucizelerine de sıkça telmihlerde bu-
lunur:

Zî Mîm ü Hı vü Dâl ki göstardı der-cihâr
Envâ'-ı min'cizâtıla bî-had kerâmeli (23/64)

Ashında mucizeleri doğumu sırasında başlamıştır:

Ol Şems-i Dû-cihân tûlû' idî nâgehân
Getürdi dünyeden zuhûnât 4 zalâleri (23/22)

Ol toğduğı gece karnu put oldu ser-pigûr
Yardıı lûk-ı Kisi vü tâk oldu tákâfi (23/23)

"Ümmü Müstafa" henüz çocuk iken öni ve fasih konuşmasıyla herkesi
inat etmiştir. (23/25) Yeryüzünde nereye gitsen bulut ona "sayvan" olur
(23/31), yürüyüp hareket ettikçe gölgesi 'Arşa uzanır. (23/30)

Şâir Şakk'e'l Kâmer hadisesini şu şekilde dile getirir:

Gökdeki ayı kaldı iki pâre âşikâr
Çün kaldı barmâğı ile bir kez işâresi (23/35)

Dîvân'da müstakil bir mi'râc-nâme bulunmamakla birlikte Mi'râc'a sık-
ça temas edilir: Hz.Muhammed için ashında her nefes bir Mi'râc'tır. Bu yâ-
nıyla diğer peygamberler üzerinde üstünlüğü vardır. (23/70)

Bîdî Burâk'a kıldı 'urûc âğdı Refîf'e
Ol'gice Kâbe Kavsey'n'uldr makâmeti (23/67)

Gâdî Tokuz Gök'n Sekiz Uçmak Yâkî Tânu
Bîr demde gıçdı ol kamu hî-had mesûleti (23/69)

Hz.Muhammed, Mi'râc gecesini umretetine "Mi'râc hediyeçleri" götürmüş-
tür (4/77)

Kemâl Ümmî, bağışlanma dilerken Hz.Muhammed'i oldukça çok anar,
onu vesile kılar:

Hudâvendâ bizûm suçlarımuız
Bağışla Sâdık'ı Va'du'l Emîn'e (123/13)

Mustafâ hürmetçiçin eyle keram
Biz güneç-kârâ i Kerîm Allah (5/10)

5. Âhîret ve Âhîretle İlgili Kavramlar

a. Âhîret

Dünya hayatının bitiminden sonra insanın yaşayacağı âlem olan ahiret,
Dîvân'da "âhîret, âhîret bâzân, an(ora), bâkî ev, bâkî mülk, mü'mîn uçmagı,
ol il, yarı'n" gibi isim ve tanımlara zikredilmektedir.

Dîvân'da, kısa sürerek bir dünya hayatına karşılık oldukça uzun bir
âhîret hayatı tasavvuru hakimdir:

Dünye fânî âhîret bâkî vü hakdar bî-gümân
Dêliriye hüccet bâhârı bağula bustân yiter (47/19)

Bu tasavvurda sürekli kıyaslamalarla ahiret "devletleri" dünyadan üstün
tutulur:

Âhîret devletlerine dünyeden kaçan yiter
Yolı köyüp güle uyan menzile kaçan yiter (47/1)

Dünya kâfirden, ahiret ise müminlerin Uçmagı'dır. (29/15) Dünya,
âhîretin tarisidir. (bkz.Hadisler) Her kul bugün ne tohum ekerse âhîrette

oru biçer. (48/8) Bu dünyada iyilik edenler orada iyilik bulurlar, azgınlık eyleyenler ise hembereleğinde "hıgân" götürülür. (56/10)

Devlellüddür şu kimsa ki bu fânî dünyeden
Ol baki mülke hayrıla ihsân olur gider. (56/11)

Kişinin ahiretteki durumu dünyadaki durumuna göre'dir. (85/42) Ahiret için sürekli yol hazırlığı (yarağ) yapmalıdır. (77/2) Bazı insanlar dünya işlerinde kıl ortalardan yaracak kadar hassas davranırken ahiret işlerinde kör ve gâfil'dirler;

Âhiret işi içre gâfil ol kör
Dünya işinde kul kılarsın şalok. (77/4)

Benâ evden bakaya uçmak için kişiye ibadet gereklidir. (1/62) Ahiret işlerine ulaşmak için insanın dünya işlerinden ayrılmasını gerekli gören şâir kendi kendine başaramadığı bu iş için hayırlıdır:

Âhiret işlerine ulaşmağa
Dünyeden ayrılmazam âli u vâb. (113/5)

Eğerçi uhrevî işde benom sîst ügde vü dâşde
Velikin dünyevî işde be-gâyet cîst ü ağ-yâram. (12/7)

Dünyada haram yiyip hamr(şarap) içen insanların ahiretteki pişmanlıklarından kendilerine bir fayda olmaz. (48/5) Bugün sabr ve fakr ile tevbe kulup yamalıdular. Çünkü bu dünyada yarılar yarı orada yamıyacaklardır. (91/46) Dünya yoksulluğuna kişi sabretmelidir. Asıl önemli olan ahirette yoksul olmamaktır. (90/4) Burada yoksulluğa, üzüntüye sabrederek dayanan ve kulluk vazifelerini yerine getirenler, hiç şüphesiz, yarı orada zengin, mutlu ve yüksek makam sahibi olacaklardır. (66/4)

Bu cihânda bakir ü gam-ğîr olan
Âhiretde emîr ü meşrûddur. (51/9)

Dünyada sıkıntıyı kendine ihtiyar edinenler ahirette ebedi rahata ereceklerdir. (85/17) "Meskenet (miskinlik)", ahiret pazarında geçerli olan "me-tâ" dir. (85/10)

Bu beyitle “âhîr” kelimesiyle âhireti kasteden şâir, Şu'ayb ve 'Üzeyr Peygamberler adına sonunun (âhiretteki durumunun) hayır olmasını diler. (7/58)

Mürşide bağlılığın dile getirildiği bir beyitte de Kemâl Ümmî, yalnız dünyada değil, ahirette de mürşidinden ayrılmaması için Allah'a münâcâta bulunur:

Hudâvendâ bu yolda vü el ildê
Ayrırma ben kühl kulâvızumdan (14/15)

Kemâl Ümmî Dîvân'ında dünya ve ahiret, zâhîd yönünde dışıda le-dünnî yönünde de ele alınır. Dîvân'a âşık olan kimsenin ashada dünyadan ve ahireten geçmesi gerekir. Kemâl Ümmî bu düşüncesini “iki cihâna üç laâk virmek” sözüyle çok çarpıcı bir şekilde ifade eder. (bkz. İki Cihân)

b. Âhîr zaman, Kıyâmet, Sûr

Âhîr zaman, Kıyâmet'ten önceki bir süreç olup bazı belirtilerle ortaya çıkacağı zamanıdır. Kemâl Ümmî, zamanında bu belirtiler(âlâmet)den bir kısmının varlığından söz ederek ahir zaman kavramına yer verir:

'Âlâmetler belürür dürlü dürlü
Kıyâmet yakın oldu belli bâyik (79/2)

Şâir, “kıyâmet, kıyâmet günü” isimlerini kullanır. Kıyâmet, Allah'ın emriyle İsraîlî adı ualeğin “Sûr”u birinci defa üflemesi sonucu kopacak, kâi nâkâdî düzen tamamen bozulacak ve Allah'ın istediklerinin dışında bütün canlılar ölecektir. Yeni bir âlem vücudâ gelecektir.⁴⁷

Kemâl Ümmî'de çok işlenmiş ve ayrıntılarıyla ortaya konmuş bir kıyâmet fikrine rastlanmaz. Kıyâmet'in kopması esnasındaki olağanüstülük, başı olma, mifeân, şefaat gibi kavramlara temas edilen beyitlerde kıyâmet korkusu hissedilir. İnsanın kış hazırlığı yapamadığı için üzülmekten kıyâmet korkusunun önünmesi bir zaafıdır:

Kıyâmet korkusunı afınmazın illâ
Yarak yirsin aşıp kış kar u kayır (110/13)

⁴⁷ Akseki, İD, s. 92.

Ah ol kıyâmet işsiler için ki sınıfeden
Kopup taravuz anda hufât u turâtıla (121/20)

Kıyâmet'te halk Uçmak ve Tarmak ehli olmak üzere iki bölük olacaktır:

Hem halâyuk olmak iki bölük
Bizi Uçmağ ehline koş dibelek (7/161)

Uçmak ehli salihlerden oluşacaktır:

Kaçan kim yol kıyâmet g'ini kopar
Bizi sâlihlerün saflında kopar (11/83)

Bütün melekler ve velîler kıyâmette Hz. Peygamber'den şefaat etmesini bekleyeceklerdir. (23/66)

Divân'da ayrıca kıyâmetle ilgili şu görüşlere temas edilir: Bu ahanda ezelden kıyâmete kadar hiç kimse rahat bulmadı, bulamaz. (72/28) Öüm ezelden heri vardır ve insanlar her zaman öleceklerdir. Bu yüzden "el h'kmü li'llah" demek lazımdır. (114/15)

İsrafil'in Sûr'a ikinci üfleyişinde, birinci üfleyişte ölenler dirileceklerdir. Sûr, Divân'da bir boyutta geçmekte ve baharda tabiatın dirilişi ile haşr'daki insanın ikinci dirilişi arasında ilişki kurulmaktadır.

İsrâfil-İsrâfil üfâr bevdââ yine Sûr'a
Dirildi öli yirler ü bâ-kerr ü fer plâi (13/4)

c. Haşr (Kopmak), Mahşer, Mahşer Günü, Yevm-i Neşr, Yarm

Toplanma ve bir araya gelme anlamında olan "haşr", kıyâmet kopmasından sonra Sûr'a ikinci kez üflenmesi neticesindeki diriliş ve toplanmadır. Bu güne Mahşer günü, toplanılan yere Mahşer yeri denir. Mahşerde, mümin ve kâfir herkes haşr olacaktır. (46/51)

Kemâl Ümmî, Mahşer günü için "yevm-i neşr" tanılamasını kullanır:

Dehi âmennâ ki kopar Yevm-i Neşr
Kıl safilâr saflı içre bizi haşr (7/158)

Her doğan ölecek ve kıyamete haşr olacaktır. Orada kimi düzilecek kimi seviyecektir:

Her kî logdı ölişer hep bir yere haşr olısar
Kimisi bandân iter anda kimi gıyân yiter (47/23)

Hakk'a inanmayanlar Mahşer günü'ne de inanırlar. Bu durumdaki insan ya hayır söylemeli, yahut susmalıdır:

Ger Hakk'a inandıñısa dahı Mahşer günine
Söyteriseñ hayr söyle yohsa dâyim ol semût (41/24)

Mahşer günü'ne inanan insan, dünyada iken halkla helâlleşmemi, neke sin hakkını vermelidir. (57/5)

Kerâfi Ümmi, Mahşer gününe inanmayanlara baharda âlâ tabiatın yendi den dönüşünü örnek gösterir:

İ müñkir-i Mahşer gözûñ aç añlayurak bak
Gör çeş ciheti kim ne ser-â-ser 'ahir oldı (33/9)

İnsanın yaratılmasını, bağda bir bildiain bitmesiyle benzeştirilen şâir, hayatın iyi şekilde değerlendirilmesini öğütür. Çünkü Mahşere kadar tekrar bitmesi (yeniden dirilmesi) mümkün olmayacaktır:

Bu bağda çü bildiñ gırlı solup kurumadıñ
Bil kadrañı kim haşre dek ayruk bitmeceñsin (106/9)

İnsanların dünyadaki birliklikleri de bir çeşit "haşr"dır. Yarılan, bugünlerine göredir (85/42) ve sevdikleriyle "kopacak(haşr)lardır.

Ne kavmi kim biğün seni çok severseñ
Gırlı yarın oluruñla koparsın (105/8)

Bu yüzden iyi kimselerle birlikte olmak gerekir. Kötü amelli insanlarla ülfet edip, nefis ve Şeytan'ın emrinde hareket edenler "İnst'a" erdirecek hayır ve ihşadın mahrum kalırlar:

Nıpu bu çüşmenlerle haşr olup fışk idesin
Seni ol dostıñıñ hayr ile ihşâniken (109/30)

ç. Terazi (Mizân), Sırat, 'Amel Defteri (Ak Bitt, Kara Bitt)

Kemal Ümmü, ölüm, sin, haşr ve mizânı bazen doğrudan bazen dolaylı veya teblihle dile getirir. İnsan bunları daima hatırlamalı, unutmamalıdır. Çünkü bunlar insanın yolunda birer engeldir:

Ölümü sinle vü haşr u sırat u mizânı
Çog an unuma ki yolundadırur her hâyil (90/7)

Mahşer günü insanların dünyadaki sevap ve günahları Mizân'da değerlendirilecektir. Kemal Ümmü Mizân kelimesinin yanında Terazü kelimesini de kullanır. Mizân günü için ayrıca "terazü kurulacak saat", "terazü tartılacak gün" ifadelerine yer verir. Bir mahkeme şekline tasavvur edilen bu günde Adil ve Cebbar olan Allah, kadı olacak ve hüküm verecektir:

Âh ol terazü kurulacak sâ'adettin kîna
Kâzî ola ol 'Âdil ü Cebbâr ölüm var: (16/52)

Vâh ol terazü tartılacak gün için ki Şâh
Kâzî ola vü varaytız anda 'usâtila (121/21)

Kemal Ümmü Mizân'la birlikte Allah'ın adaletini de dile getirir. Burada şairin sık sık Allah'ın "adalet"ine değil "fazl"ına sığındığını görürüz. İlk okuyuşta "Allah'ın adaletine güvenmemiş" gibi bir düşünce hâsıl olursa da, daha sonra şairin asıl maksadı anlaşılır. Eğer Allah adaletle muamele ederse ceza görecektir, fazlyla muamele ederse bağışlanmış olacaktır:

Şu 'adlîâden içümüz dahi korhar
Ki dâyim her gülile bile kor har (1/60)

Mizân günü dünyadaki iyilik ve kötülüğü bir zencere bile değertenilecektir:

Yarın mizânda kanu-bayr u şerrün
Cezâsı zencere his ü kemî nîmaz (32/25)

Söylenmesi dil için çok kolay olan Kelime-i Tevhid'in terazideki ağırlığı oldukça fazladır:

Dil taze yiyidür illâ terazü üzre ağır
Zi-kâdr-i 'arz u semâ lâ ilâhe illâ'llah (4/2)

Sırat, Cennet'in üzerine kurulan bir köprüdür. Bu köprü'nün altında kaynayan "karran" vardır. Sırat, Kemâl Ümmü'de, Mahşer'deki diğer bazı unsurlarla birlikte "hâşş"(engel)" olarak değerlendirilmektedir. (90/7) Zâhidâne bir korkuyla anılan Sırat geçilirken bir kısım insanlar düşecek ve nara yalut kutrana gark olacaklardır:

Âh ol Sırat üze kadem basmagaçın kım
Çiç kiminüz kım düşe ü'n-nâr ölüni var (46/54)

Vây ol Sırat geçmek içün kım niçemdzü
Ayagı tayına oda karrâna batıla (121/22)

Kemâl Ümmü Allah'ı yakarışlarında da Sırat'ı unutmaz, kolay geçmesi için Allah'ın yardımını diler:

Hen Sırat üstünde berk akdâmmuz
Kıl ki geñez çiçe andan kâmmuz (7/160)

Divân'da Sırat kavramının da mîzân kavramı gibi ledünnü bir manada ele alındığını gösteren bir ilâdeye rastlayamıyoruz. Öyle anlaşıyor ki şâirde daha gelişmiş olan "iki cihana üç ulûk vermek" düşüncesiyle bunların tamamının ledünnü bir anlam kazanması söz konusudur.

Kemâl Ümmü, Amel defteri terimini genellikle kullanmaz. Bunun yerine en çok "bîti" terimini kullanır. Defter kelimesini kullandığı bir beyitte kişinin dünyada bayı ve şer kabilinden ne işlemişse hapsinin defterinde kayıtlı olduğunu söyler. (51/21)

Bir diğer beyitte deyimleşme sonucu ölmek anlamında "defterin dîrtilmesi" ibaresi geçiyor ki buradaki deyim günümüzde argo kabul edilmektedir. Fakat Amel defteriyle de tamamen ilişkisiz değildir. Çünkü kişi öldüğünde günah defteri kapanır. Bu bir çeşit "defterin dîrtilmesi" hadisesidir:

Niçelerüñ yüzine güldi cihân
Niçelerbâ defterin dîrdi üñm (94/16)

Sevap defteri "ak bîti"dir ve mîzânda insanların sağ eline verilecektir:

Sag eltinüzü yarın ak bîti yır
Kıl terâzû üze hayrımız ağır (7/159)

Günah defteri ise "kara bitî"dir. Bitideki yazukları erkence tevbe ederek temizlemek lazımdır. (100/10) Teybe, yazuk sahibinin yüzünün kirini ve bîlisinin karalığını ve pasını temizleyecek yegane sabun ve sudur. (130/17) Batıl umelli gafîl kimseler, hak söz ve kılavuza uymadığı gibi tevbe ederek kara bitisini temizlemezler:

Sol yazuk yazulu kara bitisin
Tevbe suyuyla yuyubeh yuyamaz (73/5)

Kendine nasihat erdiği bir manzumesinde gâir yaşının ilerlemesine paralel olarak saç ve sakalının ağardığını, buna karşılık gönlünün ve bitisinin karardığını söyler:

Kısaldugınca bir 'âmmin uzandı tül-i emel
Karardı gönlün ü bitîñ ağardı saç u sakal (87/21)

Dîvân'da, "karardı bitî" ifadesiyle günah defterinin dolmasına işaret eden Kemal Ümmî, Allah'ın rahmetine sığınır:

Karardı bitî ağardı sakal saç
İlahî üstümize rahmetün saç (1/37)

Amel defterinin okunacağı zamanı bir üpermeyle zann şâir, o gün bütün gizli günahların ortaya çıkacağını hatırlatır:

Âh ul bitîler okunsa mevzî içün kim
Her gizli yazuklar ola izhâr olûn var (46/53)

Ancak burada ümitsiz olmaktan uzak, tevbe ederek Allah'a sığınan ve bağışlanacağından emin olan bir mümin edası içindedir:

Ne gam bitîmüz toldusa yazuk yazusından
Çün tevbeyile fazlun anı gırû yıtyandır (9/11)

d. Cennet ve Cennetle İlgili Kavramlar

da. Cennet(Lüçmal)

Kemal Ümmî'de Cennet kavramı zühdi ve ledünnî manaları ile birlikte ele alınmıştır. Dîvân'da Cennetle ilgili olarak şu kelime ve tamlamalar

kullanılmıştır: 'Aden ('Adn) Uçmağı, Behişt, Cennât, Cennet, Cîrân, Gül-zâr, Hazîre-i Kuds, Makâm-ı Huld, Sekiz Uçmak, Uçmak.

Cennet, bağlık bahçelik bir yer şeklinde tasavvur edilmektedir:

Cihân misl-i Cîrân oldu kânaştı ki bugün
Açar Hazîre-'i Kuds'ü kapuların Feyz-ı: (32/7)

Cennet'te insanlar için her türlü nimet vardır. Orada bulunan Keyser, Tuba ve 'Adn Uçmağı gibi nimetlerin yanısıra "bal, süt, hamur ve su" mna-kları da insanlar içindir. (7/164)

Dünyadaki hayatını iyi değerlendirmeyenler ahirette "Gül-zâr'a" giremeyeceklerdir:

Kerge gibi leş kovma Kemâl Ümrü ko yohsu
Bûlbûl gibi gül-zâra girüp hoş ötmezsün (106/13)

Bûlhüle bûlbûlîler ile Uçmağ'a uçmak peş esi
Daykuşa baykuşlarla turnaga virân yiter (47/27)

Cennet, dünyadaki hayatımızın karşılığıdır. (112/9) Ahirette halk iki bölük olacak, iyi amelliler Cennet ehli olarak Cennet'e gireceklerdir. (7/161) Dünyada adaletle hükmedenler Cennet'e layık olacaklardır. (46/26) Mültekîlerin "cezzâs (ecrî)" Cennet'e girmektir. (51/12) Safâ çevkiyle Uçmağ'a yâ-zelemler bu dünya tuzağını denizlerine mülk olurlar. (63/11) Sekiz Uçmak, Allah'ın yüz bin deniz enginliğindeki fazlından sadece bir katedir. Bu yüz-den ehl-i temiz olanlar yalnız O'na tapmalıdırlar. (60/14) Bâhil olanlar, zâ-hid olsalar da Cennet'e giremeyeceklerdir:

Hiç bâhil Uçmağ'a girmez zâhid olursa da
Assisi yokdur şehâsuz tâ'at u ezkârımı (85/25)

Gerçi insanın sadece kendi gayretiyle Cennet'e layık olması mümkün değildir. Allah'ın fazl yardımı olmalıdır. (12/34) Bu yüzden sık sık Allah'a yakaran şâir çoğu kez bir zâhid tavı içindedir. (45/11):

'Atâ kıl Cennet'i dahi bahâsuz
İlâm anda kalma dîzârî bahâ söz (1/104)

Bizi farfuhlu ilel ol Uçmag'a
Kim kütadımız yok anda uçmag'a (7/162)

'Amel yok Uçmag'a uçmag'a seride
Kemal Unufl bigi bi-bül ü persin (105/15)

Cennet'e ulaşmak daha kolayken pahası yüksek Tanrı'ya varmak için kişi neden gayret sarf eder? (12/22)

Kelime-i Tevhid, Cennet kapılarının anahtarı (4/84) ve Sekiz Cennet'ten biri olan "Hulû" ün bahâsıdır. (4/1) Onu sıdk ile söyleyenler Cennet'e gireceklerdir (4/51) Tevbe, insan için Cennet'e uçmada kol kanat olur. (91/45) Günahlarından tevbe edenler için gözyaşlarından Cennet'le bahpeler yeşerir:

Göz yaşından Behişt'de ravza biter
Nite kim her nebâta yağmurdur (51/14)

Hz. Peygamber Mî'rac'ta Dokuz Gök ve Sekiz Uçmak'ın bulunduğu mesafeleri bir demde geçmiş (23/69), Hz. İdris Cennet içinde ebedi rıhatı bulmuştur. (23/9)

Çoğu kez bir zâhid edasıyla Cennet isteyen zâir bazen de ne Cehennem'den korkar ne de Cennet nimetlerini görür. Çünkü Padişah Dîzânnın âşik olanlar Cennet'e illîfât cemez, Cehennemden korkmazlar:

Uçmag'a kılma z nazar Tanrı'dan ibne z hazer
Kenkî kul kim 'âşkıdır Pâdişeh Gîzârınû (85/3)

Âşık, ibadetini Cehennem korkusu veya Cennet'e girmek düşüncesiyle değil yalnız Allah için yapar. (85/4) İbadetten maksad Zât-ı Pâk'e ulaşmaktır:

Kul zât-ı pâk için yaruk gîş sâyedân kılma nurak
Ne hülle vü rû u bürâk iste vü ne Cennât u hîr (60/13)

Âşıkın iki eham terk etmesinin sebebi, usûl maksadının dünya ve ahiret nimetleri (Mesela Uçmak) olmayışıdır. Çünkü dünya kâfirlerin, ahiret müminlerin Cennetidir. Fakat âşıkların gerçek Cenneti Dost'dan yana uçmagı (vuslat)'dır:

Dünya kâfir Uçmağı'dır-âhiret mü'minlerîñ
Uçmağı'ı 'âşıklandı dosıdan yafa uçmağıdur (29/15)

db. Bal, Sıld, Hamr ve Su İrmağı

Cennet'te akan bu dört ırmağ. anan Kemâl Ümmü?, bunlar için bağışlan-
ma diler:

Kevser ü Tübbü 'Aşen Uçmağı'çün
Bal ü sıld ü hamr u su ırmağıçün (7/164)

dc. Kevser, Tübbâ

Cennet ağacı olan Tübbâ bir beyitte Kevser'le birlikte anılmaktadır.
(7/164) Cennet'teki bir havuz veya tatlı su olan Kevser Dîvân'da mülkü
Allah yolunda harcayanların ulaşacağı bir Cennet hediyesi olarak değerten
dürilir:

Bî sebîlî'llah sebîl it mâlîññi
Kim bulasın havz-ı Kevser sel-schîl (68/18)

dç. Hürî (Hür), Gilmân, Vildân

Cennet'te bulunan meleklerden olan hûrîlerin mahiyetleri hakkında fa-
zla bilgi yoktur. Dîvân'da genellikle "gilmân" ve "vildân"la birlikte geçmek-
tedir

Hüriler, Allah'a iman edenlere mükâfat olarak verilen Cennet kızlarıdır.
Yüzlerce yer, gök, Cennet, saray ve hürînin altında Allah katında bir ordan
fazla değeri yoktur. (17/11)

Ledünnî manasıyla ele aldığı bir beyitte Cennet'teki diğer hediyelerle
birlikte hürîlere kavuşmak için de ibadet edilmemesini öğütür. (60/13) Çün-
kü erenler Behîşt hûrîlerine takılıp kalmamışlardır. (144)

Bütün Cennet varlıkları ile birlikte onlar da Kelime-i Tevhid'i söylerler
(4/6) Dünyada takvâ sahibi olanlara, Allah indindeki "cezâ"ları havuz, di-
zâr, Cennet ve hürîlerdir:

Müttakîler cezâsı 'inde'llah
Havz u dîzâr u Cennet ü hürdu (51/12)

İnsanın tâbbî olduğu şey eğer Cennet ve hürilerse saden bu pis ve aldatıcı dünyaya kapılmaktadır. (109/9)

Cennet'ti baharda tahiat güzelliği için bir benzetilen olarak atan şâr, çiçekleri de hürilere benzetir:

Hüriler bigî tonanup çuhdi her dîrû çiçek
İhem akarsular aunasin seb-sebil umâgıdır (29/2)

Kemâl Ümmü, Cennet'teki diğer unsurlarla birlikte hürî, gilmân ve vil dân için bağışlanma diler. (13/15)

Hür u gilmân hayz u vilân hakkıçîn
Henî kusûr u hülle nızyân hakkı çîn (7/163)

dd. Kasr, Köşk, Serâ (Surây)

Cennet'te halunan oturulacak mekânlar için Dîvân'da kasr, kusû, köşk, serâ (saray) kelimeleri kullanılmaktadır. Bu unsurlar da heru zîhdî hem de ledûnî yönleriyle ele alınmaktadır.

Genel olarak Zât-ı Pâk dışındaki herşeyi bir "sâye(gölge)" olarak gören şâr, bunları elde etmek için ibadet yapmasına karşındır.(60/13) Bu ledûnî yaklaşımın dışında zaman zaman zîhdî bir tavırla, Cennetteki saray ve köşklere söz eder ve onlara kavuşmak isteyenlerin bu aldatıcı dünyaya kapılmamalarını öğütler:

Nişe bu mekkâre-i nırdârâ müşlâk olaşın
Tâlibüñi hür u kusûr u Cennet ü Rızyân'iken (109/9)

de. Hülle, Hil'at

Hülle ve hil'at, Cennettekilerin giyecekleridir. Dîvân'da genellikle be-râber geçmektedirler. Bazen bunlara kavuşmak için ibadet edilmesi öğütlenmekte bazen ise bunlar birer "sâye" olarak değerlendirilerek ibadetin asıl maksadının Allah olduğu dile getirilmektedir.

Hiz. Muhammedî haat hil'atın eze'den eğinine giymiştir. (22/11) Baharda çiçeklerin donanışı ve görünüşleri Cennetteki hil'at giyenleri andırı.(32/4) Ahirette hil'at giymek isteyenler dünyada ibyan olmalıdır:

'Urvân ola her kime ki hil'at gerek ise
Virân ola her kime ki mî'mâr gerekdür. (52/10)

Şâir Cennet giyecekleri olan hülle ve hil'at adına Allah'tan bağışlanma diler. (7/163, 163)

dl. Rızvân

Rızvân, Cennetin kapısıdır. İki heyitte Cennetteki diğer unsurlarla birlikte geçmektedir.(7/163: 109/9) Bir beyitte de müminlerin cenneti Cennet'e götürmek vazifesinden söz edilir:

Kâfir cânını nâra sezar Tamu Mâliki
Mü'min cânını Cennet'e Rızvân alur gider. (56/14)

f. Cehennem ve Cehennemle İlgili Kavramlar

fa. Cehennem (Tamu)

Bizim tesbât edebildiğimiz kadarıyla Kemal Ümmî, Divân'ında "Cehennem, Cehîm" kelimelerini hiç kullanmamıştır. Bunun yerine doğrudan doğruya Tamu kelimesini tercih etmiş, bazen de od kelimesiyle Cehennemi işaret etmiştir. Cehennem için ayrıca Dıvân, Nâr ve Virân kelimelerini de kullanır.

Divân'la genellikle Cennet ve Cehennem kavramları birlikte ele alınmışlardır. Cehennem kavramının zihhî yaklaşımı ele alması daha çok ön plandadır. Tamu korkusu kendini ve halkı etkilemektedir:

Ah ol Tamu koshulanyıçîn ki gümâsuz
Lâ-bîd dîkeli halk afia uğrar ölüm var. (45/55)

Dünyayı sevip onunla meşgul olanlar Tamu'yu isteyenlerdir. (47/10) Nifak sahipleri Tamu'nun en aşağı derekesinden emin olamazlar. (98/9)

Ahrette halk, Cennet ve Cehennem ehli olmak üzere ikiye ayrılacaktır. (7/161) Dünyada zulmedenler ahrette Tamu'ya layık olacaklardır. (46/26) Suç ve hataları çok olanlar Tamu dibinde ehdiyyen kalacaklardır:

Tamu dibinde kulavuz lâ-ebed
Bizde hüd cürm ü hatâlar bî-'aded. (7/53)

Cennet'e ulaşmak daha kolayken insan niçin pabası çok olan Cehennem'e meyillidir:

Behişt'i az bahâ birle satın alınamazam nîâ
Tamu'ya çok bahâ birle/aceb n'îçün lûidâram (12/22)

Allah eğer normal adalet ölçüleriyle davranırsa şair yerini Cehennem olacağından hiç şüphe duymamaktadır. (1/100) Ancak fazıyla muamele ederse Cennet'e lâyık olacaktır:

Eğer fazl eyleye Hâlik olınam Cennet'e lâyk
Eğer 'adl eyleye bâyk Tamu'yu gay seâ-vâram (12/34)

Kelime-i Tevhid Tamu'ya siper (4/84), tevheyile (91/45) birlikte Tamu oduna kalkan olur. (4/26) Dünya nimetlerini terk edenler dünyada Sâhiban'ı görecekler, ahirette de oddan canlarını kurtaracaklardır. (104/12)

Bz. Peygamber Mi'rac'la, Dokuz Gök, Sekiz Uçmak ve Yedi Tamu'nun bulunduğu büyük mesafeyi bir demde geçmiştir. (23/69)

Dünyada aşk ateşiyle yanıklar Cehennem ateşine yanmayacaklardır. (107/14) Gerçek âşıklar Yedi Tamu ve Sekiz Uçmak'tan geçmelidirler. (121/4) Allah'ın dîzânına âşik olantur ne Cennet istertir ne de Cehennem'den korkartır:

Uçmag'a kılmaz nazar hem Tamu'dan kılmaz hazer
Kankı kul kım 'âşıkıdır Padîşeh dîzânıñ (85/3)

Sahabeler Allah yolunda herşeylerini terk ettikleri için katiu kimselerdir. Şâir onlarla birlikte Allah'ın kendisinden de hoşnut olmasını Cennet Ehli kılınmasını ve Tamu göstermemesini diler. (7/38)

fb. Tamu Mâlikî

Kemal Ümmî Dîvânı'nda Cehennem kelimesi gibi, "Zebânî" kelimesi de geçmiyor. Buna karşılık bir beyitte Tamu Mâlikî'ne yer veriliyor.

Tamu Mâlikî, kâfirleri Cehennem'e salacaktır:

Kâfir cânım nâra salar Tamu Mâlikî
Mû'mîn cânım Cennet'e Rızvân şâir gider (56/14)

6. Hayır ve Şer, Kader ve Kaza

a. Hayır ve Şer

Dîvân'da "hayır ve şerrin Allah'tan geldiği" şeklindeki İslamî görüşe açıkça temas edilmemiştir. Kemâlî Ümmî, bu iki kelimeyi daha çok iyilik ve kötülük, sevap ve günah işlemek anlamlarında ele almıştır. Ayrıca hayır kelimesi "ihlâs"la birlikte çok sık ve yakın anlamı olarak kullanılmıştır.

"Dünya, ahiretin tarlasıdır" mealindeki hadise (bkz. Hadisler) dayalı olarak şâir sık sık tarlaya ne ekilirse onun biçileceğini söyler. Bu konudaki beyitlerin bir kısmını aşağıya kaydediyoruz:

Hayr il ki dünya âhiretün tarlaı duru
Her kul bugün ne tohum ekerse yarın biçer. (48/8)

Sen bu dünyâ tarlasında hayr tohumu suça gör
İlâ ki 'ukbâ himmetinde değme dânesi ota müt

Hayr u şer kim ne kılursa anı bulur bi-gümân
Her ne ekse anı biçer bugday u arpâ nohut. (41/3-4)

Şerden artuk neşve biçmezsün dahı
Tarlaña çün hayr tohumu seçmedüñ. (81/7)

Hayr u şer kim ne ekerse girü anı biçiser
Dânesi gayrına değmez kimsenüñ anâcınâñ. (85/23)

Şerri bırakıp hayra yönelmek, mezbelececi bostana geçmektir:

İ dirîğâ hayrî şerden seçmedüñ
Mezbelececi bîsizâna geçmedüñ. (81/1)

Cennet isteyenler için hayır ve ihlas vesiledir. (47/10) Bu dünyadan O bâkî mülk'e hayır ve ihlas alıp götürülenler "devletlî" kimselerdir. (55/11) Göñlî yılanlar hayır yolundan sapıp şer işe karışmışlardır. (60/8)

İnsan psikolojisinin iyi bir tesbitinin yapıldığı şu beyitte hayır ve şer işlemek noktelî bir ifadeyle dile getirilmektedir:

Şer iş işre tuzaîfâ iramez kuş
Hayr işe saynısın yahûd aksak (77/5)

Can'ın ameli hayır, nefsin ameli şerdir. Ne'is, cânâ/ruhâi galip geldiğinde ten beslenir, semirir ve kişinin hayrı azalarak şer ve dâleli artar:

Basıldı nefsüñe cânıñ tenüñi semlirtildi
Dükendi kalmadı hayrın çoğaldı şer ü zalâ (87/22)

Kemâl Ümmî, kader ve kaza bahsinde çok apık şeyler söylememiş olmasına rağmen (bkz. Kader ve Kaza), Dîvân'ında zaman zaman Kâilî irade'nin, Cüz'î iradeyi ortadan kaldırarak ağırlıkta ön plana çıktığı görülür.

Ancak hayır ve şerrin iyilik-ibadet ve kötülük anlamında alındığı kısımlarda hayır da şer de kişinin kendisinden kendisinedir:

Veli benden bafıadur hayr eger şer
Ne kâim kılсам eyümdân yavuzomdân (14/10)

Cihânde hayr u şer her ne kılurân
Bize vü gayrâ ne öz cânıñadur (40/9)

B. Kader ve Kazâ

Kader, Allah'ın "Alîm" sıfatının bir gereği olarak, yaratıklarının neler yapabileceğini bilmesi ve bunu "ezel'de takdir etmesi, Kaza ise zamanı geldiğinde takdir edilenin Tekvîn sıfatı gereğince vuku bulmasıdır.⁴⁰⁸

Dîvân'da Kader ve Kaza konusunda çok belirgin ifadelere yer verilmez. Daha çok Allah'ın takdiri ve kudretini dile getiren beyklerde bir kader anlayışı aramak durumundayız. Esasen Kader ve Kaza bahsi İslâm dininde hassas bir konu olarak değerlendirildiğinden yalnız Kemâl Ümmî'de değil, Dîni-Tasavvufî Edebiyatın diğer önemli temsilcilerinden olan Yunus ve Kaygısız'da da çok fazla işlenen bir konu olarak ele alınmamıştır.⁴⁰⁹

Takdir-i İlâhînin tecellisi "acdyîb işler"dir. (54/1) Yer yüzünde işlenen her şey Allah'ın "Kudret Eli"nin eseridir:

⁴⁰⁸ Bkz. Akseki, TD, s.96.

⁴⁰⁹ Bkz. Güzel, KA, s.236 vd; Talât, YED-I, s.142 vd.

O Hâkim'ündür işlenen uş dest-i kudreti
Bür gör hü dürlü sun'ı kim ol kârî sâz ider (54/3)

Allah'ın emir ve takdirini, yüz bin sultan ordularıyla ve tedbirlerle bozamazlar:

Bozamâz yüz bin selâtin leşker ü tedbîrile
Huk Ta'âlâ her işe kim emr ü takdîr eyledi (128/16)

Kimini saadet ve nariâz ehli, kimini bi-nariâz ve şekavet ehli yapar. (54/10) Kimini sağık ve esenlik içinde, kimini gam ve hastalıklarla yaşatır. (54/15) Kimini "ben beşliğile" (önce Namerîd gibi) gâğâ ağdırı, sonra da âlîmline bir "uyaz(sinek)"i bahane kılar. (54/11) Kaşı takdir edilene tedbirle bozamaz(106/6), başından bir kul üzülsse, hüner sahibi de olsa onu "çıtamaz". (106/5) Allah dilediğini dâim, dilediğini har ve hakir kılar. Kimini kendisine yakın kılarış, kimini pula uyar. haç üper eylemişür. (44/6) Kimini doğru yola, kimini dalâlet yolına göndermişür. (44/11)

Kimisi 'âciz ü miskîn ü makhûr
Kiminde saltanat hem tahtla tâc

Kimi aklar bîner kollar beyince
Kimi dermândü iki pula muhtâc

Kimine menzil oldu Kâbe Kavşeyn
Öñü hayrâm u dñni nâli Mî'râc

Kiminüñ kısmeti zakkûmıla kûr
Kiminüñ gösterür hülc ve dîhâc (44/7-10)

Kader bahışı ile ilgili beyitlerde Kemâl Ümmü daha çok Külli İrade tarafları görülmektedir. (131/7)

Baht ü devlet Ta'îri'dandır kimê dilerse virür
Kendü şehdi birle dâym bahtiyâr olmaz kişi (131/3)

Ancak, bunlarla onun Cüz'î İradeyi reddettiğini de söyleyemeyiz. (hâk. Hayr ve Şer) Şâir Cüz'î İrade'yi kişinin kendi "erk"i olarak isimlendirir:

Ecel irincegaz çıkar nâ-gâh
Kişinüñ işi kendü erkinden (98/7)

Divân'da, Kaza konusunda yorum yapacak kadar doküman bulamamaktayız. Ancak bir beyitte doğrudan doğruya Kazâ konusunda temas edilmiştir:

Hic 'atâsın kimsa annâ men" idemez kimseden
Hem kâzâsın def" idemez zür-ı kalkân u zirh (6/8)

B. İBADET

İbadet, İslâmın beş temel esasına uymak suretiyle Allah'a olan kulluk vazifesini yerine getirmektir. İnsan zaten Allah'ı bilip ona ibadet etmesi için yaratılmıştır.⁴¹⁰

Kasr-ı Umûrî, Divân'da, kulluk vazifelerini "ihâdet, tâ'at, 'amel ve pîşe" gibi genel isimlerle isimlendirir. İbadetler, ömür bağlamı bahardaki meyveleridir. (31/22) İnsan bin yıl da yaşasa sonunda bir gün ölecektir. Ömrünü zayi etmeden ibadetini yapmalıdır. (74/16) İbadet bağının ağaçları ihlâs çeşmesinin suyuyla sürekli sulanmazsa meyve vermezler:

Dem-be-dem suvarmazınca çeşme-i ihlâsıla
Yirmiş bitmez 'ibâdet bâğının eşcârimüñ (85/7)

Bu dünyada Allah'a ibadet edip çokça ananları, Ebûr dünyada da Allah anımsakur. (4/33) Allah'ın emrine buğün olanlar, ona ibadet etmekten başka meşgalayı ne yapabilirler...

Kanka kul kim Pâdişâhıñ emrine oldı muvî
Ol Çalâp'ın tâ'atından özge eşgâli n'ider (58/5)

Hz. Peygamber'in parmaklarından ab-ı hayât ukmasının sahibi, gecelerini ibadetle geçirmezdir:

Barmaklarından Ab-ı hayât akdugı annâ
Çok kıldugından idi hürup ölüle tâ'atı (23/43)

Ashab, Ehl-i Heyt ve Tâbi'in Peygamber'e uyarak ibadetlerini yaparlardı. (23/46) Sahabelerin günahı, bizim ibadetimizden yegdir (7/37)

Dinin saraya bezetildiği bir beyitte, taatin şartlarının mutlaka yerine getirilmesi gerektiği, hani din sarayının "dükkân"ı olduğu vurgulanır. İbadetin asıl dükkânı Kelime-i Tevhîd'dir. (4/116) Kelime-i Tevhîd ibadetin yağı (4/126) ve iligidir. (4/88) Her türlü ibadet, salavada birlikte kabul olur. (23/61) Gerçi Allah'ın fazlı elmez ise kulun çok fazla taat ve ibadet kılmakla işi bitmez. (115/17)

İbadet, riyadan uzak olmalı, hak için değil Hak için yapılmalı, karşılığında "sabaş" beklenmemesidir. (74/17) Bu sebeple şâir, başkalarının gönlünü hoş etmek veya toplumda mevki edinmek isteyenleri "Tâ'atî dükkânı idirmeye yime dinünden" (43/7) diyerek ikaz eder.

Menzile erişmek (7/40), Fenâ evden (dünya) Belâ'ya uçmak ve Cennet'e girmek için taat gereklidir. (1/63) İnsan, nâkati yattıkça ibadet emelidir. (131/4)

Tur tâ'ate bu dîvalêde her mîhnetê sabr it
Yohsa varup ol sîncide râhat yatamazsın (106/10)

Her türlü ibadetin önünde "sehâ" vardır. (83/9) Bâhil olanların ibadetlerinin kendilerine faydası olmayacak, Cennet'e giremeyeceklerdir. (85/25) Şâir ibadetini ağırlık ve esenlik içinde yapabilmek için Allah'a niyazda bulunur. (1/108) Gündüzdeki "gizlî sâ'at" ile gecedeki "dürlü tâ'at" için bağışlanma diler. (7/133)

Kendini sıkça hakr ile aşıştlayan şâir, ibadet noktasında elinden bir şey getirmediğini söyler:

Ne tâ'at gelîr elümden ne pîşe
Peş iş kûlûb girü giçmedî pîşe (1/133)

İbadet noktasında insan psikolojisinin iyi bir tesbitini yapan Kemâl Üskîmî, bunu şöyle ifade eder:

Tâ'ate 'âcizem fesâda kavi
Şerre nezdik ü hayr içe dîrâm (93/2)

O Bâki Şâh'a kılmazsın 'ibâdet
Bu lâlû kullarû elin öpersin (105/2)

İnsan, bütün organlarını, kabre girip parça parça olmadan, çürüyüp üstünde uylar bitmeden (95/15), tâ'ate sarfetmelidir:

Tâ'ate sarf itseñe fermâniken her 'ızzuñ
Ölmüdüñ ol gür içinde pâre pâre put put (41/17)

Çoğunlukla bir zâhid edasıyla ve uhret nimetlerine kavuşmak için ibadetten bahseden şâr buzeri de bir âşık olarak arudaki taat ve ibadeti her bahane sayar:

Senñüñ ni'metlerüñe ñod bahâ ne
İbâdeñ tâ'at urada bahâne (1/105)

Âşık kişiler ibadetlerini ne Cennet nimetlerine kavuşmak ne de Cehennem korkularından kurtulmak için yaparlar:

Sen çabı Allahu içün kal 'âşıkışañ tâ'atı
Ne kıl Uymağın umup ne korkuşıñ nârmuñ (85/4)

Âşkın gönlü, sülûk makamlarını kat ederken âdetâ bir med ve nazir hali yaşar:

Bizümde tâ'ate yoldaş değül kalb
Ki taşımuz saffidür içtümüz kalb (1/40)

Gönlüne seslenerek hırlıkla ibadet etmek için âdeta yalvarır:

N'ola bîr sâ'at eger tâ'at idesün bilme
Çıkmadın fursat oklıden gıressın bendê göñüñ (89/29)

Gönlün ibadetleri bazen hata ve riyâlarla dolar. Bazen de hâlis 'amel kılabilir:

Gâñi olur eñliñ riyâ her tâ'atı 'sehv ü harâ
Gâñi kalur hâfis 'amel tâ'atleri li'llah olur (64/9)

Öivân'da "amel" de ibadetlerle ilgili bir kavram olarak kullanılmakta, "amel kışığı, amel seyfi(kılıcı), amel zenbili" gibi tanımlar yer almaktadır.

Dünyada kim ne amel yaptıysa onu alıp gideneaktır. (56/9) Bunun için insan dünyada öyle amel kılmalıdır ki yarın dardına duman olmasın. (75/9) Amel kılınmayan ilah sahiplerinin öğütleri halka hiç tesir etmez. (85/31) Öpücün yakınlığını bilen kimse amel kılarmı kuşanmadır. (57/4)

Gönlül, tül-i emel sebebiyle âşık yar olmayınca hâlis amel işlemek mümkün olmaz. Eccl yaklaştığında âşık "âh" edecektir:

İlây şer' yitdi 'amel-kânı içe'tül-i emel
Niçe bir sendü elüden kılayın âhi gönlül (89/42)

1. Kelime-i Şahâdet, Kelime-i Teyhid

İslamın temel esaslarından biri olan Kelime-i Şahadet, "Taîrî sensin senden artuk yok illâh" (18/3) diyen şair tarafından manası itibariyle şu beyitlerle de ifade edilir:

İ Çalıp bayrak tuncukluk vürünüz
Kim şeriktü-yok birsin yahûuz (7/23)

Taîrî birdür bi-nazîr ü bi-şerîk ü bi-şebîh
Hem Kitâbı yü Resûlî hakdûrî lâ-aybe fih (6/1)

Dîvân'da Kelime-i Şahadet'ten ziyade Kelime-i Teyhid işlenmiştir. Teyhid ve teklîlî konu alan yedi bendlik bir Tercî-i Bend'de (bkz. 4 n.m.) Kelime-i Teyhid ayrıntılı olarak ele alınır. Kelime-i Teyhid (Lâ ilâhe ille'llah) bütün kelimelerin en değerlisi ve Huld Cenneti'nin bahesidir. (4/1) Onu bir kere söylemek, devlet hitmâsına kavuşmak gibidir. (4/3) Tanrı yolunda zelil ve aciz olanlara yol arkadaşı ve delilidir. (4/4)

Gönlüdeki bütün hastalıkların şifasıdır. (4/8) Kalplere döldüğü zaman dışarı raşar ve dilde revan olur. (4/22) Cihandaki canlı ve cansız bütün varlıkların içindeki seşîr. (4/9) Seher vakti saha rûzgârı bütün gül ve bülbüllere omu telkin eder.

Kelime-i Teyhid hem zühed hem de ledûnî yûleziyle ele alınır. Şeria tin de; tarikatin de; İlm-i Ledûnî'nin de esası budur:

Esâs-ı şer' ü tarîkat budur hakikatde
Hem aşî-ı 'İlm-i Ledûn Lâ ilâhe ille'llah (4/105)

Kemâl Ümmî, derd kelimesini aşk karşılığında da kullanır. Bir heyitle özel vakrinde edindiği derdini sebebini Kelime-i Teyhid olduğunu söyler:

Çün derdün evveli anden idi Kemâl Ümmî
Hem âhîr ola devâ Lâ ilâhe illâ'llah (4/34)

Bu kasef içinde Milk-i Vahdet'i bilenler soranlara Kelime-i Teyhid'le haber verilir:

Bu kasef-i içre bilenler o Milk-i Vahdetden
Virür sorana haber Lâ ilâhe illâ'llah (4/95)

Bu kâinat yokken, henüz "Kâin" denilmemişken zikir-i kadîm olan Kelime-i Teyhid vardı. (4/104)

2. Namaz ve Namazla İlgili Kavramlar

a. Namaz

Kemâl Ümmî, Divân'ında namaz için genellikle "namaz, saîet ve tâ'at" kelimelerini, namaza durmak anlamında ise "kâ'im olmak, tâ'ate turnak" ifadelerini kullanır. Hıudanta yanısıra namaz daha çok genel "ibadet" kavramı içinde ele alınmaktadır.

Tu tâ'ate bu dünyede her muhnete sabr-ül
Yuhsa varup el sincede rûhat yâstamazsın (106/10)

Şâirin, Dînî-Tasavvufî Edebiyatta rastlanan müsrakîl bir Salû-nâme'si⁴¹¹ yoktur. Ancak ibadet kavramının işlendiği her yerde beş vakit namazın da kastedildiği anlaşılmaktadır. Dînî bir "saray", ibadetleri edimlerinden olan namaz da bu sarayın direğini oluşturan sütunlardan biridir. Kemâl Ümmî, bir hadisi ictibas ederek namazın vakrinde kulunması gereğini hatırlar. (42/10) Namaz ve oruç daha çok birlikte dile getirilmektedirler. Namaz, oruçla birlikte münîni Uçmag'a nçuran kanatları teşkil eder. (87/25) Gafletten uyananlar gecelerini namazla geçirirler:

İste sâ'yını gece kâ'imdür müdâim
Her ki gaflet ayhusından uyanar (38/4)

⁴¹¹ Salû-nâme için bkz., Güzel, İCA, s.242; Tatçı, YED-I, s.147.

Dîvân'da sıkça iftazinde durulan gündüzün oruçlu olmak ve geceyi namazla ihyâ etmek düşüncesi bize, isnai verilmeyen ve râfile olan başka namazları düşündürmektedir. Gecce kıfman namazıdır, beş vakte dâhil olanlar istisna edilirse, teheccüd ve tesbih namazlarıdır. Şâirin geceleri, bazen sabaha kadar varan bir süre boyunca namaz kılınmasını istemesiyle bunları kasdediği anlaşılır. Ancak bunlar Dîvân'da isimleriyle zikredilmezler.

Namaz. Hz. Peygamber'in Mi'râc'dan getirdiği "bediyyet-i Mi'râc"dır. (4/77) O'nun Parmaklarının ab-ı hayal akmasının sebebi çoğu geceleri, diğer ibadetlerle birlikte namaz kılarak geçirmesidir. (23/43) Ashabın gıtaşı, hizin ibadetimizden yağıdır. (7/37) Şeyh Hamid de hayatı boyunca geceleri namaz kılmaştır. (27/28)

Beş vakit namazın her biri Dîvân'da açıkça geçmemektedir. Bir beyitte yatsı ve sabah namazları ibadette geri kalışı anlatmak maksadıyla adeta kıyaslanarak verilmişlerdir:

Sen henz gâfil yatarsın tañ namazın kılmadalı
Çiçti gün kıldı cemû'atı yağanı okur Kunut (41/12)

Yukarıdaki beyitte de görüldüğü gibi şâir, sabah namazı için "tañ namâzı" terkinini kullanmaktadır. Dîvân'da belli an çok telmîhate bulunan olan namaz bu tañ namazıdır.

Bir beyitte cenaze namazına işaret vardır. Kernâl Ümmü'nin asıl şeyhi 'Alî Erdebîlî ölediği zaman uzakta olanlar, gıyabında cenaze namazını kılmuşlardır:

Kanun sultân u her âşâyî mürîd ü 'âşık u tâ'ib
Kı kıldı hâzîr ü gâ'ib namâzın şehr ü kûyında (25/15)

Âşkın namaza yaklaşımı hâlîyle fark'ı olmaktadır. Onun bütün ibadetleri gibi namazı da yalnız Allah içindir. (85/4) Bir namaz iki kibleye olmaz. Namaz kılup insanın gönlünde yalnız Allah olmalıdır:

Hiç bir namâz olur nu revâ iki kibleye
Bâkî Samed sevene ne hubb'ü şâirân gerek (83/5)

Gecceyi râ'ile geçirmiş ve sabah namazına kılmaş ulazı mü'nedin yüzüne bakmak "mübârek fâl" dır:

Gıcc seher kıluban hayrıla seherde mürid
Mürâdî yüzine bakmak zehî mübârek fâl (87/36)

Dîvân'da sabah namazı sülûk başlangıcının, yatsı ise sülûkün tamamlanmasını remzi olarak alınmıştır. (41/13)

b. Abdest

Dîvân'da abdest konusu ile doğrudan ilgili bir beyte rastlanmaz. Temizlik anlamında "tahâret, arı olmak" kelimelerini kullanan şâir daha çok manevi temizlikle ilgilidir:

Tahâret, bir zîhar:

Tahâret gevşerün hümme silâhın
'Amel-seyân kuşan u gey, takin dır (57/4)

Yüzün yıkanması "yüz karası, yüz kır" diye isimlendirildiği günahılardan kurtulmak, tevbe ile manevî olarak temizlenmektir:

Tâ'ib kanı kim yüzi kırın kara bitisin
Tevbe suyu sübûnla bu pâsi jüyâsi (130/17)

Kul, mâ'siyet gölüne dalıp kirlenmiştir. Temizlenmesi için mağfîret denizinde yıkanması gerekecektir:

Mâ'siyet gölünde talup kalma gel
Mağfîret bahrinde yıkan tevbe kul (91/20)

Mağfîret bahri aslında tevbe suyu ile doludur. Anâsır - khrâs ile ilişkili olarak manevî temizliğin söz konusu edildiği bir beyitte tevbe, temizliği sağlayan bir sudur:

Oda yânmaktan kaçan yıl koymaya
Toprag olup tevbe suyında yana (38/13)

c. Kıyâm, Seede

Divân'da namazla ilgili terimlerden yalnız kıyâm ve seode kelimeleri geçmektedir. Kıyâm kelimesi doğrudan doğruya namazla ilgili değildir. Bir beyitte İslâm sarayının direği ile beraber kullanılmıştır. (4/114)

Seode etmek, ta'zimin gereğidir. Kuluk, Allah'a seode etmekle izhar edilir. Allah'ın kapısı eümle başın seode-gühidir.

Kâziye'l-hâcât sensün kîm şebûâ kapu'derur
Cümle başın seode-gâlu (neccinâ minnâ nehâf) (10/5)

Bu yüzden Allah Âdem'i yarattığı zaman bütün melekler Muhammedî Nâr'u teşdiği için ona seode etmişlerdir. (23/7)

ç. Mescid

Divân'da ibadet mekânları ile ilgili unsurlara pek rastlanmaz. Câmî kelimesi hiç geçmez. İki beyitte mescid kelimesi geçer ki biri Mescid-i Akse'dir. (7/109)

Namazla ilgili bir terim olarak mescid bir beyitte geçmektedir. Şâir kendini ve devrinin müslümanlarını sahabelerle kıyaslar. "Onlar canları pahasına gaza ederlerdi. Biz ise namaz için mescide varmaya bile üşeniyoruz" diyerek serzenişte bulunur:

Cânla kular gazâ kırdı üst
Biz bir evden varmağa mescide süst (7/33)

d. İmâm, Mü'ezzin, Kible, Ezân, Cemâ'at

Toplu namazı imâm kıldırır. İbadet hayatı canlı olan bir toplumda imanın fonksiyonu önemlidir. Bu yüzden örnek insan olmak durumundadır. Çünkü cemaat imanın takipçisidir. İmâm "yoldan taşra" olursa miskin cemaat azar:

Nicesi azmasın miskin cemâ'at
Çü yoldan taşra görürler imâmı (134/6)

Hız. Peygamber, Kevneynin ulusu, sakaleynin (23/27) ve bütün enbiyânın imamıdır. (7/26;20/7) O'nun imamet-i dört mezhebe esas teşkil edecek şekildedir. (23/29)

Şâir bir bahar kasidesinde, Hüdhüd'ün kuş cemaatine imamu olduğunu, kumrunun da mü'ezzin olarak ezan okuduğunu söyler. Burada namazla ilgili olan dört unsur (imâm, mü'ezzin, ezan ve cema'at) birlikte geçmektedir.

Çemende Hüdhüd imâm oldu kuş cemâ'atına
Okur mü'ezzini kumri ('alâ's-salâh u felâh) (28/6)

Bu beyitteki her unsur bir tarikat ve mensupları şablonu üzerine nurlanmıştır. Hüdhüd aynı zamanda müşid-i kumildir ve Kemâl Ümmî onun zaman zaman kullarını, (bkz. Mürşid) Beyitten anlaşıldığı kadarıyla şâir, imamı aynı zamanda irşad makamındaki bir şahıs olarak telukki etmektedir. Mü'ezzin olan kumri ise müşidin hilâfet verdiği kimseler, tarikatının yayılmasını ve yeni insanların katılmasını temini ile görevli insanlardır. Kumrunun okuduğu ezan ise halifelerin insanları "sülûk" çizgisine davet etmek için yaptıkları telkinler olarak değerlendirilebilir.

Âşık, namaz kılarken yüzünü kibleye döndürdüğü gibi günlünde de Allah'tan gayrısına yer vermez. Namazı eda etmek için kibleye yöneldiği halde günlünde Allah'ı hissetmeyenler, bir namazı "iki kible"ye kılmış olurlar:

Hiç bir namâz olur mu cevâ iki kibleye
Bêkî Samed sevene ne hubb u sanem gerek (83/7)

Namazın en fazîlcriisi cemaatle kılınan namazdır. Kemâl Ümmî, cemaate katılmayı sürekli telkin eder. Çünkü cemaate katılmak sünnettir.

Resm-i 'âdet dünyede çok dörtü milletler delimi
Bizce sünnetdür cemâ'at 'ayin ü erkân yiter (47/23)

Dini hayat, ashında çoğunlukla bir cemaat hayatıdır:

Ehl-i sünnet cemâ'atına katış
Mübtedî'lerdir undan öze farîk (78/25)

Bütün resulîler ve asbîler Hız. Peygamber'in cemaatidir. (23/27) Cemaat, imamını yönetmektedir. İmam şayet yoldan saparsa, ona uyan cemaat de aynı şekilde yoldan sapmış olur. (134/6)

Bahar tasvirî ile ilgili bir beyitte tabiattaki kuşlar da bir cemaat şeklinde düşünölmüşdür. (28/6) Azrail, Cemaat dağıtan şahıstır. (46/15)

Tâlib yahut mücedis menzil almada geri kalmışları anlatan bir beyitte cemaatı kılman bir yatsı namazından söz edilir. Buradaki cemaat, sülûkünü tamamlamış dervişlerdir:

Sen henüz gâfil yatsıyı tañ namâzın kılmaçın
(3içti gün kıldı cemâ'at yatsıyı okur Kınat (41/13)

c. Teshih, Du'â, Salâvât

Dîvân'da "tesbih", namazdaki tesbihten ziyade genel olarak "zikir (Allah'ı anma)" anlamında geçmektedir. İnsan, "Lâ-Yezûl"i dilinde tesbih etmelidir. (133/6) Aslında kâınadaki bütün yaratılışları "dillü dilince" geçceğümüz şükür, tesbih ve niyazda hatırlar:

Cümle mahlûkât u her şey' dîn ü gîn ol Hâlik'e
Dillü dilince katırlar şük'r ü tesbih ü niyâz (31/2)

Kânu nesne-dillü dilinde anı tesbih ider
Her cemâdât u nebâtât u katırlar yaşar. (61/4)

Şâir, bahar tasvirlerinde bir cemaate benzettiği kuşların sürekli Allah'ı "tesbih okuduklarını"ndan söz eder:

Kimisi bağdu hoş âvâz ile okur tesbih
Kimisi yukarı pervâz uruhoñ açdı çenâh (28/4)

Bagda bucağda her biri bir dillü söz ile
Kuşlar Hudâ'ya tesbih okur mûrg-i zân gör (30/17)

Hâdîd ü çeyik keldik ü dürrâ u göğrecin
Sübhan'ı hoş âvâz ile tesbih ider eldi (33/14)

Tesbih ve zikir "cân gâdâr"dır. (61/20) Şâir bir takım surecilerle birlikte tesbih ve tesbih okuyanlar için bağışlanmasını diler. (7/106)

Dîvân'da du'â ifadesi taşıyan oldukça fazla miktarda beyit vardır. Bu beyitler doğrudan doğruya namazın sonundaki du'â ile ilgili değil, genel du'â kapsamı içindedir. Du'â karşılığı "alkış", bed-du'â karşılığı "karış"

kelimelerini de kullandığını "Karış alına karış alkışlu işe" (110/15) mısrasından anıyoruz.

Du'â, ibadetin ayrılmaz bir parçasıdır. Cami gıdalarından biridir. (61/20) Kelime-i Tevhidi söylemek bütün du'âların en üstünüdür. (4/42)

İşitenlerin duâlarına "âmîn" (13/14) dediğini belirten şâir, duâlarının kabul edilmesi için sıkça niyazda buluruz:

Kabûl eyle mînâcât-u du'âmuz
Bizî hâs'it tapuñda yig du'âmuz (1/129)

"Du'âdan bizi unutmaz aña dur" (101/2) diyen Kemâl Ümmî, bütün sözlerinden maksadının kendinden sonra du'â ile anılmak olduğunu söyler:

Kemâl Ümmî za'îfât sözlerinden
Murâdî kändüden anıra du'âdur (50/18)

Bülbül güle o kadar du'â ve medhihte buluruz ki gül bundan dolayı terler. (33/27)

Bir heyitte bed-du'â karşılığı "sû-i du'â" tanılamasını kullanan şâir, bundan kaçınılmasını öğütür. (108/4)

Kemâl Ümmî, sık sık Hz. Peygamber ve yakınlarına salavat getirir. Na'îlerinden birinde Peygamber'in medhîni okuyup salavat getirilmesini söyler. Böylece eksikler O'nun tarafından mazur görülecektir:

Medhîn okuyup çok salavât idellim an
Fâ kim şuçumuz kılâ ina'zür Muhammed (22/10)

Bir başka na'înde şâir salavatın önemini şu beyitlerle açıklar:

Ol yüzi Ve'd-Duhâ saçı Ve'l-Leyli Mustafâ
Çün andug adını salavât it aña kalı

Tut sünnetini çok salavât vir aña buğün
Tü kim saña baña ider yarın şefâ'atı

Dayık Camı virür salavâtı müdâim aña
Sen ırlaıur anıñ diriege çok salavâtı

Hâz dîvânî tâ'âl ol salavât iledür kabûl
Henî her du'ânûd anuû iledür icâbeti (23/58-61)

Peygamber'in medhî gîhî O'na verilen salavat da şâir hoş gelmektedir:

Bâl u şekerden emleli ü şîrîn gelür bize
Anuû hü medhî yû salavâtı hâjâvçeti (23/78)

3. Oruç ve Oruçla İlgili Kavramlar

İslamın esaslarından biri olan oruç, Dîvân'da genellikle namazla birlikte ele alınır. Oruçla ilgili olarak "oruç, savm, siyâm, sâyim" kelimeleri, Ramazan karşılığı olarak "Oruç Ayı" anlamına kullanılmıştır:

Oruç ayuñuñ ulu kadri içün
Nehâr-ı 'îd u Leyl-i Kadr içün (1/126)

Müslümanla baranla ilişkisi varsa namazı gibi orucu da kabul olmaz. (134/10) Gıafletten uyananlar geceleri ibadetle, gündüzleri oruçla geçirirler. (38/14) Uçmağ'a varmak isteyenlere namaz ve oruç kanat olur. (87/25)

Oruç, dünyadaki sıkıntılara katlanmanın ve neîs ile uğraşmanın bir sem-zidir. Riyazatın en önemli rükünlerinden biridir. Sâlik bunu başardığı takdir-de bayrama ulaşacaktır. (123/10)

Cefâ çek kim safîya irişsin
Ne oruç var ki süñü beyrûm olmaz (72/15)

Geceyi ibadetle geçirip cücesi gûa oruçlu olanlar kutlu kimselerdir. Kemâl Ümmî, daima bunu ügütler (6/11) ve onlar adına bağışlama düşer. (7/120) Şeyh Hâmid, gündüzleri oruçla geçirirdi. (27/28) Şâir, seyr ü sülûk cinasındaki inişli çıkışlı hallerinden söz ettiği bir münâcâtında ibadetlerin-deki aksamlardan söz ederken şöyle der:

Ne bellü zâhîdem dâyim ne bellü fâsıkam nâyim
Ne bellü gündüzün sâyim ne bellü gece bî-dâram (12/13)

4. Hac ve Hacı İlgili Kavramlar

Konuya "Âb-ı Zemzemî, hare, haccâc, Hicâz, Ka'be, 'umme" kelimeleri-yle temas edilir.

Hac ve zekât, insanın mal ve nefsinî pâk eyleyen bir ibadettir. (121/1) Hacca varurlar Hakk'ın nûrunu göresaklebirdir. (135/6) Allah, haccı kimine haram zamanında nasip eder, kiminin ise seferdeki azmîni hac ve Hicaz şevabı ile ödüllendirir. (54/17)

Mal ve bedenle yerine getirilecek bir ibadet olan Hac, Dîvân'da insanın itikadî ve 'amellî yönünü samimiyyet bakımından sorgulayan bir yaklaşımla ele alınır. Hacc'a varan samimî oymah, riya için gitmemelidir:

Râyâ için eğer varur olursañ
Ne asst vücudından Hacca haccâc. (44/15)

Dîvân'da haccın ledünnî manası daha ön plandadır. Hacc-ı makbûl için (71/43) kişi haccı gitmeden önce, bütün kötü huylarını terk etmelidir. Bunu başaran insanın aslında haccı gitmesine gerek de yoktur. Ka'be, yuhul beytül'âh insanın gönlüdür. Tark ile bütün kötülükleri bırakan salık "kendî ilinde" Allah evi olan "vitrân gövdliler Ka'besin tavaf" ederek Kâbe'ye varmadan haccı olacaktır:

Huyun degşürmez iseñ varurâ Hacca
Eğer kılur iseñ kupundadır Hac (44/14)

Kendü ilünde dilerseñ hacc u tavrâ müzdimi
Lutfıla vitrân gövdliler Ka'be'sin cyle tavâf (75/3)

5. Zekât

Mâlî ibadetlerden olan "zekât", Dîvân'da mal ve nefes temizlenmesi hususunda fonksiyonu olan bir ibadet olarak zikredilir:

Sarf cyle kârın 'ömrünî savın u salâhla
Pâk cyle mâl il nefesünî hacc u zekâtla (121/1)

Dîvân'da zekât olarak anılmayan, fakat mal ve servetle yaygınlaştırılması esprisine dayanması bakımından "şehâ ve cömertlik"le ilgili beyitlerin de zekât kapsamına dahil edilebileceğini söyleyebiliriz. (bkz. Cömertlik)

C. SURELER, ÂYETLER VE HADİSLER

Dîvân'da Kur'ân ve hadislerle dayalı olarak oluşturulmuş çok sayıda beyit bulunmaktadır. Şâir, bu konuda oldukça hassastır. Denilebilir ki hemen

her beytinde bir veya daha fazla ayet ve hadise işaret vardır. İlahîyi yönlüt ortaya koyması bakımından da önem arzeden bu durum, Kemâl Ümmî'nin Kur'ân ve sünnete dayalı bir dinî anlayışa sahip olduğunu gösterir:

Âyet ü ahbâr mizânında her bir sözi-târî
Sal çürüklerin yabunâ'ul şunî kim sağdır (29/13)

Çünkü Mânâ Ehli olanlar, ayet ve ahbârla muteberdirler. Ayet ve ahbâr(hadis)dan haberi olmayanlar "câhil" kimselerdir:

Ehl-i mâ'nî mü'teberrür âyet ü ahbârıla
Cehlile da'vî kılana f'tibâr olmaz kişi (134/26)

1. Süreler, Âyetler⁴¹²

Kemâl Ümmî, manzumelerinde sûre isimlerine, 'kısmî' kıtlas, me'âl, (ekâil)' suretiyle bir çok ayetlere yer vermektedir. Duaları, üslubuna bakarak olan didaktik sebebiyle öncelikle sözlerine sonet olması için kullanır.

Kemâl Ümmî, Divân'ında bir çok sûreyi isimleriyle andığı gibi, başlangıcındaki harfler veya ilk kelimeleriyle de zikreder. İncelendiğinde görülür ki bunları ilâhî kelâm olmaları dolayısıyla anmakta ve bunların hürmetine Tanrı'dan bağışlanma da dilemektedir. Tevhid ve münâcâtları bu yönden oldukça dikkat çekicidir.⁴¹³

Bi-hakk-ı KÂFİR El-Kehr ü Ahkâf
Bi-hakk-ı Vâ'd-Duhâ ve Sâd-ı Nân Kâf⁴¹⁴

Sen aâdâr nefsimüze mevt yâsin
Bi-hakk-ı Tecbe vü Tâhâ vü Yâsin⁴¹⁵

⁴¹² Sûre adları ve âyet meallerinde şu eserlerden faydalandım: Muhammed El-Arabi El-Azzâz, Kur'ân-ı Kerim Fihristi (Çev: M. Emin Esadoğlu) 2. bs., (İs., 1971: Atay, Süleyman, Kur'ân-ı Kerim ve Yüce Me'âlî, Ank., [tarihiz])

⁴¹³ Bu konudaki bir çalışma için ayrıca bkz. Yavuzer, Ahmet, Kemâl Ümmî Divân-ı'ında Münâcât ve Tevhidlerdeki Âyetlerin Teshîrî, Marmara Üniv. İlahiyat Fak. SBE, İstanbul, 1993 [Basılmamış Yüksek Lisans Tezi]

⁴¹⁴ KEHR Suresi; 19 ayettir. AHKAF Suresi; 35 ayettir. DUHA Suresi; 11 ayettir. SÂD Suresi; 58 ayettir.

Çoğ içdük tolu kahr agası tasın
İrür lütfi be-Hâ Mîm ü be-Tâsîn⁴¹⁶ (1/117-119)

Fazl-ı B'ismit'-lahî'r-Rahmanî'r-Rahîm
Hakkıçün rahîm it kerem kul yâ Kerîm⁴¹⁷

Fâtîba fethiçün i Hak vür Rîtûh
Kîm hu ölmüş eismümûze ola rûh⁴¹⁸

Hem Elif Lâmi ü Nisâ' vü Mâ'ide⁴¹⁹
Hakkıçün rûzi kul ula fâ'ide

Âyetel-Kürsî vü nûr-ı hâsıçün
Ve'd-Duhâ vü Sûre-'i İhlâs içlûb⁴²⁰

Sûre-'i En'âm ü Kâf A'râf içün
Kâf ü Hâ Yâ 'Ayn ü Sad Ahkâf içün⁴²¹

Tevbe vü Tâhâ vü Yâsîn hakkıçün
Hem Heme Hâ Mîm ü Tâsîn hakkıçün⁴²²

Sûre-'i Enfâl ü Sûd El-Kehf içün
Bizi 'afv it tutma cüm ü sehv içün⁴²³

Sûre-'i İnnâ Fetehtâ hakkıçün
Nûsret-i Feth ü İzâcâ' hakkıçün⁴²⁴

⁴¹⁵ TEVBE Suresi; 129 ayettir. TAHÂ Suresi; 115 ayettir. YÂSİN Suresi; 83 ayettir.

⁴¹⁶ Bu beyitte başlanıcılıktan iktilâs ile vâbilâk surelere işaret edilmektedir: Kurno'daki 7 sure "Hâ Mîm" ile başlanmaktadır. Bu sureler şunlardır: MÜ'MİN (85 âyet); FUSŞİLET (54 âyet); ŞURÂ (53 âyet); ZUHRE (89 âyet); DUNYAN (58 âyet); CASİYE (37 âyet); AHKÂF (25 âyet) "Tâsîn" ile başlayan sure NEMİ. Suresi (23 âyet).

⁴¹⁷ "O, Sâlemardan (gahyer), Rahîm ve Rahîm Alahî'nin adıyla (başlanmaktadır)"; NEMİ.Suresi(30)

⁴¹⁸ FATİHA Suresi; 7 ayettir

⁴¹⁹ NİSA Suresi; 176 ayettir. MAİDE Suresi; 120 ayettir.

⁴²⁰ Âyetel Kürsî. BAKARA Suresi(286 ayettir)'nin 255. ayettir. İHLAS Suresi; 4 ayettir

⁴²¹ ENAM Suresi; 165 ayettir. KÂF Suresi; 45 ayettir. ARAF Suresi; 206 ayettir. ŞAD Suresi; 28 ayettir. AHKAF Suresi; 35 ayettir.

⁴²² Diğer beyitlere bkz.

⁴²³ ENFAL Suresi; 75 ayettir.

Hel-Etâ ve Sûre-'i Lokmân için
Sûre-'i Ve'n-Necmî & Ez-Rahmân için⁴²⁵

Sûre-'i Ve'l-Tûr-Şebbeh'ler için
Cümle tesbîh ü müsabbihler için⁴²⁶

Yûnus' u Hûd' u Mûharek hakkıçün
Yûsuf u Râ'd' u Tebârek- hakkıçün⁴²⁷

Sûre-'i Ve's-Sâffât' n- 'Ankebut
Hakkıçün rûzâ kal' i Hak zâd u küt'⁴²⁸

Nahl. d Sübhâne'ilezi esrâ için
Hem mübarek Mescidü'l-Aksâ için⁴²⁹

Sûre-'i Ahzâb' u İbrâhîm için
Vâkı'a- Nun Vo'l-Kalem talzîm için⁴³⁰

Sûre-'i Hicr & tûfaddim hakkıçün
Hem Talak'ala tûharîm hakkıçün⁴³¹ (7/97-111)

Kemâl! Ümmü, sure isimlerini bağışlanma vesilesi yapmanın yanısıra diğer dileklerinde de dile getirir:

Âlâ'l ol ki bunı okıyasın
Kerem kal.bizüm için eki.Yasîn (101/1)

⁴²⁵ FETİH Suresi; 29 ayettir."İnna fetejna"surenin başlangıç kısmıdır. NASR Suresi; 3 ayettir. "İznea"surenin başlangıçtır.

⁴²⁶ İNSAN Suresi; 31 ayettir. "Hel-Etâ"surenin başlangıçtır. LOKMAN Suresi; 34 ayettir. NECM Suresi; 62 ayettir. RAHMAN Suresi; 78 ayettir.

⁴²⁷ TÜR Suresi; 49 ayettir. "Şebbeh" ifadesiyle "Şebbehe" diye başlayan sureler kastedilmektedir. Bu sureler şöyledir: HADİD (29 âyet), HAŞR (24 âyet), SÂİ (14 âyet), A'LÂ (19 âyet).

⁴²⁸ YUNUS Suresi; 109 ayettir. HUD Suresi; 123 ayettir. YUSUF Suresi; 111 ayettir. RÂ'D Suresi; 45 ayettir. "Tebârek", MÜLK Suresi (30 ayettirinin başlangıcıdır).

⁴²⁹ SAFFAT Suresi; 182 ayettir. ANKEBUT Suresi; 69 ayettir.

⁴³⁰ NAHL Suresi; 128 ayettir. "Sübhâne'ilezi esrâ", İSRA Suresinin (111 ayettir) başlangıcıdır.

⁴³¹ AHZAB Suresi; 73 ayettir. İBRAHİM Suresi; 52 ayettir. VAKİ'A Suresi; 60 ayettir. KALEM Suresi; 52 ayettir.

⁴³² HİCR Suresi; 99 ayettir. TALAK Suresi; 12 ayettir.

Sen ündür nefsinüzün mevl yasıu
Bî-hakk-ı Tevbe vü Talha vü Yasin (1/118)

Çogı dedik tolu kahrı agası tustı
İrür lutfı bî-Hamim ü be-Tasin (1/119)

Şâir, sure adlarını bazen benzetme unsuru olarak da kullanmaktadır. Şu boyutuz Hz. Peygamber'in yüzü kışlak vaktinin aydınlığına, saçları durgunlaşan geceye benzetilirken sure isimlerinden faydalanılmıştır:

Ol yüzi Ve'd-Duha' saçı Ve'l-Leyli Müstafı
Çün andıgı adını salıyât itâle kati⁴³² (23/58)

Bazı boyutlarda ayetlerin kısımın ıktibas edilerek kullanıldığını görüyoruz:

İ sıfân Kul huve'llahu ahad
'Ayn-ı zîc-ı pâk Allahu's-samed⁴³³ (7/4)

Mûsâ'ya Len terânî hitâb oldı Tûr'da
Ol 'Arş'da buldı kıldı 'inâbeli⁴³⁴ (23/68)

İlak kapısından gel berü kesme ümizün ne kayı
Çün huyurur Lâ talmatü min rahmeti'llah ol Şebâr⁴³⁵ (60/10)

İhlâk'a Semi'nâ ve 'at'nâ dîgil
İşidicek çün ü çerâdan sakın⁴³⁶ (108/13)

O Şarâben tahûr-ı arzû kılan
N'ider am ki âb-ı engürdür⁴³⁷ (51/15)

⁴³² "Kışlak vaktine and olsun. Durgunlaşan geceye and olsun ki," (DUHA Sure si:1/2); "Ve'l-Leyl" için ayrıca bkz. LBYL Suresi:1

⁴³³ "Da küllü Allah birle, Allah Samed'dir" (İHLÂS Suresi:1/2)

⁴³⁴ "...Sen beni göremezsin..." (A'RAF Suresi:143)

⁴³⁵ "Allah'tan rahmetinden umit kesmeyiniz" (ZÜMR Suresi:51)

⁴³⁶ "İşittik; itaat ettik" (BAKARA Suresi:285)

⁴³⁷ "Terletiniz bir içki..." (İNSAN Suresi:21)

Şol Nəhmün kasemində saəu kismet olana
Bîn cəhdilə bir zerrəc artıq katınmazm⁴³⁸ (106/2)

Dinə ki yolda azıgum yekdür n'çəkdür yazıgum
İn yentelü yugferlehim mâ loud selef didi Gafır⁴³⁹ (60/5)

Okr tut 'Təbu ile'llah' fəyetir
Nite kım büyürdi Fərkan təvbe ki!⁴⁴⁰ (91/3)

Niçə bir hayvân gibi Bəlhum edall
Olasın i gâfil insân təvbe ki!⁴⁴¹ (91/34)

Bir kısım heyitlerde də mənzum meal üzəlikdən vardır:

Nə ul Həq toğdı kimseden nə həd kimsə toğar andan
Münəzzəhdür tə'allukdan uña bəhs ni cidal imroz⁴⁴² (3/12)

Bəzi heyitlerde ikrâs yazılmağısın tələhəle ayellərə işarət vardır:

'Âlemlərə rəhmət veribidi səni Rəhmən
Kur'ân') götürdüñ bile mənşür Muhammed⁴⁴³ (22/13)

Ol bize bizdən yaqındır biz n'iclə andan irək
Niçə bir ağ-yüre nezdik olıvuz ol Yār'a dır⁴⁴⁴ (53/2)

Her ki toğdı Əliser həp bir yirə xəstə ulsür
Kimsi handən irer anda kimi güyən yiter⁴⁴⁵ (47/21)

Dünyədə bu Əlüm şu kədəhdür ki sən uci
Əhbette kamü nəfs anı tadar Əlüm vur⁴⁴⁶ (46/12)

⁴³⁸ "...Diz-takim otuk..." (ZUHUR Suresi: 32)

⁴³⁹ "...İğər vız keçerimə, / keçmişteki (günahları) / kədirlərinə bağışlanır..." (İNFAT Suresi: 38)

⁴⁴⁰ "...Allah'ə yədrəktən təvbe edin..." (TAHİRİM Suresi: 8)

⁴⁴¹ "...İşte onlar hayvan gibidir, hələ dünya da sap.k. /" (A'RAF Suresi: 179)

⁴⁴² "Kendisi doğumamışdır və (başkası tərəfindən) doğurulmamışdır" (İHLAS Suresi: 3)

⁴⁴³ "(Ey Muhammed), biz səni anən ələmlərə rəhmət üçün göndərdik" (İNBİYA Suresi: 67)

⁴⁴⁴ "Çünki biz ona qəti dəmərənən dəhə yekimiz..." (RAF Suresi: 16)

⁴⁴⁵ "Her nəfis ölməl tadar..." (İNBİYA Suresi: 35)

Varın mizânda kamu hayr u şerrûn
Cezâsı zerrece pîş ü kem olmaz⁴⁴⁷ (12/25)

Veyl-i ebedî ol kâh gûnüllere kim
Güzi vü kulagi ezeli kôr ü iter oldu⁴⁴⁸ (33/10)

Divân'da çok sık geçen ve Arapça söylenmiş ibarelerin başında "Agisnâ yâ gıyâse'l- müstagîsin"⁴⁴⁹ ile "Neccînâ mimmâ nehar"⁴⁵⁰ ifadeleri gelmektedir. Bunlar bu kısım manzumelerinde nakarât unsurları halinde yer alırken, bazı manzumelerde de yeri geldikçe iktibas edilmişlerdir.

2. Hadisler

Kemâl Ümmî, "hadis" kelimesiyle birlikte "ahbâr, Mustafâ kavli" ibarelerini de aynı anlama gelecek şekilde kullanır. Divân'da, diğer hadislerle birlikte hadis-i kudsîlerde yer almaktadır.

Divân'da, bir kısmı tasavvufî eserlerde sıkça rastladığımız hadisler olmak üzere, birçok hadise yer verilmiştir. Bunlar da iktibas, kısmî iktibas, meal ve telvîh şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Bunların bir kısmının hadis-i kudsî olduğunu da belirtir;

Levâke lemâ halukâtü'l enâk didi ol Hak
Şâuûfida şerûn ü özl mebrûr Muhammed⁴⁵¹ (22/16)

Çün buyurduñ hadis-i kudsîde
Sabahat rahmeti 'alâ gazabî⁴⁵² (19/16)

⁴⁴⁶ "Her nefis âlâvî taccüktür." (RUMİYA Suresi:35)

⁴⁴⁷ "Artık kim zerre ağırlığınca hayır yapmışsa onu görür. Ve kim zerre ağırlığınca şer yapmışsa onu görür. (İnsana amelî gösterilir, insan yaptığını görür)" (ZELZALE Suresi:7,8)

⁴⁴⁸ "Ancokların, cehennem içinde birçok cin ve insan yarınkı ki kâhleri var, fakat onlarla salınamazlar; gözleri var, fakat onlarla görmezler, kulaklar var, lâkin onlarla işitmezler. İşte onlar kayvan gibidir, hatta daha da sapık... Ve işte gâfililer onlardır!" (ARAF Suresi:179)

⁴⁴⁹ "Yardımanızı yetiş, ey yardımâ mulûğların yardım edici"

⁴⁵⁰ "Korktuğunuzdan bizi kurtar"

⁴⁵¹ "Sen olmasaydın felekleri yaratmazdım" Aclâf, Ş.İsmail z. Muhtasarı, Keşfü'l-Hafl, Cilt:II, Boyut, 1351, s.164, hadis no:2123.

Kasrî Ümmî'nin ictibas, telmih ve meal olarak en çok yer verdiği hadis "Ölmeden önce ölmek" düşüncesini işleyen hadistir:

Mütu kable ente mütu dir
Mustafâ'nun hadîsi bildüri me⁴⁵³ (42/9)

Fakirlik konusundaki hadis de çokça ictibas ve telmih edilmektedir:

Nebi El fakru fahri didüğüni
Cihânda cân u dil kulağı dñler⁴⁵⁴ (65/4)

Hadislerle sıkça telmih edilen konulardan üçüncüsü "dünya" ile ilgili olmaktadır. Dünyanın fânîliği, insanın kendini fazla kaparmaması gerektiği ve dünyanın, ahiret için hazırlık yapma yeri olduğu fikrini telkin eden bu hadislerden biri, Farsça terkiplerle verilmiştir:

Hubb-ı dünyâ şarâb-ı Şeytân'dır
Mustafâ şöyle dir 'ale'e-tabkik⁴⁵⁵ (78/18)

Yukarıda temas edilen ağırlıklı üç konu dışında da çok sayıda hadis, ictibaslar şeklinde Dîvân'da yer almaktadır:

'Acellû bi's-salati kable'l-fevt
Çün ölürsün âbir öldün tu⁴⁵⁶ (42/10)

'Acellû bi't-tevbe kable'l-mavt dikî
Mustafâ kayline inan tevbe kıl⁴⁵⁷ (91/22)

Kasrî ictibas ve mealen telmihler yoluyla bir çok hadis anılmaktadır:

Nefsini bil kim bilesin Rabb'üñi
Nite kim buyurdu Nebî Meû 'aref⁴⁵⁸ (76/7)

⁴⁵² "Rakmetini gazibine aşı"

⁴⁵³ "Ölmeden önce ölmek" Aclûrî, Keşfü'l-Haflâ, Cihâd, s.391, hadis no:1669.

⁴⁵⁴ "Fakirliğinde iftihar ederim." Aclûrî, Keşfü'l-Haflâ, Cihâd, s.87, hadis no:1835.

⁴⁵⁵ "Dünya sevgisi Şeytan şarabıdır."

⁴⁵⁶ "Namazda acele ediniz."

⁴⁵⁷ "Ölüm gelmeden önce tevbe ile acele ediniz."

Şu beyitte de ayın hadise telâih vardır:

Dirigâ kim bu ben gümrah özümdeñ olımdum âgâh
Ki 'ömriñ iksiriz her gâh bu pul nâhıñ sataram (12/21)

Kemâl Ümmî Dîvân'ı'da devrinin Türkçesiyle ifade edilmiş çok sayıda hadis mealleri vardır. Bunların bir kısmında yabancı kelime yok denemek kadar azdır:

Mustafâ eydür ki girmez Cennet'e
Ne kadar kim râhid olursa bahil⁴⁵⁹ (88/17)

Saîs sanduğın sun kamu halka
Ki dîn içre budur erkân u âylâ⁴⁶⁰ (110/4)

Bu dünyâ bir sâ'atdür didi Ahmed
Zirâ vardır ahir anuñ zevâll⁴⁶¹ (133/4)

Hayt it ki dünye âhiretün tarlası durur
Her kul bugün ne tolm ekerise yarın biçer⁴⁶² (138/8)

Ç. DİĞER DİNİ UNSURLAR

1. Dîn, Mezheb

Yeryüzünde her kişinin mutlaka bir dîni ve mezheb-i vardır. Şâir bunu ifade ederken kendisinin itikadi çizgisini de açıkça göstermektedir:

Her kişi bir dîn ü bir mezheb tutar illâ hıze
Şer'i Ahmed dîn-i İslâm Mezheb-i Nu'mân yiter (47/24)

Hiz. Peygamber "dört mezheb içre" imamlık yapmıştır:

⁴⁵⁹ "Nefsini bilen Rabbin'i bilir." Aclâri, Keşfü'l-İlâfâ, CiltII, s.132, hadis no:2816.

⁴⁶⁰ Tâmel hadis kaynaklarında rastlanmamıştır.

⁴⁶¹ Wenslock, A. J., CONCORDANCE ET INDEXES, CiltI, Leiden, 1916, s. 108.

⁴⁶² Tâmel hadis kaynaklarında rastlanmamıştır.

⁴⁶³ "Derya ahiretin tarlasıdır." Aclâri, Keşfü'l-İlâfâ, CiltII, Beyrut, 1351, s.413, hadis no:1320.

Anuâ hadis ü sünneti hâkimilçödü tamâm
Dürr mezheb içre yidi imâmınü imâretü (23/29)

Hiz. Peygamber "din sarayı"nı yapmış, gerekli tedbirleri alıp âyin ve orkânı koyup göç etmiştir. (20/9)

İmân u dîn sarâyın mü'mîn kıldî ol
Yapmadı bu harâb ev içinde imâretü (23/38)

Kelime-i Tevhid, Hudâ'nın dininin esasıdır. (4/16) Onu riyasız söyleyenlerin dini bütündür. (4/17)

Dinin iki esaslı kaynağı Kur'ân ve hadistir. Şâir, Kur'ân ve Hadis'e uymayanları "Ne milletsin ya ne dine taparsın" (105/14) diye adeta azarlar;

Ne Kur'ân'u uyarsın ne hadîse
Ne milletsin yâ ne dine taparsın (105/14)

Dinin ayakta durabilmesi, helal lukma ve larka ile mümkündür; (124/11) Din içinde kibir, bağz ve kin olmaz. (119/1) Dinde asılan, kendisi için düşündüğünü başkası için de düşünmek ve istemektir:

Sâfa sanduğın sen kamu halkı
Ki dîn içre budur ekân u âyin (110/4)

Gerçek müminler, aamel zembillerini "din Bagdâd'ı" içinde riyâ 'eyyârına karşı koruyup (95/6), dünya malını kendilerine "put" eylemezler, dünyayı bırakıp dini autarlar. (40/1) Lathîyi arıdan, iyiyi kötünden seçenler dinlerini dünyaya satmazlar (126/9), müşkîlzerine din büyüklerine danışarak çözerler;

Dünyeye dînü satau mağbûn olur
Mü'minîseâ dünyeye sen satma dîn (96/6)

.....

.....

Dîn ü dünyâ işleründe var ise ger müşkülân
Çey sakın zühâr am ag-yârı danma yârı dan (143)

Din ve imân, sünâ nefeste nânâ yoldaş ve koldaş olur:

Soñ nefeste hâmmâ yoldaş u koldaş olmağa
Tañrı'dan tevfiķ irerse dînile imân yiter (47/35)

İnsanlığı hiç bir zaman köpek gibi mureâr'a tâlib olamaz. Dinini anı kılmak isteyenler, bu dünyanın dinârını (parasını) terk ederler. (85/33) Dervişler de "cihân dînân"ı terk ve tecrid ile dînlerini "arâ" kıldılar:

Terk ü tecrid imâgında dînî anı kıldılar
Büt idinârevler cihân dînânı dervîşler (62/4)

2. İmân, Küfür

İmân, inanmak, küfür ise inanmamaktır. Bu iki kavram genellikle birlikte ele alınır:

İman sahipleri "İmân ehli"dir. Kemal Ümmî, mecazen insanın gönlünde bir "imân ağacı, imân nahli" olacağını söyler ve bunu sık sık kullanır:

Ol kimün gönlünde imân ağacı
Dikse hiç İblis'ânı küpârmâya (40/5)

Hz. Peygamber iman ve din sarayını inandırılmıştır. (23/38) Kelime-i Tevlîd, imanın binası (4/16), ehli-i imana ehelî gamînet (4/13), gönül içindeki imân nahli(ağacı)nın nişanı ve derecesidir.(4/50)

Ölüm anında Allah'ın fazl yetişirse imân kişiye yoldaş olabilir. (7/153) Şâir, ahir nefeste yoldaşının imân olması, eğer söylemişse küfürlerinin bağışlanması ve cümle imma ehlinin "yarhğa"nması için Allah'a yâkarır:

Cân acıgıñ bize âsân eylegîl
Yoldaşınız âhir imân eylegîl (7/156)

Kâyim saña dâyim şükîr kim bu deme geldi 'Ömür
Ger söyledüm işc küfür estagfir 'İlzhâ'i-'azîm. (11/18)

Bize sen tuş cyle yulañ sehlîni
Yarhğa hem cümle imân ehlini (7/165)

Şâir küfr'ü, hem inanmamak hem de inanıldığı halde aksine davranışlarda bulunarak anlamlandırıcı kullanmaktadır. Bu hususta Allah'ın takdirî etkili olmaktadır:

Kimin küfr'ü zıllâlet yoldan üter
Kimine gösterür zîr râh u minhâc (44/11)

3. MÜ'MİN, MÜSLİMÂN, İSLÂM

a. Mü'min

Mümin, inanmış kimsedir. Şâir, müminle ilgili olarak şu terimleri kullanır: "mü'min karındağ, mü'min bileği, şâek mü'min, mü'min cânı, mü'min gözi"

Mümin, tevhid üzere olan isandır. (95/12) Şek ve şirkinden yunmayaalan an mümin olmazlar:

Olmaz anı miyâhid ü mü'min
Yunmayaan kişi şekk ü şirkenden (98/3)

Müminler de hastıyanlar da Allah'ı övmek durumundadırlar. (116/2) Kelime-i Tevhid, müminin bileğidir. (4/88) Müminlerin en üstünleri, cehd ve talaplarıyla Peygamber'in ashâbıdır. (7/32)

Mümin, dîni dînyaya sarmaz. (96/6) Gerçek müminler dünyayı hırakıp dîni üstün tutarlar. (41/1) Onlar Allah'ın rahmet denizine gark olmuşlardır. (2/18) Zaman zaman gâilel auna binip asâk yoluna saparlar bile Allah'a taparlar. (12/5) Mümin, bu dünya sarayını bırakıp âhiret tedbirlerini zımladur. (110/1)

Mahşerde bütün mümin ve kâfirler birlikte dirilecektir. (45/51) Müminlerin Uyumağı, âhiretle; kâfirlerinki dînyadadır. (29/15) Dünya müminler için bir zindandır. Zindanda kaygısız an olmaz. Müminler Uyumağ'ta şâz olacaklardır:

Meger mü'minler Uyumağ'du ola şâz
Ki zindân içre kaygısız dem olunuz (72/10)

Müminlerin canına Cennet'te Rızvan göndrecektir. (57/14)

Diğer nasihatler, müminler içindir. Münkirlere bu konuda bir şey söylemeye gerek yoktur. (47/8) Münkirin inkârının, kendinden başka kimseye ziyarı yoktur. Müminin inkârının faydası da kendisinedir. (85/22) Selâ müminlere verdiği cürü ancak Allah bilir

Selâ mü'minlere verdiği cürü
Girir Allah bilür bade ü kıyâsın (100/15)

Müminler, dünyada "dizâr" görmek arzusunda değiller:

Gözümlüz aç ki sîni göre bile
Karnı mü'mîn karındaşla bile (1/35)

Şâir, seyr ü sülûk esnasında vahdet ve kesret arasında gidip gelirken sadık inâmın olup olmadığını bile farkında değildir:

Ne bellî âşıkam miskûn ne bellî âşıkam hod-bîn
Ne bellî sâdikam mü'mîn ne bellî cih-i zünnâram (12/14)

Gerçek mümin, şerâ içre kin tutmazandır. (45/3)

‘Acêb mü'mîn tutâ mı kin içinde
Ye kibr ü bugz olur na dîn içinde (119/1)

6. Müslümân

Müslüman olmak, Hakk'a tapmak ve onun "buyruk"larını yerine getirmektir.

Müslümân ol Hakk'a tap'putlaruñ sı
Sen i 'îsî nice buyruk sayasın (100/8)

Kemâl Ümmî, kendini beğenen insanı bunu bırakmasını, müslüman olmasını öğütür. Çünkü bu tip insanlardan gerçek müslüman çok az çıkar:

Ka'ucî hey müslümân ol müslümân
Ki islâm az olur hod-bîn içinde (119/6)

Bu noktadan bakıldığında gerçek müslümanlar, Hz. Peygamber'in ashâbından olanlardır:

Ger meşûlmân anlansa biz kimüz
Kim-kah'îsî vü câfi mîtenimüz. (7/31)

Müslümanın namaz ve oruçta hararet ile mekbul olmaz. (134/10) Müslümanın, tevbe kapıları kapanmadan tevbe etmelidir. (91/41)

Müslümanın içi dışı bir olmalıdır;

İ adı müslümân başı sâfi taş sâfi
Sakin içüne bağlama zümâr ölmî var. (46/56)

c. İslâm

Şûir, dünyada her kişinin bir din ve mezhep tuttuğunu söyleyerek kendisinin de İslâm dinine mensup olduğunu ifade eder. (47/24) İslâm, tevbe ve Kur'ân'la kişi için bir "yoldaş"tır. (109/24)

İslâmın yolu en doğru ve "yakın" yoldur:

İ refikâtü bir gör-âhîr işbu islâmîlâ yolü
Niçesi âsân u aydın togru yakın râh olur (66/11)

Kendini beğenmiş insanlar arasından İslâm mensubu az çıkar. (119/6) Kelime-i Tevhîd, İslâm sanatının direği (4/14), İslâm ev ve imaretinin alâmetidir. (4/115)

4. İkrâr, Mukîr, İnkâr, Münkîr, Kâfir

Dîvân'da ikrâr kavramı biri zühdi, yani doğrudan şariatle, diğeri tarikatle ilgili olmak üzere mahiyeti farklı iki kavram olarak karşımıza çıkmaktadır

Burada şariatle ilgili olarak ele aldığımız ikrâr⁴⁶¹, taahhüdün diliyle söylemektir. İnkâr ise aynı şekilde inandırıcılığı belirtmektir. İkrâr edea mukîr, inkâr edea ise münkîr ve kâfir olur. Dîvân'da genel olarak ikrâr ve inkâr bir arada ve çoğu kez mukayeseli bir biçimde verilmektedir:

⁴⁶¹ Tasavvufî mabâdîdaki "İkrâr" için bkz. Tarikatla İlgili Kavramlar

İkrâr edenler aña Behişt ehli'dür kamu
İnkâr edenler uldı olar cözzah âleti (23/42)

İnkâr: hırakıp ilâh ile hak sözü tutanlar kazançlı çıkacaklardır.

İnkârı ko elden ki müyesser ola her kâr
İkrârla gel. İlk sözi tut eyleme inkâr (45/6)

İkrâr edenin faydası, inkâr edenin ziyamı kendinedir:

Müakkerâ inkârınan yokdur ziyânı kimsese
Kendüyedür âssisi hem mü'minüñ İkrârınan (85/22)

Bağışlanma dileğince suçları suçlarını ikrar ederek "ehl-i inkâr"dan olmadıklarını söylerler:

İlâhî suçumu bildüm tapûña yalvarı geldüm
Mukuram her ne kim kıldım degül kim ehl-i inkârım (12/38)

Müşkirler inandık ve tasdik etlik demedikleri için reddedilmişlerdir. (2/17) Bu yüzden onlarla tartışmaya gerek yoktur. (47/8) Onlara âlem dâima karınlıktır. (66/5)

İnkârcılar kâfirdirler. Onlar Mahşer'da inkâr ederler. (33/9) Dünya onların Uçmağıdır. (29/15) Ancak her biri Allah'ın rahmeti sayına susanışlardır. (2/18) Bu dünyadan kafir de müslüman da konup geçecektir. (127/10) 'Terre Mâlikî, kâfirlerin canını nara salacaktır (56/14) Müminler, Kelime-i Tevhid'i söyledikçe şânkirler yasa boğulurlar. (4/112) ve onların boyunlarına kılıçlar ulaşmış gibi olur. (4/91)

İnkârın sebeplerinden biri de kibirdir. Mümkünlere bilerce öğin versen, binde birini kulaklarına koymazlar. (73/2)

Azık ve ed halinde gânenler, durumunu antıymadıkları için inkâr edip davranışlarını ayıplar ve "nedir bu hal" diye sorarlar. (86/1) Kemal Ümmî, bunu saç üzzerinde kavruken buğdayları gören ve ateşten uzak olan bir çavaldâ bulunan buğdayların dilinden anlatır:

Bu çavaldagılar anları görüp
İçlerine düşdi inkâr u melâl (86/8)

5. Ümmet, Millet

Ümmet, bir dine mensup olanların oluşturduğu topluluktır. Her peygamberin ümmeti vardır. Hz. Peygamber'in göğsünde "ümmet mihri" vardır:

Yagınımdağı Nübüvvet Mühriçün
Dahu göğsündeki ümmet mihriçün (7/72)

Hz. Peygamber Mi'raç gecesini Allah'tan namaz'ı dilemiş ve bir hediye olarak getirmiştir. (4/77) O'nun ümmeti olup da şefaat umanlar, şünetini zayı etmemelidirler. (85/36) Ashab, ümmetin en kaniatıdır:

Heyhât nîce ümmetiyyüz biz ki Nebî'nâñ
Ashâbı kuru korsa yimezlerdi toyası (130/11)

Millet kavramını Divân'da "kavim" ve çevredeki "insan topluluğu" ile birlikte "ümme" anlamlarında kullanmıştır. Dünyada bir çok millet vardır ve her birinin sosyal normaları birbirlerinden farklıdır:

Resm ü 'âdet dünyede çok dürlü milletler delim
Bize şünetdür cemâ'at âyin ü erkân yiter. (47/23)

Peygamber, henüz çocukken onun ilim ve felsefesi herkesi mat etmiştir:

Zî-Ümmi Müstafî ki dahu tufi İken hendz
Mât-ıtfi kamu milleti 'ilm ü felsefeti (25/25)

Aşağıdaki beyitte millet kelimesi "ümme" anlamında kullanılmıştır:

Ne Kur'ân'a nyasın ne hadise
Ne milletsin yâ ne dine taparsın (105/14)

6. Sevap, Azık, Yol yarağı, Tuhfe

Divân'da sevap karşılığı olarak en çok "azık, yarağ" kelimeleri kullanılmaktadır. "yol yarağı, eyü dirlik, tuhfe" kelimelerini de yeri geldikçe bu anlamda kullandığını görüyoruz.

Ömrün yol hazırlığı için bir yaz mevsimidir. Burada ekeler herçbilecekler. (34/20) Böyle yaparlar kışın (shirette) rehata ererler:

Şu kim yazın yatağı itdi kişin hoş râhata yıldı
Şu kim sık kölgede yandı kiş aña gey Tûlân olê (34/18)

Yul için azık temin edilecek, su alınacak yer burasıdır. Bu azıklar da bu dünyada iken hazırlanmalıdır. (41/2) Hazırlık yapmayanların yüzü kara, özö ayrıp ve elleri boştur. (12/3)

Nefs ve hevâ insanı Yâr kanından yarar ve sevap işlemesine izin vermez. (45/19) Gösteriş için hayır yapanların sevabı bir dirhem bile olmaz:

Mürâyi ne kadar çok hayr iderse
Sevâbı der-hemi bir dirhem ulamaz (72/26)

Sevaplar, arınma cahşarak kovana doldurduğu bal, insanı geldiği mülk-i hekkâyı gösteren kul ve kanattır. Bunlar olmadığı takdirde “prüc(dönüş)” münâsîb değildir:

Kuru anı kovanuz balımız yok
‘Ulfa itmege perî u hâlumuz yok (1/61)

Aşağıdaki beyittaki “tuñfe/tuhf” kelimeleriyle ameller kastedilmiş olabileceği gibi sevaplar da ifade edilmiştir, diye düşünüyoruz. Âşıkler, alî-reffe sevgiliye armağanlar götüreceklerdir. Yul hazırlığını iyi yapamamış olan “yul eri”nin armağanı eksiklik ve yokluktur:

Tuñfemüz eksiklik ü yoklukturur
Her yul eri ilticek anda tuhfe (76/16)

7. Gûnâhî, Yazuk, Cûrm, Gûnâhkâr

Kemal Ümmü’nün kelime hazinesinde günah ve sevap karşılığı olarak “yazuk” ve “azık” kelimeleri ön plandadır:

Yazuk yükleri bükdi bilümüz
Şaşurdu kañu ‘âkı u bilümüz (1/54)

Azığımız yok suçumuz çokturur
Yazığımız çok gücümüz yokdurur (7/86)

Dîvân’da günah kavramı için en çok “yazuk”, günahkar için “yazukâr” kelimesi kullanılır. Ayrıca her iki kelime ile ilgili olarak “cûrm, zillet, saq-

hatâ, yük, yazuk balçuğu, yazuk zahm, mîlerim, kayd-ı hamîdâl, yüz karası, rû-siyâh, günah-ı, günahâr, ba-gûnâh, haset, remûr" gibi ibarelere de sıkça rastlarız. Büyük ve küçük günahlardan "kelâyir, sagâyir" (10/12) diye söz edilir. Ayrıca günah ve sevap kavramları ile mevsimler arasında ilişki kurularak "şîâ-i cûnâh" tabirine de kullanılır (28/21)

Günah, nefsin elindeki çaresiz insanın işlediği fiillerdir. (12/1) Şâir, günahlarının niteliklerini ciğeri kanıyla yazdığını söyler:

Bu işiden bâttım gam-gün kılaram nâle vü nefrîn
Ki dâymı yazıgum vasfın ciğeri kanıla yazaram (12/37)

Günah işleyen kişi kendine zulüm kılmaktadır. (11/8) Yazuk yarasanın ilacı tevbedir. (59/8; 91/9) Teybe ile yazuklar yıkanır ve yerine ıhsan yazılır. (91/43) Kemâl Ümmî, günah-ı, suyun beydan aşarak insanı boğması ile beuzeshirir. (46/3) Bu yüzden kişi günah işlememeli, yahut hiç olmazsa "hadden aşarak" bilgisini karartmamalı, zıybanı bilmelidir.

Yazukı hadden geçtince 'aybını bil gey vakın
Hâlik'e dün halca rûsvây olmadın pîrbânîken (109/11)

Günah, dağlarla, özellikle de Kaf Dağı ile kıyaslanır

Özün şîrekden ahı yazıguñ cebelden ulu
Yiter götür kaderünden ağır yükü hamîdâl (87/12)

Ölümünüzden kişi ola Kâh-ı Kâf
Özümüzden ulu ola kadr-i gâh (18/6)

Şâir günahkar bir insan olduğunu, günahlarını düşünmekten başkalarının iyilik ve kötülüklerine bakmadığını söyler:

Sığın ağlar Kemâl Ümmî kemîne
Degül meşgûl ilûñ bîş ü kemîne (1/130)

Delîndür 'aczi 'aybı vü gûnâhı
Saûa yalvarup ider dün gün âhı (1/131)

Yazuklar, kişinin yüzüne "kan kir"li yapar ve Hakk'ın yanında böyle yüzler bir çöpe değmez. (1/39) "bîrler okunası mevzi"de bütün gizli yazuklar açığa çıkacaktır. (46/53) Fakat kişi, günahlarından dolayı ümitsiz

olmamalı, her ne denli suçu varsa Hakî'n dönmeli (96/1), daima yazıklarının unutulmalıdır. Hakkın eşiğinde, bağışlanma konusunda "zâr"ın değeri yüksektir. (85/28) Allah'ın rahmetinin bir katresi yüz bin yüzü karama yüzünü "yırır." (9/10) Hz. Muhammed "Yazuk Derdi Tabîbî" olarak günahkârlara şefaat edecektir. (22/6)

"Yol varmak" için azığın çok, yazığın az olması gerekir. (12/4) Suçunu anımlar bağışlanmada miskinliğe bel bağlanır. (11/7) Âşıkın bir damla göz yaşı bin yüz karasını temizler:

Çün ağlayarak varasın ol Hazret'e yalvarasın
Hakkâ ki bin yüz karasın bir damla göz yaşıyla yır (60/15)

Sûfi, yolda dikkatli olmalıdır. Ayakını sağlam ve dikkatli basmalıdır. Yoksa yazuk balçığına buluşabilir:

Berkirek bas ayagunu yolca
Tayınup düşüp olmadın balçık (78/4)

Tecerrüd menziline azm edip yola girenler, yüklerini hafifletirler. Bunlar için artık "kayd-ı hamîdî" söz konusu değildir:

Çün tecerrüd menziline 'azm idüp girdi yola
Yükübi yeyildibilen kayd-ı hamîdî n'ider (58/7)

Dünya sevenler ne kadar âlim ve âbid olurlarsa olsunlar "varta-i günâh"ta düşerler. (59/2) Bunların hastalığına hiç bir rahib درمان bulamaz. (93/11) Herkes gibi huucular (şeyhler) da günah istemiş olabilirler. Oular da revbe ederek günahıtan kurtulmuşlardır:

Sen i Hoca hiç mi günâh itmedün
Ki revbe kalup bir gün âh itmedün (80/1)

B. MÜNÂFİK, ÂSİ, FÂSİK

a. Münâfık

Münâfık iki yüzlü demektir. Münâfıklar ehl-i nifâkındır. Bir beyitte Kemal Ümmü de ehl-i nifâkın menasını lügate dayanarak "iki yüzlü" olmak diye verir:

Gerçi lûgatda ehl-i nifâk-îki yüzüldür
Hey ne iki ki çeyre yuğa yüzü yüzü gibi: (112/7)

Münâfıkın sohbeti çok etkilidir. Bu yüzden kişi, ömrünü münâfıktan sakınarak iyi insanlarla geçirmelidir:

Kıl münâfıkdan hazer sohbet mü'essirêür sakın
'Ömrüñi sarf it hemişe her muvâfık mendile: (122/4)

b. Âsî

Dîvân'da 'âsîlik, Allah'ın emirlerine şımırda olup da yerinde getirmemek olarak ele alınmıştır. Âsî, "buynuk uyan"dır. (100/8) Ancak, burada kesinlikle bir ilahî emre inatmamak söz konusu edilmemektedir:

Gerçi 'âsîdür Kemâl Örmü velî müşrik degül
Mü'minem tevhidüm üze Ta'îri taukdur beâdüm (95/12)

Âsî olana ayet, hacıs ve öğüt etki etmez. (46/30) Hâlik'a asî olan, hâika da zorluklar çıkarır. (130/2)

Nefs, İblis ile iş birliği yapar. asî olup Hak katında aşkı gıloahkar yapar. Ne kadar öğüt verse de kâr etmez:

Nîçe kim virdüm nesihat bâül işden giçmedi
'Âsî olup Hak katında yüzümü kir eyledi (128/4)

c. Fâsik

Fâsik, Allah'ın emirlerine uymayan, sapkın kişidir. Dîvân'da fâsik'la birlikte kullanılır. Şâir, fâsiklara "sinle"yi gösterip ölümü hatırlatarak uyarır. (46/17) Onları övenler yalançıdır:

Fâsik ü câhil bahuluñ-mâdîni kezzâb olur
Fâsik ü'çehî ü buhlâ medhe yarar olmaz kişi (131/38)

Her şey Allah'ın takdirindedir. Bu yüzden Allah dilerse, bir fâsıkın meczumî hakikate iletir:

Bir fâsıkun meczumî iltür hakikate
Bir zâhidün hakâykuñ âlîr meccâz ider. (54/12)

Bir kısım fâsikler vardır ki âşık gibi görünürler. Onlara âşık demek gerekir. Çünkü Allah'ın "Lâik"ını bırakıp başka şeylere yöneldiler:

Şu değme fâsıkâ 'âşık dîmeñ ki göñli anuñ
İlâk'ıñ lîkâsını kor değme bir tebâha düşer (58/8)

Mâşivâyı sevenler, âşık değil fâsiklerdir. (40/7) Fâsikların dış görünüşleri hoş, içleri uç yönünden boştır. (79/14) Ha'vette kaldıkları zaman fâsik, âşiklarla sohbetle mestâfirler:

Halvet içre fâsik u âşık veli
Sahibet içre 'âşık-ı mestâfesin (107/4)

Âşık, ilâh' aşkın cezbesiyle kendinden geçer ve onun için aruk âşıklık, zâhidlik ve fâsiklik bir mâna ifade etmez:

Ne bellü zâhidem dîyim'ne bellü fâsikam nâyım
Ne bellü gündüzün sâyım ne bellü gece bi-dâram

Ne bellü 'âşıkam mîskîn ne bellü fâsikam hod-bîñ
Ne bellü sâdikam mü'mîn ne bellü ehî-i zümâram (12/13, 14)

9. Helâl ve Haram

Din açısından yasaklanmış olan şey "helâl", yasaklanmış olanlar "haram"dır. Divân'da helal ve haram, yeme içme de dahil çeşitli konularla ilgili olarak söz konusu edilir. Helâl "şeker", haram "zehir"dir. İki kavram, genellikle birlikte ele alınmasına rağmen haram konusuna daha fazla ağırlık verilmiştir. Şâhin, ağırlıklı olarak bu konuya işlediği bir de manzumesi vardır. (bkz. 136 n.m.)

Kemâl Ümmî daima helâlden taam vermesi için Allah'a yalvarır. (11/9) Çünkü dinin ayakta durması bununla mümkündür:

Helâl olsa gerekdir lokma hıka
Ki bunlarmâladur dîvân kıyâma (134/11)

Haram kavramı, daha ziyade nefisle ilgili bir husus olarak ele alınır:

Dîrigâ nefstümüz oldı harâmî
Helâlden telurak yürü harâmî (134/1)

Nefsin yine bir harâmî gıhi değıştendirildiği şu beyitte, onun "kan" olan harama döymediği ifade edilir

Yir ü içür harâmü kana kana
Ya kaçan bu harâmî kana kana (1/96)

Nefs, Şeytan ve dünya sevgisi insanı helal ve harâmı ayıramıyacak duruma getirirler:

Azuk yok yol usuz var çok harâmî
Ki fark itmez helâli vîl harâmı (1/68)

Şâir gönlüne nasihatte bulunduğu bir manzumesinde (bkz. 82 n.m.) harâm yeme ve içmeyi sarfât edindiğinden yazarır. (82/4) Oysa Müslümanın namaz ve orucu, harâm ile makbul olmaz (134/16) İyi kul önüne gelen her yiyeceği yererken asıl yemesi gerekenin harâm olduğunu düşünmelidir. (81/4)

Zaman huzulmuş, helâli ve harâmı karışmış, âkil ve âlim kişiler bile seçemez olmuşlardır. (134/5)

Kişî bir şübhesüz mutlak helâli
Bulamaz geşt iderse Rûm u Şâm'ı (134/4)

Huyu hayvana benzeyenler bunu başaramazlar:

İnsân kiñur cihânda helâlden harâmı fark
Hayvân olan kû'zekri şekerden kaçm seçer (48/6)

İnsan psikolojisinin iyi bir tesbitini yapıldığı şu beyitlerde, fırsat düşüldüğü halde harâm yemeyenler dâim tutulmakta, yiyenler "yağı Tatar'a, dört ayaklı hayvanlara yahut canavarlara benzetilmektedir:

Harâmı bulmasam nâ-çâr oluram merd-i perâiz-kâr
Kaçm kim buluram i yâr sanasın yağı Tatar'am (12/19)

Bakâym bigi yürüz yirnezüz hiç
Acıyı buluyı göynüñyî hâmi (134/3)

Şeyh Hâmid, daima helâlden keşb ederek yer, vakd'ınatın bile yemezdi. (27/29) Şüpheli bulduğu helâlden hiç perâiz eylemişir (27/32) Bir haram lokma için "Paçışah"ı bırakıp, sıpahi hizmetine giren delidir. (59/5)

Bu dünyada haram yapıp "haram" içen kavimlere, ahirette pişmanlık ve üzüntü fayda etmeyecektir. (48/5) Mahşer gününe inananlar, dünyadan ayrılmadan mutlaka halkla helâlleşmelidirler. Çünkü kul hakkının hesabı öteki dünyada zor verilir:

Eğer Mahşer gününe inamırsan
Helâlleş halka vür hakkı hakkın dur (57/5)

İki beyate haram ve helâl konusu tasavvufî eğilimleri daha ön plana çıkarır. Bunlardan ilki çok yemek ve içmekle ilgilidir:

Niçen bir çok yemek ü içmek harâm
Çürb ü şîrin zîr ü büryan tevbe kul (91/37)

Aşk ateşi, dervişleri zikir -ve belki de setââ- anında, kendi ihtiyarlarında olmadan oynatır. Uzaktan bakın zââidler onların bu hareketlerine bir anlam veremezler ve bunu dine uygun olmayan bir davranış olarak değerlendirip harâmı sayarlar. Şâir, saç üzerinde kavruşan buğdayların hareketlerine benzettiği dervişlerin hareketlerini "ister helâl sayın ister harâm" diye savunur:

Bizi oddur geülâ geñsüz oynadan
Ger harâm oyduñ siz aña ger helâl (86/20)

10. Ölüm ve Ölümle İlgili Kavramlar

Kemâl Ümmü Dîvânı'nda en ağırlıklı yer tutan unsurlardan biri "ölüm" konusudur. Her fırsatta ölümü hatırlamak ve hatırlanmaktan geri durmaz.

Dur yarağ ü yola kervân gñmedin
Yükññü bağ'a yürî tañ ulıadın (96/1)

Dîvân'da ölümle birlikte "ceci, cen vermek, kefen, tabut, sip-kahır, mezar" gibi kavramlara da ağırlık verilmektedir.

a. Ölüm

Ölüm, " ayrılmak, can kışkırtın uçması, can vermek, canın alınması, Dosta uçmak, geçmek, gitmek, Hakik'in hükümüne râim olmak, hicrân, ırder gitmek, konup göçmek, mevt. ul yana yönelmek, ömür çarâğının içmesi, sureti solmak, ten kafesinin kışkıyıp boşalması, vâ'iz-i sâmut, yola kervanı gitmesi" gibi ibarelerle ifade edilir.

Dîvân'da ölüm konusunda iki müstakil manzumeye varır, (bkz. 46 ve 94 n.m.) Nâsihat-nâme tarzındaki bu manzumelerde didaktizm ön plandadır. Ölüm bazen bir "zâhid" gibi, bazen de bir "âşık" gibi ek alır. Zühdi yönün ön planda olduğu beyitlerde ölümün korkulu yüzünü görürüz.

İ gâfil-i bi-hâsıl ölüm var ölüm var
Aç gözülü ol hâzır ölüm var ölüm var (46/1)

Dünyâda bu ölüm şır kadehdür ki sönür
Elbetde kamu nefis anı tedar ölüm var (46/12)

İ göñlü uyan ki uş irdi ölüm
Dünyede kime amân virdi ölüm (94/1)

Bazı beyitlerde ölüm, âvâmın bakışıyla değerdendir:

Atadan anadan iş i kardaşdan ayırır
Her sevgülü yâranları yarar ölüm var (46/45)

Nice evlâdî atadan anadan
Nice yârî yârdañ ayırdı ölüm (94/18)

Ölüm "cân emânet"nin veren tarafından alınmasıdır:

Bilürüz cân emânetdür gümânsuz
Girü viren alır el hükmd. li'llah (114/4)

Ölüm, her türlü aybı açar, ortaya döken bir hadîsedir:

Nâzûkterâben nâzile dîrilme ki bir gün
Gelür dükeli 'eybuñ açar ölüm var (46/28)

Bütün halkı bir bir bu dünyaya getiren Allahı yine bir bir bu dünyadan alır götürür. (36/3) Ölüm, ne Nebileri, ne velileri, ne de tahakat ehlini bırakmaz dünyada... (46/42) Bilginler, erdemliler, bütün şeyhler ve hayır sahipleri dünyadan göçmüşlerdir. (46/43) Ne hoca kalmıştır gitmedik ne de bendi... Ne yar kalmıştır ne de agyar. (46/24) Ne zengin, ne yoksul; ne reddedilmiş, ne makbul; ne zudık ne de dindar; hepsi için ölüm vardır. (46/23) Kibir ve sührle "göğe ağaclar" da zemine gireceklerdir. (123/6) Ölüm, kapısında kapıcılar olurların camı olmaya izin almadan girmiş(94/8), nice hükümdarların taç ve takılarını elinden alıp, ordularını kırmış (94/3), nice şenlikleri harap kılmış, nice yurdu sahipsiz bırakmış(94/5), mal ve mülk bizim diyenleri yurtlarından ayırmış(94/5), ehli dünyamızı uzun yıllar boyunca yaptığını bir demde "yıkıp yamır"mış (94/7). niceleminin defterini dürmüştür:

Niceklerin yüzine güldü eihân
Niceklerin defterini dördü ölüm (94/10)

Ölüm ayırım yapmaz: Ne iyiye hürmet etmiş, ne de halkın "yaflu"larını yermiştir. (94/11) Dünyada birbirleriyle sevişip bilişenleri de sonunda ayıracaktır. (114/8)

Günde yüz bitt dürtü dirmek tagıdup
Birin ikini şimleye dirdi ölüm (94/13)

"Bu dünya kimseye kalmadı hem bize kalmaz" (69/10), bir gün yer altında yatacağız ve istismüşse oılar bitecektir (15/10) diyen Kemal Ümmî'ye göre insan, ömrünü tefekkür ve zikirle geçirmelidir. Çünkü sonunda ölüm gelecektir:

Efkârıyla ezkânla sür 'ömrünü i yâr
Telâkât it unuttu anı her bâr ölüm var (46/61)

Kamu hakk kendi ihtiyarında olmadan "o" yaflu" yünadır:

Kamu halk el yaflu ahsuz u geüştür
Gönüldi gönüldür el hükmi li'llah (114/7)

Ölüm kimin evine giterse neşesini gama, düğününü yasa çevirir. (94/14) Ağlamadığı hiçbir insan yoktur. (94/16) Dünya hayat da bir düğün gibidir. Her düğünün sonunda da mutlaka bir mâtem ve yas vardır. Kişi bunu bilerek derdile "âh" emeli, yüregini yarmalıdır. (46/32)

Cihân dâğıllıclıfınıñ gör sâimda
Ne tiz getürür ölüm öki yasın (101/4)

Yine ölümün bir "ök" mezarıyla ele alındığı bir haşke beyitte, oku alacak yayın kurulmuş vaziyette hazır beklendiğinden söz edilir:

Durış kım âhir unıar kırıpdur
Tapuñı dâğı ölüm öki yasın (101/3)

Hicrân (ölüm), kişiye ansızın elişir. (91/23) Gıñnıl, dünyada karar cyle dıçe kararır, cân burada karar etmez; çünkü ölüm, teni toprağa kacır. (46/8) Topraktan yaratılan ten, ölüm anında tekrar toprak olcaktır. (114/5) Ölüm, durmadan esen bir yol gibi ömrün yırağını uçurır. (126/4) Bütün insanlar dünyaya ağlayarak geldi ve göçti. Sevinerek konup göçen var mı? (127/5) Bunlara bukarak ihuel al ve kendine çekidüzen var. Çünkü onlar seni "vâsi" olarak bıraktılar. (124/5) Sen de ne geldiğine sevin ne de gideğine yerin. (87/4)

Ölüm, can kasının ten kafesinden kurtulup nçmasıdır:

Boşladı kañıññ çü ten kafesi
Tut ki cânıñ kaçır buğün uçdı (126/3)

Ölüm, "ömür ayının gırub etmesi"dir. (8/3) "özel hükmü" olarak, gereğini icra edecek, cihanı hükmünü mahkum edenleri de kandıktan gibi göçürecekler. (127/11) "Çarh olđarına karşı sıjır" olan insan ölümden kaçıp nereye varabilir ki! (105/10) Ölüm "bize hiç gelmeye" diyen nice serkeşler zebun olmuştur. (94/3) Çünkü ölümden kaçış yoktur:

Bir yıl ölümden kaçarsañ çäre yok kurtulmağa
Bir gün arıuñdañ ecel serheng-i nâ-gahın yider (47/29)

Ölüm, zamanında hazırlık yapmayanların vâi hâlisı (96/20) Ad, san, mevki, malak ve şâhret derdinde olanlar ölmüş herrlanmış, hazırlık yapmadılar. (91/25) Çünkü ölüm, "vâ"iz-i sâim"tır. (47/7)

Kemâl Ümmi, bir kısım beyitlerinde ölümü "gâfi" insanlar için bir çeşit ayıhş, uyanış olarak değerlendirir:

Şol diriler ölüñcek ayılısar
Ki gece mest ü tañla mahmûrdur (51/17)

Ölümü, leddünni yümüyle de ele alan Kemâl Ümmî, burada tam bir "gıyçek âşık"tır.

Mevlânâ'nın "Şeb-i 'Arûs (dügün zîfâ" gecesi)"una karşılık şâir ölüm gününü bir "kurbân hayrımı" olarak değerlendirmiştir:

Bayrâmıdır ölüm günü gıyçek âşıkların
K'larlar canını Me'sûk'a kurbân alır gider (56/15)

Bu noktada artık ölüm korkulacak bir olay olmaktan çıkmıştır. "Şâir" kişiler göçmeden her türlü varlıklarından geçerler. (116/7) İnsan-ı kâmil mertebesine varan şeyler, ölümlelerini önceden bilebilirler. Şeyh Hâmid, vefâtını "irsen" bilmiştir. (27/9) Kemâl Ümmî, şeyhi Hoca 'Alî'nin ölümünden habisederken onun "ma'nî"de ölmediğini "suret'inin solduğunu, "aşma vesi" olduğunu (25/31) söyler. Şâir için ölüm, canın bir hoş vefât ile "Dost'a kavuşmasıdır:

Konan uçar gelen gıyer eken biçer ü gıyer
Zî-cân ki dost'a kavuşa bir hoş vefâtü (121/24)

Dosta kavuşmak (vusat) için "uçmak" kelimesini de kullanır:

Kişiye Uçmag için dahi dost'a uçmag için
Ne ola bâliğe per lâ ilâhe ille'llah (485)

Âşıkların ölümü "canın aşma kavuşmasıdır." Bundan sonra mâl tarumar olur. Ölü cismi bir kışın insanlar alıp kabre koyarlar:

Cün-cân kavuşdı aşma mâl oldu tārümâr
Bu mürde cismi bir nice merdân alır gider (56/8)

"Dilîk" kelimesinin "ebedi var olmak" anlamında kullanıldığı şu beyitte de şâir, bir âşık olarak ölümsüzlüğe ulaşmanın yoluna bulmuş ve insanla bunu başkalarına da öğretmeye yönelmiştir:

Berû gel ger ölümden korharısâñ
Sâñâ öğredeyim dirlik kolayın (110/2)

b. Eccl

Kemâl Ürünî, ölümünden bahsederken " cîrı acığı, cîrı vermek, eccl, eccl dırdı, eccl ürmesi, eccl rıncı, eccl topu, eccl yitmesi, hâlet-i nez', nefes dökmesi, nez' vakîi, ölüm eli, ölüm esrûklüğü, rızka rûketmek, son dem, son nefes, son oht(vakt)" gibi kelime ve tanıtmaları kullanır. Ecelle ile ilgili olarak Dîvân'da müstakil bir mânzûme vardır. (bkz. 135 n.m.)

Eccl yol bağlar, ciğer dağlar, anayı alayı ağlar. (135/1) Bel hükler, kurnu tedbirleri bozar ve kara toprak tırı örter. (135/2) Kişiyle beraber, onâ uyarak yürür; kashı tun almaktır. (135/3) Kişi kuş olup uşsa, yedi derya geşse, âb-ı hayât içse, eccl onu bırakmaz. (135/4) Karlı dağlar aşsa, gurıpluğê düşse ve bin yıl yaşayacak olsa eccl peşini bırakmaz. (135/5) Yalvaracak olsa da kâr etmez. (135/6)

Hiç kimse rızkı ve ömrünü tüketmeden; eccli gelmeden ölmez. (96/18; 122/5)

Çu rızka 'ömr ü nefes dökene dahı artmaz
Kaçan ki işe yitmez eccl kişiye mîcâl (87/23)

Eccl, kamu lezzetleri bozar. (27/4) Bugün yarın demez, güzünü aç ve yol hazırlığı yap. (133/5) Dünya emellerinden sakın; eccl kimseye danışmaz. (66/10) Kimsenin kimliğine bakmaz. (123/7) Ne iyice hüsnec eder, ne de kötünden korkar. (91/32) Ansızın gelir ve kişiyi gönülsüz iletir. (46/27) Gelir ve yoksul ile şahı beraber alır gider. (56/5) Çünkü eccl geldiğinde kişiyi "erki" elinden çıkar:

Eccl ürincegez çıkar nâ-çâr
Kişinin işi kendü erkinden (98/7)

Kimse eccl derdine çare bulamaz. (46/9) Demirden dağ olsan da eccl geldiğinde yerinden "koparır". (105/9) Demir kateki bile ecclin topuna karşı dayanamaz:

Ne derlü demür kal'a gibi beik olur işen
Âhir hir eccl topı seni dahı uvada (117/5)

Şiir, canın çıkması halini çeşitli vesitelerle dile getirir. Son dem, son oht(vakt), son nefes "emânet" olan canın alınması vakîidir. "ölüm eli" kişi-

ün beğazını tutmuşur. (96/27) Artık ömür şem'i necektur. (7/152) "Can acığı"nın kolay olması için niyazda bulunur:

Can acığın bize âsân eylegi
Yoldaşımız âhir imân eylegi! (7/156)

İnsan, halat-i nez'e düşüğünde, "İc'i bu son demden ziyadesiyle kır-
ker. (46/46) Son nefesde cümle yoldaş, ancak Taarr'ın yardımıyla cın ve
imam olacaktır. (47/15)

Can vermek hem çok zar, hem de şeret ahuması gereken bir olaydır:

Öğütçe bu ölenler ne resme cın virdi
Bak şimdi âkiliscü kork ibret al bayıl! (90/8)

Son demde eren ölün okadur. (1/81) Ölüm şarabı meselliğe ananlar bu
dünya cem'i içindeki şarabı bıraktınlardırlar. (112/10)

Fikr it ölüm esrıklüğün i eytigi eksük
Tup yürü humâr ol âhi hitşyâr ölüm var! (46/33)

c. Kefen, Tabut, Kabir, Mezarlık

Divân'da, ölüm olayından sonraki uygulamalarla ilgili olan çok sayıda
beyit bulunmaktadır. Daha ziyade "bay (yahut hükümdar) ve yaksul (yahut
miskin-derviş)" ikilişinin ölüm ve defnedilmeleri üzerinde durulan bu beyit-
lerde, insanlara ölümden gerçek bir eşitliğe kavuşacağı inancı ön plandadır.

Kemâl Ümmî kefen için "ton, libâs, kefen tonı, yaksaz yumsız ton"
kavramlarını kullanır:

Gör bir gadâyî kuf dâhu gider mî giymedin
Egîne şol libâsı ki sultân alar gider! (56/6)

Kefen öyle bir "ton"dur ki "ne yini var ne yakası." Bir bez yahut aslar
parçasıdır:

Âh ol tonuçün kim ne yîni var ne yakası
Ol dâhi ya biz ula ya asâr ölüm var! (46/47)

İnsan, dünya zenginliğini bir sonucu olarak ipekler içindeyken "kefen tonunu" unutmamalıdır:

Harîr içre kefen tonu unutma
Tonanıp dört yanul tab-bakın dur (57/6)

Gösterişli ve pahalı elbiseler, insan için kibrin bir alametidir. Ölmeden önce ölmek düşüncesini çok sık ileri süren Kemâl Ümmî, kefen tonuna hazırlık olmak bakımından yaşarken "meskenet tonu" giyilmesini öğütür. Derişlik kıyafeti bir yönüyle kefen tonuna hazırlıklı olmaktır:

Terk eyla kibri sıdkıla giy meskenet tönü
Añ ol kefen tonu bu harîr den sıyâbı ko (112/13)

Tabutu "kaçıp at ve tay"a benzetir:

Âh al apac ar tizre bintip gitmek için kiçü
İltüp bizi kabir içre kuyular ölüm var (46/48)

Şu beyir, ölen bir hükümdarın hayatındaki unsurların değişim ve dönüşümünü bildirir:

Ton u tayın kıldı tábât ü kefen
Ham karâyın sîne degıştirdi ölüm (94/9)

Kabir "sin, sırle, çâh, karañu çâh, kara sin, tar kara sin, son ev, gür, yandı, karañu dâr, karañu tar "ibret-hane" kelimeleriyle anılır. Dîvân'da kabir, vasıfları bakımından dikkate değer bir şekilde dile getirilir:

Ol bir isuz karañu tar evdür
Kim ne iş var ne kapu baca ıçık (78/22)

Ne kapu baca var ne kaçıp kurtulâsı yir
Anda saña her mâlûf ola mâr ölüm var (46/21)

Kabre gammek, taş ve toprak düşünip "yaslanmak" (107/18) veya taş toprak arasını mesken tutmaktır. (27/13) Kshire girilecek ilk gece, belki de ölümlü çökörkütücü kesitini oluşturur:

Âh u vâh ol karañu gicceyiğün
Kim varavuz'evmüz ola kara sin (101/4)

Âh ol dünyân kım yahıñız sîne girevñiz
Yurduñuz ola ol karuñu dâr olñın var (46/50)

Kapı baca çırağ ırıl döşek ynk
Toludur mâr u kejdüm mâr içinde (118/3)

Sonunda bir çukura girecek olduktan sonra bu dünyanın yüksek mevdi-leri ne işe yarar. (16/9) Yeri, insan altında döşek, gök, üstünde sayvan iket, daha taş ve toprak arasına girmeden şükretmi bilmelidir. (109/13) Sinele, insanın son evidir. (140/4) Bu dünyada ihadete gereken üzümi vermeyenler sinlede rahat yatamayacaklardır. (106/10) Kabirde insanın her uzvu "pare pare put put" olacaktır. (41/17) İnsan, bu aydınlığı bol cihân içinde nice nimetlere sahiptir. Ama kabirdeki yiyeceği "kan"dır. (109/26) Bu dünyada ipekler içinde birbirleriyle kucaklaşanları yarın kabirde yılan çıyan kucaklayacaktır. (126/6) Gözler çürüyüp içine toprak dolacaktır. (77/16)

Divân'da mezar için "ibret-hane", mezarlık için ise "gür-istân" kelimeleri kullanılmaktadır. Gümistan ifadesiyle, mezarlığın bir "şehir" gibi tasavvuf edildiği anlaşılmaktadır:

Bu 'ibret-hânenîñ i ehl-i ma'nî
Ne bilsün kim ne var her gür içinde (118/9)

Ton u tay isteriseñ (yekññe) tâhût u kelen
Ger sarây isteriseñ ol gür u gür-istân yiter (47/6)

Mezar ve mezarlığın ibret-hane olması şüphesiz değildir. Belki de elimizle defnettığımız komşularımız orada yatsmaktadır:

Elññle koñşın sîne koyuben
Taş u topraqla ağızı kaparsın (105/12)

Orası insanın, saçı "bulutmuş", malı mülkü dışarda kalmış nice insanı düşündürür. (46/20) Mevsimler boyunca orada yatanların üzerlerine yağışlar iner:

Yaz u kış ıstıñe yaga kay u kar
Yatasın anda batup ak kara sin (101/3)

Kemal Ümmî, mezarlara değer verir ve oralarda yatan değerli insanlar adına başışlarına diler:

Mezâr-ı hüneriçün Kuds ü Şâm'ın
Medâr-ı izzetiçün subh u şûm'ın (1/127)

11. Gazâ, Gâzi, Cihâd, Câhid

Dîvân'da gazâ, gâzi, cihâd ve câhid kelimeleri din yolunda savaş ve nefis terbiyesi ile ilgili olarak ele alınmıştır. Ayrıca "akır, sefer, cihâd-ı ekber, bahâd, mücâhid" gibi konuyla ilgili kelimelere de rastlanmaktadır.

Gazâ kılânların gazâdaki zantları "kullu dem"dir:

Gazâ kılânlarıñ kullu demieçün
Şehid olanlarıñ zâhır-ı demieçün (1/128)

Peygamber'in ashâbı cunları pebasına gazâ etmişlerdir. (7/33) Ali, onur yolunda Zülâkar'ı ile "gazâvet" etmiş, kılân kırıktır. (23/53) Bir kısım insanların "sefer"deki azmine Allah, Hâc ve Hicaz sevâbı verir. (54/17)

Asıl cihâd ve gazâ, nefisle yapılandır. O, cihâd-ı ekberdir ve gazâ sevâbı vardır:

(Cihâd-ı ekbere kasduñ varsâ i dervîş
İtemişe nefsüñle kıl gör gazâ-vü kılâl (87/10)

Muhâcir olunsâ kıl mânâhiden biçer
Gazâ sevâbı gerekise neñile ugraş (74/10)

Eğer gâzî isett öñ nefsâñ hîcâr
Ki ol ekber cihâd u gey akındır (57/3)

Hoca 'Alî, Üçler, Yediler, Kükler, Üçyüzler ve Gâ'ih celerinden oluşan gâziler alayının serveridir. (25/24) Şeyh Humûd, diğer özelliklerinin yanı sıra cihâd-ı da cihana beşten başa yaymıştır. (27/19) Gerçek bahadır "aşka pân verendir". (50/1)

Şâir Allah rızası için gazâ ve cihâd eden gâzi ve câhidlerin adına kendi-sinin bağışlanmasını diler:

Bî-rîyâ hâcî vü 'âbidler hâk
Bî-garaz gâzî vü câhidler halâ (7/122)

12. Şehîd

Şehîdlik kavramı hem gerçek hem de mecaz anlamlarıyla kullanılmıştır. Şehitlik öncelikle gaza kârlarını ulaştığı bir sendür. Ashab, din yolunda gaza kılıp gerekliliğide şehit olmuşlardır. Onların yaralarından akan kanlar insanın bağışlanmasına vesile olabilir:

Gazâ kârlarını kutlu demiçün
Şehîd olanlarıñ zahm-ı demiçün. (1/128)

Keilme-i Tevhid, nice insana can ve başı feda ettirmiş, şehitliğe ulaştırmıştır. Şehit olanlarının kanının bedeli "dizâr" görülmektir:

Yolunda nice şehîd ü muhibbâ kıldardı
Başı vü cânı fidî Lâ ilâhâ ille'llah (4/75)

Bu işka cân vîrendür hoş bahâdur
Ki dizâr ol şehîde kân bahâdur (50/1)

Büyük metasavvfların hayatı nefis ve Şeytan'la savaşmakla geçtiği için ölümler öldüklerinde "şehid" olurlar:

Şehîd oldı o gâzî Hak yolında
Ki Şeytân'la yitmiş yıl savaştı (26/13)

Şehit olan mücâhidler, insana şefaat edecekler, bağışlanmayı vesile olacaklardır. Şûir bu maksatla Allah'a yakarır:

Şol şehîd olan mücâhidler baki
An ihtâmla zâhidler baki (7/123)

13. Fetvâ

Fetvâ konusunda bir beyit vardır. Burada "fetvâ bulmak" sözüyle yapılan işlere, islâmî kaynaklardan delil bulunması anlaşılmaktadır:

Kanı fetvâ kande bulduñ et yiyüp kan içmege
İ harâmı,ku harâmı kan ahi bir kân yiter (47/12)

14. Bid'at

Bid'at, dinin esnasında olmayan, ona sonradan katılan⁴⁶⁴ şeylerdir.

Kemâl Ümmi, bid'atlara şiddetle karşıdır. Bid'at için "zehr-i kâfil" tabirini kullanır:

Rhl-i biç'at sobbetidür zehr-i kâfil dünyede
Her ki tiryâk ister zîna meclis-i 'îrfân yiter. (47/25)

Hakikatten söz edenler, şariate uymayan sözler söylememelidirler. Çünkü bunlar bid'attır ve buna uyanlar da yoldan azmış kimselerdir:

İ hakikâden demî uran bi-şer'at umma lâf
Şer'i koyup bid'ata uyan zirâ günirâh olur. (66/8)

Bid'atlar insanı "yazık denizi"ne gark eder. Bu denizden esenlikle kurtulmanın yolu Kelime-i Tevhid genişine binmaktır:

Şu bid'atlı yazık denizine gark olana
Düöz ki üçde geni Lâ ilâhe ille'llah (4151)

Kemâl Ümmi'nin üzerinde en çok etkili olan şeyhi Hoca "Ali" silâneti üstün tutmuş ve bid'atlara asla yanaşmamıştır. (25/7)

15. Mi'râc ve Mi'râc'la İlgili Bazı Kavramlar

Binci Burâk'a kıldı 'urûc ağdı Refref'e
Ol gece Kâbe Kavseyâ oldu makâmeti. (23/67)

Dîvân'da, müstakil bir Mi'râc-nâme (Mi'râciyye) yoktur. Bu hadisenin tafsilatına girmeden, telmihlerle anlatılır.

Mirac ile ilgili olarak Dîvân'da "Mi'râc, Hediyet-i Mi'râc, Kube Kavseyn, 'Arç, Tâv, Burak, Refref" ibareleri geçmektedir.

⁴⁶⁴ Akseki, İD, s.311.

Mi'rac, Hz. Peygamber'in 52 yaşında uyanık iken beden ile, Hicret'ten altı ay önce Receb ayının yirmi yedinci gecesi, Mekke'den Kudüs'e, oradan da göklere ve bilinmeyen yerlere götürülüp getirilmesi hadisesidir. Peygamber bu gecede Allah'ı görmüş ve yüksek makamlara erişmiştir. Bu gece cüziyetten makamlar dolayısıyla şâir, Hz. Peygamber'i diğer peygamberlerle kıyasları (bkz. diğer peygamberler)

Gördi tokuz gök sekiz Uçmak yidi Tammı
Bir demde gışdı ol karnı bi-had mesâfeti. (23/69)

O'nun her nefesi (her anı) bir "Mi'rac" idi. Çünkü mürâceller üzerinde tısrınlığı vardı. (23/70) Beş vakit namaz, Hz. Peygamber'in Mi'rac'ta Allah'ın ilâf ettiği ve gönderdiği bir hediyedir. (4/77)

"Kahe Kavseyn"¹⁶⁵ iktilası ile Mi'rac gecesi Hz. Peygamber'in Aliab'a yakınlığını ifade eden şâir, mar'evî yakınlığa da işaret etmektedir. Çünkü bu gecede bildirilen "esrar (sırlar)"ın (7/137) üçer birlik kısmı İlahî sır olarak Peygamber tarafından hiç kimseye söylenmemiştir.

Kımine menzil oldı Kahe Kavseyn
Günî hayrâm u düni oldı Mi'rac. (44/9)

Musa, Tûr üzerinde Allah'a münacat kılardı. Mi'rac gecesi Arş, Hz. Muhammed'e Tûr olmuştur. (22/17) Çünkü Tûr aynı zamanda Allah'ın tecellî ettiği yerdir. Arş da bir tecellî makamıdır.

Peygamber, "Sâhib-i Tâc u Burak"dır. (121/11) Burak, Hz. Peygamber'in Mi'rac gecesi bindiği Cennet bineği olup Cebrail'in makamı olan Sidretü'l-Müntelâ'ya kadar rapırmıştır. Madde âleminde mana âlemine ulaşma vasıtasıdır.

Loğunni manasıyla ele alındığında, âriflerin her nefesi bir Mi'rac'tır. Onların gönülleri de Allah'ın "tecellî" ettiği Tûr'dur:

'Ârifê her nefesde bir Mi'rac
Gönüle her muhalde bir Tûr'dur. (51/25)

¹⁶⁵ "Kahe Kavseyn yay uzunluğu kadar..." (NECM Suresi:5)

16. Kutsal Geceler (Leyl-i Kadr, Şeb-i Mi'râc)

Dîvân'da kutsal gecelerden Mi'râc ve Kadir geceleri isim olarak geçmekte ve bunlar adına bağışlatılma dilenmektedir.

Leyl-i Kadr ü Şeb-i Mi'râc için
Hem Burak u Hülle Hil'at 'îlâc için (7/135)

Oruc ayının ulu kadri için
Nehâr-i 'îyd ü Leyl-i Kadr için (1/126)

17. Bayram

Dîvân'da bayram kavramı hem dini bir kutsal gün hem de insanlara mutluluk veren günler olarak ele alınmıştır. Bayram kelimesinin yansıma "îd" kelimesi de kullanılmıştır.

Bir beyitte Ramazan bayramından söz edilir ve oruç ayıyla ilgili bazı kavramlar bir arada verilir:

Oruc ayının ulu kadri için
Nehâr-i 'îd ü Leyl-i Kadr için (1/126)

Kelime-i Tevhidi işitmek ve söylemek, fakirlere bir düğün ve bayram nâş'esi verir:

Garî vü mümkir işitse melûl u yaslı olur
Fakîre 'îyd ü düğün Lâ ilâhe ille'llah (4/112)

Gerçek âşıklar için bayramı günü; öldükleri gündür;

Bayramıdır ölüm günü gerçek 'âşıkânın
K'anlar canını Ma'şîk'â kurbân ahır gider. (56/151)

18. Kurbân

Kurban konusu Hz. İsmail'e telmihle ve âşıkın canını kurban etmesiyle ilgili olarak ele alınır.

Kurbanın maksat feragat ve fedâkârlıktır. Hz. İsmail'e olan sevgisi, Hz. İbrâhîm (bkz. diğer Peygamberler) için yüksek makamlara ermede bir

engeldir. İsmail'i kurban ederek, onun sevgisini kalbinden çıkarmış ve "Ha-
lîl" olmuştur. (68/5)

Çarh, ölüm ok'unu atarak Hoca 'Alî'yi "kurban"ına kurmuştur:

Yine çarh oklarını atdı ki zahmı cânlara batdı
Kaşar kurbânına katdı töbüdür okı yayında (25/12)

Aşkta yüz tane canı ve başı olsa, hepsini Allah'a kurban ederek onun
luzuruna çıkmaya çalışır:

Şâhla yüz cân u başu varısa kurbân idübün
Yüz urup kâpusına tapusuna yara göböl (39/6)

Zaten gerçek âşıklara ölüm götürmenin hayranı olması, canlarını Ma'sûk'a
kurban olarak götürmeleri sebebiyledir:

Bayrattıdır şîhm günü gircek 'âşıkların
K'anlar canını Ma'sûk'a kurbân alır gider (56/15)

19. Cin, Dev

Göze görülmeyen, ateşten yaratılmış lütif varlıklar olarak bilinen "cin-
ler" Dîvân'da çok fazla işlenmemiştir. Daha ziyade ins (insan) kelimesiyle
birlikte kullanılmaktadır.

Bütün varlıklar gibi cinler de Allah'ın aşkının şevk ve zevkiyle mestli-
ler. (2/11) Niyazlarını, dileklerini O'na arz ederler:

Cin ü melek bu âdem ü hayvân her biri
Dîl ü dilince hâlini ol Hakk'a râz ider (54/21)

Göze gündüz meleklerle birlikte Kehme-i Tevhîdi söylerler. (4/6) Hz.
Peygamber, taşıdığı nûr sebebiyle cümle ins ve cinin emrine memur kılın-
tır. (23/5) Bu nûr sebebiyle Süleymân da cinlere emir olmuştur:

Ol nûrlaydı âlm Süleymân şîrdüğü
Her ins ü cin ü vâşşâ vü tayra emâretti (23/15)

Dîvân'da dev kelimesi, daha çok nefis ve beaulikle ilgili bir benzetme
unsuru olarak karşımıza çıkar:

Nâ mû'îlîn 'acab sen degme zîşte
Çû kalmadı iren hûr-ı Behîşt'e
N'icî'nî i âşemî sen dîve kulsın
Kî hâdimidür saña cümle ferîşte (144)

Be sohbet sâlihîm zâkir be-halvet tâlîhîm fâcîr
He-sûret 'âbidem şâkir be-sûret dîv ü mekkûrem (21/5)

20. Şeytân

Şeytan eniştan yaratılmış bir melek iken, topraktan yaratılan Âdem'e - kibrî sebebiyle- secede etmemiş, bu yüzden cehdî olarak lanetlenmiştir. Kemâl Üremî onuz şû isimlerle anar: "Şeytan, Şeytân-ı bahis, Şeytân-ı racim, İblîs, İblîs-i hud-bîn, İblîs-i pîr-i huftî, yağı, yağı Şeytan, yol utuca, reh-zen, düşmen, ağ-yâr, harâmî, gül"

Şeytan'la ilgili olarak "şerbet-i Şeytân, tucy-i Şeytân, leşker-i Şeytân, fîtae-i Şeytân, İblîs sücûsî" gibi bir kısım tabirlere de rastlanmaktadır.

Dîvân'da Şeytan, daha çok nefisle ilgili bir unsur olarak ve çoğu kez birlikte ele alınır. Nefse uyanları Şeytân'ın fîtaesi alıp gidecektir. (36/13) Nefisle Şeytan elbîdîliği yaparak kul yuhut sâlikin önünde bir engel teşkil ederler:

El bir itdi nefs ü Şeytân-ı bahis
Mübtelâ kalduk âgîsânâ yâ Mugis (7/58)

İ dirigî nefâtm İblîs'ile elbîr eyledi
'Akî ü cânım kul'asın yıkmaga tedbîr eyledi (128/1)

Şeytân, kibr'in de sembolüdür. Âdeme secede etmemiş, bu yüzden "merdûd ü zellî" olmuştur. (88/12) Dînya muhabbeti, Şeytânın şerbetidir. (91/27)

Şeytan, nefse verdiği teşkilolarla insanı, halka karşı kindar hale getirir, halka kötülük yapmaya sevk eder:

Mogok kün İblîs-i hudbîn virür nefsümâ ul tekin
Kî suçsuz kamu halka kîo tutaram şöyle kîn-dâram (12/31)

Şeytân, ruhun teslim edileceği anında insanın imânına kasdeder. (91/21) Yağıdan kaçan insan asıl Şeytân yağısından kaçmalıdır. (81/9) Bir hak nasihat kapalı kişi cehd ederek Şeytân kapılarını kapatmalıdır:

Kapıñuz bir hak nasihat işilecek tiz dutmı
Cehdile Şeytân-ı düşmân kapuların yapıñız (70/3)

Allah kimin günlüne "ıman ağacı"nı dikse, İblis onu yoldan çıkaramaz. (40/5) Şeytân, insanların yakasını eline geçirdikçe "Yâr, Dost (Hz. Peygamber)" üzülmür, "ag-yâr, düşmân(Şeytân)" sevinir. Şâir, münazaatlarında Allah'a şöyle seslenir:

N'ola bu zahmı bir merhem yakasın
Alasın düşmân elinden yakasın (1/48)

Bize rahm eyle sen kıl gür ü yârı
Kıl ag-yâr melâl il şâz yârı (1/57)

Lutfuñla dostları şâd eylegil
Kahr-uñla düşmânı yâd eylegil (7/94)

Teveldükl altına "yol"da Şeytân hiç bir kâtlîlik edemez. (66/7) İnsan tevbe etdikçe, "Lâ-havle" dedikçe Şeytân'ın "boyununu bur(bükme)k"tır. (60/9) Kelime-i Tevhid, Şeytân leşkerini kırar. (4/89)

İlahî aşk şarabının aşka helal olması için Şeytan şarabı olan dünya muhabbeti terk edilmelidir. (89/10)

21. Tersâ, Kenise-Deyyâr, Zünnâr, Pât, Hâc

a. Tersâ

Tersâ, hıristiyan demektir. Tasavvufî aynı zamanda müşîd-i kâmil de işaret eder. Kemâl Ümmî, Allah'ın "öz"ünün "bâs", "kerem"lerinin ise "halk" için olduğunu; O'nu mümin ve hıristiyanların övdüğünü söyler:

Ayâ keremleri "âm özi bâs" ter sâde
Kim öğrenseye seni her mü'minân n tersâ da. (116/2)

b. Kenise-Deyyâr

Dîvân'da kilise kelimesi geçmemektedir. Bunun yerine "kenise, deyr, deyyâr, put-hâne" kelimeleri kullanılmıştır. Deyr'in ayrıca manastır anlamı da vardır. Tasavvufî deyr'in meyhâne anlamı da bulunmaktadır. Kiliseye put-hâne denmesi, Hristiyan mabedlerinde resim bulunması sebebiyledir. Diğer yandan put-hâne kelimesiyle gerçekten puta tapan kavimlerin mabedleri de kastedilmiş olabilir.

Müslümanlar "tevhid" inanma, hristiyanlar "teslis" inancına sahiptirler. Tevhid inancının sembolü Kelime-i Tevhid'dir. Zikir sırasında, her söylenişinde Kelime-i Tevhid, kâfirlerin kenise ve put-hânesini yerle bir eder:

Görün kenise vü put-hânesini küffârûñ
Ne kıldızır üzeber-Lâ ilâhe ille'llah (4/90)

Ahirete intikalda, kişinin iyi veya kötü ameli kendisiyle kalacaktır. Ne bulunduğu diyarlar, ne de ibadet yerleri hâkîd'ir. Şu beyitteki diyâr ve deyyâr kelimeleri mâsivânın remizleri olarak kullanılmıştır:

Kala sentûñle 'amelûñ ger şer eger hayr
Ayrıp ne diyâr ola ne deyyâr ölüm var (46/22)

Âşık, halvette olduğunda, dost ile mânevî bir beraberlik içindedir. Bu varlanada güzel resimler ve mozaikler bulunan deyyâr, kesret ve mâsivâ unsurları olarak araya girmezler:

Kemâl Ömni kö ki ol dostdan artuk
Bugün bu halvete deyyâr sığmaz (71/11)

Âşkın gönlü, sevir sırasında bazı makamlarda değişik halleri görür:

Bellü ne uslu dîrem ne döllye be'îzedîrem
Sanı bu dâr u diyâr içre ne deyyârâ gönül (89/50)

c. Zûnuâr

Zûnuâr, Hristiyan papazlarının bellerine bağladıkları örme kuşağın adıdır. Aşağı sarıklı olan ucona bağ asılırdı. Edebiyatımızda, mazeret dünya kaydı, mâsivâyı yeme ve kesrete düşmenin alameti olarak ele alınmıştır.

Zünnar, insanlıkta zaatîyeliğin ifadesi olarak karşınıza çıkmaktadır. Nice müslümanlar vardır ki, başlarında ehli-i tarikat olduklarını gösteren taçları vardır ve dış görünüşleri itibarıyla sûtîdirler. İçi dışına benzemeyen bu insanlar ülbûnî unutmamalıdır:

İ edü müslümân başı sûtî lâşır sâtî
Sâkin içüne bağlama zünnâr ilüm var (46/56)

Tevhid'in sembolü olan "Lâ ilâhe ille'llah" bu âleme geldiğinden beri, teslisin sembolü olan nice zünnarlar kesilmiştir:

Kesildi i niçe zünnâr içenür esnâm
Bü 'âleme gâleli Lâ ilâhe ille'llah (4/140)

Tevhid âlemine yetişenler, zünnarlarını kesip, put ve hacıların kıymalı duvar:

Her kim yitişe 'âlem-i tevhîde gerek kim
Zünnârı kesûbeu put u hacıu sıyası (130/13)

Âşık, vahdet ve kesret halleri arasında gidip gelirken âşık mı, tâsik mı; sâdik mı ehli-i zünnar mı olduğuna kendisi de anlayamaz:

Ne bellü 'âşıkam miskin ne bellü 'âşıkam hâd-bîn
Ne bellü sâdikam mî'mîn ne bellü ehli-i zünnâkam (12/14)

ç. Put(bûr)

Divân'da "put, bûr, esnâm" kelimeleri geçmektedir. Put kelimesiyle, islem dışı iradışların Tanrı heykelleri ile hurasiyenlerin mabedlerinde bulunan mozaik ve resimler kastedilmektedir. Put, put-hâne de bulunur.

Allah kimini kendine yakın kılmış, kimini puta tapan eylemiştir. (44/6) Kişi, müslüman olarak yalnızca Hak'a tapmalı, dünyada değer verdiği şeylerden vaz geçmelidir. (100/8)

Kelime-i Tevhid, kâfirlerin puthanesini yıkar. (4/90) Hz. Peygamber'in deâduğu gere bittün pullar baş aşığı olmuş, tefsîne dönmüştür

Ol toğduğı gece kama put oldı ser-nigân
Yardı tāk-i Kisrî vü tak oldı tākātî (23/23)

Gördü, dünya mekânı kendine put edinmemelidir. (41/1) Bir kısım insanların yanında puta tapınarakın söz edilse hayrete düşerler. Oysa kıymetli malları ve kumaşları kendileri için birer puttur, fakat bunun farkında değillerdir:

Putu tapınlar añalsa kârı 'aceblersin
Zehî 'aceb ki put ola sufa bu mâl ü kumâş (74/14)

Terik ü tecrid imnâğında dîvânî anı kılan (62/4) sâlik, "gayr-ı nefy, Zâr-ı isbâr" emelidir. Mâsivâ karşılığındaki "gayr", "büt-i Hübel" taklidiyle verilmektedir:

Hemâşe gayrım nefy eyle zâtım isbâr
Dî şî büt-i Hübel'î Lü ilâhê ille'llah (4/142)

Azıcak zünnârın kesip put ve hâqını kıranlar Âlem-i Tevhid'e erişebilirler. (130/13)

d. Hâq

Hâq, buraskıyanlığın sembolüdür. Dîvân'da ise isanç zaafiyeti ve kesreti sembolize eden bir kavram olarak ele alınmaktadır.

Allâh, takdirıyla kimini kendine yakın kılmış, kimini hâq öpen eylemiştir:

Kimin kâmd'üzûfe kılduñ mukarreb
Kîmî butu tapar kîmî öper hâq (14/6)

Âlem-i Tevhid'e yetişen sâlik, kesretten beri olmuş, put ve hâqını kırmıştır:

Hâf kîmî yitüçe 'âlem-i tevhlûde gerek kîm
Zünnârı kestüben put ü hâqını sıyası (130/13)

D. DİNİ ŞAHSİYETLER

1. Sahâbeler Ve Dîvân'da Sahâbelerle İlgili Genel Değerlendirmeler

Ashâb, Nebî'nin "halkı eyü an" halkı"dır. (46/41) Bütün ihadellerini O'na uyarak yaptılar. (23/46) Kanat sahibiydiler. Dnyası "kuru kosa" bile yememişlerdi. (130/11) Yarınki gün(kıyâmet)'de Peygamber onları seçecektir. (21/4)

Ashâb, birkaç beyitte de Hz. Peygamber'e "bey'at" etmeleri sebebiyle genel olarak anılır. (7/77)

Dîvân'da Dört Halife ve sahâbeler bazen, Hz. Peygamber'e kayıtsız şartsız bağlılıkları, onun yolunda mal ve canlarını fedâ ederek çalışmaları ile genel olarak ele alınır ve şair tarafından kendi zamanının müslümanları ile kıyaslanır. Bu kıyaslamalarda onların en belâğın vasıfları olarak fedâkârlık ön plana çıkar:

Kim tutarlardı ne emir itse Resûl
Hem kâçarlardı neden kim yığsa ol. (7/30)

Kutup anlar mâl ü nakş ü yurdu terk
Togru yola cümle ayak basdı berk. (7/35)

Kuş gibi uçdılar anlar ileri
Biz yağır gümüş gibi kaldık geri. (7/34)

Câmlâ anlar gazâ kıldırı üst
Biz bir eyden varmağa mesclâs üst. (7/33)

Bir beyitte de bütün sahâbelerin, tevhid zikri sırasında Hz. Peygamber'le hâlka tuttukları, öylece zikrettikleri (4/52) ifade edilir.

2. Bazı Sahâbeler

a. Hamza-’Abbâs

Hiz. Peygamber'in amcası Hamza ve Abbâs, slüm konulu bir manzumenin bir beytinde birlikte geçmektedirler.

Kanı o Nebî enunüleri Hamza vü 'Abbâs
Hem Hâlid ü ya Ca'fer-i Tayyâr/Ölüm var (46/40)

Hamza bir başka beyitte pehlivan olarak Ali ile birlikte "ön meydanı (dünyayı) tutamadığı söz konusu edilerek öle getirilir. (69/9) Hamza'nın gaza etmesinin, bu yolda şehadete ermesinin sebebi peygamber'in safâ ve aşkıdır. (23/54)

b. Hâlid-Ca'fer-i Tayyâr

Seyyidullah lakaplı Hâlid bin Velid, İslama büyük hizmetleri dokunmuş bir sahâbedir. Bir beyitte Hz. peygamber'in safâ ve aşkı ile din yolunda savaştığından bahsiyle, peygambere bağlılığı ile yer alır. (23/54)

Ca'fer-i Tayyâr, peygamberin amcasının oğlu ve Ali'nin kardeşidir. Hâlid ile birlikte bir beyitte geçmektedir. (46/40)

c. Selmân-ı Fârisî

Aslen İran'lı bir mucisi olup sonra hristiyan, daha sonra da müslüman olmuş, Hz. peygamber'in dostluğunu kazanmıştır. Bir beyitte Hz. peygamber'e duyduğu sevgi dolayısıyla anılmaktadır:

Dört yüz yıldan ileri Selmân-i Fârisî
Anı-sevîben istedi hoşdur hikâyeti (23/56)

ç. Bîlâl

Peygamber'in yüzündeki nûru, amcası Ebu Leheb görmeyip inkâr etmiştir. Oysa Bîlâl bu nûru görmüştür:

Bu Leheb görmeyüp inkâr eyledi
Mustafâ yüzinde gördüğün Bîlâl (86/26)

3. Ensâr-Muhâcirler-Tâhî'n

Ensâr ve Muhâcirler, Kemâl Ümmî tarafından Allah'a yakınsı sıvasında ve birlikte anılmaktadırlar:

Hem Ensâr u Muhâcirler hâkikaşın
Kim aña uydular şekstüz Hakk içün (1/123)

Bir başka beyitte de Ehl-i Beyt ve Tâbi'nin⁴⁶⁵le buluşta dile getirilirler:

Ham Mühâcirler ü hem Ensâr için
Ehl-i Beyt ü Tâbi'n ahyâr için (7/79)

4. Ashâb-ı Suffa

Hicret'ten sonra Medine'de yapılan Mescid-i Nebvî'nin belirli bölü-
münde berran yoksul ve kimsesizlerin oluşturduğu topluluk bu isimle yahut
Kurra olarak isimlendirilir. Bir beyitte Kemal Ümmî Ehl-i Suffa'nın safâ ile
sabr ve riyâzet kıldıklarını, bunun da Hz. Peygamber'den onlara sirâyet
ettiğini söyler:

Andan sirâyet eyledi Ashâb-ı Suffâ'ya
Kim kıldılar safâyıla sabr u riyâzeti (23/55)

5. On Yâr (Aşere-i Mübeşşere)

Kemal Ümmî, Hz. Peygamber tarafından Cennet'le müjdelenen ve
İslamî literatürde Aşere-i Mübeşşere denilen sahabeleri Türkçe bir tanımla-
ma ile "On Yâr" diye isimlendirir. Bu sahabeler şunlardır: Ebu Bekr, Ömer, Os-
man, Ali, Talha, Zübeyr, Abdurrahman bin Avf, Sa'd bin Ebi Vakkas, Sa'd
bin Zeyd, Ebu Ubeyde bin Carih.⁴⁶⁶

Muhammed bunda ârâm ümmedi hem
"Atık ü Talha" "Osman kondı göçdi

"Ömer Haydar Sa'd ü Sa'd u "Âmir
Zübeyr ü "Abdurrahman kondı göçdi (127/21,22)

On Yâr'ı, ölüm konusundaki öğütlerinde delil olarak gösterir. (46/39)
Bir başka beyitte, dünyanın konular göçillen bir menzile olduğunu belirtirken
On Yâr'ı Âl-i Beyt, Ehl-i Beyt, ashâb ve yârân ile birlikte dile getirir:

Bu On Yâr'ıla Âl ü Ehl-i Beyti
Kaimu ashâb u yârân kendi göçdi (127/23)

⁴⁶⁶ bkz. Dini Terimler Sözlüğü, CIII, İbn. ty. s.34.

6. Âl-i Beyt- Ehl-i Beyt

Şâir, Âl-i Beyt veya Ehl-i Beyt'i, bu isimlerinin yamama Mustafa Âl'i (25/20) ismiyle de anar. Onları, Hz. Peygamber'in "aydan aydın âli (evlatları)" "kürri soyu" olarak nitelendirir:

Âferin ol gün yüze vü aydan aydın âline
Kim ay n gün nûr andî pertevinden ahna (21/1)

Onların hürmetine bağışlanma ve onların yolundan gitme isteğini dile getirir.(7/73) Çünkü onlar, ashabla birlikte kıyâmet günü Hz. Peygamber tarafından gözetileceklerdir. (21/4)

Habîbün Mustafâ yâzi suyyetün
Mutahhar rûhî vü âri suyyetün (1/120)

Bağışlanma dileğine Ehl-i Beyt'in medhını yapan Meddâhların beyitlerini de vesile yapar. (1/122) Dünyanın geçiciliğinin anlatıldığı bir beyitte Ehl-i Beyt, sahabelerle birlikte "merdân" olarak tavsif edilmekte (127/24), bir başka beyitte de On Yar ile dile getirilmektedir. (127/23) Kemâl ümmet, Hz. Peygamber'e salâvat getirirken Ehl-i Beyt'ini de mutlaka katar. (7/29; 21/3)

Bir beyitte de eîm Korbetâ olayı vesilesiyle Ehl-i Beyt'ten Hasan ve Hüseyin'in gönahsız öldüklerini ifade eder:

Şol şehâdet hakkıçtu kim Seyyideyn
Bî-günâh öldi Hasan birle Hüseyin (7/80)

7. Dört Halife

Kemâl ümmi, bütün sahabelerden olduğu gibi Dört Halife'den de daima saygı ile söz eder. Onları, Peygamber'in yolunda "istikâmet" göstermişlerdir:

Siddîk'ıla 'Ömer dañî 'Osmân'ıla 'Ali
Gösterdiler yolunda muñ istikâmeti (22/49)

Ham Ebûbâkr'i 'Ömer 'Osmân 'Ali
Hürmetiçün bizi dâimî kil velî (7/74)

Siddik-u 'Ömer kanı ol 'Osmân' u 'Alî hem
Şol Cem' ile bey'at kılın Qn. Yâr ölüm vâf (46/39)

a. Ebu Bekr

Sâîi sahâbilerin iki olarak kabul edilen Ebu Belâ, mal ve mülkünü din yolunda sarfetmesi ve "siddik" sıfatıyla anılır:

Siddik anuñ yolunda fidâ kıldı mülk ü mâl
Çün'sâdğıdı sıdkta buldı sıdâkıñ (23/50)

Şâir, aştım dilerken Ebu Belâ'nı "sıdk u bezli"ni vâsfa kalar. (77/5)

b. 'Ömer

Kemâlî Ömürî, 'Ömer'i Enur-i Ma'rûf'u yürütmesi (27/14), heybeti ve adâletini (77/5) vesileleriyle zikreder:

Kuşan 'Ömer bigi 'adl eylemekde şed dâda
Ko zulum beñizeme zühâr Emir Şeddâd'a (116/2)

'Ömer, Hz.Peygamber'in şeriatini 'adl ile sürmüş, bu yolda siyâset gereği oğlunu öldürmüştür:

Anuñ şer'atını 'Ömer sürdi 'adlile
Öldürdi oğlın atası İtdi siyâseti (23/51)

c. 'Osmân

Osmân, Peygamber'in yolunda hayâ ile yürütmesi, Kur'ân'ı toplaması ve okuması vesilesiyle anılır:

'Osmân anuñ yolını hayâyda vardı hem
Kur'ân'ı cem' idl(hen idendi, tilâveti) (23/52)

ç. 'Alî

Divân'da çoğunlukla 'Alî, bir beyitte de (127/22) Haydâr adıyla anılır. 'Alî, ilmi, seâfisi, pehlivanlığı; (yiğidlik), Ehl-i Beyl'ten oluşu, Peygamber'in yolunda Zü'l-Hicâze gazı edışı gibi yönleriyle beyitlerde yer alır:

Dahi 'Osmân'ın hüyası hakkıçün
Hem 'Alî' ilmi sâhâsı hakkıçün (7/76)

'Alî' vü Hamza hü meydanı çünki tutmıdı
Dime ki ben beg ü bayam ya pehlivân-ı dîlir (69/9)

Amul yolında saldı 'Alî Zü'lîkâr'ı hoş
Kütâfî hoş kırıp ideridi gazâveti (23/53)

İki beyitten birincisinde "ağaç dibindeki 'ahd"; ikincisinde Peygamber'in 'Alî'ye "zikir telkin"inde bulunduğunu ifade edilir:

Ol ağac dibinde olan 'ahd içün
Kim anı hoş bey'ât itdi çehd içün (7/77)

Muhammed itdüği telkîn-i zikir içüdüñise
Budur ki didi 'Alî Lâ ilâhe ille'llah (4/129)

8. Ashâb-ı Keht

Kemâl ümmî, Allah'a yakarıklarında Ashâb-ı Keht'e sıkça telâhîlerde bulunur. Bu zümreden Yamliha ve Kutmîr'in isimlerini zikreder:

Yamlihâ'nuñ ol mübârek râhicün
Hem aña uyan kamu hem-râh içün (7/83)

Kim biriküp menzil aldıtar itti
Bâle gitti dönmeđi Çoban ilî (7/84)

Çoban ilî (Kutmîr). Dîvân'da Ashâb-ı Keht'den ismi en çok anılanıdır. Allah, Kutmîr'i hatfından mahnum bırakmanış (10/4), o fazla ile mâkûl olmuştu. (72/24)

Nitekim Kutmîr'i eyledüñ kabul
Hem bizi kılma bir itden âlu kul (7/87)

II. TASAVVUF

Bilindiği gibi, İslâm tasavvufu,⁴⁶⁷ bir felsefi düşünce sistemi olmaktan ziyade, cemalini dinin bütünü yönünden⁴⁶⁸ alın, “varlık ve varoluş” gibi kavramları indeleyen, sadece zihinlerde yer etmekle kalmayıp hayata geçirilen, toplulukları derinden etkileyen islâmî bir düşünce sistemidir.⁴⁶⁹

Mutasavvıfların telâkkilerine göre Allah, Vücûd-ı Mutlak ve Zât-ı Mutlak'tır. Aynı zamanda Kemâl-i Mutlak, Cemâl-i Mutlak, Hüsn-i Mutlak'tır. Mutlak güzellik olan Allah, kendi güzelliğini görmek, yahut “gizli bir hazine” olan varlığın bildirmek için, içinde yaşadığımız bu âlemi yaratmıştır.

Önce “nûr”u yaratıp “Kün Muhammedâ” buyurdu. Nûr-ı Muhammedî denilen bu nûr Allah'ın başmuceli nazarı karşısında terledi. Bu terden denizler, kûpüğünden de folekler yaraldı. Sonra sırasıyla Anâsır-ı Erba'a, Mevâlid-i Selâse ve âdem zâhir oldu.⁴⁷⁰ Adeta bir çocuğun doğuşu gibi, bir kıyam mertebelerden geçerek dünyaya gelen insan için asıl maksat, olgun insan olmak ve Allah'a ulaşmaktır. Ulaşmada bir yukarıkat'a ve bir yolağsterici(mürşid)ye ihtiyaç vardır.

Kainat, Allah'ın kendini bildirmesi ve güzelliğini izhar etmesi için yaratıldığından, insan hûnûn güzelliklerin aslı olan Hüsn-i Mutlak'a âşıktır ve tasavvufia bunun önemi büyüktür. Mutasavvıfın tek emeli Allah'a ulaşmaktır. Ancak önündeki en büyük engel “nefs”tir. Bir açıdan bakıldığında tasavvuf “nefs terhiyesi”nden ibarettir. İçre nefsin terbiyesi, mutasavvıfın asıl amacıdır. “Bir kişi ancak tasavvuf yolunda nefsini yok edebilir. Bunun için de usul vardır. Buna usûl-i ‘aşere denir. Bunlar sırasıyla tevbe, zühd, tevekkül, kanaat, uzlet, zikir, Allah'a teveccüh, sabır, ummekebe ve ızzadır. Bunu da nefsin etvar-ı seb'a denilen yedi mertebesinde gerçekleştirmek esas-

⁴⁶⁷ Tasavvuf konusunda genel bilgi için bkz. Öztürk, Yağar Nuri, Kur'an ve Sünnet'e Göre Tasavvuf, İstanbul, 1993; Ergüder, Selçuk, Tasavvuf ve Türkeriklar, 4. baskı, İstanbul, 1994.

⁴⁶⁸ Kur'an'daki ayetlerin bir kısmının bütünü manalarına dayanarak, ilk anlamın dışındaki diğer anlamlarının, Tasavvufî düşünceye temel teşkil ettiği yukarıdaki yaygın kanaatin dayanaklarından biri şu ayaettir: “Allah, sözün en güzelini, (Kur'an'ın ayetlerini güzelliğiyle) birbirine benzer, işbirli bir Kitab Lâhute indirdi. Rah'lerinden korkakların, ondan derileri ürperti. (Ondaki müjde ve tehdidi dünyaya hitleri öskes diledi olur, sonra Allah'ın feyz ıslanma dolay, huzûr ererler), sonra derileri ve kulbleri Allah'ın zikrine yumaştı. ...” (ZÜMRÜR Sûresi: 23) bkz. Öztürk, Kur'an ve Sünnet'e Göre Tasavvuf, ss.241-280.

⁴⁶⁹ Lâzved, Dîvân Edebiyatı, s. 14 vd; Pala, DŞS, s. 478 vd.

tır."⁴¹¹ Bundan sonra, Vahdet makamına ulaşılır, Fenâ'î'llah gerçekleşir. Ardından Bekâ'î'llah gelir.

A. KEMÂL ÜMMÎ VE TASAVVUF

Kemâl Ümmî'nin eserleri, özellikle de *Divân'ı* incelendiğinde, karşımıza bir yönüyle zâhid ve mütlâki bir müslüman (bkz. İikud, İbadet), diğer yönüyle de heyecan ve coşması yüksek bir mutasavvıf şâir profili çıkmaktadır. Kendisi Kur'ân ve sünnete bağlı, dinin zâhiri yönünü de ön planda tutan, buna uygun bir tasavvufî çizgi ortaya koyan bir mutasavvıftır.

*Divân'ı*da, *İlm-i Ledûn*, *Gizlî Râz*, *Vahdet-i Vücûd*, *Tevhîd*, *Vahdet*, *Hüsn-ı Mutlâk*, *Zâir Mutlak*, *Cemâl*, *Dizâr* (*Didâr*), *Kesret*, *'Anâsır-ı İrha'â* gibi bir çok tasavvufî unsuru işlemesinin yanı sıra günümüze kadar gelen şöhreti de aynı bir mutasavvıf şâir olduğu yönündedir. Manzumelerine bakarak onun "hikmet"le uğraşan bir filozof olduğuna ileri sürmeler olmasına rağmen⁴¹² o, herşeyden önce mutasavvıf kimliğiyle ön plana çıkmaktadır.

Tasavvufî düşünceye temel olan ve varlığın mahiyetini öğrenmeye yönelik olan sorulardan bazılarını şâirimiz de sormaktadır:

Neden geldiği nesin fikriyle dâ'im
Ki girü soñru yünüñ ol yañdur (49/2)

Kemâl Ümmî, tasavvuf kelimesini bir beyitte, Şeyh Hoca 'Alî ile ilgili olarak kullanır:

Ol şehr-i şer'î'âlde şehen-şâh-ı tasavvuf
Ol bahr-ı hakikatde yûzen kem-yezelîdür (24/2)

Bir başka beyitte de "İlm-i ledûn" ifadesine yer verir:

Esâs-ı şer'î'ü tarikat budur hakikatde
Hem asl-ı 'İlm-i Ledûn Lâ ilâhe ille'llah (4/105)

⁴¹¹ Palaz, DŞS, s. 479.

⁴¹² bkz. Gülsen, *Karaman Velilerinden Şeyh Aliyî's-Semerikandi ve Kemâl Ümmî*, s. 43 vd.

“...Tasavvıf sırlarını ve işlerini (çözüldü) bilme ilmi...”⁴⁷³ anlamında bir isim olarak kullanılan “ilm-i ledûn” klasik tasavvufî şark kaynaklarının bir çoğunda olduğu gibi Dini Tasavvufî Türk Edebiyatı’nda da “kuş dili” olarak da isimlendirilir. Kuş dilini Anadolu sahalarında bu edebiyatın önemli temsilcileri⁴⁷⁴ gibi Kemâl Ümmî de kullanır. Kaitatuk: her varlık, tasavvufî değerlendirmelerle ele alınır. Kuşların tabiatındaki öüşleri bize “gizli sırlar”ı dayatırlar. Ancak onların dilinden herkes anlamaz. Süleyman gibi kuş dilinden anlayanlar kuş seslerinin gerçek manasını kavrayabilir. Bu sırlar ehil olmayanlara söylenilmez:

Bu söz sözi Süleymân bîdür ki kuş dilidür
Bu rîzâ dîmezüz illâ her elil-i beht-rîzâ. (36/24)

Ledûn ilmi, ilâhî sırlara ermek anlamında olduğuna göre becu noulâ kulâla anlamak müminün değildir. Ancak gönü kulağı kavrayabilir:

Söhl-deri göñül kulagın tut çemendin yaña kîm
Başladı kuşlar dilihden söylenür ol gizli râz. (31/7)

Divân’da, tasavvuf konusu ile ilgili olarak mecazen kimyâ ilmi de söz konusu edilmektedir. Bilindiği gibi kimyâ ilmi altın ve gümüş gibi kıymetli maddeleri sun’î olarak elde etmeyi amaçlayan bir eski bilgi dalıdır.⁴⁷⁵ Bu bilgiyi elde edenler bulduklarını gizlemişler, yazmak zorunda olduklarında da rız ve işaretlerle ortaya koymuşlardır. Kemâl Ümmî, tasavvufa bu yönüyle “kimyâ bilmek” deyişiyle ifade etmektedir:

Kimyâ bilen n’içün bi-kâr u muhtâc ola ac
Hey dîrüş hoş gence iriş çevre yarım kânken. (109/10)

B. VAHDET-İ VÜCUD, TEVHİD, HÜSN-İ MUTLAK

Vahdet-i vücûd, “varlığın birliği”⁴⁷⁶ demektir. Yani hakiki manada bir tek varlık vardır ve o da Allah’tır. Varlığını başka bir varlığa borçlu değildir. Varlıklar âlemi diye bildiğimiz âlem, O mutlak ve tek olan varlığın aksinden ibarettir. Ancak bu, varlıklara Allah olduğu anlamında değildir. Düzim gö-

⁴⁷³ Palâ, DŞS, s.311 vd.

⁴⁷⁴ bkz. Güzel, KA, s.295; Taîçî, YED-I, s.218.

⁴⁷⁵ Lovend, Divan Edebiyatı, s.189

⁴⁷⁶ ARIK, A. E., Mülkîyiddin İbnü’l-Arabî’nin Tasavvuf Felsefesi. (Çev. Dr. Mehmet Dağ), Ankara, 1975, s. 21

rebâdığımız bu çokluk içinde Zât-ı Mutlak'ın tekliği gizlidir. Fakat biz onu zâtıyla değil, sıfatlarıyla bilebiliriz.

Birçok mütasavvıfta rastlanılan vahdet-i vücûd görüşünün esas temsilcisi Muhyiddin-i Arabî'dir.⁴⁷⁷ Kemâl Ümmî de vahdet-i vücûd'u benimsemiş bir mütasavvıftır. Ölümlü "cân kavuştu ahlâma..." (S6/B) diye yorumlar. Mutlak varlığı keşfedererek "Bizim varlığımız O'dur" der:

Bizüm varlığımız oldur hemân pes
Zîlâ kim andan arıya hîbâdur (50/10)

Dîvân'da vahdet-i vücûdun bir kısım münakaşalı yönleriyle ve dikkatle ifade edilmesi gereken hususlara ilgili beyitlere de rastlıyoruz. "Doğul andan cüdâ her şey bize bizden yakîn el Hayy" (3/19) diyen şâir bu konudaki görüşlerinde iyice derinleşir:

Kemâl Ümmî seni sen ka aña gilsün ki kâlâ H0
Çâ birdür aña guyr-ı O bezâran bîñ kemâl imez (3/27)

Kemâl Ümmî, Ene'l-Hak sözünü rastgele kullanmaz. Kendi dilinden bunu söylediğine şâhit olmuyoruz. "külli irâde" nin ön plana çıkarıldığı bir beyitte Mansûr'un, Allah'ın irâdesiyle "ene'l-Hak" dediğini söyler:

Ene'l-Hak sen didirimesefi dimezdi
Seheb neyidi kim gıldı Hâllâc (44/12)

İçinde yaşadığımız misal âleminde O'nun "nakş" ve "sen"i söz konusudur. (74/1) Ancak bu misaller ümmî, Allah'ın zâtına misal gösterilmeye uygun değildir. (3/4)

Kemâl Ümmî, varlıkların birer "gölge" olarak değerlendirir. (90/1) Bu görüşünü "Ki zât-ı pâk için yaruk gış sâyedn kılma tırak" (60/13) mısrasıyla da ifade eder. "Hayâl" kelimesini de bu "vehmî" âlem için kullanır. "Gıçer kalmaz gıder burun hayâl" (133/1) mısrası bu değerlendirmenin ifâdesidir.

⁴⁷⁷ Dkz. Affâfî, Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin Tasavvuf Felsefesi, s. 11.

Vahdet-i vücûd, en belirgin haliyle kainat kitabında ortaya çıkar. Zâî sıfatlarıyla bilindiğine göre, kainattaki herşeyde Zâî'nin müessesîliği vardır. Ancak buna görebilmek zâîr gözüyle değil, bâîr gözüyle mümkündür:

Görene gün birgi her zerreden olur zâîr
Vefkî gürmedi görünmez güneş yüzünü huffâş (74/7)

Divân'da tevhid fikrinin belirgin bir ağırlığı vardır:

İki sevgü bir gönülden sığmaya
İşbu söz gay mu'tebardır belîû bil (38/22)

Tevhid için "Âlem-i Tevhid", "Tevhid bağı" terimlerini kullanılır. Tevhid'i, kısaca "ikilik ovasından geçip, birlik iline" ulaşmak mecazıyla ifade eder:

Eğer müştârisen kıl sefer vücûdından
Giç ikilik ovasından o birlik iline aş (74/8)

Bir heylinde tevhid ehli olduğunu söyleyen (95/12) şâir, tevhid âlemini bir bağ şeklinde tasavvur eder. Bu bağın bütünlüğü aşkılar, taze güller ise tevhid fikrinin sözle ifadesi olan Kelime-i 'Tevhid'dir:

Bu cümle bütülli tevhid bahnun boş dâir
Hemîşe taze güllü Lâ ilâhe illâ'llah (4/127)

Tevhid ehli olan muvahhidler hiç bir şeyle mukayyad olmamalı, terk etmelidir. (120/9)

Makşûdî ger buyusaldı ma'bûdî hula ol
Mevcûd için be- külli vücûdî 'adem gerek (83/8)

"Lâ ilâhe illâ'llah" redifli 'terci'-i bend tarzındaki bir tevhidinde (bkz. 4 num.) şâir tevhid zikrinin yanısıra tevhid fikrinin de esaslarını ortaya koyar. "İlâ", Allah'tan gayrı; yok bilmek. "İllâ", Allah'ın mutlak ve tek varlık olduğunu isbat etmektir. Buna nefy ü isbât denir.⁴⁷¹

⁴⁷¹ Güzeli, KA, s. 287.

Hemîşe gayrını nefy eyle zânnı isbât
Dî sı hüt-i Hübel'i Lâ ilâhe ille'llah (4/142)

Şâir daima "bî" yana yönelmek gerektiğini söyler. "Tîîç bî namâz olur
mî revâ iki Kihle'ye" (83/7) diyen şâir tevhid dışındaki herşeyi kesret sayar:

Gel altıyı koyu ben bir yâla yönel zinhâr
Vîr üç falak ikiye kalma dörte vü biçe (120/10)

Belirdiği üzere tevhid, aynı zamanda bir takım makamları erişmek
şeklinde yaşanan bir merhâledir. Bu makamlar sırasıyla "isimler, Ciller,
sıfatlar ve zât tevhidi"dır. Şâir, bu makamları yaşamış bir mutasavvif olarak
karşınıza çıkmaktadır:

Her kim yitçe 'âlem-i tevhîde gerek kim
Zünnârı keşfben put u hâgim sıyaşı (130/13)

Asıl gaye Zâti tevhîdi yaşamaktır ve bu, tevhid makamlarının en üstü-
nüsüdür. Kemâl Ünüf'ün bu makama ulaşmak arzusunı ifade eden şu beyir
hize O'nun diğer makamları da yaşamış olduğunu düşündürüyor:

İludâ'yâ dilerim senden benî kartarır vir benden
Kim andan girel bu sen ben dümekten külli bi-zâram (12/40)

Her zaman alan da veren de; gösteren de gören de yalnız O'dur. (3/9)
Aslında Allah'tan başka hiçbir şey yoktur. Bizim ne varlığımız ne de
yokluğumuz bellidir. (1/159) Yaratılmışların hepsi heştan başa "fenâ (y-
okluk)" dır.

Çü âhîr senden artuk i Hı vü Kaf
Kenâdur halk-ı 'âlem Kaf tâ Kaf (1/84)

Allah aynı zamanda İfâsı-i Mutlak(Mutlak Güzellik)'tir. Bütün diğer
güzellikler ondan neşet etmiştir. Ancak O'nun güzelliğinin biratihi kendisi
değildir. Çünkü O, "Cemîl-i zül-Cemâl"dir ve onun güzelliğine başka hiçbir
güzellik benzemez:

Vekîl-i lâ-Yezâi oldur Celîl-i zül- Celâlî oldur
Cemîl-i zül-Cemâl oldur ki hûsârîne cemâl immez. (3/5)

İnsanı, dünyada âşık etmeyecek de o ilâhî güzelliğidir. Ama dünyadaki güzelliğin hepsi sönüktür. Ebedî olan Mutlak güzelliğidir. Bu yüzden insan onu dilemelidir:

Bir cemâl iste ki biç imgeye hüsnine zevâl
Kalmadı hüsnü bekû Yûsuf-î Ken'ân'a göñül (89/12)

Bir bahçe gerek ki bize geçmeye bahârı
Ol güli n'identüz ki biter ü solar oldu (33/38)

Dünyadaki güzelliğin kaynağında Hüsn-i Mutlak olan Allah'ın güzelliğinin batırılması şebbiye, insanları birilerini severler. Onlara âşık olurlar. Ancak gerçek âşıklar, gönüllerini dünya güzellerinin zülüflerine bağlamazlar:

Gürû âşıklar şihânı hublârı mı?
Zülüflüne göñlünü her-dâr itmedi (129/16)

İ. Vahdet-Kesret

Kemal Ümmî, vahdet ve kesret'i yaygın bir mizacı uygun olarak deniz ve dalga motifleriyle izah eder. Mutlak varlık bir deniz, yaratılmışlar âlemi ise bu denizin dalgalarıdır:

Bahr-i vahdetde bu kesret mevcidüñ pâyânı yok
Çünk olur hahriler aada kim kenâr olmaz kişi (131/6)

Yeryüzüne indirilen insan "Zât": gören sâye, deryâya iron katre"dir (85/2). Denize girmek için mutaklara katılmak gerekmektedir. Buradaki umak, mecazen bir yol(tarika)tır. Ama her yol, insanı vahdetle erdiremez:

Bügenme ulu imaga kaçış deñize gül
Sakin sövüğe uğrayuben tonma buz gibi (132/14)

Bir beyitte, kesret "çamurlu göl" mecaziyla ifade edilmektedir. Tevhid şüh ulan kimse vahdet denizinde yüzen bir "bahr"dir. Ancak, zâû tevhide ermek isteyenler çamurlu göllerde cevher aramamalıdır:

Çamurlu güller içinde bulunmaz i bahrî
Cevühir isteriseñ gel'ulu deñizlere tal (87/28)

Vahdet-i vücûd bahsinde şâirin, bu âlemi mutlak zata bir gölgesi olarak gördüğünü ifade etmiştir. Bu gölge kesret-i oluşturun. Bu misaller âleminde görünen her türlü "sun", nakş, reng" kesretin ta kendisidir. Mutasavvıf bütün bunlara aldandığı nakş'ın Nakkâş'ını, sun'ın Sânu'ünü unutmamalıdır:

Nakş u renga kalma'ol Nakkâş'ı sev
Gözleme ug u kara sarı kızıl (88/15)

Hak vahdet, halayık kesret demektir. Sâlik bu ikisi arasında tereddüt etmeden vahdeti seçecekse berliğinden ve halayıktan uzak olmalıdır. (88/23)

Kesrete düşmek, çevre yana dağılmak; vahdete olmak ise ikiliği terk ederek "biri taraf" olmaktır:

Çevre yaña dağıluben azma yol
İkiligi terk idü tut bir taraf (16/14)

Bu yaşanan âlem bir kesret âlemidir. Kelime-i Tevhid, bu kesret için de, soranlara Milk-i Vahdet'ten haber verir, (4/95) Âşık içte Cennet de Cehennem de kesrettir. Padişah dizârina âşık olan, yani vahdet peşinde olan ne Cennet'e bakar, ne de Cehennem'ineşinden sakınır. (85/3)

Vahdetin "şems", kesretin "zerre" olarak ahırdığı bir beyitle, kesret ayrıca "düz-verd" olarak değerlendirilir. (125/8)

Gerçek âşıklar, kesretin bir semâi olan dünya güzellerinin zühûflerine gönüllilerini bağlamazlar. (129/16) Kesrete düşmek, mücevhede dolu huzuneyi sakı pahasına satmak, utuman iken katreye muhtaç olmaktır:

İ cevâhîr-gencini sakı bahâsına satan
Katreya sen nişe muhtâc olasın 'umumânîken (109/7)

2. Mâsivâ

"Mâsivâ'llah" kelimesinin kısa şekli olarak kullanılan mâsivâ "Allah'tan gayri sayılan şeyler"⁴⁷⁹ anlamında kullanılan bir tasavvuf terimidir.

⁴⁷⁹ Pala, DŞS, s. 323.

Kemâl Ümmî, mâsivâ ile birlikte "âläyik- 'avâyik, ag-yâr, andan artuk, ayrık çiçekler, çirkin, cûzî-verd, cûzî-yâr, dîvâr nakş, dünya radı, gaye, gayr-ı Hudâ, gayr-ı O, gayrı kapı, halâyik, hicâb, kalau sevgüsü, kalın, kem a., mevc, nakş, perdü, reng, sivâ, sun', yâd " kelimelerine de aynı anlamda kullanır.

Mâsivâ, Allah'tan gayri herşey olduğuna göre, kesreti de ifade etmektedir. Şâir bir beytinde mâsivânın ne olduğunu tarif eder:

Nakkâş'a tapan nakşa şapup renge kapılmaz
Ma'sûkî seven gayrını kor kimi bu sivâdur (139/3)

Allah, benden gayrısını bırakıp bana tapan demiştir:

Çu didûn gayrımı koñ bana tapuñ
Mutî' oldık bize faiz oldı tapuñ (1/51)

Bz. Peygamber iki ehbandan terapat etmişti ve Hak'tan başkasına meyli ve mutabbeti yoktu. (23/45) Allah': aşk ile sevenler, dünya şahlarını ve sekin-şahlarını unutmalıdır. (89/33) İradesi zayıf sâlikler ikrah ettikleri halde mâsivâden kaçıp kurtulamazlar. (8/6) Mâsivâyı akılda tutmak, yabancıyı hatırlamaktır. Bu da Allah'a aşına ulanları yabancı durumuna sokar:

Yâd-yâd eyleyüben bilîşi unutmagıla
Âşinâyiken olursun girü bigâne görûl (89/16)

Mâsivâ, insanı kâhuk yapmaktan alıko. (79/15) Şâir, Allah'tan gayri olan herşeyi düşman görür:

Bu Kemâl Ümmî gibi ag-yâr sevmeyi siz dâhı
Yâr'ı istey mâsivâ'llah sevgüsinden arınuñ (85/41)

Tevhid açısından, iki ehbanda Hudâ'dan gayri herşey düşmandır. Bunlar sâlikî Hak kaandan ayrıp uzaklaşırlar. (52/3; 46/6) Âşıklar, Kelâm-ı Tevhid'i söyledikçe mâsivâ ile birlikte kendilerini de unuturlar (4/167) Dervişler "gayri" fikrini gönüllerine koyamazlar. (84/11) Onlar için dünya tadında bir acı zehir vardır. (1/99) Mâsivâ aşkın ürünü perde olur. Âşıklık yolunda aslında bir çok perdeler vardır. Sâhik bu perdelerden geçip, Şâh'na varmak, onu görmek ister. (137/7) Ancak bunlar Ferd'e ulaşmasına engel olurlar:

Bu yolda var delim perde ne kılalum ki bizlerde
Çiçök günege ol Ferd'e kân lâkûl meclî imnez (3/22)

Yâ Rab Ümmü Kemâl'e kıl yâr
Ki kômaz yol varânı ögüş perdem (92/11)

Mâsivâ'ılahı seven, âşık değil fâsıkır. (125/7) Gerçek âşk, yalnız Allah'ı sevmektir. Mâsivâyı sevmek nefsin işidir:

Anı sevmekdürür 'îşk-ı hâkikî
Kulanı sevgüsü nefis ü hevâdur (50/11)

Âşıkın Allah'tan gayrı kimseşi yoktur. (7/44) "Aynanî 'aynıña tut eyleme gayrına nazar" (89/53); "Seversen ol yüce Sânu ko mâsivâ'ılahı" (74/2) diyen şâire göre, Dil dâr'ından başkasını, mesela dünyayı sevenler gerçek âşıklar değildirlerdir. (85/37) Çiçökü âşıklara "ayrık çiçekleri sevmek" (92/16) ve iki cihanda Allah'tan gayrısına meylenmek hatadır:

Bilürî âşıklara iki cihânda
Anuñ gayrına meyl imnek hatâdur (50/5)

Tenn dizârun sevenler, ondan gayrısından usanmışlardır. (107/15) Hâlik'i istediğine göre halâyıkıtan ayrılmak, ictidar ve zenginlik istememelidir. (89/35) Bağ, bahçe gibi yerlere sahip olma düşüncesi, sâlikin gözünü ve ayağını bağlar. (67/7) Allah, mâsivâya değer vermez; aksine vermeyi sayısızca ister:

Ur Kemâl Ümmü kafa ağ-yârâ bayık bil ki Yâr
Dilermez yüz virmegi hiç virmemegi yüz diler (68/7)

Allah'a ulaşmada yolun sııplığı mâsivâdandır. Âşık menzile erişebilmek için mâsivâdan ilişkisini kesmelidir. Kesmediği takdirde yokuş ağırlaşacak, yolun dayanılamayacağı:

Kaydırır kes ki menzile yitesin
Çün ağır yökütler yola döymez (73/7)

Mâsivâ ile en az seviyede ilişki bile âşıkın yolunu bağlar. Onunla ilişkisini kesen, hürriyetini kazanmış olur:

Bir kila kılma nazar kalma gün
Yuhşa bağlar yolun ol ita kol (88/4)

Yol sarı ilâyünde yolmuş var yarağ eyle
Kes kayır ol âzâd u sebîk-bâr ölüm var (46/4)

3. Tecellî

Tecellî, ilâhî feyzin müminin kalbinde zahir etmesidir.⁴⁵⁰ Sâî, vahdet-i vücûdî yolunda bir takım tecellilere muhatap olarak tevhid-i Zât'a erer. Bir yönüyle tecellî, Mutlak Varlığın aşya ve sâfatlarıyla kendini belli etmesidir.

Muhtelif varlıklarda Tanrı'nın "sâdir" olması, tasavvufî manada aslî tecellîdir. Muhyiddin-i Arabî, tecellîyi "ezelî ve sürekli bir gördümedir"⁴⁵¹ diye tarif eder. Kemâl Ümmî de bu görüşe uygun olarak tecellîyi Tanrı'nın "görüne her zerreten zâhîr" olması şeklinde ifade eder:

Görüne gün-biği her zerreten olur zâhîr
Velîki görmedi görünmez güneş yüzü huffâş (74/7)

Tecellî, rûhânî ve Rabbânî Tecellî olmak üzere iki kısımdır. Âlemin, kendisi için yarandığı Hz. Peygamber'e mahsus tecellî, Ulûhiyyet Tecellîsidir. Allah'ın kendi nurundan yarandığı Muhammedî Nûr, tecellî yoluyla sırasıyla bütün peygamberlerde görülür. Kemâl Ümmî, tecellî kelimesini öncelikle bu konuda kullanır:

Nâkîl idi evvel Âdem'de Hayvâ'den ol nûr
Kim Şî'e vâris ola tecellî celâleti (23/8)

Mûsâ Tûr Dağı'nda, Hz. Muhammed 'Araf'ta tecelliye mazhar olmuşlardır. (22/17) Yaratan'ın, tecellî ile kendisine görünmesini isteyen âşık, masıvay: terk etmelidir. (60/12) Allah, bazen Cemâl ismiyle, bazen Celâl ismiyle tecellî eder. Bunlara göre âşıkın hali de değişiklik gösterir. Celâlden hüzn, Cemâlden hüsn hâsıl olur. (54/20)

⁴⁵⁰ Ballıca, TL, s. 165.

⁴⁵¹ AŞİT, Muhyiddin İmû'î-Arabî'nin Tasavvuf Felsefesi, s. 67.

Tecellî, tevhîde bağın olarak her kısım mehateler halinde meydana gelir. Sâfîler cümle, eîfâl sıfât ve Zât tevhidinde paralel olarak tecellilere meahâr olurlar. Ârifler için her gönlü bir tecellî gâfil, bir Tör'dür:

Ârife her nefesde bir Mi'râc
Gönlü her mehalde bir Tör'dür (51/25)

Tecellî'den maksat, Hakk'ın kendini göstermesi, gönüle yerleşmesidir. Zâtî tecellîyi yaşayan âşkın gönlünde artık haske bir sevgi ve sevgiliye yer yoktur, Şâir, bir manzumesinde bunu anlatır:

Başın bu gönlüme cüz-yâr sığmaz
Toludur yârıla ağ-yâr sığmaz

Dilüme gönlüme dîlberden artuk
Dâhi ezkâr u bein elikâr sığmaz

Bu vîrân u şunkıñ gönlüm anuñ
Turagıñ bu ru'yet-i dîr sığmaz

Halîfem güçlü muhkem burc u bârın
Benüm Bağdâd'una 'ayyâr sığmaz (71/1,3,4,5)

4. Cemâl, Dîzâr(Dîdâr), Rû'yet-i Dîzâr

Kemâl Ümmî, Allah'ın yâzı anlamında "bî-nîşân cemâl, cemâl, çeşre-i Hâlık, dîzâr (dîdâr), görküñ hikâ, hikâ, Tañın dîzârı" tecinlerini kullunur. Dîzâr görmek anlamında "ru'yet-i dîzâr", görmemek anlamında da "nikâbın yaşınmak" ifadelerine yer vermektedir:

İ her-kims kim ru'yet-i dîzâr gerekdür
Her lahza anuñ gözleri bî-dâr gerekdür (52/1)
Yaşına bu gözlercinmîñ haksı bî rahim itse Şâh
Bü Kemâl Ümmî'den ol niçe nikâbın yaşına (39/7)

Beyn-i Elest'te Allah'ın cemâlini görenler, dünyada gönül gözlerini açıp açık tutarlarsa yarıñ zihrette tekrar görebektedirler:

Oyar Kemâl Ümmî gönül gözünü bugün
'İ â göstero dîzârın yarıñ saña o Yâr (45/20)

Efesi Meclisi'nde görülen dîzârı "hayâlî", âşkın silrekli aklındadır ve âşık ona tekrar erme arzusumalıdır.

Gelir her dem hayâlin bizi yakar
İçimizi firâk-ı nâ-yakar (1/33)

Cemâlin güzelliğine, başka güzellikler erişemez. (3/5) Âşıklar nakışa bakmazlar. (115/4) Mazuk'u görmek isteyenlerin gönlü aşkın nuruyla aydınlanmış olmalıdır.

Ma'sûk'ı Kemâl Ümmî dîferseli ki görâsin
Gönlün evi "ışıkla pür-enyâr" görëkdür (52/15)

Bütün yaradılmışlar Tânn'ın güzelliğine âşıktırlar. (2/8) Maşuk ilize lâyıf olmak için dîzâra âşık olmak gerekmektedir. (104/15) Âşık, öyle bir cemâl istemelidir ki ona hiçbir zaman zeval ermesin. (89/12) Yani dîzâra âşık olmalıdır. (61/15)

Bu konuda âşkın ihtiyarı elinde değildir. O "a'lâ dilber"i sevmek adeta kendiliğinden meydana gelmiştir.

N'idelüm kim gördümüz sevdi bir a'lâ dilberi
Nidemüz dîzârını gerçi ki edüâyuz diler (68/6)

Dîzâr âşıklar, ne Uçdağ'a nazar kılarsa ne de Tann ateşinden korkarlar. (85/3) Onlar gerçek âşıklardır ve dünya güzellerinin zâhîtlerine gönlü vermezler. (129/16)

'Aynudî' aynudâ tut cylette gayrına nazar
'Âşık u tâlibisâ ru'yet-i dîzâra gönl (89/53)

Dervişler, Bir olan Tann'ın dîzârını sevip iki cihana üç taluk vermişlerdir:

'İşkâ tutup verdiler iki cihânâ üç talâk
Ol Bîr'üfi çün sevdiler dîzârın dervîşler (62/2)

Ailâ'nın nâşimsız cemâline âşık olanların gözleri yaşlı, hanizleri sarıdır. (54/14) Aşk ile Tann dîzârını sevenler masivadan usanmışlardır. (107/15) Yaradın'ın kendisine görünmesini isteyenler bu uldâcı dünyadan geçip, Allâh'tan gayrisini terk etmelidirler. (60/12)

‘Âşık-ı dîzârîsân kö her dü-cihân
Zâhid isâf bân hânümânânî terk ic (43/4)

Âşık(şûir)ın şûhretî, dîzâr görmesine engel olan bir perdedir. (43/8; 104/12) “Ben” demek O’nu görmeyi engeller. (60/16) Çünkü dünya ve ukta hevesi kişiyi “nl görkü-lîkâ”dan uzaklaştırır.

Dünye vü ‘ukbî hevesi yâd ider
Kişiyi nl görkü-lîkâdan salar (108/8)

Şeyh İlmîd, yaratılanları bırakıp yalnızca “ Çehre-i Nâlik”i gözetmiştir. (27/34) Tanrı ilkâsının nuru, yeri ve göğü, geceyi ve gündüzü, güneş ve ay aydınlığından daha fazla aydınlatır. (59/17)

Şehitler, dîzâr görmek için kanlarını, bahâ olarak verirler. (50/1,2)

5. Nişân- Bî-nişân

Allah’a zaman, mekân izâfe edilemediği gibi, nişân da izâfe edilemez. O bî-nişândır:

Bî-zamân u bî-mekân u bî-nişân oldur hermân
Kibriyâ iki cihânda annâ istihkâkıdır (2/3)

Kadîm-i bî-zamân oldur mukîm-i bî-mekân oldu
Hakîm-i bî-nişân oldur ki hiç idrâk ü bâl ırmez (3/3)

Aztek nişanları, zâî ve sıfâtî tasellîlerinde söz konusu edilir. Dîvân’da nişân kelimesi, işaret, sümge anlamlarıyla daha çok kullanılmıştır. Âşıklar, Allah’ın bî-nişân Cemâline, nişanlarıyla âşık olurlar. Kendlerinde de âşkın nişanı görürler:

Dîzâra ‘âşıkam diyânüfî çehresinde bak
‘İşkân nişânı zâîr ola dem-bo-dem gerek (83/4)

Bî-nişândan nişan taşımayanlara âşık değnez. (115/5) Bî-nişân âşıklarının nişan gözlerindeki yaş, benizlerindeki sız (kameş) rengidir. (54/14) Oular bî-nişân dîzârna âşıktırlar. (7/134) Bir beyitte nişan kelimesi, Padişah(Allah)’a hizmet etmek anlamlarında “kulânk” olarak kullanılmaktadır. (80/2)

6. Zâhîr-Bâîun, Gene-i Pinhân, Sırr-Râz

Allâh'ın zâhîr ve bâîun sıfatları onun görülmesiyle ilgili olarak ele alınır. O, zâhîr gözüyle görünmez, bâîun gözüyle görülür:

Zehî Zâhîr ki bu gözler göremez nîç kim gözler
Zehî Bâîun ki her yüzlerde görünür hayâl ırmez (3/8)

Divân'da şâir, tevhîde olmak suretiyle bir kısım halleri yaşamayı gene-i pinhân bulmak olarak değerlendirmektedir. Gene-i pinhân (gizli hazine), aslında ilâhî sırlara vakıf olmaktır. Buna vakıf olan âşık, sırrını saklamalı, kimseye söylememelidir:

Gene-i pinhân bulduñsa gey sakın fâş eyleme
Çünküñ mühlissin ko urma zerkula-bî-hûde lâf (75/5)

Dervişlerin hareketleri, ilâhî sırlara vakıf olmalarıyla ilgilidir. Dışarıdan bakırlar onlara davranışlarına bir anlam veremezler. (86/18)

Sırlara vakıf olanlar, bunları bir hazîne gibi özellikle "müdde'î"lerden saklamalıdır:

Nê kim görüp içüñüñ aılansañ ört am
Sakın hazâyiniñ müdde'iden eyleme fâş (74/21)

Kemâl Ümmî, ilâhî sır karşılığı "râz" kelimesini de kullanır. Bir beyitte, ilâhî sırların açığa vurulmasına süflilerin başına büyük çentler açtığı, Halâc'ı telmih ederek ifade edilmektedir:

Kim gencini fâş eylesenê rençe satasın
Râz haklemeyen kimselere dâr gerekdûr (52/14)

7. Gönül (Kalb, Yürek, Dil), Gönülle İlgili Benzetmeler ve Diğer Vasıflar

a. Genel Olarak Gönül

Tasavvufî bir genel telâkki olarak "her âdem bir âlem"dür. Bu âlemin merkezi ise gönüldür. Tasavvuf ve aşıkla ilgili her türlü faaliyet gönül ve çevresinde cereyan eder. Kemâl Ümmî Divânı'nda gönül kelimesinin yazısını "kalb, yürek, dil" kelimeleri de kullanılmaktadır. Bir beyitte (71/9)

de gönül karşılığı "hûn" kelimesine yer verilir. Aynıca "iç, cân" kelimeleri gönülle ilgili olarak sıkça kullanılmaktadır. (23/75)

Şâir, "aşk, akrâ, cân ve gönül"ü bâkî kalacak dört eses olarak almaktadır. "Anâsır-ı Erba'a"nın mulkemi olmayışına karşılık bu dört unsur "bâkî kalacak bünyâd"dır:

"İşk ü âkı ü cân u dil bünyâdı bâkî kalur
Yâhsâ mulkem bâd u hâk ü âh ü nâr olmaz kişi (131/11)

Bunlardan biri olarak gönül Divân'da çoğu kez teşâis ve tecridi ile âşkın yanında adeta ikinci bir şahıs gibi bulunur. Şâir ona seslenir, onunla dertleşir, tenbîhlerde bulunur.

Âşkın Masûk'la bütün ilişkisini gönül sağlar. Tecellîleri yaşayan âşkın gönlü yar ile doludur. (71/1) Gönülcü, gönlü alan sevgilinin zikrinde başka ne zikir ne de fikir sıgar. (71/3) Mutasavvî'nin gönlünü ilâhî aşk doldurur. Orası "tecellî-gâh"tır. Dar gönüller ilâhî sırrı saklayamaz, geniş gönüller mecazen Tarîf'ın sığabileceği mekânlardır. Gönül Tarîf mekân olunca orada ikinci bir sevgî ve sevgiliye yer yoktur:

Dil dar olucak saklayamaz sırrı kıtır fâş
Göñöl güf olucak sıgar anda ulu.Dil-dâr (45/17)

İki sevgü bir göñüldê sığınaya
İşbu söz gey şün teberdür belhü hil (88/22)

Kemâl Ümmî'ye göre saf ve temiz gönüller "Taârî nazar-gâhı" (89/37) ve "Çalap'ın manzarı"dır:

Suna göñülleri kün Çalap'ın manzarıdır
Kişi sanma ulu dergâhı dervîşlerün (84/2)

Kendisine mekân ve ciber izafe edilemeyen mutlak yaratıcı, mutasavvî'nin "sıruk" gönlünü mekân edinmiştir:

Veli sen bî-mekân u bî-cihetisin
Bizüm sıruk göñöl içre şhadisin (1/5)

Kemûdan uludur kadri sıruk göñüldedir sadır
Anuâ dizârınâ bedri kemâlinâ hîlâî immez (3/2)

Gayrim koya gerek kim zât-ı pâki sevdise
Çirkini yaya gömülden ol ki zibâ yüz diler (68/4)

Şâir, aşksız gönüllerden bezediğini söyleyerek (125/1) gönülün büden niyetlerini Tanrı bilir (7/18) der. Tanrı, içinde ilâhî aşk bulunmayan gönüllere kendi zikrini koymaz. (73/1) Gönül ve Kelime-i Tevhid hiçkisi ağırlıklı olarak ele alınır. Gönülün nifak, garaz ve hastalıklarının şifâ ilacı Kelime-i Tevhid'dir. (4/8) Kelime-i Tevhid gönül çilaları (4/88) Gamını giderir (4/152) Âşkın gönül ilâhî sevgiye ermek ister, fakat bu her zaman mümkün olmaz. (8/5) Bu halde ağlayıp inler. Gönülün yaşı kanla karışık akar, gönülünün yarası hiç onulmaz. (23/76)

Allah'ın fazl, kırk gönülleri daima anar. (54/23) O'men kapısı, savunma bilerek kendi hususuna varanlara daima açıktır. Bu düşünce, yalıtılmış bir nimeti olarak doğrudan doğruya âşkın gönlüne ilham olamaz. (54/22)

Gönlüne ilhâm olur andan hu ne in'âm olur
Kim suçun bilüp gelene kapını açkandır henüm (95/13)

İlhamı çok ve gönülleri geniş olanlar, şeriat, tarikat ve hukukî makamları yaşarken hiçbir zaman darlık çekmezler. (71/1) Âşkın Allah'a götüreceği en iyi hediye bir "arâ gömü"dür. Can ve başını kurban etmek hasil bir hediyedir.

Meger bir arâ gömül ilâsin afâ yohsa
Hakîr tahfedürür ol işkde cânla baş (74/19)

Bu anlığı sağlayan şey deri ve âşkın. Âşkın ikrâm ile dolan gönüle ikrâr sığmaz. (71/8) Şâir, muteber bir gönülün vasıflarını şöyle dile getirir:

Rize bir gönül gerek kim pür-safâ vü derd ola
Hiç içinde jeng ü pas u kine vü gerd olmasa (125/2)

Dünya hâki Tanrı'dan makam ve mülkük isterken, son gönülünü derili ister. (122/10) Gönül makam sevgisine tenezzül eden kişi yolundan sapar ve çukura düşer (59/1) Dünyadan usanmayan gönüller gaflettedir. (82/1) Gaflette kalan gönül ömrü geçtiği halde Tanrı'dan uzaktır. (107/2)

Şâir, gönül ve dünya ilişkilerinde gönüle sürekli nasihat ederek onu uyur. Âlâhî sevmeyen gönül ne işe yarar. (19/6) Kalp, ibadette insana yoldaş olmalıdır. (1/40) Kişiler vardır ki, yaşları ilerlemiş olmasına rağmen

gönlüleri henüz "kara"dır. (51/18) Ömürleri kısıklıkla emelleri artar, gönlün kararmasına paralel olarak bitirleri de kararır. (87/21)

Gönlünü kararın agardınmaduñ
Gerçi oldu sağıñ sakalıñ ak (77/17)

Kalbinde hased ve zin taşıyanlar bunu revize pınarında zafî sağınu ile temizlemelidirler. (46/35)

Yü şafî suyla kalbün jengini
Tâ safler rengine boyatısın (107/16)

b. Gönlü Kırma

Bir safi sınıklı gönlü incidüp
Düşmeyî gör 'arş-ı 'ulâdan sekin (108/3)

Gönlü, Allah'ın evi olursa, onu kırmak da büyük günah sayılır. Şâir, gönlü kırmak anlamında "gönlü sıkmak, gönlü yıkmak, cân acımak, cân incitmek" terimlerini kullanır. Bu dünyadan gidecek olanlar "cân acığı"nı hatırlamalı; kimsenin gönlünü kırmamalıdır:

.....

.....

İ'üzüb cân acığını bñmaz mñ hiç
Şol ki gönlü incidür cân acıdur (141)

Kişi ne kadar zâhid olursa olsun, bir gönlü hasta ve yaralıyı azalarsa yolundan sapmış olur. (45/4) Gönlü yıkıp "xanş(beddua)" almamalıdır. (60/8) Bu dünyadan, hiç kimsenin kalbini kırmadan ayrılan kişi kudsî kişidir:

Zehî cân kırn bu fenâden gñç ide
Ol bekâyâ hiç gönlü incitmedin (96/21)

Başkalarına şeytanı bağışlayanların suçları bağışlanır. Biri senin gönlünü yıkarsa, ona sabırlı davran:

Kimsenüñ suçına kalma kim senüñ ota nñ'îf
Kim senüñ gñlün yıkarsa kakuna sahrıyle yıt (41/20)

Dervişlerin gönüllerini sakın kirma. Çünkü derviş gönlü Çalab'ın baktığı yerdür.

Sema Gönülleri kim Çalab'ın manzarıdır
Kişi sağma alu dergâhını dervîşlerüd (84/2)

Gönlü yekolanlar, bunn yapanlara seher vakri beddua ederler ki bu beddua dağlara bile etki edecek güçtedir:

Âh-ı seher taglara kırılır eser
Yıkma gönül sü'-i du'adan sakın (108/4)

Karış alma karış zikşlu işe
Göñül yıkmayap alı halkı azâyın (116/15)

Şâir, azadân atadan mahrum kalanların "adqacûx" gönüllerinin kurtulmaması gereğini hissettirerek onların adına bağışlanma diler:

Anların yağlıca gözi hakkıçün
Alqacûx göñli vâ sâzi hakkıçün (7/128)

Şot sıruk gönüller âhı hakkı çün
Uyânkılar seher-gâhı hakkıçün (7/130)

c. Gönülle İlgili Benzetmeler

ca. 'İsî, Yûsuf

Sâlikin gönlü seyr ü sülûk esnasında değişik makamları dolaşır. Bu bir çeşit iniş ve çıkış ('urûc ve nüzûl) şeklinde meydana gelir. Şâir, peygamber kıssalarına telâhihe bulunarak göñlün bazen İsa gibi göğe ağıdığını, bazen de Yûsuf gibi yerinin zindan olduğunu söyler:

Gâhî ağır 'İsî gibi göklere seyr ider göği
Gâhî yirî Yûsuf'layın zîr ü zemîn ü çâh ulur (64/11)

cb. Kâbe

Edebiyatta sıkça kullanılan bu benzetme halk dilinde de çok kullanılır. Kâbe'nin diğer adı Beytü'llah'tır. Hacı ve umreye gidenler Beytü'llah'ı ziyâ-

ret ederler. İnsan gönlü de bu özelliktedir. Onu 'ta'vâf' edenler kendi illerinde hâcî olurlar:

Kendü Hûnû'de dilersenü Hacc'ı'n 'Umre' müzîdini
Lûcîla' yîrân göñvîler Ka'be'sin eyle tavâf {75/3}

ce. Tûr

Tûr, Allah'ın tecellî ettiği dağdır. Gönül tecellî yeri olarak Tûr'a benzetilir. Gönül gözü her an her yerde tecelliye mazhar olabilir:

'Ârifü her nefesde bir Mî'râc
Gönûle her mahalde bir Tûr'dur {81/25}

çç. Şehr, Bağdâd

Gönül, bir İslam ülkesi başkenti olan Bağdâd'a benzetilir. Tanrı burada hükümdar-halîfedir. Gönül ülkesinin surları çok sağlamdır. Bucaya düşmanlar giremez:

Halîfem gâlib mühkem buru bâram
Bentim Bağdâd'uma 'ayyûr sığınmaz {71/5}

ed. Ulu dergâh

Gönül iki cihânı içine alan bir dergâhtır:

İki cihânı bir cihân kalur ihâta bî-gâimân
V'allakî zâhî tâhî hoşne bu nice ulu dergâh olur {64/15}

ee. Bay, Yoksul, Yavlak fakîr, Hôr u Hâkîr, Cihân Şâhı, Hoca, Kul, Raht, Kârübân, Reh-zen, Râh

Seyr ve sülûkte gâhîlûr inîş ve çıkışlarla dolu bir seyir takip etmesi dolayısı ile hâzen kendini her ve uşâğı bir durumda görmesi, hâzen zengin ve dünya hükümdarı gibi hissetmesidir. {64/3}

Gâhî olur yavlak fakîr bî-çâre vü hôr u hâkîr
Gâhî hayûl ü fikrile cûmle cihâna şâh olur {64/4}

Seyir esnasında değişik makamları yaşayan sālik kendini bazen hoca bazen kul, bazen kervanın taşıdığı levazımat bazen kervanın kendisi, bazen kervan vuran aşkıya bazen de yol olarak görür. Tabii bütün bunlar mecazî söyleyişler olarak karşınıza çıkar:

Geh bāy'u geh yolcul olur geh hoca'vü geh kul olur
Geh rahî olur geh kârbâr, geh reh-zen ü geh reh olur (64/3)

cf. Ozan-ı Oguz

Gönlün benzeileni olarak bir beyitte rastladığımız ozan kelimesi burada tasavvufî derinlikten nasibini alamamış, dolayısıyla "havf"ı bilmeyen gafîl bir tip olarak karşınıza çıkmaktadır.

Veyl ol katı göñlölü ki yog üdi kurhusı
Gâfil gezer çagırır ozan-ı Oguz gibi (132/4)

eg. Mîr

Âşkın maksadı canın muradını vermek, teni muradsız bırakmaktır. Bu bir mücadeledir. Ten ve şehvetin arzularına engel olmak mücadelesinde gönül "mîr" olarak oân askerine komunda olmaktadır:

Ten ü şehvertün leşkerün sınağa
Dil ü cânı mîr ü sipâh itmedün (80/8)

ch. 'Âşık, Tâlib

Tecellîye kavuşmak noktasında şâir kendisini aradan çıkatarak gönlünü âşık ve tâlib olarak değerlendirdir:

'Aynuñ 'aymeña tul eyleme gâyrıñ nazar
'Âşık-ı tâlibisefi ru'ye-i dîzâra gönül (89/55)

cl. Şems, Zerre, Mâh-ı münir, Balıx, Deryâ, Katre, Mâbî

Gönlü, seyr esnasındaki değişik makamlarda güneş, ay, zerre, deniz, damla ve balık olarak algılanır. Gönül tevhid ve tecellî ile o kadar dolar ki artık âşkın ağlama ve inlemeleri bile cıraya sığmaz:

İ gehî şems ü gehî zerre gehî mâl-i münir
 İ gehî bahr ü gehî katre gehî mâhî göñül (89/38)
 'Acebdür kim bu deryâ hâlrından
 Taşar taşra bu âh ü zâr sığmaz (71/9)

ci. Seyyâre

Gönlün kararsızlığı ve haliindeki değişiklikler seyyâreye teşbih edilir:

İ müddâi ay ü gün ile bile toğan tolan
 Olmadun kütûla sâbit sen i seyyâre göñül (89/52)

cj. Çemen, Bag-babçe, Vâdi, Sahrâ, Kâh, Gâh

Gönlü ağaç ve çiçekleri olan yeşillik bir yer, Kelime-i Tevhid bu bah-
 çerin gülüdür.

Bu cân ü dil çemeninde birlebdür solmaz
 Hemâşe taze gülü Lâ ilâhe ille'llah (4/101)

İman konusunda orijinal bir benzetme olarak "iman ağacı" motifini kul-
 lanan şâir, bu ağacın bulunduğu yer olan gönlü de bir bag veya babçeye benze-
 tir. (4/82)

Göñül içindeki imân naklindü dilde
 Nişânı vü rutabı Lâ ilâhe ille'llah (4/50)

Ol kimünâ göñlünde imân ağacın
 Dikse hiç iblîs anı koparmaya (40/5)

Geh vâdi geh sahrâ olur geh katre geh deryâ olur
 Hengiz karâr itmez döner geh kûl olur geh gâh olur (64/2)

ek. Gvher-âfşân, Kân-i cevâhir, Kehribâr

Gönlü, ilâhî sırlara vakıf olmasıyla "genc-i pîrhân/gizli hazine" bul-
 muştur. Bu yönüyle o içindeki cevheri saçan bir mücevher madenidir. Göñ-
 lün tenezzül halleriyle ilgili bir benzetme olarak "kehrîbâr"a benzetildiğini
 de görmekteyiz:

Geyher-efşânın ayâ kân-ı cevâhir tohudur
Keahrûhâ bigi kabûl eyleme her gâh gönül (89/36)

el. Kati taş, Şör yir, Mermer, Bakır

İlâhî tecellîlerin gönlünde vuku bulması için gönülün aşk ile dolu olması, bununla adeta yumuşaması gerekir. Çünkü kati taş ve çorak toprak gibi olan bir gönülde ilâhî sırlar tecellî etmez:

Tohum Süer mi-kati taş u şör yirlerde
Yâ hod sinuk kab içinde nırur mu âb-ı Zülâl (87/38)

Yol hazırlığı yapmayanlar uyanmaz. Ancak onlar adeta sağır ve gözsüzdürler. (bkz. Aysiler) Şâir onların durumunu anlatırken gönüllerinin uşkları yoksun olmalarını da ihlas ettirerek, gönül katiği bakımından mermerle benzetir:

Sağır u gözstüzo işit gör dîmekden asır yok
Çün eser kalmaz nasîbat degme bir mermer dile (122/13)

Bir beyitte “kalb” kelimesi tevriyeli olarak kullanılarak gönül hatı değerlendirilmiştir, hem de bakıra benzetilmiştir:

Tazûlî sâfi gümüş içtû bakır kalb
Yürürsün dürtünüp şöbrat kalayın (110/14)

em. Kuş, Serçe

Gönül, canla birlikte çoğu kez bir kuşa benzetilir. Gönülün kuş olarak telâkki edilmesi şââkin seyri ile ilgilidir. Âşık sevdası sebebiyle her şeyden geçer. Ne mülk ne de ev endişesi taşır:

İlaceb bilmezem kim bâlâ bu sevdâ neden
Kim bu gönülüm kuş uçdı gıdî mülk ü hânedan (99/1)

Gerçek manada ilâhî aşka ulaşmak, tedrici olarak başka sevgileri tadmaya bağlıdır. Tasavvufî ilâhî aşka giden yolda müşîd sevgisinin bir üstünde Peygamber sevgisi vardır. Allah kendisini sevecek gönülleri avlamak için “sevgilisini sevgisini” vesile kılar. Bir beyitle âşkın gönülü serçeyle, Peygamber sevgisi de onu avlayan avcı kuşa benzetilmiştir:

Mühibbül serçe gönül avlamaya
Habîb'ün 'ışkı şebâz'ı aldı: (35/15)

cn. Pervâne(Delû Pervâne)

Nefs ve şehvet insan için bir "şem", gazlettiki gönül ise "pervâne"dır.

Nefs ü şehvet şem'ine karşı müdâm
Arzu vü cemu'ünde çün pervânesin: (107/5)

İ heyvâ cem'i'inde tarîa' u şehvetile
Arzu vü şem'ine karşı delû pervâne gönül: (89/11)

cu. Sarây

Allâh'tan gayrını gönülden sürüp çıkarması ve zâtını ispat etmesi, âşıkın gönül sarayını temizlemesi olarak değerlendirilir:

Nefis idüp gayrını gönülden zâtını isbât ider
Ya'ul Şâh için sarâyın süpürür farrâşlar: (61/22)

cü. Dükân

Taarrü'ya ulaşmayı isteyen kişi mutlaka erecektir. Ancak gönül dükkânı gerekli hazırlıklarla dolu olmalıdır:

Kâsîd kişi maksûdına îddî vü her hem
Dükân tolu illâ ki hür-dâr gerekdür: (52/13)

cp. Ev, Div Evi

Bir kısım beyitlerde gönül bir ev olarak değerlendirilir. Bu, gönülün Allâh'ın evi nımasıyla ilgili bir benzetmedir. Gönül evinin karanlıkla dolması halinde Kelime-i Tevhîd zikirinin nuru orayı aydınlatır. (4/13) Maşukunu görmek isteyen âşık, gönül evini aşk ile aydınlatmalıdır:

Ma'şukı Kemâl Ümmî dilerseñ ki görösün
Gönülün evi 'ışkıla pîr-ınvâr gerekdür: (52/15)

Selim kalb, masiva ve kesretten arınmış, Taarrü nazat-ı gâhi özsak satlığa kavuşmuştur. Bu özelliğe ulaşanmış gönül, dev evidir:

Dîv evi olma ki saña diyeler kalb-i selîm
Zîre sâfi dil olur Taîrî nazari-gâhı gönül (89/37)

er. Ayna(Güzgâ). Levh

Dîvân'da, gönül ile ilgili olarak en çok geçen hezretme unsurları "güzgâ(ayna)" ve "levh"dir.

Gönülün bir aynaya benzetilmesi tasavvufî yaygındır. Nasıl ki âlem Hakk'ın bir aynası ve kendisi de bârın gözüyle orada görülebilirse, gönül de bir aynadır ve âşık orada Taîrî'yi bulur. Aynanın özelliği varlığın kendisini değil suratını göstermesidir. Gönülden de isim, fiil, sıfat ve zat tecellileri yaşanır.

Gönül aynası masiva ve kesret ile donatıldığı zaman hiçbir şeyi ibret gözüyle göremez:

Gözî bakar ille 'ibretî göremez
Şunların kim gönlü gözgüsü tona (38/15)

Zâhirîm âbâd u hoşdur bâtinum vîân u bîş
Gönülümün âyinesi şû'ûg u tûrukdur benüm (95/3)

Zatı tecellî için gönül aynasının donukluğu ve pası giderilmelidir. Sââik böylesi diğer âşıklar arasında "hâs" mertebesine yükselir:

Ger olma dilerised hâs gitsün
Yu gönlün göznisinden pâs gitsün (103/1)

Gönül levhî(sayfası), genellikle ezelde Taîrî'nin emriyle "kalem"i'n "levh" üzerine Ke'ime-i Tevhîd'i yazmasına telûih edilerek ele alınır:

Bzel kalem, gönüllere Ke'ime-i Tevhîd'i yazmıştır. Onu kimse silemez:

Soñ üci kim yuyar amû ki göñlî levhinde
Yaza ezal kalemü Lâ ilâle ille'llâh (4/157)

Tevbe şarabını içenler onun mestliği içindedirler. Öğüdeni gönül levhine yazarlardı:

Yazar humûrını için tevbe şarabın
Hüyyâr dular pendî gönül levhine yazar (45/2)

Her bahâr u şâzınî soñ hazân u gamdûrûr
Garra olma işu pendî tut gönül levhinde yaz (31/19)

Âşık, umrûşidain sözlerini gönül levhine yazar. Ona ne kâğıt ne de kalem gerekir:

Çölu gönül levhine yazar ol dost sözlerin
Ümmî Kemâl'e dahî ne kâğıd kalem gerek (83/12)

es. Kandil-Mum

Bir beyitte, âşıkın gönül üâhî aşk ateşiyle yanarak yağları eriyen bir kandil veya mum benzetilir:

Yağlar u harâret fidlin ölçerür âhüm
Dertden eridüm sizdi yâreğindeki yağlar (57/2)

es. Kab (İ'tikâd kabı, Sıruk kab), Tava

Gönül "İ'tikâd kabı"dır. Birçok tasavvufî celâkkileri saklandığı yedir. Bu kap kırk olursa maksad hasıl olmaz. Tasavvufî manada bir "nasib"e ulaşmaz. Buradaki kırk kap içimmiş gönül değil, musivadan arınmamış gönüldür. Âb-ı Zülâl olan ilâhî aşk, bu kırk kap içinde durtmaz:

Ne nasib eğlene içinde şunûñ (19/8)
Kü şung ula i'tikâd kabı

Tohum biter tüt kutı taş u şör yirlerde
Ya hod sıruk kab içinde turur mı Âb-ı Zülâl (87/38)

Kabın içinde ne varsa dışına o sızar. Âşık, gönlündekini dışarıya yansıtırken ilâhî aşk ile zikir ederele başını sallar:

Her kabuñ ne kint içide var taşına nî sızar
Dile gönülden gelür andan salınur başlar (61/5)

Aşk ve dert bir ateş, gönül ise içindekileri pişiren bir tavadır:

Derd olmasa gönülden ne dermân ile girsün
Od yannıma olacak ne çig bişer tavada (117/9)

d. Gönlin Diğer Vasıfları

da. Delî, Dîvâne

Gönül en belirgin vasfı delî veya dîvâne oluşudur. Onu delî-divâne kılan, içindeki aşktır:

Niçe kez vardı tabanca sağa bu çarh-ı fâlek
İ gönüldü sen gay delîsin kim henüz uslanmadın(82/11)

İ gönül eyvay ki gay dîvânesin
Kim sanırsın senü bir yigâne sin (107/1)

db. Hasta, Bimâr, Başlu, Pür-yâre

Gönlin hastalıkları iki türdür. Birincisi nefs ve masivadan dolayı gelen hastalıklardır. Gönül, nefs-i emmâre'ye tabi olduğunda meydana gelir. (89/49) İlaç da nefsin tezkîye(temizlenme)sidir. Diğeri "vatan-ı aslî'den ayrılış ve hâfî aşk sebebiyle hasıl olan hastalıktır ki bunun ilacı da vuslatır. Aşk okunun gönli yaralaması sebebiyle âşk vuslatı erinceye kadar dâima yaralarla dolu kırık gönünden söz eder:

Kamûlar yâresinü çâresi var gençî velî
Bu senü derdîlce hiç bulmadım çâre gönül

Ne taceb hastu ki bir demde gezer yiri göğü
Ne sağa beñzedürem seni ne bimâra gönül (89/46,47)

Manevî hastalıkları sebebiyle âşkın gönü dâima "hastu", yüzü sevgili yanında karadır: (12/33)

Yüreğüm başlu gözüm yaşı her dem
Şu hayretten ki yüzüm kara sende (15/3)

de. Smuklu, Virân, Duralak

Gönül aşk eku ile yaranmış, bu aşkla viran olmuştur. Fânî, kırık gönüllülerle beraber olduğu için âşkın gönü O'nun için bir duralaktır:

Bu yâr'ı şükûlu gâhîmün anu
Terâğıdur buna mi'mâr sığmaz' (71/1)

de. Yoldaş, Refik, Hem-râb, Günt-râk, Hurrem

Âşkın gönlü kararsızlığı sebebiyle çoğu kez kendisine arkadaş olmaz, dünyaya aldını ve yoldan çıkar. (64/1;89/40,43)

N'ola ger yoldaş olasın bu Kemâl Ümmi'yle
Ki besid duruşavuz içişevüz Yâr'a gâhîl (89/7)

Bu yüzden kendisi de çoğu zaman üzüntülüdür. Üzüntüsünün diğer bir sebebi de vuslatın gecikmesidir. Bu durumda âşkın gönlü bir türlü gülemez:

N'idem kim hiç bu gönlümü hurrem olmaz
Yenar derdile her dem bi-gam olmaz (72/1)

dd. Bi-karâr, Hercâyî, Âvâre

Gönlü her kararda durmaz, Sürekli bir hareketlilik içindedir. Bazen mecellelere mazhar olur bazen mahrum kahr. Konu ile ilgili beyitlerden üçünü kaydediyoruz:

Âh i gönlü kim bi-karâr âvâresin âvâresin
Her dem tîrâk u dârdile pür-yâresin pür-yâresin (104/1)

Neden ârâm'ı karfâm'ı yög i hercâyî senün
Niçe bir Yâr'ı koyup uyasın ağ-yârâ gâhîl (89/2)

Ah kim bu hercâyî gönlü hergiz başa hem-dem degül
Ancak bir avârâhğı şinâdî degül her gâh olu (64/12)

de. Gönlü gözle, Gönlü Kulâğı, Gönlü Göğü

Bir çok beyitte gönlü göz izafe edilerek bir mecaz yapılır. Gönlü gözün öftün gözüdür. İnsan birçok şeyi zâhir gözleriyle göremez. Gönlü gözü gerçekleri görmeye önemli bir görevi icra eder. Hakki batıldan ayırmak gönlü gözüyle mümkündür:

Hakkı bâtilden kaçan fark idesin
'Aklile gönlü gözü çün açmadın (81/6)

Kişi dünyada, Allah'ın rahmetinin eserlerine gönül güzûyle bakmalı, gönül gözle de dünya aşarak tımlalıdır ki yarın Tanrı dizarını görebilsin:

Gönül gözile hak âsâr-ı rahmetü'llaha
Nice kibir ülü yârı dîrî ter ü râze (36/16)

Oyar Kemal Ümmî gönül gözünü bağın
Tâ göstere dizârını yarın sâña o Yâr (45/20)

Gönül kan olanlara, ezelden nasipsiz oldukları için, gönül gözleri kördür:

Veyl-i âbedî ol katı gönüllere kîmi ol
Gözi vü kulâğı ezeli kör ü ker oldı (33/10)

Gönül gözle göbi, gönül kulağı da gönülle ilgili olarak sıkça dile getirilen bir vusûl. Gönül kulağı, özellikle sabahleyin bahçede öter kuşların sesinden ilâhî sırları dinler:

Subh-derâ gönül kulağın tut çemendin yaña kîm
Başladı kuşlar dilinden söylenür ol gözli rüz (31/7)

Tur tañla çemendin yaña gönül kulağın tut
Kuşları işit kîm nice hoş hoş öter oldı (33/13)

Tevhid sırtına ermesi, âşıkı bahrî güneşinin doğması demektir. Gönüşün gökte görünmesi dolayısıyla âşıkın bahrî güneşi de gönül göğünde görünür ve onu süsler:

Hak'a şükür ki tölâ' üdi baktunuz güneşi
Gönül göğün bezedi Lâ ilâhe ille'llah (4/62)

Ne baktulu şu muvahhid ki toga gönlinün
Göğünde şenâ ü kamer Lâ ilâhe ille'llah (4/83)

Divân'da gönülle ilgili bir çok deyim ve kelime gruhu yer almaktadır. Bu kısmı gönülmüz Türkçesinde de kullanıldığını bu deyim ve kelime gruplarındaki bazıları örnek olması bakımından kaydediyoruz:

alçaklık gönül, an gönül, berrak, bir gönülide iki sevgi sığması, çıldırma gönülden yumak, göale ilham olması, gönül cilalamak, gönül derili iste-

mek, gönül zülfe ber-dâr etmek, gönül an kalıcılığı, gönülün caha düşmesi, gönülün derde satılması, gönülün gir olması, gönülün hâli kalmaması, gönülün haves kılması, gönülün hıstem olmaması, gönülün karaması, gönülün lebanu düşmesi, gönülün uyanması, gönül âlemine gitmek, gönül almak, gönül avlamak, gönül birle sevmek, gönül birle söylemek, gönül dağılmak, gönül evi, gönül göğü, gönül gözgüsünün donması, gönül gözile bakmak, gönül gözün uyararak, gönül gözleyle can göğüne bakmak, gönül incitmek, gönül karasını ağartmak, gönül kulâğın nıtoak, gönül kuşunun uçması, gönül levhinde yazmak, gönül yılanak, gönül yıkıp karış almak, gönülide iman ağacı bitmesi, gönülden ayyarın mihriyi çıkarmak, gönülden aşkı çıkarmamak, gönülden dile gelmek, gönülden sevmek, gönülden zikretmek, gözü gönül tok olmak, herseyi gönül, kaç gönül, kan gönüller, serçe gönülün avlanması, sımsık göüle erden nazar olması, sımsık gönül, viran gönüller Kâbesi,

8. Aşk

a: Genel Olarak Aşk Kavramı

Kemâl Cümî, aşk kavramının başka "sevd-sevgü, sevdâ, derd, belâ, marî" kelimelerini kullanır. Sâirün dünyasında itikadî bir temelde oturulmuş aşk anlayışı hakkında, Cemiyet içindeki ilişkilere de etki eden bu anlayışı şu mısralarla özetlemek mümkündür:

Hemîşe Hakk için sev Hakk için yir
Bu mahlûkâtı kanu yoksul'u bayır (110/16)

Kend'üzünden kimseli hiç görme kem
Yirüben yirinci olma sev sevil (88/11)

İnsan o kişiye derir ki aşk, derd ve âh sahibi olsun. Bunlara sahip olmayan insan hayvandır.⁴⁸²

Âdemî öldürki anda fışk u derd ü âh ola
Lâki hayvândur şu kim ter-çeşit u rû-zerd olmayı (125/3)

Yerde ve gökte ne kadar canlı varsa hepsi mutlak sevgilinin aşkının zevkiyle mestirler;

⁴⁸² Bir çok müteasseyyile rastladığımız bu görüşün Yunus Emre ile "İşkânz Âdem hayvân olur hayvân âgır bilür âgülf" mısrası ile ilâle eder. bkz. Tercü. YED-1, s. 250.

Yerde gökde vahş ü tayr ü cinn ü insân ü melek
Ol nigârüñ 'ışkı şevki zevkünü zevvâkidur (2/11)

Aşk bir masiv meselesidir ve bu Allah'ın takdiriyeleridir. Kimisi avamın bilgisizliği içinde aşksız ve dertsiz; kimisi ehl-i ârif söyleyerek "aşk-bûz" kılar. (54/19)

Aşk, ışıık ve zâhiîlerin kurtuluş hüccetidir. (51/16) Aşk ve deri "apür-mek" için kâfi seir olmamalı, üzdü, sözdü ve yüzü yumuşak, gönlü saf olmalıdır. (104/5; 125/4) İçinde aşkı duyanlar daima aziz olur. (88/7) Menzîl almak (104/4) ve Zât-ı Pâk ile tanışmak için aşka uymak gereklidir.

Çün Hak (Yühubbuhüm ve yühubbânehu) dîdi
Uy 'ışka kim bilîşesîn ol Pâk Zâ'ıla (121/6)

Kemâl Ümmü, Mecâzî aşk, İlâhî aşk ve aşk-ı hakîkî tecrübelerini de kullanır. Gerçek aşk Allah'a duyulan aşktır. O'nun dışındakileri duyuldu, mecazî aşktır. Burada tedricî bir aşk söz konusudur. Mutasavvıflar mecazî aşkı, İlâhî aşka giden yolda bir menzîl saymışlardır. Bir aşk mektebi olan tasavvıfla her işin başı sevgidir. Sevmeyi bilmeyenin sûfî olması mümkün değildir.

Kemâl Ümmü, İlâhî aşka giden yoldaki diğer sevgilerin geçiciliğine inanır. Bir sûfî olmak güzelleri, onların zülûf ve bentlerine, dünya mahna, eş ve çocuklara duyulan aşkı; sevgiye bir mutasavvıf psikolojisi içinde yaklaşıp. Gerçekinden fazla bir önem arzetmez. (58/13; 91/38) Çünkü aşk-ı hakikî bu değildir:

Anı sevmekdürür 'ışk-ı hakikî
Kalonuñ sevgisi, nefis ü hevâdur (50/11)

Mecazî aşk vuslatı sağlayamaz. Bu yüzden şâir, Allah'tan mecazî aşkı alıp İlâhî aşkı vermesini diler:

Senûñle şâîr ırğur İlâhî
Mecâzî 'ışkıñı al-ır İlâhî (1/137)

Gönül, masiv sevgisinden arınmalı (85/41); aşk duygusundan üzerine kötü huyların galib gelmesine izin verilmemelidir. (91/47)

Kelime-i Pevhîd, Çalap sevgisi için aşk ile söylenmelidir. (4/118) Aşk dendi, ezelde kalemün levh üzerine Kelime-i Tevhîd'i yazmasıyla başlamıştır.

Senunda da yine o deva olacaktır. (4/34) Aşkada aşk dertinin gerçek çaresi, aşk yarasının tedavisi Tamrî'dandır. Bu düşüncce Divân'da, "Yârab bu derdin çâresin sen kılğı olar yâresin" (111/8) mısrasında ifadesini bulur.

Aşkı tıranlar iki cihana ne talak vermiş'edir. (62/2) Âşıklar iki cihanda yalnız Tamrî'nin aşkını isterler. "Senûâ 'ısku'ı ister du-cihânda" (15/8) mısrası bu görüşü ifade eden Pîr (İnsan ı Kâmil) diye, aşk ile iki cihandan usanana derler:

Pîr aña:dirler ki ol Bîr'i seve
İşkıla iki cihândan usana (38/10)

Aşka ulaşanların kalbi kendilerine arkadaş olur. (78/11) Sadık âşıkla, âşkları uğrana mevkilerini, menâketlerini terk ederler. (9/4) Ancak onlar, Maşuk ilhine âyık olabilirler. (104/15) Gerçek bahadurlar ilâhî aşka can verzenlerdir. (50/1)

Aşk sahipleri utanma duygusundan beridirler. Bu yüzden halk tarafından ayıplanırlar. Ancak âşıkla melâmeti olduklarından buna sığınmazlar. Şâir, aşk ile ar'ın bir arada olmayacağını "Kimesze 'ışk ile 'ârı bir elde cem" idemez" (74/4) mısrasıyla ifade eder.

Başına bir aşk ve sevdâ gelenin tamğı, görüldüğüdür. (59/4) O, aşk okuy-la yaralanmış, aşk ve sevdâ ile dolmuştur. Bu yüzden inler:

İşk u sevdâyıla tolı dardem
Zûn kılup inilerem, her dem (92/1)

Âşkları çözümlerinde her an aşkın nişanı görölür. (83/4) Yüzlerinde, gülmeak ve çaylarından akan yaşları kurumaz. (110/17) Aşk dardiyle "âb" et-tikçe yürekleri kaynar ve tışır:

Derdile âh ittıldımce yüregüm kaynar taşar
Ağlarım pğlar gözümde yaşla âbum kahr (137/4)

Sevgiden söz eden çoktur. Fakat gerçek âşıkla yalnızdılar:

Hezârân ola sevgüden dem ura'N
Bizümle biri yâr u hem-dem olmaz (72/5)

h. Aşkla İlgili Benzetmeler

ba. dard,

Kemâl Ümmî, "dard": aşk kadar çok ve genellikle aynı manada kullanır. Aşk, şifası vasıfla mümkün olan bir dardtır. Ona kavuşanlar başka bir şey istemezler:

Hücelüm bir 'şk u dardür hazretüñden yâ Gani
İstemezem mülk ü câhu (neccinâ minünâ nehâf) (10/6)

Zehî 'âşık kişi kim cân u gölû
Hemîşe işbu derde mübtelâdur. (50/15)

Aşk dardine hasta olanların şifası sadece Tanrı tarafından verilebilir. Şâir bu düşüncesini "İrer ümâr her bümâre sende" (15/3) mustası ile ifade eder.

Her ki dermân isterise dardi kulsuñ ihtiyâr
Zire kim tımân deridür 'şk eri bünârunuñ (85/18)

bb. Şarâb, Maşrab-ı Mey-hâne, Kadeh, Sıgrak

Aşk, içildiğinde insanı değişik hâllere sokan bir şaraptır. Bu şarap İlahî aşkın kendisidir:

İçti 'şküñ şarâbın göñü mestem peh lunsâ
Hergiz ayıkhk gelür mi 'âşık-ı mesânedon. (99/4)

Gör andan Ümmî Kemâl'e refik ola tevfik
Şarâb-ı 'şkla gaflet lunnânu yaza. (36/26)

Gerçek aşık ulaşamayanlar, aşk şarabı yerine uyan içmişlerdir. Onlar mest olamazlar. (131/27) Aşk erine. Şeytan şarabı olan dünya sevgisi harâm, meyhânenin şarabı helâldir:

İubb-ı dünyâ mey-i Şeytân'dur içip yime harâm
Kim helâl ola şafa maşrab-ı mey-hâne göñül (89/10)

Mecaz yönüyle kadeh ve sıgrak söylenerek, içindeki aşk şarabı kastedilir. Bu şarabı Bezm-i alest'te Padîşah meclisinin sâkisi Hz. Peygamber

sunmuştur. Dünyada nebililer, veliler ve sâfililerin mestliği ezelden içilen aşk şarabı sebebîyledir.

Ol kadehden kim özel vaktinde ervâh oldu mest
Mustafâ ol Pâdişâhın meclisinde sâkidür (2/9)

Enbiyâyı evliyâyı asfiyâyı her zamân
Mest ü hayrân söyleyen ol meclisüi sagralodur (2/10)

bc. Od. Harâret

Aşkın en çok benzetildiği unsur od'dur. Bilindiği üzere od, aynı zamanda Cehennem için de kullanılmaktadır. Aşkın od'a benzetilmesinin sebebi onun yakıcılığıdır. Aşk, dervişin içine bir ateş gibi düşer, düşeni de yakar ve harabeye çevirir:

Kim neyi sevse gerek kim ol ola çog ađdugu
İçlere 'ışk odı düşse bile yanar taşlar (61/6)

Her kimüi kim hâtimna düşse 'ışk
Zâhîrîn kılur harâb u pâ-y-mâl (86/21)

Aşk ateşiyle az yananlar sevgîden uzak düşerler. Hürînüyle yananlar yakın olup vuslata kavuşurlar. Bugün aşk ateşine yananlar yarı Cehennem ateşinden kurtulacaklardır. İlahî aşk, dervişleri kendi ihtiyarları dışında hareket ettirir, onlara hakim olur:

Bizi oddur geñlü geñsüz oynadan
Ger harâm oyduñsız aña'ger belâl (86/20)

Şâyed oda yanmaya pâruñ yarıñ
Ger bugda bu 'ışk odına yanasın (107/14)

Az yanan andan olzâ düşer gürü
Küllü yananlar bulur kurb u vişâ (86/25)

Bir beyitte od yerine "harâret" kelimesi kullanılmıştır. (111/2)

bc. Kulavuz, Kârübân, Delîl

Aşk, sâlik-i sâlik yolunda güven içinde yolculuk ettiren bir kılavuz, bir celâldir. Şair "Bu 'ışk-ı tul delîl ol dost ilinc" (50/17) diyerek bu düşüncesini seslendirmiştir. Bu aşk ilâhî aşk olduğundan sâlikin yoldan azınmasını önleyecektir:

İlâhî 'ışkıñ sen kıl kulavuz
Bâña kim azdım u kaldım yolumdan (97/12)

Sâlik, kendisi gibi aşkı kulavuz edinmişlerle birlikte aynı zamanda aşk kervanına katılmıştır. Bu kervana katılanlar yoldaki kâr ve zararlarını düşünmemeli, menzile ulaşmayı gaye edinmelidirler:

Gel beru ger kârübân-ı 'ışka uyarzân
Yolda karru essî vâl ziyânûñ terk it (43/3)

bd. Şem' ('ışk-ı ma'ânî şem'i), Bilde

Manevî aşk bir tutma, aşk da pervâneye benzetilir.

Gerçek âşıklar aşk şem'i üzerine uçup kanatlarını yakarlar:

Hî-takellûl cem' içinde 'ışk-ı ma'ânî şem'ine
Zevk'ü şevkîla tizirak düşerem pervânen. (99/6)

İşk cem'i içinde suñâ 'âşık'ın distâller
Pervâne gibi şem'a çü perriñ atamazsın (106/12)

Derdin aşk olarak değerlendirildiği bir beyitte bu kez aşk mum veya kandilin içindeki fitile benzetilir. Nasıl ki fitil mum veya kandilin aslî unsuru ise aşk da insan gönlünün aslî unsurudur:

Niçe harâretden kızıp bu yüregüm yağı kızıp
Sohbet çıragını düzüp derd bildeşin yağlayayın (111/2)

bc. Ok

Bu benzetme edebiyatımızda çok yaygın olarak kullanılır. Âlemün özü-nü teşkil eden aşk, aşığı gönlünü yaralayan bir oktur. Bu ok aşığı bağını yaralayarak kanatır:

Gözlerümden yaşla kan akdığını tatlıman
İşk okudur çünkü bagrım başlarını kanadan (99/5)

bf. Sn

Yalancı aşk bir serap, gerçek aşk bir sudur. Dünya hırsıyla hareket edenlerin aşka ulaşması mümkün değildir:

Aldanma serâba dön irâkdan tap özen kim
Dü hırsıla hiç süsümüş immedî suva da (117/3)

bg. Genç

Aşk bir hazinedir. Bütün hazineler genellikle viranelerde bulunurlar. Dış berbad olanın içi ahaddedir. Dervişlerin görünüşü hor ve hakîrdir. Ancak içlerinde bir hazine olan ilahî aşk mekân tutmuştur:

Henûşe genci çü virânelerde gizlerler
Sen i 'azîz sakın hor bakma dervîşe (120/7)

bh. Saz (İşk ününüñ sözi)

Aşk, aşığı içinde ilâhî ezgiler yayan bir sazdır. Bu yüzden âşık, başka insanların çaldığı tel ve neyin sesini işitmez olur. Burada tasva halkının çaldığı çalgılar, mecazi aşkî terevümün etmek durumundadırlar:

İçindön kopalı işk ünü'süzn
İşitmez taşra halkunı deff ü nâfızn (110/18)

bi. Bâzâr

Söfîler çoğu kez aşkı bir pazâr olarak değerlendırırler. Bu pazarda âşık-ların canı bir kurbân gibi alınıp, satılır. Âşıkları yeterince nasiplenememiş olan âşıklar, aşk pazarında alıcı bulamazlar.

Niçe diyüben almayalar hiçe dalu hiç
Bâzâr-ı işkda bu kemâl ümmi satıla (121/23)

bi. Şeker

Aşkın dış görünüşüyle slendri ve renginin sarılığı yönünden karışı-
benzerliği bir beyitte aşk şekere benzetilmiştir:

Kıyı karniş görüben yüz pövrme
Sen anuñ şekkerini ser içinde (318/11)

Divân'da aşk konusundaki kelimelerin yanı sıra çok sayıda deyim geç-
mektedir. Konuyla ilgili deyimlerden bazıları şunlardır:

bir gâhilde iki sevgü sıgırmaması, Çalap sevdası, mâsivâ'llah sevgüsü,
milhr-i ag-yâr, sevgüden dem ırmak, suva(suya) varmak, 'ışk ıparmak, 'ışk
cem'i, 'ışk eri, 'ışk içinde sâdık olmak, 'ışk oışma, 'ışk şarbu içmek, 'ışk
oduna yanmak, 'ışk u dardtâ dördin içmek, 'ışk şevki, 'ışk yoh, 'ışk-bâz,
'ışka nişmak, 'ışka uyan olmak, 'ışk elden kurtanmak, 'ışkuña cân virmek,
'ışkânâ mîşrek olmak, 'ışkî destim var olmak, 'ışkî gâlib (moezâh), 'ışk
utmak, 'ışkıla sevmek, 'ışkın insân göhlü gefsüz oynatması

9. 'Anâsır-ı Erba'î

"Çâr unsur" da çokilca ve klasik varlık anlayışının esası olan "toprak,
su, ateş, yer" unsurlarına verilen addır. Varlık âlemi bu dört unsurdan ibaret-
tir. "Kün(Ol)" emri ile başlayan yaratılış hadisesinde, leleklerin yaratılma-
sından sonra "Anâsır-ı Erba'a" yaratılmıştır. Tasavvufî telakkilere göre bu dört
unsurun her biriyle ilgili olarak insanda bir kısım özellikler ön plâna çıkar.
Meselâ "toprak"la gelen hasletleri ağır basan insanlar tevazu sahibi olur.
"ateş"le ilgili hassaları kuvvetli olanlar şehvete düşkündür.¹⁰¹

Kemâl Ümmî, bu dört unsuru yukarıdaki isimlerinin yanı sıra "bâk, âb,
od-nâr, havâ-bâd" isimleriyle de anar. Bu dört unsur maddî âlemin sembolü-
dür. Varlıklar bu dört unsurdan oluşmuştur. Kemâl Ümmî'ye göre bu dört
unsurun her biri Mutlak Yaratıcı'ya bilir ve tesbîb ederler:

Kasruñ dillü dilince hemişe zikr ider
Od u sù hâk ü hevâ Lâ ilâhe illa'llah (4/12)

¹⁰¹ Pâle: DSS, s. 35, 479

Bu dört unsur mâsivâ ve kesretle yakından ilgilidir. Dîvân'da can ve gö-
rül âleminin zıddı olan nefs ilmin unsurları olarak karıştırmıza çıkar:

Tur'ışkıla n cân ü görûl 'âlemine git
Bur nefs ilinde od, uyul ü hâk u âbı ku (112/2)

Anâsır-ı Erba'a, maddî varlık âlemiyle ilgili olduğu için bâkî kalmaya-
caktır.

'İşk u 'akl u cân u dil bünyâdî bâkî kalsın
Yalnız muhkem bâd u bâk ü âb u nâr olmaz kişi (131/11)

Bu izâfî âlemin unsurları bir gün varlıkla birlikte yok olanaktır. O halde
bunlara aldanmamak gerekir:

Şeyya tayanup od âlgırmı nîş idüp bâde
Şu hâk olanları gör'ürme 'ömrünî bâde (116/13)

Varlık unsurlarının birbirine muhâlifliği, birlikte oluşturdıkları çeşitli
varlıkların keyfiyetlerini değiştirmede de netaya çıkar. (İz' yolu, nebâu od
gibi yakan, kimini toprağa burakır, kimini suda sürükler. Aşağıdaki beyitte bu
durum ifade edilmektedir:

Eşer' güz yılleri çıkıdı nebâu od biği yakdı
Kimin toprağa burakdı kimin suda revânı oldu (34/15)

Dört unsurun birbirine muhâlif olmaları "ten binâsı" yeterin-
ce sağlam değildir. Bu yüzden insan bu maddî varlığa iktisamından râzî
değer vermemelidir:

Od su yıl toprak muhâlif durdı biri birine
Bunlarınla ten binâsı üstüvâr olmaz kişi (131/12)

Anâsır-ı Erba'a'nın özellikle toprak ve su gibi iki unsuru maddî varlık-
ların esasını teşkil eder. Fakat bunlarla vücut bulunan diğer nesneler muhkem
olmaz. Şâir bu görüşünü "Gıper şol nesnenün asır ki topraktan sudan oldu"
(34/16) mısrasıyla ifade eder.

Fenâ makamlarına ermek isteyen âşık dört unsurla ifade edilen hâz-
ları yaşamak zorundadır. Bunlardan yel ölüme, su tevbeye, toprak miskinliğe
ve od âşkî-karşılıklı olarak kullanılmıştır:

Meyt yili esmezдің öñdii tevbe suyında yunup
Meskenet topruǵı içre 'ışk olma yanmaduñ (82/12)

Şâir dört unsur, sâlikin macerası ile ilgili değişik hallerin sembollerini olarak kullanılır:

Niçe bu nılara yanup topraklara d'izsem sınıp
Yıldır gibi d'ün gün esüp solar gibi çağlayayın (111/3)

Bir beyitte od, cenarınm ateşiyle bağlantılı olarak ele alınmış, dört unsurdan geri kalanları yine tasavvufî maniyeleri ile ifade edilmişlerdir. Ateşe yanmak istemeyenler, hava(nefs) ile ilgili olan kötü huylarından kurtulmalıdır. Toprak insanın ayakları altındadır. Bu yönüyle gıyar ve kibirden uzak olma halini (tevazu) sembolize eder. Su, temizleyicilik yönüyle tevbe ile aynı fonksiyonu üstlenir:

Oda yandıktan kaçan yıl kovmaya
Toprag olup tevbe suyunda yunı(28/13)

Niçe bir od ölçerüp yıl koyasın
Topraǵa tapup suya tayanasın (107/9)

Yaratılış sırasında "Nûc-ı Muhammedî" Allah'ın başmottu nazım karşısında terleniş, onun ferinden denizler, köpüğünden tılekler, undan sonra da Anâsır-ı Erba'a yaratılmıştır. Şâir çoğu kez muhkem saymadığı Anâsır-ı Erba'a'ya bu yönüyle zaman zaman yüceltir. Dört unsur kişiyel izafe edilen bir beyitte, şâir, bunları vesile kılarak bağışlanma dilemektedir:

Gök ü yır ü ay ü güneş hakkıñın
Âb ü hâk ü b'âd ü âteş hakkıñın (7/141)

10. Kendini (Nefsini) Bilmek

Tasavvufun mahiyetini ve islami esasların dile getiren kaynakların bir çoğunda, insanın Tanrı'ya tanınması için kendisini tanımamasını şart olduğu görüşüne yer verilir. Bunun kaynağı "Nefsini bilen Rabb'ini bilir" mealindeki bir hadistir. (bkz. Hadisler) Anadolu Türk Süfîlerinin eserlerinde de bu

hadis iktibas veya telmihlerle sıkça kullanılmıştır. İnsan hüfûn âlemine bir köçük örneğidir.⁴⁸⁴

Aynı hadis, Divân'da bir beyitle meâl ve kısmî iktibas yoluyla geçmektedir:

Nefsüñî bil kim bilersin Rabbiñî
Nitekim buyurdu Nebî (Mân'âret). (76/7)

Sülûk esnasında, aşkın değişik makamlarda seyr etmesi sırasında bazen "kendini bilmek"ten uzaklaşıyor olur. Bu durumda, cehle düştüğü için ne kendisini ne de başkasını bilir:

Bir nefes cehlile ne kendüyî ne gayrî bilen
Bîr nefes ilimle her nesnenüñ âgâhı gâhı (89/39)

11. 'Akl (Öğ, Us) ve Aklî İlgili Benzetmeler

a. Genel Olarak Akl Kavramı

Kemâl Ümmî, insanın maddî ve manevî yapısıyla ilgili olarak dört unsuru genellikle birlikte anmaktadır. Bunlar akıl, can, nefis ve rûdîr. Akıl ile can müsbet, nefis ile ten menfî unsurlar olarak değerlendirilmektedir. Özellikle akıl nefse, can da tena karşı bir mücadele içindedir. Can, çoğu kez gönülle özdeşleştirilir.

Divân'da akıl kelimesiyle birlikte "öğ ve us" kelimeleri de kullanılır ve Hz. Süleyman'ın temsilcisi olarak sunulur. (91/16)

Kemâl Ümmî, akıl tefrik etmekle birlikte genel olarak müsbet⁴⁸⁵ bir şekilde ele almaktadır. Aslında akıl, akl-ı maas ve akl-ı maad olmak üzere iki şekli vardır. Akl-ı maas, dînyevî, akl-ı maad ise uhrevî âleme ilgilidir. Şâir çağrışımla nefsin karşısına çıkan ve ona karşı koyan maad aklı dile getirir. Dolayısıyla "imânî akıl" diyebileceğimiz bir akıl anlayışına sahiptir.

⁴⁸⁴ Kaygusuz Abdal bu görüşü "Bu âdem müşşeh-i cümle 'âcandû" mısraı ile özetler bkz. Güzel, KA, s. 271

⁴⁸⁵ Yapılan bazı araştırmalar Yunus Emre'nin, akıl daha ziyade menfî bu yaklaşımla değerlendirildiği ortaya koymaktadır. Bu konuda Yunus'ta Kemâl Ümmî'nin bir-birlerinden uzaklaştıkları görülmektedir. Bkz. Talat, YED-I, s. 291 vd

İnsanın üstünlüğü aklı dolayısıylaadır. Asıl maksat kâmil akla ulaşmaktır. (12/12) Akıl insanı Hakk'a iletir. (41/14) Akla uyan insan meleklerden üstün olur. Şâir bu görüşünü "Akla uy tâ kim meleklere geçesin insânîken" (109/27) mısrasıyla ifade eder. Akla uyanlar Tanrı'nın rahmetine kavuşur. (56/13) Akıl, kimseler faydalıyı zararlıdan, hayrı şerden seçebilir. Sübhân'a bağlı iken Şeytan nefse kul olamazlar. (109/8)

Şâir, üslubuna hâkim olan didaktizmi sebebiyle sıkça uyarılarda bulunur: "Öğütü dır (aklını toparla)" diyerek sık sık ölümü, dünyanın fânîliğü batırlatır:

Öğütür hüfca ölenler ne resme cân virdi
Bâk imdi 'âkilişin kork 'ibret al bayı (90/8)

Akla uyanlar Hakk'a hak der. (82/9) Hakk'ı bâiledan seçmek, aklın gövül gözünü açmasıyla mümkündür. İhlâsız kimseler akıl ve cân yolunda gözstür (92/7), akla karşı serkeş (haşşekoz, isyancı)tirler. (93/3)

Hakk'ı bâiledan kaçan fark idesin
'Akilîs gövül gözün cân semadafî (81/6)

Akılî kişiler varlığını yok sayarlar. Çünkü bu başlangıçta hazine gibi görünen herşeyin sonunda bir yoksulluk vardır. (130/7) "Yazık yükeri" insanın akıl ve bilgisini şaşutır. (1/54) Akıl ve "bilü" sahipleri dünyaya bağlanmazlar. (139/2) Sabrı tadını nefesine tattırıp kebab ve mezenin lezzetini terk ederler. (112/11) Aklın nefsi (terine hükümleri kulan âlem pehlivanı olur. (58/10)

b. Akılî Hgîlî Benzetmeler

ba. Süleyman, Esîr, Şâh

Kemal Unnî, Süleyman Peygamber'i akılî sembolü oisrak algılar ve akılî nübenzetir:

Çokdile nefstün divânıldürmege
'Akılîs eyle Süleymân tevbe kıl (91/16)

Akıl ve nefis mücadelesinde tâlibin gayreti, akıldan yanadır. Maksadı, akıl nefse esir etmeden, nefis üzerine akıl hükümleri koymaktır:

Niçe nefse 'aklı kılasm esir
Niçe 'aklı nefis üze şâhî ümedün. (80/7)

bb. Kal'a, Leşker

Olumsuz iki unsur olan nefis ve Şeytan'a karşı nihai, iki unsur olarak can ve akıl dâima mücadele veriler. Bir heyette akıl ve can bir kaleye teşbih edilmekte, nefis ve Şeytan'ın bu kaleyi yıkarak için hazırlık yaptıkları ifade edilmektedir. (128/1)

"Bu 'aklın leşkerin nefsin çetisi sırt" (97/6) diyerek zaman zaman nefsin aklı gâhibe geçtiğini, akıl ordusunu basıp kıldığını belirtir.

bc. Şîr-gîr

Nefisle akıl arasındaki bu mücadelede aklın nefis aslanını tutarak ka-
dar kuvvetli kılan (burada bir aslan terbiyecisinin kast edildiğini söyleyebiliriz) kimseler bahli kimseler olarak değerlendirilir:

Başladı nefsün çetisi sırt bu 'aklın leşkerin
Bahlulu oldu ki 'aklın nefse şîr-gîr cyledi (128/2)

bç. Dost

Aklî çığır koz teşhis edilerek, kişiden ayrı biriyimş gibi kendinden söz edilir. Akl-ı maş ile akl-ı nâad arasında kararsız bir vaziyette olan şâlik, iyiyi kötüden, Hak'ı bütüden ayıramaz. Ne aklıyla dost, ne nefsiyle düşman olduğu bellidir. Dostluk ancak dostlar arasında söz konusu olabileceğinden, şâirin aklı dosta benzettiğini söyleyebiliriz:

Ne bellü hak işe düstem ne bellü bâtila süstem
Ne bellü 'aklîle dostam ne bellü nefse âg-yârım (12/11)

12. Cân Ve Câmla İlgili Benzetmeler

a. Genel Olarak Cân Unsuru

Cân, mahiyeti bakımından Mutlak Cevher'e en yakın bir unsurdur. Dîvân'da çoğu kez teşhis edilerek kullanılır. Kemâl Ümmî, âlemle, cüzün asline kavuştuğunu söyleyerek cânın Tanrı'dan⁴⁹⁶ olduğunu ifade eder:

Çün cân kâvüşdi asline mâl oldu tâtınır
Bu mürde cismi bir nice merdân alır gider. (56/8)

Alişir Arş, Ferş, insanı ve cân kavmini yarattıktan sonra insandaki akıl, nefis, cisim ve cânı düzenlemiştir:

Yaratırdı 'Arş u Ferş ü ins ü cânı
Düzetirdi 'akl u nefis, âlem ü cânı. (1/4)

Bu yaratılan dört unsurdan akıl nefse, cân cisme muhaafidir. Birbirlerine marakabe ederler. İnsan için asılan akıl ve cân, nefis ve cisim (ten) üzerine galib geçmektedir:

'Akl u cân nefis ü teniden cehdile gâlib kulan
Pehîlvân-ı 'âlem oldur Rüstem-i Zâ'î n'ider. (58/10)

Baharda cân, kudret nefesinden haber gelir: "Kudret nefesinden yâse cânı haber olur" mısrası bu âlekiyi ifade eder. (33/1) Tanrı'ya candan zikretmek (122/2), bütün uzuvlar cânla hericetli ilen yola girip menzile almak (5/9/17) gerekir. Yalancı âşklar âşukları yolunda testlerine kıymacıkları için canlarına da kıymazlar. (130/16) O'nun yolunda mal ve mülkün terki kolaydır ama gerekli olan cânı ve başı kaymaktır:

Sehelçür mâl ü mülkûn terkî yolda
Gerek kim cânı vî başı kayasın. (100/13)

Âşklar cânı isteyerek canlarını terk etmelidirler. (43/1) Tanrı'nın canıyla başayabilmesi için işi nefisle savaş olmalıdır. (115/11) Kişi ten

⁴⁹⁶ Kaygusuz Abdal da aynı düşünceyi ifade eder:
Sen cân oludun bu vümda eşyâ ten
Nâru'na mevcûd olırdı ten ü cân
Güzâl, KA, s.278.

muradını bırakıp cana uymandır. Çünkü ilhâm geldiğinde ten nâfir fakat can ölmüşdür. (41/9) Ten üzerine galebe çalabilmesi ve bâkî diri kalabilmesi için canın nasrâtılarından kurtulması gerekir. Âşık bunun için canına ilâç istemelidir. (46/16)

Sahrâsı canı besleyenler dört ayaklı hayvanlar gibi nefislerini beslememiş olurlar. (40/7) Canını sevenler, aştı toprak olan nismi bırakmalıdırlar. (112/1) Kişi canı gödesından değil, ten gödesından kesmelidir. (81/3) Yoksa nefis canı basmış, teni semirtmiş olur. (87/22) Tenini besleyenler, canını incitir. Bu düşünce "İ şehvet avasında ten besleyilhen cân inciden" (104/10) mısrasında ifade edilir. Teni semirtmek, cana eziyet etmektir:

Canına çevr idüp tenini semiriden kişi
Ol mâr u mûr u 'akrebe beryân olur gider (56/12)

Can gözü, Can kulağı, Can göğü

Güflette olanlar nefis ve cismin elinde cömert, akıl ve canın yolunda gözsüzdürler. (92/7) Tabiata can gözüyle bakanlar mevsimlerin, Allah'ın lütf ve kahrına işaret etdiklerini görürler. (31/1) Bakâ ve tenââyı birbirinden ayırabilirler. (63/1) Can gözü, gönül gözü gibi açık olduğu takdirde eyyanın hakikati kavranabilir. Yusuf'un yüzüne can gözüyle bakan Zeliha'nın gördüğünü başka kimse görememiştir. (bkz. Yusuf Peygamber) Yine can gözüyle Hz. Peygamber'e bakan Bilâl'in gördüğünü, Peygamber'in amcası olan Lbu Leheb görememiştir:

Bu Leheb görmeyüp inkâr eyledi
Mustafâ yüzünde gördüğün Bilâl (86/26)

Kuliyânın nasihatlerini duymayanların kulaklarını gaflet, bir pamuk gibi tıkamışlar. Evliyâ sularını anlamak için bunun çıkarılması gerekmektedir:

Gel bu gaflet panbucunu cân kulağından çıkar
Tâ ki ma'nâsın uyusun evliyâ esrârınu (85/9)

Candan söylenen sözler kalbe etki edebilir. Bunun için de kişinin önce kendine sözünün geçmesi gerekir. (126/13) Can, insana Allah'ın verdiği bir emanettir ve bir gün geri alınacaktır. (114/4) Gönül kararınca can dünyada kârar etmez. (46/8) Dünyaya mûbela olan can, ahiret için hazırlık yapamaz. (77/2) Son nefeste canın yolcu ve koldaşı, din ilâ imandır. (47/35)

b. Canla İlgili Benzetmeler

ba. Çemen

Can, gönülle birlikte yeşillik bir alan olarak değerlendirilir. Verimliliği dolayısıyla burada Kelime-i Tevhid'in manevi meyveleri biter:

Bu cân u dil çemeninde bitibdürür selinaz
Heimşe râze vü ter lâ ilâhe ille'llah (4/101)

bb. Kuşca Cân, Konuk

Can, bir gün uçarak asluna kavuşacağı melakkisiyle çoğu kez bir kuşa benzetilir. Aslında Dîvân'da canla ilgili benzetmelerin çoğunu kuşlar teşkil eder. Ten bir kafes, cân onun içinde her an uçmaya hazır bir kuştur. (126/3) Bir beyitte de konuk olan bir kus olarak ifade edilmiştir:

Hoş tut bu kuşca cânıñ: kim bir konuk durur
Çün bu kafesinde bakî degül lâ-zerem uçar (48/9)

bc. Humâ

Canın asıl mekânı göktedir. Bir beyitle, ten, çöplükte zaman geçiren bir tavuğa, cân ise göğe yükselmesi gereken bir humâ'ya benzetilir:

Ten tavuğı birlikte çöplükde kahup
Cân humâsı birle göge uçatadıñ (81/2)

bd. Târî

Âlem-i Bekâ şekeristân, cân ona ulaşmayı isteyen bir papağandır. Şekeristan'a ulaşmayı düşünen salik nefsin arzularından kurtulmalıdır:

Cân tûsisine uy ki bulasın şeker-istân
Nefsûñ gurâbî cife sever ol gurâbî kö (112/5)

bd. Arslan

Hırs, tenin arzularına uyarak gönüldeki aşkın tizerine saldırıp onu alt etmek ister. Can, bir arslan gibi imdadla yetişerek hırsı tahrir eden tene karşı gücünü kullanır:

Hüsân-ı şîk üze gâlib kalmagıl
Cânı kıl cîsm üze arslan taybê lâl (91/47)

ba. Kurbân

Dîvân'da, asrı vatanına dönecek olan insanın Fânî'ya hediye götürülmesi fikri yaygın olarak işlenmektedir. Gerçek âşıklar bir değil, yüz tane can ve baştan da olsa hepsini Tanrı'ya kurban ederler:

Şâhâ yüz cân u beşuñ varısa kurbân idüben
Yüz urup kapısına tapısına yara göñül (89/6)

bf. Ka'f'a

İnsanın manevi dünyasındaki kavgada işbirliği yapan nefis ve Şeyran, akıl ve cavan birliktede eleştirdikleri kaleyi yıkmak isterler:

İ dîrîgâ nefsüm îblîs'ile el bir eyledi
'Âkl u cânım ka'f'asrı yıkmaga tedbîr eyledi (128/1)

bg. Nipâhî

Ten ve şehvet askeri, gönülün üzerine saldıarak onu teslim almak ister. Cânil bir atlıkındır, can da onun korunmasıyla görevli atlı bir askerdir:

Ten ü şehvetüñ leşkeriñ sımağa
Dil ü cânıñ mîr ü sipâh itmedüñ (80/8)

bg. Tahfe

Âşıklar masıkuna giderken arınaganlar götürürler. Can ve baş kurban etmek iyi bir arınaganı götürmek demek değildir:

Meger bir anı göñül iltesin ada yohsa
Hakîr tahrîfedürür ol işikte cânıñ baş (74/19)

Şâir, mürşidi Hoca 'Âlî'nin yolunda can ve gönülünün bir tahfe olduğunu söyler. (24/22)

13. Vücûd (Cism, Ten) ve Vücûdla İlgili Benzetmeler

a. Genel Olarak Vücûd Kavramı

Dîvân'da vücûdla ilgili olarak en çok "ten ve cism" kelimeleri kullanılmaktadır. Tanrı insanı topraktan yaratmış, onda akıl, nefis, cân ve cismi düzenlemiştir. (1/4)

Çü topraktan yaradıldı tenümüz
Girdi toprağ olur (el hükûd-i'llah) (114/5)

İnsan vücudu bâkî değildir. Çevresine ibretle bakan insan nice uluların tenlerinin toprağa, yapıya ve sıvaya karıştığını görür. (11/6) Aslı toprak ve sudan olan nesnelerin hepsi fânîdir. Vücûd da bu unsurlardan oluştuğu için u da bir gün yok olacaktır. (34/16)

Kemal Ümmî'nin manzumelerinde vücûd sürekli olarak beslenmesi, muradının verilmesi yönleriyle olumsuz bir şekilde ele alınır ve kişinin bunlardan kurtulması gerektiği vurgulanır. Kişi akıl ve canını nefis ve tenin arzularına galip kılmalıdır. (58/10)

"Ten beslemek" boşuna bir iştir. Kebaplar yedilse, güzel içecekler içilse, ipeklere sarılsanız faydasızdır. (69/4) "Ten muradı" terk edilmeli (41/9), tenin gıdası sürekli azaltılmalı (81/3). Hastalıklarına ilaç aranmamalıdır. (46/16) Tenini semiztenlerin hayrı azaltır, şerri çoğaltır. (87/22) Onu ne kadar güzel yiyeceklerle beslerseniz besleyin, bir gün kabır-
daki mahlûkaları yiyecek olacak, kişiye bir faydası dokunmayacaktır. (56/12)

Bal u yağ u gürb ü şirin birle beslersin teni
Nişe aştırmazsın şuni kim mâr u mûra ola lû. (41/8)

Gerçek âşıklar Tanrı'ya canlarını verecek kadar ona sevenlerdir. Ancak bunun için önce tenlerine kıymaları gerekir.

‘Âşık nûdur ol künse kûma’şkı yolunda
Tenine kıyamaz nice cânna kıyası (130/16)

Yulancı âşıklar cisimlerinin muradını vermede oldukça cömerttirler. (92/7) Onlar şehvet avasında ten beslerler. (104/10)

b. Vücûda İlgili Benzetmeler

ba. Mülk , Şehir , Demür Kal'a

İnsan bir sultan, vîcûd onun mülküdür. Bu mülkü kendisine veren Dost'un huşuna gidecek ibadetleri yapmalı. Şeytanı sevindirecek davranışlardan kaçınmalıdır:

Dostı şâz eyle velî kal düşmeni hâd u hacî
'Adl'ü dâd eyle vücûdun mülkine şulâniken (109/2)

Vücûd, içince akıl ve nefis onfularının çarpıştığı bir şehirdir. Nefis çerisi galip gelince vücûd şehrinde büyük bir zulüm uygulanır:

Bu 'aklun leşkerrü nefstün çerisi
Sâdî şehrin harâb âldi zulûmden (97/6)

Vücûd, saldırılara dayanıklılığı bakımından bir demir kale gibi de olsa ecel topu onu yıkıp uo ufak eder:

Ne derîfû demür kal'a gibi berîk olur işeñ
Âhir bir ecel topı senî dâhî uvada (117/5)

bb. Kafes, Binâ , Od, Su, Yıl(Yel), Toprak- Fûrâb, Harâb, Kalûb

Can, her an uçmaya hazır bir konuk kuş (48/9), vücûd ise onun içinde durduğu bir kafestir:

Höşlacı kağadı çü ten kafesi
Tut ki cânun kuşu bugün uçdı (126/3)

Varlıkların aslı dört unsurdan oluşmuştur. (bkz. Anâsır-ı Erba'a) İnsan vücûdunda da bir varlık olarak bu unsurlar vardır. Ancak bu unsurlar keyfî-yelleri itibarıyla daima birbirine muhaliftirler. Bu yüzden bir binaya benzetilen ten dayanıklı bir yapıya sahip değildir:

Od su yıl toprak muhâlif dârdı biri birine
Buûlârûlla ten binâsı istivâr olmaz kişî (131/12)

Tenin asıl maddesi topraktır. Topraktan yapılan binâlar zamanla yıkılır, harâb olur. Bâkî mülk isteyenler bu harâbeyi bırakmalıdırlar:

İ cân seven cihânda bu cism-i tûrâbî ko
Öl bâkî mülkî isrer iseñ bu harâbî ko (112/1)

Vücut toprak toprak bir kıldır. (109/17) Bu özelliğini kaybetmeden kişi, bütün özlemlerini ibadete yönlendirmelidir.

bc. Tavuk

Ten, sürekli olarak nefisle ilgili ihtiyaçların gidirmek için çaba sarf eder. Kemâl Ümmî, teni bu yönüyle, çöplükte sürekli birşeyler arayan tavuğa benzetir. Çünkü tavuk çöplükte ne bulursa yer:

Ten tavuğu birle çöplükde kalup
Cân hüması birle göge uçmadır. (81/2)

14. Nefs (benlik)

a. Genel Olarak Nefs Kavramı

İnsandaki bütün kötü huyların ve çirkin hareketlerin kaynağı⁴⁰⁷ nefistir. Divân'da nefisten başka aynı anlamda "benlik, varlık" kelimeleri de kullanılır.

Kemâl Ümmî, nefsi girdiği olumsuz hallerden dolayı sürekli aşağılar. Onu Şeytan'ın yoldaşı ve işbirlikçisi olarak değerlendirir. Nefs, bir çok kere "Şeytan ve hevâ" ile birlikte ele alınır.

Tanın, insandaki akıl, can ve cisimle birlikte nefsi de düzenlemiştir. (1/4) Ashada nefis, rahun bir fonksiyonu, onun en alt mertebesidir. Kaynağı Nefs-i Külli (Allah'ın ait nefis) olmasına rağmen, insandaki tezahürü çoğu kez kişiyi yoldan çıkaran ve asi kıldır. Bu yönüyle tasavvutis nefis, sürekli uğraşılması gereken bir meleke durumundadır. Bütün mutasavvıflar onu aşağılamışlar, akıl ve caun, nefis üzerinde galip olmasını sağlamaya çalışmışlardır.

Nefsin en aşağı şekli nefis-i emmüredis. Bu yönüyle mutasavvıflar onu yedi başlı bir ejderhaya benzetirler.⁴⁰⁸ Şâir bir beyitte nefis-i emmüredinin cehennemdeki (bkz. Elest Meclisi) ahdini bozduğuna söyler:

⁴⁰⁷ Bakiyat, TL, s. 129.

Ne 'ilimüm var ne hod zühüm ne hilmüm ver ne hod ehlidüm
Ki her dem sidiñ: 'shcüm başa bu nefis-i emmârem (12/9)

Nefsi doyurmak için kavgaya gerek yoktur. "Çi nefse kadayısı bulur bir etmek aş" (74/12) mısrasında bu düşünce dile getirilir. Nefis inam "Yâr kan"nden ayrıp uzaklaştırır. (45/19) Nefis oymak, onun muradını vermek, bir yönüyle ruhla ilgili olan nefis zulm etmektir. Şâir bu zulmü "yagı Tatar"ın yaptığı zulme benzetir:

Nefsüne şol zulmü kim sen işledün
Kimseye hiç yagı Tatar etmedi (129/2)

Gerçekte tasavvuf, tamamıyla nefsin terbiye ve tezkîye edilmesinden ibarettir. Nefis terbiyesi, nefsin muradını vermemekle olur. Ne kadar versen hiç doyduñ demez. Öyle hırslı ki Acem ülkesi de, Hindistan mahi de onu doyuramaz. (47/32) Kaldı ki nefsin muradını vermek uyuyan düşmanın yüzüne su serpmektir:

Niç kim vîresin nefslü ruşâdın
Uyur düşmeni yüzine su serpsin (105/6)

Nefisle mücadele, Divân'da ağırlıklı bir yer tutar. Birçok mutasavvıf olduğu gibi Kemâl Ünümî'de de bu "Ekber Cihâd"dır:

Eğer gâzî isen öz nefsün öldür
Ki ol ekber cihâd u gey'akındır (57/3)

Cihâd-ı ekbere kasduñ varısa i deryiş
Hemîşe nefstüñle'kılı gör gâzâ vî kâfîl (87/10)

Nefsi terbiye edici amellerin en etkilişi Kelime-i Tevhid'dir. (4/134) O, düşman nefsin üzerinde sâlikî "mâ'cyid ü mansûr" kılar. (4/63) Mai ve nefis hac ve zekâtla temizlenir. (121/1)

Marifet ehli olanlar insanın radını tadıp, nefsanî arzu ve isteklerin lezzetine kalmazlar:

* "Mesâyik: bayırın Nefs-i Emmâre yidi başla ejdermâder ki altı sıfat ile kâyımdır: ... buhl, lûs, celi, şer, hased, gazâñ" Yavuzer, Hayat, Şeyh Nâbî'nin Esrâr-nâmâ'sı, Gazi Üni., SBE, Ank., 1988 [Basılmamış Yüksek Lisans Tezi], s.56.

Çer çil-i ma'rifet imâmı tadını tadı
Çerek ki kalmaya nefsânî lezzet ü tadı (116/5)

İnsan nefsinde uyduğunda sahip olduğu bütün manevî hasletlerini zıyan etmiş, bittir sermayesini lüzumsuz yere harcamış (46/7), kırs, hased, nefis ve heva kes'e etmiştir. (11/12) Kemâl Ümmî, bundan dolayı "El-amân hü nef-süm olından..." (10/10) diyerek seryat edip Allâh'a sığınır, neden yardım ve bağışlanma diler.

Nefs uyanlar, boyunlarına gaflet ipini takmış olurlar. (77/15) Gafletteki insana nefsi "Yol" u bırakıp gül (hoşlak, Şeytan)"e uyar. (1/42) Yakını uzak cyler, fakat şekiden yakını seçemez. İhtiyarladığı halde hâlâ dünya güzel ve güzelliğlerinin peşinde koşar:

İrag cyler bize her dem yakını
Temiz eylesiymez şekiden yakını (1/43)

Büknldi diz ü bil çöngelidi göz'el
Çirü güzledüğümüz görk ü göz'el (1/74)

Gafiller önlerindeki sülûk yolunda azıksızdılar ve hevesleri nefsanı havadadır. (117/1) Gaflet ve isyanda olan kişinin işi nefis ve Şeytan işidir:

Ne yol gözler ne hod-nigld işidür
Ki her dem nefsile Şeytân işidür (1/44)

Kişi, kendini beğ olarak görüyorsa neden nefis ve Şeytan'a kulluk etmektedir? (47/13) Akıl ve cana bağlanmayan nefis kişiyi harama yöncür. (11/9) Gafletle nefis uyanlar bundan tevbe emelidirler. (91/1) Nefs; can, gönül ve akıl azılı düşmanıdır. En büyük yönlendirici Şeytan. Önemli destekçilerinden biri tendir. Şeytan sürekli telkinleriyle nefsi yoldan çıkarır, nefis sahibini halka karşı kin tutart bir kin-dâc yapar:

Meger kim İblis-i hod-bîn virür nefsüne ol telkîn
Ki suçsuz kamu halka kin tutaram şöyle kin-dâram (12/31)

Şâir her fırsatı nefsin canı basırgın dile getirir. Bu durumda kişinin hayrı azulur, kötülük ve sapkınlığı artar:

Bâsıldı nefsüne cânıñ tenüdi semirtöñ
Dükendi kalmazdı hayrın şogaldı şer ü zalâl (87/22)

Nefs terbiyesinden maksat, nefsin tamamen öldürülmesidir. Bunun için sıkça tenbîhlerde bulunan şâir kendini de bu tenbîhlerinin muhatabı sayar:

Kemâl Ümmü sen evvel nefsüñ öldür
Dahi ayrukları bu yola kindür (57/9)

b. Nefisle İlgili Benzetmeler

ba. Hayvân, Ejderhâ, Div, İt, Şîr, Kuş, Baykuş, Gurâb

Nefsün muradını vermek, onu ren gıdaları ile beslemektir. Bu yüzden nefis, sürekli olarak etiltilen bir hayvan gibi telakki edilir. (40/7)

Akla uyandır melekten üstün olurken, nefse uyanlar hayvana yaklaşır. "Nefse uyma kim dönersin grü hayvândun yeün" (109/27) ve "Niç bu hayvân nefsi sen otarusun otarasin" (104/10) miszallerinde bu gönlş dile getirilir. Nefsin hayvana benzetildiği yerlerde nefis gıdaları da hayvan yiyeceği olan "âlef"â benzetilir:

Ma'rifeti râhuda idin gıdâ
Azma uyarı nefstüñ az yir 'alef (76/4)

Nefisle ilgili benzetmeler içinde tasavvufî derinliği en çok olan ejderhâdır. Nefsin yedi şekli, mecazen yedi başlı ejderha olarak dile getirilir.⁴⁰⁹

Nefs ejderhâsına öldük zebûn
N'eylesüñ bu müşede şîr ü rübâh (18/9)

Hz. Süleyman ile dev arasında geçen kıssayı teknikle bir beyitte âkil Süleymân'a, nefis devâ benzetilir:

Cehdile nefstüñ divin öldürmege
'Aklañ eyte Süleymân tıybe kul (91/16)

Köpek, kendisine yiyecek verenlere karşı son derece sadıktır. Nefis, bu yönüyle sadece karını doyurmayı düşünen bir ic benzetilmektedir:

⁴⁰⁹ bkz. Yavuzer, Şeyh İbâdî'nin *Esârü'n-nüme'si*, s. 56.

Özünüñ üst evet özünüñ ilî
Ki halk azarlâr uş nefsinüñ ilî (1/97)

Bir çok hususiyetleri olan insanın nefs itine zebun olması şâir göre düşündürmüştür:

Bu it nefse n'ıçûn böyle zebûnsın
'Aceb sen bunça kuvvet zôr içinde (118/4)

Divân'da nefis, güçü yönüyle hir aslana, akıl da mahkemelen bir aslan terbiyesine benzetilmiştir. Şâir bu benzetmeyi "Bahulu oldu ki 'aklın nefse şir-gir eyledi" (128/2) mısrasında ortaya koyar.

Bir heyule şâir kendisinin "evkâr (kuş yuvası)" olduğunu ve içinde nefsi barındırdığını ima ederek nefsi istiare ile kuşa benzetir:

Hudâvendâ, gûneh kâram ki nefis elinde evkâram
Ze'îfem 'âcizem zâram ne kulâm çârûnâçârâm (12/1)

Nefis bazen dünya denen vîrânenen geçemeyen bir baykaş, yahut makbûl olmayan yiyecekler peşinde koşan bir kargaya benzetilir:

Her nefes cânım hûmâsı lî-mekân âyrînı urur
Gerçi nefsüm baykaş giçmedi bu vîrânenen (99/2)

Cân itûsine uy ki hûlûm şeker-istân
Nefsüñ gurâbı cîfe sever ol gurâbı kân (112/5)

bb. İl, Çeri, Ok, Yay, Şem'

Dünya, aşırı-ı erbaundan müteşakkil nefis dîdir. Kişi için asıl olan ise can ve gönlü âlemine vasil olmaktır. Bu yüzden nefis ilinî terk etmelidir:

Tur'ışloda n-cân u gönlü 'âlemine gir
Bu nefis ilinde od u yil ü hâk ü âh ko (112/2)

Akl ve nefis arasındaki mücadelede, her ikisinin teşker ve çerisi birbirine galebe çalmaya uğraşır. Bu mücadelede nefis çerisi bazen üstünlük sağlar. Şâir bunu "Başladı nefsim çerisi sır bu 'aklın teşkerin" (128/2) mısrasında ifade eder.

Can ve nefis arasındaki mücadeleye de nefsin okları canı yaralar. "Cânım 'macerâ kıldı zâhım nefs oklarına" (10/16) mısrası bu durumu ifade eder. Diğer bir beyitte nefis ve kibir bir yay olarak dışlanılır. Şâir burada Tanrı'ya yalvararak nefis ve kibir yayını kurtmasını diler. (19/2)

Bir beyitte nefis, insanın kendisine pervâne olması dolayısıyla şelvede birlikte Şem'e benzetilir:

Nefs ü şehvet şem'ine karşı mûdâm
Arzu vü cem'inde çün pervânesin (107/5)

bc. Şeytân, Ag-yâr, 'Adû, Düşmân. Ser-keş, 'Âsî. Zâlim, Harâmî,
Ugru

Dîvân'da nefis ve Şeytan genellikle birlikte anılmaktadırlar. Nefsin en büyük yardımcısı Şeytândır. Ayrıca nefis, iman elme noktasında ezeli bir zaafı olan Şeytan'la büyük bir benzerlik içindedir. (bkz. Şeytan) Şâir bir mısrasında "Nefs-i Şeytân'a kul olma bende-i Sübhân'iken" (109/8) diyerek nefsini Şeytan'a benzetmektedir.

"Ag-yâr, 'adû, düşmân, 'âsî" olarak değerlendirilen nefis, bu sıfatları çoğu kez Şeytan'la paylaşır. Tanrı rahmet kılarsa ag-yâr melul olur:

Bizâ rahm ir kıl gîr ü yâr
Kıl ag-yârı melûl ü şûz yârı (5/57)

Düşman kelimesi, Dîvân'da ençok Nefs ve Şeytan için kullanılmaktadır. Aşkın en büyük düşmanı nefistir. Bundan kurtulmak için onun boynunu tevbe kılıcı ile vurmak gerekir:

Çapıñuz revbe kılıcı birle nefsin boynunu
Zîra yokdur anıñ arık yapıñacak sapıñuz (70/5)

Nefs ateşte yandığı halde yola gelmemiştir. Aneak aç bırakıldığında Rabhini bilmiştir. Nefs düşmanını yola getirmek isteyen âşık, sabır, perhîz ve riyâzet kılıcı ile onun belini biçmelidir:

Sabr u perhîz ü riyâzet kılıcın
Çeküben nefsin bilini biçmedün (81/10)

Can, yakasını Şeytan ve nefis gibi iki düşmana kaptırmıştır. Sâlik Tanrı'dan kurtuluş için yurdum diler.

N'ola bu zahmî bir merhem yakasın
Alasın düşmen elinden yakasın (1/48)

'Adu nefs ü Şeytân elinden kaçup
Saâfe Dost ışıgıñ penâh itmedüñ (80/90)

Nefis kendisine verilen öğitleri dinlemez, baki işten geçmez. Daima sar-keş ve asidir. Günüñ emrinde olmaz, aksine âşıkın gönlini kendine vıduralı. (128/13) Böylece âşıkın yüzünü Hak katında "kir eyler".

Niçe kim yirdüm nasihat bâul işden gicmedi
'Âsi olup Hak katında yüzümü kir eyledi (128/4)

Nefis sürekli olarak canı ve gönle eziyet eden bir zalimdir. Âşık, "Bu zâlim nefis elinden âh u feryâd" (13/4) eder.

Nefsin çok çeşitli tezahürleri vardır. Bunlardan en helâgin olanı kan içmeye daymayan bir "yul urucu" olmasıdır ki asıl "harâmî"lik ve "ugru"luk budur. Diğer yandan nefsin harâmî oluşu haram yenmeye meyil olması ile ilgilidir:

Yir ü içer harâmı kana kana
Yâ kaçan bu harâmî kana kana (1/86)

Dinğê nefsimüz uldı harâmı
Helâlden taldurak yirdiz harâmı (134/1)

Sâlik nefsin muradını vermeyerek bu nefis uğrusunu kahr ipiyle asar:

Bu nefis uğruların tut bağla bir bir
Olan kahr ipile as gitsün (103/3)

bç, Kâfir.

Nefis terbiyesi büyük gazadır. Dilediği gibi gazı kâfire karşı yapılır. Bir heyitte zâir nefsi, apık istiare ile kâfire benzetir:

Eger göz-i isen öz nefsin öldür
Niçemü'minlerüñ boynı çaparsın (105/5)

C. ELEST MECLİSİ

Allah, ruhlar âlemini yarattığı zaman, bütün ruhlara hitap ederek "Elestü bi-Rabbiküm (Ben sizin Rabbiniz değil miyim?)" diye sorduca, ruhlar "Belâ (Evet, sen bizim Rabbinizsin)" dediler.⁴⁹⁰ Bu, mülasavvıfîlar arasında bir "ahd" olarak değerlendirilir. Kendini bilip, İbadet etsinler diye yarattığı insanları yeryüzüne indiren Allah, onları bu sözlerini tutmalarını beklemektedir. Toplanan bu ruhların oluşturduğu meclise "Bezmi-i Elest" adı verilir.

Kemâl ümmî, bu mecliste verilen sözün sık sık hatırlatarak, ahdine vefâh olması gerektiğini hem kendine hem de başkalarına öğütler:

Eger belâ didüñise Elest vaktinde
Dü eyle 'ahde vefâ LÂ ilâhe ille'llah (4/30)

Ezel meclisinde ruhlar Cemâh'illah': görmüşler, İlahî aşk şarabını şaki olan Hz. Muhammed'in elinden içmişler, mest olmuşlardır.

O kadehden kim ezel vaktinde ervâhı aldı mest
Mustafâ ol pâdişâhın meclisinde sâkidür (2/9)

O mecliste nehicler, vâhicler ve sâûfîler de içilen şaraplardan mest ve hayran kalmışlardır:

Enbiyâyı evliyâyı asfiyâyı her zâmân
Mest ü hayrân eyleyen o meclistüñ şagrakadur (2/10)

Ruhlar Elest Meclisi'nde, Tanrı'nın hitabına olumsuz ve olumsuz cevap vermiş olmalarına göre, iki gruba ayrılmışlardır. Tanrı hitabına "Belâ" diye cevap verenlerin: günlüne ezel kâlemi Kalâmü-i Tevhid'i yazmıştır:

Şoñ ucı kim yüyâr annâ ki göñü levhinde
Yaza ezel kâlemi LÂ ilâhe ille'llah (4/157)

⁴⁹⁰ .Paiz, DŞS, s. 85.

Olumsuz cevap verenlerin gözleri ve kulakları ezelden beri kör ve sağırdu:

Veylâ ehdi ul kâş gövüñlerâ kim ul
Gözi vü kalâğı ezeli kör ü ker oldı (33/16)

Ç. TASAVVUFİ MERTEBE VE KAVRAMLAR

1. Dört Kapı (Merâtib-i Erba'a)

Tasavvufu, seyr ü sülûkün gerçekleşmesinde, insanın Tâci'ye ulaşma-
sında sistematik nitelikli bir takım mertebeleri vardır. Bunlar genel çerçeveyi
itibariyle dört makam olarak isimlendirilirler. Bu aslında dervişlik mertebelerinin
kırk makamda tamamlandığına dair görülgün kaynaklanmaktadır.
Türk sûfîleri kırk makamı, dört kapıya bağlı olarak değerlendirmişlerdir.⁴⁹¹

Merâtib-i Erba'a ya da Türkçe karşılığı ile Dört Kapı "Tâci'nin ve
kâinatın hakikatini anlayabilmek için geçilmesi gereken dört merkedir.
Bunlar sırasıyla şer'iat, tarikat, ma'rîfet ve hakikattir."⁴⁹² Dört kapının her
birinde on makam, her makamda da dört menzil bulunur.

Milletlerin din anlayışlarında kendilerine ait hususi bir yön
bulunmaktadır. Aynı durum, aslında kaynağını bizzat dinden alan İslâm ta-
savvufu açısından da geçerlidir. Türk sûfîleri, tasavvuf kavram ve terimlerini,
aşaklardan sapma göstermeksizin kendi ruh yapılarına ve hayal tarzlarına
uygun bir sistemle ortaya koymışlardır.

Türk tasavvuf anlayışında dört kapı ve kırk makam terimlerinin hususi
bir yeri vardır. Tasavvuf yolunun incelikleri, bu sistematik yapı içerisinde
münâsesiplerine kavranılı ve her makam ve menzilin getirdiği haller
müşahade edilmeye gayret edilir. Kapı, makam ve menziller tedricî bir ma-
hiye taşır, kendi içlerinde öncelikleri olanlar vardır. Mescela şer'iat bilmeden
tarikate girmek ya da şer'at kapısı makamlarını yaşamadan tarikat kapısı
makamlarını yaşamak mümkün değildir.

Türk sûfiliğinin en eski, en büyük temsilcisi kabul edilen Ahmed
Yesevî, Türkistan'da, İslâm dini ve tasavvufunun, bir kısmı göçebe olan

⁴⁹¹ Bu konuda bkz. Kem. Mustafa Örtüç, Dört Kapı Kırk Makam, İst., 1972.

⁴⁹² Güzel, KA/s.287.

Türkçele öğretilmesinde pedagojik yönü ön planda olan bir sistem geliştirmiştir. İslamî ve oana dayalı bir olgunlaşma ve canne sistemi olan tasavvufî⁴⁹¹ Türkçe bir terminolojiyle halka anlatmış, Türkistan merkezli geniş bir coğrafyaya yayılmasını sağlamıştır.

İşte yukarıda temas ettiğimiz dört kapı ve kırk makam esprisinin Türk tasavvufî anlayışı içerisinde asıl kaynağı Ahmed Yesevî'dir. *Fakr-nâme*⁴⁹² isimli eserinde Hz. Ali'nin bir sözüne dayanarak dervişlik makamlarının kırk makam olduğunu, bunların seriât, ratikat, marifet ve hakikat bahislerinde onar onar taksim edildiğini belirtir.

Geleniğin çizgi itibarıyla Ahmed Yesevî'ye hağladığı Hacı Bektaş Velî'nin de Dört Kapı ve Kırk Makam sistemini kullandığını bilmekteyiz. *Makâlât*⁴⁹³ adlı eserinde Hacı Bektaş Velî, Dört Kapı-Kırk Makam'ı, kısmen farklılıklar göstermesine rağmen⁴⁹⁴ Ahmed Yesevî'ye benzer bir şekilde ele alır.

Kemâl Ümmî "Dört Kapı, Kırk Makam" terimlerini kullanmamıştır. Bir beyitte Şeyh Hamid'in "dört erkân ve beş hiss" in banisi olduğunu ifade eder:

Çü dört erkân u beş hissi kodı ol Eîlîm ü 'îlîm üssî
Duruşdı 'aklına nefsi zohûn ol şîr-i ner kaldı (27/26)

Buradaki "dört erkân" ın dört kapı anlamında kullanıldığını kabul etmekteyiz. Şâhî dört kapının her birinden, kapı kalınlarsına yer vermeden, seriât, ratikat, marifet ve hakikatten bahseder. Diğer yandan "Tuhfe i Euba'in" ya da diğer adıyla "Kırk Armağan" adlı mesnevisinde Ümmî'nü dileyen şahıslardan birine bir takım armağanlar göndermesi gerektiğini söyleyen Kemâl Ümmî "ün menzül" ve her menzilde "dörder armağan" dan söz eder. Dikkat edilirse bu da toplam olarak "kırk makam" ı tekbil etmektedir. (bkz. Fazlcan)

⁴⁹¹ Güzel, Abdurrahman, "Ahmed Yesevî'nin *Fakr-nâme*'si ile Hacı Bektaş Velî'nin *Makâlât*'ında Dört Kapı-Kırk Makam'ın Mukayesesi", *Hacı Bektaş Velî (Derisi)*, Yıl:2, Sayı:2, Ank., 1995, s. 6-12

⁴⁹² Eser için bkz. Ersoyan, Kemâl, "Yesevî'nin *Fakr-nâmesi*", *TDİED*, Cilt: XXII, Jan., 1977, s.45-120.

⁴⁹³ Hacı Bektaş-ı Velî, *Makâlât* (Hacı Faat Coşan- Hüseyin Örsay), Ank., 1990.

⁴⁹⁴ Güzel, "Ahmed Yesevî'nin *Fakr-nâme*'si ile Hacı Bektaş Velî'nin *Makâlât*'ında Dört Kapı-Kırk Makam'ın Mukayesesi", *Hacı Bektaş Velî (Derisi)*, Yıl:2, Sayı:2, Ank., 1995, s. 6-12

a. Şerî'at

İslamın temel hükümleri, ana çizgileri demek olan şeriat, tasavvuf yolunun ilk merhalesi, ilk kapısıdır. Şeriatı bilmeden, ondaki makamları yaşamadan diğer kapılara ve makamlara ermek mümkün değildir. Şâir, şeriatı "mülkem bilmeden" tarikatın söz edilemeyeceğini ilâde ederken net bir tavır sergiler:

Şerî'at bilmedğin mülkem hakikatden uruttuñ dem
Kunu lâf ıtlûreñ her dem ki bir dâna-yı şîrâreñ (12/25)

Tasavvuf ehli olanlar şerrate muhalif söz edemezler. Kendilerini hakikat makamında da görseler bidattédirlər:

İ hakikatden dem uran bî-şerî'at umia lâf
Şer'i köyüp bid'ate uyun zürâ gümrâñ olur. (66/8)

Şeriatın esası Kelime-i Tevhid'dir. (4/105) Şeriat yolunda olanlar gönül darlığı çekmezler. (65/2) Şeriat çizgisi yarenlerin birleşeceği bir çizgidir.

Dükeñ sevgülü yârenler içün
Şerî'at birle kıl yârenleri çün (7/124)

Kemâl Ümmî, bir beytinde şeyhi Hoca 'Alî'nin şeriat şehrinde tasavvuf şahrı olduğunu söyler:

Ol şehr-i şerî'atde şebne-şâh-ı tasavvuf
Ol bahır-ı hakikatde yüzen leñ-yözelidür (24/2)

b. Tarîkat

Tarikat "yol" demektir.⁴²⁷ Kemâl Ümmî de yol kelimesini kullanır. Diğer yandan Divân'da tarikat, çoğu kez bir kervan mecaziyle ilâde edilir. Tarikat "Kâşrübân-ı 'ışk"tır. (43/3) Aşk kervanına katılanlar aşk pazarında alışveriş yaparlar. Kervana dahil olmadan aşk pazarına girmek, alışverişte bulunmak mümkün değildir. Tarikat şeyhi, kervanlar başıdır.

⁴²⁷ "Tarîkat demek 'Arabes yoldurur
Yoluñ var kim tarikat öldürür"
Gizel, KA, s.288

Tarıkate girmek bir "zâr" tutmaktır. O kârı tutanlar inkârı bırakıp ikrâr yoluna yönlirler. (52/7) Tarıkate giren sâlik pir eliyle tevâs eder. (91/24) Sâlikin maksadı menzile ermek olduğundan, tarikat yolunu izlemeli, kendine bir kılavuz bulmalıdır. Yani bir tarıkata dahil olmalıdır. Tarikat yoluna girenler de kendilerine öncelikle bir mülâşid bulmak durumundadırlar:

İ kişi kîdûfîsü tuzm-i tarîk
Evvel iste delfî nî girtû refîk (78/1)

Yahûzîn menzile ırmez kîşi
Bîr kılavuz aña yol göstermedin. (96/4)

Denize gitmek için umaklara kaşmak gerekmektedir. Buradaki umak, mescaden bir yol(tarikat)ıdır. Ama her yol, insanı vâdîye erdiremez:

Bûlgente ulû ırmağa kaş defîze gîl
Sâkin sovuğa ugrayuben tonma buz gibi(132/14)

Tarıkate girebilmek ve daha ilerideki mertebelere erilmek için şeriatî bilmek gerekir:

Evvel şerî'atî bilûben gir tarikate
Tâ ırasin hakîkate zât u sifâtula (121/2)

Şeriate olduğu gibi tarikatte de himmeti çok ve gövüli genişleri sâkin çekmezler:

Şerî'atde tarikatde hakîkat
Tardmaz himmetli bel gûlî gîâter (63/2)

Tarıkate giren sâlikin başında engeller vardır. Şâir bu durumu "yol kerkuludur" diye sâlike ihtar eder:

Metâ' u zâdulu sakla kî yol kerkuludur
Yûri uyagufî depret ôgîlî başubadır (69/7)

Tarikat yoluna binlerce kervan yönelmiş, birçoku bu yolda can vermiştir. Ancak menzile erenlerin sayısı çok azdır. Bu yüzden, tarikat yolunu kolay bir yol saymamalıdır. (75/6)

c. Ma'rîfet

Ma'rîfet, Hak'ı gerçek anlamda bilmektir. Bunu başaran kişi "câh-i ma'rîfet" olup iman kadını taşıdığı için nefsânî lezzet ve tada ilâfât etmez:

Ger'ek-i ma'rîfet imânu tadını tade
Çerek ki kalmaya nefsânî lezzet ü tade (116/8)

Allah'ı bilmek, marîfeti'llah makamına ernmektir. Bu yönüyle marîfet "rûhîni gıdası"dır:

Ma'rîfeti rûhûña idin gıda
Azma uyup nefsîñle az'vir 'alaf (76/4)

Tarîkat, bir menâ bahçesi. Âşık bu bahçede hûlbûkdür. Âşık burada marîfet güllerini derer:

Bûlbûlîseñ gel temâşâ ki ma'îni bâğını
Gülleri bu ma'rîfetdür cem'iyet gül-zânnuñ (85/29)

ç. Hakikat

Hakikat, şeriatın bâatî yönüdür. Allah'ın gizlediği ve aşıkare kıldığı şeyleri görmektir. Bu noktaya ulaşmak için diğer üç kapıdaki makamları yaşamayı gerekmektedir. Şeriatla başlayan sülûk hakikatle en üst noktaya varır ve burada sülûk yakîn makamlarını elde eder. Hakikate ermek zat ve sıfatıdır:

Evvel şerî'ati bilüben gir tarîkale
Tâ irresin hakîkate zât u sıfâtıla (121/2)

Şeriatı iyice bilmeden hakikatten söz etmek "kuru lâf üfürmek"tir:

Şerî'at bilmedin müşkîm hakikatdeñ ururum dem
Kuru lâf üfürüm her dem ki bir dâna-yı esrârım (12/28)

Şeriatin bâatî olan hakikat konusunda kuruşanlar sözlerini şeriaten uzak söyledilerse yoldan'azmış, bigâne düşmüşlerdir:

İ hakikatden dem uran bî-şer'i'at ırma lûf
Şer'i koyup bid'ate nyan zîrâ gûnu'âh olur (66/8)

Tasavvufteki mertebelere ermek insana Taur'un bir lûfudur ve bu O'nun iskindirindedir. İlahî aşk ile ulaşılabacak bu makamlara, Taur'ı dilediğini ulaştırır. Fasıkların mecazî aşklarını hakikat makamlarına ermeye vesile kılabilir. Aynı şekilde bir zâhidin hakikat makamlarına yakınlığı ve onlara ermesininin takdirini yine O'na atar:

Bir fâsıkı'î meczûm iltûr hakîkate
Bîr zâhidü'ü hakâyıkı'î âlûr mecaz ıder (54/12)

Şâirin, şeriat şehrinde tasavvuf sultanı olarak gördüğü şeyhi Hoca 'Alî aynı zamanda hakikat dedisinde yüzen bir şahsiyettir:

O! şehr-i şer'i'atde şehneşâh-ı tasavvuf
O! bahr-ı hakîkatede yüzen lem-yézeliçür (24/2)

2. Seyr ü sülûk

Seyr ü sülûk, tarikatte takip edilen usul demektir. Sülûk, Allah'a vâsıl olmak için Hz. Peygamber'in ahlâkı ile atılâklanmaktır. "Sülûk ehline sâlik, sâlikin takip ettiği yol ve metoda meslek, manzile ulaşan sâlike ise vâsıl ismi verilir"⁴⁵⁸

Sülûka yönelen kişi: "tecerüd menzili"ne azm etmiştir:

Çün tecerüd menziline 'azm idüp girdi yola
Yükünü yeynildibilen kayd-ı hâmmûlî nider (58/7)

Kemâl Ümmü. Seyr ü sülûk tabiri yerine "seyr ü sefer"i kullanır. Mak-sat, Lâ-mekân makamına emektir. Lâ-mekâna erismek isteyen sâlik, seyr ü sefer kılıp mekânını terk etmelidir:

Dileriseñ lâ-mekâna irişesin sen
Seyr ü sefer kil yûri mekânıñı terk il (43/2)

⁴⁵⁸ Tawqî VED-İ, s. 120

Tarîkat yoluna câmlardan kimsenin girmediğini söyleyen şâir, sülûkta, sâlikin cânsız, âdeti kendini ölü gibi hissetmek durumunda olduğunu ima eder:

Bu yola câmlardan kimse varmaz
Veli cânsız gelenlere salâdur (50/3)

Sülûk için mutlaka bir kılavuza ihtiyaç vardır. Çünkü kılavuzsuz menzil alınak imkansızdır:

Yalduzun menzile irmez kişi
Bir kılavuz âîa yol gösterirnedir (96/4)

Tarîkat yoluna giren kişi mürid olma tutarak tevbe eder. (91/28) Her bir işi kendisine göre değil de "atıların ögüdüne göre" isler. (96/5) Sülûk esnasında yükselerek makamlara ulaşan yol erinin Hüma kuşu gibi olan canı İâ-mekân'da seyreder. Burada Hüma kuşunun yükseltilerde uçtuğu fikri benzetmeye vesile teşkil etmektedir:

Her nefes cânımı hüması lâ- mekân seyrini kalır
Gerçi nefsum baykuşu giçmedi bu vîrânen (99/2)

Seyr ü sülûkta, yol erinin her makamda yaşadığı tecelliler, onda değişik izlenimlere ve hâllere sebep olur, halden hale geçer:

Gâhî agar 'îsî gibi göklere seyrî ider göği
Gâhî yiri Yusuf'layın zîr ü zemin ü çâh olur (64/11)

Sülûk esnasında gönül hiçbir yerde eğlenmez. Sürekli seyr halinde olduğundan bir menzilde, bir makamda karar kılmaz:

Bir yird e hiç ârâmı yok çevre yaña seyrâm çok
Bir yir kan kim ol bâta bir tebza menzil-gâh olur (64/12)

Tarîkat yolunun belirleyicisi mutlak hakim olan Taarrî'dir. Bu yolu, bütün ruhların Mâlik'i olan O açmıştır. Vasil makamına ermek, sâlikin tek başına gayreti ile mümkün olmaz. Her sâlik için Taarrî'ne yardım gereklidir:

İ yoluñ hâdisi mülküñ mâlîki
Sen yitişdür menzile her sâlikî (7/86)

Menzile ermek, sâlikin vâsıl makamına ermesiyle mümkündür. Bu aynı zamanda vadedilen ahiret devletlerine de kavuşmadır. Bunun için de dünyadan kaçmak, yolda ısrarlı olmak gerekir,

Âhiret devletlerine dünyeden kaçan yiter
Yolu koyup gûlânyâr menzile kaçan yiter (47/1)

Sülûk yolunun sermayesi sıdk ve safâdır. Buntarı sahip olmak sâliklerin ilk vasfı olmalıdır.

Bu yolda vü ol ilâle evvel âhî
Bizim ser-mâyetimiz sıdk u safâdır (50/6)

Sülûk etmenin birinci gayesi nefsi arzatlardan ve dünya kayıncıdan kendini kurtarmak, bu cihanın en küçük bir zartesine bile meydanmemektir. Ne güzel maylar, ne güzel ton (elbise)lar, ne makam ne mevki sâlik için birşey ifade eder. (58/8) Sülûk adabında ilk iş, yol erinin üzerindeki ağır dünya yüklerini atmasıdır. Zira menzile ermesi için bu şarttır. Bu manada insan için en az da beş da yük sayılır:

Hiç yol eri ağır yükle menzile yitmez
Yükdür ser-i cân dâbı sebûk-bâr gerekdür (52/11)

Kayduñ kes ki menzile yitesin
Çün ağır yüklüler yola döymez (73/1)

Bir kula nazar kılınrsa sâlikin yolu bağlanır:

Bir kula kalma nazer kalma girü
Yohsa bağlar yolunu ol ince kul (88/4)

Şâir, Mesîh'in göçe yükselişi esnasında (üzerinde dünya metâi olarak bulunan igtessinin kendisine ağırlık teşkil ederek manevî mertebelerde belli bir yerde kalmasına vesile olduğunu bildirir:

Yükünü yeynildi gör ü yol eri
Kim Mesîh'e igtessî oldu sakıl (88/5)

Sülûk yolu oldu'ça potin bir yoldur. Bütlerce insan ve tarikat erbabı bu yola yönelmiş, fakat çok az bir kısmı maksadına ulaşabilmişler. Şâir, sülûk erbabına "Bu yolu kolay sanmayın" diyerek zorluklara dikkat çeker:

Sad hezârân kârûbân bu yolda cân virdi henüz
Kim birisi menzîl aldı bu yolu sanmanî gûzâf (75/6)

'Terk ve tecrid makamlarını yaşayan sâlik, sülûkunu tamamlayıp fenâî'îlahî mertebesine ulaşır. Şâh bunu "suyairmek" olarak isimlendirir. (117/3)

3. Cehl

Cehl, menfî kavramlardan biridir. Divân'da cehl, imanî bilgiden yoksun olmak şeklinde değerlendirilmektedir. Bu da kişiyi her işten alıkoyar.

Ah ki mülâyâ'ni yârde cehlile harç eyledüm
Bunch 'ömr ü sâi ü mâîl (neccinâ minnâ'â nehâf) (10/13)

Kişiler câhiliyetleriyle övgüye layık olamazlar. (131/35) Cehalet kerâhî-ğinden kurtulmak, ilimle mümkündür. (76/5) Cehaletle iddiada bulunanlar, ayet ve ahbâr(hadis)la delil gösteremediklerinden, sözlerinde itibar olunmaz. (131/36)

Cehaletin bir insanda bulunması da Tanrı'nın takdiriyedir. (54/19) Müşîd, tarîkate yeni giren mühlâdinin cehlîni yabanî bu ağacı budar gibi budar ve yerine ilim aşılar.

Müşîdî tag ağacıdır müşîd zâa bâgubân
Kim budar cehlîle zerkm 'ilm ü ihlâs âşkr (61/19)

Şâir, minâcât ifadesi taşıyan beyitlerinde, cehaletten kurtulması ve ilimden haberdar olması için Tanrı'ya yakarır:

Cehâletden bizi kurtar İlahî
'İlimden kıl âzâb estâğfır'ullah (16/6)

4. Cömertlik; Schâ

Cömertlik ve scha, Divân'da yüceltilen güzel huylardan biriy. bir üne sahip olmak ya ilimle ya da cömertlikle mümkündür: "Dünyâde 'ilm ü schâsuz nâmilidâr olmaz kişi" (131/37) mısrası bu görüşün ifadesidir. Cennet ve diğer umânlar cömert olmak zorundadırlar:

'Âşık-ı sâdik şûâ dîrler ki terk-i bahtı var
Cennet ü dizâr umanlar nîta cevniyerd olmaya (125/6)

Şehasız ibadet ve zikrin faydası olmaz. (85/12) Sâir şehanın her hayır ve ibadetin başında geldiğini söyler:

Her hayr u tâ'at u hünerlî başıdır şehâ
Nîdâr kerâmîti kişîye tek kerem gerek (83/9)

Muhim Tanrı yolunda "schil" adonlere, Kevser havuzu vadedilmiştir. (88/18) Şeha, Hz. Peygamber'in güzel adetlerindedir. Halka lütuf ve şehasiyla örnek olmuştur:

Anuñ bakında Hak dîdi (Hu'kun 'azîm) kün
Dâyim şehâ yû hulkûla hulf idi 'âdeti (23/62)

İbrahim Peygamber, cömertliği ile Allah'a yakınlık makamlarına ulaşmıştır:

Ol nûr-ı Halîl'e hem od oldı gülîstân
Hem kıldı ol şehâvetilç hol ziyâfeti (23/12)

Halkı, aşıyla doyuranlar Hakk'a âşinâ olurlar. Onların cömertlikleri sebebiyle malları azalmaz, aksine artar:

Âşinâ olur Hak'a halkı toyanan aşına
Artar ol günden güne bâşâ ki alçık aşına (39/1)

Kişi, gücü oranında Tanrı rızası için aklı doyurmak, yalınları doatmalıdır. (109/22) Bugün varlığından açlara ikramda bulunanlar, yarınlâhî yiyeceklerle ulaşacaklardır. (100/14)

Yagû bulı toyor kânü açları
Dilerseñ ki üstüne mînmet yaga (37/4)

Cömert kişilerin en müteyazî ikramları, bâbillerin bal ve yağdan daha değerlidir:

Bîşiddir belvâdur ol cevniyerdân arpa etnegi
Bal ü yağdan bahillîti ger çiğî ger bîşiddir (55/6)

5. Dünya

Kemâl Ümmî, dünyayı sürekli olarak aşağılar. Ondan hep olumsuz bir unsur olarak söz eder. Erenler dünyayı sevmemiş sürekli yermişlerdir. Zira burası kurulacak, eğlenecek bir yer değildir:

Eren çü sevmeydi dünyâyı sevmiş son dahi yir
Değildür zira ârâm idesi yir bu yir (69/1)

Şâir, "dünyâ" kelimesini "dün-ya" cinsî şeklinde kullanarak onun lutsam azla besleyip sonra yediğini ifade eder:

Amûl-i çün bînuû adı olupdurur dün-ya
Ki tuz ü nâzile besler veli dün-er güñ yir (69/2)

Dünya, insanı gaflet uykusuna yatırır. (16/7) Bu dünyada çok gülenler ahirette ağlayacaklardır. (46/31) Dünya dostları da, ütopla kendisi gibi vefasızdır. (59/12) Dünyanın önüne karşılık "ukbâ" (öteki dünya) bâkîdir. (1/79) Fânî dünya ne boğs ne hükümdara kalır:

Niçe yapıp düzevüz ev ü hâne
Çü dünyâ ne hogs kalur ne hâna (1/78)

Şâir, dünyanın lezzetlerini bala benzeterek ona parmağını bacakların başına bmlere atarak iştâhını veviz bir şekilde dile getirir:

Başına bir demde bîñ âru üçer
Her ki dünyâ balına bannak bana (38/4)

"Saray" (25/1), "hayır tohumu saçılacak bir tarla" (41/3) gibi olumlu benzetme nazırları bulunmasına rağmen dünya, genellikle olumsuzdur.

Zemin, halkı yutan bir ejderhadır:

Neçür misâli zeminûñ bir aq ejderhâ
Ki halkı yutmagılı olmañ yû olmaz şir (69/3)

Dünyaya gereğinden çok emek vermek, buz üstünde bina yapmak gibi birşeydir ve akıllı insanın yapacağı bir iş değildir:

Gâfil düşünsen ne yaparsın bir fenâyı
‘Âkıl kişi urur mı buz üstünde binâyı’ (138/1)

Benzetme tasavvurunu bir kere doğrudan doğruya hadislerden almıştır ve Hz. Peygamber’in kendi ifâdeleridir:

Hubb-ı dünyâ şarîb-ı Şeytândır
Mustafâ şöyle dir (ale’l-rahkâk) (78/18)

Dünye sevmek her hafîzuñ başıdır dir Mustafâ
Terk it anı gay totarsañ hükümî albârımañ (85/35)

Mustafâ dünyâya köprüdür giçtû yapmañ dîdi
Köprü üstünde ‘imâret pâyîdâr olmañ kişi (121/10)

6. Fenâ fi’llah, Bekâbi’llah

Cihânda misl-i garîb ol ya yol geçici gihi
Dahi ölümden öñ öl ehl-i sinfeden sayıl (90/10)

Tasavvutta fenâ fi’llah, sâlikin zikir, tefekkür ve riyazet ile beşerî sıfatlarından sıyrılması; Bekâbi’llah ise Fenâ fi’llah’tan sonra Allah ile olma halidir. Bekâbi’llah makamı sûtûnün bir damla mesabesindeki varlığının Vahdet denizine kuhlmasıdır.

Kemâl Ümmî doğrudan bu iki terimi kullanmaz. Çoğu kez ‘fenâ ve bekâ’ kelimeleriyle ifade eder. Şâir daha çok, Bekâbi’llah makamını, “bekâ dirlik (ebedî var olma)” terimiyle, Fenâ fi’llah’ı da bir hadis mealine dayanarak “Ölümünden öñün ölüp uçmak” olarak ifâde eder:

Kapan ıresin bekâ dirliğe sen
Ölümünden öñün ölüp uçmadan (81/8)

Bilindiği üzere tasavvutta sâlik için fenâ fi’llah mertebesi, bekabi’llah’a geçiş için gereklidir. Fenâ fi’llah ise, daha önce Fenâ fi’s-Şeyh, Fenâ fi’-Reşûl makamlarını yaşayan sâliklerin erebileceği bir maktır. Dîvân’da bu makamlarla ilgili net bilgiler bulanamaktayız. Ama pürüzetsiz bir şeyh sevgisini (bkz. Şeyhleri; Bazı Mutasavvıflar), engin bir Peygamber muhabbetini (bkz. Muhammed Peygamber) her vasile ile ifâde eden şâirin bu makamları da yaşadığını kabul etmekteyiz.

Kemâl Ümmî, aşâğısı bütün işlerin, revakkülle Taarr'ya ismarladığını, kendisinin cedit var (Bekâbî'llah) olabilmesi için yok ve fânî (Fenâbî'llah) olması gerektiğini söyler:

‘Âşık oldur kim için Ma‘yûkî‘ ismarlar kamu
Yog u fânî olınayınca bâkî var olmaz kişi (131/5)

Matlak ve tek “Mevcûd”u bulmak isteyen sâlikin, vücudundan geçmesi, onu yokluğa tebdil etmesi gerekir:

Maksûdî gör buyusa ki Ma‘bûd’ı bula ol
Mevcûd için be-kullî vücûd ‘âdem gerek (83/8)

Gönlü gözü açık olupta bu dünyada iken hazırlık yapanları, Kelime-i Tevhîd’i söyleyenler fenâyı bekâyı çevirirler. (4/19) Maksadî Fenâbî'llah olanlar, sıdk ile bu yola azm edince gözlerinde beyin de sıpatının da bir değeri olmaz:

Sûkula fakr u fenâ yoluna ‘azm ildûlîse
Ne işhûdür senûl sıyrık beg ü ispâhî gûrûl (89/34)

Dünyaya bağlananlar bekâ mülkünü harap kılmaz, fenâ mülkünde mimar olunsalardır. (12/8) Bir çok bulgün ve fen sahipleri olarak dünyadan göçmüşlerdir. Ancak âşıkın gayreti yaşarken, hayatta iken ölmek, Allah’ın varlığında kendi varlığını yok kılmaaktır:

Bu feñn içinde bul fakr u fenâ kim
Nıçe ‘allârne fennân kundu göçdi (127/37)

Kemâl Ümmî, ‘Attâr’ın Mantıku’l-Tayr’ından ilham alarak fenâbî'llah’ı “Simurg”a emek olarak değerlendirdi:

Kimse hiç Simurg’a ırinez uymayınca hûdhûde
Pes ne bilsün degme kuş kın kancanudur Kûh-ı Kâf (75/7)

Dîvân şiirimizde de kullanılan bir ibareye yer veren şâir, fenâbî'llah mertebesini “gerçek yoksulluk (‘âdem-i aslî)”a emek olarak değerlendirdi:

(Savâdî'l-vechi fî'd-dâireyni)⁴⁹⁵ ya'îd
Ki ak'üzde yaraşur kâra bânler (65/9)

Fenâfî'llah, aşıkın Dost'una vasil olmasıdır. Bu kavuşma, şem' ve pervâne ilişkisi ile ifade edilir:

Kendüyi pervâne çün kim şem'a urd'ı yandı hoş
Dostla vasil oldı ayrık perri vü bâli u'îder' (58/12)

7. Fakr

Fakr yoksulluk demektir. Divân'da bu anlamının dışında daha çok tasavvufî bir terim olarak kullanılmıştır:

Fakr "... zâhiri olarak yoksul bir hayat sürmek olduğu kadar, kişinin fenâ fî'llah'a ulaşmak için yapacağı bir takım mücahedeler ve geçeceği makamları ifade eden bir istihlaktır."⁴⁹⁶

Bütün şifflerde olduğu gibi Kemâl Ümmî de Hz. Peygamber'in "Yüksullüğüm övünmedir" mealindeki hadisine (bkz. Ayetler ve Hadisler) uygun olarak yaşamayı kendisine düstur olarak seçmiştir. Ancak bilindiği üzere heradaki fakr, sıradan bir "yoksulluk" değil, tasavvufun özünü teşkil eden bir prensiptir.⁴⁹⁷ Kemâl Ümmî de fakr'ı aslaade bir yoksulluk olarak almaz. O'na göre fakr, erişilmesi güç bir makamdır. Birçok insan yoksuldur ama her birinin makamı "fakr makamı" değildir:

Kan'u yoksul makâm-ı fakra fîmez
Dâni her burka giyen Edhem olmaz (72/18)

Fakr içinde sâfilere için en büyük zenginlik kaynaklarından bir Kelime-i Tevhid'dir. (4/25) Yol erinin fakr ve acıyağı ne kadar çok olursa olsun gönlü

⁴⁹⁵ "Ak'üzde de yoksul kâr olmak, demekse de durum tam tersioldür. Tasavvufa Fenâfî'llah'ı ifade eder. Başta ve sonda, içte ve dışta, dünyu ve ahirette vâcûda yok şmedür" Pala; DŞS, s. 437.

⁴⁹⁶ Güzel, "Ahmed Yesevî'nin Fakr-nâme'si ile Hacı Bektaş Veli'nin Makâlat'ında Dört Kapı-Kırk Makâm'ın Mukayesesi", Hacı Bektaş Veli [Dergisi], Yıl:2, Sayı:2, Ankara, 1995, s. 8.

⁴⁹⁷ Güzel, "Ahmed Yesevî'nin Fakr-nâme'si ile Hacı Bektaş Veli'nin Makâlat'ında Dört Kapı-Kırk Makâm'ın Mukayesesi", Hacı Bektaş Veli [Dergisi], Yıl:2, Sayı:2, Ankara, 1995, s. 6-12.

dünya nimetlerine düşmez; zamanının beyleri ve sıpahilerinden birşey bek-
lenmez:

Ne deñiz 'aczi vü fakrı olursa yol erimñ
Ne göñli mîlâ vü ne hil'ât u küllâha düşer (59/14)

Sıdkıla fakr u ferdâ yolına 'azm idlûlîse
Ne işüddür senüñ ayruk beg ü ispâhi göñlî (89/34)

Fakirlik öyle bir değerdir ki onun yanında şâirlerin beyitleri de, şiirleri
de bir anlam ifade etmez:

Eş'âr yolundan atıñı yar gerekse
Var fakrıla fâhr cyle çi ebyât ü çi es'ûr (45/13)

8. Gurbet, Fırkat, Vuslat

Sûfilerin dünyasında gurbet, fırkat ve vuslat kavramlarının mecazi an-
lamda özel bir yeri vardır. Vâhdet-i Vücut telakkisine göre bütün varlıklar
gibi insanın esası da Hakk'ın kendisidir. Ezelden Hak'la birlik halinde bulu-
nurken, Eflak Meclisi'nden Cemâlü'llah'ı görüp âşk olan insan, dünyaya
geldiğinde nasıl vatanından ayrılıp gurbete düşmüştür. Dünya, mutasavvıf için
bir gurbet, mutasavvıfı cennet ise bir konaktır:

Garîbem gurbete düşdüm ilümden
Za'ifem nesne-ne gelmez clümden (97/1)

Gurbete düşdüm bentim bu yurum ü yurdum degil
Âsl u bünyâdum ilüm za'îmânım ayrukdur benüm

Lâ-mekândan geldüm üş kondum girdi göçsem gerek
Ten kafesdür bunda cânım kuş konukdur benüm (95/8-9)

Dünyaya göçen âşk, bir zamanlar, "lâ-mekânı" ile yaşadığı "va-
tan"ından uzak kalmış, oman sevgisini unutmuştur:

Lâ-mekânî sen unuttuñ vatanıñ sevgüsini
Ki degil Ümmü Kemâl ilî bu meskende göñlî (89/31)

Gurbette fırkat söz konusudur. Şâir fırkatten başka fırak ve hasret ka-
lınelerini de kullanır. Süfi bu fırkatten her zaman yakındır. Kemal Ümmü,

gurbet, fûrkat ve vuslat terimlerini yukarıda ifade edildiği üzere tasavvufî manalarıyla kullanır.

Niçeye deyin elünden bu Kemâl Ümmü senâ
Fûrkat ı hasret odına tutuşup yuna gönül (89/19)

Hasretten âşkın canı kul gibi iacsluş, fûrkat ve gamla gönöl daralınışır. (1/31-32) Elest Meclis'inde gördüğü diğama bayalıyle her an ayrılığın acısını içinde hisseder.

Gelür her dem hayâlde bizi yakai
İçimüzi fûrkatı odı yakar (1/33)

Vuslat, Mutlak Sevgiliye kavuşmadır. Mutazzevîlar vuslata ölümle ermişler, ölümü de "bayram, doğuş" olarak değerlendirmişlerdir. Mevlânâ'nın ölüm yıldönümü törenlerine "Şeb-i 'Arâs (doğuş-zîcâl gecesi)" denmesinin sebebi budur.

Kemâl Ümmü, vuslata vasile olan ölümü "bayram" olarak görür. "Bayramıdır ölüm günü güçek 'âşkların" mızmasıyla ifade ettiği bu görüşünü, âşkın canını "kurban" olarak gölünmesi mecaziyla destekler. (56/15)

Şair, vuslatı bazen de su ve şarap olarak ifade eder:

Demidür vuslat âbına yakasın
Nice bir fûrkat ödünâ yakasın (1/49)

Şarâb-ı vuslatın içmek gerekse di zikr it
O Hâfika'l-'inabı Lâ ilâhe ille'llah (4/47)

9. Halvet

Halvet, "Şeyhin emir ve teosibi ile müridin karanlık ve dar bir yere çekilip ibadetle vakit geçirmesi... istalah olarak Hak ile gizli konuşmak demektir."²² Bir başka anlamı ile halvet; zâhirde

²² Enlinci, T1, s.79.

halk, bâında Hak ile olma, kesre ile vahdeti yaşama durumudur. Kemâl Ümmî halvet'i her iki anlamıyla da kullanır.

Halvet, Hak ile beraber olmanın vazgeçilmez yollarından biridir. Bu dünya ile ilişkisini azaltan ve kendisine yapılan telkinler doğrultusunda ibadet eden sâlik, nefsin tezkiyesi ile birlikte kendi içinde de bir derinleşme kaydeder. Şâir bunun idrâki içinde, kesreti temsil eden halktan uzaklaşmayı öğütler:

Vur halvet ihtiyâr içe gât kim ilâhîy-kemî
Birdost vursa düşmeni tokzan tokuz gibî (132/17)

Halvete giren sâlik, günlük kötu duygulardan temizlemirse, çile ve halvetten zevk alamaz:

Gâhîmî kibe ü riyâ gıvârlarından hâli ki
Tâ ki lezzet vire saâa çile halvet-i'fikâf (75/2)

Halvet sırasında sâlikin gönlü sürekli nefisle mücadele halindedir. Bunda zaman zaman başarısızlığa uğramaktadır:

Bir nefes halvet içide bileme hem-dem iken
Bir nefes taşra kaçarsın yine bâzârı göñül (89/51)

Halvette sâlik gönlündeki nefseni arzulardan "Lâf" kılıp aşka gark olarsa, Nefs mücadelesinde başarılı olamıyacak ile gerçek yol ort olmaya layık olmayacak bu noktada zaaf gösterirler:

Halvet içre âşık ü aşık velî
Solhet içre âşk-ı mestânesin (107/4)

Halvette kendini arındıran sâlik, tedrici olarak tecellilere kavuşur. Artık âlâhî sırları görececek, vahdette erecek kadar mesafe almıştır. Bu noktadan sonra halvette "Dost"ıyla beraberdir ve araya arlık hiçbir şey sığmaz:

Kemâl Ümmî ko ki ol dostdan arlık
Bugün bu halvete deyyâr sığmaz (71/11)

10. Havf, Recâ

Havf korku, recâ ise ümit demektir. Dîvân'da Türkçe karşılığı olan "korku"nun yanı sıra havf kelimesi sıkça "hatâr(tehlike)"la birlikte kullanılmaktadır. Recâ da "ümit" kelimesiyle ifade edilmektedir.

Yel eri korku ile ümit arasında olmalıdır. Havf'ın anlamı, aykırı davranışlardan kaçınmak, recâ'nınki ise göçer yattıkça ibadet yapmaktır. Korku ve ümit arasındaki denge mülâhidir. Kemale Ümmü, korkudan ümide geçişi, Taurî'ya sığınmakta bulur:

Kama yirlerde senden korkarım hem
Yine sensin Penâh estagfır'ıllah (16/3)

Kelime-i Tevhid insanı korkulardan kurtarıp ümitli olmaya sevkeder. (4/35) "Tanrı'nın rahmetiâden ümit kesmeyiniz" buyruğu da, şair için bir recâ vesilesidir:

Çü Hak (lâ taknetü min rahmeti'illah)
Buyurdu bir ümitlülüz şûadur (49/13)

Korku ve ümit arasında olmanın sebebi, Şaire göre âkîhedin ne olacağını bilinememesi, yalnız Taurî'nin takdirinin belirleyecek olması inancından kaynaklanmaktadır:

Bize bu havf u hatâler yirinde ne gûlmek
Çü bilmezüz ki soñ uci neyê iter âhvâl (87/26)

11. Hilm

İnsandaki iyi hasletlerin önemlilerinden biri olan hilm, başkalarına yumuşak muamele etmek anlamındadır. Tevazu gibi insandaki toprak unsuruyla ilgili hasletlerdendir. Topraktan yaratılan Âdem Peygamber, hilmî ile mukbül ve mükerrem olmuştur:

Hilmile Âdem mükerrem oldı hem
Kibûle Şeytân mirdûd u zelîl (88/12)

Hilm içre bizi pâk idü zevkûl suyla yu
Şeykûl yilini esdürü "ışk oduna yandır (9/12)

Kemâl Ümmî, Muhammed kelimesinin Arap alfâbesindeki harflerini kendisine göre yorumlarken "h" sesinin Hz. Peygamber'in hilmine işaret ettiğini söyler:

Müneyne mürşid olmuş anuñ Ha'yı hilmaile
Okur halâyıkı Hak'a Dâl'i delâleti (23/65)

İlim sahibinin ilmiyle birlikte bilmi yoksa, öğütlerinin halkı etkisi olmaz:

Her künûñ kîm 'ilmi birde bilmi yok kılcaz 'âmeñ
Halka hiçte'siri yokdur pendinñ gâfârınuñ (85/31)

12. Himmî

Himmî, Divân'da sâlikin Allah'a, mürşide ve kulları hizmetini anlatırında kullanılan bir kavramdır. Himmî "silah, ışık, at ve cüriyâ" mecazlarıyla verilir:

Sâlik, sıdk ile tevekkül atına binip himmeti kendisine silah ve ışık edinir:

Sıdkıla gel tevekkül âhuñ bin
Hem idin himmeti silâh u ışık (78/5)

Tahüret çevşanı himmet silâhuñ
'Amel soytın kuşan u gey takın dur (57/4)

Âşık, Dört kapının her birindeki merhalelerin zorluklarına himmetinin ziyadeliği ve gönlünün genişliği ile katlanabilir:

Şer'atde tarikatde hakikat
Tarikmez himmeti böl göñli gûñler (65/2)

Gerçek âşıklar bu fânî dünyada yaparlar yapmaz, var olanları terk ederek vuslata ermek maksadıyla himmet atını huzla hedeftâ doğru sürer:

Yapıñuz bünyâcñuz bu köñri özre fânîdür
Güçñ andan Hakk'a kaçñ himmet atñ çapñuz (70/4)

Hizmet, diğer anlamlarıyla murşidin müridi tevccühü ve yardımıdır. Her işte hazır ve nazır olan Tanrı'ya güremeyen salık anadan doğma kördür. Görebilmesi için tabib mesabesinde olan murşidin, müridin gözlerine hizmet etmesini çekmesi gerekir. Bu, murşidin müridi hammetidir.

Güremezseni tabib işte ki senün
Çeke gözünü hizmet tıltıyâsın (100/5)

13. İki Cihana Üç Talak Vermek

Şâir, "iki cihân, du cihân, du 'âlem" tamlamalarıyla bu dünya ve öteki dünyaya kasteder. Dûnya, 'ukbâ kelimelerinin yansımaya sık sık dünyayı "bunda", 'ukbûyâ "kında" kelimeleriyle karşılar.

Hz. Peygamber iki cihandan feragat etmiştir. (23/45) Gerçek pîrler de yalnız "Bir'i severek iki cihandan usananlardır. (38/10) İki cihanda Tanrı'dan başkasına meyletmek âşklar için bir hatadır. (50/5)

Talak virmüşdürün incedân-ı Mevlâ
Du 'âlem varlığını derhemine (123/8)

Gerçek âşklar ve dervişler, Tanrı'nın dizanını sevdükleri için iki cihanın hevesinden vaz geçmişlerdir. (87/39) Bu vaz geçiş "terk" ile atakalı olup "iki cihana üç talak vermek" gibi orijinal bir ifade ile ortaya konulmuştur:

'İşkâ tatıp virdiler iki cihâna üç talâk
Ol Bir' ün çün sevdiler dizârını dervişler (62/2)

Bir'i seversefi iki cihâna vir üç talâk
Dörd aşı biş hissi ki altı cihâta (121/3)

14. İhlâs

İhlâs, inaçlardaki samaniyet, Allah'a bağlılıkta dürüst olmak ve riya-dan uzak bulunmaktır.

Kernâl Ümmü'ye göre, ibâdet bağının ağaçlarının meyve vermesi için "ihlâs geçmesi"nin suyu ile sulanmaları gerekmektedir:

Dem-be-dem suvermeyince geçme-i ihlâsı
Yinişi bitmez 'ibâdet bâğının eşârını (85/7)

Riyâsız ve iblâşh olarak Kelime-i Tevhîd'i söyleyenlerin dilekleri kabul olur. (4/20) Onlar nereye varsalar kademleri miharektir. (4/153) Zâhidler anı ihlâs sahibidirler. (7/123)

Kemâl Ünânî, ihlâs konusunu, tasavvuf ve tarikatla ilgili hususları ön plana çıkararak işler. Bu dünya pazarda, zail kâın olan odunlar her varlığından geçenlerdir:

Asşî şular itdi ki bu bazarıñ içinde
İhlâsla her varlığını yonâ sayandır (9/7)

Tarıkata yoni giren tâlib bir yabanî ağaç misalidir. Müşîd ise Bağban olarak öna ilim ve ihlâsı aşlar:

Müşîdî tag agucıdır müşîd aña bağbân
Kîm budar cehlile zerkm ilim ü ihlâs aşlar (61/19)

Divân'da, tarikat ehli olanlara dış ve içlerinin ihlâs bakımından birbirine uyumlu olması gerektiği üzerinde ağırlıklı olarak durulmakta, şâir konuya kendisi açısından da bakmaktadır. Sûfî, riyasını ihlâsa döndüren, dış ve içini ihlâs ile birleştiren kişidir:

Sûfî şulâdiler kim ola kalbi safâ hem
Tutmayâ küdüret döns ihlâsa riyâsı (130/9)

Bâtinında kavû dervîşün ki ihlâs olmadı
Zâhirinde kuru zerke u hırka vü şâh nîder (58/9)

Bâtinum zerke henüz ihlâsa tebdîl olmadı
Gerçi hırkam zâhirüm rengini tagyîr eyledi (128/7)

Hergiz ihlâsla aşılmaz adum
Zerkula balk içinde meşhûram (93/5)

15. 'İlm

Dîvân'da ilm üstün tutulan kavramlardan biridir. Cehaletle karşılaştırılarak yüceltilen bu kavram, kişinin sosyal statüsünü belirleyici özelliğe sahiptir. Şâir bunu şu mısrasıyla ifade eder: "İlmile olur kizide her şeref" (76/5)

Kemâl Ümmî ilmi, dünya ve ahiret "bîlîsi" olmak üzere ikiye ayırır. (32/6) Dünya bilisi zâhiri ilimleri, ahiret bilisi bütünü ilimleri ifade eder. İlim ve cehî birbirinin zıddı kavramlardır:

Hîç mesel yönünden olur mı berâber bir değil?
'İlmü cehâli hakkı u bâtul hayr u şer nâ-bih ü bîh (6/10)

İlmi olanlar ağırlı ederek Hak'a erişebilirler: "İlmü' vansa var 'amel eyle Hak'a eriş" (112/8) İlim ehli olanlar ehl-i dânişdiler. Dünyada iyi bir ad kazanmak ilimle mümkündür. (131/37) Bütün erdem, sahipsleri, mamevi hakından yüksek kimseler ilim ve ibadetleri ile menzile emişlerdir. (76/6)

Şâir, bir münacat beytinde cehaletten kurtarılması ve ilimden baharlar etmesi için Tanrı'ya şöyle seslenir:

Cehâletden bizi kurtar İlâhî
'İlimden kal üğâh eştâğırû' İlâhî (16/6)

Kemâl Ümmî, ilmi öğütlemesine rağmen rek başına kurtarıcı ve erdici bir unsur olarak görmez, "emin olmu" diye ikaz eder:

'İlmü'le vü zühû'le tekye urup
Olma emîn mekr-i Hudâ'dan sakın. (108/5)

16. Kahr, Lutf

Allah'ın Celal sıfatının tecellileri "kahr", Cemal sıfatının tecellileri "lutf"tur. Sâlik, sülûkunda çevreden gördüğü kâd ve iyi tezahürleri, Tanrı'nın kahr ve lutfi olarak değerlendiren. Bundan dolayı halkı ne kızır ne danılır:

Kahr u lutf Hudâ'dan sîlarsa
Halka her işde ne kâki ne tank (78/13)

Aşınız sâlik için kahr da lutf da güzeldir. Çünkü her ikisi de Tanrı'dandır. Cemâl sıfatından zâhir olan lütf ve vefâyı etmek için, Celâl sıfatından zâhir olan kahr ve cefâyı katlanmak gerekir. Kemâl Ümmî, lütf etmek isteyen sâlikin kahr ve cefâyı "aş (yemek)" edinmesi gerektiğini söyler:

Geçir kim indî bir lutf u vefâyı
Aña kahr u cefâ'ş olmayınca (115/10)

Tanrı'nın kahr ve lutfunu en güzel misal, mevsimlerdeki. Tabiat tasvirlerinde şâir kış kahrı, bahar ve yazı lutfı karşılık sayar: "Niçe kıldı fâzı/ Birde kahr lutf u kış yaz" (31/1) mısrası bu temsili ifadeyi olarak zikredilebilir. Can gözlü açık olanlar bu temsili anlayabilirler.

17. Kanâ'at

Kanâ'at, kişinin ihtiyacı miktarıyla yetinmesidir. Şâir kanaati bir "hazine", bir "san'at" ve "kerbet" olarak ifade eder:

Eger hazâyin-i bâkî gerekse Ümmî Kemâl
Saña kanâ'at u sahrı idini gör pişe (120/11)

Bâña ayrık sanâ'atden ne ası
Niçemü kim kanâ'at pişem olmaz (72/27)

Çok peşimân yiyisersin asısız
Kim kanâ'at şerbetinden içmedüñ (81/5)

Kanaat etmek, Hz. Peygamber'in meziyetlerindedir. Tanrı ezelden üstünlükler vermişken O, fakirliği ile övünmüş, kanaat ve sabırla ikûla etmiştir. (30/16)

Levlâk inışmış iken aña Tuñ'dan hitâb
Fâkr ile fâhr idenli vü sabr u kanâ'atı (23/39)

Bâkî hazine bulmak isteyenler, kanaati kenâ'etlerine sarat edinebeldirler. (76/3: 87/9) Kanaat hazinesine erenler ne susar ne de acır:

Her ki buldı kanâ'atüñi gencin
Ayrık ol ne susadı ne açdı (126/11)

Kanaatin tadını alanlar şeker ve balı isemezler. (88/1) Haramı yeme ve içmeyi kendine meşgule edinenler hüsrandadırlar. Şâir bunlara "Hiç kanâ'at şerbetine burnağıdı baınmadı!" (82/4) diye hatırlatmada bulunur. Çok yemek ve içmek de haram mesabesindedir (91/37) ve kanaat düsturuna ayımaz.

Kemâl Önmî, mal ve nîkân insana gerekî olanından fazlasını terk etmesi gerektiğini söyler. (75/4)

Müsrî olma var kanâ'ut kıl ki şol il nefsüñe
Bir 'abâ kâfiñile bir pâre kırı nân yiter. (47/31)

Kanaat ememenin hesabı vardır ve birgün sorulacaktır:

Gör hisâbından 'azâbından kılarsañuz haçer
Peş kanâ'at kılıbco az nesen birle harinuf. (85/13)

Kanaat ederek bütün varlığını yokluğa vererler bâkî hazinelere ererler. (47/5)

Kanâ'at eyle dilersenî kim iresin gence
Mübcedel eyle kama varlığını yokluğa vir. (69/5)

18. Kerâmet, Keşif

Keramet, keşif o hâlde söz konusu edilir. Aslında cömertlikle ilgili bir kelime olan keramet Tanrı'nın yardımıyla velilerin üstün haller göstermesidir. Dervişlerin keşif ve kerâmetleri çoktur. (84/12) Keramet isteyenler, Kerim olan Tanrı'ya çokça annalıdırlar. (4/166) Gerçi kendisine Tanrı'nın hidayeti erişmeyenlere mucize ile, kerâmet de fayde etmez:

Her kime kim hidâyet irişmedi Tañrı'dan
Döşmez kerâmet ü kıl u tui'cizâñile. (121/17)

Keramet Lavramı, tek başına önemsenecek bir kavram olarak ele alınmaz. Şâire göre kişiye keramet değil kerem gereklidir:

Her hayr u tâ'at u hânerüñ başıdır şehâ
N'ider kerâmeti kişiye tek kerem gerek. (83/9)

Keramet sahibi olunan aynı zamanda keşif oblidirler. Şâir bunların adına hağışlanma dileyerek keşif ve keramet olma değer verdiğini gösterir:

Ehl-i keşf ü pür-leâzmetler hak
İşleri vecd ü vilâyetler hak (7/117)

Divân'da keramet kavramı, doğrudan doğruya şâirin şeyhleri ile ilgili olarak dile getirdiği bir kavram olarak yer alır. Ona göre şeyhi Hoca 'Ali, katına gelen insanların tuttukları niyetleri, keramet göstererek, bilirdi:

Katına her ki gelürdi ne niyyet olsa bilürdi
Kerâmet bîle kılurdi işâret goft ü gûyinde (25/23)

Nîse kılâm kırı da'vî ki yok da'vînde hiç ma'nî
Kerâmet söyleyem ya'nî ki ma'nîden haber-dâram (12/29)

Diğer yandan gönlünde sırrı ilahîyi taşıyan insanlar bir takım olağanüstülükler gösterirler. Bunlar keramet kabûlinden davranışlardır ve sırrın ifşası anlamına da gelir. Şeyhinin kerametlerinden olumlu bir ifade ile söz eden şâir, sırrın ifşası karşısında müddeilerinin bu hali anlayamayacağını söyleyerek onlardan uzak kalmamasını ügütler, (74/21)

19. Meskenet

Meskenet miskinlik, yoksulluk demektir. Söfîlerce makbul sayılan hallerdendir. Kemal Unvanı şüfîliği meskenet olarak tarif eder:

Çü şüfîlik kâfî vîr meskenettür
Kıldûret mi olur miskin içinde. (119/2)

Meskenet, kibrin terkiyle "kefen tonu" misali bir "ton (olhac)", insanın ayupların kapatan topraktır:

Terk eyile kibri aıdkıla gıy meskenet tonu
An'ol kefen tonu bu hâfîden siyâhî kô (112/13)

Mevt yili esmezdiñ öfidin tevbe suyunda yunup
Meskenet topragı içre işk odına yannadıñ (82/12)

Kibir ve rıya, yuhnağa bir set oluşturdıklarında, salık burtu "meskenet baltası" ile yıkar:

Yuhna sodd olursa kibr ü rıyâ
Meskenet baltasıla tiz am yık (78/6)

Dünyada mal, mülk ve yüksek mevkilerle hod bin olan insan ahirette bunların faydasını göremez. Çünkü ahiret nazarının kıymetli "merâ" meskeni"tir:

Mâl ü şâzlı u câhıla dünyâda hod-bin olma kim
Cey melâ'ı meskeneldür âhiret bâzârının (85/10)

20. Nasihat

Nasihat "hak sözü söylemek (söylemek)"tir. Şâir, bunu "enr ü nehy" çerçevesi içinde ele alır. Nasihat etmek bir mecburiyettir. Hak sözü söylememek, kılıç kınında tutmaktır. Kılıç kınında kaldıkça hiçbir şeyi kesemez:

Kemâl Ümmü, eyit hak sözi örme
Ki kılıç nesne kesmez kın içinde (119/11)

Nasihat, her insana kâr etmez. Bunun için nasihat edilecek kişiler önemlidir:

Kâbiliyyetsüz öğüt tutmaz kırı yirdi söğü
Hem kavakda alma vü burmâ enâr olmaz kişi (131/29)

21. Riyâzet, Perhîz

Riyâzet, nefsin muracabe altında tutulması, cehen nefse galip gelmesi için ten arzularına geri vurulmasıdır.

Riyâzet ve perhîz, fenâîlîlah olmanın alt yapısını teşkil eden "az yemek-içmek, az uyumak, az konuşmak"tan ibaret olan nefis terbiyesini hedef alan uygulamaların bütünüdür ve Hz. Peygamber'in ahlâkıdır. Kemâl Ümmü, riyâzeti, perhîzle birlikte nefsin terbiye ve tezkiyesinde esaslı düsturlardan biri olarak ele alır.

Hz. Peygamber riyâzet sahibi idi. Riyâzet O'ndan: ashab-ı suflayla sirâyet etmiştir. (7/55) Hoca 'Ali, yaşadığı süreçte riyâzete önem vermiştir. (25/25)

Dîvân'da şavîc şarap, şükür yemişi, açlık azık ve sabır karkın. (78/3) Riyâzet ve perhîz ise bir kılıç-mecazi ile verilir:

Sabr ü perhîz ü riyâzet kilicin
Çekûben nefsâf bilini hiçmedûn: (81/10)

Kemâl Ümmî'ye göre riyâzet ancak insanlığın mahsus hır ıstır. Diğer hır ifade ile insan, riyâzet ve perhîzle hayvânî hâllerden uzaklaşır:

Bil âdemîlelîşidür riyâzet ü perhîz
Herân bizüm bigi hayvânîlik-gâha düşer: (59/11)

22. Rızâ

Rızâ, her işte Tanrı hoşnûlluğunu gözetmek, çeşitli tasellilere boyun eğmektir. Şâir, rızâyı en üst seviyede tutmayı "hasa kûlah etmek" deyişile karşılar:

Bittâie "emel kuşuğun kuşatup
Başuâ nızâyı kûlâh itmedûf: (80/3)

23. Sabr

Sabr, tasellilere boyun eğmek, rızâ göstermek, acıyı umarak kabul etmek ahlakıyla Divân'da çokça geçen bir kavramdır:

Cihânda çünki fakîr olduñ indî sabr-eyle
Herâhîretde sakin olma yohsul i "âyil: (90/4)

Şâir sabrı, tek hasma hır gizli hazineye (51/20), perhîz ve riyâzetle birlikte de kûlah benzetir. (81/10) Sabr, ayrıca açlık azığının katığıdır. (78/3)

Sabretmek, kanaatle birlikte Hz. Peygamber'in bir meziyeti olarak sık sık dile getirilir. Hz. Peygamber, Tanrı'nın "Levlâk" hitabına mazhar olmasına rağmen yoksulluğu ile övünü, kanaatle sabır gösterirdi. (20/10; 23/39) Eyyüb'ün sabrı bağışlanmaya vesiledir. (7/63) Peygamber'in arkadaşları da kendisi gibi sabır sahibiydiler. (23/55)

Sonsuz hazinelere kavuşmak isteyenler sabrı kendilerine iş edimelidirler. (120/11) Dünyada mihnete sabretmeyenler sinde(ruza)da rahat yatamayacaklardır. (106/10)

Azu sabretmeyen derviş azmıştır. (1/76) Dervişler kendilerini incitenlere karşı sabırla muamele etmeli (41/20), sabrı tadını nefislerine razımalı:

(112/1), hallerine bakarak "ta'na taşı" atınlara kızmamalıdır. Şair bunu şu mısra ile ifade eder: "Daşına il ta'nunı sabr ile kılmaya gile" (39/5) Sabredenler canlarını, sabretmeyenler nefislerini beslerler:

Sabrile cân besleyen âdem müdârn
Şol bahâyim bigi nefis otarmaya (40/7)

Sabır, mazluman sıfatıdır ve takdir-i ilâhînin eseridir. (54/7) Hak'dan gelen zulmedlere sabredenler sonunda rahata kavuşur (60/7), dünyada sıkıntı çekenler sabrettikleri takdirde ahirette ceziri görürler. (51/8) Fakîrin sabrı versü bütün çetin işleri kolayca çözümlenir:

Fakîrîn kim ola fakr içre sabrı
Aña nâstîr olur kâmu çetbüler (65/8)

24. Sıdk

Sıdk, davranış ve sözde doğruluktur. Kemâl Ümmü, sıdk'ı dâima yüceltir. Bizim sermayemiz sıdktır, der:

Bu yolda vü ul ilde evvel âtir
Bizim ser-mâymız sıdk u safîdur (50/6)

Taciri sıdk ile sevilmeli (4/121). Kelime-i Tayhid sıdk ile söylenmeli (4/51), müşşid eteği sıdk ile tutulmalıdır. (4/117)

Dervişlere sıdk ile bağlanatların müşkülleri halledilir. (62/9) Sıdk sahibi sıdkıyyet makamına erer. Bu terim, tehmîle Hz. Ebu Bekr'i hatırlar:

Sıddık unuñ yolında fidâ kıldı mülk ü mâl
Çün sıddıgıdı sıdkıla buldı sadâkati (23/50)

25. Takvâ

Divân'da takvâ, mecazen "yol eri"nin yol boyunca yanında bulundura-
cağı yiyecek ve içeceği olarak ele alınmış öncelik'i bir kavremedir. Yola çık-
madan takvâ noktasında haslet eksikliği bulunan sâlik, yolda azıksız ve su-
suz kalır:

İlerî azık bulurmaz hem su yokdur bundan el
Bil ki takvâdür bu yolda yol erine zâd u kut (41/2)

Takvâ, sâlik için bir "ton(olbise)"dur. Tanrı kime bunu nasip ederse onun gözü başka birşey görmeyiz;

Kime ol takvâ tünin hizmet kuşağı kılta rûz
Gözine görinmez ayıık hil'at ü kemtâ-yü zîh (667)

Takvâ, insanı manevî yolda yüceltir ve yitice makamlara edircidir:

Çû takvâ birle kıldılar terakkî
Mekân-ı 'Ulvi'ye 'ilân derriâler(668/3)

Kişiyse, gelmi yettâğince, ta'at ve takvâ sahibi olmaya çalışmak yararır. (131/4) Tanrı'yı her yerde hazır ve nazır görenler, takvâ ve haya sahibi iseler O'ndan hem korkar hem de utanırlar. (130/20)

26. Teferrûc

"Teferrûc'den maksat, insanın "âdemî donu"nu giyip cihana gelmesinden tekrar Tanrı'ya döneceği ana kadar geçen zaman içinde dolaşmasıdır."⁵⁸³ Teferrûc bu anlamda bir çeşit "seyir, sefer ve seyahat"tir. Bir başka anlamıyla dünyadaki manevî seyahat esnasında ilahî sırları müşahade etmek için değişik mekânlarda bulunmaktır.

Kenanî Ömürî, "azm-î teferrûc" tanılamasıyla dünyada teterritle kalarak Taûn'ya tekrar dönmeyi dile getirmektedir:

Tur tañla talma gâfil oluma bu gâffetiz
⁵⁸⁴Azm-î teferrûc it bag'u büstânı yarı gür(30/22)

Vücudtan câna doğru samsuz sefer vardır.⁵⁸⁵ Bir kimse önce kendi vücudunda teferrûc etmelidir. Yoksa binlerce dağ taş gezmesi ora bir fayda temin etmez:

⁵⁸³ Güzeli, KA, s. 286.

⁵⁸⁴ Zıyâgırsuz Andan bunu şu mısra ile ifade ediyor: "Vücûdîdan câna dek husus sefer var" bkz. Güzeli, KA, s.287.

Revonda gâhki teferrü kılınmaya şehrîn
İlîy aña fâyide ilmez gezerse bîñ lâğ u taş (74/9)

Kemâl Ümmî teferrü kılınmak için, daha ziyade kurtarı ve su kenarlarını uygun bir ortam olarak görür ve teferrüci, tasavvufî mevsim manzumesinde (bahar-nâme, hazan-nâme) daha çok söz konusu eder:

Yine hâgûn her teferrücilere ârâñ-ğâh
Su kenârı vü ağaç kölgesi bağ bucagdur (29/6)

Gel bâğâ teferrü kıluben fibrîrile bak
Gör kîm bu ağaçlar ne 'acab mı' teber oldu (33/36)

27. Terk, Teerrîd

Terk ve teerrîd birbirine yakın kelimeler ve genellikle birlikte kullanılan iki terimdir. Teerrîd, özellikle masivâdan el çekmek anlamında kullanılır. Terk ise daha çok riyazatla alakalıdır.

Sûfîlik yolu terk u ferâ yoludur. Bu makama erişmek ancak riyazatla mümkündür. Riyazatın esası nefsin isteklerinden uzaklaşmak, yani onları terk etmektir. Sûfîler terk'e özel bir yer vermişler, "terk-i dünyâ, terk-i 'ukbâ ve terk-i terk" gibi bir takım makamlardan söz etmişlerdir.

İlâ. Peygamber'in ashabı terk konusunda ideal bir örnek teşkil etmektedir:

Kalup onlar mâl u nakş u yurdı terk
Togrı yola cümle ayak basdı berk (9/35)

Dîvân'da terk, dinini "arî" kılmak isteyenlerin yolu olarak ifade edilir:

Âdeini murdâra tâlib hergiz olmaz illa kelb
Terkin urdı dünya arî isteyen dîvârımañ (85/33)

Dünya ile ilgili herşeyi bırakma, masivâdan el çekme (Terk ve teerrîd) dervişlerin riyahâtı. Diğer insanların önemseydiği maddî varlık onlar için herşey ifade etmez:

Terk ü teerrîd ummagında dîni arz kıldılar
Bütüdümezler cihân dîvârını dervişler (62/4)

Tanrı'nın ihsanına kavuşmak, kişinin en değer verdiği şeylerden yine Tanrı için uzaklaşmasıyla mümkündür:

Gör dilerseñ iresin ihsânı sen
Sevdiğüñden Hakk için terk eylegıl (88/21)

Mal, ancak terk edilirse insana dost olur. (75/4) Kişi, ten arzularının değil, can (ruh) arzularının istikametinde hareket etmelidir. Çünkü ten yok olacak, fakat can baki kalacaktır. (42/9)

Kemâl Ümmî, terk'i, sevginin ölçütmesinde bir mînenk sayarak şöyle sesleniyor: Sevgilinin seni ne kadar sevdiğini, yolunda neleri terk ettiğine bakarak ölç, ömür bu yolla "sına!" (98/11)

Asıl terk, beklisi terk ederek (112/18) içinde yaşarken dünyayı terk etmek ve ahiret düşüncelerine dalmaktır. (107/13)

Dîvân'da terk konusunun yoğunlukta olduğu iki manzume yer almaktadır. Bunlardan 43 nolu manzumede terkin ayrıntılarını temas edilmektedir:

Hey yâri cânân-ıste cânânı terk it
Şek u yakînile gel günânı terk it

Dilerseñ lâ-mekânı mîşesin sen
Sev u sefer kul yâri mekânı terk it

Gel beru ger kûrübân-ı 'aşka uyarsañ
Yolda karmıssı vü ziyânı terk it

'Âşık-ı özârsañ ku her dü cihûm
Zâhidiseñ bâri hânımânı terk it

Del'vî-yî güçeklik eylesin i yalancı
Ger girçekiseñ girçek ü yalanı terk it

Kılile vü kâlile çü bitmezmiş iş
İmâdîdüş bâile lîsânı terk it

Tâ'atî dükkân idinme yime dîvânıñden
Kierde yemînîñ yî il dükkânı terk it

Perdeâîr Ümmî Kemâl sâña bu kırıc ad
Senligi mahv eylo ad ıı sanuñı terk il

Tapma bu balkuñ sâña fîlân dîdügine
Varhı vir yokhıga fîlânuñı terk il

İş bu sözi i füziz sâña alıñma
Nefsüne dîrem ki yatlu sanuñı terk it

Kendü kusûrumdur ki dîlümne geldüm
Sen dañı yarısı o sanuñı terk it. (43/1-11)

(Ayrıca bkz. 85 n.m.)

28. Teybe

Teybe, işlenilen gıtahtlardan vaz geçip Allah'a sığınmaktır. Temiz bir yola girmeden önceki temizlenme pratiğidir.

Kemâl Ümmî de teybeyi manen temizlenme amelîyesi olarak alır. Bunu kullandığı tamlama ve diğer ifadelerde görmek mümkündür. Divân'da teybe ile ilgili kullandığı kelime gruplarından bazıları şunlardır: "arı teybe, rebî'i teybe, levbe kapışma yapılması (kapınması), teybe kılmak, teybe kılmı, teybe pırtı, teybe sabunı, teybe sıymada yunmak, teybe şarabı, teybe vermek"

Teybe konusunda şâirin üzerinde önemle durduğu diğer bir husus da vakit geçirmeden, pişmanlığa meydan vermeden teybe edilmesidir. Üslubunda önemli bir yönü teşkil eden formül nusularla ifade eder:

İriken teybe kil ki kırıncıye hiç
Assı kılmaçı soñ peşimânlık (78/24)

Gefletile fursatı fevt eyleme
Soñ peşimân assı kılmaç teybe kil (88/13)

İrîkâta girce mürîde öncelikle müşîd eliyle teybe etmek esastır. Teybe ile birlikte telâimlerde bulunulur (119/5) Böylece içindeki yazık kırımlardan arındırılması amaçlanır. Teybe gönüllü yıkayan bir pınar, bir ırmaktır;

Gel tevbe bîhanında safâ sabûnı birle
Yükaltbûnı i hâsîd ü kin-dâî ölümlü var (46/35)

Nedâmet-i imagina gir yazuklaruñ kirini
Yu tevbe sabûnı birle tıp ârusuz hu leş (74/18)

Tevbe, nefsin boynunu vuran bir kılıçtır:

Çapıñuz tevbe kılıcı birle nefsün boynunı
Zim yokdur andan artuk yapışacak sapıñuz (70/5)

Şâir üslubuna hakim olan didaktizm'e şöyle seslenir: Bütün dertlerin mudaka bir devası vardır. Günah dertinin ilacı da tevbedir. (91/9) Kabul olması için tevbenin ön olması gereklidir. Yoksa her tevbe ile her günahı kurtulmak mümkün değildir:

Arı tevbe kılarsafı dâyim
Safâ Hak'dan salâvü destürdür (51/23)

Bir tevbeyle bunca yazuklar şamurından
Çukubeni rahmet denizine batamazsın (106/8)

29. Tevâzu'

Alçakgönüllü olmak demek olan tevazu, köpş bunlardan özellikle kibre'in zıddıdır. İnsandaki tevazu, bir haslet olarak Anusur-ı Erbaa'dan top-
rak unsurı ile ilgili bir müziyettir.

Keremî Ümmü, cihanındaki her insanın Hak'tan ayrı olmadığını hatırlata-
rak kişilerin kendilerini ulu görmemelerini (74/6), tevazu sahibi olmalarını
söyler:

'Âşık kişi inisim ü tevâzu'lu yarasur
Hem kandı yug'u 'ışkı delilü var gerekdir (52/5)

Tevazu sahib olan kişi kendini kimseden üstün görmez. İnsafız hareket
eder. Hatta kendini haşkalarının yunıda alçak görür:

Hiç bir kimesneden eyü sanmaya kendözün
İnsâf içinde her kişiden özi kem gerek (83/3)

Kend'özinden kimse'î hiç görme ketn
Yürüben yirinci olma sev sevil {88/1-1}

30. Tevekkül

Kemâl Dürri'ye göre tevekkül, "işini Tacir'ya emanetlamak"tır

'Âşık oldur kim işin Ma'sûk'a rasmalar kanu
Yolg u tâîl olmayınca bâki ver olmaz kişi {131/5}

Allah, bütün zamanlarda ve bütün korkulu yerlerde tevekkül kılantlar korur. (47/4) Tevekkül ehlinin bekçisi Allah'tır. Bu yüzden manevi yolda gidenler ne düşünür ne hararır ne de Şeytan korkusu çeker:

Düşmen ü Şeytân hasânl kâr kalmaz yolda hiç
Şul tevekkül ehline kim bekçisi Allah olur {66/7}

Kendi bilgisinin başkasına fuycaz olmayacağına munan sâlik tevekkülle sığınır:

Tevekkül 'Taîrî'ye kıldur çü bilcüm
Ki degmez ayruga bendm bilümden {97/10}

Şâir, kârın doymamak için halka müracaat edilmemesini, Hak kapısının dilencisi olmak tevekkül edilmesini öğütler:

Halka yûz ırma lûkmayıçîn var tevekkül it
Ol hak kapu dilencisi ul gayr bâbî ko {112/7}

Dîvân'da tevekkül, menzîl aldirması yöntüyle bir "ar" mazazı ile ifade edilir: "Sıdkıla gel tevekkül atına bin" (78/5)

31. Vilâyet

Vilâyet, velilerin makamıdır. Vilâyet mertebelerine eren münasavvıf keşif ve keramet sahibidir. (7/117) Söfîler, vilâyeli "vilâyet-i 'âm, vilâyet-i hâs, vilâyet-i hâsî'l-hâs" olmak üzere üç kısma ayırırlar.²⁶⁵

Vilâyet ve vilâyetteki dereceler Hz. Peygamber'in acbâliğinin bereketiyle hasıl olmuştur:

Amr-ı nübüvveti berakâtından idi ol
Kâmu meşâyibü't-tabakât-ı vilâyeti (23/28)

Dervişlerin birçoğu keşif ve kerametleri sebbihiyle vilâyet makamına ermişlerdir. (84/12) Kemal Ümmî, bağlanmış olduğa iki şeyhini (Şeyh Hamid ve Hoca 'Alî) sürekli olarak vilâyet sahibi olmalarını hatırlatarak över. (bkz. Bazı Mulaşavvîlar)

32. Gaybet, Böhân, Yalancılık, Nammâmîlik

Gaybet (arkadan konuşma), böhân (ifîra) yalan ve nammâmîlik (koğuculuk, arabazıcılık) menfî davranışlar olarak İslâm dinince de yasaklanmışlardır. Şâir, bu konudaki hükmü hatırlatarak bu üfilleri işlemenin günahına zinadan daha fazla olduğunu söyler:

Gaybet ü böhân u yalan söyleme
Kim katırdadır o zinâdan sakın (108/14)

Hemîşe hüsnü'l-ısyân elümde zallat ü tıyyân
Dilümde gaybet ü böhân katı nammâm u gaddâram (12/6)

²⁶⁵ Enefîoğlu bu hususta şunları kaydeder: "... Vilâyet üç kısımdır. Bir kısmı vilâyet-i 'âmdır. Bu kısım yâziden göğre varınca şeyr ü zulâm vardır. Ve bir kısmı daht vilâyet-i hâsîdir. Bu kısım 'Arş'ın ta 'Ezâ'ya varınca bu dâhilâ yaratılmış var isâ hep zulâm ve hem şeyr ve hem tasavvufi vardır. Bir kısmı daht hâsî'l-hâs'dır. Bunlardan üçü bunın zulâm ve şükrü vardır ki haddini ve nihâyetini gâhı az bilân için bunı mutâli'dir." Mützekki'n-Nüfûs, s. 177.

33. Buğz

Kin, nefret, sevmeme anlamındaki buğz, Divân'da "ok" mecaziyle ifade edilir. Buğz, kibir yayıyla atılan bir oktur. Tanrı'nın büyüklüğünü idrak edemeler kibir yayını ve buğz okunu kırmışlardır:

Şu kul kim bildi şâbuñ Kibriyâsın
Sınığdur buğzı okın kibri yâsın(100/1)

Buğz, genellikle kibirle birlikte ve onunla ilgili bir kavram olarak kullanılır. Mâ'mûn'a kin yakışmadığı gibi, din içinde kibir ve buğzun da yeri yoktur. Şâir bu görüşünü şu mısra ile ifade eder: "Ya kibr ü buğz olur mu dîn içinde" (119/1)

Buğz, ancak Tanrı ve O'nun dostlarına düşmanlık edenlere reva görülecek bir davranıştır:

Kanı dâst-ı gırtlı sövmek hem kanu dostlarını
Yarınu düşmenlerine buğz u ikrâfım kanı (137/10)

34. Buhl

Buhl basitlik, cimrilik demektir. Olumsuz ahlakî hususlardan biri olarak Divân'da dâha çok luts ve tama' ile birlikte dile gelir. Buhl gibi kötü alışkanlıklar olduğundan Ad kavmi helak olmuş, yine zenginliği ile efsaneleşmiş olan Kârûn da cimriligi sebebiyle -Hz. Musa'nın bedduası vesilesiyle- hazineleriyle birlikte yer tarafından yutulmuştur:

Duâlıla yutdı 'Ad u Kârûn'ı yir
Terkile öldi hem İbrâhim Halûl (88/16)

35. Hirs

Hirs, insanındaki kötü huylerden biridir. Divân'da şâir, insanın dünyaya aşırı şekilde bağlanması ve dünya malını dememesini sürekli olarak menî bir davranış olarak niteler:

Kande kim seg cîfe bulsa yir ü yirmez hursıla
Hiç katrede farkı yokdur mîsmî ü cüvedânuñ (85/34)

Şâir "Hırsa uyanlar kalır hîr u hacîl" (88/7) der. Hırs, Divân'da "sarp bel, ejderha, hî, ev, od" gibi mecazlarla da ifade edilir.

Hırs, nevâ ile birlikte açılması zor bir "sarp bel"dür. (13/7) Hırs, hased ve nevâ nefâis ile ilgili kavramlar olarak sıkça birlikte anılır:

Hırs u hased nefîs ü hevâ kesh itmüşem ben hî-nevâ
Her dardüme senden devâ estâgfarü'llahe'l-'azîm: (11/12)

Hırs itin taşk üze gâlib kalmagıl
Câm kıl cîsm üze arslan tevbe kıl (91/47)

İnsan hırsın evinden çıkmadan ilm-i ledûn pazarına çıkmamalıdır. (46/14) Nefse ne kadar arzu ettiklerini versen de u hiç doymaz. Kişide bu husus olduğu müddetçe kâruna dünya mâlını dokürse da doyması zaten mümkün değildir:

Hırsı terk itmeyince toymazsın
Dünyê mâlnı gerekse karmûña uk (78/16)

Hırsa İran ülkesi ve Hindistan malı da kâfi gelmez:

Ne kâşlar çok virâriseü nefse hiç toydum dımeç
Hırsa ne mülk i 'Acem ne mâl-ı Hind-istân yineç (47/32)

Hırs, Dost iline aşkı delîl tutarak gönck isteyenlerin yolunu kesen bir ejderha (50/17), aynı zamanda âşkın canını yakan hîr odıdır. (77/6) Bundan kurtulmak gerekir. Çünkü bizi bu mülke üryan getiren yine üryan olarak götürecektir:

Hırs u hased niçân bizi bu mülke gelüren
'Üryan getürdi hem yine 'Üryan alur gider (56/4)

36. Kibr

Kibr, insanın kendini "ula", başkalarını "zû (alayak)" görmesi (74/6), bütün kötü hasletlerin başı olan Şeytanî bir huydur.

İnsan utulanmak durumunda değildir. Çünkü ululuk, Ulu Padişah olan Allah'a yaraşır.

Ko kibr ü 'rebnâ i bî-edeb ululâmma
Ki ululuk hemin ol bâki Pâdişâha düşer (59/3)

Topraktan yaratılan Âdem'e secdede etmeyen Şeytan, ebediyyen lanetlenmiştir. Şâir "Kibrile Şeytân merdûd u zalil" (88/12) oldu diyerek bu hadiseye telmihde bulunur. Zaman içinde birçok güçlü insanı kibrile, büyü ile göğe ağımaya çalışanlar da sonunda toprağa girmişlerdir. İnsan bundan ibret almalı ve kibirten vaz geçmelidir. (131/34)

Şu kibr ü sîhrile göğe ağaclar
Gördürüz âkibet girür zemine (123/6)

Art dündür olanlar kibriyeden sakınırlar:

Az dîn-dârisâi Kemâl ümrüi
Kibri terk eyle kul hâzer künden (98/10)

Şahlara en yücesi olan Tacir'i bilen insan, kendi hasedini bilmiş kibir yaymakmıştır:

Şu kul kim bildi şâhul kibriyâsîn
Sünüşdür bugrı okın kibri yâsın (100/1)

Kibirin insana zarfede faydası yoktur. (51/20) Nefis, hava, kibir ve rıya sâlikin önündeki "yol aracı"lardır. (108/1) Sââk, kibri terkettmeli (66/9), görünü kibir ve rıya kavgalarında arıdınmah (75/2), bu haylar yolunz engei teskil ettüklerir de meskenet baltasıyla bu engelleri yıkmalıdır:

Yolunz sedd otursa kibr ü rıyâ
Meskenet baltasıla tiz anı ysk' (78/6)

Şâir, kibrile birlikte sıkça "aşb, rıyâ, menâ" terimlerini kullanır. Kibir ve menâyı terk etmeyen kişiye mürşidin ırsadının faydası olmaz. Çünkü kibir "İnkâr"la da bağlantılıdır:

Sen münkirü mürşid nice ırsâd ide çün kim
Teslîm olup elden komaçmâ kibr ü menâyı (138/9)

Kibriyeden tevbe etmek gerekir ki bu da pişirini elini tutarak yapılır. (91/24)

37. Kîn

Kin, Dîvân'da üzerinde çok durulan menfî ahlâkî kavramlardan biridir ve dindâr insana yakışmaz. Diğer yandan sosyal barış açısından kin'in kötü bir huy olduğunun vurgulanması, cemiyete olumlu mesajlar verilmesi açısından da ayrıca çok büyük bir değer ifade eder.

Gerçek müminler kin tutmazlar. Çünkü bu, dinin özüne aykardır:

'Aceb mü'min tuta mı kîn içinde
Ya kibr-i bugz olur mı din içinde' (119/1)

Dindâr insanlar bu fânî dünyada kin tutmadıkları için dar-ı heka'da mümin ve dindâr muamelesi görebektedir:

Dindâr fânî içre dutarı olmaya kin-dâr
Hem dâr-ı heka'da ol ota mü'min ü dindâr. (45/3)

Halka kin tutmak tevbe gerektiren çok kötü bir huydur. (11/11) Bu, insanın Şeytan telkiniyle işlediği bir suçtur:

Mâğor kin-i İblis-i hüdâ bin vurır nefsim'e ol telkîn
Ki suçsuz kamu halka kin dutaram şöyle kin-dârum (12/31)

Şâir kendine şöyle sestenerek öğüt verir:

An cüm-dârsanî Kemâl Ümmî
Kibri terk eyle kıl hazer kinden (98/10)

38. Rîyâ, Süm'a, Zerk

Rîyâ, süm'a ve zerk Dîvân'da olumsuz olarak nitelendirilen kavramların başında gelmektedirler.

İbadetle Hakk'ın rızasını değil halkın takdirini kazanmak isteyenler rîyâ, süm'a ve zerk ehli'dirler:

Rîyâ vü süm'adan it tâtîni hâlis ü pâk
Kö halkı Hakkıçün işle vü gözlemme sabâk. (74/17)

Riya ve sünn'adan uzak yapılan zikir kabul edilir (4/26), gönlündeki bu kötü huylar Kelime-i Tevhid söylenirken silinir, (4/72)

39. Şöhret

Şöhret, şâire göre "âfet"tir. Aslında tasavvufî açıdan bütün sülâhlerde bu eğilim vardır. Tanınmaya, şöhreti yayılmaya başlayan sülâhlerin çevre değiştirdikleri bir vaki'dir.

Şöhret âfettürür iç Ümmi Kemâl
Dime adum şehinde meşhûrdur (51/24)

Şöhret, iç olgunluğuna erişememiş sülâhlerin dışındaki "kalay"dır;

Taşuñ sâñi görmüş içün bakır kalb
Yürürsün dürtünüp şöhret kalayın (110/14)

Şöhrete sahip olmayı veya elde etmek için gayret sarfetmeyi olumsuz bir davranış olarak değerlendiren Kemâl Ümmî, şöhretli mecazen bir kuşa, peşinden koyma da hiyle ve tuzakla bu işi yapan bir avcıya benzetir;

Niçe şöhret kuşın avlanmağ için
Oturup kurasın hiyle fakir dur (57/7)

İnsan için, güzel elbiseleri ve şöhretiyle övünmek utanılması gereken bir haldir. Çünkü şöhret bir afet, şöhretli kişinin öldüğünde giyeceği ise, güzel elbiseler yerine, birkaç çaputtur. Bu yüzden aldın; erkence başına derinci, ölümü hatırlamalısın:

Şöhret ü hil'atlerüñden fahr idersen 'âr ola
Şöhretüñ âfettür âhir hil'atun birkaç çaput (41/21)

Ad, san ve şöhretin insana yararı yoktur. Bu düşüncelerden tevbe ederek kurtulmalıdır:

Ad ü san ü câñ ü şöhret gözleñe
Dirlik eyle ölümün san tevbe kıl (91/25)

40. Zinâ

Ahlâk dışı davranışların biri olan zina, İslâm dininde yasaklanmıştır. Kemal Ünümlü, zinâyı "dil zinâsı" şekliyle ele alır ve buna yerer. Gayri meşru ilişkisi olmayanlar, diğer başkalarının gaybetinde iseler, yaptıkları zinadan beterdin:

Zâuileri ne gaybet idersin sen i hod-bîn
Çün dilin ider irtâ gice bunca zinâyı (138/6)

D. TARİKAT İLE İLGİLİ KAVRAMLAR

1. Mürşid

Tarikat yânicularına mânevî güzergahta yol gösteren kişi mürşiddir. Mürşid kelimesi aynı zamanda ilim alanında büyük mesafeler almış kişiler için de kullanılmaktadır.⁵²⁶

Divân'da mürşid kavramı şu ibarelerle ifade edilmektedir: "bâgubân, delil, dost, er, evliyâ, görçek eren, gütü refik, güçlî kılavuz, güneş-mâh, halife, loca, hüdhud, kehhâl-ı hâzık, 'ışk eri, kılavuz, meşâyih, mükemmül mürşid, mürşid-i hâdî, mürşid-i kûmil, mürşid-i yigâne, yüzi ag yâr, nûr i Kibriyâ, pîr, plâşn, re'is (gemi kaptanı), sarâf, ser-şeyh, sulâta, şâhin, şeyh, şeyh'î ş-şeyh, tabib, ulu baş, üsrâd, yâr, yol eri, yol şiri, yoldaş"

Allah, mürşid-i yegânedir. (99/11) O'na nûr-ı Kibriyâsi kime mürşid olursa içinde kibir ve riyaadan eser bırakmaz. (4/23) Fazıl, sâlikin yol almamasını sağlayacak kıluyuzcun;

'Âcizem yol varmâğa kaldı işim yalvarmâğa
Fazlunî kılta kılavuz bafta Allah'um kani (137/8)

Beşerî maddada asıl mürşid, Hz. Muhammed'dir. Muhammed ismindeki "mümeyn (iki mün)" mürşidliğine delâlet eder ve daima halkı Hak yoluna çağırır. (23/65) Bahittir yol edlerinin Hak yolunda yoldaşları evliyâ, kılavuzların Resulullah'tır. (66/13) Muhammedî Nûr, diğer peygamberlerde zâhîr olduğu gibi, halifesi durumundaki mürşidlerin de nasiplemesini sağlamış, O'nu mübâvveti bereketiyle vilâyet makamına ermeleri mümkün olmuştur:

⁵²⁶ bkz. Paşa, DŞS. s.372.

Amîl mübteyyetü beîrekândan idî öl
amr-ı meşâyihûn tabakût-ı vilâyetî (23/28)

Kemâl Ümmü, bir beyitle mürşid-mürîd ilişkisini bir avcı ve av mecazı ile dile getirir ve Peygamber aşkı burada asli unsur olarak değerlendirir:

Muhibbûn serçe gönlini avlamaga
Habib'ünü işkıv-şeh-bâz kıldı (35/15)

Allah'a ermek için yolda mürşid şarttır. Mürşidi olmayanların ermesi imkansızdır:

Gerektür yolda kulavuz ki sâlik menzil alavuz
Aña kimse kulavuzsuz muhâl ender muhâl ırmez. (3/23)

Mürşid herşeyden önce mûide “kulavuz”luk yapan bir “ulu”dur. Mürşide uymak, onunla “hem-râh (yoldaş)” olmak mürîd için devlettir. (66/12) Kulavuz ve ulu, Dîvân'da mürşid için en çok kullanılan sıfatlardır. Kulavuzsuz yürüyenler yoldan azabilirler:

Çün kulavuzsuz yürürsin yoldan azsañ tañ mıdır
İşledüğün işi u'îçün bil uluya tañmadûn (82/6)

Mürşidsiz ve yoldaşsız yola girmeye karar verilemez. Tarikat yolunda kimse mürşidsiz yol alamaz. Şûir bunu şu mısra ile ifade eder: “Kend'özinden kimse hiç yol varmaya” (40/1) Mürşid, mürîdin önündeki “ulu baş”tır:

Yolu ‘azm ıme yoldaş olmayınca
Öñüñce bir ulu baş olmayınca (115/1)

Mürşid, mürîd için “delil, girtü refik”tir. Tarikat yoluna azmedenler önce bir delil bulmak zorundadırlar:

İ kişi kaldıñsa ‘azm-ı tarîk
İvvel iste delil ü girtü refik (78/1)

Mürşidler için en çok kullandığı benzetmelerden ikisi “hüdbüd ve şâhin”dir. İran edebiyatından aldığımız kabul ettiğimiz bu unsurlar muhtelif beyitlerde karşınıza çıkmaktadır:

Kimse hiç Şimurg'a üzmez uymayınca hüdhdüde
Pes ne bilsün değme kuş kim kançarudur Kûl-ı Kâf (75/7)

Bu benzetmelerde mürşid, avda birçok şeh-bâzı avlayan bir hüdhdüd, leşe konmayan ve arı olan bir şahıdır:

Bularak hüdhdüdi avda niçe şeh-bâzı tutar
Leşe konmaz andür şâhını dervîşlerûñ (84/6)

O, kıymetli madenlerden anlayan bir "sarrâf"tır. Ona yoldaş olanlar ancak bazı değerli şeyleri anlayabilirler:

Meger sarrâfa yoldaş olmaduñ kim
Sataşın geyheri billür içinde (118/12)

Mürşid bir "büğbûn", mürid ise bahçesindeki aşlanmaya muhtaç bir "yuharâ ağaç"tır. (85/30) Yontulmamış ağaçlar, genellikle ateşle yakılmaya layık ağaçlardır. Kemâl Ümmî, inşaatın usabini anlamamış kişileri yontulmamış ağaca, mürşidi de onları yontulacak "nistâz"ı benzetir. (74/18) Mürşid, sâlik için "güneş ve mâh(ay)" (137/3), gözüne inen perdeleri kaldırmaya muktedir bir "kehhâl-i hâzık (elül göz hekîmi)", gözünü, kimseyeyle ilac yapan bir "tabib"tir:

Kanı bu gözlerûmûzi sebelden
Halâs itmeğe bir kehhâl-i hâzık (79/7)

Göremezseñ tâbîb iste ki sonûñ
Çeko gözûñi hîmmeñ iûtiyêsın (100/5)

Bir beyitle tasavvuf yolcuları,engin bir denizde seyr eden insanlar grubu olarak değerlendirilirken, mürşid de bir "re'is(kaptan)" olarak karınıza çıkmaktadır:

Yazuk ki bunca gemi gark ola bu deryâda
Re'is iñişmeye bahrilerile feryâda (116/10)

Bir başka beyitle de mürşid ve çevresi Bağdat meczası içinde verilmektedir. Burada mürşid, Bağdat halîfesi, müridleri de "re'âyâ" olarak ele almaktadır, Halîfe halkın korumakla yükümlüdür:

Râ'yyetini halîfe çü kendü bagda'da
Dahi ne râim ide 'âyyâr şehri-i Bagdâd'a (116/11)

Yola giren mürid, müridinin elini tutarak tevbe eder. (91/28) Müşidle tamâkikî kuran mürid kendi "bîlû"sundan vaz geçer ve müşidine damgma-dan hiçbir iş yapmaz. (78/23)

Kemâl Ümmî, "mürşid-i kâmil" terimiyle birlikte "mükemmül müşid" terimini de kullanır. Müşid-i kâmil'siz kimsa vâsil menâbesine eremez, der. (3/26) Müşid-i kâmilin sözü getçek ve yüzü akur:

Kam bir sözi güçek yüzi ağ yâr
Ki halkuñ hî-riyâ-nû yüzü ağ-yâr (1/58)

Müşid yolda erimiş ve pâk olmuş kimsedir. Mürid, dünyada ve ahirette kendisinden ayrılmak istemez. (14/15) Böyle kimselerin ayak toprağını, gözle sürme çekerler. (110/6) Müşidlerin keşif ve kerâmetleri çok, yalancı ve kâhizi yoktur. (84/12) Onlar gözü açık, yüzü ak, sözü sadık yoldaş, koldaş ve hâldeş kimselerdir. (79/8)

Müşid, ırşadda söylediklerini öncelikle kendi nefisinde uygulayan kimsedir. Bunu yapamayanlar başkalarını yola sokamazlar, (57/9)

Sahte müşidler, halkı avlamak için zerk ve riya ile tozaktlar korarlar:

Ya niçe halkı sayd kılmağıcün
Kurasın zerkile riyâdan fak (77/7)

Divân'da müşid kavramıyla ilgili birçok ifadenin, doğrudan doğruya Şeyh Hamid ve Hoca 'Alî ile ilgili olarak söylendiğini görüyoruz. (bkz. Şeyhleri: Bazı Mutasavvıflar)

2. İrşâd

Kemâl Ümmî'ye göre ırşad genel olarak "yola okutmak", mürid açısından "ulular öğüdün işitmek" (96/5), müşid açısından ise "ser-keşi yola çekmek" (79/6), müridi "toğru yola otârmak"tır:

İ müşid-i hâdî n'ola bîz azmışı sağdan sola
İrşâd idüp toğru yola otârasın otârasın (104/16)

İrşadsız mürid, "terciyetsiz (aşsız)" dağ ağacı gibidir ve onun meyvesinin tadı olmaz. (83/30) Hz. Peygamber irşad yolunu fakr içinde göstermiştir:

Bu fakr içre bize gösterdi erkân
Uş-irşâd ile hoş evrâd u erkân. (1/45)

Divân'da, kişilerin irşada erişmeleri genellikle hür nasip meselesi olarak ele alınır ve nasipte 'Takdir-i ilâhî'ye bağlanır. Ezelde takdir edilmişse irşad olmak mümkündür gördüğü ağırlık kazanır.

Anadan görsüz ve sağır doğan müşşid uyandıramaz. (129/7) İrşad'da müşşid bir vesâedir, asıl uyarıcı Tanrı'dır. Yukse gafil olanlara müşşidin irşadı kâr etmez:

Çâlibe tanhâ ü öğüt n'eylesün
Vây aña kîm Hâk Çalâp uyarınaya. (40/8)

Tarîkut yolunda irşad olunmak için, kişinin kibir ve menadan uzaklaşması ve kendini müşşide teslim etmesi gerekmektedir:

Sen münkire müşşid nice irşâd ide çün kîm
Teslîm olup cîden komadnâ kîbr ü menây. (138/9)

Bir beyitte, müridin irşad edilmesi, "gül suyu kabının doldurulması"na benzetilir. Ancak, gülsuyu kabı daha önceden katre ile doldurulmuşsa bu mümkün olmaz:

Kim kuyu gül-âbi kabına gnl kişinü kîm
Katrâmla tolânmuş ola kend ü lûây. (138/10)

Müşşidin irşadından nasibini alamayanlar yol varanlara (menzil alanlara) yoldaş olamazlar:

Değülüz müşşid irşâdına kâbil
Kî yol varana olavuz mürâfık. (79/9)

3. Pîr

Şeyh kelimesinin Farsça karşılığı olan pîr, daha çok bir tarikatın ilk kurucusu anlamındadır. Kemâlî Ümmî, pîrle birlikte çoğulu olan pîrân kelime

şâir de yer verir. Dîvân'da pîr kelimesi ayrıca yaşlılık karşılığıyla da kullanılır.

Tarikatlarında, yeni intisap eden müridlere pîr eliyle tevbe ettirilmesi geleneği Dîvân'daki şu beyitte yer almaktadır:

Gel beru Şeytân'ı kahr it i evân
Kibîr ko ez-dest-i pîrân tevbe kıl (91/24)

Şâir, şeyhi olan Hoca 'Alî'yi cihanındaki diğer mürid ve pîrler ile kayışlar ve pîrlikte onur üstün tutar:

Cihânda gerçi i yârân delindür mürid ü pîrân
Velî Hoca 'Alî Şîrân makâline makâl inmez (3/24)

Pîrler ölmezler. Şâir, Şeyh Hamid ve Hoca 'Alî'yi öldüklerinde diri olmaya devam eden pîrler olarak değerlendirebilir. (27/39)

Yaşlı ilgili gibi görünen bir beyitte, pîrlikte olgunlaşmanın sonucunu olmadığı da ifade edilmekte, pîrliğe erdiği halde insanın hâlâ kör ve sağır olduğu söylenmektedir. (1/36)

4. Derviş

Derviş, Allah yolunda alçakgönüllülüğü ve tasavvuf manasıyla fakirliği benimsemiş kimse demektir. Âyk tipinin bir diğer adıdır. Manevi güzel liklerle mest olup dünya nimetlerinden el etek çekmiş kimsedir.

Şâir, dervişlik konusunda oldukça isrekli'dir ve bu sanki tek amacıdır:

Bizüm maksûdumuz tapuîdan oldur
Ki derviş olavuz olmadug oldur (1/107)

Derviş, yoksulluğundan dolayı bay ve bağlara bakarak yerinmez. Onun huzinesi Kelime-i Tevhid'dir. (4/18) Dervişlerin batinında ihlâs olmalıdır. Böyle olmayanların hırka ve şal giymeleri birşey ifade etmez:

Bâtınında kañki dervîşüñ ki ihlâs olmadı
Zâhürinde kuru zerke u hırka vü şâl nider (58/9)

Divân'da dervişlik konusunda iki müstakil manzume yer almaktadır. (bkz. 62 ve 84.nm.)

Dervişler, bütün varlıklarını yoklukla değiştirmiş, sırlarını kimseye açmamışlardır. O, "Bir" olan Tanrı'nın güzelliğini sevdiklerinden iki cihana "üç talak" vermişler (buşanmışlar)dır. "Yoksulluğum övünürümdür" diyen Peygamber'e bağlılıklarından dolayı yoksulluklarıyla övünüp utanmayı bırakmışlardır. Dünyanın dinarı (parası)nı put edinip tapınmamışlar, terk ve terrid ısmagında dinlerini anı kılmışlardır. Gecce gündüz yol hazretşi içinde olduklarından dünyâ kâına bırakmışlardır:

Yokluga değgürdi cümle varım dervişler
Değmeye tıyduñladı esrârını dervişler

'İşkî tutup virdiler iki cihâna üç talâk
Ol bir' qâ cûn sevdiler dizârını dervişler

Mustafâ (el fakrî fahrî) didüğü-çûn i 'azîz
Fakr ü fahr itdi kodı 'ârını dervişler

Terk ü terrid ısmagında dînleri kıldılar
Büt idimmezler cihân dinârını dervişler

Dün ü gündüz yöl yarağın kûlmaga meşgûl olup
Kodlar elden bu dünyâ kârını dervişler

Halk'ıla bâzâr iderler kim hozâr ussısı var
Kesdiler bu halkıla bâzârını dervişler (62/1-6)

Yâr'ın şevkından işleri dopdoludur. Bundan dolayı gece ve gündüz ağlayış ve ınlayışları her geçen gün daha da artar. Ancak hasta olanlar tedavi edileceği için dervişler gönüllilerini hasta kıldılar; böylece tabip olan Tanrı'nın şifasına kavuşmayı umdular. Dervişlere gönülden bağlanmaların bütün müşkülleri onlarla çözüldü. Dervişlerin aydınlığına kavuşanların işleri ve dışları mamur ve aydınlık oldu. Kemal Ümmî'ye söz söylemeyi de dervişler öğretmişlerdir. Eğer öğretmeselerdi kendinden birşey söyleyemezdi:

Yâr şevkından tolupdur işleri anuñ-içün
Artıururlar dün gün âh u zârını dervişler

Derdile bunlar hemîşe hâta diller oldu kim
Ol tabîbûn bulalar tîmârını dervîşler

Her ki bunlara yûnelde i'tîfâd n sîdkıla
Kıldılar âsân her düşvârını dervîşler

İçmî vü taşını ma'mûr pîr-nîr itâller
Her kîme gösterdise envârını dervîşler

İ'ta'ub ne söyleyeydi kendîden Ümmî Kemâl
Gerâia öğretmese güftârını dervîşler (62/7-11)

Tannı'yı sevenler O'nun dostu olan dervîşleri de sevmeli, hor görmeme-
li, "ah"ını almamalı ve gönüllerini kırmamalıdır. Çünkü dervîş gönlü "Ça-
lap'ın manzârı"dır ve onların adları demirleri, zıncınları, kılıpları eritir:

Gey sakın almayasın âhını dervîşlerûn
Kî bir âhi eridür âheni dervîşlerûn

Sına göñdillerini kîni Çalap'ın manzârındır
Kîçi sarma ulu derğâhını dervîşlerûn

Tolu gene isteriseñ boş dîme vîrânelere
Kî hilca kûha sayar gâhını dervîşlerûn

Gerek Allah içün ol dostlarını dâhi seve
Şu ki gerçek sever Allah'ın dervîşlerûn (84/1-4)

Dervîşleri her an Tanrı ile bîlikte bul. Bir nefes ayn sanma! Önderleri
olan şeyhler avda saradan kuşları değil, nice avcı kuşları avızlar. Dervîşlere
hizmet edenler, gözlerini onların yüzünden ayırmayanlar burada hükümdar-
ların hükümdarı olan Tanrı'nın yüceliklerini müşahade ederler. Onlar sevgili
kuşlar oklokları için Tanrı, dünya hükümdarlarını kapılarında kul eder:

Ayrı sarma buları bir nefes andan dîni ü gün
Bile bil Hakk'ıla her gâhını dervîşlerûn

Bularnâ hüdhüdî avda niçe şeh-hâzi nîta
Leşe konmaz andur şâhını dervîşlerûn

Gözünü ırma yüzünden bulanın kulluğun it
Ki göresin o Şehin-şâhın dervîşleritü

Şu kadar sevgülüdür dosta bular kim kul ider
Kapusında bu cihân şâhın dervîşleritü (84/5-8)

Günül gözöyle can göğüne bakmayanlar dervîşlerin güneş ve ayın görmezler:

Kim göñül gözile cân göğine kulmasa nazar
Nice görsün güneş ü mâhın dervîşleritü (84/10)

Dervîşler gülünde "gayr (nâsivâ)" fikri barınmaz. Keşif ve kerametleri çok, yalanı ve kühinleri yoktur. Fıatı on'arı, ahirette sevenleriyle birlikte kâlsaktır. (84/11-12, 14)

Dervîşlik, yalnızca giyim ve kuşamla olmaz. Şal ve yün giyenlerin hepsi dervîş sayılmaz. (85/12) Aşk içinde yolunda sadık olan dervîş kendiliğinden kesilmek suretiyle Dost'a ulaşmalıdır. Terk ve tecriid ile Fanâî ilah'a ermeyi öğütleyen bu beyit şöyledir:

Yolunda sâdıkısañ "ask içinde" dervîş
Be-küllü kendülüğünden kesil u dosta ulaş (74/3)

Cihad-ı akbire niyetlenen dervîş sürekli olarak nefsi ile "gazâ ve kılâl" halindedir. (86/10) Yani onu öldürmek için çaba harcar. Dervîşin hiyle ve akıyatına ile ilgisi olmaz. "Yakdurur dervîş olunda mekr ü il" (86/32) mısrası bu düşüncesini ifadesidir. Dervîşlerde intikam düşüncesi olmaz. Dervîş erkân ve ayfesinde intikamın yeri yoktur.

Eğer dervîşiseñ ko intikâmı
Ki "âdet budur ol âyın içinde" (119/3)

Dervîşin dışına değil, içindeki aydınlığa bakınmalıdır:

İnzân bigi dervîşitü içi aydınlığa bak
Hayvân gibi tırkma bakuben taş u savâda (117/7)

Dervîşin dış görünüşü harabeyi andırır. Onun bu görünüşüne bakarak hor görülmemesi gerekir. Bilindiği üzere hazineler harap yerlerde bulunur. Dervîş ise içinde Zâhî aşk ve ilâhî ar gibi hazineleri saklar:

Hemîşe genci vü vîrâncilerde gizlerler
Sen i 'azîz sakın hûr bakma dervîşe. (120/7)

Dervîş erenler kanaat sahîbi kimselerdir. Mal ve mülk artırma düşünceleri yoktur:

Yüzüm izinüñ tözi şu dervîş erenüñ kim
Hiç nesnesin arturmaya yârına koyas. (120/8)

5. Mühtedî, Tâlib, Muhib, Mürîd, Sâlik

Mühtedî hariç, Dîvân'da bu kavramlar, aralarında belirli bir ayırım yapılmadıkça kullanılmaktadır. Ancak Dîvân'ın hüsnü göz önünde bulundurulduğunda kavramlar arasında az da olsa bir ayırım yapıldığı ve hususi anlamlar verildiği görülmektedir.

Mühtedî tag-agacıdır mürşid aña bâğubân
Kim budar echile zerkm 'ilm ü ihlâs aşlar (61/19)

Mühtedî tag-agacıdır mürşid aña bâğubân
Kim budar echile zerkm 'ilm ü ihlâs aşlar (61/19)

Bu cümleden olarak mühtedî, tâlib ve muhib, doğrudan doğruya Allah'ı isteyen ve Him-i ledün yoluna meyilli olan; mürîd, bir şeyhe itâdet getirmiş ve teslim olmuş; sâlik ise tâlikat yoluna tam girmiş ve seyr ü sülûk faaliyetleri içinde bulunan kimselerdir, diye ifade edebiliriz.

Tâlib, matlubu olan Taarr'ı arar. Bu yolda "cidd" ile hareket edenler ancak maksatlarına erebilirler:

Tâlib kişî matlûbına ciddileşder cîst
Kim yol varmaz şahsü usânî vâ üyası (130/15)

Muhibler Allah aşkı ve peygamber muhabbetiyle tarikat yoluna yânelirler. Mürşid, serçeye benzeyen muhibbin gönlünü avlamada Peygamber sevgisini âvır bir kuş gibi değerlendiren:

Muhibbin serçe gönlün avlamaga
Muhibbin 'ışkuñ şeh-bâz kıld. (35/15)

Tanrı'ya bulan muhipler dünyadaki hazların en güzelini tadarlar. Bu yüzden dünya eğlencelerine değer vermezler.

Seni bulan muhib-i nâider i dost
Dahi şâzu vâ-i şîret ü tarabı (19/10)

Muhiplerin gönülleri aşksız ve kuru olmaz.

Erin er kalb-i kerd olmaz muhib bî-derd ü serd olmaz
Ki sıdk u şık u derd olmaz sovuk sâlûs hâyinde (25/17)

Tasavvufîlâ mürşid-mürîd ilişkisi genel olarak "Gassâl (ölü yıkayıcısı) elinde meyyit (ölü)" ifadesiyle dile getirilir. Mürîdin gâilûlînü bâhî sırları algılayacak şekilde uçulması mürşîd vasıtasıyla olur. Kemâl Ümmî bunu "Fetâ ü fibrâh" ibaresiyle ifade eder. Ancak asıl gönül açıcı Allah'tır:

Vakûdîbî kim kalasın fetâ ü fibrâh
İ 'azîm Allâh'ın Fâtâhü'l-Kulûb (8/10)

Gönülün açılması gönül gözü ile ilgilidir. Gönül gözü açık olmayan mürîdler sıfatî ve zâtî tecellîlere nâil olamazlar. Şâir "Gözümüz aç ki seni görebile" (1/35) der.

Mürîd, ilâdesiyle mürşidin hizmetine girmiş ve kendini ona teslim etmiştir. Mürşîd onu istediği şekle sokuncaya kadar gayret edecektir. Kemâl Ümmî, bu konuda mürîdi "yönükadık ağaç"a tutuşırdı da bir "üstad"a benzetir. Mürşîdin, gerçek manada bir değere ulaşması için mürîdi eğitmesi gerekmektedir:

Çü her yönükadık ağacı oda yakurlar
Seni dahi eğer üstâz kolmazsın tırâş. (74/15)

Yolun gerçek sahibi Tanrı olduğu için yol erini menzile erdirmek işi de O'nundur. (7/86) Sâlik Hak yolunda ayağını sağlam basmalı, gerektiğinde bu yolda baş vernalı. Fakat halka yönelmemelidir. (40/6)

Sâlik, sülûk yoluna girerken bütün bağlarından kurtulmalı, edeta teslim olmalıdır. Kemâl Ümmî bunu bir çıplak bi kişi sayamaz hikmetli sözü ile ifade eder:

Yulu üzâd u fâriğ nî gir kim
Bîr yâluñcağı bîñ kişi söyñaz (73/8)

6. Dergâh, Hânc-kâh

Terim olarak dergâh, tarikat mensuplarının topluca ibadet ve öğrenlerini yaptıkları yerdir.

Dîvân'da dergâh kavramı daha çok Allah'ın huzuru, kapısı anlamıyla ele alınmıştır. Bu konuda "dergâha muhtaç olmak, dergâha kulluk etmek, dergâha yüz sürmek, dergâha yüz tutmak, dergâha ümit tutmak, dergâhtan dilek dilemek, ganî dergâh, ulu dergâhı kiç (küçük) sanmak" deyim ve kelime grupları geçmektedir.

Şu beyitlerdeki dergâh, Tânnî'nin dergâhıdır. Tânnî, dünyada insanlar arasında ayırım yapmadan, herkese dilediğini verir. Korktuklarından emin olmak, dileklerine ulaşmak için yalnızca sıradan insanlar değil, hükümdarlar bile O'nun dergâhına bay vururlar. Manevî zenginliklere ermek isteyen şeyhler de "ulu dergâh"ı muhtaçlardır:

Her ki ne dilerse bulur ol ganî dergâhdan.
Redd idüp dîmez ki bu şâhî bu zemîkidür. (2/13)

Sen şu Sultânın ki dâyun yüz dutup dergâhuñı
Dîr bu karnu dünya şâhı (uccelnâ mârunâ nehâf) (10/8)

Be-sûret hırka vü âcam be-ma'nî nâfîs il acam
Ganî dergâha muhtâcam dilerem bâkî istîgnâ (20/20)

Şâh, derviş gönlünü bir sin dergâh olacak görür. (84/2) Ayrıca dergâh kelimesinin yanında daha çok kapı kelimesini, bir beyitte de hân-kâh kelimesini kullanmaktadır:

Anuñ evi hâk evi degül Hak kapusıdır
Anuñ ilî sâtîlde degül 'alvî ilidür (24/12)

Ne herüyi sâtîsin Ümîñ Kemâl
Ki îslâmde bir hânekâh itmedün (80/14)

"Tekye (tekke) kelimesini bir beyitte ve sadece "dayanmak, istinad etmek" anlamında kullanması (108/5), zâviyeyi hiç kullanmamıştır.

7. İkrâr

Söfilik yolunu seçenlerin yerine getirmesi gereken ilk şartlardan biri, mürididen nasip almak, ona ikrâr vernektir. İkrâr bir çeşit söz vermedir ve Ehl-i Meclisi'ndeki "ahd" ile bir benzerlik arz eder.

Tasavvuf yolunda menzil almak isteyenler, inkâr buakıp ikrâr yolunu seçmelidirler. Çünkü bu yolda "er"e ikrâr gereklidir:

İnkârını elden koya ol kâin tuğamlar
İnkâr gerekmez ere ikrâr gereklidir (52/7)

Evliyâ nûdünü tutan kimseler, nehilerin sözlerini inkâr etmezler. (129/5) Tarikat yolundaki gerçek erler, ileriye görebilenleri tarafından sevilir. Şeyh Hamid bir gerçek er olarak bir çok "mühassir"i ikrâr etmiştir:

Mühassirler o'dif-dâm görüben kıldır ikrân
Meğer kim şekk ü inkâr anı gey bî-basar kıldır (27/21)

İkrâr veren mürid bunda sebat etmelidir. Tövbe ve el ulmadan sonra kendisine öğütleneleri yapmalı, müridinin söylediklerinden hiçbir çıkmamalıdır. Duyacağı inkâr ve şüphe, yolundan alıkoyar:

Seni şekk ü inkâr yoldan kodı
Ki gâh itidâl ikrâr gâh itmedün (80/6)

Âşık, aşkla doluğu ve sürekli bir istîsrak hali yaşadığı için içi ikrarla dolar, artık içine inkâr sığmaz:

Su deñlü 'işke ikrânla taldım
Ki hergiz içüme inkâr sığmaz (71/8)

İkrâr, şeyhe teslimiyettir. İkrârında sadık olmayan mürid, müridine tam teslim olunmuş, inkara düşmüştür. Bu durumda gerçek anlamda irşad söz konusu olamaz:

Sen müdükre müşîd nice irşâd ile çün kim
Teslîm olup elden komadun kibr ü menâyi (138/9)

8: Zikir

Zikir, iç aksiyonun en mükemmel şekli, bütün mistik sistemlerde yer alan bir unsur olup ibadetin, hatta dinin özü kıymetindedir. Zikirde, diğer ibadetlerden farklı olarak Allah'la kul arasındaki perçeler kalkar.⁹⁰⁷

Zikir, Allah'ı anmaktır. Kemâl Ümmî, zikre özel bir önem verir ve o mulla aklı ulaşmayacağı manevî zenginliklere ulaşılacağına inanır. Bu dünyada kendini zikredenleri 'Tanrı da ahirette anacaktır. (4/33) Vuslat şarabını içmek isteyenler daima zikirle meşgul olmalı (4/47), zikir halkasına otıranlar can ve dili birlikte zikirlerimelidirler. (4/137)

Zikir, ömrü bağına baharında yetişmiş bir meyvedir (31/22) ve canın gölgesindedir.(61/20) Zikir, gösterişten uzak, dilâs (4/26) ve aşk ile yapılmalı, sürekli olmalıdır. (122/1) Yoksa "yâ Allah" demek her dil için kolaydır:

Cânı gönülden gerekür Hâlik'ı zikr eylemek
Yoksa yâ Allah demeklik geçez olur her dile (122/2)

Tanın, her gönülle kendi zikrini nasip etmez:

Tânnı Zikrine dilümüz toymaz
Gerçi derşiz gösüllere köymüz(73/1)

Zikir bir anlamda içerideki aşk ve muhabbetin dışarıya vurulmasıdır. Nasîf ki "bir kabın içinde ne varsa, dışarıya o sızar"sa, süflerin zikirinde de aşkın dışarı taşması söz konusudur. Çünkü dile gelen her söz gönülden gelmektedir ve başlar bu yüzden salınır:

Her kabuñ ne kim içinde var taşına ol sızar
Dile gönülden gelür'andan salınur başlar (61/5)

Zikir eden dervişlerin içlerindeki ateşten dışarı sursılır. Kendilerini kaybederler. Hallerini bilmeyenler onları uyutur, ta'ine raşı atırlar. Akan kanlar la başlar başbaş (gelinmek) gibi kızarır. Buna rağmen zikirden vaz geçmezler.

⁹⁰⁷ Öztürk, Kor'an ve Sünnete Göre Tasavvuf, s.300

Ta'nâ taşından kuçar mı Talim'nuñ zâkirleri
Ger kılur ölümlerise başların haşhaşları. (61/2)

Tevhid zikri (Kelime-i Tevhid'i söylemek), zikirler içerisinde şairin en çok değinlediği zikirdir. Dîvân'da bu konuda Tercî-i Bend tarzında bir de tevhid-tehdil yer almaktadır. (bkz. 4 n.m.; Zikir-i Kadim olan Kelime-i Tevhid, herüz kainat yokken vâddi. (4/104)

Evrandaki herşey kendi dilince Tanrı'ya zikreder. Anasır-ı Erbaa dediğimiz Dört Unsurla da, hikmet de sürekli zikir halindedirler:

Kamusi dilü dilince heriçe zikr ider
Od u su bâk ü hevâ Lâ ilâhe ille'llah. (4/12)

Bezendi cümle nebâtât hazreti karçın
Senâ vü şük'r ü müneccât u zikr ider her kuş. (32/6)

O halde insan zikre daha çok önem vermeliçün:

Senâ'ıñın zikr eylermezsin zih her şey zikr ider
Yirde gökte berr ü bahr ü vahş ü tayr ü hald ü hât. (41/11)

Bir beyitte şâir, müstakî ile eğlenen halûk zikri unuttuğundan söz eder:

Zikri unıdı ekseri halûk
İşleri çeng ü nây ü tanbûrdur. (51/19)

9. Çille

"Bziyet, sıkıntı, dünyaya ait her şeyden el çekerek bir yere kapanıp 40 günlük nefs terbiyesi ve ihadet"³⁹⁹ anlamındaki "çille" Dîvân'da doğrudan doğruya Hoca 'Alî ile ilgili olarak geçmektedir:

Şu sözi sâdkıla dilile bil anı dardile ile
Yidi yaşında üç çille çıkardı cüst ü cüyunda. (25/26)

Çille ya da yaygın adıyla çile sâlik a ilgili terimlendendir. Riyazatla nefsi terbiye etmeyiz, nefsanilikten uzaklaşmaya çalışan sâlik, talib veya

³⁹⁹ Pala, DŞS, s. 117.

mürîd çeşitli sıkıntılara karışır. Şâir sülûk için gerekli olan olgunlaşmaya ulaşamamak halini şöyle anlatır:

Bünce yandırmak yakılmag içinde
Ta'î budur kim bentiz dâhi serdem : (92/4)

Gönlüñ kibr ü riya gıvgüllerından hâli ki
Tâ ki lezzet vüre satia cille halvet i'îkâf (75/2)

10. 'Telkîn

Tarıkata giren mürîd, pir elini tutarak tevbe eder. Bu erada kendisine şeyh tarafından bazı telkinlerde bulunduğın Bauler genellikle iyi bir mürîd, iyi bir insan olması yönündeki telkinlerdir. Telkinlerin sadâce itadet ve ayn-letlerde ilgili olduğuna, cemiyet hayatına ait ilişkileri düzenleyen nitelikleri-şin de bulunduğuna şu beyitten anlamaktayız:

Seni üg ayruga sög mi didi şeyh
Sâfiâ şol tevbe vü telkin içindê : (119/5)

11. 'Abâ, Cübbe, Hurka, Destâr , Tâc, Ridâ, Şâl, Yün

Tarikat erbabının, diğer insanlardan, hatta bir başka tarikat mensuplarından gördüğü itibarıyla ayrılmayı, kıyafetleriyle özlükün olmaktadır. Bu kelimeler, dervişlerin giyim-kuşamı ile ilgili olmakla birlikte ledüñ eğilimlerin de sembolisimler.

Muraazvıflar için, Hz. Peygamber başra olmak üzere, bütün ueliler ve veliler giyim kuşam konusunda da en mükemmel örneklerdir. Aşk yolcusu onlardan yaptıklarını yapmalı, yediklerini yemeli, giydiklerini giymelidir:

Enbiyâ vü evliyâ ne yidi içdi geydisê
Siz dâhi am yün içüñ anı geyün sârmuñ : (85/14)

Tarıkata giren kişi kaba döşünü aba yapmış, yani zâhirden bâtına geçmiştir:

Çünkü kaba töñüñ küldüñ 'abâ
Ginuc kabâyâ hu 'abâdan sakın (108/2)

Baş giyimini için "ûc ve destâr (sarık)" kullanmak, sırâ, doğma yıldızdan yapılan ve Divân'da çoğu kez aynı anlamda kullanılan "âbâ-hırka-cübbe" giymek şâirin ifadesiyle "müccred gaymek"tir. Bunun için "taşın düzmek" ifadesini de kullanır. Ancak bunlar, elbetteki kişiyi sâfi yapmaya yetmez. Şâir bu düşüncesini "Taşın düzmekle er sâfi olmaz" (115/12) veciz mısrasıyla ifade eder.

Ger olsa biz dahi dervîş olâydık
Müccred gaymekle şâl u yitüler (65/12)

Hırka, tasavvufî manada fakrın sembolüdür ve Hz. Peygamber'in Vey-sel Karânî'ye hedıye ettiği hırkadan mülhermdir. Diğer yandan İbrahim Edhem de eski bir hükümdar olarak fakr yolunu seçmiştir ve hırka adara erenle anılır olmuştur. Kemal Ünnî, hırkayı Edhemle ilgili bir unsur olarak anar. Yani bulunduğu mevki ve makamı terk ederek, ipos ve atılları çıkarıp kaba yünlere bürünen, dervişlerin yolunu seçenlerin giysisidir. Şâir bunu şu güzel mısra ile dile getirir: "Dahi her hırka gayen Edhem olmaz" (72/18)

Bazı kimseler, bu dış giyime aldandılar. Kişinin risalesine, sımadaki hırkasına aldandılar. (12/26) Tanrı yolunda can ve başını terk edeceği şüpheli birçok yuları sâfi cübbe ve destârının bir teline bile kıyamaz. (85/40) Hırka giymek sâfinin dış rengini değiştirir, ancak içini iblâsı olduğuna göstermez.

Bâtinim zerki henüz iblâsa tebdil olmadı
Gerçi hırkân zâhîrüm rengini tâgyîr eyledi (128/7)

Divân'da dervişlerle ilgili giyim-kuşam unsurlarının doğrudan doğruya kemalettir ilgili olarak kullanıldığını, bunun "nıkma ve hırka" esprisi içinde verildiğini görüyoruz:

Bize bir nıkma vâ hırka hemân vîr
Gerekmez mülk ü cân estâgîrü'llah (16/8)

Kemal Ünnî, giyim kuşam unsurlarına tasavvufî bazı terimlerin sembolik sayar. Tac ahd'i, hırka cehd'i, ridâ (bir çeşit örtü, kuşak) hizmet ve zühd'ü temsîl eder:

Başında tâc idüp 'ahdî gıyâhen hırka'-ı cehdî
Ridâ'-ı hizmet ü zühdi bilinde hem kemer kaldı (27/24)

Şâir, kıyafetle ilgili unsurları çoğu kez "iç-raş (dış)" ile ilgili olarak kullanır. Bu husustaki bazı beyitleri aşağıya alıyoruz:

Bâtenunda kânkâ dervîşü ki hilâs olmadı
Zâhirinde kuru zerk' u burka vü şâh nider (58/9)

İremeyen sırtına dervîşlerbâ
Göremez taşında illâ burka şâi (86/30)

Yâ Rah bu tâc' u burka hâkûşu ki geymişüz
Pâk eyle içümûzi dahı taşumız gibi (132/21)

İ'adi müstâmnâ başı sâfi taşı sâfi
Sakin içüne bağlama zûnnâr ölüm var (46/56)

E. BAZI MUTASAVVIFLAR

1. 'Alî Erdebîlî (Hoca 'Alî)

'Alî Erdebîlî veya Hoca 'Alî, şâiri muhtemelen Şeyh Hâmid vasıtasıyla kuvvetle bağlandığı şeyhidir. Kemâl Ümmî, kendisinden "Mustafâ Âlî" diye bahsettiğine göre seyyidliğine inanmaktadır. Ayrıca kendisi için "Emîr" sıfatını da kullanmaktadır.(25/20) Dîvân'ında, biri Mersiye biri Medhiye olmak üzere bakında iki müstakil şiir bulunmaktadır. Bunların dışında da zaman zaman şeyhinden bahsetmektedir. Medhiye;

Ol mürşid-i kâmil ki ulu şeyh'ı velîdâr
Güneş gibi nûr'ı tolu, 'âlemd'e celîdûr

malâ beytiyle başlar. (birt. 24 n.m.) Kemâl Ümmî, Şeyhinin şerî'at şâirinde tasavvufu şâhen-şâhi olduğunu, hakikat denizinde yüzdüğünü, soyunun ve kerametlerinin yüce, inşâdının Süleymân misali olduğunu ifade eder. Hoca 'Alî, aşk ve safâ bahşisinin bülbülü, lutf ve vefa güzînenin raze gülüdür. Surette Erdebîlî ulnasına rağmen mana yönünden makamı çok yüksektir;

Ol hâk' u safî revzasınur'ı hûlûlîdûr hem
Ol lutf' u vefâ gül-şenînür'ü tûze gülîdûr

Ma'nide makâmna makâl' i remez anur
Sûrette velîkiâ ö velî Erdebîlî'dûr

Sâfilerin kaynağı, diğer müridler onun elz'îd'dir. Şiblî, Yâfur ve Cüneyd'in yüzünü göremeyenler hayıflanmışlardır. Çünkü onun yüzü ondan bedeldir.

Anuî yüzi her yüzi degül cân gözi görür
Anuî sözi kal dili degül hâl dilidür

Anuî işi zâhırde degül bârınılacur
Anuî yolu 'âm yol degül hâs yoludur

O böyle tahh bir sultandır ki, kapısında bütün mürid ve sultanlar kudur. Sevelan Dağı'ndaki toplanmalarında Gâ'ib Kronier de bulunurlar. O, Öğler, Yediler, Kırklar ve Üçyüzler'in elisudur. O, Cihann Şeyhi ve Zamanın Kurşu olan Hoca 'Alî'dir. O Bahri Mühit, her halifesi de bir dalga, bir ırmak yahut bir göldür. O Şeyh-i 'Acemî'nin medhini aşk ile ukuyun; saunıyın ki bu bir Türkî yahut Rûmî gazelidir. Bizim bu 'aşk zevk ve bîstür safamız, o gerçek eri gûnûlden sevmemizden kaynaklanmaktadır.

Kemal Ümmî, Hoca Ali için yazdığı Mersiyesinde de ondan ve faziletlerinden övgü ile söz eder. Hoca 'Alî, bu mersiye de (bkz.25 n.m.) şeyhinin kâmil bir mürid olduğu, bu dünya sarayındaki bütün işlerinde ahiret yoluna gözettiğini, emr ü nehye riayet ederek Peygamber'e her zaman uydüğuna ifade eder. Dünyada çok şeyhlerin bulunduğunu ama mükemmil şeyhin yerinde başka olduğunu, devrinde Ona benzer kimsenin bulunmadığını, şeyhinin cihan tabipleri içinde can ve ten derilerinin tek devacısı olduğunu söyler.

Mal varlığının çok olduğu, fakat göz ve gönlünün tek olduğunu dile getirir: "Velî hiç meyli yokadı cihânuî hûy u hâyında"

Takvâ ve perhiz salûbî olan Hoca 'Alî, sünneti daima üstün tutar ve bid'atı asla tasvip etmezdi. Hak 'Ta'ân'ın bütün buyruklarını tatardı.

Ne kim Hak Ta'ânı buyurdu tıncup terk itdi bu yurdu
Müdâm ol 'misk-bû yurdu vâranı tevbe suyunda

Onun yapıklarını kimse yapamaz, çünkü bütün işler ona kolaydı:

Ayâ-kardaşlar u işler anuî işini kim işler
Kim alfa nice sarıp işler geñezindi kolayında

Huzarunda nice boğlar hizmetçi olurdu. Öyleki Medâyn'de bu muameleyi ne Kiseri gördü ne de Kayser.

Yine çarî okların atdı ki zahı cânlara batdı
Kağan kürbânına katdı teludur okı yayında

Ölümü üzerine halk yasını tutarak İsmâ ve Yâsin okurlar. Buñın il ve boylarda süfler, kalbi safler ve ahbine vefalı olarlar ayrıñk ateşine tutuşup yanarlar. Onu seven bütün sultanlar, naibler, müridler, âşıkler ve tevbe edonler, huzarunda ve gıyabunda namazını kıldılar. Ölümüne eihanda herkes üzülürdü. Çünkü o, herkese iyiliklerde bulunurdu:

Her ac öksüzler ü tullar garîb ü hoca vü kullar
Dün ü gün bay ü yoksullar toynur dahn toynuda

Nerede o Mustafa evlâdı ki, onun huy ve yaratılışında hiç fitne ve hile yoktu. Kalına gelenlerin dileklerini bilir, komaset göstererek sözleriyle işaret ederdi. O, Üçler, Yediler, Kırklar, Üçyüzler ve Gâ'ib erenlerin, u gazilerin önderi olan "kürb" idi.

Şu sözi sıdkıla diñle bil anı derdile iñle
Yidi yaşında üç çille çıkardı cüst ü cûyunda

Babası Hoca Sadreddin onu ercâh ve tahsis etti, çünki soyundan gelen üsrün bir erdi. Bu hayat içinde onun değerinde bir başka şeyh yoktur. Ancak Şeyh Şah onun benzeri olabilir.

Kemal Unnik, mersiye'nin sonlarına doğru Hoca 'Alî'nin ölüm tarihini verir:

Kaçan defu oldu ol gencî bil it hieretde isagıncı
Sekiz yüz onuz ikinci Cemâzi'l-avvel ayında

Dîvân'ında yukarıda kısmen bahsettiğimiz Medhiye ve Mersiye'den başka bazı beyitlerde de Hoca 'Alî'ye telmîhleride bulunmaktadır.

2. Âşık Paşa

Anadoluda yetişmiş. Yunus Emre çizgisinde manzumeleri bulunan, Türkçeşilliği ile ön plâza çıkmış olan mutasavvif şâir 'Âşık Paşa, dünyanın

fâniliğinin dile getirildiği bir beyitte yer almaktadır. (bkz. Ferîdü'ddîn 'Attâr Mad.)

3. Bâyezîd-i Bestâmî

Tasavvuf sahasında zühd ve takvâsı, uzun süren mücâhede ve riyâzetiyle anılan bir büyük mütesavvıftır. Divân'da, dîlîlik kılması yönüyle Şeyh Hamîd-i Veli onunla da kıyaslanır. (bkz. Cüneyd-ı Bağdâdî Mad.)

4. Cüneyd-i Bağdâdî

Cüneyd, üç Beyitte diğer bazı mütesavvıflarla birlikte ele alınmaktadır. Divân'da Şeyh Hamîd-i Veli, dîlîlik kılması yönünden Bayezîd, Cüneyd, Şiblî ve Şakîk'le mukayese edilir:

Kıldığı dîrîği ki kulanışdı
Bâyezîd ü Cüneyd ü Şiblî Şakîk (78/27)

Bir diğer beyitte Hoca 'Âlî'nin yüzünü, Şiblî, Tayfûr ve Cüneyd'in yüzüne bedel olduğunu, Hoca 'Âlî'yi ghenlerin bu mütesavvıfları görmüş olacakları dile getirilir:

İ görmeyen ol Şiblî vü Tayfûr v Cüneyd'i
Gel hoca yüzün gör ki onların bedelidür (24/9)

Cüneyd'in ismini geçen üçüncü beyitte ise ölümün herkes için olduğu, büyük dîlîk sahibi mütesavvıflara da dünyadan göçtüleri ifade edilir (bkz. Şiblî Mad.)

5. Elvan Çelebî

Ölüm ve dünyadan fânîliği konusunun dile getirildiği iki beyitte adından söz edilmektedir (bkz. Ferîdü'ddîn 'Attâr

6. Ferîdü'ddîn 'Attâr

İranlı tanınmış şâhîlerden olan 'Attâr, Divân'da üç beyitte zikredilmektedir. İki beyitte ölümek ve dünyadan göçmek yönüyle diğer bazı şâhîlerle birlikte ele alınır:

Kanı o Celâle'ddin ü Sa'dî vü Senâî
Elvân u Veled 'Âşık u 'Attâr olım var. (36/59)

Kanı Sa'dî Celâle'ddin ü 'Attâr
Veled Gülşehrî Elvân kondı göçdi (127/35)

Senâî ile birlikte anıldığı bir beyitte ise olgunlaşmanın çok söz ile mümkün olmadığı söyler ve 'Attâr'ı misal gösterir. (bkz. Hâkim Senâî Mad.)

7. Gülşehrî

Anadolu şairlerinden Gülşehrî'nin, dünyanın fânîliğini dize getiren bir beyitte diğer bazı mülâhasavîlerle birlikte adı geçer. (bkz. Feridü'ddin 'Attâr Mad.)

8. Şeyh Hâmîd

Kaynaklarda sâlih bilgiler bulunmamasına rağmen Kemal Ümmî'nin Anadolu sahâsındaki meşhûr olduğunu, kendisi için yazmış olduğu bir Mersîye'den ve diğer bazı beyitlerden anımsaktayız:

Degme mürşid Hâmîd'e öyküne mi
Ya kâim taş ofur mi la' u fakîk

Kıldı şu dirligi ki kalmıydı
Bâyecid ü Cüneyd ü Şiblî Şakîk (78/26-27)

Mersîye'de Şeyh Hâmîd'in meziyetlerini sıralayan Kemal Ümmî'nin samimiyeti dikkat çeker. Tıpkı Hoca 'Alî Mersîyesinde olduğu gibi burada da şair büyük bir üzüntü içerisindeydi. (bkz:27 n.1):

Görün bu çarh-ı gaddâr ki 'âlemde ne'îr kıldı
Yine bir gerdiş-i gerdân niçe müşkîl hatâr kıldı

beyyit'e başlayan mersiyede şayhînin ayrılığundan duyulan üzüntünün kendisine çok elki ettiğini söyler ve şeyhinin meziyetlerinden söz açar: İman-ı dîkârın yaşayan o âkil salûbî, bilgin, nerede? Yukluk âlemden cisadî varlık âlemine giden o âbid nazzâr? Arı 'Ubeyd'illâh'ın O. tenini değil ruhuna müteber kıldı. Nâmuaz ve orucu kendine kanat edindi. Öleceğini önceden

hüdi. Onun ölümüne melekler, cinler ve insanlar alı ederek ağladı, yer ve gökler maram tuttu.

Mersiye'de Şeyh Hamid'in derviş kardeşliğini ve dostluğunu irşadında esas aldığı; cihad, adalet ve insafı ehline yaydığı; hayır ve şerri ayatarak ilahiyolu gösterdiğini, böylece Şeyhlerin Şeyhi olduğunu söyleyen Kemal Ümmî;

Tutuşen Hâlik'e yüzin Resûl'ü izledi izin

diyerek Şeyhin ehli-i sünnet yolunda çaba sarfettiğini belirtir. Dört Erkân ve Beş Hiss'i o 'ilm ve hülm sahibi koyuyşnur. Helâl ve harâmı son derece riayet edirdi:

Helâlden keş idüp yirdi kamu vakfa harâm dirdi
Yimedi aguyı yirdi gıdısın çün şeker kıldı.

Nerede o kanaat, salm, azizlik, şükür ve zikir sahibi ki o çok karlı bir ticaret sahibiydi, humun içün her yükünü mücevher kıldı. Harama bakmadığı gibi helâlden de perhiz eyledi, hesabından korktu; Mal ve mülke dalmadı, beglerin bahşıpını almadı, altın ve gümüşe meyletmedi. Yaratılmışı bırakıp Yaratan'ın çehresini gözeri. Ne dünyaya ne 'ukbâya nazar kıldı.

Mersiye'nin bir beytinde Şeyhin ölüm tarihi verilir:

Nebî'nin hicrelinden bî sekiz yüz on beşinci yıl
Berât cümünde öl tēzil bu menzilden sefer kıldı

9. Hâkim Senâyi

Senâyi iki beyitte yer almaktadır. 'Attâr'la birlikte 'seminin geçtiği bir beyitte do'ayh olarak ilâhî taşk ateşiyile yanarak Senâyi ve 'Attâr olabüddiklerini, bulundukları macansa çok söz ile ulaşmağış hulûluklarını söyler:

Ko çok süzi sâz iste Kemal Ümmî Çalıp'dan
Kımsüzile olmadı 'Attâr u Senâyi (138/11)

Diğer beyite hütn büyük müzasavver'lar pibi Senâyi'nin de öldüğünü, onlardan hiç kimsenin kalmadığını ifade eder. (bkz. Feridü'ddin 'Attâr Mac.)

10. Hallâc-ı Mansûr

Vahdet-i Vâcud telakkisinin ünlü temsilcilerinden olan Hallâc-ı Mansûr "Em'î-Hak" dediği için asılarak öldürülmüştür. Dîvân'ında iki beyitte geçmektedir. Hayri birinde şâir kendini hâl ve kâl yönünden değerlendirir ken kavî bakımından Mansûr'a benzetir:

Hîfe zenbîl içre gey 'ayyâr
Kayle Bağdâd içre Mansûr'âm (93/10)

Diğer beyire ise, şâhiyât kabilinden bir ilâde ile şâir, Hallâc'ın kendi insiyalığı ile Em'î-Hak demediğini, bunun Allah tarafından söyletildiğini belirtir:

(Em'î-Hak) sen didürmeseñ dîmezni
Sebeb neydi kim asıldı Hallâc (44/12)

11. Hasen-i Bâsrî

Büyük mutasavvıtlardan biri olan Hasen-i Bâsrî de ölüm konusundaki bir beyitte anılmaktadır. (bkz: Şibli Mad.)

12. İbrâhîm Edhem

Belh sultanının uğru ve kendisi de sultanıdır. Edeniyyate hükümdarlığı ve dünya zenginliklerini terk ederek fakr ve fenâ yolunu seçmesiyle bir sembol olmuştur. Dîvân'da bu yönüyle ele alınmaktadır:

Kamû yohadl makam-ı fakre üzmez
Dafı her lirkâ giyen Edhem olmaz (72/18)

13. Mâlik-i Dînâr

Mâlik- Dînâr ismi ölüm konusundaki bir beyitte diğer bazı şâirlerle birlikte geçmektedir. (bkz: Şibli Mad.)

14. Ma'rûf-ı Kerhî

Bağdâd'ca yetişmiş büyük şâirlerden olan Kerhî'den, ölüm konusundaki bir beyitte söz edilmektedir. (bkz: Şibli Mad.)

15. Mevlânâ Celâle'ddîn-i Rûmî

Anadolu sahâsında yetişmiş büyük mutasavvıf, mütefekkir ve şair Mevlânâ Kemâl Ümmî Dîvân'ında iki beyitte geçmekte, ölüm ve dünyaya konup geçmek yönüyle ele alınmaktadır. (bkz. Feridü'ddîn 'Attâr Mad.)

16. Muzafferü'ddîn-i Lârendî

Lârenzeli olduğu ve o bölgede Şeyh Hâmid'in halifesi bulunduğu anlaşılıyor. Kemal Ümmî'nin Şeyh Hâmid için söylediği mersiye-den onun, Şeyh Humîd'in âdûmû bzerine Tecdîd Makâmına (post-nişâlık) öterduğunu öğrenmekteyiz:

Ne var tolundıra buşid bi-hamîdî'lah kîni ol mürşid
Muzaffer Hazret'i'n tecdîd makâmında kamer kîdi (27/37)

17. Sa'dî-i Şîrâzî

Sa'dî, İranlı büyük mütefekkir ve mutasavvıf bir şairdir. Anadolu şifflerini eserleriyle derinden etkilemiştir. Kemal Ümmî'nin üzerinde de büyük etkisi olduğu Dîvân'daki bazı manzamlarından anlaşılıyor. (bkz. Sa'î'at) İki beyitte adı geçmektedir. (bkz. Feridü'ddîn 'Attâr Mad.)

18. Sadre'ddîn-i Erdebîlî

Safiyü'ddîn- Erdebîlî'nin oğlu ve Kemal Ümmî'nin müridi Hoca 'Alî'nin babasıdır. Dîvân'da, Hoca 'Alî hakkında yazılan mersiye-de adı geçmektedir:

O 'âlemda 'âlâ't-ta'yîn bâbâsı Hoca Sadre'ddîn
Kılârâ medh idüp tahsîn ki yig er koca: soyda (25/27)

19. Safiyü'ddîn-i Erdebîlî

Erdebîlî Ocağı'nın ilk temsilcisi, Safevî tarikatının san'î âkîdeler üzerine kuruluşunu gerçekleştiren ilk şeyhi olan Safiyü'ddîn, Dîvân'da doğrudan doğruya bir beyitte geçmektedir. (bkz. Şibli Mad.)

20. Sultân Velod

Mevânâ'nın oğlu olan Sultân Velod Mevlevîliğin sistematikleşmesinde öncelikli rolü bulunan bir mutasavvıf şâirdir. Dîvân'da babasıyla birlikte anılmaktadır. (bkz. Feridü'ddîn 'Attâr Mad.)

21. Şakîk

Mutasavvıflardan Şakîk'in tami bir beyitte Bayezîd, Cüneyd ve Şîblî ile birlikte geçmektedir. (bkz. Şîblî Mad.)

22. Şeyh Şah

Erdebîl Ocağı'nın en büyük siması Hoca 'Alî'nin oğlu olup babasının ölümünden sonra post-nişan olmuştur. Asıl adı İbrahim'dir. Dîvân'da babası için yazılmış bir mersiyyede, ancak kendisinin babasının benzeri olabileceği yuhanda bir beyitte dile getirilmektedir:

Bir devrân içre ul Hân'ıñ hadîfi yukdur inamû
Meğer Şeyh Şâh ola anuñ nazîri tû a layında. (25/28)

23. Şîblî

Sûfilerin büyüklerinden olup tasavvufî ilgin eserlerde ismi sıkça anılır. Dîvân'da Şeyh Hâmid-i Velî ve Hoca 'Alî, Şîblî ile de kıyaslanır. (bkz. Cüneyd-i Bağdâdî Mad) Ölmü konusundaki bir beyitte şöyle anılmaktadır:

Kanı o Cüneyd ü Hasen-i Basrî vü Kerhî
Şîblî vü Saîd Mâlik-i Dînâr ölüm'var. (46/44)

F. KEMÂL ÜMMÎ DÎVAN'INDA İNSAN

1. Genel Olarak İnsan Kavramı

Kemâl Ümmî, Dîvân'ında toplum ve toplum içindeki insanı da sorgular, bazı tespitlerde bulunur; Zaafları, tutkuları, ihtirasları ile insanı kavrar, onun psikolojisini manzumelerine yansıtır.

Dîvân'da insan, genel olarak cemiyet içindeki sosyal durumuna göre üç zümreye halinde karşımıza çıkmaktadır:

- a) Yönetici ve asker zümreleri,
- b) Dini-Tasavvufî sahada faaliyet gösteren zümreler,
- c) Geniş halk zümreleri,

Yönetici zümreler, buyurma ve yönetme gücüne sahip zümrelerdir. Yöneticiler padişah, şah, sultan, bey, mir gibi isimlerle genel olarak zikredildiği gibi tarihe ün salmış bazı hükümdar isimleriyle de (Kayser, Şeddâd, Nuşincevân) dile getirilir. Elleti altında, buyruklarının gereğini yerine getirmeye hazır ve leşker, çeti gibi isimlerle anılan askeri zümreler vardır. Bunlar içinde özellikle sipâhîlerin ismi birkaç kez geçmektedir.

Yönetici ve asker zümrelerden, güçlü olmalarına rağmen dünyada ehdi kalamayacakları, dünyanın sonlu olduğu vesfesiyle söz edilmektedir.

Dini-Tasavvufî çerçeve içinde faaliyet gösteren zümreler arasında, söz gelimi tekke-medrese gibi belirli bir yurru yapıldığını gösteren hiçbir ifadeye rastlayamayız. Ancak Divân'da tasavvuf yolunun büyüklerinden sıkça söz edildiği halde, medrese zümresine mensup hiç kimse adı geçmez. Tasavvufî önderler olarak Divân'da adı geçen kişiler, üstün nitelikleri, insanları doğru yola çağuruları ve dünyanın fâniliğini isbata vasıta olmaları sebebiyle dile geçirilmişlerdir.

Divân'da, şâirin insanla ilgili asıl teshit ve değerlendirmelerini, geniş halk zümrelerine mensup insan üzerinde yaptığını görmekteyiz.

Sosyal ve iktisadi hayat bakımından şâirin ortaya koyduğu insan profili yaylıya göçme gibi bir mevsimlik göç yaşayan, aynı zamanda toprağa bağlı, ziraat kültürünü yansıtan bir durum arz eder. Bu profile sahip insan küçük kasaba ve özellikle köy insanıdır. Geçimin, tarlasından, bağ ve bahçesinden, hayvancılıktan temin etmektedir.

Bu çerçeve ile sınırladığımız insanın hayatında din ve tasavvuf bir iç derinleşme meydana getirmektedir. Tasavvufun toplum içindeki asıl fonksiyonunun da böyle bir çerçeve içine alınmış, sınırlı ziraat ve hayvancılık gibi bir üretim biçimiyle çizilmiş insana küçük dünyasına üçüncü boyutu taşınmasıyla kendini göstermektedir. Bu boyutun ilk ve en önemli yanı bir "iç birlik" sağlanması yolunda etkili olmaktadır. Türk toplumuna tasavvufu bu yönüyle ve özellikle Ahmed Yesevî'nin çabalarıyla tanıtırız. Çünkü Yesevî ve onun

yolundan gidenlerin "...tüm gayret ve çabalarına temeliade dayanıklılığı sonsa erdiniş birliğin ikame edilmesi düşüncesi yatmaktadır."⁹⁹

Yasvî ettiği insan tipi, bugünkü evrensel değerlere göre de değerini kuran olumlu bir tiptir. İnsana gerçek değerini vermek manevî kimliği sebebiyledir:

Âdemî'mia 'niden 'ihâretdür
Bilme da'vî vü şekl ü gürkinden (98/3)

İnsana model olan Mo'vî'nâ gibi büyük söfler demokrasi kültürünün üç ötemü kavramı olan özgürlük, eşitlik ve uzlaşmayı yüzyıllar öncesinde, gâlmî'mize yakın bir anlayışla dünya görüşü olarak benimsemişlerdir.¹⁰⁰

Dîvân'daki insan genellikle "iyi insan" olup gelenekçi bir yapıdadır. Yaygın eğitimle yetişmiştir. Bu da büyük çapta görgüye dayalıdır. Yetişen her insan, içinden çıktığı cemiyetin, kendisi için ilk model teşkil eden tiplerini taklit eder. Kemâl Câmî bu duruma şu beytiyle temas eder:

Ata'ta uy ya dedeñ itâ'gîn ü
Yâda uyup olma sakın nâ-halef (76/8)

İyi insan, toplum içinde ömerliği, başkalarının hakkına saygılı olması, ez fakat faydalı konuşmasıyla temâyüz eder:

'Âleimde kamu âdemilerün yigi şoldur
Kim ağız amûñ yumlu ola açug ayası (130/12)

Yuzı'nın bir gün hesap soracağını düşünerek ha ka zümotmez, (124/4) Başkalarını malına göz dikmez, (135/13) Yalnız kendi kusurunu görür:

Kendü 'aybuñ eñup ağıla zühâr
Ayrıguñ 'aybına bakup gûlmegil (89/10)

⁹⁹ Bedir, Hüsnâ Özber, "Hoca Ahmed Yasvî ve Seval Bârlıneym", Hacı Bektaş Veli [Çevrışil], Yıl:2, Sayı:1, Arık, 1995, s.15.

¹⁰⁰ Terzin, Reika, "Tasavvuf Düşüncesinde Demokrasi", Arık, 1995, s.137

Diğer insanların eksikliğini araştırmaz. Ancak nefis muhasebesinden uzak olan insan kendi ayıplarına bakmadan başkasının aybını araştırmaz. (93/8;103/16)

Karakter kelimesini "kişilik"le ifade ederek insanlara asıl değer veren şeyin bu olduğunu söyler:

Sen kişilik gözet ne istersin
‘Arab u ‘Acem ü ya Türk’inden (98/4)

Kemâl Ümmî Divanı’ndaki insan, toplum içindeki insan olarak dini-ahlakî, dünyevî ve en çok da uhrevî faaliyetleri açısından sınıflandırılmaktadır. Statüleri farklı insanların genel anlamda halkla ilişkileri söz konusu edilmekte, bunları halkın diliyle ifade edilmektedir. Şair, insan psikolojisini tespit etmekte oldukça başarılıdır. Divân’da insan ile ilgili en çok çıkarıldığı bazı kavramlara kısaca temas ediyoruz:

a. İyiyi Kötüyü Seçmek

Şairin insanlardan beklediği en önemli davranış iyiyi ve kötüyü birbirinden seçmesidir. Bunu şu mısra ile ifade eder: “İnsân gerek ki yâşar yaman neydiğini seçer” (132/11)

b. İnsan ve Ma’nâ (İç derinlik)

İyi insanı, içindeki derinleşmeye ölçen Kemâl Ümmî şöyle der:

Âdemî sünrette euk illâ ki hio ma’nîsi yok
Her bir ilde azdan azdur, sad-hezâr olmaı kişi. (130/31)

c. İnsan ve Hûner

Dünyada birçok insan vardır ki bir anı kadar hûneri yoktur, ama yer, içer ve yöz oküz gibi böğürür. (132/6)

ç. İnsanı Yermek

Şair, iç birliğin sağlanmasında insanları yermeyi olumsuz bir davranış olarak görür:

Âkibët kamudan yitinci olur
Her ki Hak kulları yürüp yiğdi (126/7)

d. Dostluk

Kemâlî Ümmü, insanı Tanrı'dan dolayı sever ve dost edindir. Ancak dost edinilen kişilerin bir kısmı gerçek anlamda dost değildirler. Dost kelimesini "yâr" de de ifade eden şâir gerçek dostları sınama ile belirlemeyi öğütler, yolunda garkıuse başını vereceğini söyleyenlerden önce horç (akçe-allur) iste, der:

Kankı yar kım yolûña cân virmäge da'vî kılın
Akçe cândandır sen aıdan sına evvel zer dilt (122/9)

Her dönemde rastlanılabilecek bu tip insanları "yemek-içmek dostları" olarak simüle edilir. (142) Bunlar insanın mutlu günlerinde yanından ayrılmadıkları halde üzüntülü günlerinde gamını paylaşmazlar:

Nî'met ü şûzî deminde sad-hazîr olur velî
Gussa vaktinde bitisi gam-kûsâr ulmaz kişi (131/43)

e. Söz Söylemek

Bütün mutasavvıflarda rastladığımız "az ve öz konuşmak" düşüncesine Divân'da da rastlıyoruz. Çok söz Kur'an'a mahsustur düşüncesi şâir, söz tuza (şûzî, hülûsası) söylemeye yöneltir:

Bir söz ki ola söz tuza az u ilahî öz
Şel-sağıst çokdan ki Şâd'u pest ola Yâ'sı (123/30)

Şâir, diline tatlı söz yerine yatlı söz (gaybet) söyletönlere yozuklar olsun der:

Hayf ola ki şel tatlu dölünden gela yatlı
Gaybet didüresir; koyuben medh ü şenâyî (138/7)

"Dost acı söyler" sözboş çağrıştıran şu beyitte de doğru sözün acı fakat ilaç gibi faydalı olduğu ifade edilmektedir:

Hak söz katı gelir zira tiryék acı olur
Nâ-hak kelcei tatlıdır âğu aguz gibi (132/26)

f. İnsan ve Çevre Sağlığı

Eyrendeki herşey Tanrı tarafından insana birer emanet olarak bırakılmıştır. Buna insanın sağlığı gibi çevremizdeki tabii varlıklar da dahil edebiliriz. Şâirün bir heyli, bize insan sağlığı ve çevrecilik konusunda dini ve geleneksel bir hareket noktası işaret etmektedir:

Emânetler ki Hak kodı katûda
Kamusın sakla zinhâr olma hâyin (110/5)

2. İnsan Sevgisi ve Hoşgörü

Şâirin insana duyduğu sevgi ve hoşgörünün kaynağı, tıpkı Yunus'la olduğu gibi dini kaynaklıdır. O, insanı Tanrı için sever. Şayet yermesi gerekirse bunu da kendisi için değil yine Tanrı için yapar. İnsan sevgisinde kişilerin yoksul veya varlıklı olmasının rolü yoktur:

Hemîşe Hakk için sev Hakk için yir
Bu mahlûkıñ kammı yoksul'u bayin (110/16)

Şâirin dünyası, bir açıdan bakıldığında sevmek-sevilmek dünyasıdır. Sevmenin ön şartı da "kendini ula görmek"ten kaçınmak (bkz. Kibîr, Riyâ) ve haşkalarını yermekten uzak durmaktır.

Kend'üzünden kimses'i hiç görme kem
Yirüben yitüñci olma sev sevil (88/11)

Kenâat Ümmi, kendini yereñlere bile övgü ve sevgi ile karşılık verir:

Bizi kims kadîñ ü zemîn iderse bizüm
Aña kılduğumuz medh ü sennâdur (50/19)

3. İnsan Tipleri

a. Âbid

Âbid, Allah'a kulluğunu tavı olarak yapan kişidir. Söz ve davranışları arasında bir uyum vardır:

Kanı bir tâbid ü zâhid mücâhid
Ki ola fi'li kavline mutâbik (79/5)

Dîvân'da çoğu kez zâhidle birlikte geçen âbid tipi genellikle müspet bir tip olarak karşımıza çıkar. Kamâl Ümmü, Tanrı'ya yalvarırken bir âbid-sûû profili çizer:

Bizi gayrûñden ayır saña tapdur
Ki 'âbidlere bir ma'bûd tapdur: (1/53)

Azrak tasavvufî neşveden mahrum âbidler bu müspethîğin dışına çıkarlar. Şâir âbidlere mesivâyı terk edip Tanrı'ya tapınmalarını öğütler:

İ karındaşlar eğer 'âbidlerise tapuñuz
Mâsivâ'llah! köñ ul ma'buduñuza tapuñuz: (70/1)

Âbidlere, tapmak için Tanrı yeterlidir. Şâir bunu "Ki 'âbidlere bir ma'bûd tapdur" (1/53) mısrasıyla ifade eder.

Âbidler de âlîmler gibi dünyaya gereğinden fazla değer vermemei, sayınmemeiñdirler. Eğer aksine davranırlarsa "günâh vartası"na düşerler:

Ne denli 'âlim ü 'âbid olursa dünyâ seven
Ne yerde yürürise varta-î günâha düşer: (59/2)

b. 'Âkil

Dîvân'da 'âkil ve ushî kelimeleriyle karşılanan akıllı kimse tipine eğri-likli bir yer verilir. Kamâl Ümmü'ye göre âkil kişi "imâñi 'âkl'a sahip kâmil insandır. Bir başka ifade ile insan-ı kâmil mertebesine ulaşan veya o yolda olanlar akıllı kişilerdir. Bunu "Ne bellü 'âkilem kâmil ne bellü fahr-ı bi-'âlamî" (12/12) mısrasında ifade eder. Âvîñler, insanların çeşitli mîşkîllerini gözñmede yardımcı olurlar:

Ger bizüm süzüñüze kanmazsañ
Vâr dahi 'âkillere tan tevbe köñ: (91/35)

Âkil kişi, dünyayı meyilli almaz. (90/2; 139/2) İbret güzñyle bakar, öñlenin nasıl can verdiğini görür (90/8), varlığını yoğa sayar. (130/7)

'Âkil kişi bu varlığı cem' cyleyñip n'ider
Çün 'âkibet dirüp dişürñp kanusmı saçar: (48/4)

Âkil olanlar zamanı kıymetini bilip hazırlık yaparlar:

Ushûlur vaktile yarâğın ider
Vakti zâyi' iden olur ahmak (77/14)

c. 'Âlim

Âlim kişi, ilim sahibidir. Dîvân'da âlim kişi kılı kırk yarın "zîrek kişi" olarak ifade edilir:

'Âsî-i ma'nî birdürür ger söylerise yüz dil er
Gerçi kim zîrek kişi bir kılı sözde yüz diler (68/1)

Asıl âlim Tannî'dur. Onun surnaa allame, şeyâ ve fakih eremez. (6/3)
Gerçek âlim "dünya bilisinde" ahmak gibi görünür. Ancak tarikatle büyük
malumata sahiptir:

Dünyâ bilisinde aña ahmak diyeler fik
Yol işre gay-âgâh u habër-dâr gerekdür (52/6)

Âlimlik kişiye Allah'ın takdirıyla verilir. Hatta bu durum yaratılışa
belirlenmiştir:

Kimîn yaradı 'âlim ü nêdân kılur kimîn
Kimini bed-nefes kimini hoş-âvâz ider (54/13)

Hak emri herkesi layık olduğu ile muhtalâp eder. Âlimi âlime, câhili
câhile kuvaşırur. (47/26) Dünya, inkarî ve câhille karâniştir. Ama âlim-
lerin ilmi kendîlerine ışık kaynağıdır:

Mürşid ü câhille 'âlem karânişdur velî
'Âlime 'ilmî berâişa şem' ü şem ü mâh olur. (66/5)

Âlimler, ilimleriyle birlikte hilme de satıp olmalıdırlar. Aksi takdirde
sözleri halka etki etmez. (85/31) Dünyaya aşırı derecede bağlı olan kimse ne
kadar âlim olursa olsun günaha düşer. (59/2)

Âlimlerin gerçekleri seçemediği yerde halkın seçmesi mümkündür değildir.
(134/5) Emirler adalet, âlimler amel sahibi olmalıdırlar. Şâir, zamanında bu
iki zümrenin durumundan şikâyet eder "Emirde 'acl ü 'âlimde 'amel yok"
(79/3)

c. 'Ârif

Ârif, aslında Allâh'ın, esması, sıfatları ve fiillerini ilimle değil, keşif ve müşahade ile bilendir.⁵⁰ Kemâl Ümmî, âriş şöyle tanımlar:

Cihânda 'ârif âña dırler i melik-zâde
Ki göçmeden vire her varını Melik-zâde (116/7)

Âriflik, Tanrı'nın takdiriyle kula nasip olur. Fıkıhçı her görenler ârif kâında en aşağı insanlar durumundadırlar (132/9) Dîvân'da ârif tipi âşk tipiyle çok yakından ilgili olarak ele alınır. Ârif Tanrı takdiriyle "cbl-i 'ârif ve 'âşk-bâz" olmuştur:

Kimini cehl-i 'am kâlar 'âşk u derdi yok
Kimini cbl-i 'ârif ü hem 'âşk-bâz ider (54/19)

Âriflerin her nefesi bir Mî'râc değerindedir:

'Ârife her nefesile bir Mî'râc
Gönüle her mahalde bir Târ'dur (51/25)

d. 'Âşık- 'İşk Eri

da. Genel Olarak Âşık-Tipi

Dîvân'da âşık tipi " 'âşk eri, tâlib, mülrid, sâlik, yol eri ve 'uşâk" kavramlarıyla birlikte karşımıza çıkmakta, çoğu kez doğrudan doğruya hangisinin keşfedildiği anlaşılamamaktadır. Ancak bütün bu kavramlarla ifade edilen tip bazen bir zâhid gibi görünürken, genellikle de arzbesi yüksek bir âşık olarak karşımıza çıkar. Şüphesiz ki burada Kemâl Ümmî'nin kişiliğinin yansımalarına yansıması söz konusudur.

Dîvân'da âşık kelimesi, tamamıyla ilâhî aşkı yaşayan kişiler için kullanılmaktadır. Şâik, âşık kelimesinden sonra en çok "'âşk eri" terimini kullanır. Şeyhlerine yazdığı meclhiye ve mersiyelerinde onları âşk eri diye anar. (27/3) Gönü ve cam âşk derdine mübtela olan kişiye âşkelma! (50/15) diyen şâire göre, âşk erinin derdinin ilacı yine derd(âşk)tir. (85/18)

⁵⁰ Baltacı, TL, s.26.

Âşık, nakş-i koyup Nakkaş'a gerçek anlamda takipçi insandır. (149/1) Âşık, onun için kurtuluş vesilesidir. (51/16) Zikir, fikir, cedd, cehd, sıdk, aşk, zevk ve şevk, uyanık aşk erinin âdeli ve arzıdır. (85/16) Âşıklar, ezelden ehde dizârsı âşıktırlar. Aşk yolunda sadık olabildiklerince Ma'şûk iline lâyık ula'bilir (104/15), menleket ve mevkilerini terk ederler. (9/4)

Gerçek âşık bu yoldan mâsivâyı terkettirir (74/2), onun düşmanı olmaştı. O, masiva'llah sevgisinden arınıp Yâr'ı ister. (85/41) Bir'i sevdiği için iki cihana üç talak verir. (121/3)

Dostu soran dostı gören dostı için 'aşk'eri
Kaşlar ü gözler mi gözler zâlfu vâ hâli n'ider? (58/13)

Aşk eri, aşkından varı geymentelidir. Çünkü ilâhî aşka sahip olan âşıkların makâmı en yüksek yerdedir:

Kısm-i 'aşk'eri bu 'aşk'elden
Ki 'âşıklar makâmı müntebâdır (50/6)

Tamrî, kendine âşık olanları daima talep eder. Bu, ayet ve hadislerle beyan edilmiştir:

Ger 'âşık olâsın seni Ma'şûk ider tâleb
Bu söz beyân olupdur abî beyinâtıla (121/5)

Âşıklar, ibadeti yalnız Allah için yaparlar. Ne Uçmak umarlar ne de Tamu korkusu dıyarlar. (85/4)

Uçmağ'a kalmaz nazar hem Tamu'dan kalmaz hâzer
Kankı kul kim 'âşkıdır Pâdişâhî dîvânıñ (85/3)

Âşık, "Yoksulluğumu övünmemdir" hadisinin sırtına eren kişi olarak fakirliği ile övünür ve bundan utanmaz. (129/17) Aşk bağının bölünölen sadık âşıklardır. Ayık ve dertsiz lîşiler ise yalancı âşıklardır. (32/12) Yalancı âşıklar ağyan sever ve gerçek aşk yolunda hiçbir fedakarlık yapmazlar.

Kemâl Ümmî gibi ağ-yûri sevmeñ
Hem olmañsiz dala-yalancı 'âşık (79/20)

Kişiler var kim dem nûr cûn u baş terk itmeye
Lâki kıymaz bir taline cûbbe vü destânıñ (85/40)

Kemâl Ümmî, gerçek âşıkları yalancılarca ayırır ve onları "girtû 'âşık" diye vasıflandırır. Kendini, revazı ile bu âşıkların ayağı toprağı mesahesinde görür. (29/14)

Yüzüm şu 'âşık u sâdıkların ayağı tozi
Ki yoldan rûmaz anları hubb-ı hüsn-i cemâl (87/29)

Âşıkların ölümü mutasavvıflar arasında genellikle kutlu bir gün olarak değerlendirilir. Kemâl Ümmî Divânı'nda âşıkların ölümü bir Kurhân Bayramı esprisi ile izah edilir:

Bayrâmidur ölüm günü girçek 'âşıkların
K'ânlar cânın Ma'şûk'a kurhân alır gider (56/15)

Âşık, Hakk'ı mutlak seven insan olarak ipek ve atlasın vaz geçmiştir. fakr'ın alâmeti olan "şâl" giyinmiştir:

Kemâl Ümmî sevenler Hakk'ı mutlak
Hâfir atlas yerine geydi şâl (133/11)

Divân'da âşıkın dış görünüşi ve diğer halleri hususuna sık sık temas edilir. Aşk okun, âşıkın bağrını yaralamış, gözlerinden kanlı yaşlar akmasına sebep olmuştur:

Gözlerümden yaşla kan akuluğunu tañlumañ
'İşk okudur çünkü bağrını başlarını kattan (99/5)

Gecce gîlünüz Şeh'nin eşliğinde feryat eder (52/2), aşk ve sevda dirdiyle sürekli inleyerek (92/1) gûzyaşı döker:

Her ne işüm ki bakam'aglarım
Hiç birine gülemozem âh u vâh (112/2)

Dizleri âşık olanların yüzünde her an aşkın nişanı görünür. Gözü yaşlı, benzi sarı ve gönü yaralıdır. (55/4) Bu vasıflar âşıkın aşkına tanıklırlar:

Başına bir 'ışk u sevdâ gelenüñ tanuğudur
Beñzi sarı yaşlı gözi dahi bağrı başına (39/4)

Dünya hayatı, âşıkı hasret çektirir. Bu hasret Divân'da kış mevsimiyle ifade edilir. Yazı etmek vuslatır. Vuslatın gecikmesi sebebiyle âşıkın bağı

başlı, gözü yaşlı ve benzi sarı olmuştur. (31/24) Herzinin sararmasına, belinin deri ile bükülmesine rağmen gerçek âşıklar deması değil deri istememtedirler.

Şairin iki manzumesiinden konuyla ilgili beyitleri aşağıya alıyoruz:

‘Âşık kişilerdñ gözi pür-hûn u nem gerek
Ma’vûk’a cân vîre diye kim daht nem gerek

Bêhzi sararıben bükile dardile bili
Derd isteyê güdî dimeye başla em gerek

Hiç bir kimesneden eytt sanmayâ kendözün
İnsâf içinde her kişiden özi kem gerek

Dîrâra ‘âşıkam diyenüñi çehresinde bak
‘İşkânî nişâm zühir ola dem-be-çem gerek

Kor ‘ızz u nâzi memleket u mâli ‘ışk eri
Aña ne lâc u taht u ne lâbl u ‘alem gerek

Ne bâğ u bağçeler seve ne tun u boğçalar
Ne nakd u akçalar u ne hâyl u haşem gerek

Maksûdî ger buyssa ki ma’bûdî bula ol
Mevcûd için be- kîlîlî vücûdî ‘adem gerek (83/1-6,8)

...

Nişânsuz kimseye ‘âşık dimezlei
Bebiz sarı vü göz yaş olmayınca

Belûrnez çehrelerde bu talâyım
Cigerler dardile baş olmayınca

...

Kim irfî tâpusnu kapısında
Geceler yadugı taş olmayınca

Getür kün irdi bir lutf'u verâya
Aña kalu ü celiâ âş olmayınca (115/5-6, 9-10)

db. Âşıkla ilgili benzetmeler

Bülbül, Mürğ-i Zâr, Laklak, Zâg

Dîvân'da âşıkla ilgili olarak yapılan benzetmelerin en ağırlıklısı bülbül'dür. Teyhüd bir bağ veya bahçe olarak telakki edilir. Bu bağın gülü Mutlak sevgilidir:

Bu cümle bülbülü teyhüd bağını hoş öter
İlemişe tâze gülü Lâ ilâhe ille'llah (4/127)

Bilinirği gibi gül ayı zamanında Hz. Peygamber ve müteğ'd için de kullanırları bir benzetme unsarıdır. Bunların karşısında âşık daima bir hül-büldür ve vaslat arzusundadır:

Baykuşlara vîrâne gerek kargaya üfe
Tûliye şeker hülhülle gül-zâr gerekdûr (52/8)

Ancak bazı engellerle karşılaşır. Bunlar da gülün dikenleridir ve kulanılması gerekir:

Kahr-ı düşmenden kaçan bulmadı bulmaz lutf-ı dost
Gül seven bülbül gibi zahıma kalmaz hânzuâ (85/19)

Âşık mana hağını tumaşa eden bir bülbüldür. Bu bağın gülleri Ma'rîfet mâkâmının gülleridir:

Bülbülisib gel temâşâ kul ma'ânî bâğını
Gülleri bu ma'rîfetdür ecm'iyet gül-zânnuâ (85/29)

Elest Meclisi'nde Cemâl gören ve âşık olan kişi dünyaya gelince garbe-to düşmüştür. Şâir dünya garbatını bir kış mevsimi olarak telakki eder. Çünki gülünden ayrı düşmüştür:

Benem ol 'âşık u bî-çâre bülbül
Ki kış geldi celiâ düşdüm gülünden (97/3)

Mevsim kuş da olsa bülbül baharda ner neye baksa taze gül yaprağı gibi görür, Du yüzdən onun fe'iyah hiç düşünmez:

Bâg-ı 'ışku'd bûlbûlinûñ gulguli dîñmez kışın
Her neye kim bakansa taze gül yaprağıdır (29/10)

Gerçek aşıklar dünyada da Cemâl'i görebilenlerdir. Seyr ü sîlûk'ta ileri mertecelere varan şâir aynı zamanda ilâhî tecellî sonunu Cemal görmüştür:

Gelirdi bîrka'tıñu gül gîlîr cemâlindeñ
Görülî başladî bûlbûl du'â vü i'zâz (36/12)

Mûrg-ı Zâr benzermesi aslında bülbülün bir vasfı ile ilgilidir. Bağdaki bütün kuşlar, Hisân-ı kâf ile 'İsmî'ye şükrederek zikir ve tesbihatta bulunurlar. Benler gönülleri aşk okuytu yaralanmış kuşlardır. İlahî aşk, içlerini güzel seslerle doldurmuşur:

Dükelî kuşlar okur zikir-ı şûkr ü tesbîhâ
Çâ mûrg-ı zâr içi teldî latîf âvâze (36/14)

Aşk ile kendinden geçmemiş, özülüyle aşka ulaşamamış uyuk ve dertsiz kişiler yalancı aşıklardır. Şâir bunları laylek ve kargaya benzetir:

'Âşık-ı sâdıklar olur ol haguñ bûlbûlîcî
Ayg'u dertsüz kişiler lûklakî vü zâgîdûr (29/11)

Pervâne

Cem' içinde şem' içün pervâneler
Görüşenî düşüp yakarlar perr ü bâl (36/24)

Divân'da âşık çoğu kez bir pervâne istiaretiyle kaçınına çıkar. Aşk meclisinde âşk bir şem', âşık ise zevk ve şevkle ana ulaşıp yanarak kendini yok eden bir pervânedir:

Kendîyi pervâne çün kîm şem'a urdı yandı hoş
Dostıla vasl uldı ayrık perrî vü bâlî n'ider (58/12)

Bî-tekellûf cem' içinde 'aşk u ma'nî şem'ine
Zevk ü şevkîla üzîrek düşerem pervânen (99/6)

Pervâne gibi kendini ateşe anp kol katal yakamayanları gerçek âşık denilmez:

‘İşk cem’i içinde saña ‘âşk’ı düşünüler
Pervâne gibi şem’a çü peyrlü atımazsın. (106/12)

‘İşk-bâz, Mislûn, Bî-çâre, Melâmetî, Evhâş, Rind, Kallâş, Mevrûh
Cigêrlü, Âvâre

Kişi kendini zorlayarak âşıklik mertebesine yükselmez. Âşıklik Tanrı’nın takdiriyiye verilir. İlâhî takdir kimini avam gibi âşksız bırakırken, kimini de ârif ve âşk ile oymayan kılar:

Kimini cehl-i ‘ân kılur ‘îşk ü derdi yok
Kimini cehl-i ‘ârif ü hem ‘îşk-bûz ider. (54/19)

Yalnız Tanrı’ya isteyen âşık iki cihânda da gözü yektir. Diğer yandan kendini hiç âşka layık görmez. Husun için daima hakir görür ve cemiyet içinde böyle gösterir:

Senûl ‘îşkân ister dî cihânda
Bir kemter ‘âşıkı bî-çâre sende. (15/8)

Sûfilik erkenında meskenlerin önemli bir yeri vardır. Âşıkın en belirgin niteliği miskinliktir. (12/4) Özellikle alçak gönüllülüğüyle bir miskin tip olarak karşımıza çıkmaktadır:

‘Âşık kişi miskîn ü tovaru’lu yataşur
Hem kendü yög ü ‘îşk delim var gerekdîr. (52/5)

Âşk ile ar bir arada olamaz. Âşıklar Ma’şûk yolunda, O’na kavuşmak arzusuyla yarıp tutuşurlar. Dışları harap olur. Aslında âşıkları melâmetî ve evhâş (her görülecek durumda olmak) olmak yaşar:

Kimesne ‘îşkîfâ ‘ân bir efde cem’ idermez
Gel indî ‘âşkîsañ ol melâmetî evhâş. (74/4)

Ar duygusundan uzak âşık rind ve kallâş (umursamazlık ve kaifîşlik) görünümünde ve dünya nimetlerine yûz peyrimiş durumdadır.

Kimesne 'ârîbîrle yâre immez
Yolunda rind ü kalîş olmayınca (115/7)

Deva bulmak isteyen önce çarile olmalıdır. Âşık olanların diğerleri yaralıdır. Tanrı, sadece yaralı (gönülü aşkla dolu) olanlara merhem vurur.

Meerûh diğerli kişiye merhom unur dost
Bimâr gerek kime ki dîmâr gerekdür (52/9)

Tanrı, aslında âşık kendisinden daha yakındır. Ancak u, beşerî farkında değildir. Dünya işleri ile oyalanır, avare olur.

Eğerçi sen hâfîa benden yakırsun
Velî ben olmuşam âvâre sende (15/7)

Pehlivân, Bahâdır, Şehîd, Kurban

Kendisini âşık gibi sunan birçok insan vardır. Ancak gerçek âşıklar aşk yolunda kıyvetli bir pehlivan gibi önüne geçerler.

'Âşıkam ben diyüben dâ'vî kılan çokdur velî
Pehlivân oldu ki meydan aldı her meâdânen (99/12)

Âşık, aşk yolunda baş verea, bu yolda şehit olan bir bahadır. Kanının bedeli de dîzar görmektedir.

Bu 'ışka câû virendür hoş bahâdır
Ki dîzâr ol şehîde kan bahâdır. (50/1)

Gerçek âşık Hakk yolunda, halka aldırmadan yürümeli, sevdiği uğrunda gerekirse bir kurban gibi başını vermeli.

Hakk yolunda girceğin ayak basan
Baş vîre vü halkâ kaş kayırmaya (40/6)

Farrâş

Âşık, Allah'tan gayrıyı gönülünden süren, Zat'ı isbat eden insandır. Gönül, Fânî mekân olan bir saray, âşık ise bu sarayın bîzmetçisi, temizlikçisidir.

Nefî idüp gayrın göñülden zâtını isbât ider
Yalrı Şâh için sarâyın süpürür farrâşlar (61/22)

Yüzüñ câr ı gözün sakkâ ofur nu
Özün Sultân'a farrâş olmayınca (115/8)

İbrahim Edhem

Aşk eri, aşkı yolunda mevki ve mukamları, sahip olduğu memleketi terk eder. Bu özelliklerinden dolayı istiare yoluyla İbrahim Edhem'e benzetilir:

Şol 'âşık ı sâdıqlarınuñ hakıyçeñ kim
'İşkurda kamu memleket ü pâhi koyandır (9/4)

Kuru kumuş

Dini-Tasavvufî Edebiyatta kumuş, âşık için yaygın bir benzetme vasıtası olarak kullanılmaktadır. Kemâl Ümmü Dîvânı'nda ise Şeker Kumuş olarak karşımıza çıkar. Burada âşık, dış görünüşü itibarıyla bir kuru kumuş, içindeki şekeri ise ilâhî aşkıdır:

Kuru kumuş görübün yüz çevürme
Sen anuñ şekerini ser içinde (118/11)

e. Ehl-i Hâl, Ehl-i Kâl

Sâfilik yolunu seçenler, gayretleri nisbetinde sıfât-ı mâl ile mevsuf olup üstün hallerle ulaşurlar. Bunlar sözleriyle değil, davranışlarıyla gerçek âşık olduklarını gösterirler. Kâl ehli ise toplumda sözleriyle dikkati çekmiş, ancak sözlerine uygun hallerle hallenmemiş kimselerdir. Hal ehli sudara vakıflar ve kendilerine bağvurgularla müşkillemini hallederler. Kal ehline ise kuru söz yaraşır:

Hâl ehli bülür surrı kalur müşkiliñ âşân
Kâl ehline aneak kuru söz derd-i ser olu (33/41)

Hal ehli dediğimiz bu zümre "Kâl ü kâl (dedi kudu)"den uzaktırlar. Aslında bizzet tasavvuf bir "İlm-i kâl" değil, "İlm-i hâl"dır.

Kemâl Ümmü, ehl-i hâl olanları bir manzumesinde (bkz. 55 n.m.) özel olarak ele alır. Hal ehli "tulmar"dan oluşur. Şâir bunlara özenir:

Bu Kemâl Ümmî Çalap'dan ol nûlular hâlini
Dâyım ister ger bulursa gayri ahvâli u'îder (58/14)

Onlar Kâ'î kâlden uzak ve kâinatın rahını ermişler. Hakk'a lââyis, riyasız fîlleri sahibi olup olumsuz iddialardan uzaktırlar. (58/1-2) Hastalar sohbeti ile meşgul olup ibadetle vakit geçirirler. (58/4) Herkes dirlik (hayat) dilerken hal ehli ölümü (vuslat) arzular:

Kamular dirlik dilerler öl ölümün arzular
Bâki "ömr-ister bu fânî mâni vü sâli n'îder (58/11)

f. Er, Eren, Eren Kaflesi, Erenler, Ulular

Er, eren, eren kaflesi, erenler, ulular olarak ifade edilen tip ve zümreler, şâir tarafından ilm-i ledûn yolunda belirli bir mesafe almış kişileri anlatmak için kullanılır. Er hem tasavvuf yolcusunu ifade eder, hem de şâirin şeyhleri için kullandığı bir sıfattır:

Er oldurur ki taşından içi hoş ola mûdâm
Ger eyle olmasa bâri bir oia iç ü taş (74/5)

Şu beyitte Şeyh Hamîd bir gerçek er olarak anılır:

Hemîşe gündüzün sâyim olurdu giceler kâyim
Bu resme tâ'atî dâyım mûdâm ol güççer er kıldı (27/28)

Ta'ikat yolcası "erenlerin sohbeti"nin bir demî için onarını feâa edebilir:

Tidâ olsun benüm bu bâki "ömrüm
Erenler sohbetinin bir demine" (123/3)

Has erenler, cemiyetteki diğer insanların kendilerine şektirdikleri sıkıntılara aldatmadıkları için Tanrı'nın kîrîfına ermişlerdir:

Pâdişâhu'î lutfına şol hâs erenler indî kim
Kullarınûn kahrına kaytarmadılar kaşlar (61/3)

Eren, dünyayı sevmeyen ve yeren. (69/1) Ta'ikat çevresinde künselenen c-razileri bir kalîle halinde menzile ulaşan kişiler olarak ifade eden şâir, eren-

lerden uzakta olanları eşkiyalarla dolu bu ovada kalmış kimseler olarak değerlendiren:

Atlandı eren kâfilesi menzile yîdî
Kaldıñ yalunıñ sen bu harâmîñ ovada (117/2)

Ernen: menzile erecek, yeterli gayreti nispeten olanları yetiştiremeyeceklerdir:

İndi eren kâfilesi menzile
Sen durıñıp yitamezem âh u vâh (113/7)

Şâirin arzusu, uluların halleriyle hallenmektedir. Bu makama ulaşanlar başka hal istemezler:

(Hu Kemâl Ümmî) Çâlep'dan ol ulular âlâliñ
Dâyim ister ger bulursa gayrî ahvâlî n'ider (58/14)

g. Evliyâ-Velî

Velî kelimesinin çoğulu olan evliyâ ibadet ve riyazatı sebebiyle kendisine keşif ve keramet gibi meziyetler nasip olmuş kimselerdir.⁵¹² Çoğu kez Evliyâü 'lîlah olarak zikredilir,

Kemâl Ümmî, evliyâyı nebilerle birlikte anar. İlm-i leddün, Muhammedî Nûr'la Hz. Peygamber'den diğer peygamberlere sirayet etmiştir. Hest Mec-lesi'nde, Hz. Peygamber ilahî aşk kadetiyle peygamberleri ve velileri mest etmiştir:

Enbiyâyı evliyâyı asfiyâyı her zammâ
Mest ü hayrân eyleyen ol meclisbâ şâkrakıdır (2/10)

Velîler de bundan istifade etdiklerinden sırası ilahiye ermişlerdir. Bu yüzden evliyâ öğütünü atanlar nebilere bütün sözlerini de benimserler:

Evliyâ pendin tutan kimseneler
Enbiyâ kavline inkâr itmedi (129/3)

⁵¹² "... Pêş bânır' meşhûr olana velî dahi dirler" (Eşrefoğlu, Mûzekkî'n-Nüfûs, s.177).

Onlar "esrâr (sırar)"a sahiptirler. Can kulağı açık olan tasavvuf yolcuları bu esrarı duyabilirler:

Gel bu gâflet penbugını cân kulağından çıkar
Tâ ki ma'nîsinâ tavaşın evliyâ esrârını (85/9)

Evliyâ da tıpkı peygamberler gibi örnek alınacak özelliklere sahiptir. Dahab yol eri odur ki kılavuzı Peygamber, yoldaşı evliyâdır. (65/13) Nefsiler ve velîler ne huyutmuşlarsa söz ve davranışlarıyla tasdik eder. (78/8) Hayat tarzı olarak benimsenecek bir yaşayışları vardır ve sâlikler bunu taklit etmektedirler:

Enbiyâ vü evliyâ ne yidi içdi geydise
Söz dedü anı yit içün anı geyün sanı (85/14)

h. Garîb

Divân'da garîb, miskin tipine yakın bir tip olarak ele alınmıştır. Ayrıca halk ağzında kullanılan şekliyle, bulunduğu çevreye yabancı ve kimsesiz anlamlarıyla da dikkati çekmektedir.

Şâir, sâfilenin dünyada garip yahut bir yolcu gelip geçen sıradan bir insan gibi olmasını, böyle yaşamayı gerektiğini söyler. Bu tavırlarıyla toplum içinde yaşayan kişi "ölmeden önce ölmek" çabasına ulaşmış kişidir:

Cikânda misl-i garîb ol ya yol geçici gibi
Dah ölümünden öñ ki ehl-i zînetden sayıl (90/10)

Sâfilik düşüncesinde insanın asıl vatanı zaten dünya değildir. Garip tipi dünyada asıl vatanına kavuşacağı günü bekleyen, bütün zenginlikleri öteki âlemde olan, bu yüzden dünyayı zindan, kendisini mahpus gören bir tiptir. Kendisinin Tanrı'dan başka kimsesi de yoktur.

Ben bu zindân içre mahbûs u garîbem gey râkır
Ol dükeimez hânûrân ü mülkî ü câhûm kam (137/5)

Mülîsem ol Hâk katında eksüğüm çokdur bentüm
İhem garîbem ahdan arıuk kimsenem yokdur benüm (95/1)

1. Hoca

Hoca, Divân'da Tanrı için kullanılan bir isim olmasının yanısıra şeyh, mürid, öğretmene, zengin insan karşılığında da kullanılmıştır.

Tanrı, "Hocalar Hocası"nın, (5/4) İnsanı kulluk etmek üzere bu dünyaya getirmiştir. Kişi gözünü açıp bu dünyada kulluk vazifesini hakkıyla yerine getirmelidir:

Seni Hak kulluğa saldı bu mülke
Gözün aç kulluğ eyle hocaña dur (49/3)

Hoca mürid ve şeyhin bir diğer adıdır. Şair, şeyhi 'Ali Edebiî'yi genellikle Hoca 'Ali diye anar:

Cihânda garçı i yârân delimdür mürid ü pîrân
Velî Hoca 'Ali Sultân makâline makâl immez (3/24)

Hocalar da günah işleyebilir. Günahlarını anıp pişmanlık duymalı, "âh" ederek af dilemelidirler:

Sen'i hoca hiç mi günâh immedüh
Ki tevbe kılup bir gün âh imedüh (80/1)

Zâhi kul-kim hocası emründe sürer 'ümriñi
'Aklı koyup nefes uyup bir nefes buyruk sumaz. (31/23)

1. İnsan-ı Kâmil

Tasavvufî insan-ı kâmil fenâ fi'llah mertebesine eren insana deniyor.¹¹³ Nitelikleri bakımından insan-ı kâmil nefis mücadelesinden galibiyetle çıkmış, onu öldürmüş, Muhammedî sıfatlarla kendini donatmış, tasarruf sahibi insandır.

Yaratılıştaki asıl maksat, insanın, belirli bir aşamadan sonra insanî mertebelerden daha yücelere çıkmasıdır. Tanrı, gücüyle ve takdiriyle bir avuç balçıktan yarattığı insanı "kâmil insan" mertebesine ulaştırması, onun da baş-

¹¹³ Öztürk, Kur'an ve Sünnete Göre Tasavvuf, s.93.

kalatına ihsanda bulunmasını sağlamıştır. Yarı âdemden mured insan-ı kâmilidir:

İ bir avuç balçığa söz söyleden
Kâmil insan idüp ihsân cyleden (7/8)

Âdem, aslında Zat-ı Mutlak olan Tanrı'da iken âdeti donu giyinip yeryüzüne inen insan-ı kâmilden başkası değildir.⁵⁴

İnsan-ı kâmil, imenî akıl ile hâsî âleminde tasarruf sahibidir. Hz. Muhammed, insan-ı kâmil için en yüce bir örnektir. Zâhîrî âlemde mesafe almayış kimseler dünyanın en ünlü bilgileri de olsalar Peygamber'in yanında bir câhilden başka birşey değildir:

Kamû 'âkil kamu fâzil saîa şâkindür i kâmil
Serîlî kâfîde bir câhil hezârân Bu 'Alî Sinâ. (20/5)

j. Müttekî

Mütteki, takvâ sahibi kimsedir. Şâir, müttekiyi şöyle tanıf eder:

Mütteki şol kimseye dirler kim ol
Taîn'ı du: korba Nebî'den atana (38/11)

k. Nâsîh

Nasib, öğüt vetme durumunda olan kişidir. Bir anlamda mürşiddir. Kenânî Ümmî, nasibin üzerinde özellikle durur. Nasibin en belirgin niteliği olarak da "ilmîyle amîl" olması hususunu tesbit eder:

Nâsîh gerek evvel didüğün kendüsi tura
Çün kendüsi pâfil öğüdi kimse koyası (123/26)

Nasibin, öğütlediği konularda en küçük bir zaafının olmaması gerektiğine inanan şâir bu konuyu üzüm ve üzüm suyu (şarap) mescazı ile dile getirir:

⁵⁴ Tacir, YED-İ, s. 131.

Suyundan ayrılmıyabileydi
Kemâl ümmî güçbilse özünden (14/14)

Gaflette olan kimseler, başkalarını uyuramazlar. Başarılı olmaları için kendilerinin öncelikle uyanmış olmaları gerekir:

Zîrâ ki hiç uyur kişi uyanmaz uyumuş
Uyanık ol kim her işi başarısın başırasın (104/14)

1. Sâdık

Sâdık, sadık (doğruluk) makamına ermiş kişidir. Divân'da müsbet bir tîp olarak ele alınmasında yanı sıra âşikâ sıfatı olarakta kullanılmaktadır. Kemâl Ümmî, sadığı şöyle tarif eder: "Sâdık eldur kim kamu da'vâde ma'îlî göster" (85/39)

Hiz. Peygamber Sâdık'ı Ya'dû'l-Emîr'dir. (7/28) Müminin makbûlû sadık olandır. (12/28) Sadıkların davranışları ile sözleri arasında bir uyum vardır. Onlar zindanlıkta ızdırdılar:

Hî'lâfî kavlüfî muvâfık kıl
Sâdık ol'ger degüliseñ zindik (78/9)

m. Sûfî

Sûfî kelimesinin nereden doğduğu hususunda çeşitli görüşler ileri sürülmektedir. Yun anlamındaki "sûf"tan geldiğini iddia edenlerin yanında "sohî-ı suffa"dan kaynaklandığını söyleyenler de vardır. Diğer yandan arıtmış, tensiz anlamındaki "saf" sözünden geldiği düşüncesine karşılık Yunanca hikmet anlamındaki "sophos"tan mülhem bir terim olduğu da tartışılan konulardan biridir. Bunlardan hangisinin doğru olduğu hususunda kesin bir kanaate varılmış değildir. Y. Nuri Öztürk, sûfî ve benzeri ilgili olan tasavvuf kelimesinin yun anlamındaki "sûf"tan geldiğini kabul etmektedir.⁵²³

Kemâl Ümmî Divân'ında sûfî müsbet bir tîp⁵²⁴, gönül arı ve yün elbise ler giyen insan olarak kuşunuza çıkmaktadır. Ancak daha başka özellikler de

⁵²³ Bu konudaki tartışmalar için bkz. Öztürk, Kur'an ve Sünnet'e Göre Tasavvuf, ss. 11-19

⁵²⁴ Sûfî kelimesi zamanla tekrar içinde "kaka soffa, namı gobaz" denilebilecek olanımsız bir tîpi karşılayacak bir gelişme göstermiştir. Zâbîlik kelimesinin sonr-

bulabilmekteyiz. O'na göre sâfi kalbi safâ olan, içinde küdûret tutmayan ve rıyasını ihlâsâ çeviren kişidir:

Sâfi şûâ'a dirler kim ola kalbi safâ hem
Tutmaya küdûret dönê ihlâsâ rıyâsı (130/9)

Şâir, "sâfi" kelimesinin her bir harfine bir kavram ızafe ederek şöyle de tanımlar: "Sâd" harfi kalbinin sarlığına, arılığına, "Vüv" harfi -muhtemelen- Elest Meclisi'nde ve mürşide ikrarındaki zhdâne vefalı olmasına, "Fâ" harfi terk ile dünyada yaşarken yok olmasına ve fenâ fi'llah olmasına, "Yâ" harfi ise kadematli olarak yakîn (ihme'l-yakîn, 'ayne'l-yakîn ve Hakke'l-yakîn) makamlarına ermesine delalet eder.

Sâfi ola vâfi ola lâîf vü yakînî
Sûfinî'nü ödür Sâd u Vüv u Fâ'sı vü Yâ'sı (130/10)

Sûfilerin, dış görünüşleriyle toplum içinde belli olduklarını ifade eden şâir umîrânı yün elbiseler giyimp, sâfi hashîği lakıtlarını dâle getirerek bunları sâfilik için yeterli olmadığını hatırlatır:

Taşın dîzimekile er sûfi olmaz
Hem ie sâfi vü hem taş olmayınca. (115/12)

İadî müşşümân beşi sûfi tağı sâfi
Sâkin içünê bağlama zünnâr olûm var (46/56)

Kemâl Ümmü, sûfîliği gönlün safah olması ve meskenellen ibadet görür. (119/2) "Emirde adî, âlimde arîf, fakirde şahır, sûfide safalık olmalıdır" (19/3) der. Kendisini, sûfiler ve kalbi safiler salında cem' kılması için Tanrı'ya yazarı (118/7) Şeyhi olan Hoca "Akî, sûfilerin kaynağıdır. (24/8)

n. Yârân

Kemâl Ümmü, yârân, yâren kelimesini dost, arkadaş, alibap karşılığı kullanmaktadır. Bu bir çeği: derviş kardeşliğidir. Muhtelif beyitlerde onlara hitap ederek halini arz eder. Onları adma dileklerde anılır. Yenie çme

destlarını yâren saymaz. Gerçek yârenler insanla Hakk için dostluk edenlerdir:

Yimeliçmek destların sarma ki yârenlerdürü
Zira anlar togru yoidan sili yârenlerdürü
Şol kişiler kim sendüñle Hakk'ı için yoldaş olar
Anları elden çıkarma bil ki yâr anlardur (142)

o. Zâhid -Kulmaş

Dîvân'da "zâhid, kulmaş, yatlu kulmaş" terimleri geçmektedir.

Zâhid, zâhd ve takvâ sahibi insandır. Bu haliyle müsbet bir tiptir ve Dîvân'da genellikle bu yönüyle dile getirilmiştir. Hatta Kemâl Ümmî'ye ait Dîvân yazmalarının bir kısmının başında ve Ahmed-i Bükâî isimli şâirin, Kemâl Ümmî isminin de geçtiği bir şecerede (bkz. Kemâl Ümmî'nin Hayatı) şâirinizden Şeyh-i Zâhid diye söz edilmektedir ki bu zâhid'in olumlu bir tip olarak algılandığının en büyük delilidir.

Zâhid, âşıktan daha alt mertebede bir tiptir:

"Âşık-ı dizârsad ko her dû cihân
Zâhidiseñ bari hânımânıñı terk it (43/4)

Âşıkların kurtuluşuna aşkı, zâhidlerin kurtuluşuna zühâdleri birer birer gihidir.

"Âşıkıñ zâhidüñ necâna
"İşk ü zâhid elinde mensûrdur (51/16)

Zâhidin çabalarının sonuç vermesi ancak Tâzî'nin takdirindedir. Eğer dilerse zâhidlerin hakikatlerini mecâz kılar:

Bir tâsıkıñ mecâzıñ üñür hakıkate
Bir zâhidüñ hakâyıkıñ âbir mecâz ider (54/12)

Zâhidler bahil olmamak, cömert olmaktır. Böyle olmayımların Cennet'e giremeyeceklerini Hz. Peygamber söylemiştir. (85/25; 88/17) Şâirin şeyhlerinden biri olan Seyh Hamîd ümmetkî bir zâhiddir. (27/6) Zâhid "an

ihlâs" sahibidir. (7/123) Davranış sözüne uygun olmalıdır. (79/5) Böyle olmayanlar gürûdîşte zâhid, içlerinde fesiklardır. (79/14) Bunlar altın gösterip kurşun satan kulmaşlardır. Şâir bunu şöyle ifade eder:

Hecid gösterdiğüm altın velâkin satduğum kurşun
Ba kulmaşlığıla dün gün yürüyüp halkı aldamam (12/24)

Birini azarlayarak gûnlüñü kuran zâhid yuhuncun sapmış olur. (45/4) Gerçek zâhidlerin kıymeti, ancak sahîbelerin ertaya çıkmasıyla anlaşılır:

Eyü girçeklerüñ kadri bilünmez
Arada yatlu kulmaş ölmüyınca' (115/14)

Bir kısım beyitlerde de zahitlik daha çok gösterişe yönelik davranışları olan "yatlu kulmaşlık" şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Hey ki oldı riyâyıla zâhid
Kamu zâhicî hebâ-'î menşûrdur (51/11)

6. 'Ayyâr

Cesur ve atılgan anlatımındaki bu kelime zamanla menfî bir tipi karşılayacak bir mahiyet kazanmıştır. Aslında ayyar, Abbâsîler döneminde Bağdat'ta askerî fedâî bölüğüne verilen bir isimdir. Fakat sanraları asî tipteki karşılayan bir terim olarak kullanılmıştır. Ayyar, bilhassa dünyaya cûşkûnlüğü, bu konudaki hırsı, arzularına kavuşmadaki kararlılığı ile beyitlerin ruhuna sınımıştır.

Eğerçi ulrêvî işde benem süsi ögde vü düşde
Velâkin dñyevî işde be-gâyêr cûstü 'ayyâram (12/7)

Ayyar 'iki yüzlüdür. Halka kendini başka biriymiş gibi gösterir

Beni bu halk eyü sanur yalan da'vîme inanur
Ne bilsun zerku aldandur ki bir 'ayyâr u terrârım (12/27)

Dîvân'da genellikle Bağdad ve halife ile birlikte geçmektedir:

Ra'îyyetini halife ça kendü bağdaça
Dahi ne rahm ide 'ayyâr şehr-i Bağdad'a (116/11)

Hakkem güçlÜ muhkem burc u bârım
Benîm Hağdâd'uma 'ayyâr sığmaz (71/5)

Ayyarlık bilekarlık ve iki yüzlülük yönüyle ön plana çıkar. Ayyarlar sözlerinde aşk yolunda Mansur gibi haş vereceklerini söylerler. Ama ülle-
rinde buna uymazlar:

File zeñbül içre gey 'ayyâr
Kavle Bağlâd içre 'Mansûr'am (93/10)

Şâir, ayyar kelimesini dünya ve masiva için bir benzetme unsuru olarak kullanmaktadır. (71/5; 96/8)

p. Bahil

Bahl, menîî kuyulardan. Bâhil de menîî dıplardan biridir. Bahillik cennetlik demektir. Kemâl Ümmî, bahillerin cennete giremeyeceğine dair hadis-i şerife sık sık telmihle bulunur:

Mustafâ eydüz ki gırmaz Cennet'e
Ne kadar kim zâhid ulursa bâhil (88/17)

Bahillerin övücüleri yalancılardır: (131/38) Bahî kişiler ibadet ve zikrinden bir fayda elde edemez. (85/25)

r. Câhil

Kemâl Ümmî, câhil ve münkirî genellikle birlikte anar. Münkirî ve câhil-
lere âlem karanlıktır. Onlar gerçek aydınlıkları matruumdurlar:

Münkir ü câhillere 'âlem karanlıktır yâhî
'Âlime, 'ilmi hemîşe şemî ü şemî ü mâhî olur (56/5)

Câhiller de münkirîler gibi hak sözü kabul etmezler. Bu sebeple ilâhî sıraları duyamazlar. (130/21) Şâir bir beyitte onları hayvanla kıyaslar: Kâinat-
taki genel düzende ilim sahipleri için birçok mesaj vardır. Kaş ve yaz arasındaki farkı bile anlamayan câhiller ile hayvanlar arasında bir fark yok gibidir. (34/21)

Câhiller mal, mülk ve mevkileri ile övünürler. Oysa bunlar külür ve vebâ ügîlidir ve bunlarla iftihar edilemez. (131/34)

Câhillerin övücüleri yalnızlardır. (134/38) Tanrı emri, herkes layık olduğu kimselerle buluşturur. Câhillere nâdîları layık görmüştür.

Emr-i Hak sürer her ehlin ehline kavuşdurur
‘Âlimi cânâ bulur hem câbile nâdîn yiter (17/26)

s. Gâfil

Gâfil, dünyadaki misyonunu unutmuş, başka işlerle meşgul olan insan tipidir. Uğurçuk k: saz şairi tipinin XV. yüzyıldaki temsilcisi olan “Oğuz Ozan”ın, Kemal Ümmî, gâfil tipiyle özdeşleştirir:

Veyl ol kanı gâhile ki yog ödi kurtması
Gâfil gezer çağırur ozan-ı Oguz gibi (132/4)

Bir başka beyitte ise gâfil, hayvanla kıyaslanır:

Niçe bir hayvân gibi (bêhîrîm ezal)
Olasın i gâfil iusân tevbe kıl (91/34)

Gâfil, niçin yaratıldığını, dünyaya niçin geldiğini unutmuş kişidir. Bu dünya bir korucu ve tehlikeler yeridir. Fakat gâfil buraya icraki içinde değildir. Tanrı için yapması gereken hizmetlerden uzaktır. (74/12) Hiçbir şey yokmuş gibi dünya sevinçleriyle mutlu olmaya çalışmaktadır:

Bence havf-u bazarlar içinde
Vay ne gâfil kulam ki mesrûram (93/7)

Gâfil, ahiret işleriyle ilgili konularda aynı zamanda ködür. Fakat dünya işlerinde çok ince eleyp sık dokuyan bir tiptir:

Âhiret işi içre gâfil ü kör
Dünya işinde kıl kulursın şak (77/4)

Gâfil, haddini de bilmez. Kimsenin yaşadığı şeylere el uzatır:

Zehi gâfil baş ki ayakdan düşüp
Kimse içimédüğe el suna (38/3)

Gâfil, batıl amelli kimselerdir. Hak söze ve kılavuza uymazlar. (73/4) Gâfilleri bizzat Tanrı uyarmazsa onları öğü fayda vermez:

Gâfile tenbîh ü öğüt n'eylesün
Vây-ata kim Hâk Çalup uyarıma (40/8)

Gâfileler hir şarap, gâfil o şarabınbîz türü karmayan mestidir.

Her gece ser-hûş u gâfil her şehir mahmûlürüm
İ dürgâ sen bu gaflet sücisine kanmaduñ (82/3)

ş. Hâris

Hâris, luts sahibi olup Dîvân'da daha çok dünya işlerinin peşinde koşan, mal, mülk ve mevki dordinde olan, nefsin emirlerini yerine getiren insanlar olarak ele alınmaktadır.

Hârisler saç ve sakallarını amel yolunda değil, gâcc gündüz "dünya koymek" yolunda ağartırlar:

Hârisler dün ü gün dünyâ koverlar
Ağardup bî-âmel saç u sakâli (133/8)

Hârisler, tema' sahibi ve gözü kara insanlardır. Bu durumdan utanmalıdırlar:

İ hâris utan ki gözü karasın
Dünyeye niçe tema'lar karasın (102/1)

İ. Mübtedî'

Dine sunradan sokulan şeyler bid'at, bu işi yapan mübtedî'dir. Ehl-i sünnet çizgisinde olmayanlar cemaatten ayrılıp mübteddiler yoluna sapanlardır:

Ehl-i sünnet cemâ'atına karşı
Mübtedî'lerdür andan özge fark (78/25)

ı. Müdde'î

Kemâl Ümmî, müdde'îyi sırr-ı ilahî kavramına yabancı ve tasavvuf kaynağından nasiplenememiş, dervişlerin halini anlayamayan, ta'î'n edici bir tip olarak algılar. Müdde'î, ilâhî sırlara vakıf olanların bunu açığa varması durumunda onlara inanmaz, hallerinin yutar olduğu iddiasında bulunur:

Né kim görüp işidüp afillarsañ ört am
Sañın hazâyiniñ müdde'iden cyleme iş (74/21)

ii. Mürâ'î

Mürâ'î, herşeyi, özellikle ibadet, hayır ve hasenatı gösteriş için, çıkar için yapan kimsedir. Bu yüzden sevaha kavuşamaz:

Mürâyî ne kadar çok hayr iderse
Sevâhî der-heñî bir dirhem olmaz. (72/26)

Mürâyîdür şu kim bir hayr kılmaz
Hezâr ahşend-ü şâbaz olmayınca. (115/13)

v. Kâzib

Kâzib yalancı demektir. Yalancının sözünün, kârına nisbeti yoktur. Şâir bunu "Kâzib oldur kim sözine nisbeti yok kânuñ" (85/39) mısrası ile açıklar. Kazib, zerk ile halkı aldatır. (46/57) Dervişlerin kâhîn ve kazibi olmaz. (84/12)

Kenatî Ümmî, yalancıların, yalan söylemiyorum derken bile yalan söylediklerine işaret eder:

İ yalan söylemişem diyüp yalanı da'vî kulan
Saña şol işidüğüñ söyledüğüñ yalan yiter. (47/28)

Tasavvufun i'rfi makamlarına eren kişi için gerçeklik davası peşinde koşmak anlamsızdır. Terk makamını yaşıyan sâlik yalanı da gerçek; de terk eder:

Da'vî-yi gerçeklik cyleme i yalancı
Ger gerçekseñ gerçek ü yalanıñı terk it. (43/5)

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

1. METİN TESBİTİNDE GÖZETİLEN HUSUSLAR

Metin oluşturulurken bir nüshayı esas alıp diğerleriyle karşılaştırmak yerine, tespit edilen farklı nüsha gruplarından tarih, tertip, tasnif, dil ve imla bakımından en önemli nüshalarda faydalanılarak, yeni fakat müelliflikleri en yakın bir nüsha oluşturmak yoluna gidilmiştir.

Tanıklı metin için esas alınan nüshaların seçiminde;

- a) Nüshanın, şairin yaşadığı döneme yakınlığı (eskalığı),
- b) Manzuma veya beyit bakımından hacmi, zenginliği,
- c) Tasbii, şerh, tasdik, takdîr vb. ifade hususları taşıyıp taşımadığı,
- d) İmla,

gibi hususlar göz önüne alınmıştır. Böylece, tarihi yönden en eskiden başlayarak yakın dönemlere doğru gelen bir sıralama ve -versus- nüshalarda zamana bağlı değişiklikler (kelime ve ibare eksikmaları veya ilaveleri) görülecektir, diğer yandan da imla ile ilgili hususlarda bir fikir sahibi olunmasına zemin hazırlanmış olacaktır.

Divan'daki manzumelerin tanıklı metinlerinin hazırlanmasında vezin, kafiye ve redif gibi şekle dair hususlarla muhteva mülak manada göz önünde bulundurulmuş, şairin kelime hazinesi, bilgi birikimi ile kendini ifade edışı gibi hususlar dikkate alınmıştır.

Divan metninin tesbitinde, teleffuzu esas alan "fonetik transkripsiyon" sistemini esas aldık. Kelimelerin imlasında, tamamı hareketli metinlerden oluşan esas nüshaların imlasındaki geneli doğrultuya ayduk. Özellikle Türkçe kelimelerin imlası, geçmiş yüzyıllara ait imla üzerinde çalışacak olanlara bir fikir verebilir düşüncesiyle, nüsha ağuluklarına uyularak verildi ve farkları

gösterildi. Bu durumu sadece zamana bağlı değişiklikler açısından değil, elshaharın istisnai edildiği çevreler açısından da öncülü görüldü.

Tertiplendiğimiz Divan'da manzumeler numaralandırılmış, her manzumenin adına esas alınan nüshaların kasaltmaları ve manzumenin her nüshada başladığı varak veya sayfama numarası verilmiştir. Beyit numaraları dipnotlarla indirilmiş, yapılan karşılaştırmalar burada gösterilmiştir.

Dipnotlarda her bir mısraya [i] kasaltmasıyla işaret edilmiştir. (i= 1.mısra; ii= 2.mısra; iii= 3.mısra; iv= 4.mısra gibi)

[i] işareti, ayrıca bir mısra içinde yeni bir ibarenin karşılaştırılmasını gerektirdiğini de göstermektedir.

Karşılaştırmalarda, metindeki esas ibareden sonra iki nokta konmuş, sonra farklı nüshaların tarih arası takip edilerek verilmiştir. Farklı olan ibare içinde, kelime eksiklikleri veya başka farklar varsa, parantez () içinde ve nüsha kasaltmasıyla işaret edilmiştir.

Beyit ve mısra eksiklikleri "Y Beyit-Mısra ...'da yoktur" şeklinde dipnotlarda gösterilmiş, kelime ve ibare halinde işaret edilemeyen büyük farklılıklarla karşılandığında, beyit veya mısra, ilgili nüshadaki şekliyle ayrıca kaydedilmiştir.

Karşılaştırmalarda takip edilen sistemi şöyle açıklayabiliriz: Dipnottaki ilk kelime veya ibare asıl metne aittir [i] den sonra gelenler, diğer nüshalar-daki kelime veya ibarelerdir. Mesela Divan'cuki 34 n.m., MC(24.b), MK1(35.a), MCON1(117.a), BU1(57.b), FB1(136), AE1(99), AE2(61.b) nüshalarının belirtilen varak ve sayfalarında başlamaktadır. Bu manzumenin 19. beyti, metin ve dipnotlarda şu şekilde değerlendirilmiştir:

Metin

19 Şular kim tömrinñ yazın telof kıldı azın azın

(Tömrincez loş yazın içi ah u figân oldı)

Dipnot

19/ kıldı: eyler FB

// Gözüncegez kış ayazın. Güzin(MCONI'de kışın) anup güz ayazın
MCONI, AE1, AB2

II. TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ

Metinde Arapça ve Farsça kelimelerdeki uzun ünlüler (harûl-ı meâ) şu şekilde gösterilmişlerdir: Â, â= \bar{a} ; Î, î= \bar{i} ; U, u= \bar{u} .

Nüshalarda, vav-ı medîle ile yazılan "hvâce" kelimesi genellikle "hoza" tarzında harekelendiği için metinlere de bu şekliyle alınmıştır.

Çalışmanın aslında var olan tarî çeviriyazı sistemi yerine, okuyucuyu kılfordan kurtarmak amacıyla metinlerde kısırlı bir çeviriyazı kullanmayı uygun gördük.

III. METİN

1^a

Me fâ 'î lûn / me fâ 'î lûn / fe 'û lûn

- 1 Hüdâvendâ ne hoş kudretlerün var
Ki kılduñ yoğ iken 'âlemleri var
- 2 Hâkikat fâ'ili sensin her işün
Ne zıdduñ ne şerikün var ne işün
- 3 Müneccebi zâtuñ ardur sıfâtuñ
Kime kim insâ ardur sıfâtuñ
- 4 Yaratduñ farş u ferş ü ins ü cânı
Düzetdüñ 'akl u nefs ü cism ü cânı
- 5 Dahı cismün eihânı kılduñ alı
Sag u sol u şû ü ard üst ü altı
- 6 Vell sen bi-melâin u bi-eihetsin
Bizüm sıruk gâfil içre ahadsin
- 7 Herişe döndürürsin dün ü günü
Kamu seyyâre birle ay u günü
- 8 Toğar u toluur döner toluur
Ki dünyâ bunlaruñla tola olur

1

AÖ1(9.s), BÜ1(7.a), FR(16), AF1(130), HM(5.a), İÜ1(13)

1 AE1'de manzumemânı sadecelik 42 beyti vardır. İlk 4 beyti HM'de yoktur.

1 / kudretlerün: hikmetlerün FB

2 // ne şerikün var var ne şerikün FB

4 / Bety ü ins ü Cânı cism ü cânı FB

4 // Düzetdüñ: Durıduñ AÖ1

5 / eihânı: eihânı İÜ1

6 // Bizüm: Bizâ FB / içre: ebrük AÖ1; BÜ1, cv bark FB; aynı: HM 101

/ ahadsin: lahadsin AÖ1, BÜ1, FB, HM, İÜ1

8 / döner: dular FB

- 9 Mu'allak Kûrsi'yi çarh üzre asar
Sa'â bu kâsmı dâ'vâr işler âsâr
- 10 Mutabhak yidi kat gök yaradansın
Dah her yârı yara yaradansın
- 11 Yaradnûñ anuñ alında yidi yir
Ezelden cümle mahlûkî yidi yir
- 12 Ağır yiri yıl âzre dundarı sen
Ulu parşısı yıl âzre dâriden sen
- 13 Kahr kûkî emrûñ ile Yidi Yıldız
Geñir yirñi yirince ay u yıl döz
- 14 Şular kim döñe açla karara
Tanıklıkdur ki sensin bir karara
- 15 Bu her kudret kentiñ i dilek işi
Ki 'âlem geh suvug olur geh ısı
- 16 Döñer dört fâsî olur kış yâz yaz güz
Sular kurur nobât olır bü-yâ güz
- 17 Giderüp getirürsün kış u yazı
Ki biter yeşerür her yir ü yazı

- 10 Beyit BUI ve HM'de yoktur.
/ gök yaradansın: gök yaradansın İÜ1, göğd yaradan FB, AE1
// yaradansın; yârı den FB, AE1, yârı idersin İÜ1
- 12 / dundarı sen: dundansın BUI, FB, HM, turgurarsın AÜ1, dunduransın İÜ1
// dâriden sen: dundansın BUI, FB, HM, turgurarsın AE1, dundurarsın İÜ1
- 13 / Yidi Yıldız: gıca gündüz AE1
- 14 // Tanıklıkdur: Tanıklardur AÜ1
- 15 / dilek: emir BUI
- 16 // Ki 'âlem, geh: Geli 'âlem AE1
- 16 / yâz yazı: yazı(HM'de yok) u yâz AE1, İÜ1
- 17 / her yir ü yazı: her bîr yazı FB

- 18 Dirildürsin Bîdî tîgî vü bagî
Am fikr itmeyen tâgî ve bagî
- 19 Çemenler tonanur hoş taze gülzâr
Göller kim hülbûle kulduca gül zâr
- 20 Biter hoş ter çiçekler nâzûk otlar
Ki hayvânât anuñ her birin otlar
- 21 Şakâşyk Sünbül ü neşrin ü hatmî
Hoş illâ solmâg olur soñta hatmî
- 22 Benetçe Süsen u Nergis ü Lâle
Kamû gayrûñta nefy ider ki lâ lî
- 23 Saña isbât iderler milki şekstüz
Ki sen bir Tañrî'sın yok anda şek söz
- 24 Şular her birî bir kullukda işde
Düz işstüz yürürüz düz üş işde
- 25 Atü hayvân bu bizden yigirekdüñ
Ki bâl eyler am hesler sadef düñ
- 26 Velîhu sözde dahı bir nazar var
Ki bizden saña ne nef'ü zarar var

18 // tîgî: yagî BÜ

19 // Gölle kim: Zikîr kim İÜ1; Gölle kim AE1

20 // Biter hoş ter: Bilerler hoş AE1

// birin yûñ İÜ1

22 // neşer: neşrin İM

23 Beyn AO1'de yoktur.

// Ki sen bir Tañrî'sın: Ki bir Tañrî'sın u BÜ1

// düñtüz üş işde: eydürüz işde İÜ1

25 // Atü hayvân: Öñü hayvân AE1, İM, İÜ1

// hesler: şâyler FB

26 // bir: çak AE1

// zarar: ne zar AO1, ne zarîr BÜ1

- 27 Gırı bizden bizedür hayr eger şer
 Ki iltar togrı yola hayr eger şer
- 28 Ganısın cümle 'âlemden serâser
 Ne il âcet sarâ vü ne sarâ ser
- 29 İlahî fazlıñla kul bizi yâd
 Tapuñdan ayru koyıp eyleme yâd
- 30 Şularuñ hürmetiñin kim bilişdür
 Senüñ ile bizi dañı bilişdür
- 31 Kesâdız sen kabûl eyle kerem kıl
 Ki hasret birle oklı cânımız kıl
- 32 'İnâyet senden i mahbûb-ı dil-dâr
 Kim oklı firkat ü gam birle dil dâr
- 33 Getür her dem hayâliñ bizi yakar
 İçümüzi firâkuñ odı yakar
- 34 Kişi kim sevse bir zibâ dilârâm
 Hiç ider mi o dilberâz dil ârâm
- 35 Gözümüz aç ki sini göre bile
 Kama mı'mın karındaşla bile
- 36 Bu tağuk başumuzu kıl kerem dir
 Ki pîr oldı henüz kör ü kerem dir

- 27 / bizden: yiden BÜ / bizedür: bize İÜ
 // iltar: ilür AÖ
- 31 / Kesâdız sen: Günâhkârı İÜ
 // birle: eñile BÜ, oda HM
- 32 // Ki oldı: Ki olduk BÜ, Kim oldı: AB / dil dâr: dil dâr FB, AE
- 33 // hayâliñ: firâkuñ HM / bizi yakar: bize yakar AÖ, bize bakar BÜ / oda:
 oda HM
- 34 / bu zibâ dilârâm: bir zibâ-ya lârâm? İÜ
 // pîr: ol FB
- 36 // tağuk: tağû AE / kıl kerem: AE
 // pîr oldı, henüz: bir oldı hânef AÜ / dâr: kıl HM

- 37 Kaçardı biti ağardı sakal saç
İkâhi üstümûze rahmettîñ saç
- 38 Safia lâyk kem zıgız u dil söz
Ya kem âh u zâr u derd ü dil-söz
- 39 Yazuklardan katı kirdür yüzümüz
Katılda bir çöpe degmez yüzümüz
- 40 Bizümle tâ'âta yoldaş degül kalh
Ki taşımız safîdür içümüz kalb
- 41 Diltümizden delim yumşak kan taş
Ki olmadı münâsib bir iç ü taş
- 42 Uyunuz gaflet uyhusuñdan uyar
Ki nefsümüz yolı kor gavle uyar
- 43 İrag eyler bize her dem yakın
Temiz cyleyimez şekiden yakîni
- 44 Ne yol gözler ne hod ögüd işidir
Ki her dem nefsile şeylân işidir
- 45 Bu-fakr içre bize gösterdi erkân
Uş inşâd ile hoş eyrâd ü erkân
- 46 Dutup gözleyimezüz resm ü âyân
Bürür gaflet buludı devlet ayân

-
- 37 // Kaçardı bitî: Kaçar boyunı ABİ
// üstümûze rahmettîñ: rahmettîñ üstümûze ABİ
- 38 // derd ü dil-söz: derdile BUI, der dil ü söz HM
- 39 // 2.mısra: AÜT'de: Kapıda habbe degmez bir sözümüz
- 40 // KI: FHT'de yok / safîdür: safîdur: FB
- 41 // Temiz cyleyimez: Temeyyüz cylemez FB
- 44 // ne hod ögüd: ne öğüd: FB
- 46 // gözleyimezüz: gözleyincez HM
// âyân: Yüce: HM, İÜİ

- 47 Hemîşâ togru yoldan bizi yarar
Karı bizde birîş kîm safîa yarar
- 48 N'ola bu zahme bir merhem yakasın
Alasın düşmen elinden yakasın
- 49 Demidür vuslât âbuia yakasın
Nice bir fûrkat odına yakasın
- 50 Hudâ yâ tapmaga tapuñ sezâ-vâr
Ya şükre senden öze ne sezâ var
- 51 Çü didîñ gayrümî koñ baña tapuñ
Münî' olduk bize lârz oklı tîpuñ
- 52 Velî biz 'âcizîz tapufidan el-hak
Ki bir hayr iş tutamaz sunup el-Hak
- 53 Bizi gayrûdîden ayır safîa tapdûr
Ki 'âbidlere bir ma'bûd taodur
- 54 Yezuk yüklî bükdi bîlümîzi
Şaşucî kamu 'akl n bîlümîzi
- 55 Yaturuz gâflet ile gece hor hor
Yürürüz haclet ile intê hor hor

- 47 / bîzîñ bîze AÖ1, yarar ırar İÜ1;
// 2.mısra AÖ1: düşmîñki gûşîşlarda 49: hey'în 2. mısra'ı ile a'yyıldır.
- 48 Bayit İÜ1'de yoktur.
- 49 / tapmaga: tapmagañ BU1 / sezâ vâr: sezâlar İÜ1
// sezâ var: sezâdur İÜ1 + 2.mısra BU1'de + Dahî şükrate sinden öze ne var
- 51 / gayrûmî: gayrûmî elM, İÜ1
- 52 / biz 'âcizîz: 'âciz kutuz BU1
// tutamaz: tutamazuz FB / el: FB'de yok
2.mısra BU1'de: Tutamazuz sunup bir hayr iş el-hak
- 53 Bayit İÜ1'de yoktur
// ma'bûd: mahbûb HM
- 55 / Yaturuz: Uyuruz BU1

- 56 Mukîrîmiz suçûmıza pür-î hatâyız
Görlürmeiz bir se vâb illâ hatâ-yüz
- 57 Bîze râhim eyte sen kol gîr ü yân
Kıl agyârı melûl it şâz yârı
- 58 Kanı bir sözi girçek yüzü ag yâr
Kı halkıñ bî-riyâ-rû yüzü agyâr
- 59 Egerçi ne yuguz belâ ne varuz
Velâkin fazlûña tîmîz-vürüz
- 60 Şu 'adlûñden içimüz dahu karkar
Kı dâyim her gûl ile bîle kar hâr
- 61 Kurû arı koyanuz bolumuz yok
'Urûc itmege petr ü bâhumuz yok
- 62 Penâ evden bekâya uçmag için
Nê tâkat var ne tâ'at Uçmag için
- 63 Rîzî haglar bu lîrîs u bend ü düzah
Kı kala yirümüzü zîr ü düzah
- 64 Tûtalduk kalduk uş biz sarı bîlde
Yanaruz nûtekim şem' içre bîlde
- 65 Nê iş var elde vü ne nakd bîlde
Kı fâ'îlsüz hûner yok bâğ u bîlde

- 56 // 2. misra FB'de: Gündürüz pür-hatâ söyâb illâ hatâ-yüz
57 Beyit İÜ1'de yoktur.
/gîr ü yân: yîne yân FB
58 Beyit İÜ1'de yoktur.
/ân: İÜ1'de yok
59 // fazlûña tîmîz-vürüz: fazlûña tîmîz ü varuz İÜ1
60 // bu: hâr: karkar BÜ1
62 / uçmag için: göçmek için FB
// Nê tâkat var ne tâ'at: Ne tâ'at var ne tâkat İÜ1
64 / Tûtalduk: Tûtalup İÜ1 / biz: bî FB, HÜ1 / sarı: sarı AÖ1
65 Beyit AÖ1'de yoktur.
// fâ'îlsüz: fâ'îlsin FB / bâğ u bîlde: yîğ ü bîlde İÜ1

- 66 Meded kıl kim meded yok bize bizden
Ya Sâni'süz ne çâre bize bizden
- 67 Öñümüz dik yokuş tağ oldu yol taş
Girdi giç kaldık indin girdi yoldaş
- 68 Azuk yok yol usuz var çok harâmî
Ki fark itmez helâli vü harâmı
- 69 Yaraklar indin uslu ada mı zâd
Ki yol varmaz yuraksüz âdemî-zâd
- 70 Ayak yol varmaz şohet çeker baş
Bu derd ile olupdur bağrımız baş
- 71 'Amel yattu emel uzak kısa yaş
Dudaklar kun el boş göz tohu yaş
- 72 Yazuklar bulupuz yitişdi ka'be
'İnâyet kıl bî-hakk-ı Tûr u Ka'be
- 73 Hovâdan göñlümüz eyle hâlî
Ki dafu sevmeyevüz zûlf ü hâlî
- 74 Büküldi diz ü bil çöngeldi göz el
Girir gözledüğümüz görk ü güzel
- 75 Bilürken kim bozulur cürile düzen
Yinc endişemüz ev bahr ü dü zen
- 76 Kişi bundan daha artuk ne azu
Ki şükri yok çoğa vü sabrı aza

67 / dik yokuş tağ: yokuş u tağ BÜİ

// indin: yalı UM

70 Beyit İGİ'de yoktur.

/ varmaz: varmaz VÖİ

/ baş: taş FB

71 Beyit İGİ'de yoktur.

/ el: AÖÜ'de yok

72 Beyit İÜİ'de yoktur.

74 / Lamsira AÖÜ'de: Büküldi dîn yili çöngeldi güz el

75 / Bilürken: Bilürüz İÜİ / Kim bozulur: bozulur kim BÜİ, ki bozulur FB

76 / daha artuk: artuk daha FB / Lamsira HM'de: Daha bundan kişi artuk ne aza

- 77 Ki kañ azmışuz bizi sen oñar
Ki sen oñ diñgüñ azmaz u oñar
- 78 Niçe yapıp düzevüz ev ü hanc
Çü dünyâ ne bege kalur ne hanc
- 79 Ölüm yakın kiñi niçün hakañur
Ki bu dünyâ fenâ 'ulkbâ bekâñur
- 80 Çâ kurmuş bizüñi içün çarâ-ı dün-ya
Ki bugün oklar ata bize dünyâ
- 81 Şu snâ demde ki irer ölüm okı
İlâbi bizi hayr adla okı
- 82 Biz ölmütü kul i Şeh sen bekâñın
Dilerüz rahmetiñ ile bakasın
- 83 Kaçan kim şol kıyâmet günü kopar
Bizi sâlihlerüñ saflında kopar
- 84 Çü âhir senden amuk i Hayvü Kâf
Fenâñdur halk-ı 'âlem Kâf ü Kâf
- 85 Ne özenmek gerek şol tâc u tahta
Çün âhir yâñıñdız tâbîc u tahta
- 86 Niçe besleyevüz ser pâ vü sîne
Ki soñra gürevüz karañlı sîne
- 87 Dirigâ 'avret ü oğlan bag u dâm
Ki oñmışdur yolunuza bag ü dâm

- 77 / Ki: ÇÜ AÖ1, FB, HM / bizi sen: sen bizi: HM
78 / Niçe: Niçe AÖ1, HM, İÜ1 / ev: bæg AÖ1 / düzevüz: durusuz FB
/ bege: bize BUI, baña HM, TÜ1 / hanc: yaña İÜ1
80 / Çü: Ki FB
/ 2.mısra İÜ1'de: Ki bir gün oklar bizi bu dünyâ
81 / Ki: kim İÜ1
82 // 2.mısra FB'de: Fenâñdur 'âlem Kâf ü Kâf
83 / Çü: Çün AÖ1, HM / İl-ye Kâf: Hayv ü Kâf AÖ1, BUI
85 / Ne: İÜ1'de yok
86 / besleyevüz: bileyevüz FB, baslayevüz İÜ1
87 / bag: İÜ1'de yok

- 88 İnce sâî ü mâî u helîte şebîr
Telâî gicdi ki kesh ola tavarîr
- 89 Devâ bulmâdı bulmaz bûnda bîmâr
Ki hiç olmadı olmaz mâî bî-mâr
- 90 Bîzûl ol fî'î zâlim kavli mîskîn
Kösmür yirinde koyun fî'mî mîskîn
- 91 Tıttup bîgâne halkûl aşma yûz
Dirîz ya'nî Hak ile âşînüyûz
- 92 İ'ol kim Zü'l-Celâl ü Kibriyâsın
Sıyn vîr nefstümlüzün kibri yasın
- 93 Tulum sanur durişur dünya kovâr
İşitmez nite kim âkl ide ko var
- 94 Hizi mahbûs idüp bıraktı bende
Degül bîz idinür her şâh u bende
- 95 Tutupdur söyle berik açmaz ayâsın
Gel'indi kim bu mahmûr âyâsın
- 96 Yîr ü içer harâmı kana kana
Ya kaçan bu harâmı kana kana
- 97 Özümüz şîst evet sözümüz itî
Kî halk azarlar uş nefstümlüz itî
- 98 İlâhî lokmâtın sen belâl il
Ki yok bîr pâre bî-şebbha helâl it
- 99 Cîr idesin bu cürme 'udî ü dâdî
Dîn aca zehr ola bîr dünya dâdî

89 // bîmâr: fî'mîr BÜ1

90 // zâlim: zâhîr İÜ1 // kavli mîskîn: kul-ı mîskîn-İÜ1, kul-ı mîskîn İİM

91 // Turup: Döñüp FB // halkûl: halka İÜ1

// Dirîz: Bîzûz AÖ1 // ya'nî Hak ile: Hak'la ya'nî İİM

93 // sanur: sanc İÜ1

94 // idinür: ide yûz FB

95 // 'indi kim: 'ndî ki HM /

99 // zehr: AÖ1'de yok / bîr: FB'de yok

- 100 Egerçi suçumuz çok girdük onda
Bize fadl ilme fâzîl-i konyma oda
- 101 Bizi dünyâ içün tap çevre yıldır
Çü bildük her yalancı sa'yi yıldır
- 102 Nitekim gelmez elden bunda ekmeç
Hiç eksik çilemezsin aş u ekmeç
- 103 Kılursın rüyigânî dârü'n'ân
Dimezsün halka ki (an hâs üyn 'âm)
- 104 'Atâ kul Cenneti dahi bahâsuz
Heç anda kulma dîzârı bâhâ süz
- 105 Senûn mü'metlemne had bahâ ne
'İbâdet tâ'at arada bâhâne
- 106 Virdesin cümle halka rızk u câme
Ki ba'zı zühde mâyîl ba'zı câme
- 107 Bizim maksûdumuz tepâûdan oldur
Ki dervîş ulavuz olmağın oldun
- 108 Bu gün tâ'atte kul sag u selâme
Yanı sa'atte gey Dârü's-selâma
- 109 Bizi muhlâc kulma gayn bâbâ
Çi yâr ü kayn u kardaş ana baba
- 110 Gerâyîz kula geldük kod Hudâ'dan
Geni kul bizi şâh ü kethüdâdan
- 111 Dize kul dârü'n'ân u 'atâ yâ
Çi gayet müstehkakanuz 'atâyı

-
- 100 Bâyet (Ü) 'de yoktur.
// konyma: konya FB
- 101 // yalancı: yalancı AÖ1, BU
- 102 // ekmeç: etmek AÖ1, BUL, FB.
- 103 // rüyigânî: rüyigâne İÜ
- 104 // koy: ko FB
- 105 // bâhâ: baya İÜ
- 106 // ana baba: ana baba İÜ

- 112 Egerçi bizde zellâr-ı hatâ yâ
Delîmdür hakmı rahm it his hetâyâ
- 113 Bize rahmet kıl i Rahnâm bîçün
Nâhiler dahı mîrseller hakıçün
- 114 Senûn 'ızz u Celâlüñ hürmetiçün
Nazar vîr fârk-ı hîll ü hürmet içün
- 115 Bî-hakk-ı evliyâ vîl pür vilâyet
Bî-hakk-ı asfiyâdür her vilâyet
- 116 Bî-hakk-ı nâmı Bî'smü'llah Elif Lâmi
Bî-hakk-ı Fâtiha kurtar zi-âlm
- 117 Bî-hakk-ı Kâf Hâ El-Kelî ü Ahkâf
Bî-hakk-ı Ve'z-Zühâ vü Sâd u Nûn Kâf
- 118 Sen ândur nefsümûze mevlâ yasın
Bî-hakk-ı Tevbe vü Tâhâ vü Yâsî
- 119 Çog içdüñ tolu kahr agusı tasın
İrür lûfâ be-HâMîm ü be-FâSîm
- 120 Habîb'ülî Mustafâ yâzi soyıçün
Mütahhâr rûhı vü anı soyt çün
- 121 Şu bey'at kılân on yarı hakıçün
Olara kıldığın yarı hakıçün
- 122 Hem âl ü Ehl-i Beyti hürmetiçün
Kamu meddâh beyti hürmetiçün
- 123 Hem Ensâr u Muhâcerler hakıçün
Kim vîrâ uyduñlar şeksüz Hak içün

112 ./ Delîmdür: Dîlîmdür AÖ1, İÜ1

114 Beyit İÜ1'de vîstür.

116 ./ nâm: Fâ'da yok / Bî'smü'llah: Allah AÖ1

./ kurtar zi-âlm: kurtarur âlmı FB

119 ./ Çog: Çâ İÜ1

120 ./ soyıçün: süyiçün FB, rûhıçün İÜ1

121 ./ anı yâr: öz yârı BÜ1, HM / hakıçün: hakkeçün BÜ1

- 124 Dîkeli sevgülü yârenler içün
Şer'at birle kıl yer anlar-çün
- 125 Medîne Mekke şehri hürmetiçün
Recep Zi'lhiçce şehri hürmetiçün
- 126 Oruç ayınuñ ulu kadri içün
Nebâ-i 'îyd ü Leyl-i Kâde içün
- 127 Mezârî hürmetiçün Kuds ü Şâm'ıñ
Medâin-i 'izzetiçün subh ü şâm'ıñ
- 128 Gazâ kıranlaruñ kutlu demîçün
Şehîd olanlaruñ zahur-ı demîçün
- 129 Kabûl eyte mürâcât u du'âmuz
Bizi hâs it tapuñda yig du'âmuz
- 130 Suçın aglar Kemâl Ümmî kemîne
Değül meşgûl ilâh bî-i kemîne
- 131 Delîmdür 'aczi 'aybı vü günâhu
Sâîa yalvarıp ider her gün âhu
- 132 (Ağısna yâ gıyâse'l-müstagîsin)
Ki ben bî-câre gâyet müstagîsin
- 133 Ne tâ'at gelür elîmden ne pîşe
Pec-iş kaldı gîrû gîçmedî pîşe
- 134 Kuru sözlümden anık dahu ne'm var
Akar gözümdeñ uş derd ile nem var

124 // yâr anlar-çün: Esas alınan mesneolarda "yârenleriçün" şeklindedir ki unvan önceliğini kaybettireceğinden bu şekilde değerlendirilerek,

125 Beyit HİM'de yoktur

127 // Şâm'ıñ şâhuñ BUL

// medâin: mezârî HİM

129 // tapuñda: tapuñdan FB // yig du'â BU

131 // 'aybı gâybı BU

// her gün: dîr gîñ FB, HİM, İÜ

134 // uş: ustâs İÜ

- 135 Bu uzak menzile İeryâd irişdir
Baîa rahm eyle maksûda irişdür
- 136 Elâm dut kim yoluñda adam âdem
Bî-hakk-ı Hûd u Yûsul Nûh u Âdem
- 137 Sıvâd ile suña ırgûr İâhî
Mecâzî 'ıskunı al vir İâhî

2

Fâ 'i lâ tûn / Fâ 'i lâ tûn / Fâ 'i lâ tûn / Fâ 'i lûn

- 1 Sâd hezârân şûkî aña kim kârnîpû İâllâkudur
Râyigân cûnlar vîrîr 'âlemlerûn Rızzâkudur
- 2 Âferin ol Sâûî'a kim işbu suñ'ı bağmuñ
Kâlli şey' cıcârımuñ esmân vü evrâkıdur
- 3 Bî-zamân u bî-rakkân u bî-nişân öldür hemân
Kihriyâ iki cihânda anuñ ısrâkâkıdur
- 4 Zâ'l-Celâl ü zâ'l-Cemâl ü bî-misâl ü bî-zevâl
Ber-kemâl ü lâ-yezâl öldür ki dâyim bâkıdır

- 135 / / menzile: menzile BUI, FB
136 / / adam adam: adam adam BUI
137 / / al vir vîrîr AÖ1, ırgûr HM

2

MC(2.0), MK1(16.b), MCON1(71.b), BUI(33.10), FB(79), AE1(19), AE2(11.a),
HM(28.a)

- 1 / Sâd: MCON1'de yok
// vîrîr: MCON1'de yok. / vîrîr 'âlemlerûn, bağışlar 'âlemör AE1, AE2
- 2 İeyir MC'de yoktur,
/ Sâûî'a: hâşşâna MCON1, AE1, AE2 / işbu: bu MCON1, AE1, AE2
// esmân: esmân MCON1
- 3 Viki: ad. MCON1
- 4 // öldür ki: öler ki AE2

- 5 'İlm ü hilm ü fazl ü lutf ü rahmet ü 'afv ü kerem
Setr ü ve'ah u fe'âl ü 'ayn u 'izz anu' ablâkîdur
- 6 Şeş cihâta toladur hem kaplâmışdur 'ilmile
Her ne kim bu onsekiz hîş 'âlemhü âfâkîdur
- 7 Hayy ü Kayyûm ü ezeldür Vâhid ü Ferid ü ebed
Zîhi sulhân kim anu' bu yf'ce gökler tâladur
- 8 Evvel ü Âhir Ahaddür Zâhir ü Bâtin Samed
Cümle mahlûkât anu' dîzânu' müştâkîdur
- 9 Ol kadehden kim ezel vak'inde ervâh üf'di mest
Mustafâ ol pâdişâhu' meclisinde sâkîdur
- 10 Enbiyâyı evliyâyı asfiyâyı her zamân
Mest ü hayrân eyleyen ol meclistü sağıkîdur
- 11 Yerde gökte vahş ü tayr ü cinn ü insân u melek
Ol nigârü 'îşkî şevki zevkînu' zevvâkîdur
- 12 Ol Habîb'ü' derdi bîzüm cânımız dermâmdur
Ol tabîhü zahûn bîzüm yâremüz dîyâkîdur
- 13 Her ki ne dilerse bulur ol gamî dergâhdan
Redd idüp dîmez ki bu sâllûsi bu zerrâkîdur
- 14 Zîhi cömerd padişâh kim dîn ü gün hûnundagi
Yimileü bu cümle yaradılmışu' erzâkîdur

6 / 'ilmile: ol mu'â'iz MCON1, AE1, AE2

7 / gökleri: gö'âl BUI, HM, taglar AE1, AE2

9 / kîrîneki MCON1, AE2 / ezeli cesti MK1

10 / Enbiyâyı evliyâyı: Enbiyâ vü evliyâ vü MK1, MCON1, BUI, FB, AE1, AE2, HM

12 / cânımız: derdül'müz AE1, AE2

// zahûn: zahmî SB

13 / dilerse: isterse AE1, AE2

// bu zerrâkîdur: ol zerrâkîdur MCON1, BUI, FB, AE1, AE2, HM

14 / cömerd: cömerd MK1, BUI, HM / hûnundagi: hûnunda FB, cîyân BUI, AE1

// yaradılmışu': 'âlem hâkkını AE1, AE2

- 15 Kaimu merzûka müddâm ol kesmedün rizkîni vîrîr
Bahş ider her dem ne kim zühhâdî vü fîsâkîdur
- 16 Dünya ni'metlerini ol virdi bize râyigân
Âhîret ni'metleri hem 'ahdî vü mîsâkîdur
- 17 Oldı mekbûl ol ki âmennâ vü saddeknâ didi
Kaldı merdûd ol ki anuñ mîhâkîrî vü 'âkîdur
- 18 Kaimu-kâfir miñnesi vâdisinûñ 'atşâkîdur
Cümle mî'înin rahmeti bahrîñnûñ isâgrâkîdur
- 19 Devlet anuñ kim 'amelî birle anı râzi kılur
Vay aña kûm anı yazuk kılmağla kalıdur
- 20 Nice döner gün ü ay ü yaz ü yay ü güz ü kış
Bu 'acâyib 'ihretâ gözün varisa bakıdur
- 21 Kuvvetile bu yiri tutar ü göği dönderir
Kudretile yiller esdürür suları akıdur
- 22 Hîkmetile dün ü gündeñz kâc ü yağmur yağdunur
Heybetile ta'd ü berâc gürledür hem şakıdur
- 23 Aña kuluk kalmıgıñı geçdi var 'ömrün günü
Añşam oldu sen sanıñsın kim henüz içakıdur

- 15 / vîrîr: FB'de yok.
'iddâm olur MK1, MCON1; BU1, FB, AE1; AE2
- 16 / Dünya: Dünya MK1 / ni'metlerini: ni'metlerin AE1 / vîrîr: bize: bize vîrîr
MCON1
- 17 / âmennâ: vü âmennâ MCON1
- 19 // 'amelî birle anı iyi hamdile ol AE1
'kılmağla: itmek ile F3
- 20 Beyit MC'de yoktur.
- 21 / dönderir: yendirir MC
// esdürür: esdürürür AE2 / suları: vü sular MC, AE1, sular AE2, sular hem
HE
- 22 / gürledür hem şakıdur: gürledür vü şakıdur MK1, MCON1, FB, AE2,
gürledüben şakıdur AE1
- 23 / geçdi: çün geçdi AE1 / var 'ömrün: 'ömürün MK1

- 24 Kim ne kapıdan ne dilek dilerise dilestü
Bu Kemâl Ümmî hemân ol kapıuñı dekkâldur
- 25 Bu mesâkin ol kapıuñı sâ'ili olsa ne tâh
Çün selâtin ol tapıuñı hânesi 'uşşâkıdur

3

Me fâ 'î lûn / me fâ 'î lûn / me fâ 'î lûn / me fâ 'î lûn

- 1 Ta'âlâ'llah zehî-Sultân ki aña hiç zevâl immez
Meliklik aña yaraşur ki 'azl ü intikâl immez
- 2 Kemudan ahudur kadri smuk gûşüldödür sadri
Anuñ dizânuñı bedri kemâline: hilâl immez
- 3 Kadîm-i bî-zamân oldur anukîm-i bî-mekân oldur
Hakîm-i bî-nişân oldur ki hiç idrâk ü hâl immez
- 4 Kırîm-i ber-kemâl oldur Râhîm-i bî-zevâl oldur
'Azîm-i bî-misâl oldur ki zâtına misâl immez

- 24 / ne dilek: dilekler FB, dilek HİM / dilestü: varışım dilestü AE1
25 / tapıuñı: iş'gûñ MK1, kapıuñı AE2 / 2.misra sonrâsın ilavz edilmiş sek-
kileyle MCON1'de şöyledir: Zîra Hâk bunlara her dem rahmetüñi akıdur

3

MC(10), MK1(17.b), MCON1(69.a), BU1(35.a), 196(83), AE1(27), A.62(20.b),
PP(10.b)

- 1 İlk 8 beyit ile 9.beytin 1.misrası MC'de toptukdur.
/ Ta'âlâ'llah: MCON1'de yok / ki aña hiç: aña hergiz AE1 / 1.misra FB'de:
Ta'âlâ'llah zihî sultân aña hergiz zevâl immez
- 2 / 1.misra MK1, BU1, FB ve PP'de faklılıklarla şöyledir: Anuñ xîrînine lâ-
nedü (MK1'de lâ-edü) le: bî(PP'de yok)-hâl oludur (MK1 ve BU1'de ol-
durur) kadîr (FB'de kadîr)
/ Anuñ: Bahâ MK1, BU1, FB, PP / hilâl: kemâl MCON1
/ bî-zamân: bî-zevâl BU1, FB
/ Hakîm: 'Azîm AE1 / idrâk ü hâl: idrâk aña PP / 2.misra AE2'de olmayıp
yerine 4.beytin 2.misrası getirilmişti.
- 4 / ber-kemâl: pür-kemâl MCON1, FB, AE1 / 1.misra AE2'de yoktur.
2.misrası da 3.beytin 2.misrası olarak kaydedilmiştir.
/ misâl immez: hayâl immez AE1

- 5 Vekîl-i lâ-yezâl eldur Celîl-i zî'l-Celâl eldur
Cemîl-i zî'l-Cemâl eldur ki hüsnine cemâl immez
- 6 Huve'l-evvel huve'l-Âhîr huve'l-Bâtın huve'z-zâhîr
Zelîl-i fâ'l ol Kâdir ki 'asrî yok metâl immez
- 7 Zehî evvel ki ömürde yetişen kendüdür yinc
Zehî Âhîr ki sonına hisâb-ı mâhî ü sâl immez
- 8 Zehî zâhîr ki bu gözler görmez niçe kîm gözler
Zehî Bâtın ki her yüzünde görünür hayâl immez
- 9 Herişe gösteren gören hemâü oldür alân vîren
Hiç ahdan öze kimseden kamu halka nevâl immez
- 10 Aña yüz hiç şükür niimet ki virdi bize çok ni'met
Ki eñ ednâsına kıymet virden mülk ü mâl immez
- 11 Ezeldür immez ü ağımaz kimesne hükümî yığmaz
Ebeddür kim aña hergiz nüzûl ü irtihâl immez
- 12 Ne ol Hak teğdi kimseden ne hüd kimsa togar anden
Münezzehdür ta'âllukdan aña bahs ü cidâl immez
- 13 Aña bahs ü cidâl ehtî kumî lâf ü makâl ehli
Ne irtîn kâl ü kâl ehli çü degme ehl-i hâl immez

- 6 / Huve'l-Bâtın huve'z-zâhîr / Huve'z-zâhîr huve'l-Bâtın FB, AE1
// fâ'l: fâ'iklî- MK1
- 7 / yinc: gîna BUI
// mâhî ü sâl: sâ'î mâhî PP
- 8 / niçe kîm: nîçeler PP
// yüzünde: gözde MCON1, gözünde AE1, AE2; yinc: PP
- 9 // halka nevâl: mahûka yol FB
- 10 / ki: çü MCON1, BUI, FB, AE1, AE2, PP
/ eñ: gey MK1, MCON1, BUI, FB, AE1, AE2, PP / kıymet: kısmet PP
- 11 Beyit AE1'de yoktur
/ ağımaz: aymaz BUI / 1. mısra PP'de: ezeldür immez ü ağımaz kimesne: nîz
mini bilmez
// kîm: kî MK1
- 12 // Münezzehdür: Kî taşadur FB
- 13 // çü: kî MK1

- 14 Anıñ zâatında bahâ iden biri hatîdür ikiden
Nedür dîstün cevâb iden pî sırtına su'âl immez
- 15 İtezârân kârübân göçüp delim bahrile ber giçüp
Zehî a'lâ ki çok uçup aña hiç perî ü bâl immez
- 16 İğîr her merd ü kâmiller anı vasf ider hiâ yollar
Dimez hinde bütün dîller kaluben gûng ü lâl immez
- 17 Kârın tâlîb anı soylar dîn ü gündüz anı söyler
Aña nîçe Elif boylar bükülüp olêr Dal immez
- 18 Mahîti şeq cihetdür hep 'açeb pes kandedür ni Rab
Ki 'arş ü ferâş ü şark ü garb cenûb hem şimâl immez
- 19 Degül andan cüdâ her şey bize bizden yakîn ol Hayy
Biz andan gey iraguz gey delimdür kün visâl immez
- 20 Şerîkî qitû yok tekdür mînezzehliği bî-şekdür
Yolsı hak kavli girçekdür işine mekr ü âl immez

- 14 Beyt MC'de yoktur
/ zâatında: kurtula PP / bahâ: söz AE2 / hatîdür: hatî: bîdîr BÜ1, idmîdîdîr PP
// iden: MK1'de yok
- 15 / bahrile ber: ber ü bahâr MK1, BÜ1, ber ü bahâr MCON1, kâr ber ü bahr
FB, nîçe her ü bahîr AE1 / giçüp: uçup PP
// çok: mahv PP
- 16 // gûng ü lâl: kendü MCON1, AE1, AE2
- 17 / anı soylar: anı söyler FB, PP
// bükülüp: büküldî MC
- 18 / pes kandedür: kandedürîr MK1, sen kandedür PP
// cenûb: cenûba PP
- 19 / yakîn ol Hayy: yakîndür Hayy MC
ü Biz andan gey iraguz gey: Biz andan iraguz ki FB / iraguz: iraguz
AE1 / kîm: kî PP
- 20 / mînezzehliği: mukaddesliği MC, MK1, BÜ1, FB, PP
// Hakr AE2'de yok

- 21 Sîfân (Kul huve'llah) ol Hudâ'nun pâk zâtunû
Aşûn keyfiyyeti yôkdur bu sîra kîl ü kâl immez
- 22 Bu yolda var delin perde ne kulahım ki bizlerde
Gıçıp gıtmegö ol Ferd'e kam tâkat mecâl immez
- 23 Gerekdür yolda kulavuz ki sâlik menzıl ulavuz
Aña kimse kulavuzsuz muhâl ender muhâl immez
- 24 Cihânda gerçi i yârân delindür mürşid ü pîrân
Velî Hâce 'Alî Sultân makâmına makâl immez
- 25 O Şêh'ün sevgîli kulu gâûl dergâhı makbûl
Kime kim gösterür yoh varur togru zelâl immez
- 26 Meger ol mürşid-i Kâmil kula bizi aña vâsıl
Bize hizligünüriz hâyıl aña ahsuz ricâl immez
- 27 Kemâl Ümmü seni sen ko aña gitsün ki kala Hû
Çê birdür aña gayı-ı O hezîrân bîñ kemâl immez
- 28 Hayâl-i derdi ol cânîş başıdûr cümle dermânı
Visâli tadma annû nebât u karid u bîñ immez

- 21 Beyit FB'de yoktur.
/ Ummü AEL'de; Sîfân Kul huve'llah'da; Hudâ'nun zâtı hem pâkdür
- 22 // Gıçıp: Gıçıp MC / tâkatî bîñ: BUI
- 23 / yolda: yola MC
/ Aña: Kî aña MC / kulavuzsuz: kulavuz AEL / ender: âridân AEL
- 24 Beyit MC'de yoktur. MKI, BUI, FB ve PI'de;
Cihânda gerçi i server delindür mürşid ü rehber
Velî ol mürşid ü âhiyer makâmına makâl immez
- 25 Beyit MC'de yoktur.
/ O: Bu BUI, FB
// gösterür: gösteri MKI, BUI, FB / varur: virdi PP
- 26 / aña: bîñ MC
/ hâyıl: bîñ AEL
- 27 / aña gitsün ki kala Hû; aña gitsün ki kala Hû, AEL, ki bîñ cümle ile Hû PP
- 28 / Hayâl-i derdi: Cefâ ve derdi MC
/ tadma: denîş BUI

4

Me fâ'î lûn / fe'î lâ lûn / me fâ'î lûn / fe'î lûn

/ fa' lûn

I

- 1 Zehî kolân-ı bahâ Lâ ilâhe ille'llah
Mâkâm-ı Huld'e bahâ Lâ ilâhe ille'llah
- 2 Dil üze yîynîdûr illâ terâzu üze agr
Zî- kadî-i 'arz ü semâ Lâ ilâhe ille'llah
- 3 Hümâ-yı devlet anı bir közet öyitmeklik
Bîb ez-hazâr hümâ Lâ ilâhe ille'llah
- 4 Zelfi it'âciz ülanları Tâfîn yolunda
Dâfil ü râh-nümâ Lâ ilâhe ille'llah
- 5 Müzeyyen-i hemo zeyn ü münevver-i şakâleyn
Mu'âvin-i zu'efü Lâ ilâhe ille'llah
- 6 Kânu melâ'ik ü vildân u hâr u gîlmânûñ
Dîdûgi cînn ü verâ Lâ ilâhe ille'llah
- 7 Kânu mürid ü muhibleri birle dîdi vü dir
Meşâyih u 'ulemâ Lâ ilâhe ille'llah

4

MEK(113b), MCON(42b), BU(27a), FB(64), AE1(10), AE2(45.b), HM(22.b)

- 1 / üze: üzür MCON / yeynîdûr: yeyni BU, yîynîdûr MCON
// Z.mera BU // 2. bcydr: Z.mzngr ile yndir.
- 3 / öyitmeklik/ innek ile MCON, öyitmegil BU, innelik FB, HM
- 4 / Zelfi: Dâfil FB
- 5 / hâr u gîlmânûñ: hârla gîlmânûñ AE1
- 7 / mürid ü muhibleri: muhibb ü müridler MEK1, mürid ü muhibler (FB'de muhibler) BU, FB / birle birle MEK1

- 8 Gönülide ne ki nifâk u garaz marâz varısa
Kılır: 'ilâc-ı şifâ Lâ ilâhe ille'llah
- 9 Cihânda cümle 'cemâd ü nebât u hayvânûn
İçinde savı u sadâ Lâ ilâhe ille'llah
- 10 Çemendâ bûlûttile güllerde ider telkîn
Şeherde bâd-ı sabâ Lâ ilâhe ille'llah
- 11 Bulud u kar tolu yağmur u ra'd u herik eydür
Rabî' ü sayf u şifâ Lâ ilâhe ille'llah
- 12 Kamısı dillü dilince hemûşe zikr ider
Od u su hâk ü hevâ Lâ ilâhe ille'llah
- 13 Çö tola gönül evi karûnuhgıla nîâ
Ne ola nâr u ziyâ Lâ ilâhe ille'llah
- 14 Kırâmı vü dîreğidür sarây-ı islâmûn
Kelâm-ı zikr-i Hudâ Lâ ilâhe ille'llah
- 15 İdeyîm ferş anıdır cümle halk birle dahı
'Azîm-i 'Arş-ı 'Ulâ Lâ ilâhe ille'llah
- 16 Bînesadur bilûn imân u i'tikâdvâ hem
Esâs-ı dîn i Hudâ Lâ ilâhe ille'llah
- 17 Mühellilini Hak'ân rahmetine Cennetine
Kılır hemûşe salâ Lâ ilâhe ille'llah

- 8 / 'garaz marâz: 'garaz no: AE1, 'araz marâz HM
- 9 / Cihânda: Cihânde AB1 / hayvânûn: hayâtân MCON1
- 10 / AE2'de 2. masrâ yoktur. Yerine 11. beytin 2. masrâsı getirilmiştir.
- 11 / Beyit MCON1, AB1 ve AE2'de yoktur.
İmlâ: BB'de yok.
- 12 / Kamısı: AE2'de yoktur.
/ ider: eydür MK1, MCON1
- 14 / Kırâmı vü dîreğidür: Kırâm-ı dîreğidür heri AE1
- 15 / İdeyîm: Âdım MCON1, FB; AE1, AE2, HM / cümle: AE1'de yok / halk:
halkı BU1
- 17 / Mühellilîn: Mühellîz BU1, Mühellilânı MCON1, AE2, Mühelliline HM

- 18 Şu bîy u bēğlerâ bakup yirînme i dervîş
Hazâyîn-i fukarâ Lâ ilâhe ille'llah
- 19 Bakabilen görâ ol görâ girmiedir yarâgus
Kula fânâyî bekâ Lâ ilâhe ille'llah
- 20 Çalab katında dîmeyân hîr-ulu şehden yig
Bir iden âlu gödâ Lâ ilâhe ille'llah
- 21 Niçe kabayî kiçildür diyi diyi hem ider
Niçe kabayî 'abâ Lâ ilâhe ille'llah
- 22 Taşar taşua hemîşe revân olur dîde
Çû tola kulb ü kabâ Lâ ilâhe ille'llah
- 23 Kime ki mütşid ola nûr-ı Kibriyâsı Hakk'uh
Koya bir kîhr ü riyâ Lâ ilâhe ille'llah
- 24 Zehî telîf ü zarîf ü şerîf il zîkr-i hafîf
İttâb u kûlû nidâ Lâ ilâhe ille'llah
- 25 Delâm şîkkür ki bize fûzî koldı ol mügnî
Bu fakr içinde gümâ Lâ ilâhe ille'llah
- 26 Riyâ vü şüm'ânz ihlâsıla diyen zîkrî
Ohûr kabûl ü revâ Lâ ilâhe ille'llah
- 27 Duđur sîkâ-i kulûb i mützekkâ-i muhlîs
Dî kalhûn cyle safâ Lâ ilâhe ille'llah

- 19 / ol görâ / AE2'de yok / ol görâ girmieğün; ol göre görmiedir HM
20 / şehden; şâhdan FB, günden AE1
/ iden; aydan MK1, BU1, FB, HM / âlu-ulu BU1, AE1
21 Beyit MCON1, AE1 ve AE2'de yoktur.
/ diyi diyi; diydü diydü MK1 / iden; eydür HM
22 Beyit MCON1, AU1 ve AE2'de yoktur.
23 / ilah'ân; Hakk'uh BU1
/ Koya mı; Koyâmı AE1
25 / mügnî; mü'nî FB
26 Beyit MCON1, AE1 ve AE2'de yoktur

- 28 Di kalb ü kabûla bir yafa yönel zihâr
Tegülme çevre yafa Lâ ilâhe ille'llah
- 29 Ki dilünile sag u sol u üst ü alt iç ü taş
Hoş eyde vech ü kafâ Lâ ilâhe ille'llah
- 30 Eger belâ didünise Bîst vaktinde
Di eyle 'ahde vefâ Lâ ilâhe ille'llah
- 31 İnâyir ol ahî kâyim di zikrile dâyim
İrür gıccıyî taña Lâ ilâhe ille'llah
- 32 Bugün bu dünde çok di ki münis ola yarı
O sinlek içre saña Lâ ilâhe ille'llah
- 33 Aña 'ibüdet it anutma bunda çok zikr it
Ki anda sını aña Lâ ilâhe ille'llah
- 34 Çü dördüñ evvelî andan içi Kemâl Ümmî
Hem âhir ola devâ Lâ ilâhe ille'llah
- 35 [Bügü ki der heme havf u 'ükûbet-i 'akabâr
Tura necât u revâ Lâ ilâhe ille'llah

- 28 / kalb ü kabûla: kalb-i kabûla BUI, kalb-i kabûla FH, kalb-i kâbüla HM
- 29 / üst: Ael'de yok
/ vech: vechü HM / kafâ: saña MKI / 2. mısra MCON1'de: Hoş vechile
eyde vech ü kafâ Lâ ilâhe ille'llah
- 30 / didünise: didünise FB
/ Di: Didî BUI
- 31 / zikrile: zikr eyle FH
- 32 / bu dünde: Bu dünyâda BUI, bu dünyede MKI, AE1, HM, dünde AE2
/ münis ola yarı: münî'min ola yarı MCON1, yarı'nıñ münîs AE1
/ sinlek: senlik BUI, HM, sinüñ FB
- 33 / Begit MCON1, AE1 ve AE2'de yoktur
- 34 / Çü: Bu MCON1, AE1
/ devâ: devâ AE2
- 35 / Bügü ki: Bu ki MCON1, Bu günü FB / der heme: söyle heme FB

- 36 Bıdâr diyen kişiye sinde musbâ ü müşbâh
Hem ode kalkan olaü bâh-i Cennete miftâh

II

- 37 Di zikr'it ol Çalab'î Lâ ilâhe ille'llah
Cü dir beg ü çelebî Lâ ilâhe ille'llah
- 38 Kâmu vazır' u şarîf u gulâm u şâh eydür
Hâ-külli şeyh ü sabî Lâ ilâhe ille'llah
- 39 Huzûr-ı kalbîle gey saklañuz ki vâcibdür
Müzekkirâ edebi Lâ ilâhe ille'llah
- 40 Ganîlerüñ tolu genî velî fakîrlerüñ
Hazâyîn-i zehîbî Lâ ilâhe ille'llah
- 41 Müdârü bü kâmu 'uşşâk tâlîb u matlûb
Ki dir kulur talebî Lâ ilâhe ille'llah
- 42 Kâmu kavâri' u zikr ü du'â vü tesbîbün
E'azzü müntehabî Lâ ilâhe ille'llah
- 43 Çalab sever am râzi olur diyenlerden
Dahi savar gazabı Lâ ilâhe ille'llah
- 44 Ne ola vâsıtası Uçmag'a girenüñ hem
Necâtınñ şehîbî Lâ ilâhe ille'llah

- 36 / müşbâh: musbûn (BUL, HM), miftâh (MCON1)
/ ode: olur (MCON1), ola (BU), ola (B3)
- 37 / it: id (MCON1), AE2
/ beg ü çelebî: kâmu beg ü çelebî (BU)
- 38 / eydür: ider (AU)
- 39 / gey: MCON1'de yok
/ Müzekkirâ e: Müvekkirâ (MCON1)
- 42 / E'azzü müntehabî: E'azz ü müntehabî (MCON1 ve AE2'de müntehabî)
MCON1, AU, AE2
- 43 / diyenlerden: dînlerden (MCON1)
/ 2. mîsrâ HM'de: Dahi sûr u gazabı Lâ ilâhe ille'llah
- 44 / Ne ola: N'ola ki (AE1)
/ Necâtınñ: Niçâ tında (BUL, HM)

- 45 Toluñur iki cihāna bu nūrū Kur'ān'ūñ
Uludurur rûbî Lâ ilâhe ille'llah
- 46 Zehî sa'âdet ü devletü bahtulu baş kün
Diye lisân ü labî Lâ ilâhe ille'llah
- 47 Şarâb-ı vuslatın içmek gerekse di zikr ü
O-Hâlık'ı-'îna Lâ ilâhe ille'llah
- 48 Ferâh bulur işiden hem sürer diyen kişiden
Lügûbî vü nesebî Lâ ilâhe ille'llah
- 49 Dîñkçe yıldı hazân yaprağı gibi dökülür
Yazuklarınâ ta'bi Lâ ilâhe ille'llah
- 50 Göñül içindeki imân nahlinâ dîñde
Nişânı vü nutabî Lâ ilâhe ille'llah
- 51 Safâ vü sâkale söyle ki Cennet'e gîresin
Nîte ki dîdi Nehî Lâ ilâhe ille'llah
- 52 Kammu sahâbiyle halkı tutup eydürdi
Muhammed-ü 'Arabî Lâ ilâhe ille'llah

- 45 Beyit AE1'de yoktur
/ cihāna; cihān MK1
// nutabî; nutabî MCON1, nûbeti BU1, FÜ, HM
- 46 / Zehî; Zî HM / baş kün; başakün AE1
/ Diye; Diyen FB
- 47 / di; AE1 ve AF2'de yok. / Lâ ilâhe ille'llah FB'de; Şarâb-ı vuslatın içmek gerek ki
ger çyit
/ O; O' HÜ
- 48 / Lügûbî vü nesebî; Bu lağv ü nî gasebî AB1
- 49 / Beyit AE2'de yoktur.
/ gibi; bigi MCON1
// nî'ile; nî'ale HM
- 50 / nahlinâ; tahtınâ AE2 / dîñde; dahınâ AB1
/ Nişân; Nişân FB
- 52 / sahâbiyle; sahâbe ile MK1 / eydürdi; eydür idi BU1; HM; ider idi AE1

- 53 Ne mâlî âsası kılur kişiye dimeyince
Ne aslı vü nesebi Lâ ilâhe ille'llah
- 54 Şim ki sevmiedi imân kım kabûl eyler
Ki yıldı 'Bu lehce'î Lâ ilâhe ille'llah
- 55 Bu Ta'îr zikrî uuttıa di i karındaş-kım
(Fidâke ümm ü abî) Lâ ilâhe ille'llah
- 56 Sa'îa şerâret-i bâkî gerekse 'Ümmî Kemûl
Res-est in tarabı Lâ ilâhe ille'llah
- 57 Çü gıçdı gaflile ümr bârî zikrile ebr
Bakiyye rûz u şebî Lâ ilâhe ille'llah
- 58 Budur diyen kişiye sende münîs ü misbâh
İleri öde kalken olan bâb-ı Cennet'e müftâh

III

- 59 Sa'fî vü 'ışkıla di Lâ ilâhe ille'llah
Ki Hak Râsûh dîdi Lâ ilâhe ille'llah
- 60 Eger muvabhidiseñ imdi kavî ü fi'lâile
Dî birle ol 'Ahad'î Lâ ilâhe ille'llah
- 61 Şu deñlû şevkıla çok di ki kılâydır u bol
Kırañu tar labadı Lâ ilâhe ille'llah

- 53 / mâlî: mâl FB, AE1 / dimeyince: kım dimeyince BUI
/ 2. mısra FB'de: Nite ki dîdi Nebî Lâ ilâhe ille'llah
- 55 / Bu: Dî AE2 / di: AE1 ve AE2'de yok / i: MK1 ve BUI'de yok / karındaş: kardış FB, AE1
/ Fidâke: Fidâ'na MK1, Fidânâ BUI
- 56 / Res-est in tarabı: Res-est in FB, Res isteyen tarabı AE1, AE2'de yok
- 57 Boyut MCON1, AE1 ve AE2'de yoktur.
/ geçdi gaflile 'ömre: 'Ömrü: IM'de 'ömri: gaflile geçdi MK1, BUI, HM
/ Bakiyye rûz u şebî: Bakiyye-i rûz u şebî FM
- 58 / sende: FB'de yok, sende BUI
/ olan olur MCON1, ulu BUI / bâb: FM'de yok
- 60 / fi'lâile: fi'lâile MCON1, AE1
- 61 / kılây: MK1'de yok. / aydır u bolaydın yol FB: bol aydır AE2
/ labadı: labdî BUI

- 62 Hakk'a şükür ki tülû' idî bahtınuz günüşü
Göñül göğün bezedi Lâ ilâhe ille'llah
- 63 Hemîşe eydem kılur mû'eyyed ü maysûr
'Adûsî 'üzre yedi Lâ ilâhe ille'llah
- 64 Budur 'alâmet-i îmân u şyet-i Fûrkân
'Înâyet-i Samedî Lâ ilâhe ille'llah
- 65 Meleklerûn dîn ü gün' zikri 'Arş u Kürsîde
Fecleklerûn 'amedî Lâ ilâhe ille'llah
- 66 Her evliyâ vü kamm enbiyâ vü mürseller
Hemîşe eydürîdi Lâ ilâhe ille'llah
- 67 Zehî sa'ûdet anuñ kim didi vü dir diyiser
Vay anı kim dîmedi Lâ ilâhe ille'llah
- 68 Sevâb u kadri uludur yiv göğ'e töludur
Ki yûkdurur 'adedî Lâ ilâhe ille'llah
- 69 Çalap benî çoğ anuñ didüğü kelâmında
Budur ki kiñdi nidi Lâ ilâhe ille'llah
- 70 Bedende her baş devlet yirür kofur kuvvet
Dukeli rûha gadi Lâ ilâhe ille'llah
- 71 Şu kamm korbulu yirde bu cbl-i îmânıñ
Ümizi vü senedi Lâ ilâhe ille'llah

62 / göğün' gözün FB

63 / 'eydeni: 'aydın' MCON1, ideni AE1, aydın AE2 / kılur: yazdı AE1 / mû'eyyed: mû'eyyid BUL

// 'Adûsî: 'Adûyîr MCON1

64 / 'alâmet: 'alâme AE1 / Fûrkân: Kur'ân MK1

66 / enbiyâ: enbiyâlar MCON1

67 / Zehî: Zî HM / anuñ: ana BUL / dir: yâ MK1, MCON1 ve FB'de yok

68 / Sevâb u kadri: Sevâbı kadri MK1 / uludur: ulu vü MK1

69 / benî: bun MCON1, BUL, AE2 / didüğü: didi MK1; BUL, FB

/ Dînsî AE1 // Çalap: çok ağa didüğü anuñ kelâmında

70 / devlet: kuvvet HM

71 / bu: her AF2

- 72 Kiyâ vü şüm'â vü zekâ sürer gûâbiden yur
Nifâkı vü hasedî Lâ ilâhe ille'llah
- 73 İ niçe serkeş ü zâlimleri zebûn idüben
Çerillerini sıb Lâ ilâhe ille'llah
- 74 Necât ü 'avv ü imân irişeydi Fir'avn'a
Çer ündin eydeydi Lâ ilâhe ille'llah
- 75 Yolında niçe şehid ü muhibbe kıldurdi
Başı vü cânı fidî Lâ ilâhe ille'llah
- 76 Uça yüce derecâta terakki eyleye rûh
Eger ola kâhâdi Lâ ilâhe ille'llah
- 77 Ne geldi ünmete İlak'dan hediye-i Mî'râc
Ki Mustafâ diledi Lâ ilâhe ille'llah
- 78 Saâta be-küll-i gam u buî deminde Ümmî Kemâl
Meger ide mededi Lâ ilâhe ille'llah
- 79 Şu deñli cân ü göñü birle söyle kim diñle
Bile diñür cesedi Lâ ilâhe ille'llah
- 80 Budur öyren kişiye şinde munis ü mîshâh
İfent öde kalkan ola bâb-ı Cennet'e mîlâh

72 / şüm'â vü şüm'âda AE1

74 / 'avv: emn FB / irişeydi: irişdi MCON1, irişdi FB

/ eydeydi: ideydi MCON1, eydeydi FB, HM

76 / Uça yüce: Kuvâ uça FB; uça niçe AE2 / derecâta: derecâta HM / terak
ki: terakki AE1, HM'de yok

77 / hediye-i Mî'râc: hidiyye-i Mî'râc BUI, AE1

78 Beşit AE1'de yoktur.

/ buî deminde: yâk deminde MCON1, buî güninde AE2

/ ide mededi: ire mededi NK1, ire medâdi MCON1, imedi FB

79 / kim: BUI'de yok

/ Bile diñür: Bilediñür HM

80 / olanc olur BUI

IV

- 81 Di kamu şâm u seher Lâ ilâhe ille'llah
Ki Hek diyemi sever Lâ ilâhe ille'llah
- 82 Kimü ki bütise imân agacı gönlünde
Olur dilinde semer Lâ ilâhe ille'llah
- 83 Ne bahtulu şu mevâhib'd ki toğa gönlünün
Göğünde şems ü kumer Lâ ilâhe ille'llah
- 84 Amıhtarı budur Uçmak kaputunun hem
Olur Tânu'ya şiper Lâ ilâhe ille'llah
- 85 Kişiye içmag içün dahi dostu içmagiçün
Ne ola bâlile per Lâ ilâhe ille'llah
- 86 Budur Şahâdet ü Tevhîd ü efzel-i ezkâr
Ki kalbe kulur eser Lâ ilâhe ille'llah
- 87 Olur melekden ulu kavli ri'ile dâyim
Kaçan ki eyde beşer Lâ ilâhe ille'llah
- 88 'İbâdetün ilgidür vü mül'mûnün bilegi
GÖNÜL hem cîlâlar Lâ ilâhe ille'llah
- 89 Ne ola düşmeni Şeytân leşkerin sınığa
Ki kula fetih ü zafer Lâ ilâhe ille'llah

81 / şâm: dön AE1

82 / o semer: semer: BU1

83 Beyit AE2'de yoktur

/ toğa: tola MK1

87 / kavî ü ri'ile: kul G'ile MK1; BU1 / dâyim: tola AE1

/ ki: kîr: AE2

88 / ilgidür: ilkidür BU1 / bilegi: bilgî MCON1, AE2

/ Gönül: Gönü BU1, EB, gönülleri AE3 / hem: AE1'de yok

89 / Ne ola: N'ola c AE1 / leşkerin: leşkerini MK1 / sınığa: sınıg MCON1, sını'ine HÜ1

- 90 Göñü kenise vü put-hâneşini küffârüñ
Ne küñü zîr ü zeber Lâ ilâhe ille'llah
- 91 Zehî ki kâfir ü müşriklerüñ boyunlarına
İrîşâñ ü teher Lâ ilâhe ille'llah
- 92 Yig ola toprag ü taş şâhuñ ağmayan kıldan
Kî dir türâb ü hacet Lâ ilâhe ille'llah
- 93 Müdâñ kamu 'avâm u havâs u şhass-ı havâs
Dîdî vü dîr diyiser Lâ ilâhe ille'llah
- 94 Cihân içinde kamu halka her me'hâyîfde
Âmân-e havf u hatâr Lâ ilâhe ille'llah
- 95 Bî kesret içre bileñler o milâ-i Vahdetden
Virür sövâna haber Lâ ilâhe ille'llah
- 96 Faziletim görüp bildüñ içün şeksüz
Çog eydür ehî-i nazar Lâ ilâhe ille'llah
- 97 Özüñe baht u sa'âdet yüzüñe yahtu virür
Gözüñe nûr-ı bâsar Lâ ilâhe ille'llah
- 98 Sinüñde sordugı dîn Mînker ü Nexir sa'âl
Cevâb u hüccet ider Lâ ilâhe ille'llah

- 90 / kenise: kilise MCON1, BU1 / put-hâneşini: put-hâneşü BU3, AE1
put-hâneşlerini FB / küffârüñ: o kâfirüñ AE3
- 91 Bayit FB'de iki kere yazılmıştır
- 92 / toprag ü taş: toş ü topruk AE2 / şâhuñ seni FB
- 93 / kamu: hu kamu HM / şhass-ı havâs: hass-ı havâs HM
/ Dîdî vü dîr: Didî budur BU1
- 94 / Cihân: Cihâñü HV / me'hâyîfde: me'hâyîfe MK1, me'hâyînde BU1
- 95 / bileñler: beñlaruñ AE2 / vahdetden: vahdetinden MCON1
- 96 / Faziletim: Fazîletü MCON1, BU1, AE1, AE2 / görüp bildüñ için
şeksüz: görüñen bildük için şükür AE3
- 97 / Özüñe: Özge BU1
- 98 / dem: gün MCON1, AE1, gün BU1, HM

- 99 Melh ü tatlı gelir dem-bé-dem cümleklük
Başa zi-bâl ü şeker Lâ ilâhe ille'llah
- 100 Ne hâcet Ümmi Kemâl'e hazâyin-i dünyâ
Zehî gûnû zi-gûher Lâ ilâhe ille'llah
- 101 Bu cân u dil çemeninde bitipçünür solmaz
Herîçe tâz vü rûr Lâ ilâhe ille'llah
- 102 Budur diyen kişiye sinde mûâs ü miştâh
Herînda kalkan olan bâb-ı Cenâât'e miftâh

V

- 103 Hoş eydelüm dün ü gün Lâ ilâhe ille'llah
Münevver-i ay u gün Lâ ilâhe ille'llah
- 104 Bu kâymât yopıken vardı zîkr-i kadim
Dinimödin dâhî Kün Lâ ilâhe ille'llah
- 105 Esâs-ı şer' ü tarikat budur hakikatde
Herî asl-ı 'İlm-i Ledün Lâ ilâhe ille'llah
- 106 Hızâr dâde dinildi vü dinilür diniser
Yararı bugün ü dün Lâ ilâhe ille'llah
- 107 Zehî 'atâ-yı Hudâ vü gûâ-yı rûbânî
Latîf hûb sahmî Lâ ilâhe ille'llah

- 99 / cümleklük: imeklik MCON1, FB, AE1, HM
// şeker: şekker BÜ
- 100 / Ümmi Kemâl'e: Ümmü Kemâl BÜ
// gûnûzi gûher: gûnû virgêvher BÜ
- 101 / L.usta AEZ'de: Bu cân u dil çemeninde durur solmaz hiç
- 102 // olan: olur BÜ1, HM
- 103 / eydelüm: idelüm MCON1
- 104 / vardı: viribidi AE1
- 106 / vü dinilür: dinir FB, bu dinilür AL1/ diniser: diyiser BÜ1, diniser hem
AEZ
- 107 // hûb sahmî: sahmî hûb MK1

- 108 Nite ki şimdi bileyüz hem ölicek bizden
Hak ayrı eylesün Lâ ilâhe ille'llah
- 109 Nedür yigiregi dâyim diyüp işidüğün
Kamîlîsân u özüb Lâ ilâhe ille'llah
- 110 Zehî şahâdet-i Tevhîd Kolâm-ı Mevlâ
Şerîf zikr ü hoş ün Lâ ilâhe ille'llah
- 111 Muhibbe merhem urur işidüp didüğe velî
'Adûya zahm u dögün Lâ ilâhe ille'llah
- 112 Gani' velî mülkür işitse melûl u yaslâ olur
Fakîre 'ayd u düğün Lâ ilâhe ille'llah
- 113 Bîlene katlu kamîl eylene mübârekdür
Ham işidene yümün Lâ ilâhe ille'llah
- 114 Safâlu sûfiye şol gündüz aydınından yig
Dirnâge kârânâ dön Lâ ilâhe ille'llah
- 115 'A'âmeti bîdür istâm ev'î 'imâretindü
Ki olâ bîhîla buñ Lâ ilâhe ille'llah

- 108 / Nite ki: Niteki FB
Beyit MK 1'de:
Nite ki şimdi bileyüz Hak ayrı eylesün
Ölicek bizden Lâ ilâhe ille'llah
- 109 / yigiregi: yegirek BU1
- 110 / Beyit: M'de yoktur
- 111 / şahâdet: sa'âdet BU1
- 112 / urur: edür BU1, AE1 / didüğe: diyüğe AE1
- 112 / melûl u yaslâ: melûl yaslâ BU1, FB; 11M
// fakîre: Fakîrî MCON1
- 113 // yümün: Yemün BU1
- 114 / gündüz aydınından yig: gündüz idî reng-i gîze AE1
- 115 / 'A'âmeti: Melâmetü AE1, Nisâni AE2
// bîhîla yihîla MCON1, BU1, AE2

- 116 Dahı şerâ'it-i tâ'at gerek ki tura sarıy
Eğerçi oldı rıktın Lâ ilâhe ille'llah
- 117 Kulayuzuñ etegini' tîkâd u sıdkıla tur
Ki saña göstere yön Lâ ilâhe ille'llah
- 118 Di 'ışk u derdile hem sırt u cehre her dem
Çalap sevüsiyiçün Lâ ilâhe ille'llah
- 119 Yaun şu korchulu yirlerde âsân olmagıçün
Müdâm çok di bugün Lâ ilâhe ille'llah
- 120 Riyâ'vü süm'a'ı ko sâyile hasbeten li'llah
Ki dînîñ ola bütün Lâ ilâhe ille'llah
- 121 Di sıdk u gayretile sevdiñise Gayyûr'ı
Bi-gayr-i meyl-i mekûn Lâ ilâhe ille'llah
- 122 Çün ev-çöñân ikên uyandıadıñ Örmü Kemâl
Bügü i pîr-i kühûn Lâ ilâhe ille'llah
- 123 Eññ boş eyülük ü tâ'atı kılmađuñ hâf
Dilün hemişe distîñ Lâ ilâhe ille'llah

- 116 / gerek ki: görñ ki HM / tura: düze MK1, FB
/ oldı rıktın: ol didiğñ BU1
- 117 / Kulayuzuñ etegini: Kulavuz etegini FB / tîkâd u sıdkıla: sıdk u tîkâkda HM / tut: tehip AE1
- 118 / Di: Didi BU1
- 119 / âsân olmag içün: işñ olmag içün MK1, MCON1, FB, AE1, VE2, HM,
işñ âsân olmag içün BU1
/ bugün: HM'de yok.
- 120 / söyler: di MK1
- 121 / Di: Didi BU1 / Gayyûr'ı: Gayyûr FB, Sta/bâñ AE1
- 122 / uyandıadıñ: uyandıadıñ MCON1, BU1, FB, HM / Örmü Kemâl: Kemâl
Örmü MCON1, AE1, AE2
/ Büğün: Beg ü MCON1, BU1 / big u AE1 - kühûn: kühûn MCON1
- 123 / eyülük: eyülük AE1 / tâ'atı: tâ'at MCON1, BU1, AE1, HM / kılmađuñ:
kılmađuñ FB, HM

- 124 Budur diyen kişiye sinde mûnis ü mişbâh
Hem odâ kalkan olan hâb-ı Cenâet'e mişbâh

VI

- 125 Zehî 'ulâ vü 'alî Lâ ilâhe ille'llah
Futûh-ı İsmi-yezelî Lâ ilâhe ille'llah
- 126 'İbâdetün yığı vü zikrûñ cîzalidür hem
Hezer karnu 'ameli Lâ ilâhe ille'llah
- 127 Bu cümle bülbûlî Fevâid bagınıñ hoş öter
Hemîşe tâze güli Lâ ilâhe ille'llah
- 128 Ezel gñninde ki evvel çalındı Levh'e Kalem
Ne yazdı Kudret Elî Lâ ilâhe ille'llah
- 129 Muhammed idügi telkîn-i zikr iştüñise
Budur ki didi 'Alî Lâ ilâhe ille'llah
- 130 Am demek berekâtında buldılar derecât
Karnu nebî vü velî Lâ ilâhe ille'llah
- 131 Gâfîmet-i ebedidür her ehî-i imâna
Bu devîet-i ezeli Lâ ilâhe ille'llah
- 132 Ne deñli mürşid ü 'âlim ki geldi vü geliser
Didi vü dir dñkeli Lâ ilâhe ille'llah

124 / olan: elur BUI, HM, ola FB

126 Beyât BUI'de yoktur

/ hem: hem kâfirî AE2

/ Bözer: Yazar AE1

127 / bülbûlî: bülbû BUI

128 / evvel çalındı: çalınır evvel AB1

/ Ne: Ki AB1

129 / zikr, zikrî BUI / iştüñise: iştüdügi MCON1

130 / nebî vü velî: velî vü velî FB

131 / ehî-i imâna: ehî-i imânî AE2

/ 2. mısra MCON1'de bulunmayıp yerine 132. beyit, 2. mısraı kayıtlıdır.

132 / Beyât AE1'de yoktur.

/ mürşid ü 'âlim: mürşid-i 'âlim BUI

- 133 Zikir halâveti kand-ı nebâtı mât eyler
Kasâd ider 'aseli Lâ ilâhe ille'llah
- 134 Nedür bu nefs üzerine eşeddi a'mâlün
Budur ki eyde dili Lâ ilâhe ille'llah
- 135 Dükeli dende em ü kamu zahne merhemdür
Ki sag ider sukeli Lâ ilâhe ille'llah
- 136 Budur muvahhide âhir necât miftâhı
Kelâm-ı nâss-ı celî Lâ ilâhe ille'llah
- 137 Gerek ki halka-'i zikre oturacak zâkir
Düdüre cân u dili Lâ ilâhe ille'llah
- 138 Birisi 'i işkıfâ zikre kılducagâz âgâz
Kamusa eyde belî Lâ ilâhe ille'llah
- 139 Şu deâlü mîlâdi sêvâbı füzileti varçdı
Ki yokdurur bedeli Lâ ilâhe ille'llah
- 140 Kesildi i niçe zünnâr üşentir cânâm
Bu 'âleme gâfeli Lâ ilâhe ille'llah
- 141 İğâne girmemek içün yosâvis-i Şeytân
Eyit sün ol dağalı Lâ ilâhe ille'llah

- 133 /kand u nebâtı nebât u kandır AE2 / /misra AE1 'de/ Zikir halâveti kand-ı nebât ider yekeri
- 134 /Beyit AE2'de yoktur.
/nefsi nefis UL1 / eşeddi eşde BU1, içün AE1 / a'mâlün a'mâlün yegî AE1
/Budur/ MÇÖN1'de yok
- 135 /merhemdür merhem Fİ
- 136 /necât miftâhı necûr miftâhı MCON1, AE1, necât âhri miftâh Fİ
- 137 / Gerek ki: Görül ki FB /ki/ AE1'de yok
- 138 /kılducagâz âgâz: kılducagâz âgâz MK1, kılducâ âgâz: MCON1
- 139 /sêvâbı BU1'de yok
- 140 /i içü BU1 /üşentir: üşentiz BU1
- 141 / Eyit sün: Eyitsün AE1

142. Flenişe gayrım nefy'eyle zâtim isbât
Dî si bût-i Hübe'î Lâ ilâhe ille'llah
143. Dî zikri 'âdet-i dîn fikr-i lâsidi terk ü
Kö mekri vâ hîyeli Lâ ilâhe ille'llah
144. Bu 'âciz Ümmü Kamâl'ün hemişe her yerde
Ömri vâ emeli Lâ ilâhe ille'llah
145. Bûrâderân be-hânîd ki ez-heme eş'âr
Bih-esl'in gazeli Lâ ilâhe ille'llah
146. Budur diyen kişiye sinde münis ü müşâh
Her nâda kalkan olan bâh-ı Cennet'e miftah

VII

147. Dükeli dordün emî Lâ ilâhe ille'llah
Sahih ider sakam Lâ ilâhe ille'llah
148. Anı dimek sehibile götürür ol mevcûd
Vücûda her 'ademi Lâ ilâhe ille'llah
149. Bu 'âlem içre kamu âdetinde imânun
'Alâmet ü 'âlemi Lâ ilâhe ille'llah
150. Hudâ katında kamu hayr ü tâ'at zikrûn
Ahabb ü muhteremi Lâ ilâhe ille'llah
151. Şu bid'atlu yazuk defîzine gark olana
Dinûz ki üçde gami Lâ ilâhe ille'llah

142 / gayrım: gayrım MKON1

143 / terk ile terk eyle AE1

/ mekri: mekr FB

145 Beyit FB ve AE2'de yoktur (İly kâdesier: Bütün şiirlerden dâhil iye olan bu "Lâ ilâhe ille'llah" şiirini okuyun.)

146 // olan: olur (117)

147 / sakam: sakımı DL1

148 / 1. mısra AE1'de / Anı dî söyleyene götürür e mevcûd

// her: ol FB

149 / 'âlem içre kamu: kamu 'âlem içre MK1, BÜ1, HM1 / 1. mısra FB'de: Bu kamu 'âlem ü âdeti içinde imânun

150 / hayr: HM'de yok

152. Kaçan ki eydile hântlara tular gâzi
Köniaz göbülde gamı Lâ ilâhe ille'llah
153. Ne yire irseler ihlâsıla mübârekdür
Diyenlerüñ kademi Lâ ilâhe ille'llah
154. Muhibb ü zâkir eytdükce derdile yazılır
Yüzinde gözi nemi Lâ ilâhe ille'llah
155. Müzekkir uyuriken her nefes uyanıgiken
Ne dir, isân-ı fâimî Lâ ilâhe ille'llah
156. Degül ki agzi dill süñüğünde ilği dir
Dahr taniarda deni Lâ ilâhe ille'llah
157. Sofi üci kim yuyar anuñ ki göñli levhinde
Yaza ezel kalemi Lâ ilâhe ille'llah
158. Her enbiyâ vü kâmu'mürsel ü'lu'l-'azimüñ
Düdügi hem ümerni Lâ ilâhe ille'llah
159. Tegâfüt ifne'ci kim gey 'üzüm ni'meldür
Bilene bu ni'arnı Lâ ilâhe ille'llah
160. Di zevk-ı halkaya gel zevk ü şevkıla söyle
Ko bâyı vü haşemi Lâ ilâhe ille'llah

152. / tular: FB'de yok

153. / irseler: ise BU1 / mübârekdür: yarekdür-HM

154. / Muhibb ü zâkir: Muhibb ger FB

/ gñzile göre AE1

155. / uyuriken: uyurken FB / Ne dir: Nüder/AE2; HM

156. / agzi dill: agz vü dil FU

157. / yuyar anuñ ki: bu yaranuñ ki MCON1, bayar anuñ BU1, yuyar AE1 ile bütürü anuñla FB, AE1 / yuyar anuñ kim: AL2 / göñli levhinde: gñlindeki levhine HM

158. / her: her MCON1, AE1, AL2

159. / ifne'ci kim: eylene kim MK1 / ni'meldür: anıqardür MCON1, AE1, AE2

160. / gel: AE2'de yok / zevk ü şevkıla: zevkıla şevkıla şevkıla HM
? bâyı vü haşemi: bâyı vü haşemi BU1, bâkıñ-ı haşemi AE1

- 161 Ne deñlü zahmet ü cevî ü belâda iseñ di
Ki deñ üder eleme Lâ ilâhe ille'llah
- 162 Ko gayr ilkrûñi di Tañn zilâine sarf it
Bakiyye 'ömrü hemi Lâ ilâhe ille'llah
- 163 Dî zâyî' itme kü hiç ası eylemez söñ ne
Dimeyene nedenü Lâ ilâhe ille'llah
- 164 Dahı ne mâl ü günâmet gerek mesâkına
Çün ola müglenemî Lâ ilâhe ille'llah
- 165 Dî kılma' dî saña feruânken bu firsâtı leyv
Ki hoşdurur şu demî Lâ ilâhe ille'llah
- 166 Çog anı Kerim'i kerâmet gerekse Ümmi Kemâi
Bil imdi bu keremî Lâ ilâhe ille'llah
- 167 Unut seni vü kalâm atımcuguz anı
Eyit ko hiç ü kemî Lâ ilâhe ille'llah
- 168 Budur diyen kişiye sünce münis ü misbâh
Hem oda kalkan olan hâb-ı Cennet'e misbâh

- 161 / deñli: AŞ2'de yok
- 162 / gayr: yağr BÜ1, gayr FB, gayrın HM / ilkrûñi: ilkrin FB
// Bakiyye 'ömrü: Bakiyye'ñ 'ömrü BÜ1
- 163 / eylemez söñ ne: eylemez:söñ ahi AE1
- 164 // Çün: Çün AE2
- 165 / bu: AE1'de yok
- 166 / Kerim'i: MK1'de yok / gerekse/gerek ise BÜ1, dilerseñ AE1
// Bil imdi: Bil imdi MCOM1, Bilir-zi AE1
- 168 Beyit(MK1, BÜ1 ve BÜ'de yoktur.

5

Fâ'î lâ tûn / me fâ'î lûn / fe'î lûn

Fe'î lâ tûn / / fa' lûn

- 1 İ Hudâvend Hak kadim Allah
İ Hudâ-yı Gani mukim Allah
- 2 Der-kemâl ü cezl ebed sultân
Bî-zevâl ü Kavî Hafîm Allah
- 3 Kâdir ü zû'l-celâli ve'l-ikrâm
Hâzir ü nâzir ü 'Alîm Allah
- 4 Hâcekar hâcesi 'Aliyy ü Kebîr
Yücekar yücesi 'Azîm Allah
- 5 Fazlınıñ haddi yok ü rahmeti çok
Bazî ü behşâyîşi delim Allah
- 6 Sâdikü'l-vâ'd ü tîbî'l-Mühtâc
Kavli Hak yol müstakîm Allah
- 7 İ 'atâ bahş ü vâhib ü Vehhâb
Berurek bahşîşi na'îm Allah
- 8 İ hâbîbî kamu muhibbinûn
İ tahîbî heme sakîm Allah
- 9 Bu Kemâl Ümrâi dardına dârân
Senden i hâkîm-i lekîm Allah

5

MC(107.a), MKJ(57.a), AÖI(85.a), BUL(79.b), FB(188), İÜI(100), PP(43.b)

- 1 // Hâc: PP'de yok
// l: V' MKJ
- 4 // 'aliyyü'ali-yü MC
- 7 // Berurek: Yir ü gâk MC, Berûk AÖI, Bî-rahîyetü BUL, hem. dög İÜI
- 8 // muhibbinân: muhibbîn İÜI
- 9 // hâkîm: 'âlim MKJ, lîlîm PP

- 10 Mustafa-hürmetiçün eyile kerem
Biz günâh-kâfâ-i Kerîm Allah
11 Ol Habîb'e bağışla suçumuzu
Rahmet it bize i Rahûn Allah

6

Fâ 'i lâ tûn / fâ 'i lâ tûn / fâ 'i lâ tûn / fâ 'i lâ

- 1 Ta'în birdür bî-nazîr ü bî-şerîk ü bî-şebîh
Hem Kitâbı vü Resûh hakdurur lâ rayîce fîh
2 Ol imtînazdûr ta'allukdan ne toğai ne üler
Kim sîlâti Kul huve'llah ol Hak'ûn zâh nezîb
3 Ol 'Allâm ü 'âlim ü 'allâm-ı gaybûn sırına
İmedi immez kama 'allâm ü ser-şeyh ü fakîh
4 Ol ulu'l-ebâta her bir sur'la günden 'ayân
Gerçi a'mâdur göremez mülkî ü dehrî sefih
5 On sekiz bîn 'âlem amûn mülkîdür illâ a'vâ
Hiç tarag olmadı olmaz 'arş ü leş ü şehr ü dîh
6 Tapmaz ol ma'bûd u maksûd bîlen gayriye hiç
Sevméz ol ma'sûk-ı nakkaş seven nakş-ı kerîh

- 10 // günâh-kâre: günâh-kâm MC, BU1, FB, PP

6

MC(4.b), MK1(17.b), AÖ1(37.b), BU1(34.b), FB(82), HM(29.a), UY(10.a),
DŞ(28.a)

- 1 // vâ'ien MC
2 // Kul huve'llah: Kul huve'llah abad FA, PP; Huve'llah: DŞ / ol
Hak'ûn: FB'de yok.
3 // 'allâm ü ser-şeyh ü fakîh: 'allâm vü şeyh ü fakîh MK1, AÖ1, BU1, FB,
HM, PP, DŞ
4 Beyit DŞ'de yoktur
// Gerçi: Leylî MC
5 Beyit DŞ'de yoktur.
// illâ a'vâ: illâ ki hiç PU
// Hîç: FD'de yok.
6 / gayriye: gayrine MK1; AÖ1, BU1, FB; gayre HM, DŞ

- 7 Kimse ol takvâ torun hizmet kuşağına kılsa rûz
Gözine görünmez ayrılk hil'at ü kemhâ vîl zîh
- 8 Hiç 'arâsır kimse anuñ men' idemez kimseden
Heri kazâsın deñ idemez zôr-ı kâikân v zîrîh
- 9 Sey Kemâl Ümmî anı hem dostların anuñışın
Heri şuları yir ki ol düşmen tutup gördi kerîh
- 10 Hiç mezel yönünden olur mu heraber bir deñli
'İlm ü veñ ü hakk ü bâil hayr u şer nâ-bîh ü bîh
- 11 Sâyim ol dâyim dün ü gün nâyim olma kâyim ol
Fürsâtı fevt itme mevî immezden âñdin f'entelbîh

7

FB 'î lî lî tîm / fâ 'î lî tîm / fâ 'î lîm

- 1 İ kadîm ü zü'l-Celâl ü zü'l-Cemâl
İ mukîm ü ber-kemâl ü bî-zevâl
- 2 İ müttezzeñ pâdişâh u bî-zamân
İ mukaddes bî-nîşân u bî-mekân
- 3 İ Ganî Sultân u Settân'î-Uyûb
İ Kuvi Sübhân ü Gaffârü'z-Zünûh

- 7 // kerîh vîl zîh: kîrîhâ vîrîh (BU)
- 8 // kimse anuñ men' idemez: men' idemez kimse anuñ AÖ1, PP, DŞ
- 9 // anı: AÖ1 ve DŞ'te yok / ol: PP'de yok / düşmen: BU'de yok / tutup: dünüben, BU / görür: görür AÖ1, BU, FB, DŞ / 2. mısra PP'de: Hem şuları yir ki düşmân tutup görür â kerîh
- 10 // şer: şîrâ DŞ
- 11 // ol: olup PP / nâyim olma: olma nâyim AÖ1, PP, DŞ / kâyim ol: ol (DŞ'te yok) subhâ dek AÖ1, DŞ
// mevî: DŞ'de yok / âñdin: eyvel PP / f'entelbîh: intâbîh MK1, AÖ1, BU, FB, HM, DŞ, eyvâbîh PF

7

AÖ1(2.a), MCON1(38.a), BU1(1.b), FB(1), AE1(1), AE2(1.b), İÜ1(1)

- 1 AÖ1'de manzumcılar ilk 9 beyti, yapınak kopukluğa sebebiyle eksiktir.
// İly MCON1(Birün beytlerde) / zü'l-Cemâl zü'l-zamân MCON1, BU
- 2 // bî-zamân: bî-nîşân FB

- 4 İ şîfâî Kul hüvâ'lehu şâd
 'Ayn-ı zâî'î pâk Allahu's-Samed
- 5 İ 'adâmden büneâ 'âlem yaradan
 İ hâkim ü cümle derdî yaradan
- 6 İ kânu rence em ü dermân iden
 Hükümüne her neşo'î dermân iden
- 7 İ karnu dîşvâr işi âsân iden
 Kârü mîşk ü nutfeli insân iden
- 8 İ bir avuç balçığa söz süyläden
 Kâmil insan idüp ihsân eyläden
- 9 İ nâlikstüz nâlelikstüz bî-misâl
 Hayy u BÂKî lem-yezzel hem lâ-yerzîl
- 10 Evvel âhir kâlnâûte 'akl innedi
 Dâym ü kâym Hudâ'sın sermedî
- 11 'Âhinü'l-esrâr u Hayy u lâ-yemût
 Vâhidü'l-Kahhâr u Ferd ü lâ-yelût
- 12 Ölü yitleri hayâta getüren
 Kuru çubukdan yaş üzüm bitüren

- 4 // pâk:pâkî AE1,İÜ1, pâk:âMCON1
 5 // 2.mısra MCON1'de: İy hâkîmî' cümle derdî yar eden / İÜ1'de mısra yerinde 6.beytin 2.mısrası kayıtlıdır.
 6 // 1.mısra: İÜ1'de yoktur; / rence; derde MCON1 / iden: kulan AE2 // iden: kulan AE2
 7 // âsârîtuğarî MCON1 // mîşk: mîsk AE1
 8 // eyläden: eyleyen FB, 2.mısra BÜ1'de: Kâmil ü insân idüp insân iden
 11 BÜ1 nüshasında, verâî köpüklüğün sebebiyle 11. beyitten itibaren 26 beyitlik bir noksanlık vardır. / İÜ1'de 1.mısra kayıtlı değildir.
 // lâ-yelût; lâ-yemût AE1
 12 // 1.mısra İÜ1'de yoktur. / Ölü yitleri: Öldürür AÖ1

- 13 Ölmez ü geçmez ü konmaz Pâdişâh
Yımez ü içmez uyumaz pak dâh
- 14 Şel dâkenden gâh sadetden dâh viren
Sensin ayruğ pes dâh kimdür viren
- 15 Sormadıñ bilen ü bakmadın gören
Sırmadıñ tüten ü atmadıñ ücen
- 16 Dilemedin aşılayan ü işiden
Tamşaksuz bir yalıñuz iş iden
- 17 Cümle halkuñ amr u gaybın gözleyen
Kullarınuñ dürlü faybın gizleyen
- 18 Kamu gâñulden geçen niyyetleri
Aşılayan her hâl ü keyfiyyetleri
- 19 Karañu dânde kara karıncanmâ
Kangı ayağın hasar bîleñ anmâ
- 20 Ez ezel her öülerün sensin öñi
Tâ cheñ her soñların sensin soñu
- 21 Bî-garaz mugnî vü Vehhâb ü sahî
Müntakınsın begdeşün yokdur dâh
- 22 Sen şü bî-heimtâ üclüksün kim senññ
Sırtuññ ımez hayâlî kimsenññ

-
- 13 / Umırsâ İÖ1'de yoktur / geçmez ü konmaz: konmaz u geçmez AÖ1, AE1
// Yımez: Yatmıöz AÖ1
- 15 / MCON1'de umırsâkâ yer değiştirmiştir.
- 17 / gaybın: faybın FB
// dürlü faybın: sını dürlü faybın AE1
- 18 / aşılayan: dıfleyen AE2
- 19 / Kangı: Kankı MCON1
- 20 / Ez ezel: Tü ezel AE1 / heñ AÖ1'de yok
// beñ her AE1
- 21 / mugnî vü Vehhâb: Vehhâb u mugnî AÖ1, MCON1, AE2, mu'in ü Vehhâb AE1
// begdeşün: dengdeşün AE1

- 23 İ Çelup bayık tanıklık virürüz.
Kim şeriküñ yok büsin yahñuz
- 24 Bî-nazir ü bî-vezir ü bî-müşir
Pâdisahın külli şey' üzre kadir
- 25 Hem Muhammed girer kuluñdar senüñ
Hem Resul'üñ hem Habib'üñdür senüñ
- 26 Ol Ebu'l Kasım şefi'e'l-müznibîn
Seyyide'l-Kevneyn imâmü'l-mürcelîn
- 27 Ahmed ü Mahmûd ü Hâmid Mustafâ
Mütebâ vü Murtezâ vü Muktedâ
- 28 Sözi efsâh sâdık'ü'l-vâ'dü'l-emîn
Özi emelâ rahmeten li'l-'âlemîn
- 29 Rûhna yîz bîñ salâtilâ selâm
Herî kanîu ashâb ü âline tamâm
- 30 Kim tutarlardı ne emr işe Resûl
Hem kaçarlardı nederîm kim yığsa ol
- 31 Ger müsülman anlarca biz kimüz
Kim kerî 'âsî vü câfil mülerimüz
- 32 Yohsa mü'minler hizisevüz 'acch
Kam anlarca gibi celid ü taleb
- 33 Cânla anlar gazâ küldü cüst
Biz bir evden varmağa inescide süst

-
- 23 // Resül'ün hem Habib'ündür: Habib'ün hem Resül'üdür AO1
27 // Mahmûd ü Hâmid: Mahmûd Muhammed İÜ1
28 // Özi emelâ: Emelâ Özi İÜ1
29 // ashâb: akbâb-AE1
30 // Kim: Ki AO1
32 // mü'minler hizisevüz: mü'minleriyüz yavaz MCON1
// gibi: bigi MCON1
33 // bir: AO1'de yok, // süst: sût-AE2

- 34 Kuş gibi uçdılar anlar ileri
Biz yağır gâlibî gibi kalduk giru
- 35 Kalup anlar mâl u maks-ı yürdi terk
Togru yola cümle ayak basdı berk
- 36 Anlaruñ birdür hem itfâkı 'azîm
Du bizüm bir tohumuzdan yig-deñim
- 37 Anlaruñ yigdür gûnâlu bi-gümân
Tâ'atımızdan bizüm belîlî hayân
- 38 Hoşnud-ol anlardan u bizden kamu
Ehl-i Cennât eyle gösterme Tamu
- 39 İ dirîgâ kim bu yola girmeye
Güedümüz yılmaz olara ırmege
- 40 Cehd idüp dürtmege tâkat kamu
Menzile irişmege tâ'at kamu
- 41 Sen bize bizden yakîn biz 'âcizüz
Yol maks giru bize biz hâcizüz
- 42 Nâtüvân ü hasla vü bi-câreytüz
Hidmetlârdan gâfil ü âvâreyüz
- 43 Yâ İlâhî fazlun eyle delîl
Yoksa azduk yoldan uş kalduk zellîl

- 34 // gibi: bigi AÖ1
// gibi: bigi AÖ1
- 35 Beyit MCON1 ve AE2'de yoktur
// maks: maks AÖ1 / Lamsra IÜ1'den Kalup anlar mâlî nefîs yürdi terk
- 36 Beyit MCON1 ve AE2'de yoktur,
// hem itfâkı: itfâkı FB, hem ittifâkı: IÜ1
// bir: yig AÖ1 // yig: AÖ1'de yok, bîl AÜ1, IÜ1
- 37 Beyit MCON1, AE2 ve IÜ1'de yoktur.
- 38 Beyit MCON1 ve AE2'de yoktur.
// ehl-i Cennât: Ehl-i Cennet FB
- 40 // tâ'at: tâkat FB
- 41 // maks: maks AÜ1, AE2 // hâcizüz: 'âcizüz BÜ1, AÜ1

- 44 Niçenâ kim yazığımıza çokdurur
Senden âituk kimsenemüz yokdurur
- 45 Kapuñ koyup ne yire varalun
Tapuñ koyup kime yalvaralun
- 46 Eyñ yavuz biz dala kullarufuz
İşigün muhtâler yolsuñkarañuz
- 47 Müsteccâb İ'bu münâcâtıymızı
Hem kâimü du'vât u hâcâtıymızı
- 48 İ Hüdâ'ya pâk zâtıñ hakkeñün
Arı estıñ u şifâñıñ hakkeñün
- 49 Kibriyâñ u fazl-ı 'ilmün hakkeñün
Yüce hâddüñ 'afv ü hilmetüñ hakkeñün
- 50 Rahmet ü huf u cemâletüñ hakkeñün
Kudret ü 'izz u celâletüñ hakkeñün
- 51 Durumu bizi kahrıñ u 'adlütü ile
Rahmet cyle latîf ü fuzleñile
- 52 Ger bizim yüz bide bir suçumuzu
Sorup âñâ göre tutasın bizi
- 53 Tanrı dihinde kalavuz tã ebed
Bizde hod cüm ü hatâlar bi-'adeç

- 44 / Niçenâ kim:Niçe kim MCON1, FB, Niçeye kim BUI,AE1, ne kadar kim İÜ1 / çokdurur: gey.çokdurur FB
// kimsenemüz: kimsesnemüz (MÖ), MCON1, BUI
- 45 / varalun/ yalvaralun MCON1
- 48 / pâk zâtıñ: pâk-i zâtıñ BUI, FB, AE1, İÜ1
- 49 Beyit MCON1 ve AE2'de yoktur
/ Kibriyâñ: Kibriyâ AE1 / hâddüñ: hudd ü İÜ1 /AE1'de, müstesâzıñ beyitlerindeki "hakkeñün" ibaresi "fürmügüñ" şeklinde tasbîh edilmiştir.
- 50 Eyyâr 2.mısra'ı MCON1'de yoktur.
- 53 / 'hod: hem FB

- 54 Bize şunı kıl ki lâykduñ saña
Kılma şunı kim bizüz lâyk aña
- 55 Bize lâyk zilletü cümüñ ü hatâ
Saña lâyk rahmet ü lutfuñ tatâ
- 56 Tevbe kılup taptıñâ yüz tıdık uñ
Gözümüz pür-yaş olıñız kuru boş
- 57 Yâ gıyâse'l-müstagisîn el-amân
Sen inâyet kıl bize yâ Müste'en
- 58 Elbir kâi nefis ü Şeytân-ı habîs
Mübtele kıldık ağıstâ yu Mugîs
- 59 Yâ ilâhî neccânâ minmâ nehaf
Suçumuzu Mustafâ'ya kıl ma'âf
- 60 Ol Safiyu'llah Âdem hâkkaçün
Dahı Hâbîl üze mâtem hâkkaçün
- 61 Kurû-ı Şî'ü rıfat-ı İdris içün
Nevha-ı Nûh'u dem-i Cereis içün
- 62 Hayf-ı Yahyâ yü amân-ı Hûd içün
Habs-ı Yûnus nagne-ı Dâvûd içün
- 63 Yâ Rab Eyyûb'ün belâya sabriçün
Hem Süleymân'ün tatâra şokriçün
- 64 Dahı Yâ'kûb'ün firâk u hüznüçün
Yûsuf'ün kurt u visâl ü hüsnüçün

- 54 // kim ki İCİ
56 // kuru dahı İCİ
57 / müstagi-sin müstagiseyn MCON
58 // kıldık kıldık İÜİ
59 / ma'âf ma'âf MCON
62 / amân-ı Hûd: Le'mân u Hûd İÜİ, FB
64 / visâl visâle AÖİ

- 65: Hüsb-i İbrâkîm içün kim i Celîl
Çaldı İsmâ'il'e bıçak ol Hâfîl
- 66: Hem şol ulu koş haşığın kim fîdî
Viribidün aña kurhân eyledi
- 67: Dâniyâ'ın âlem-i istikbâk'ın
Dahî Zâ'ikîl nebûn İshâk içün
- 68: Hem nebîlerüñ Şu'ayb'ıla 'Üzeyr
Hürmetiğin âhîrümüz eyte hayr
- 69: Tûr u Mûsâ-yı Kelîmü'lîlah içün
Hem dem-i 'İsâ-yı Rûhu'lîlah içün
- 70: Hikmet-i Lokmân u Zî'l-kameyn içün
Ol Habîb'üñ Seyyidü'l-Kevneyn içün
- 71: Anuñ ol bedr alnı nûr hakkeğün
Hem safâ kalbî fuzûn hakkeğün
- 72: Yagrumdagi Nübüvvet Mührigün
Dahî göğsindeki ümmet mührigün
- 73: Ol güneğden aydın aydın alına
Sen bağışla bizi hem koş âline
- 74: Hem Ebu Bekr ü 'Ömer 'Osman 'Aİ
Hürmetiğün bizi dahî kal velî

- 65: /ı Celîl: ol Hâfîl AÖ1
// Çaldı İsmâ'il'e bıçak. Çaldı bıçak İsmâ'il'e BU1
- 67: // Zâ'ikîl: Zâ'ikîl. MCGN1, AE1, Zâ'ikîl BULZâ'ikîl İC1 /Nebûn: Nebî İC1
- 69: / Mûsâ-yı Kelîmü'lîlah: Mûsâ Kelîmü'lîlah FB, AE2
// hem dem-i: hem dahî AE2, İC1 / 'İsâ-yı Rûhu'lîlah: İsâ Rûhu'lîlah İÜ3
- 71: / bedr alnı: bedir alnı AÖ1
- 72: // mührigün: mührigün AÖ1, İC1
- 73: / aydın aydın: aydın iden BU1
// âline: iline İC1
- 74: // Hemî: Ol AE1

- 75 Hessa Suddük'ün o sulû u bezîçün
Hem 'Ömer hayberleri vü 'adliçün
- 76 Dahı 'Osmân'ın huyâsı hakkıçün
Hem 'Alî 'ilmü sebâsı hakkıçün
- 77 Ol agao dîhinde olan 'ahd içün
Kim anı hoş hi'at idî cehd içün
- 78 Anda gönderdügü âyet hakkıçün
Anlara olan beşâret hakkıçün
- 79 Hem Muhâcirler ü hem Ensâr içün
Ehl-i Beyt ü İbbî'nü âliyâr içün
- 80 Şol şehâdet hakkıçün kim Seyyidoyr
Bî-günâh öldi Hasan birle Hüseyin
- 81 Fâbiyâ vü evliyâ vü astiyâ
Hakkıçün ya ze'l-Celâl-i Kibriyâ
- 82 Hem havâclı yinde ya ni'me'l-vekîl
Yalñuz koyup bizi korkutmagıl
- 83 Yemlihâ'nuñ ol mübârek rûhıçün
Hem âfâs uyan kamu hem-râh içün
- 84 Kim biriküp menzil aldılar itî
Dile gitdi dönmedi çoban itî
- 85 Biz bu dünyâ ziynetin koyamazuz
Yoldaş olup mürşide uyumazuz

75 / Hessa: Hessa-MÇÖN1, AÖ1, AÖ2

77 / agao: şzer BU1

78 / gönderdügü: indürdügü AÖ1

79 / hem: her AÖ1

80 / şehâdet: sa'âdet AÖ1

81 / evliyâ vü astiyâ: astiyâ vü evliyâ AÖ1

82 / Hem: her AÖ1, MÇÖN1, BU1, AÖ2

84 / Kim: Her AÖ1 / menzil: menzel AÖ1 / hâşâ BU1

85 // mürşide uyumazuz, mürşide her uyumazuz B3

- 86 İ yolun hâdisi mülkün mâlikî
Sen yâtişdür menzile her sâlikî
- 87 Nitêkim Kâimî'î eyledün kabûl
Her bizi kılma bir iden âlu kul
- 88 Azıgımız yok suçumuz çokdurur
Yazıgımız çok gücümüz yokdurur
- 89 Yol uzak yakında şinlik dahi yok
Kârûbân gidi harâmî kerîm çok
- 90 Fazlunla sen oñar sendin yaña
İlâhî hidâyet vîr biz azmaş kulûña
- 91 Kim delûler bigi ussuz gezerüz
Her dâim a'mâ bigi yoidan azaruz
- 92 Ger bize rahmet kılursañ ya Rahîm
Şâz ola Muhtâr u kahr ola Râcîm
- 93 Ger 'azâb eyleyesin ola melûl
Dost şâz ola vîl Şeytân fuzûl
- 94 Lutfunda dostuñ şâz eylegi
Kahrûbâda düşmeni yâd eylegil
- 95 Ahmed'e Kur'ân'ı getürdüñ şefî
Sen bağışla suçumuzu yâ semî

- 86 / i: OLBUI
87 / 2. mısra: AEI'den: Her bizi kılma bir iden eyü kul
88 / keshar: nahr: MCONI
89 / oñar: şer BU1
91 / Kim: Ki İÜ / bigi: gibi FB, AE1, İU1 / ussuz: işsiz AÖ1, MCONI, BU1, FB, İÜ1, ussuz AİZ / gezerüz: yülerüz BU1, AE1
/ a'mâr a'sâ MCONI / bigi: gibi FB, AE1, İÜ1
93 / Dost: Dostuñ BU1, FB, Düşmenüñ İÜ1
95 / Ahmed'e: Ahmed u AÖ1, MCONI

- 96 Yidi Mushaf'ul-ı Kur'ân hakkıçın
Münzel-i tenzil-i Fırkân hakkıçın
- 97 Fazl-ı B'isml'-İlâhî'r-Rahmânî'r-Rahîm
Hakkıçın rahm-i keremî kıl yâ Kerîm
- 98 Fâtıha fethiçin i Hak vir fihh
Kim bu ölüiş cismünüze ola rûh
- 99 Hem Elif Lâmi u Nisâ' vü Mâ'ide
Hakkıçın rûzî kıl ulu fâ'ide
- 100 Âyetü'l-Kürsî vü nûr-ı hâsıçın
Ve'z-Zuhâ vü Süre-'i İhlâş içın
- 101 Süre-'i En'âm u Kâf- A'râf içın
Kâf u Hâ-Yâ 'Ayn u Sad Alkâf içın
- 102 Tevbe vü Tâhâ vü Yâsîn hakkıçın
Hem Hemâ HâMîm ü Tâsîn hakkıçın
- 103 Süre-'i İnşâ ü Sâd El-Kehr içın
Bizi 'afv il tutma cürm ü sehv içın
- 104 Süre-'i İnşâ Fethinâ hakkıçın
Nusret-i Feth ü İzzâ' hakkıçın
- 105 Hel Etl vü Süre-'i Lokmân içın
Süre-'i Ve'n-Nem ü Fe-Rahmân içın

- 96 / Kur'ân; Fırkân FB
/ Münzel-i tenzil; Münzezel tenzil AÖ1 / Fırkân; Kur'ân FB
- 97 / Rahmân; rahîmet İÜ1 / Kerîm; Rahîm MCON1
- 98 / fethiçin; fâtihîçin FB, hakkıçın AB2
- 99 / nûr; ışık FB
- 100 / nûr-ı hâsıçın; nûr-ı HâMîm içın İÜ
- 101 / Kâf A'râf; A'râf Kâf MCON1, AB2
- 104 / hakkıçın; fethiçin AÖ1
/ hakkıçın; fethiçin AÖ1
- 105 / Süre-'i Lokmân; Süre-'i Na'mân AB2

- 106 Süre-i Ve'l-Tûr Sebbih'ler için
Cihle tesbih ü müsabihler için
- 107 Yûsuf'u Hüd'ü Müharek hakkağün
Yûsuf'u Ra'd'u Tebârek hâkkağün
- 108 Süre-i Ve'l-Sâfât'u 'Ankebû
Hakkağün rûzı krî i Hak zâc'u krî
- 109 Nahl'ü Sübhâne'llezi Esrâ için
Hem mübârek Mescidü'l-Aksâ için
- 110 Süre-i Abzâb'u İbrâhîm için
Yâkû'a-Nun Ve'l-Kalem Ta'zîm için
- 111 Süre-i Hicr ü Tilkaddîm hakkağün
Hem Talak'ılu 'Fuharrîm hakkağün
- 112 Kamer-Kur'ân indîlgi evkât için
Câbrâ'ü'dâ geldiği evkât için
- 113 İşitüp hükmün tutanlar hakkağün
Rıkkat ödula titenler hakkağün
- 114 Biz fakrî agnînâ mîmmen sıvâk(?)
Kim yiter bir lokma'ya hırsa sıvâk
- 115 Kutb'u Üçler Yidiler Kırklar hâkî
Dahî Üçyüzler ü her gayb er hâkî
- 116 Dîn içinde cümle râşihler hâkî
Dahî inşâd-ı meşâyihler hâkî
- 117 Ebî-i keşf ü pür-kerâmetler hâkî
İşleri vesd ü vilâyetler hâkî

106 / Esrâ için esrâneğün MCÖN1

112 / evkât söhne VR1, AF2

113 / Rıkkat ödula: Rıkkat(BUL)'de Dikkat) oemâ AÖ1, BUL, FB, [Ü1

114 / agnînâ: agniyâ MCÖN1, BUL, agnînâ AÖ1

115 / gayb er: gaybet er FB / hâkî: hakki FB (Bütün mısra sonlarında)

117 / pür-kerâmetler: pür-kerâmetüleri AÖ1

- 118 'Âlîm ü 'âmil râfessârlar hâkı
Fâzıl u kâmil müzekkirler hâkı
- 119 Her fakîr ü hasta sâbirler hâkı
Her gâni cömert ü şâkirler hâkı
- 120 Gice kâyın irtle sâyimler hâkı
Şol zuhâdan soñra nâyimler hâkı
- 121 Fitneden kaçan müsâfirler hâkı
Dünyeden geçen mücâvirler hâkı
- 122 Bi-riyâ hâcı vü 'âhidler hâkı
İstî-garaz şâhî vü câhidler hâkı
- 123 Şol şehîd olan mücâhidler hâkı
Am ihlâsıla zâhidler hâkı
- 124 Yazugından tevbe kılânlar hâkı
Derdile yânpı yakılanlar hâkı
- 125 İlerinden ayrı düşenler hâkı
Qurbet içre saym düşenler hâkı
- 126 Anlarufi şhi vü ol derdi hâkı
Gözi yaş vü yüzi zerdî hâkı
- 127 Her yettiñ olup kalan ma'sûm içün
Âtadan vü anadan mahrûm içün

119 / Her; her AÖ1

121 / Dünyeden: Dünyâdan AÖ1, MCON1, BU1, FB / mücâvirler: müsâfirler MCON1, BU1

122 / 'âhid: hâmidler İÜ1

123 / şehîd: şehîdler AÖ1

124 / Yazugından: Yazugundan BU1

126 / âhi vü ol derdi: ol âhi vü derdi AÖ1; AE2, İC1; derdi vü âhi FB; ol derdi vü ün AE1

127 / Her: Her MCON1, BU1

/ mahrûm: mecrûh AE1

- 128 Anlarıñ yaşlıca gözi hakkaçun
Ataçuk göñli vü sözi hakkaçun
- 129 Dünle hayr ile seherler şukkaçun
Subhındem âh-ı seherler hakkaçun
- 130 Şol şükük gönüller âh hakkaçun
Uyanıklar seher-gâhi hakkaçun
- 131 İhtiyâr ile dünen dervîş içün
İznâr ile yanan dil-rîş içün
- 132 Dizi sen sakla riye vü süm'adan
Dahi hâli kulma cem'-i Cum'adan
- 133 Şol gürânde gizli sâ'at hakkaçun
Hem dîñinde dîrlü tâ'at hakkaçun
- 134 'İşkânâ cânın yiren 'uşşâk içün
Dî-nîşân dîzârânâ müştâk içün
- 135 Leyle-i Kâdr ü Şeb-i Mî'râs içün
Hem Burâk ü Hülle Hil'at Tâc içün
- 136 Ol Habîb'e kılduğuñ i'zâz içün
Hem aramızdagı rîz ü nîz içün
- 137 Ol gıce bildürdüğüñ esrâr içün
Gözine güsterdüğüñ dîzâr içün

128 // göñlü gönöl FB

130 Bayit yalnız AÖ1 ile vardır.

131 // yeyen, yeyen MCON'

133 // İhtisrâ MCON1'de yoktur

// dîşinde: dîşinde BU1

134 // 'İşkânâ: Her ne TÖ1

135 // Leyle-i Kâdr: Leyl-i Kâdr AÖ1 // Şeb-i Mî'râs: Şey'-i Mî'râs AÖ1 //

İhtisrâ FB'de: Leyl-i Kâdr ü Şeb-i Mî'râs içün

// Burâk: yarak BU1

137 // bildürdüğüñ: bildürdü AÖ1

- 138 Kurban-ı Cihri'l ü Mikâ'il içün
Dehü İsrafil ü 'Azrâ'il içün
- 139 'Arşu göttüren melekler hakkıçün
Hem kamu eh-i fâlekler hakkıçün
- 140 'Arş u Kües ü Çarh u Mîrâ hakkıçün
Ku'üs ü Ka'be Tûr-ı Sînâ hakkıçün
- 141 Gök ü yir ü ay u güneş hakkıçün
Âb u hâk ü bâd u âteş hakkıçün
- 142 Kurb-ı seyyâre Süreyyâ hakkıçün
Kûh-ı Kâf u Yidi Deryâ hakkıçün
- 143 Bize rahm ü İsm-i A'zâm hakkıçün
Hac-ı mekbûl eh-i Zemzem hakkıçün
- 144 Hakk-ı be-ihrâm u kurbân u be-'iyâ
Safâ yakîn cyle gayrûddan be'îd
- 145 Yesrib ü Bethâ hakkıçün yâ Gafûr
Kubbe-'i Sahrâ hakkıçün yâ Şekûr
- 146 İ-Kerimü'l-lâhı Râhmanü'r-Rahîm
Fazlı bî-had bezli çuk lutfi delîm
- 147 Ölmez ü göçmez ü konmaz pâdişâh
Yîmez ü içmez uyumaz pâk ilâh

140 / Ka'be: Ka'b FB

141 / Gök ü yir: GÖK'yir AÖ1, Yir ü gök: BUI, AE1 / Tinnata FB'de: Gök'yiri ay u güneşler hakkıçün

142 / Kurb u seyyâre: Noom-i seyyâre AE1

144 / Hakk-ı be-ihrâm: Hak be-ihrâm MCON1, FB / kurbân' u be-'iyâ: be-kurbân-'iyâ MCON1, AE1, AE2, İC1 / Tinnata AÖ1'de: Hak be-ihrâm u be- kurbân u be-'iyâ

146 / İ: Yâ FE

/ bî-had: Mî'ad İÖ1 / bezli: hadî BUI

147 Beyit yalnız BUI'de vardır

- 148 Şol dikenden gül sâde'iden dñr viren
Sensin ayrık pes dañ kiñdñr viren
- 149 Her ne dñrlük kim dñrildñm ma'âsiyet
Nâdimem hayr eyle soñun 'âkıbet
- 150 Tevbe kıldum sen kabûl it yâ Halîm
Kim dñrem Eştâgîm 'İlâhe'l-'âzîm
- 151 Bu Kemâl Ömürî yuzakdu kulûlla
Bay kapuñ dilencisi yohsîlulâ
- 152 Sen nefesde 'ömrî şem'i uçacak
Bu fenâdan ol bekâya gñçecek
- 153 Fazlulñla dññ ü imân yoldaş it
Tevbe vñ-tevñik ü Kur'ân yoldaş it
- 154 Kamu'nñ'min kardaşla yâ Rahîm
Ruhmet it bize keremî kıl yâ Kerîm
- 155 Nez' vaktinde şuşuñna bilñmñz
Zikr ü Tevhîde tevân it dñlñmñz
- 156 Cân acıññ bize âşân eylegil
Yoldaşumuz âhîr imân eylegil

- [48] Beyit yalnız BÜ'de vardır.
[49] // Nâdimem: Ne diyem BÜ.1, AR2
[50] / Halîm: Kerîm AR1
// Kim: Ki FB
[51] // dilencisi; dilenci BÜ
[52] / 'ömrî şem'i uçacak 'ömrî şem'i söñecek AR1, 'ömrî kuş uçacak BÜ1
[53] / tevñik ü Kur'ân; tevñik ü tâñm AR1, AR2 / yoldaş; yâr BÜ1 / Zannım
AÖ1'de: Kamu'nñ'min kardaşla lñldaş it
[54] / kardaşla; yoldaşla FB / Rahîm: İlâh BÜ1
// kıl: it MCON1
[55] / acıññacısñ FB

- 157 Sîn 'azâbından bizi eyle erîn
Hem geñez kıl sönerler hüccetîn
- 158 Dâhî âmiennâ ki kopar Yevm-i Neşr
Kıl satfler saffî içre bizi haşr
- 159 Sağ elümûze yurn akbîti vir
Kıl terâzû üzre hayrunuz ağır
- 160 Hem Sırât üstinde bîrk akdâmumuz
Kıl ki geñez giçe andan kamumuz
- 161 Hem halâyık ölecek iki bölük
Bizi Uçmag ehline koş dibelük
- 162 Bizi fazludla ilet o! Uçmag'a
Kîm kanadımız yok anda uçmaga
- 163 Hûr u Gelmân Havz u Vildân hakkıçûn
Hem kusûr u Hülle Rızyân hakkıçûn
- 164 Keyser ü'lübî, 'Aden Uçmag için
Bâl ü Süd ü Hamr u Su İnnagıçûn
- 165 Bizce sen niş eyle yoluñ sehlîni
Yurhğa betn cümle imân ehlini

- 157 // geñez: geñgez AÖ1, âşân AE1 / hüccetîn: su'âlin AE1 / İnnam İÜ1'de:
Kıl... geñez eyle söner hüccetîn
- 158 / Neşr: Neşir FB
/ haşr: haşır FB, hay İÜ1
- 159 // terâzû üzre: terâzâtımızda BUI
- 160 / üstîlnde: üzre AB1, AÜ2
// geñez giçe andan: andan tiz giçevüz BUI
- 162 / üzre efla: fazludla AÖ1, MQGN1, AR1, AE2 / ni: AE1'de yok
/ Kanadımız: cenâhımız BUI / anda: anda İÜ1
Zeyser MQGN1'de, unandan ilave edilen şekliyle: Bizde tâkat yokdur [bir
kelime okunmıyor] / geçinmeğ
- 164 / 'Aden: yû 'Aden AÖ1 / Uçmag için: İnnagıçûn AR2
/ Su İnnagıçûn: Suvarıncag için İÜ1

- 166 İ kati'taşdan dökən yire Zülâl
Kim be-gayet teşnedür Ömmü Kemâl
- 167 Kudrâtü' kabzında çün bî-had su var
Rahmetü'ne ge'ş süsamişdur suvar
- 168 Fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lün
Ta'ân hak bâid karâr esnâm u lât

8

Fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lün

- 1 İ Kerim Allah'ı Sertârî'l-'Uyûb
İ Rabîm Allah'ı Gaffârü'z Zülûh
- 2 Ne diyesümüz sa'â ma'lûm'dur
İ 'Alîm Allah'ı 'allâmü'l-guyûb
- 3 Tâli'ü devlet gürü kılsa tîlû'
Kılma'dın bu 'ömrimiz'âyı gurûb
- 4 Her ne iş kim işleriseñ i la'îf
Yirü' yirince kamu'ra'nâ vü hûb
- 5 Şu'â kim bî göñlümüz kalur heves
Ah ki bergiz elümüz irmez sunup

- 166 / yire Zülâ: Bize Zülâl BUL, LÜ1, Ah-ı Zülâl AE1
- 167 Beyt AE1'de yoktur.
/ kabzında: kabzından AO1
- 168 / ge'ş: AE2'de yok / süsamişdur: süsamişdur AE1
/ şük: bir İC1

8

MC(68.b), MK1(42.b), AO1(71.b), HU1(67.b), FB(160), HM(58.a), İÜ1(76),
PP(34.b)

- 2 / diyesümüz: diyes sözüm MC, diyesiz HM / sa'â: sa'â kim HM
/ ma'lûm'dur: ma'lûm'dur BUL, FB, H1V
/ 'allâmü'l-guyûb: Gaffârü'z Zülûh MK1, LÜ1
- 3 / gürü: gürüşü FB / kılsa: PP'de yok
/ ayı: ağı PP
- 4 / ne iş kim: işi kim FB / işleriseñ: işlerimiz PP
- 5 / kim: ki kim AO1 / kılur: eylet MK1
/ ki: kim AO1; FB / elümüz: elim UB

- 6 Ya şunı kim cânımız gördi kerih
Hergez andan kurtulmaduk kaçup
- 7 Sen Kevî Sultân u biz: âciz keluz
Uş kapeûda ferûz fâzluñ umup
- 8 Bizi bu dirligile öldürmeğil
Yâ Rab illâ tevbe suyunda yunup
- 9 Yahûz koyup bizi korkutmagıl
Şunda kim tiz gideler sine koyup
- 10 Vâkıdûr kim kılâsın feth ü fütüh
İ 'azîm Allâh ü fettâhü'l-kulûb
- 11 Bu Kemâl Ümmî meded şenden diler
İ hekîm Allâh u keşşâfı'l-kürûb
- 12 Yolda tevrikün refik it bize kim
Vâravuz senden yaña aña uyup

9

Meñ 'û lû / me fâ 'î lû / me fâ 'î lû / fe 'û lû

- 1 Yâ Rab bizi bu gaflet içinden sen uyandır
Hem şunları kim bizciyleñ nefse uyandır

- 6 / cânımız gördi gördi cânımız PP
// kurtulmaduk kurtulmaduk PP
- 7 / sultân u sultânın PP
- 8 // Yâ Rab/ Yâ Rabbi PP / illâ illâ MC / suyunda susundan PP
- 9 // tiz gideleri berâdeler AÖ1, PP / sine: sine İÜ1
- 10 Beyit MC'de yoktur
/ kim İÜ1'de yok
// fettâhü'l-kulûb: fettâhü'l-kurûb MK1, AÖ1, BU1, FB, HİM, İÜ1
- 11 Beyit İÜ1'de yoktur
/ diler: emar MC
- 12 // aña: âğâh MC, BU1

9

MC(44.b), MK1(83.a), MCON1(98.b), BU1(118.b), FB(322)
İçinden: içinde MCON1

- 2 Hâcetlerümüzü keremân biric revû ki
Ne diyebüñüz çünki safa bellâ beyândur
- 3 Fâş işme bizüm 'âyubumuzı i yâne Şettâr
Ger halka nihân ise safa cümle 'ayândur
- 4 Şol 'âşık-i sâhıdlarımızı bekleyişü kim
'İşkuñda kânu memleket ü câhı koyandır
- 5 Delu şu bahâdirların içün ki riyâsuz
Yoluñda senûn mâla başa cânı kıyandır
- 6 Sermâyeleri kim bize virdiñ telef itdük
Hiç eşi görünmez işimüz külli ziyândur
- 7 Aası şular itdi ki bu bâzârıñ içinde
İhlâsı her varlığını yoga sayandır
- 8 Çün bitimüzi bükdü ağır yükleri petisün
Tut elümüzü lutfuñla bizi tayandır
- 9 Şol kâñi' ü sâbirlerigün kim niçe güñler
Bir pâre kuru körsayıs kânu toyandır
- 10 Rahmetlerüñüñ bahri çün meve ura kula cüş
Bir katresi yüz biñ yitzi kerayı yuyandır
- 11 Ne gam bitimüz toldısa yazuk yazusında
Çün tevbcıyle fuzluñ anı girü yuyandır
- 12 İtilm içre bizi pâk idü zevkuñ sıyıla yu
Şevkuñ yitini esdürü 'ışk odına yandır

- 5 / şır: şol FB / kiskim MCON
/ mâla başa: mâl ü baş ü MKI, MCON, BUI / 2. mısra FB'den Yoluñda
senûn mâl ü baki vü cânı koyandır
- 7 Beyit FB'de yoktur
- 9 / işim ki MKI / niçe güñler: gice güñdüz MC
- 10 / yüz kerayı yüz karayın BUI
- 11 / anı eli MCON
- 12 / idü: idüben MCON / zevkuñ: fâkûd MC; şevkuñ BU
/ esdürü: esdürüp-BUI, esdür-FU

- 13 Ayuma Kemâl Ömri'yi i bir du cihâdu
Şol girpek erenden ki bu her sını duyandır
- 14 Kaçan kâlsar gâfletin pyhusı içinde
Her kim ki sen eydüriseñ yauma nyan dur

10

Fa 'i lā tūn / fā 'i lā tūn / fā 'i lā tūn / fā 'i lā tūn

- 1 Tevbe kıldum yâ ilâhî (neccinâ mîmînâ nehâf)
Gerçi kıldum her günâhı (neccinâ mîmînâ nehâf)
- 2 Hâdi sensin yoldan azdum sen hidâyet yir bânâ
Gösteriñ togru râhı (neccinâ mîmînâ nehâf)
- 3 Yâ (gryâse'l-mîstâgısın) işbu 'âsî kuluña
Sen 'inâyet kıl nigâhı (neccinâ mîmînâ nehâf)
- 4 Nitekim Kattûr'î maîrân itmedün bizi dañı
Sen kâhîl cyle kemâlî (neccinâ mîmînâ nehâf)
- 5 (Kâziye'l-hâcât) sensin kim senüñ kapuñdurur
Cümle başıñ secde-gâhı (neccinâ mîmînâ nehâf)
- 6 İläceñüm bir 'işek ü dertöñ hazretâñden yâ Gâñî
İstemozem mülk ü câhı (neccinâ mîmînâ nehâf)
- 7 Bizi şol sultî vîl sâfiler safında cem' kıl
Kim kodılar hânc-kâhı (neccinâ mîmînâ nehâf)

- 15 / dñ: iki BUI
o lma MC'ONE'de yok / şun t. sözi MC

10

- MC(103.a), MKI(69.a), AÖI(107.b), BUI(101.a), FB(249)
1 / Tevbe kıldum yâ ilâhî: Yâ ilâhî tevbe kıldum MC
5 / Kim senüñ kapuñdurur: kim senüñ kapuñdurur AÖI, ki senüñ kapuñdurur
FB
6 Bâyl AÖI'de yoktu.
7 Beyit AÖI'de yoktu.

- 8 Sen şu Sultânın ki câym yüz dutup dergâhına
Dir bu kamu dünye şâhı (neccinâ minnâ nehâf)
- 9 Bizi Şeytân leşkerinââ gâretinden kıl emîn
Her kamu mîr ü sipâhı (neccinâ minnâ nehâf)
- 10 El-âmn bu neştüm elinden agisnâ yâ Mugis
Kim dîrem her gâh u gâhı (neccinâ minnâ nehâf)
- 11 Sensin âhir kamu yirde yâ (amâne'l-lâ'ifin)
Kerâulu kullar penâhu (neccinâ minnâ nehâf)
- 12 Çün kebâyirden sagâyirden peşmânem kamu
Kim kıluram dîn gün âhu (neccinâ minnâ nehâf)
- 13 Ah ki mîlâya'ni yirde cehlile hare eyledüm
Bunca Nîmr ü sâi ü mâhu (neccinâ minnâ nehâf)
- 14 Aglaya kapuâ geldük tapuâ yalvaruruz
Toprâgâ sîrüp cibâhu (neccinâ minnâ nehâf)
- 15 İ Hudâ yâ fazluâ vâsi' ü pür-nûr kıl
Bize ul karâhu çâhu (neccinâ minnâ nehâf)

- 8 Beyit AÖ1'de yoktur.
/ dünyâ; dünyâ MK1, FB
- 9 Beyit AÖ1'de yoktur.
- 10 Beyit AÖ1'de yoktur.
/ Kim Ki BU1
/ gâh u gâhı gâhı BU1
Beyit MC'de: El-umân bu neşt-i ser-âş şüm elinden yâ Mugis
Kim dîrem her gâh-gâh' (neccinâ minnâ nehâf)
- 11 Beyit AÖ1'de yoktur.
- 12 / kebâyirden sagâyirden: sagâyirden kebâyirden MC / Emîrâ AÖ1'de: Yâ
İlâh! suçların çokları sen'inîyet kıl baha
/ dîn gün: dîn ü gün AÖ1
/ sâi ü mîr: mîh ü sâi BU1, FB
- 13 / tapuâ; kamu FB
- 14 / sîrüp cibâhu yüz sîrüp cibâhu AÖ1
- 15 / vâsi': vâzih MC

16. Cānımı mevrûn kıldı zahmı neîk oklanmıñ
Olmuşam umâc-gâhı (neccinâ minimâ nehâf)
17. Rahmetüñ deryâlarından zerreci eksilmeye
Kaşa biñ-biñ leşne mâhî (neccinâ minimâ nehâf)
18. Aqlamakdan çöglamakdan yaşlarımı kıldı sipid
Gözümü yüzüm siyâhı (neccinâ minimâ nehâf)
19. Bu Kemâl Ümmi zu'rfiñ tevbesin sen kıl kabûl
Pâdişehler Pâdişâhı (neccinâ minimâ nehâf)

11

Müs tef 'î lün / müs tef 'î lün / mîls tef 'î lün / mîls tef 'î lün

1. Yâ hayy u Vehhâb // Halîm estagfiru'llâhe'l-'âzîm
Yâ Rahîm Tevvâbü'r-Rahîm estagfiru'llâhe'l-'âzîm
2. Yâ bî-nisân u bîr nî bâr yâ bî-mekân u gündigâr
Yâ Sâni' u perver-digâr estagfiru'llâhe'l-'âzîm
3. Yâ Hakk u Setâre'l-'Liyâh yâ Fezd nî Quşfârî'z-Zonûb
Yâ vitr ü 'allâmü'l-guyûb estagfiru'llâhe'l-'âzîm
4. Sen revbe vir ben 'âsiye kimî tâ'ib olam bî-rivâ
Yâ ze'l-Celâlî Kibriyâ estagfiru'llâhe'l-'âzîm
5. Çûn safia dıdım yüzümü gellelden uyar gözümü
Sapıtma yoldan izümi estagfiru'llâhe'l-'âzîm

16. / cānım-gâhı: cavnâc-gâhı MK1, umâc ü gâhı FB
17. / zerreci: karıce MK1, AÖ1, FB
/ biñ-biñ: biñ AÖ1
18. / yaşlarımı: gözlerüm MC, başlarımı BU1

11

- MC(105.b), MK1(68.b), MCON1(144.a), BU1(100.a), VR(246)
1. / Yâ:1 MC / Vehhâb ü Halîm: Vehhâb11-Hakkîm MCON1
// Tevvâbü'r-Rahîm: Tevvâb ü Rahîm MC, MK1, FB
2. / bîr nî rivâ FB
3. / ze'l-Celâlî: zâ'l-Celâl BU1
5. / gözümü: gözüm FE

- 6 Oñın ü cinâyet bi-şumâr işlemişem leyl ü nehr
Bugün peşmânâm hezâr-estagfiru'llahe'l-'azîm
- 7 Suçumı bildiñ aqlaram âhla cânım taqlaram
Miskinliğe bil bağluram estagfiru'llahe'l-'azîm
- 8 Ben başa çok kıldım zıttım geldi yolum aldı ölüm
Bâî diye tursan diltüm estagfiru'llahe'l-'azîm
- 9 Nefsüm başa olmudı rana geydüm yidüm içdüm harâm
Yâ Râh holâlden vir ta'âm estagfiru'llahe'l-'azîm
- 11 Suçsuz tutup bu halkı kın niçe idem gaybâtlerin
Yâ Rahmeten li'l-'âlemîn estagfiru'llahe'l-'azîm
- 12 Hırs u hased nefâs d havâ kesb ümişem ben bi-nevâ
Her derdüme senden devâ estagfiru'llahe'l-'azîm
- 13 Taşım sipid içüm siyâh aşum harâm içüm günâh
Her dem dirigâ hayf u âh estagfiru'llahe'l-'azîm
- 14 Şerrüm delindür hayrım az 'ömrüm kasır fikrüm dirâz
İ bi-riyâz u kârisâz estagfiru'llahe'l-'azîm
- 15 Çün kılmadıñ nebbâsı red kapıñdan i Feridü's-Samed
Kullâra fâzluñ bi-'adâd estagfiru'llahe'l-'azîm
- 16 (Lâ taknatû)dan yâ rıccid bize dâhı vardır ümîd
Rahmetlerübâden kıl mezâd estagfiru'llahe'l-'azîm

- 6 Beyit yalnız MCON1'de vardır.
- 7 Suçum bildiñ. Suçum bi'âben BUI
- 8 / yolum aldı öñüm ezel alâd yolum FB
// diye: diyü MC
- 9 / olmudı rana: uymaz müdâm MCON1
- 10 / fuhuş: küşür MCON1, fuhuş BUI
- 11 Deyit BUI'de yoktur.
/ idem: diyem MK1, MCON1 - FB
- 14 / delindür: delim ü BUI / kasır: kısa MC: MCON1
- 15 / kılmadıñ: kılmadım BUI / Feridü's-Samed: Feridü'l-Samed MC, MK1, MCON1 - FB
- 16 // rahmetlerübâden: rahmetlerübâ MC

- 17 İ-Hak-bî-hakk-ı Hak Resul çün tevbe kılduk kıl kabûl
Kim eydürüz biz 'âsi kul estâgfiru'llahê'l-'âzîm
- 18 Kâyim saña dâyim şûktır kim bu deme geldi 'ömür
Ger söyledüm ise küfür estâgfiru'llahê'l-'âzîm
- 19 Ömrü Kemâl'ü yâ ka'îm çokdur günâh yâ mukîm
'Afv it kerem kıl yâ Kerîm estâgfiru'llahê'l-'âzîm
- 20 Şol dem ki göç eyler bu cân inşânla gönder revân
Yâ Ferd ü Rabb el-âmân estâgfiru'llahê'l-'âzîm

12

Me fâ 'î lün / me fâ 'î lün / me fâ 'î lün / me fâ 'î lün

- 1 Hudâvendü günah-kâram ki nefs elinde evkâram
Zâ'ifem 'âcizem zârâm ne kılum çâr u nâ-çârâm
- 2 Dükeli ma'viyet bende ki nefse olmaşâm bende
Burakmışdur beni bende zebûn oldum giriftârâm
- 3 Yüzüm kara özüm ma'yûb sözüm herze gözüm mahcûb
Elüm tehlî dîlüm mekzûb hemân bir bâğ-i bî-bârâm

- 17 / İ-Hak. Yâ Rabb MC, MK1 / hak Resul: yâsevdü? BUL / nece: FB'de yok.
Beyit MCON1'de:
İ şâh bu ben hî-çâre kul her dem dîrem hakk Rësü
Tevbemüzi sen kul kabûl estâgfiru'llahê'l-'âzîm
- 18 / Kâyim saña dâyim; Kâyim dâyim saña FB / kim: çün MK1
- 19 / yâ mukîm; i mukîm MK1
- 20 / gönder: göndür MC
'İlahî Rabbî BUL, FB
Beyit MCON1'de:

Şol dem ki göç eyler bu cân yoldasınuz eyle inşân
Yâ Ferd ü yâ Rab el-âmân estâgfiru'llahê'l-'âzîm

12

MK1(36.a), BUL(59.a), FB(140), AE1(69), AE2(36.a), HM1(50.b), İÜ1(60)

- 1 / günah-kâram: günah-kâr BUL / kıl: bu AE1
/ zârâm: hârum MK1 / çâr u nâ-çârâm: çâre nâ-çârâm AE1
- 3 / herze: nâ'îmel MK1 / gözüm: özüm MK1
/ mahcûb: mekzûb FB, AE2 / ben-ân. herân FB / bâğ-i bî-bârâm: bâğ-i bî-yârâm BUL, AE1; yağı Cıtaçem FB

- 4 Yolun uzak uzıgım yok yayagım hem yazugım çok
Ki kadrumden yitküm ırlık 'a'eeb ben nıpe yol varım
- 5 Be-soñbet sâñhem zâñir be-halvet tâñhem fâñir
Be-sûret 'âbiden şâkir be-sîret çiv ü mekkârem
- 6 Hemîşe hâñlüm 'ısyân elümde zellel ü tugyân
Dilümde gaybet ü büñtân katı uemmâm u gadâran
- 7 Egerçi ukrevî işde benem süst öğde vü düşde
Velikün dünyevî işde be-gâyet cüsl ü 'ıyyfaram
- 8 Hicâbum harâb ü bâb oldu ki matlûbım serâb oldu
Bekü mülküm harâb oldu fânâ milkiümde mî'mâram
- 9 Ne 'ilnâm var ne hod zühdüm ne bilürüm var ne hod cehdüm
Ki her dem sîdurur 'ahdüm baña hu nefs-i emmârem
- 10 Degül hiçbir işüm mî'lüm ne bellü dîriyem mazlüm
Ne bellü dîriyem merhûm ne bellü yog u ne varım
- 11 Ne bellü âñak işe cüstem ne bellü bâñla süstem
Ne bellü 'akile dosram ne bellü nefse aq-yâram
- 12 Ne bellü 'âñimem 'âmîl ne bellü 'âñiyem câñil
Ne bellü 'âkilem kâñil ne bellü fabr-i bî-'âram

5 / sâñhem: zâñhem AE1, AE2

6 / uemmâm: gammâz AR2

7 / benem süst: benem ben MK1, benem ol BU1, benem bu FB; degtüm HM, benem İÜ1 / öğde vü düşde: öñde ü düşde MK1, öğde vü tugde FB, öğde ve hem düşde İÜ1

8 / ki matlûbım: şarâbım heb AZ1

9 / sîdurur: sîdurur FB / emmârem: mekkârem MK1, BU1, HM, İÜ1

10 / ne bellü dîriyem mazlüm; ne bellü dîriyem merhûm AE1, AE2

11 / Ne bellü dîriyem merhûm; Ne bellü dîriyem mazlüm AE1, AE2 / ne varım: bî-varım BU1, AE2, HM, İÜ1

11 / süstem: cüstem İÜ1

11 / 'akile: 'ilnâle İÜ1

12 / 'âñiyem: 'âñiyem BU1, AE1, HM

- 13 Ne bellü zâhidem dâyim ne bellü fâsikam nâylim
Ne bellü gündüzim sâyim ne bellü gece bî-dâram
- 14 Ne bellü fâsikam müsîkin ne bellü fâsikam hod-bîn
Ne bellü sâdikam mü'mîn ne bellü ehl-i zûnnâram
- 15 Ne bellü gam ne hod şâzam ne bellü hü ü bî-yâdam
Ne bellü âdemî-zâdam ne bellü nakş-ı dîvâram
- 16 Ne bellü ehl-i tîrfânem ne bellü ehl-i nâdânem
Ne bellü mest ü hayrânem ne bellü merd-i hüsyûram
- 17 Bu derde bulmadum dermân bu müsîkil olmadı âsân
Ki ben bî-câre kul başdan ayağa külli düşvûram
- 18 Kayılda zâhirü hoşum fî'ilde bâtına boğan
Zikirde gerçi hâmuşam şürde ehl-i güflâram
- 19 Harâm bulmasam nâ-cât olıram tîend-i perâiz-kâram
Kaçan-kîni buluram i yâr sânam yağı Tata'lam
- 20 Dağı ger bir kişi âdsuz nasîhatten diyö bir söz
Aâ hüvceci buluram yüz vefâsuz merdüm âzarum
- 21 Dirigâ kim be ben gümrâk özümde olmadum âğâ
Ki ömrüm iksirin her gâb bu pul rûhına sataram
- 22 Behişt'i âz bahâ birle satın alımayam illâ
Tamu'ya çok bahâ birle fâceb niçün bîrdâram

- 13 /dâyim: kâyim FB / nâylim: kâyim MK1
15 / ne hod: ne hoş HM / hü: her iş BUI / hü ü bî-yâd: hü ne hod yâdam AE1.
hü ü ne yâdam MK1, AE2 / hü-i bî-dâdam: İÜ1
19 / bulmasam: bulsam BUI / perhîz-kâr: perhîz-kâram AE1
/ şîrâ: ki İÜ1 / buluram i yâr: yâr-i cânâ HM
20 / ger bir: BUI'de yok, ger kim AE1 / âdsuz: âdsuz BUI / nasîhatten: nasî-
hatten İÜ1
/ merdüm: merdem BUI, AE1, AE2, HM
21 / olmadum: olmadım AE2
/ ömrüm iksirin: ömr iksirin MK1, AE1, AE2, HM / pul-yıl: PB
22 / satın alımayam: alımayam satın AE1
/ Tamu'ya: Tamu'ya FB, İÜ1

- 23 Dinişdür Seyyid-i Muhtâr ki (Ehli's-sâk ehli'n-nâz)
Meger kim saklaya Suttâr benî kün çü-i bâzûram
- 24 Becid gösterdiğim uluc velâkin satılagam kaşım
Bu kulmaşlığa dün gün yürüyüp halkı âdaram
- 25 İçün kalb ü taşım sâfi işim mübhem edün sâfi
Benem ol'âsi vü câfi ki her dem yoldan azaram
- 26 Çü bir sâlis-i pîr-zerkam ri'yâ der'yâsına garkam
Risâletin sâretim hirkam gören sanur ki din-dâram
- 27 Beni bu halk eyit sanur yalan da'vime inanur
Ne bilsün zerka aldanur ki bir 'ayyâr u tarrûrati
- 28 Serî'ât bilmedin mâlekem hakiketten ururam dem
Kunu lâf ürüram her dem ki bir dâua-yı esrâram
- 29 Niçer kılâm kuru da'vî ki yok da'vinde hiç ma'nî
Kerâmet söylerem ya'nî ki ma'niden haber-dâram
- 30 'Acab ben niçe dervişem ki halka her yâfa işem
Hevâdur kaşım endişem ki her ag-yânîş yâram
- 31 Meger kim İblis-i hoşbin virür nefsüne ol telkin
Ki suçsuz kamu halka kin dutaram söyle kin-dâram

- 23 / Seyyid-i Muhtâr: Ahmed-i Muhtâr FB
/ Meger kim: Meger ki İÜ1
- 24 / velâkin satılagam: velî satılagamuz FB
/ kulmaşlığa: kalâşlığa FB, Ab1
- 25 // her âsî: dâ'im AE1, AE2
- 26 / bir: pîr Ab1
- 27 // uluc: inanur İÜ1 / bir: pîr BU1 / kerâmet: tayyârati AE1
- 28 / bilmedin: bilmedim İÜ1 / ururam: urum FB
- 29 / yok da'vinde hiç: hiç da'vinde yok VK1, yok hiç da'vide AE1, yok da'vide hiç AE2 / kılâm: kûlâ FB / Niçer kılâm: kûn da'vâ ki yok hiç da'vinde ma'nâ
- 30 / işem: işim İÜ1
// hevâdur: hevûda BÜ1, HM / her: FB'de yok / yâram: ben yâram FB
- 31 / kin: ki İÜ1 / virür: ider AE1, AE2 / nefsüne ol: bu nefsüne FB, AE1, ol nefsüne HM
/ suçsuz kamu halka: kûmî halka şehâsûz AE1

- 32 Benem müddürü müderim kul ki hayrum az u şerrüm bel
Henise şer işe meşgûl veli hayr işde bi-kâram
- 33 Niçe il 'aybını görem ki kendi 'aybuna kârem
Benüm çok yazıgum koram ilü azma bakaram
- 34 Eger fazl eyleye Hâlik oluram Cennet'e lâyk
Eger 'adl eyleye bayık Tamu'ya gey sezâ-vâram
- 35 Yüregüm başlıduram hem gözüm yaşlıdurur her dem
Bu zahne ol-ura merhem kim undandur kamu yaram
- 36 Ümürüm varduram kim Hak bade rahmet kula mülak
'Azâbinden dahı yaylak sügüm ahdü'şâ korkaram
- 37 Bu işden hâkrum gam-gîn kalaram nêle vü nefrîn
Ki dâyim yazıgum vasfın eğer kaula yazaram
- 38 İlahi suçumı bildüm tepme yalvarı geldüm
Mukarrem her ne kim kıldum degül kim eh-i inkâram
- 39 Kenâl fînnî kılur ikrâr kame takşirine her bâr
Ki senden üzge i Güfler ne kılam kime yalvaram

- 32 / müddür: müderim B1/1
/ Henise: Ki dâyim AE1, AE2
- 33 Heyit A52'de yoktur
/ görem: göre FB / 'aybuna: 'aybını HM
- 34 Heyit B1/1'de yoktur
/ Eger: Ve ger AE1, AE2
- 35 / başlıduram hem: başlıdur her desti B1/1, FB, HM / gözüm: gözüm HM /
yaşlıdurur her dem: hem yaş toludur hem B1/1; gözüm hem toptu-
ludur lüzü [Q1]; Camsî [MK1]'de 'Yüregim başlıdur derhem gözüm
yaşla toludur hem
/ ura: veni [Q1] / küre: ki FB, HM / yâ-ara: bâlam [Q1]
- 37 / işden: işde FB
/ dâyim: her dem FB / yazaram: zârur AE3
- 38 / bildüm tapuâ: 'otv it kapuâ [Q1]
- 39 / Ki: Yâ FB, AE1, AE2 / üzge: gaye [Q1]

- 40 Hudâ'ya dilerem senden beni kurtarıvır bendem
Kim andan girü bu sen ben demekden kâlli bîzâram
- 41 Egerçi zâim hî-mâram velûkâ senden umâram
Diyesin korkma bî-çârem ki ben her derde tînâram

13

Me fâ 'î lûn / me fâ 'î lûn / fe 'î lûn

- 1 İlahî hasta dillerüz devâ kıl
(Ağisnâ ya gıyâse'l müstâgîsîn)
Kâtuûdâ hâcelûmûz çok revâ kıl
(Ağisnâ ya gıyâse'l müstâgîsîn)
- 2 Hudâvendâ bize lutf u kerem kıl
Yol içinde bizi sâbît katem kıl
Yazuklardan katı mecrûhuz em kıl
(Ağisnâ ya gıyâse'l müstâgîsîn)
- 3 Gani Sultânıñ üsân it fakirüz
Za'îf ü 'âciz ü hor ü hakirüz
Bu nefis-i şûm elinde gey esirüz
(Ağisnâ ya gıyâse'l müstâgîsîn)

- 40 Beyit MKI'de yoktur. / kurtarıvır kurtarır AE2
bu: İÜ1'de yok / sen ben: ben sen AE1
- 41 / senden: Hak'dan FB, AE1, AE2
// Diyesin: Diye ki BUL, Diye: kim FB, AE1, Ab2 / umâram, dermâram
A 2:

15

AÖ1(15.a), MCON1(73.b), BÜ1(12.a), FB(28), AE1(117), AE2(41.a), HM(9.b),
İÜ1(24)

- 1 AE2'de, yaprak kopukluğu sebebiyle (k) ki misra eksiktir
(hasta dillerüz: hastalarüz İÜ)
// Kâtuûdâ: Yunoûdâ FB / revâ: devâ İÜ
- 2 // 2.misra yerine Bu ve HM'de nakarat misra tekrarlanmıştır.
// mecrûhuz: mücrûdâ FB, mahrûm HM / em: euzâ HM / 'âciz: İÜ1'de:
Yazuklardan bizi lutf u cüdâ kıl
- 3 // Za'îf: Za'îlüz AE1

4. Hudâyâ fazluñlû bîze vîr dâd
Bu zâlim nefs elinden âh u feryâd
Dah her korkulardan cyle âzâd
(Agisnâ ya gıyâse'l müstâgisîn)
5. Egerçi 'âsiyîtz yoldan saparız
Dinûben gaflet atına çaparız
Velâkin mû'minûz sañe taparız
(Agisnâ ya gıyâse'l müstâgisîn)
6. Ne şâzîrle bize bu 'ürîyetide
Çû pey havf u hatar var dîlîmetide
Buglûn dünyâda yarın âhiretde
(Agisnâ ya gıyâse'l müstâgisîn)
7. Delîl ol çek bizi 'îsyân ilinden
Aşur hîrs u hevâ vü sarp hîlinden
Emûn it reh-zen-i Şeytân elinden
(Agisnâ ya gıyâse'l müstâgisîn)
8. Sañe sığınduk i Hâdî nigeh-dâr
Bizi bu gaflet nykısından uyâr
Kî nefsümüz yoh kor gâlâ uyâr
(Agisnâ ya gıyâse'l müstâgisîn)
9. Ne hâsıl bize kâl u kılumuzdan
Ya ne aser bu 'akl u bilûmûzden
Çû dünyâ bağladı her kılumuzdan
(Agisnâ ya gıyâse'l müstâgisîn)
10. Gözümüz tola yeşdur kim elûmûz
Kurn boşdur hemân söylet dilûmûz
Kî 'ömrümüz kısa uzak yolumuz
(Agisnâ ya gıyâse'l müstâgisîn)

4 // korkulardan: korkuludan HM

6 // Çû: kûlûl

// dünyâda: dünyâ vü AE1

7 // Aşur: Aşû BUL, iş ü HM // hevâ vü: hevâvûs AÖ1

// Emûn it reh-zen: Kî kûn işler hâzen AÖ1, Emûn kûl reh-zen AE2

8 // sığınduk: sığındım BUL, FB, HM; EÜ1 // nigeh-dâr: ne'ki var AÖ1

10 // uzak : uzun FB, AE), AE2 // yolumuz: bilûmûz FB, AE2

- 11 Dilerüz kim bu yüzümüz karasın
Yuyubên topraga andan karasın
Bize yard eldugı dîn ol kara sîn
(Agisnâ ya gıyâse'l müstagîsîn)
- 12 Tapûñdan ayrı bizi kılmagıl hiç
Kapuñden yolunuzu eyleme pîc
Çû varmaklık sañadur ic eger gıc
(Agisnâ ya gıyâse'l müstagîsîn)
- 13 Dîrîgâ bu' alâyk bu' avâyk
Bizi mağgûl ü gâfil kıldı bîyâk
Ki yokdur hiç işünüz saña lâyk
(Agisnâ ya gıyâse'l müstagîsîn)
- 14 Biz eksüklü za'îflîñ sen du'âsın
Kabûl ic kim işidenler dîr ânûñ
Bî-hakk-ı Ahmed ü Tââ ve Yûsîn
(Agisnâ ya gıyâse'l müstagîsîn)
- 15 Anuñ bedr alar nûñ hürmetiyeçün
Safâ kalbi bîzün hürmetiyeçün
Kamu Cennât u bûrî hürmetiyeçün
(Agisnâ ya gıyâse'l müstagîsîn)
- 16 İlâhî kahrı lutfu kul mübeddel
Bî-hakk-ı enbiyâ vü kamu mürsel
Bî-hakk-ı evliyâ vü cümle kümmel
(Agisnâ ya gıyâse'l müstagîsîn)
- 17 İlâhî bu za'îf Ümmî Kemâl'a
Meded senden kim aldandı kâm ala

-
- 11 // andan: anda HM
// dîn: dîn | dîn ol: el dîn HM
- 12 // yolunuzu: yolunuzu | B
// Jamsra HM'de mükerrardır
- 14 // sen: her BUL, FD, HM, |C|
// işidenler: melekler AEI
- 16 // kamu: etimle |B|

- 17 Niçe bir yig vire keriden kem ala
(Agisnâ ya gıyâse'l-müstâgîsin)
- 18 Bedenden kabz idicek cânımız
Bize sen yoldaş it imânımız
Taniâm eyle kamu noksânımız
(Agisnâ ya gıyâse'l-müstâgîsin)
- 19 Kamu 'âşıkların 'ışkı hakıyân
Dahi sâdikların sâdık hakıyân
Sânâ lâiyıkların şevki hakıyân
(Agisnâ ya gıyâse'l-müstâgîsin)

14

Me fâ 'î lîn / me fâ 'î lîn / fe 'û lîn

- 1 İlâhî perde'î götür gözümden
Ki fark idem givem gündüzümden
- 2 Bîridî çevremi gaflet hicâbı
Kafamı sepehîmezem yüzümden
- 3 (Agisnâ ya gıyâse'l-müstâgîsin)
Ki zillet çamur aşdî dizümden
- 4 İlâhî mübtele kıldum elüm tut
Ki bîbâhiç pîreded yok kenî'özümden

17 // vire: virüp AEZ/3. nusta İÜİ'de: Niçeye dek vire ayı kem ala

18 // sen: İÜİ'de yok

19 // 'âşıkların: 'âşıkların FB // 'ışkı: FE'de yok, şevki AEZ

// sâdikların: sâdikların FB // hakıyân: içün FB

// lâiyıkların: lâiyıkların FE // şevki: zevki AEZ // hakıyân: içün FB

14

MC(134.b), MKI(58.b), AÖI(94.a), BUİ(88.a), FB(210)

4 // kıldum: kıldum AÖI

Deyiş MK'de:

İlâhî mübtele oldum bu rûfîc

Sanâ hergiz mealel yok kenî'özümden

5. Niç ki 'acê ü 'ayâ ü yazuguna
Bakaram külli bi-zârem üzümdeñ
6. Yanar içüm firâk ü hasretile
Akar gözüm yaşı âh ü suzumdan
7. 'Ömür giçdi telefde kam hâsıl
Bu kiş ü yaz ü yayumdan güzümdeñ
8. Yolında sen Gâñ'nuñ ben fakîrñ
Nerñ oldı hare omumdan vü yüzümdeñ
9. Egerçi sen münazzeh pâdişahñ
Ki fâriğsın bentim çög ü azumdan
10. Velî benden hañadur hayr eger şer
Ne kün kulsam eytümdeñ yavuzumdan
11. Çü toğu yol varmazam görüñler
Bu halk ayırmaz bafîa kaşar tozumdan
12. Yarandir eylügü çok görmişüz biz
Velî hiç görmedi bunlar bizümdeñ
13. Eger ben didüğümü natabilsen
Dahîter hazz alaydı her sözümdeñ

- 5 / kî: kîm MC, AÖ1
// külli bi-zârem: bizerem kendü MK1
- 6 // suzumdan: yüzümdeñ BU1
- 7 / telefde: telefe MK1
// yaz ü yayumdan: yay ü yazumdan BU1 / 2.mısra MC'de: Kıpımdan vü
yavuzumdan vü güzümdeñ
- 8 / ben: bu AÖ1
/ omumdan: yüzümdeñ MC, elümdeñ FB
- 10 // kün: ki AÖ1, BU1, FB
- 11 / varmazam: varmazdım MC
// tozumdan: yavuzumdan MC, BU1
- 12 Boyî MC'de yoktur.
/ bunlar: anlar MK1
- 13 // alaydı her: alaydı MC, eyledi her BU1

- 14 / Suyundan ayrığı yigabileydi
Kernâ: Ömrü geçbilse özünden
- 15 / Hudâvendâ bu yolda vü ol ilde
Ayrına ben kült kulavuzumdan

15

Me fâ 'î lûn / me fâ 'î lûn / fe 'û lûn

- 1 / İlâhî derdimenden çârâ senden
Girü merhem sen ur çün yare senden
- 2 / Bîdâr dardım ki bî-dârdem ilâhî
Girü dard isterem bir pâre seneden
- 3 / Hakîkî ü bî-zevâl sensin ki dâyim
İter tîmâr her hî-mâne senden
- 4 / İlâhî lutf u ihsân fazl u dermân
Bu gün bu dard ü şh ü zârâ senden
- 5 / Yüregüm başu gözüm yaşu her dem
Şu hayretiden ki yüzüm kara senden
- 6 / Nîce mahrûm idesin şol kuluñı
Ki suçum dileyüp yalvara senden
- 7 / Egerçi sen bâña benden yakınsın
Velî ben olmışam fîvâre senden

- 14 / Suyundan; Hévûden BUI / yigabileydi: men' ideydi MC
/ Özümçem: özünden HUI
- 15 / yolda: ilde MC

15

- MC(118.a), MK1(54.b), BUI(83.a), FB(197), AE1(42), AE2(35.a)
- 2 / isterem bir pâre: ister her bir yâre I/4
- 4 / dermân: Rahmân FB / Lîmân AE1 ve AE2'de: İlâhî fazl u ihsân lutf u dermân
/ dard ü şhr: dardümenâ MC, AE1
- 5 / hayretiden; hasretiden BUI, FB, AE1, AE2
- 6 / Nîce: Nige AE1, AE2 / kuluñ: kuluñ kını AE1, AE2
/ Ki suçum: Suçum AE1, AE2

- 8 Seniñ işkiñi ister dâ cihânda
 Bu kantar 'âşık-ı bî-çâre senden
- 9 Baña sen vir seni benden beni al
 Çün imek dilerim sen yâre senden
- 10 İlâhî seni senden şey'i il'lah
 Beni henlik niçe bir yara senden
- 11 Kemâl Ümmî'ye göster toğru-yol
 Ki senññ birle saña varâ senden

16

Me-fâ 'î lûn / me fâ 'î lûn / fe 'â lûn

- 1 Ayâ Teyvâb İlâh estagfiru'llah
 Ne kim kıldum günâh estagfiru'llah
- 2 Kamu tâyiblerññ tâvfiki senden
 Direrññ pâdişâh estagfiru'llah
- 3 Kamu yülerde senden korkaram hem
 Yine senññ penâh estagfiru'llah
- 4 Gözüm aç yoldan uzdum girü senden
 Dilerim toğru râh estagfiru'llah
- 5 Mukırrıñ suçuma 'afveyle kurtar
 'Azâbuñdan i şâh estagfiru'llah
- 6 Cehâletden bizi kurtar İlâhî
 'İlmindeñ kıl şgâh estagfiru'llah

8 / Lâzım AE2'de: Seni ister hemññ iki cihânda

9 // Çün: ÇÜ AE1, AE2

16

MC(129.13), MKI(61.4), AÖI(97.4), BEI(91.4), İB(216)

1 / Ayâ: İMC, AÖI

2 / kıldum: kıldak MC

3 / hem: hen MKI

5 / kurtar: kurtur MC

- 7 Bu dünyâ gafletinîñ uyhasıadan
Sen uyandıur nâ-gâh estâğfırû'llah
- 8 Bize bir lokma vü hurka hemân yir
Gereksiz mülk ü câh estâğfırû'llah
- 9 Nidârtiz câh çün âhir yirtirtiz
Ohsar içre ü câh estâğfırû'llah
- 10 Yir altında yutuben üstününde
Binserdîr kiyâh estâğfırû'llah
- 11 Elimde destigâhım yok velâkin
Dünyode gâh gâh estâğfırû'llah
- 12 Ağardı gözlerim hasret yaşından
Velî yüzüm siyâh estâğfırû'llah
- 13 Delim küdüm hatâlar gice gıudûz
Direm heri subh-gâh estâğfırû'llah
- 14 Dirigâ râzigârım zâyi' oldu
Be-kâlli sâli ü mâh estâğfırû'llah
- 15 Peşimânem kâmi yazıklarımâ
Dirigâ hayf'u âh estâğfırû'llah
- 16 Kemâl ümmi safâ uş tevbe kâhır
Kabûl ü yâ ilâh estâğfırû'llah

7 / nâ-gâh: nîgâh MK I

8 / vü: bir MK I / vici: pes MC

13 // heri: her AÖI

17

Mîc fâ 'î lûn / fe 'î lâ lûn / me fâ 'î lûn / fe 'î lûn

/ fe' lûn

- 1 Yâho 'atân üma geldik i Şâh şey' li'llah
Kî müstehik kulunuz pâdişâh şey' li'llah
- 2 Fakîr ü mühlis ü muhtâc ü ac ü 'üryânuz
Bâgîsle hil'at-ı bâkî küllâh şey' li'llah
- 3 Çü safia yalvarı geldük esîrge rahmı eyile
İ bâkî Rûzâk ü cevîverd ilâh şey' li'llah
- 4 Kapuñdan özge kapu yok kî yalvarı veravuz
Çapuñdan eydürüz üş gâh gâh şey' li'llah
- 5 İlahî yüz safia tutduk ümîzümüz sender
İ karnî korhululara penâh şey' li'llah
- 6 Çü sâ'ilüñ yüzî kara vü torvası pür olur
Eyv yuvuz senüñüz rû siyah şey' li'llah

17

MC(54.a), MKI(35.b), BUL(58.b), FB(139), HM(50.a), İÜI(59), PP(27.a)

- 1 / "şey'li'llah" bilânci manzume beyarınca MC'de "şey'li'llah", HM ve PP'de "şey'li'llah" şeklinde kayıtlıdır.
/ müstehik müstehik FB
- 2 / muhtâc ü ac: muhtâc ac BUL, FB
/ hil'at-ı bâkî: bâkî hil'at PP
- 3 / rahm: hayr MKI; BUL, FB, İÜI, lutf PP
/ Bâkî Rûzâk: bâkiyü'l-halk HM
- 4 Beyis BUL'de yoktur,
/ veravuz: vara İÜI
/ eydürüz: ideriz MKI, FB / gâh gâh: gâh ü bi-gâh MKI / 2.mısra PP'de: Kapuñda ideriz / dâ'im idile şey'ü li'llah
- 5 / tutduk: döndüğük PP
/ korhululara: korculara FB, PP; kodularda İÜI
- 6 / sâ'ilüñ: sâiküñ HM / vü FB ve İÜI'de yok / torvası: torvası MKI, BUL, HM, İÜI, PP
/ senüñüz: senüñdür İÜI / rû siyah: yâ ilâh İÜI, rûyî siyah PP

- 7 Bi-hakk-ı Ahmed-i Muhtâr 'afv it i Gaflâr
Bağışla bizlere cürm ü günâh şey' li'llah
- 8 Ne taî biz mudugumuz çün kaim selâtinün
Kaptıdır itüğü her sâî ü mâh şey' li'llah
- 9 'Alî hazînelorûden umar 'asâ vü kerem
Bu bay-u yâhsul ü öür ü sipâh şey' li'llah
- 10 Yâda girüp saña irtmäge bemi girü senden
Umaruz i Çalab'utü zâd-ı râh şey' li'llah
- 11 Hezâr yir ü gök Cennet'i vü küstürte bîr
Sentrü kutsûde degül bir giyâh şey' li'llah
- 12 Za'îf ü 'âbîz ü miskîn bi-nevâ kuluñuz
Günâhu kûh velî kadri kâh şey' li'llah
- 13 İgen mahaîl-i 'atâyuz i (kâziye'l-bâcâ)
Bilürsin ühi ne hâşet güvâh şey' li'llah

- 7 / it i Gaflâr: söyle-bizi MC / 1. mısra PP'de: Bi-hakk-ı Şeyyid-i Muhtâr
suyunuz 'afv it ey Gaflâr
/ bizlere: kullara MC, bize HM
- 8 / bir: bir İÜ1 / çün: HM'de yok / selâtinün: selâtinü İÜ1, selâtin PP
- 9 / 'Alî: Sente'nin MC
- 10 / i: HM'de yok
- 11 / Cennet': Cennete MKI, Cennet FB, HM, İÜ1, Cennete PP / vü küstürte
bir bağış ü in'âm MKI, GÜ1, İÜ1, çi küstürte-i in'âm FB, PP, çi bağış çi
in'âm HM / gök kelimesi vezni bozmaktadır.
/ bir giyâh: her-i gâh MKI
- 12 / bi-nevâ: nevâ HM, bi-nevâyuz İÜ1 / kuluñuz: İÜ1'de yok / 1. mısra
PP'de: / Za'îf ü bi-nevâ miskîn bi-nevâ kuluñuz
/ Günâhu: Günâh MKI, PU., FB, İÜ1, PP / velî kadri: kadar BU1, velî ka-
sar MKI, HM
- 13 / 'atâyuz: 'atâyuz PP
/ alimâhu MC

- 14 Herân ümîz ulu dergâhıñ tutup kıluruz
Bu pârisâda vü der-hânekâh şey' ilâh
- 15 Diler visâitüñ her-dem işe Ümmî Kemâl
Kılur firâkuñla âñ u vâh şey' ilâh

18

Pâ'î lâ rîm / pâ'î lâ lûn / pâ'î lûn

- 1 Yâ ilâhî tevbe kerdem ez-günâh
Nâle vü feryâd-güyemî gâh gâh
- 2 Mâcerim ü âvâre vü-bî-çarayem
Bâ-günâh ü mî-sipîd ü rû-siyâh
- 3 İ Ganî Vehhâb u Tevvâb ü Rahîmî
Tâñrî senîn senden ârtuk yuk ilâh
- 4 Rahmet eyle yarhıgâ fazlunîñ
Biz yazukıñ kulları İ Pâdişâh
- 5 Biz fakîr ü âcîz ölmüñ kılur
Sen Kuvî vü bay u dâyim dirî Şâh
- 6 Örmüñüzden kiçi ola Kûh-ı Kâf
Örmüñüzden ulı ola kudr-i gâh

- 14 / derâ: ümîzümüz MC, BUI / kıluruz; bîlürüz MC, JÜ1'de yok
/ pârisâda, pârisâda MC / der-hân-kâh: der- hân-kâh BUI, var hân-kâh
JÜ1, vü hân-kâh P?

- 15 / firâkuñla âñ u vâh: firâkuñla âñ BUI, firâkuñlâ âñ âñ FB, JÜ1, P?

18

MC(72.b), MK1(43.a), BUI(69.a), FB(46), HM(58.b), AE2(73.b), TS(145)

- 2 Mâcerim Mâhrûm FB
/ Bâ-günâh: Yâ günâh BUI / mî-sipîd ü mî-müzyû? hem TS
- 3 / Vehhâb: TS'de yok / Tevvâb u Rahîm: Tevvâb u Rahîm BUI, TS
/ yok ilâh: lâ-ilâh MK1, BUI, FB, HM, AE2, TS
- 4 / kulları kulları BUI, FB, HM
- 5 / ölmüñ: ö ölüm MC, JIM, AE2, TS / kılur: kal MC, HM, AE2, TS, kılur
FB
/ dirî Şâh: Pâdişâh MC / 2. mîrâ HM'de: Sen Kevîyyü bâdî vü dâylim dir
Şâh
- 6 / kiçi: giçi BUI, TS; gerçi HM

- 7 Gazile ile fırsatı fayr ayıdük
İ dirîgâ vü dîrîgâ âh u yâh
- 8 Sürmedük emrâde bir dem 'ömri hiç
Gicdi bünce subh u şâm v sâli ü mîlî
- 9 Ne'fs ejdehâsına olduk zebûn
Neylesün bu miğede şîr ü rûbâh
- 10 Senden olmazsa 'inâyec yâ mü'în
Ne'fs ü Şeytân' aş bizî kıldı tebâh
- 11 Gerçer 'adlündendürte her kortumuz
Lîkî fazlûndür bize pîşt u pîrâh
- 12 Bu Kemâl Ümmî'ye her gümrâhla
Göster i Hâdi kerem kıl toğru râh
- 13 Teybe kılduk sen kabûl it yâ Kerîm
Hem sen ol bu teybemüz bâre güvâh

19

Fâ 'î lî lûn / me fâ 'î lûn / fe-'î lûn

Fe 'î lî lûn /

/ fa' lûn

- 1 İ kâmu 'âlemûl ulû Çalâh'î
Ki kulûdûr kâmu beg ü çelebî
- 2 Tapu'û kul kapu'û sâyıldür
Bay u yâhsul u hem velî vü nebî

- 7 Vâh urvâh: âh u var HM
- 8 / Sürmedük: Sürmedüm TS
- 11 / fazlûndür: fazluliden FB, TS
- 13 / kılduk: kıldum f (MC, TS) / yâ'î MKI
/ bu: HM'de yok

19

MC(104.b), MKI(SI.b), AO1(84.a), BH1(79.a), FB(186), İÜ1(99), PP(43.a)

- 2 // velî vü nebî: nebî vü velî BUL, Vâlî hem nebî PP

- 3 Göçüren konduran kişi vü yazı
Göçürensin hermişe râz u şebî
- 4 Ay u güb niçe togar ü tolmur
Kimse bilmez bu sun'-ı bû'l-'acabî
- 5 Çün kamu müşkîl iş süâ âsân
Yâ ilâhî (İlâ metâ ta'abî)
- 6 Nideriz seni sevmeyen göñüli
Ya seni anımayan hisân ü lebi
- 7 Süâ kim senden olmaya tevfik
Neylesün aşı vü ün nesebî
- 8 Ne nasîb eğlene içinde şunuñ
Kâ şunug ola i'tikâde kabî
- 9 Tapuñ istemegü i matlûb
Girü tapuñdan istâidz talibi
- 10 Seni buñan muhib n'ider i dost
Dahi şâzî vü 'işret ü tarabî

- 3 / kişi vü: kişü AO1, BUI, İÜ1, PP
/ Göçürensin: Göçüren sen AO1, Göçüren sensin PP
- 4 / togar u tolmur; togar tolmur FB, PP
/ sun'-ı bû'l-'acabî: yaz'-ı hû'l-'acabî MK1
- 5 / Çün: Çün BUI
/ İlâ: İÜ1'ke yok
- 6 / sinî: seni MK1, BUI, FB, İÜ1, PP / göñüli: göñü PP
/ lebi: lemi FB
- 7 / aşı vü ün: aşı vü MK1, AO1, FB, İÜ1, ana aşı vü PP, 2. mısra
BUI'de; Neylesün ol aşı vü nesebî
- 8 / Heyit MC, AO1 ve PP'de yoktur.
/ Ne: Ya BUI / eğlene: eğlence nın BUI
/ kabî: kim BUI, şahi FB
- 9 / istâidz: anarız BUI
- 10 / şâzî: şâz PP / 'işret: 'işret PP / tarabî: tebi AO1

- 11 İ Hakkûnû müsebbibü'l-eshbâh
Neddir it tuş necâatımız sebebi
- 12 Be-visâl-i meşâyih-i ehrâr
Be-firâk-ı heme yetîm ü sabî
- 13 Kullarûñ kemteridür İsmâ'îl
Ne var. Ümmî Kemâl ise lakabı
- 14 Tapulla yalvarur koma mehrûm
Rahmetünden bu 'abd-i bî-edebi
- 15 Kıl münâcât u hâcetini kabûl
Be-kemâl-i Muhammed-i 'Arabî
- 16 Çün buyurduñ Hadis-i Kudsî'de
(Sâbâkât rahmeti 'ulâ gazabî)

20

Me-fâ 'î lûn / me-fâ 'î lûn / me-fâ 'î lûn / me-fâ 'î lûn

- 1 Ayâ halkuñ yigilbulkuñ fazîm i dilber-i ra'nâ
Sânu hep beñizemcz kimse be-sûret dahi fi'l-ma'nâ
- 2 Ayâ âurşîd-tâbân rû bedir cehhe hilâl cbrî
Her emrîñce sebi'ûâ vü ata'ûâ haktır amennâ
- 3 İ mâzâğa'l-basar 'aynûk çü Cibrîl oldı sâia peyk
Kamu buyruğûñu lebbeyk ü ümennâ vü sâddakûâ

11 // it tuş cıy; taş(FB'de taş; İÜT'de yök) BU1, FB, İÜ1, taş it(PP)

12 // Be-firâ-i; Be-'izâk-ı PP

13 // Ümmî Kemâl; Kemâl Ümmî PP

14 // yalvarur; yalvaruram PP

15 // hâcetini; hâcetin AÖ1; İÜ1; PP // kabûl; makbûl PP

20

MC(2.a), MK1(18.b), BU1(36.a), FB(85), AE1(30), AE2(6.b), PP(11.a)

1 // bulkuñ; bulkuñ MC, kulki MK1

2 // bedir; bedr BU1, FB, hader AE2 // cehhe; cübbe PP

3 Beyât MC'de yoktur.

'mâzâğa'l-basar; mâzâğa Hazeri BU1

//Kamu buyruğûñu; Ki buyurduğûñu BU1 // lebbeyk ü; ebbeyk ün MK1, BU1, FB

- 4 Kamı gâyib saña hazır ne kırı var evvel ü âhir
Irak u yakîn ard ön bir ayâ sâhib-nazar binâ
- 5 Kamı 'âkil kamı lâzîl saña şâkirddür-i kâmil
Senûn katûnda bir câhil hezûrân Bu 'Alî Sînâ
- 6 Yüzüñ her yüzden ecnelâr ezâfî kâmmelden ekmeiddir
Kamı mürselden efzaldür sentüñ fazlûñ derin agnâ
- 7 Hek işlerüñ tamârâ itdi saña şehler gulâm itdi
Kı tapuñ imâm itdi dökül enbiyâsına
- 8 Sen ahlusun kamı fer'ûñ ki 'âlem toptolu zer'ûñ
İrişdi kâmet-i şer'ûñ be-'Arş ez-kubbe-'i Mînâ
- 9 Yapuben dîn sarâyını yiddüñ tedbir ü râyını
Koduñ erkân u âyını hemân göç idtûñ i bennâ
- 10 Çd kılduñ fakrıla fâkrı kanâ'at birle hem sabrı
Saña virmişiken Tañın ezelden Kenzi lâ-yetnâ
- 11 Mu'allâ vü mütezhhebsin müzekkâ vü mü'eddebsin
Mukarreblerden akrebsin sen i Muhtâr u Mevlânâ
- 12 Resûlû'llah-i 'â'zâmsin mükerrremâlerden ekrebsin
Kamı 'âlemiden a'lemsin sen i 'allâme-'i dâñ

- 4 /saña: aña MC
// ard ön bir: aña bir MC
- 5 /şâkirddür: şâkirddür BUI, FB, AEU, PP
// MKI'de Limsra yerine barmasâ' getirilmiştir.
- 6 /MKI'de Limsra yoktur. /kâmmelden ekmeiddir MC
/ fazlûñ: fazluktan BUI /derin: BUI'de yok
- 7 /şehler: şehle PP /câbiş âsmâ: enbiyâ binâ PP
- 8 // 'Arş/Arşâ FB
- 9 / yapuben: yapub bes PP / dîn: dîl EU / yiddüñ bitün PP / tedbir: tâ tedbir AEI
// Koduñ: Kamı AEI
- 11 / mütezhhebsin: mütezhhebsin FB, AE1, AE2
// sen: ü ayâ AEI
- 12 // 'âlemiden: 'âlemde FB, 'âlemiden: AE1, a'lemiden: AE2 / a'lemsin: 'âhresin BUI

- 13 Güneşden hüb rûşensin hem aydan dâhi ahsensin
Çü böyle hoş müzeyyensin ne hâcet sürme vü linnâ
- 14 Müzeyyensin kânn zeyne ki şeyyidsin bu kevneyne
İrüşdüñ Kâbe kavscyn'a makâmıñ oldı Ev-edüâ
- 15 Seni kenna açık gözler ay u günden tayân gözler
Gicedür cümle gündüzler şüâa kim oldı nâ-bînâ
- 16 Saña i hahtulu sultân fidâ ybız biâ dilile cân
Mübâreke yoluna kurbân hezûrân atâ vü anu
- 17 Yazuhlu kullaruz i şâh şelâ'at kul bize bi'llah
Ki dâyim yü Rësûlallah ('atâ min kîm hatâ minnâ)
- 18 Eger medhûbî derdile kalam takrîr alâm dile
Fırâk u 'ışkuñ odile kalem'ına kâğıd yana
- 19 Sentüñ meddühleruñ çokdur hisâbı hâdden artıkdur
Arada bir delu yokdur Kenâî Ümmü gibi ednâ
- 20 Be-sûret ârka vü tâcam be-mâ'nî müflis ü acam
Garî dergâha muhtecam dilerem bâkî istıgnâ

- 13 Beyit MC'de yoktur.
/ hüb rûşensin: hüb rû ahsensin MKI, hüb rûşensin BUI / ahsensin: rûşensin MKI
// Çün: Ki FB
- 14 ' şeyyidsin: şeyyidsin BUI / bu: MKI ve BUI'de yok, dü SB, AE1, AE2, PP
// İrüşdüñ: irüşdi PP
- 15 / ay u günden: gün ü aydan PP
/ cümle: kânn MKI, AE1, AE2 / şüâa: saña MKI, BUI, FB
- 16 / dilile cân: göñül ü cân MKI, BUI, AE2, PP, yoluna cân FB, göñülle cân AE1
- 17 / bi'llah: v'allah MKI, Allah BUI
// Ki dâyim: Ki her dâim FB
- 18 / takrîr: takrîr MC
- 19 / meddühleruñ: meddühlerüñ MKI, FB, AE1
// Arada bir delu yinle FB / gibi: bigi AE2
- 20 / müflis ü acam: müflisem acam PP

- 21 Ne tâtî ger hîz gedâ senden umarsavuz 'atâ senden
Çû her şâh egnîyâ senden, umar î kamuden egnâ

21

Pâ 'îlâ tûn / fâ 'îlâ tûn / fâ 'îlâ tûn / fâ 'îlâ tûn

- 1 Âferin ol gûn yüzü vü aydan aydın âline
Kim ay'ü gûn nûrî aynûl portevinden alıoa
2 Zî yûzî gündüz saçî dîn Mustafâ vü muktedâ
Kîmî dil ü cânlar alımar yâğınınuñ ulma
3 Bîñ Tahîyyât ü salâvât bîñ selâm olsun afia
Her nefesde hem bi-küllî Ehl-i Beyt ü âline
4 Zî sa'âdet Taîrî'dan şunlara kîm yârûkî gûn
Ol Hâzîb eyde ki (Mîn ashâbînâ vü âlinâ)
5 İ Huk ol dostuñ hakîçûn ey/c tevfikûñ refik
Bu Kenîzî Ümmü'l'ye kîm aldıandî dünyâ alına

- 21 Beyt MC'de yoktur.
/ ger: FB'de yok / gedâ senden: gedâsından PP / 'atâ senden: 'atâsından PP
/ umar: umarlar FB

21

MC(11.b), MKİ(22.a), AÖI(45.a), BU(41.a), FB(97), HM(34.b), PP(15.b)

- 1 / gûn yüzü vüçûl yüzü vü MC, gûn yüzü kîm BU', gûn yüzü vü FB
2 / Zî: MC / gündüz: gûn FB
3 / salâvât bîñ selâm: selâvât bîñ selât MC / salâvât: salât AÖI, PP
/ Ehl-i Beyt ü âlinerehîme vü âline PP
4 / Taîrî'dan şunlara kîm: Taîrî'dan şunları kîm BU', 'Taîrî'dan kîm şunlara
Ehl-i şunlara kîm Taîrî'dan PP / yârûkîyyatı(ğı) BU'
/ eyde kîmde ki BU'
5 / tevfikûñ tevfikî MKİ, AÖI, BU, FB, HM ü kîmki HM / dünyâ alına: ol
dunyâ olma PP

22

Meş'û lû / me fû 'î lû / me fâ 'î lû / fe 'û lûn

- 1 İ evvelî vü âhîrî mâ'înîr Muhammed
İ bâtûr vü zâhîrî pûr-nûr Muhammed
- 2 İ cîsmî'î an kalbî saîfî rûlû mutâhhar
İ îsmî Hudâvend ile mesrûr Muhammed
- 3 İ Tâhâ vü Yâsîn ile memdûh u mûkerrem
İ fevrit ü inçî ile mezkûr Muhammed
- 4 İ sündet ü âyâtlâ ma'rûf u mî'yyedî
İ şec' ü risâletile meşhûr Muhammed
- 5 İ hûkmine mahkûm kılân cîânî vü însî
İ her ümerâ emrine me'mûr Muhammed
- 6 İ Tâbî Hâbîbî vü yazuk derdî tabîbî
İ merhemî-i her hasta vü rehcûr Muhammed
- 7 İ cümle gûnelikârûn ümîzî vü şefî'î
İ dostân şaz düşmenî makhûr Muhammed
- 8 İ gevhârî aylak vîricî kân-ı sahâvet
İ her hâberî id'lû'-î meşhûr Muhammed

23

MC(10.b), MK1(21.b), MCON1(120.b), BUI(40.a), FB(9S), AE1(34), AE2(10.b)

- 1 / "İ" rîdâsı esas alınan âşhalardan MCON1'de "îy" şeklindedir. / evvelî vü âhîrî, evvel ü âhîrî BUI, âhîr evvel âhîr FB, evvelî ü âhîrî AE1 / İ vü MK1 / bâtûr vü zâhîrî mâna (â zâhîrî AE2'de zâhîrî) BUI, AE2 / vü BUI'de yok.
- 2 / saîfî: saîf AE1
/ mesrûr: mesrû AE2
- 3 / mûkerrem: Muhammed MC
Tevhî ü: Tevâî'de AE / inçî'ile: inçî'inde AE1
- 4 / risâletile: risâletile MCON1, BUI, FB, AE1, AE2
- 5 / kılân: idân FB
- 6 / yazuk: gûnâh MCON1, AE2, gûnâh AE1
- 8 / aylak: aylâk FB

- 9 İ sözleri sâdik u güher bâttı deryâ
İ kâşif-i her ma'den-i gereñür Muhammed
- 10 İ kamu salâhiyyetile Hâlik'a nezdik
İ cümle fâsâd endişeden şûr Muhammed
- 11 İ hil'at-ı bahtı ezeli egnine giymiş
İ dünye metâ'ından olan 'ûr Muhammed
- 12 İ dünyede çoğ aplayuben az gülen Ahmed
İ tükhîde hoş harrem ü meşrûr Muhammed
- 13 'Âlemlere rahmet veribidi seni Rahmân
Kur'ân'ı getürdün bile menşûr Muhammed
- 14 Hakukında (Lâ-'aîrûk) diyüben and içen Allah
İ muhterem ü şâkir ü meşkûr Muhammed
- 15 İ her ünemüñ şâfi'i Gaffâr katında
Geçmiş geçecek yazığı mağlûr Muhammed
- 16 (Levlâke lernâ halakü'l-leflâk) didi ol Hak
Şânuñda senûñ i özi meşrûr Muhammed
- 17 Mûsâ ki münâcâtını Tûr üzre kılurdu
Mi'râc dünî 'arş oldu saña Tûr Muhammed

- 9 / sözleri sâdik u sâdik u sözleri MK1, MCON1, BU1; AE2
- 10 / İ VHI MK1 / İ ayrıca MCON1, AE1 ve AE2'de: İ kamu salâhiyyete (AE1'de salâhiyyetile) nezdik ü mekarrab
- 11 // dünyey: dünyâ MK1 / 'ûr: havr BU1
- 12 / dünyede çoğ aplayuben: gıcede çok aplayan vü BU1 / aplayuben: aplayub MK1, aplayan FB / gülen: gülmeçen MK1, FB
- 13 // Kur'ân'ı: Kur'ân AE2
- 14 İseyit AE1 ve AE2'de yoktur.
/ -leflâk: MC'de yok. / didi ol Hak: didi şâk MK1, BU1, MCON1'de yok.
eñlâk idi şâk FB / "halakut" kelimesi vezni böznöktür.
// senûñ ü özi: denilzi özi MCON1, senûñ ü ydizi BU1 / meşrûr: meşrûr MCON1
- 17 / münâcâtını: münâcâtı AE1
/ Mi'râc dünî: Mi'râc'la MC

- 18 Tür üzre hitâb oldu aña (Fâ'ile'ü na'lay)k
 'Arş üzre virildi aña cüstür Muhammed
- 19 Sen kıl bu Kernâl Ürümî gûnelikâra çelâ'at
 Lutfâñla i nâsır (i mansûr Muhammed
- 20 Medhin okıyup çok salavât idelüm aña
 Tâ kim suçumuzu tutı ma'zûr Muhammed

23

Meî 'û lû / fâ 'i lû tû / me lû 'i lû / fâ 'i lû

- 1 Ol sayyid-i rûsû ki ezeliçtür siyâdeti
 Ol hâdi-yi sübûl ki ebedîdür hidâyeti
- 2 Âdem bu 'âlem içre kadem basmadın anuñ
 Unulmuşdı furkına tâc-ı risâleti
- 3 Mevcûd iken Hâzîre-'i Kuds ol vücûd için
 Yegidi Kuds ü Yezîb ü Berha Vîlâyeti
- 4 Yegidi yir ile gök anuñ nûr varıdı
 Hak düzmeden dün ü gün ü vakt ü sâ'atı
- 5 Ol nûr perleve idi evvelden âhire
 Her bah ü devlet ısı uluñ sa'âdeti

- 9 / gûnelikâra: gûnelikâr AE1, AE2
 / Lutfâñla, Lutfîñla FB
- 20 / aña: FB'de yok
 // kım: ki AE1 / tuta: kıl MK1, MCON1, BUL, FB, AE1, AE2

23

- MC(5.b), MK1(19.a), BUL(37.a), FB(87), HM(31.a), PP(12.a)
- 1 / Rûsul: Resûl FB
 // Hâdi-yi sübûl: Hâdi-yi hüûl BUL, Hâdi sönböl PP
- 2 / anuñ: honuz FB
 // Furkına: başına FB
- 4 / yir ile: yir ü MK1, BUL, FB, HM, PP / anuñ: ki anuñ BUL, FB
 / Düzmede: düzmeden dün ü gün ü vakt ü sâ'atı
- 5 Beyir MC'de yoktur.
 Ol nûr perlev idi: Ol nûr perlevi FB, anuñ nûr perlev söi PP

- 6 Ol nûr ile münévver iken 'âlem-i bekl
Aynü' gûnûlî yogadı nişân ü 'âlametü
- 7 Ol nûr ile mükerrrem idi Âdem-i Safî
Kim secde kıldı aña me'lâ'ik tamâmetü
- 8 Nakl idi evvel Âdem ü Havvâ'dan ol nûr
Kim Şit'e vâris ola tecellî celâletü
- 9 Ol nûrlaydı Hazret-i İdrîs rif'at
Kim kaldı Cennet içre ebced buldı rûhatü
- 10 Ol nûrlaydı Nûr'a zi-Tûlûn gamı necât
Kim koudı Cûdî üzre gemisi selâmetü
- 11 Ol nûrlaydı kavimile Hüd'ü emîn iden
Yılden ki 'Ad Kâymî'ne kaldı helâketü
- 12 Ol nûrula Hatîl'e hem od oldı gülîstân
Hem beldi ol sehâvetile bel ziyâfetü
- 13 Ol nûrlaydı keanemek İsmâ'îl'i buçak
Hak koç fidî viribidi savdı ol âfetü
- 14 Ol nûrlaydı Dâvud'u rûm oldı demür
Hem yir yüzünde 'âdlile kaldı hilâfetü

- 7 / Âdem-i Safî: Âdem-i Safî BUI, Âdem-i Safî FB, HM, PP
8 / olû: ol-üldü PP / evvel: MC ve PP'de yok / Âdem ü Havvâ'dan: Âdem'e
vâ (vâ BUI'de yok) Havvâ'dan MC, BUI
/ Kim: Tâ MC, Kâ HM / vâris: vâris evris BUI / celâletü: levî BUI
9 / İdrîs: İdrîs ü PP
/ Kim: Kî PP / içre: içinde PP
10 / Beyit MC'de yoktur.
/ zi-Tûlûn: ze-Tûlûn PP
11 / iden: kılan PP
12 / od: HM ve PP'de yok
/ ol sehâvetile: sehâvetile ol BUI, HM / bel: yol HM
13 / Cûdî: MC'de yok / savdı: vâ savdı MC / Cûdî viribidi: viribidi fidâ PP / o:
PP'de yok
14 / rûm: rûm BUI / oldı: oldu PP

15. Ol nûrlaydı âhr Süleymân sîrdığı
Hem ins ü cinn ü vahşet vü layrı cihâretü
16. Ol nûrlaydı Yûsuf'a câh içre bahî u câh
Hem taht u tâc u hüsn-i cemâl ü letâfeti
17. Ol nûrlaydı sabr ile Eyyûb'ı saklayan
Kim dündü soñra sıhâte ruc ü sekkâmetü
18. Ol nûrlaydı mu'ciz-i Mûsâ' tasâmmü
Kim ne dilerse kaldı kabûl oldu hâceti
19. Ol nûrlaydı İlsâ öbâler diriltöğü
'Âlemde mu'cizât ile seyr ü seyâhâti
20. Kaldı tevâtür ile âliden âline nakl
Âdem'den Ahmed'e yitişince ömânîti
21. Her kime vâris oldısa nûr Muhammed'î'î
Arturdu 'izz ü devlet ü câh ü celâleti
22. Ol şems-i dû-cihân cû'ülür' idi nâgibân
Getirdi dünyeden zulimât u zalâleti
23. Ol toğduğı gece kanun put oldu ser-nigün
Yarıldı tâk-i Kiseri vü tak oldu tâkati

15. Beyit MC'de yoktur.
/ âhr: PP'de yok
Hem: Her FB / cinn: cinn? FB / ins ü cinn: cinn ü ins MK; / vahşet: vahş
FB, PP
16. ? Yûsuf'a: Yûsuf PP
/ taht: taht FB
17. // sıhâte: mihâte BUI
19. // seyâhâti: se'nâletü MC
20. / tevâtür ile: tevâtür öyle PP
21. / Her kime: Her ki FB, (k) her kim PP
Arturdu: Artardı BUI, FB / celâleti: salâbetü MK1, FB, PP
22. // dünyeden: dünyâdan MK1, BUI, HML PP
23. ? yâr: BUI ve HML'de yok

24. Geldi getürdi dürüñ metâ' idi râyigân
Meşkürilen yaturdı sa'y u ticâreti
25. Zî-Ümmi Mustafâ ki dahu üñ iken henüz
Mâ' idi kamu milleti 'ilm ü fesâheti
26. Anuñ hîşâr-ı fikretî kânde kârecc
Yâkdur halâyıkun kamu fikr ü firâseti
27. Kevciyânüñ ulusu Sakâleynüñ imâmıdur
Anuñ hem enbiyâ' vü rûsüldür cemâ'ati
28. Anuñ nübüvveti berekâtundan idi ol
Kamu meşâyihün tabakât-ı vilâyeti
29. Anuñ hadîs ü sünneti hükmedür tamâm
Dört mezheb içreyidi imâniyüñ imâmeti
30. Bu yırda seyr idüp hareket idüğüne ol
Düşerdi 'arşâ gâibesinüñ kaâd ü kâmeti
31. Sayvân olurdı kânde yürülse aña bulut
Hem uyarluk bigiyidi uyurluğı kâleti

24. / idi: idi PP / râyigân: UM'de okunmuyor
/ yaturdı: (utardı; MKI, BUI, bulandı FB, HM, tabû'a di PP
25. / kâmeti: PP'de yok / milleti: millet ü BUI, UM / 'ilm: PP'de yok / fesâheti:
fezâheti PP
26. / kârecc: kerrecce MKI, FB
27. / sakâleynüñ: vü askâleynüñ FB
28. / berekâtundan idi: berekâtında idi FB, berekâtındaydı PP / ol: hem MC
/ meşâyihün: tabakât-ı vilâyeti: meşâyih (PP'de şeyh) ü tabakâtun vilâyeti
MKI, HUI, FB, UM
29. / tamâm: tamâm hemân PP
/ "Dört" kelimesi, vezni hozaıktadır
30. Reyt MC'de yoktur.
/ seyr: seyrân FB
31. / sayvân: sıyevân BUI, sıyabân FB, sıyabân PP / aña bulut: bulut aña MC,
anuñ bulut PP
/ bigiydi: gibiydi MC, MKI, FB, PP / uyurluğı: uyku MC

- 32 Hoş büyi mîşk ü 'anberi kıldı hacîl hem
Mât idi şekî ü şekkeri şîrîn 'ibâreti
- 33 Yûsuf cemâlî gerçi cemîl idi kanûdan
Yûsuf dan emîch idi Habîb'ün melâheli
- 34 Ger görse gussalu içîşî nâ-gâh aynâ yüzü
Şâzînga dönerdi bi-külli melâleti
- 35 Gökdeci ayı kıldı iki pâre âşikâr
Çün kıldı barmagi ile bir kez işâreti
- 36 Öñine vü kafâsına uşağa yakına
İrendi ol münîr ü basîrûn besâreti
- 37 Hiç düşî azmadı vü işinde yañılmadı
Dâyim mu'inûn anuñ ileydi 'inâyeti
- 38 İmâd ü dîn sarâyını rûa'mûr kıldı ol
Yapmadı bu harâb ev içinde 'imâreti
- 39 Levlâk irişmiş ikçen aña 'Fâtrî'dan hîttâb
Fakr ile fahr iderdi vü sabr u kanâ'atı
- 40 Ne derlû çekse düşmen-i köffâr katunu
Hergiz kakıyup ilmedi dostı şikâyeti

- 32 / mîşk ü 'anberi: mîski 'anberi BUL, FB, HM
/ şekkeri: şakkeri FB, PP, şekeri HM
- 34 / nâ-gâh: nâ-mekân PP
- 35 / Lârisa: LH'den Gökde ay iki pâre oldu âşikâr
/ barmagi ile: barmagıla BUL, FB, HM, PP / kez: kezî PP
- 36 / Lârisa MKI, BUL, FB ve HM'den: Öñ ü kafâsına vü uşağa #B'de makı vü yakına, PP'den: Öñ ü kafâsına vü yakına uşağa
/ içinde: iderdi PP / münîr ü basîrûn: münîrûn basîrûn HM, münîr basîrûn PP
- 37 / düşî: düşin BUL
- 38 / anuñ ileydi: anuñlaydı BUL, FB, HM, anuñleidi PP
- 38 / içinde: içre PP
- 39 / Levlâk: Levlâke BUL
- 40 / fakr: fakır PP / şâzînga: şâzîle MKI / şîrîn: BUL'da yok
- 40 / düşmen: düşmân PP

- 41 Ol dostı her ki sevdise ol dosta oldu dost
Hak düşmenidir iden anufla 'adâveti
- 42 İkrâr idenler aña Behtîş ehlidür kâim
İnkâr idenler oldu elar dâzah âleti
- 43 Barmâklarından âb-i hayât akdugı anufl
Çok kıldugundan idi turup öñle tâ'ali
- 44 Oldı her ağıyş vü mesâkin aña mutî'
Gösterdi hem mülûk ü selâim itâ'atı
- 45 Yogıdı Hâk'dan artugı meyl ü muhabbesi
Varıdı anufl iki cihândan ferâğatı
- 46 Aşhâb ü Ehl-i Beyt'i hem ahlâk ü âlî'în
Aña uyup Hâk'a kılurıdî 'ihâdeti
- 47 Tahlûş-ş-Şecer'de hem 'Aşere-yi Mübeşşere
Bey'at kılup kâim aña virdi irâdeti
- 48 Sa'd ü 'Asik Sa'id ü Bin 'Avf vü Zübeyr
Osman Ebu 'Ubeyde 'Alî Talha Hazretî

- 41 / Ol: HM'de yok / ol dostı: PP'de yok / dost: mesi PB
/ Hak: Kî Hak UM
- 42 / idenler: iden PP
/ aña: aña MC, olur MKL, PB
43 / Çokı Hakk'a PP, olup: HM'de yok
- 44 / mesâkin: mîskîn PP
/ mülûk: mülk PB
45 / artugı: ayrugı HM
/ anufl: PB'de yok / cihândan: cihânda BUL
- 46 / 'Hak'a kılurıdî: Hakk'a kılurıdî: BUL, PP, Hakk'a kılup PB, kılurıdî Hakk'a HM
- 47 / hem: ki MC
- 48 Beyik34C'de yoktur
/ 'asik: PP'de yok / bin 'Avf: bin-i 'Avf BUL
/ Ebu 'Ubeyde 'Alî Talha: 'Avf Talha Ebu 'Ubeyde BUL, Ebu 'Ubeyde Talha 'Alî HM

- 49 Sıddık'la 'Ömer' dâbi 'Osmân'la 'Ali
Gösterdiler yolunda annu istikâmeti
- 50 Sıddık'annu yolunda fidâ kıldı mülk ü mül
Çün sücdüdi sâkılâ buldu sadûketi
- 51 Annu şerî'atın 'Ömer sardı 'adile
Öldürdi oğlan atası idi siyâseti
- 52 'Osmân annu yolunu hayâyıla vârdı hem
Kür'ân'ı cem' idüben iderdı tiffâyeti
- 53 Annu yolunda saldı 'Ali Zü'lâkâr'ı hoş
Küffârı hoş kırıp ider idi gazâveti
- 54 Annu safâ vü 'ıfşâyıçün idi ol kamu
Hamza vü Halid'ül gazavât ü şehâdeti
- 55 Andan sirâyet eyledi Ashâb-ı Suffa'ya
Kim kıldılar salâyala sabr ü riyâzeti
- 56 Dört yüz yıldan ileri Selâm-ı Fârisi
Anı sevüben istedi hoşdur hikâyeti

- 49 / annu: 'Ali hem PP
/ yoldu/da annu: annu yolunda hem(hem HM'de yok) MC, HM
- 50 / mülk ü mül: mülk ü mül HM, mül ü mülk PP
/ buldu: PP'de yok
- 51 / şerî'atın: şerî'atın BUL, HM, PP
/ siyâseti/siyâseti BUL
- 52 / yobun: yolun MKI, BUL, HM, yoluna PP
/ idüben iderdı: idüp iderdı MKI, idüp kıldırı BUL, FB, HM, idüben kıldırı PP
- 53 / saldı 'Ali: 'Ali saldı MC, PP / Zü'lâkâr'ı hoş: Zü'lâkâr MC, PP
/ hoş: MKI, BUL, FB, HM ve PP'de yok / ider idi iderdı BUL, FB, HM, PP / gazâveti: gazv u gâret MKI, BUL, FB, gazv u gazâveti HM, gazv vü gazâveti PP
- 54 / içün idi: içündü PP
/ gazavât: gazâvet BUL, FB, PP
- 56 Beyât MC'de yoktur.
/ yıldan-yıldan PP / ileri: ileri HM / Fârisi: Fârisi PP, HM
/ istedi: idi PP

- 57 Her birin aîncak Radıyallahü 'Anhu di
Kim kaldı mâl ü nefsi ile hunlar şecâ'atı
- 58 Ol yüzü Vo'd-Duhâ saçı ve'l-Leyli Mustafâ
Çün andug adını salavât it aña katı
- 59 Tut sünnetini çok salavât vür aña bugün
Tâ kim saña bânâ ile yârın şefâ'atı
- 60 Bayık Çalap vürür salavâtı müdâm aña
Sen arlanur nûsın cimege çok salâvan
- 61 Her dîrriü tâ'at ul-salavât iledür kabûl
Her bir du'ânuñ anuñ iledür icâbeti
- 62 Anuñ bakında Hak dâdi (Halkun 'azâm) kim
Dâyım şehâ vü halkda lutf idi 'âdeti
- 63 Geldi (Le 'amrük) âyeti mahsûs o hâs içün
Zirâ ki 'âm idi keremü vü sahâveti
- 64 Zî Mîm ü Hı vü Dâli gösterdi der-cihân
Envê'-ı um'cizânla bâ-had kerâmeti

- 57 / hîcuz hîcûsü FB / dî: dîdi FB
// mâl ü nefsi ile: nefsi ile mâlü PP
- 58 // Çün: ÇÜ BUL, HM / andug: andu: BUL, FB, HM, PP / in: ile BUL, vür:
FB / aña: PP'de yok
- 59 / sünnetini: sünnetin ü BUL, sünnetin FB, HM / salavât: PP'de yok / vür: ü
MKI, BUL, FB, HM / bugün: FB'de yok
// bânâ: ider: dahi: kula: MKI, BUL, FB, PP / 2.misra HM'de: Tâ kim, saña
dahi: yârın kula şefâ'atı
- 60 / salavâtı müdâm: salavât u selâm BUL, FB, HM, PP
// 2.misra: MKI, BUL, FB, HM ve PP'de: Dahi ferîsteleri: (FB'de
ferîstehleri, PP'de ferîsteler) vürür (FB'de vürürken) gör riyâseti
- 61 / Her: Herü PP / iledür: ile FB
// Her: PP'de yok / anuñ iledür: umûludur FB, HM
- 62 / bakında: bakında BUL, FB, PP / dîdi: dîr, PP / kim: PP'de yok
// hâlkda lutf idi: hâfîda hâlk idi: MKI, BUL, FB, HM, PP
- 63 // keremü: kerem PP
- 64 / Zî: Ez MKI / vü: kula PP / der-cihân: der-cihân FB / 2.misra MC'de: Zî Hı
vü Mîm ü Dâli Elif'si gösterdi der-cihân // bâ-had: bâ-had ü PP

- 65 Mîmeyni müşşid olmaş anuñ Ha'ya hilmoñle
Okur halâyık İlak'a Dâl'a delâleti
- 66 Andan umar şetâ'atı kamu nebî velî
Koparıcak o dâyim ü kâyim kıyâmeti
- 67 Bindi Burâk'a kıldı 'urûc agdı Refîa'Pe
Ol gice Kâbe Kâşeyn oldı makâmneti
- 68 Mûsâ'ya (Len terâni) kûûb oldı Tûr'da
Ol 'arşda buldı kıldı mûnâcât inâbeti
- 69 Gördi Tokuz'gök ü Sekiz Uçmak Yidi Tarnu
Bîr damda giçdi ol karnu bî-had mesâfeli
- 70 gerçi ki her nefes anı Mi'râc idi velî
Bilindi müşşelin üzerine ziyâdeli
- 71 Çokdur anuñ latîf hoş ahlâkı hasleti
Yokdur anuñ merâtibinüñ hiç nihâyeti
- 72 Kılurdu günde yüz derecâta tetrakki ol
Kalmazdı hiç merâtibe kalup ikâmneti
- 73 Hadd ü nihâyeti mi olur medhi şerhinüñ
Şunuñ ki 'Arş ü Kîrse'den öñdür bîdâyeli

- 65 / Mîmeyni: Mîmâlin BÜ1, Sîmeyni FB, Mîmeyni HM / olmaş: olın şetâ FB
/ halâyık: halâyık BÜ1
- 66 / nebî velî: nebî yî velî BÜ1; FB, HM
/ 2. mısra PP'de: Okur Hakk'la kâyim ü dâyim kıyâmeti
- 67 / agdı: 'arş PP
/ Kâşeyn kelimesinin 2. hecesi 'arş'le yazılmaktadır
- 68 / mûnâcât: mûnâcât MC, HM, mûnâcât FB, mîdây PP / inâbeti: kalbe-
nî MC
- 69 / gök: gök FB, HM, PP
/ karnu: FB'de yok / bî-had: PP'de yok
- 70 / ki: PP'de yok
- 71 / ahlâk ve ahlâkı BÜ1, HM
- 72 / Kalmazdı: Kalmazdı MC / kalup: kalup PP
- 73 / medhi şerhinüñ: kî şerhi medhinüñ PP

- 74 Teyrât-ı İncîl iğre öğülmüşdür ol Habîb
Hem Yidi Mûşaf'uh'ı anı öger her âyeti
- 75 Annâ muhabbeti odı düşeli cânuma
Yakur içümü derdile hasret harâreti
- 76 Âb idüp ağıladukça gözüm yaşı kan olur
Bu derdlü gönlümün hiç öbulmaz derâheti
- 77 Yüz biñde bir sıfâtını Ümmi Kemâl anıñ
Niceñi vakf ide biñ kim ola gâyeti
- 78 Bâl ü yekerden emleh ü şîrin gelür bize
Anıñ bu medhî vü salavân halâyeti

24

Me' 'û lü / me fâ 'î lü / me fâ 'î lü / fe 'û lü

- 1 Ol mîrîşid-i kâmil ki'ülü şeyh ü vâlidür
Günay gibi nûr tolu 'âlemde celidür
- 2 Ol şehri-i şerî'ude şehen-şâh-ı tasavvuf
Ol bahri-i hakikâtda yüzeñ lem-yezeliñü
- 3 Ol asl ü necâh birle ulu 'âleme tolu
Hem himmeti a'la vü kerâmâtı 'alidür

- 74 / Teyrât: Teyrât BUL, FB, HM / öğülmüşdür: ağılmışdır MKI / ol Habîb:
MC'de bu ibareni karşıları okunmıyor.
/ anı: BUL'de yok
- 75 / odı: âteşi PP
// derdile hasret: hasret / (FB'de hasret) dardı MKI, BUL, FB, HM, derdi
Bâkna PP
- 77 / sıfâtını: sıfâtı HM, sıfâtı HM, sıfâtı PP / Ümmî Kemâl: Kemâl Ümmî FB
/ Niceñ: Nice FB

24

MKI(82.b), AÖI(77.a), BUL(117.b), FB(319)

- 1 // gibi: bigi BUL
- 3 / birle: ulurdu birle MKI

- 4 Der-ınamleket-i keşf ü kerâmât-ı vilâyet
Ber-mesned-i irşâdî Süleymân meselîdür
- 5 Ol 'ışk'ı saâ'ı ravzasınıñ bülhâlıdır hem
Ol lutf u vefâ güleşininñ tâze gülîdür
- 6 Keşfî vü 'atâyiçdür anuñ mansıbı Hak'dun
Saonad ki hemân kesbi vü 'ilmi 'ameçîdür
- 7 Ma'nide makâmına makâl iremez anuñ
Sûrette velâkin o velî Erdehilî'dür
- 8 Sûfilerüñ ol menba'îdur meşrebi andan
İfer mürşid anuñ anuñ cüz'ü ol erkân gülîdür
- 9 İ görmeyen ol Şibli vü Tayfûr u Cüneyd'i
Gel hâca yüzün gör ki olarñu bedelîdür
- 10 Anuñ yüzü ten yüzü degül cân gözî görür
Anuñ sözi kal dilî degül hâl dilîdür
- 11 Anuñ işi zâhırda degül bâtinîdur
Anuñ yolu 'ânı yuh degül hâs yolîdur
- 12 Anuñ evi halk evi degül Hak kapusıdur
Anuñ ilî süflide degül 'ulyîlîdür

- 4 Beyit AÖI'de; Vâr mülker ü 'ızz u kerâmât-ı vilâyet
Ber-mesned-i irşâdî Süleymân meselîdür
- 5 Beyit AÖI'de yoktur.
/ Keşfî: Keşfî AÖI
- 7 / 'Erdehilî'dür: Erdehilî'dür BUI, FB
- 8 / Zınusra AÖI'de; Her mürşid cüz'îdür ol kân köñlîdür
BUI'de; Her mürşid anuñ hem cüz'ü vü kân köñlîdür
FB'de; Her mürşid ü cüz'ü kân köñlîdür
- 9 / nî: BUI'de yok, o FB
görür; göre MKI
- 10 / kâl dilî; hem kâl AÖI
- 11 / bâtinîdur; bâtinîdur AÖI
/ 'ânı herânîm: AÖI
- 12 Beyit AÖI ve BUI'de yoktur.
/ ilî elî: BUI, FB ilîlîdür; elîdür BUI, FB

- 13 Anuñ yüzünü görmeye cupasına irtmek
Her lâ'ifeññ Hak'dan ümîz ü emelidür
- 14 Anuñ kamu buyruğına hiç cün ü çerâ yok
Her işidenñ didüğü lebbeyk belidür
- 15 Zi-bahtulî sultan ki kamu mîr ü selâfın
Tâpüşma müştak u kâpusında kulidür
- 16 İrre ebedî devlet ol yâr sevenler
Zîrâ ki anuñ bahtı Hüdâ'dan ezeldür
- 17 Yüz bîne yakın var eli altında halîfe
Kim cümle tutup virdüğü ol Hâce elidür
- 18 Her tâlîb ü müşikların cezbe kulubân
İden ile yıldırım anuñ işle yolıdur
- 19 Hürûda dîn ü gün toyunur cümle halâyık
Dâyım hunedânı hiç işüz olmaz ilidür
- 20 Cüm'ıyyetine hâzır olur gâyb crenter
Her gâh şu tagda ki Sevelân Çebeli'dür
- 21 Üçler Yidiler Kırklar u Üçyüzler ulusu
Ol şeyh-i cihân kulb-ı zamân Hâce 'Alî'dür
- 22 Ol bay u emîrñ bu Kemâl Ümmî fakrññ
Yolında dalu ruhfesi yok cân u dilidür

13 / görmeye: görmek ü MK1, görmek AÖ1

14 // işidenñ: işle anuñ AÖ1

15 / bahtulu: bahtlı FB

16 / İrre ebedî: herforidi AÖ1 / sevenler: sevenler AÖ1

17 // Z.musra AÖ1'de: Kim cümle icâzetli keşmâşu velidür

18 // yolıdur: velidür AÖ1

19 // işüz: işüz FB / olmaz: kalmaz AÖ1 / ilidür: alidür BU1, FB

20 / oluñ olup FB / gâyb: gayb BU1

21 // Z.musra AÖ1'de: Ol zurb-ı cihân şeyh-i zamân Hâce 'Alî'dür

22 / Ol bay u emîrñ: Ol şâh-ı latîfñ AÖ1 / fakrññ: za'îfññ AÖ1

- 23 Ol Behr-ı Muhîr içre değîl katrebe kadri
Kim her hulefâ mevcî vü umagı gûlidür
- 24 Hşkıla okuñ medhîia o Şeyh-i 'Acemî'nûñ
Dimeñ ki bu bir Türki vü Rûmî gazelidür
- 25 Bar hşk vü dem u zevk u kamu şevk ü saâkınıñ
Ol girçek erî cân u gönülden sevelidür

25

(me fâ 'î lîñ / me fâ 'î lîñ / me fâ 'î lîñ / me fâ 'î lîñ)

- 1 Kani ol mürşid-i kâmil ki bu dünyâ sarâyında
Gözetdi âbîret yolıñ kamu tedbîr ü râyında
- 2 Hak'ıñ buyrukların tıñdı dahî nehyini terk iddi
Resûluna uyup gitti hemîşe kiş ü yayında
- 3 Meşâyih d'nyede çokdur mülkemül mürşid ayıktur
Aña beñzer kişi yokdur kamu dervîş ü hayında
- 4 Kani devr-i zaimân içre etebbâ-yı cihân içre
Devâ-yı cîsm ü cân içre kim aşılar ancılayında
- 5 Egerçi rûñ çok idi güzî vü gönî tek idi
Veli hiç meyli yogıñ cihânıñ hûy ü hâyında

- 23 Beyit AÖ1'de yoktur.
// mevcî vü: her mevcî FH
- 24 Beyit AÖ1'de yoktur.
/ medhîia: medhîia BU1 / Şeyh-i 'Acemî'nûñ: Şeyh 'Acemî'nûñ BU1
// Türki: Türkî BU1 / gazelidür: 'Arabî'dür BU1
- 25 Beyit AÖ1'de yoktur.
/ şevk: hşk FB

25

MK1(38.b), BU1(62.a), FB(147), HM(53.a), İÜ1(66)

- 1 // râyında: âyinde FH
- 2 / Hak'ıñ: Hakk'ıñ BU1 / buyrukların: buyruğın MK1
- 3 Beyit İÜ1'de yoktur.
- 5 / yok: yok MK1
// meyli: mîli FH, mâli HM

- 6 Şu takvâsına ne dîrsiz ki şöyle kıldı ol perhîz
Yog-ıdı şühhelü bergiz o cümle ton u tayında
- 7 Müldâm ol kîmmeti a'îâ görüröl sîmneti evlâ
Yog-ıdı bid'atı asla ser ü ren dest ü pâyünde
- 8 Ne kim Hâk Ta'îrî buyurdu tutup terk işi bu yurd
Mudâm ol misk bu yurdu varanı tavhe suyunda
- 9 Ayâ kardaşlar u işler anuñ işini kim işler
Kim aña nice sarf işler geñezindi kölayında
- 10 Tapusunda nice begler olurdi bende vü çâker
Ne Kısır gördi ne Kayser o resme şeh Medâyında
- 11 Aña şol işki gâlibler yüneldip kalb kâstlar
Varuröl issi talibler sovuq kış kar u kayında
- 12 Yine çarh oklarını atdı ki zabını cânlara hatdı
Kaçun kurbâhına katdı tulâduñıki yayında
- 13 Halâyık nâibin yasın okurlar hatme vü Yâsın
Ki kimse çekinedi yâsın anuñ her resm u üyünde
- 14 Fırak odına sâfilër tatuşup kalbi sâfilër
Yâñer tahdine vâfîler dükeli il ü boyunda

- 6 / takvâsına: takvâsında MK1 / dîrsiz: dîrsin FB
7 / evlâ: a'îâ FB
8 / misk-bû: mûşk-âî FB, HM, İÜ1 / varanı: revânı MK1
9 / Ayâ kardaşlar u işler: Ayâ i kavim ü kardaşlar FB
/ sarf: sarf BÜ1 / geñezindi: geñez idi MK1, İÜ, HM, İÜ1
10 / Tapusunda: Kapesında İÜ1 / olurdi bende vü çâker: olupdur çâker ü bende
MK1 / vü çâker: çâkeiler FB
/ görüröl: HM'de yok / şeh: şâh FB, İÜ1
11 / kâstlar: gâlibler FB
/ kış karı: kayınlar: kış u karında İÜ1
12 / kurbâhına: kurbâhına İÜ1
13 / yâsın: âsın İÜ1 / üyünde: vâyında İÜ1
14 / dükeli: degil İÜ1

- 15 Kanu sultân u her-nâyib mürîd ü fâşık u tâ'ih
Ki kıldı hâzır'u gâyib namâzu şehr ü kâyında
- 16 Bîze ol merd-i Hakkânî firâkı aqladur kanı
Aña kim acımaz kanı cihan şâh'u gedâyında
- 17 Eimn er kalb-i kerd olmaz muhib bî-derd ü serd olmaz
Ki sîdk u fâşık u derd olmaz sovk sâlsâ hâyında
- 18 Şu her merdân-ı yegâne ki yüz sâürdi ol Hân'a
Ne kim gördiler anda ne bahâne hîb rûyında
- 19 Her ac öksüzler ü tellâr garîb ü hoca vü kullar
Dün ü gün bay u yoksullar toyunur dahu toyunda
- 20 Kanı ol Mustafa âli Emir'ün yaşıga alı
Ki hergiz fitne vü âli yogrdı hulk u hâyında
- 21 Dil anuñ medhise toymaz göñüller derdine döymez
Veli münkir anı toymuz azuben şâz u nâyında
- 22 Hayâli gözden uş gitmez göñül mührini terk itmez
Sever cân anı unırmaz dil alkış u çâyında
- 23 Katma her ki gelürdi ne niyyet tutsa bilürdi
Kerâmet birle koldur işâret goñt u gûyunda
- 24 Şol üçler yödiler kırklar hem üç yâzlar ü hem gayölar
Öfince kutbıdı server ö gözler alayında

15 / tâ'ib: nâ'ib HM

16 / şehr: ında FB

16 / acımaz: içemez HM; içmedi FÜ / kanı: cânı FB

17 Beyû FÜ'de yoktur.

17 / muhib bî-derd ü serd: muhib-i derd-i ser BU; HM

18 / Şu her: Xanı FÜ / Hân'ın cânı HM

19 // toyunur dahu: toyunurdu çâ FÜ

20 / Emir'ün: Mir'ân UY

22 / gözden uş: uş gözden FB

22 / alkış: ın alkışın FÜ

24 / Umırsı FB'de: Şol cân üçler yödiler hem üç yâzlar her gayölar

- 25 Kerâmetler vilâyetler 'ibadetler riyâzetler
Sehâvetler ziyâfetler çoğ itdi vakt-i câyında
- 26 Şu sözi sadıkla diñle bil anı derdile iñle
Yidi yaşında üç çille çıkardı cüst-i câyında
- 27 O âlemde ale't-ta'yin bahası Huca Sadre'ddîn
Kılurdi meñh idüp tahsin k'iyig er kopdı soyında
- 28 Bu devrân içre ol Hân'ıñ harfî yokdur inanuf
Meger Şeyh Şâh ola anuñ nazûñi kendü tayında
- 29 Sözce geldükçe ol dil-bâr kesâd olurdı hâr şeker
Hoten miskinden olja ter tütirdi bû-yı miyında
- 30 Kaçan defu oldu ol genç bil it hicretde sağınç
Sekiz yüz otuz ikinci Cümâzi'l-evvel ayında
- 31 Dimeñ ma'niñde ol öldi egerçi sûretü soldı
Veli aslına vâsl oldu mübârek pür hazâyinde
- 32 Kemal Ümmü yatar her dem gam u derd odına çok dem
Tayup çağlar nemile dem gözi vü yûzi câyında

25 / câyında: cüyünde BC

26 / Şu sözi: Sözi şu MK1 / iñle: diñle FB; aña HM, İC1

27 / O. OI BL1

// yig: biñ İÜ1, bek FB, yok HM, pek İÜ1

28 / harfî: ki misli BL1 / yokdur inanuf: yokdurur anuñ İÜ1

/ Meger Şeyh Şâh ola: Şâh ola şeyh meger FB / tayında: tüzinde İÜ1

29 / Sözce geldükçe: Söz añlıkça FB

// miskinden: mûskinden MK1, HM / tütirdi: tütü HM / miyında: beyında MK1 / 21.nısıñ İÜ1'den: Hoten mûskinde ola ter tütüldi bû-yı sayında

30 / sağınç: genç? İÜ1

// Sekiz yüz otuz ikinci: Sekiz yüz otuz üçüncü MK1 (MK1'de ayrıca sayılı kenarında mu'ahhar bir yazıyla 833-76-763 kaydı var ki Huca 'Alî'nin yaşıyla ilgili bir hesap yapıldığı anlaşılıyor) / cemâzi'l-evvel: cemâzevvel FB

31 / Dimeñ: Veli HM

32 / gam u: karu FB / çok: çün MK1, BC1; HM

- 33: Egerçi özi lâşîdür velî dahi dili haydûr
 Anûn merşîyyesîn eydür ber âlî u zâr vâyunda
 34: İcîl (estagfiru'llah) di inîldâm (el-hamdu li'llah) di
 Hemân (el-hükû li'llah) di ne lûkdür olsa küyinde

26

Me fâ'î lûn / me fâ'î lûn / fe'û lûn

- 1 Yine gönlüm faceb derde sataşdı
 Ki 'akham bîlüm ussum kîllî şaşdı
 2 Huzûrüm gildi tedbîrüm tağlıdı
 Başuma çevreden kaygılar üşdi
 3 Fîrâkî hasret nâma dîm ü gün
 Vücûdum mûm bigi yanıp tutuşdı
 4 Tohnağı tâ'îlîm hahtam güneşi
 Pelek benden yüzün çevürdi paşdı
 5 Sorana derdümü şerh idemezem
 Fîgân u zârdan dîlüm telaşdı
 6 Yûnâklarum sarı tutaklarum huşk
 Kaşaklarum tor ü kandan kawaşdı
 7 Harâretten bu içümdeki başlar
 Uş işler gözlerümden taşra taşdı

33: / özi lâşîdür: ezile şey'dür BUL, özi lâ-şeydür FB, ezile şeydür İÜİ

34: / Anûn merşîyyes: I (estagfiru'llah) didi inîldâm (el-hamdu li'llah) di

26

MKI(39.h), MCON1(126.a), HÜİ(63.h), FB(150), HM(54.a), AE1(98),
 AE2(58.b), İÜİ(68)

3: / bigi/göl MKI, FB, HM, AE1, AE2, İÜİ

4: / paşdı: üşdi MCON1

5: / zârdan: zârdan MCON1, zâr: dîlüm BUL, FB, HM, zârüm İÜİ

6: / Kaşaklarum: Kulaklarum FB, Kavaclarum HM, kuzaklarum AE1, ka-
 paklarum İÜİ

7: / başlar: yüşlüg MCON1, AE2

- 8 Ciger hicrân u gamdan cûşa geldi
Fahamîtl bendin efgân sili deydi
- 9 Meger sâbirlik ol Hak vire yohsa
Uş âh u nevha mevci başdan aşdı
- 10 Ne bilür bâm olan şol hasra hâlin
Ki hîrkat hîrkatından bağrı bişdi
- 11 N'ideyin bilmezem kande gideyin
Bu gurbetde yolun ne sarpa düşdi
- 12 Yarağum yok yayak kaldım yahiñuz
Kulevez göçdi irden atın aşdı
- 13 Şehîd oldı o gâzî Hak yolunda
Ki Şeytân'ıla yitmiş yıl savaştı
- 14 Kemâl Ümmî garîb öz başın ağlar
Ne kayd ol cûna kim dostu ulaştı
- 15 Hayâli gözden ayrılmaz egerçi
Cemâti perdeye tolaadı yaşdı

- 8 / hicrân u gamdan: hicrân gamından AE1, AE2
// deadi: aşdı BU1, tağı: FB; deşdi HM, AR2
- 9 / Lîmusra FÜ'le: Meger sâbirlik ol virdi yoksa
/2. mısra AE1'de: Uş fığân u nevhamuz başdan aşdı
- 10 / bâm: sag AE1, AE2 / şol şü FM
// hîrkatından: hasretinden BU1, hîrkatında: AE1 / bişdi: düşdi FB
- 11 / N'ideyin: Nîdeyim MK1, İÜ1 / gideyin: gideyim MK1
// gurbetde: gurbete AR2 / ne: bir Ab1
- 15 / ayrılmaz: tolaaz BU1
Lîmusra: MCON1'de: Hayâli00Gözden ayrılmaz egerçi, LÜ'de: Egerçi gözden ayrılmaz hayâli
// tolaadı: tolaadı MCON1, AE1, AE2 / yaşdı: göçdi FER HM, AE1, AE2, aşdı İÜ1

27

Me fâ 'î lûn / me fâ 'î lûn / me fâ 'î lûn / me fâ 'î lûn

- 1 Görüñ bu çarlı-ı gaddârı ki 'âlemde neler kıldı
Yine bu gerâz-ı gardûn niçe müşkil batar kıldı
- 2 Zihî gurbet zihî hieret zihî türkat zihî hurkat
Bü şh ü dardûr bu hasret bize yavşak eser kıldı
- 3 Kanı ol 'aşk erî heybât kanı ol merd-i pür-iş'at
Hayıf kim hâdimü'l-lezzet bize her ne'î zar kıldı
- 4 Kanı ol 'ârifîñ şevki tağıldı meclis ü bevka
O edmle lezzet ü zevke ednî zîr ü zober kıldı
- 5 Kanı ol 'âlim ü 'âmil delîl ü mürşid-i kâmil
Cihân mülkinde ol 'âkil ne boş fetâ ü zafer kıldı
- 6 Kanı ol şeyhümüz Hâmid sa'id ü mütteki zâhid
Fezâ 'âlemde ol 'âbid bekâ mülke güzâr kıldı
- 7 'Übeydu'llah idi ismü bnî 'âdet ü resmî
Ki hergiz düzmedi cismi ö cânı mî'mar kıldı
- 8 Bu vîrândan çün ol şalbaz bekâya eyledi pervâz
Sulûs ü savmı ol dem-sâz âzine bâl ü per kıldı

27

MK1(37.b), AÖ1(65.b), MCON1(150.b), BU1(60.b), FB(143), HM(52.a),
AE1(100), AE2(62.s), İÜ1(62)

- 1 // batar: nazar İÜ1
- 2 / hurkatı: hasret MK1, BU1, FB, HM / 1. mî'mar İÜ1'den Zihî gurbet zihî
hasret zihî hieret zihî türkat // bize: yine İÜ1
- 3 / kimde ol BU1, kanı ol FB, ol HM, ki İÜ1 / lezzet: lezzât BU1, FB, HM,
AE1, İÜ1
- 4 / 'ârifîñ: şevkî HM
- 5 / delîl ü: kanı ol MK1, FB
// mülkinde: mülkine AE1, AE2
- 6 // 'âlemde: mülkünden AÖ1, 'âlemde İÜ1 / güzâr: sefer İÜ1
- 7 // 'Übeydu'llah idi: idi ki 'Abdullah rûi AE1 / adı: ismî AE2
- 8 / çün: BU1'de yok / vîrândan çün ol: vîrândan çün AE2
/ dem-sâz : dem: aen İÜ1

- 9 Vefâtın iriken bildi Hak'ıñ hükmine râim oldı
Kişi gelür dıdı geldi vilâyetden haber kıldı
- 10 Yır u gükler karnı 'âlem anuğışın outdılar mâtem
Melâyik cinn ü hem âdem fığân u nevhalar kıldı
- 11 Bu karnı sâfi miskinler kılur nâle vü nefrinler
Fırâkı cümle mî'minler gözün pür-hân u ter kıldı
- 12 Müridler âh idüp aklar muhibler yûreğin sağlar
Anuñ dırdı karnı sağlar kıluben hasta ter kıldı
- 13 Anuñ odı kaçan sâyne gerek kim cân u dil göyne
Kim ol yar meskenin beyne't-türâb ü va'l-hacer kıldı
- 14 Kâm ol sâfi vü sâfi şehid ü câhid ü vâfi
Yürüldi emr-i ma'rûfı şu resme kim 'Ömer kıldı
- 15 O nehyî münkeri mutlâk ne sîrdi şer' ile saddak
'Adûlar buyuma ol Hak sözi fığ u teber kıldı
- 16 Çü cânın fî sebîl-i'lâk komışdı bî-garez bi' Rah
Zühî gâzi kim ol Allah yolında terk-i ser kıldı

- 9 / iriken bildi erken ol bildi AE1, erken bildi İÜ1 / Hak'ın: Hakk'ın BUL / hükmine: emrine MK1, AÖ1, BUL, FB, HM
- 10 / cân ü hem: cinn vü İÜ1 / hem: her BUL, HM
- 11 / kılur nâle vü: kılurda nâle AÖ1, FB
// ter: nem AE1 / yar AE2
- 12 / yûreğin: ciğerin AÖ1, MCON1, AE1, AE2
// kıluben: kılubun MCON1, FB, İÜ1, yûreğin AE1, AE2
- 13 / her: BUL'de yok, kim MCON1 / cân u dil: cân dil AÖ1, cân dili HM göy-
ner: yaza İÜ1
// Kim: KI MK1 2, nusrâ AE1'de tashihli olarak şu şekillerde kayıtlıdır:
Kim ol yar meskeni tîrâb ulur makar kıldı
türâbî kâ'l-hacer kıldı
zâmân idur makar kıldı
yer âltın makar kıldı
- 14 // kim: ki AE2, İÜ1 / 'Ömer: 'ömür HM, AE1, İÜ1
- 15 / münkeri: münkin MCON1 / sîrdi: serdi MCON1
- 16 Beyit MK1, AÖ1, BUL, FB, HM ve İÜ1'de yok
/ komışdı: komışlar AE1, AE2 / bi' Rah: bi'rah AE1

- 17 Şu dostluklar kîm ol üstâd bize kılmaşdurur bünyâd
Ne kaym u kardeş u evlâd ne mâder ne peşer kıldı
- 18 Anuî ol pend ü irşâdî bilîş kıldı kammı yâd
Kî her 'ubbâd' u zühhâdî tapusma nâker kıldı
- 19 Anuî evsâfî eltâtî tırubdur kamu etrâfî
Cihâd ü 'dl ü insâfî cihâna serteşer kıldı
- 20 Meşâyih dünyêde buldur velî şeyhü'ş-şîtyâh olcâr
Ö gösterdügi Hak yoldur kî fark-ı hayr u şer kıldı
- 21 Mübassînter o dil-dân görüben kıldı ikrâr
Meger kîm şekk ü inkârı aña gey bî-basar kıldı
- 22 Şuñ kim Hak fehîm vîrmez bu sîra faklı hiç izmez
İştîmez Hakk'ı vü görmez kîmî kîmî kör ü kor kıldı
- 23 'Yubben Hâlik'a yûzîn Resûl'ün izledî izîn
'Amel bâğında kend'üzîn dirâhtına semer kıldı
- 24 Başında tâc idüp 'atîdî giyüben' hırka'-ı cehdî
Ridâ'-ı hizmet ü zühbî bilinde hem kemer kıldı
- 25 Koyuben bahs-i akvâlî kazandı hayr-i ef'âlî
Mölekter gibi a'mâlî cihânda ol beşer kıldı

- 17: Beyit MK1, AÖ1, BUI, FB, HM ve İÜ1'de yok.
/ üstâd; MCON1'de yok
- 18: / ol pend ü irşâdî; pand ile irşâdî AR1 / kammı; hep FB
/ tapusma; kapısında AE1 / kassına İÜ1 / tapusma; AÖ1 / noker; eser
AÖ1, pisir MCON1, esir BUI, FB, HM, İÜ1, pisir AE1, bi-ser AE2
- 19: Beyit İÜ1'de yoktur
- 20: // O gösterdügi hak : Hak ol gösterdügi HM / hak-yol AE1
- 21: / ikrâr; ikdân AB2
- 22: / fehîm; fâim MCON1, BUI, FB, HM
/ iştîmez; istemez AE2
- 23: // dirâhtına semer; dirâht-ı bâ-ı semer AÖ1, MCON1, AE1, AE2
- 24: Ö zühbî; cehdî MK1 / bilinde; biline AE1
- 25: / meşâyih; AÖ1 / akvâlî; ef'âlî İÜ1

- 26 Çü dört erkân u biş hissi kodı ol hilm ü 'ilm üssü
Dürüşü 'aklına nefsi zebûn ol şîr-i ner kıldı
- 27 Şü sözüñ sırmı aıla amân ahvâlini taıla
Kim ol her akşâmı taıla kamu şâmı selîr kıldı
- 28 Hemîşe güdüzün sâyım olurdu giceler kâyım
Bu resme ta'atı dâyıñ müddân ol girçek er kıldı
- 29 Helâlden kesb idüb yirdi kamu vakfa harâm dirdi
Yimedi aguyı yirdi gidâstın çün şeker kıldı
- 30 Kam ol kâni' ü sâbir 'azîz ü şâkir ü zâkir
Zehî pey' asşılı tâcir ki her yûkın gûber kıldı
- 31 Tevekkül kıldı ol hoş-hû yimedi rizkaçün kaygı
Ta'mâ' hirs okıñs' karşı kanâ'atden siper kıldı
- 32 Harâma bakmadı hârgiz 'azûbın fikr idühân tiz
Helâlden eyledi perhîz hisâbundân hazer kıldı
- 33 Ne mâl ü mülkete kıldı ne zerk u şöbhetâ taldı
Ne begler bahşıñın aldı ne meyl-i sîm ü zer kıldı

- 26 / dörtüderd AÖ1 / beş: niş AÖ1, beş MCON1 / ol: e MCON1 / hilm ü 'ilm: 'ilm ü (öl FB'de yok) hilm: MK1, AÖ1, FB / 'İÜ' de Limesanın ilk yansımdan sonra 27. beyite geçilmiştir.
// ta: ma: 'aklıla AÖ1
- 27 / 'İÜ' de 1. mîrânın "Şü sözüñ sırmı aıla" kısmı yoktur;
/ (Kim) Ki MCON1, AE1, AE2, Geç İÜ1 / oho AÖ2
- 28 // tâ'atı: 'aleti AE1 / müddân ol: müddânı FB, bu resme İÜ1
- 29 // giceler: gîngüdüñ (İÜ1'de saras. n) hûz MK1, İÜ1
- 30 / ol FB'de yok / kâni': sâbir BUL, EM
Limesa İÜ1'de / Kam ol sâbir ü şâkir kam ol kâni' ü zâkir
// gey: hûh MK1, HM'de yok, ol: İÜ1 / tâcir: hem öür EM / yûkıñpula: AÖ1, yalındİÜ1
- 31 / ol MCON1'de yok
- 32 / Harâma: Harâman İÜ1 / 'azûben: AE1'de yok / idühân: idühân ol AE1
- 33 / mülkete: mülküñ BUL, FB, HM, İÜ1 / zerk: zerk MK1, AE1

- 34 Kudr mahlûkı ol 'âşık gözetdi çehre-'i Hâlık
Ne dünyâ sevdi ol sâdik ne 'ukbâya nazar kıldı
- 35 Kani ol vâ'iz ü nâsîh hâmid ü hâci vü sâlih
Anuñ şerhini bu şârih bîlûlî gey muhtasar kıldı
- 36 Kemâl Ümmü okur ağılar anuñ me'ssiyyesin her bîr
Ne kim biz diñök ol dîn-dâr bezârân ol kadar kıldı
- 37 Ne var bulundısa hürşid bi hasadı'llah kim ol mârşid
Muzaffer Hâzretin teudid makâmında kâmer kıldı
- 38 Nebî'nün Hicretinden bîl sekiz yüz on başıncı yıl
Berât dîrinde ol fâzil bu menzilden sefer kıldı
- 39 Hiç üldi sanmaü ol Pîr'i bilûn kim dirdüñ diri
Zehî merhûm yol şîri ki meydânda bîner kıldı

28

Me fâ 'i lîl / fe 'i lû lûn / me fâ 'i lîl / fe 'i lûn

- 1 Görüñ ki Hâlık-ı bî-çün Râzık ü Fellâh
Ne açdı rahmeti kapılarını bî-miftâh
- 2 Açıldı gaybi hazâyin bezendü rûy-zemîn
Saçıldı 'âleme yine yegî şübûh ü mübâh

- 34 / 'âşık: Hâlık MK1, BUI, FB, HM, TÜ / Hâlık: büyük HM
/ 'dün-yâ: dün-yâ MCON1 / 'ukbâya: 'okbâye MCON1, AE2
- 35 Bayit AE2'de yoktur.
/ hâmid ü hâci vü Sâlih: ki hâmid Hâci vü Sâlih BUI
/ gey: ki TÜ
- 36 / me'ssiyyesin: me'cebesin AE1 / her bîr: söyler BUI
- 37 Bayit MK1, AÖ1, BUI, FB, HM ve TÜ'de yoktur.
- 38 // dîrinde: dîrinde AÖ1, BUI, AE2 / sefer: gider MK1
- 39 / Hiç: Plc MK1 / kim (dirdüñ: dirdüñ AÖ1
/ yol şîri: ol şîri TÜ

28

- MK1(30.b), AÖ1(51.a), BUI(51.b), FB(142), HM(44.a), PP(21.b)
- 1 / bî-çün: nîçün AÖ1 / Râzık: Rezzâk FB
/ 2. mısra nüshatındaki hâliyle vuzna cümleliklerdir.
- 2 / gaybi hazâyin: gayhe zemîn BUI, HM
/ Saçıldı 'âleme yine: Yine saçıldı 'âleme HM

3. Seherde kuşlar öter çağırır ki (Fa'tebîrû)
Bâkûñ hu 'ibrete i her basîr il ehl-i salâh
4. Kimisi bagda hoş şevâz ile okur tesbîh
Kimisi yukuru pervâz uruben açdı cenâh
5. Sularda şâz olup oynar dîñ ü gîñ ördek ü kaz
Latîfeyile kılurlar biri birine mizâh
6. Cemende hüchrüd imâm aldı kuş cemâ'atına
Okur mü'ezzini kurnı ('alâ's-salâh u felâh')
7. Yeşerdi yine her eşcâr açıldı hûb ezhâr
Akar zûlûl olup enhâr eser nesim-i sehâh
8. Cihânı tuist-i Cihân itdi yaz yili eseli
Meger ki Cennet içinden gelür bu kurtu riyâh
9. Haber getürdi kulavûz çığdem ü nevrûz
Ki riblesitdi şitü vûuş itdi sayf u necâh
10. Benetçe hoyunn eğer mest olup bu mecliste
Humâr nergis olinde durar mükdâm akdâh
11. Tonandı yazı vü taglar libâsta levn-â-icv
Bezendi bağça vü bağlar kânnı cîakâm-ı merâh

3. / ki: FB'de yok
// her: BUT ve PP'de yok
4. / uruben: süben PP
5. // Latîfeyile: Latîla FB, Latîfile HM
2. rûsnı PP'de: Latîfeyile kılurlar kim biri birile mizâh
6. / oldu kuş cemâ'atına: / oldu kuş hoş cemâ'ata PP
// mü'ezzini-i kurnı: mü'ezzini olup kurnı PP
7. // olup: AÖ'l'de yok / enhâr: ezhâr HM
8. / Cihân: Cihân HM / ereli: erdi PP
/ ki: PP'de yok / içinden: içinde PP / getir: gelüp HM
9. / K: ÇL PP / vü: LT, HM ve PP'de yok / necâh: cenân PP
11. / yazı vü taglar: libâst: yazı libâst (HM ve PP'de: yaz libâst.) taglar
FB, HM, PP
/ bağça: bahçe MKL / vü: HM'de yok / merâ: mirâ PP

- 12 Yitilci hatmî gül öñineç kalkanın yapıpup
Yanma sîsen irişdi vü çelidi seyf ü silâh
- 13 Güñ ağdı tahta sefâtin bigi vü saldı rûkâb
İlem oldı bûlbûl aña karşın taşık n mecdâh
- 14 Nefis bağçeler açar içreñ saçın açar
Her ayva gülü vü gölnâr n zehr-e'î rûfâh
- 15 Ölüler öldi diri vü karañular aydın
Ki her çiçekler açıldı uyandı çün misbâh
- 16 Saçalı İhsr semâvât n tarza âb-ı hayât
İrişdi ölü nebâtât cîsinine ertvâh
- 17 Görepe sîme cihât oldı tîbret ü şyât
Okuyana yazılı her budakda biñ elvâh
- 18 Hazâñ fâsîl cihâna ki virmiş idi talâk
Bahâr vasîl Hak emrile geldi kaldı rûkâh
- 19 Nazar kuluâ yine âsâr-ı zahmetü'İlahe
Ki nice hilkate geldi kamu remîm ü eşbân

- 12 / hatm: gülhatra n gel FB, HM, PP / kalkanın: kalkan PP / yapıpup: yapup AÖL, PP
/ 2. miza PP'de: Yanma sîsen irişben çelidi silâh
- 13 / tahta: tahtına AÖL, MKL / bigi: gibi PH, PP / vü HM ve PP'de yok
mejdâb: mûdâh? PP
- 14 / bağçeler: bağçalar PP / açar: içre MKL
/ gül: gül BUL
- 15 / misbâh: sabâh HM
- 16 / semâvat: sevât HM / tarza: yarızra PP / âb: BUL'da yok
/ nebâtât: nebat AÖL
- 17 / cihât: AÖL'de yok / sîme cihât: sîm ü cihât HM, PP
/ Okuyana yazılı: Okuyana yazılıdır BUL / Okuyana yazılır FB, Okuyana yazılı HM, PP
- 18 / virmiş idi: virmişdi FB, HM
/ vasîl: fasîl BUL, PP / kaldı: AÖL'de yok
- 19 / yine: yine kima BUL
/ kulanu: PP'de yok / remîm: cesim BUL, HM, PP

- 20 Şu zehneri soynı her fesâda yıldıgını
İrşidi germ-i bahâr indî sermeser islâh
- 21 Hemîşe yazın u kışın sanâ Kemâl Ümmî
Rehî'î tevbe gerek kim gide şîâ-i cûnâh
- 22 Bâ fânî sun'â kapılma o hâki Sâni'î sev
Diler isen iki cihânda olasız itlâh
- 23 Oyun ki geçdi fânîr tûr cihâm terk idâ gör
Eger sen itmez isen hod ecel kühr ilhâh
- 24 Metâ'î lûn fâ'î lâ tûn me fâ'î lûn fâ'î lâ
Huk ert fâ'î lû muhtâr fâliku'l isbâh

29

Fâ'î lâ tûn / fâ'î lâ tûn / fâ'î lâ tûn / fâ'î lûn

- 1 Söyle i hâlûl ki bugün tâze güller çağulur
Her bezendi ne ki var sanı vü kızıl ağdur
- 2 Hûriler bigi tonanub çibâ her dürlü çiçek
Her akar sular sanasın sel-sébîl ırmagdur
- 3 Bir nazar kul ol Rahîm'ün rahmeti asârına
Kim bugün bu cûnle 'âlem misli cennet bığdur

- 20 / Şu:Çü MK1/zehneri:zehî AÖ1/soynı:soyugan PP/yıldıgını: yirdilgı
F2
- 21 / yazın: yazı AÖ1, yazı FB / u: HM ve PP'de yok / Kemâl Ümmî: Duchi
Kemâl MK1
- 22 / kapılma:kalma PP
- 23 / Diler isen: Dilersen AÖ1 / olası: ki olası AÖ1, HM, PP
- 24 / fâ'î lâ tûn: fâ'î lû tûn FB / fâ'î lû: fâ'î lât FB

29

MC (25.a), MK1 (52.b), BU1 (54.b), FB (129), HM (46.b), AE2 (20.a)

- 1 / var sanı vü kızıl: sanı: kızıl MK1, BU1, FB, AE2 / kızıl: her kızıl HM /
ne: HM'de yok
- 2 / bigi: gibi MC, MK1, FB, HM, AE2
- 3 / rahmeti: rahmet HM

- 4 Gör ki nîçe kılêr olmış yirleri girü dîr
İylenen bu kamu kudretler o şeh yaşegidur
- 5 Emr ider gün nûrî birle giderür dîr/zulmetin
Viri bir yaz leşkerile kaş çerisin tagdur
- 6 Yine bugün her teferrüfîlere ârâm-gâh
Su kenârî vü ağaç kölgesi bag bucagidur
- 7 Kumrî vü dürrâr u tutî vü hezâr destânlaruñ
Yirleri ahna vü nâr u çeftâlû budagidur
- 8 Bagda her serî ü çuâr nîkza köyüp oynadar
Yillerüñ küvküvi birle sulatm çağ çağidur
- 9 Tañ yili dir hoş nefes birle ki megrur olmañtuz
Çün hakâr üze hazân yilleri gâlib yağdur
- 10 Bag-ı "şekûñ bülbüñinî gâlgâli dîrmez kışm
Her neyye kün bakar ise tîze gül yapragidur
- 11 "Âşık-ı sâdıklar olur ol bagna bülbüñleri
Ayıg u dertsüz kişiler laktakî vü zâgıdır

- 4: Beyit AE2'de yok
/ girü yine MC
// şehşâh MK1,FB
- 5 / ider: ider FB / Lamsra AE2'de söyledir. Emr ider gün nûrî birle giderürben zulmeti
// leşkeriler leşkerini AE2
- 6 / teferrüfîler: teferrüfîlere MC
- 7 Beyit DU1'de yoktur
// almas vü: olmağ: HM
- 8 //küvküvi: gök/gök FB, hem göğ: HM
Lamsra MK1'de: Vüdrülû gökləri birle sulatm çağ çağidur
- 9 / yili dir: yelidir FB, HM / ki: FB ve HM'de yok
- 10 / dîrmez: dîrmez AE2
o bakar ise: bakar iseñ MC
- 11 Beyit MK1'de yoktur.

- 12 Her vârakda bir şehak ma'nîsi var aşılayana
Görmeyen bu 'ibreti a'ınâ vâ tâğı bâğıdır
- 13 Âyet ü ahbâr mizânında her bir sözi tart
Sal çürüklerin yuhâna al şunu kim sagıdur
- 14 Hak yolunda bu Kemal Ümmî gûnâlıkârû yûzı
Kamu girtâ'ışk erinin ayâğı toprağıdur
- 15 Dûnyo kâfir Uçmağı'dur âhîret mü'minlerdâ
Uçmağı 'âşıklârû dâstân yûña uçmağıdur

30

Meî 'û lû / fâ 'î lâ tû / me fâ 'î lû / fâ 'î lûn

- 1 Cân güzîni aç ki îndi yine nev-bahârı gör
Mînet kıl îndi kudret-i perverdigârı gör
- 2 Zî tâî yîli seherde âc tatlu nefes vîşir
Nice mûnevver oldu yine rûzigârı gör
- 3 Ceydi yeşil tannı yine soydu siyâhını
Bâğ-ı Bihîşt'e belîzodî kûllî diyârı gör
- 4 Çün âlîşb îrîştî Hameîl burcına bu gün
Ne resmî geldi revnâka leyl ü neşârı gör

- 12 / sabâk: tabak AE2 / ma'nîsi var: var ma'nîsin HM
// 'ibreti: kudreti MK1 / bâğıdır: başıdır AE2
- 13 / tart: dîrûst HM
- 14 / yûzı: sözün MK1
// girtâ: gircek AE2
- 15 / Dûnyo: Dûnyâ MK1 B111

30

MK1(32.a), AÖ1(58.a), BU1(53.b), FB(117), HM(45.b), PP(23.a)

- 1 / aç ki îndi aç: îndi ki PP / yine: PP'de yok
/ Mînet: Mînetî HM / perverdigârı gün: perverdigâr PP
- 2 / Zî: Zîb(MK1) / nec: FB'de yok
/ Nice: Nîçesi PP / rûzigârı gör: bu rûzigâr PP
- 3 / yine: FB'de yok / soydu: soydu kim PP
/ Bâğ-ı Bihîşt PP / kûllî: diyârı gör: ger bu diyâr-ı bâğı gör PP
- 4 / âlîşb îrîştî: îrîştî BÖ15b HM
/ leyl: bu leyl PP

- 5 Yakmış iken bu dünyeyi şol zeñr-i zemîhanır
Tiryâk irişdi cânına yazuñ tîñân gör
- 6 Yagdurdı yire rahmeti yağmurların Kerîm
Öltyikân ne kıldı dîrî la'le-zûm gör
- 7 Sahra bezendi sebzeyile yaylalar lañlî
Taglar güzî yaşardı ne çağlar bîñarı gör
- 8 Tonandı dürlü dürlü çiçekler bu yir yüzin
Ne hoş bezendi Hazret'e karşı buları gör
- 9 Nevruz açıldı çiğdemile koşa geldiler
Evvel kulaguz oldu yîñe ol du-yân gör
- 10 'Abher kermen şukâyık u hem hatmî u orgınvân
Sûbûl benefşe ille vû neşrin ipârî gör
- 11 Reyhân salar haşını bu meclîşde mest olup
Nergis kadeh dutup yazar oldu humârî gör

- 5 / şol: FB'de yok / dünyeyi: dünyâyı MK1, PP
/ Tiryâk: Tiryâk FB, HM, PP / yazuñ: nâzuñ PP / tîñân: bahâr MK1
- 6 / rahmeti: rahmet AÖ1
/ Lâmisra PP'de: Yagdurdı bize yağmırı rahmeti ol Kerîm
// ner: yîñe PP / la'le-zûm: la'lî-izâr MK1, FB, HM, PP
- 7 / bezendi: yüzünde PP / sebzeyile: sebzile HM / yaylalar: yîller
- 8 / Lâmisra PP'de: Tonatdı dürlü çiçekleri bu yîllerin yüzini
// hoş: PP'de yok
- 9 / Nevruz: Nevruzlar PP / çiğdemile: çiğdemler PP / geldiler: geldi PP
// Evvel: Ol PP / kulaguz: kulavez MK1, AÖ1, FB, HM / du-yân: dîyân FB, du-bân PP
- 10 / 'Abher: 'Anher PP
// ille vû: vû ille PP / ipârî: iyâr AÖ1, apâs FB, HM, PP
- 11 / haşın: haşın BÜİ, FB
Beyit PP'de:

Reyhân salar bu meclîşde yaşını mest olur
Yazar oldu nergis kadehî tutup humârî gör

- 12 Süsen çîl tardı hançerin eydür ki tarı ko
Beñzer ki gül yasavulidür el nigârı gör
- 13 Kainu çiçekler irdi pey-â-pey piyâde hem
Nâ-gâh irişdi 'ızzile gül-şeh-süvân gör
- 14 Kaldurdu gül nîkâhın biñ 'ızz u nâzile
'Arz idî yine bülbüle zî-bâ 'ızzın gör
- 15 Arturdu derdünü yine bî-çâre bülbülüñ
Ne medht okur güle yine bî-karân gör
- 16 Güyende çün cemende hezar dâsitândurur
Ne rakesz girdi seyy ü sanevber çınarı gör
- 17 Bağda bucakda her biri bir dürlü söz ile
Kuşlar Hudâ'ya tesbîh okur müñ-i zârı gör
- 18 Kumru budakda yaprak arasunda her seher
Dost dost diyüp ne nâliş ider âh u zârı gör
- 19 Her biri bir levinde tınandı ağaçlaruñ
Dibinde kölge viridi dañi âb-kenârı gör

- 12 / hançerin: hançeri AÖI, hançeri FB, vñ hançer PP
// gül, güle FB, HM / yasavulidür: yasagıdır BUI, bu savıldır HM, bu-
savırdur PP
- 13 / pey-â-pey piyâde: yine bî-piyâde PP
- 14 / gül: bes MKI / nîkâhın: nîkâhı AÖI, HM
// yine: FB'de yok
- 15 / dâsitânı yine: yine (HM'de yok) derdünü HM, PP / bî: FB'de yok
// güle: BUI'de yok / güle yine : yine gül PP
- 16 / dâsitândurur: destândurur FB, HM, PP
- 17 / bucakda: bu çagda PP / sözile: şîrâle PP
// Hudâ'ya: Hudâ'yı PP
- 18 Beyit PP'de yok
// ne nâliş ider: nâliş ü HM
- 19 / ağaçlaruñ: ağaçlar BUI
// viridi dañi: vü(AÖI'de yok) dañi AÖI, PP / "âb-kenâr": "bâresi, nûshâlar-
da "âh u kenâr" şeklinde kayıtlıdır

- 20 Ayva çiçekleri açuben akça buğçasın
Hublar başına niçe saçarlar nisân gör
- 21 Arâste eldi kudretile irdi her nebât
Şettâid kaysu artırd üzüñ alına nân gör
- 22 Tur tañla talma gâfil oturma bu garilete
‘Azm-i teferrüc iç bag u bustânî vâñ gör
- 23 Bağlamadın bu gözlerüñi gâfil uyhustı
Dir tur bu uyhudan dil ü cânıñ uyarı gör
- 24 Bu nakşa sun’a bákma Kemâl Ümmi taniştir
Nakkâş-ı hâki Sâni’ u bir girdigânı gör
- 25 Şol seyyî’âula susarmış hasta göñlünñi
Gel âb-ı tevbe vü hasenâlarıñı gör

31

Fâ ‘î lâ tûn / fâ ‘î lâ tûn / fâ ‘î lâ tûn / fâ ‘î lâ tûn

- 1 Cân gızın aç gör ki yine ol Kerûn ü kâr-sâz
Niçe kıldı fazl birle kahır lutf u kıy yaz

- 20 // çiçekleri: çiçeklerüñ BU1
- 21 / nebûñ: nebâtât PP
/ kaysu: kayusı BU1 / artırd: vü artırd PP / nân: vü nân HM, PP
- 22 / tañla talma: talma(FB’de zulme) kalama(HM’de kibon) AÖ1, BU1, FB, HM / gâfilce: gâfilile BU1, HM, PP
/ bustânî: bustâna MK1, AÖ1 / vâñ gör: var gör BÜ1, var HM
Zamıra PP’de: ‘Azm-i teferrüc’yle bağla bustânî gör
- 23 // tur/bu: tura MK1
- 24 / nakşa sun’a: nakkâş sun’uñ FB / Kemâl Ümmî: Ümmî Kemâl AÖ1
// girdigân: pîrverdîgâr PP
- 25 / Şol: Şu FB, HM / seyyî’âula: seyyî’ân AÖ1

31

MC(21.a), MK1(31.a), MCON1(114.b), BU1(52.b), FB(125), AE1(46),
AE2(22.a)

- 1 / yine: evvel AE1

- 2 Cümle mahtûkât u her şey' dîn ü gün ol Hâlık'a
Dillü dilince kılucalar şükre ü tesbîh ü niyâz
- 3 Gerin ü râhat geldi oldu mu'tedil âb u havâ
Serd ü rahmet geldi girü kalmadı kuş u ayaz
- 4 Sebze-püş eldi bugün etrâf-ı 'âlem ser-to-ser
Revnâka geldi 'ırâk Rûm u Çîn Şâm u Hicâz
- 5 Yine gâkden yir yüzine saçdı rahmet yağmuru
Her nebâtâtı getürdi ilhkate ul bî-niyâz
- 6 Bu kâmu ölmüş ağucalar nâ-gohân oldu diri
Kûh u sahra vü cihâna indî hâfîden avâz
- 7 Subhî-dem göhül kulagin tat çemendin yeña kim
Bağladı kuşlar diliuden söylenir ol gizlü rîz
- 8 Rize dirler kim ganûmet görûn işbu demleri
Kim niçeler ay u yıllar bu safiyy bulamaz
- 9 'Ömrünüz nevrûz u pigdem bigi küteh dâr veli
Fikrünüz kâdel-i çinâr u serv talundan dirâz
- 10 Hâdîd ü kumr gögerçin olî vü dürrâc-ıla
Tutdılar bu meclis içre her biri bir sâv u sâz

- 2 // her şey': AE2'de yok / ol: ö FB / 1. mısra AE1'de şöyle: Cümle mahtûkât-ı cihân her dem herân ol Hâlık'a
// kılucalar: kılur FB
- 3 // Serd: Sîd BUI / girü vü MC / kuş u ayaz: kuşla ayaz MC, kuşla yaz AF1
- 5 // gâkden: geldi AE1 AE2
- 7 // kim: FB'de yok
// ol: FB'de yok
- 8 // kimki FB / görûn/gördük MCON1
// ay u yıllar: MK1, yine MCON1, AE2, niçe BUI, AE1, nice FB / safiyy: safât BUI
- 9 // bigi: gibi MC, MK1, BUI, FB, AE1
// kâdel: FB'de yok / serv: servi AE1, AF2
- 10 // 2. mısra AE1 ve AE2'de şöyle: Tutdılar meclis içinde her biri bir dürrâc-ıla sâz

- 11 Kimi 'uşşak u nevâda her biri kılır nuhat
Kimi nevrûz u facemde çâpirur kimi hîcâz
- 12 Murgizâr içinde tâvas nâz-ıla cevân urur
Şâzumân olup sularda oynar öntek birle kaz
- 13 Bu kamu kuşlar havûda dem-bê-dem pervâz urur
Her biri saydın kovan sünkür u şâhin şâh-bâz
- 14 Ol Ciani her bağçe içre açdı kudret bağçesin
Bir gelin bigi tonanup geydi gün-â-gün cîlâz
- 15 Nesrin ü reyhân açıldı mîrges ü mî'mân-ıla
Gel teferriû kıl bugün bu mevsimi i pâk bâz
- 16 Sîlûbül ü sîsen benefşe arguvân u lâle hîş
Lîki gûldîr arasında şeh-sîvâr u ser-fîrâz
- 17 Gül güle karşı açıldı hîş bezendi gül-sitân
Bîlbîle karşı kılurlar her biri bîr 'ızz u nâz

- 11 / her biri: seyr idop MCON1, AE1, AE2 / nuhat: nevâhet MK1, MCON1, BU1, AE1, duyâr FB, AE2
- 12 / Murgizâr: Mürrih ü zâr BU1 / içinde: MCON1'de yok, içre BU1 / nâz-ıla: nâle-vî AE1, AE2 / kırıkılır MK1, BU1, ider FB, AE
- 13 / oynar: MCON1'de yok, yoyılır AE1, AE2 / birle: bir FB
- 13 / kamu: AE1'de yok / havûda: bu havâda AE2 / pervâz, âvâz AE1, cevân, AB2
- 13 / şâh-bâz: bâz MK1
- 14 / bağçe içre: bahçe içre MK1, MCON1, BU1, bağçelerde AE1, bahçede AE2 / bağçesin: bahçesin MK1, MCON1, BU1, AE2, bağçesin AE1
- 14 / Bir: Yâr MCON1 / bigi: gebr MC, MK1, BU1, FB, AE1, AB2
- 15 / reyhân: gülâr MCON1, BU1, AE1, AE2 / mî'mân-ıla: reyhân-ıla MK1, MCON1, BU1, FB, AE1, AE2
- 15 / bugün: AE1 ve AE2'de yok / hî yâr AE1, AE2
- 16 / arasında: şeh-sîvâr ü: cûslesinân arasında MK1, MCON1, BU1, FB, AE1, AE2
- 17 / açıldı: açılup MK1, MCON1, BU1, FB; sevinüp AE1, AE2 / hoş: hîit AE1 / gül-sitân: gülisân MCON1, BU1, FB
- 17 / bir: bîr; bir: bir MK1, AE1, AE2, bir: bir FB

- 18 Bûlbûlîñ hâfê vü der u guşul i çoğ olduğu
Şol sebebdendir ki olur güllerinüñ 'ömri' az
- 19 Her bahâr u şâzurîñ soñî hazâr u göndürüñ
Garra olma işbâ pendî tut göññî levhinde yaz
- 20 Nakş u şen'a mâvil olma Sâni' ü nakkâşî sev
Kim bekâ öldür bu fîñî ol hakîkâr bu mecâz
- 21 Gerçi her hostan u bağnî hâgubânî birdürür
İlle bergiz bir değîñî hurmâ vü engür ü piyâz
- 22 Bu bahâr-ı bağ-i 'emrûñ hâsîñ estâmîdur
Tâ'at u zîkâr ü ilâvet taybe vü savm u pamâz
- 23 Zihî kul-kim hâcâsı erinde sîrreñ 'ömriñi
'Akli kayup nefse uyup bir nefes buyrak sîmaz
- 24 İrmedi hastet kışmîñ yazma Ümmîl Keremîl
Ol sebebden bagrı başlu gözi yaşlu beñzi sâz
- 25 Fâ 'î lâ tûn / fâ 'î lâ tûn / fâ 'î lâ tûn / fâ 'î lâ
Fâ 'î-lî Muhtâr kimdür ol Keremîl kâr-sâz

32

Me fâ 'î lûn / fe 'î lâ tûn / me fâ 'î lûn / fe 'î lâ tûn / fa' lûn

- 1 Yine nesîm-i kabâ başladı eser hoş lûş
Haber virür ki irişdi bahâr mevsimî uş

- 18 / nâle; nâler FB, AE1
/ kî kim MCON1, BUI, FB
- 19 / bahâr u; bahârûñ FB
- 20 / nakkâşî sev; nakkâşdur velî AE1
/ ol ü AE
- 21 / değîñî; eğişilür MCON1 engür u piyâz; engür piyâz MCON1
- 22 / emrûñ; piyâz MK1, BUI, FB
- 23 / sîrre; MK1'de yok sîre AE1, AE2

32

MK1(29.a), AÖ1(53.b), BUI(50.a), FB(118), HM(42.b), PP(20.a)

- 1 / virür ki; virür HM

- 2 Nazar kılâtı yine âsâr-ı rahmetü'l-lahı
Ki nice kaldı Hak'ın rahmeti denizleri cûş
- 3 Dirdi her ölü yirler uyandı uyurlar
Tenandı girü yeşerdi vü şoldı her kuru boş
- 4 Gördü bu kudret-i envâr-ı san'atü'l-lahı
Ne kıldı her tarîf dürtü dürtü hil'at-pûş
- 5 Karadan ag u sanı gök yeşil ü kırmızı
Boyadı Sâni' u Nakkaş yazdı dürlü nûkûş
- 6 Bozandı cümle nebâtât hazrete karşı
Senâ vü şükr ü münâcât u zikir ider her kus
- 7 Cihân misl-i cinân oldu sananın kî bugün
Açtı Hazîre-i Kuds'ü kapuların Feytoş
- 8 Hazîr destân u tâîr vü kâim bûdhüdden
Okur sabâk dahî mâzîlerin yirürler gûş
- 9 Kâimîsı dillü dilinde ögerler Allah'ı
Bag u hevâda toyâr u tag u övada vuhûş
- 10 Öğütdi çiğdem ü nevrûz peyki gül şâimü
Hem irdi süsen elinde silâh çün çâvûş

- 2 / kılâtı: kılâf-ı kî FB / rahmetü'l-lahı: rahmetü'l-lahı FB, HM
3 / her: herb PP / uyandı: ü uyandı BŞİ
// boş: boş FB
4 / san'atü'l-lahı: sâihgatu'l-lahı MK1, FB, san'atü'l-lahı HM
/ dürtü dürtü: dürtü MK1 / hil'at-pûş: hil'at-ı pûş FB, HM, PP
6 / nebâtât: nebat AÖİ
// zikir: AÖİ ve PP'de yok
7 / cinân: cinân PP
// kapılarn: kapılarnı o PP
8 / destân: dâstân MK
/ yirürler: yirür BŞİ
9 // vuhûş: boş PP
10 / Öğütdi: Öğütdi AÖİ, DU1, HM, Öğütdi FB, Öğütdi gü-ürdi PP
// süsen elinde: süsân elinde PP

- 11 Kılınken âhula gül-zâr içinde bülbül zâr
Çü gördi gül yüzünü kıldı gulguile harûş
- 12 Şu deñlû modâ ü senâlar kılır ki ussı gider
Düşer dikenler içine yatur biraz bi-hûş
- 13 Bî bezm içinde yine hatnî badyalar kurdı
Humâr nergis elinde kılır kadehleri nûş
- 14 Salâr vâlih ü hayrân olup başın reyhân
Benefşe boyunu eger nâzile zehî ser-hôş
- 15 Bu kamu kuş nice hünende hôş, gûyende
Bu her çiçek ne 'asab müstemi'-i hûb hâmmâş
- 16 Bu düdlü fibretî görübile mi nâ-bî-nâ
Bu 'ilm-i hikmetü kaçan içide her har-gûş
- 17 Kılır mı küllher ü virân hasretin bülbül
Bilür mi gül-sen ü büstân kaymetün baykuş
- 18 Ne var şeker satmazsa sözünde Ümmi Kemâl
Gerek olur dâim her dem yirinde sirke-fitrûş

- 11 / Kılınken: Kılınlar AÖL, PP / âhula: âhî MKİ
12 / senâlar: duâlar AÖL, PP / ussı: ussî İM
13 / yine: PP'de yok / badyalar: bûdâler MKİ, büdlür: FB
// nergis: nergis BUL, İM / kadehleri: kadeşler AÖL, PP
14 / vâlih: vâlih FB, PP
15 / hünende: hânende FB, PP / hoş: hûb MKİ
// küll: kü hûb PP / hâmmâş: hâş FB, PP
16 / düdlü: dül FB / görür: FB'de yok / bile mi: bilür mü PP
// her har-gûş: her ger gûş AÖL, BUL, her gûş FB, ger her gûş İM, ger gûş PP
17 / hasretin: hasretini BUL
// kaymetün: kaymetini BUL
18 / şeker: şûrî İM / satmazsa: satmazsa AÖL, BUL, satmaz İB, satmazışa İM, satırışa PP / Ümmi Kemâl: PP'de yok
// dâim: âhî MKİ

- 19 Kış u cefâda şulardır ki kabra tûş oldu
Yaz u safâda şulardır ki elu lutfına tûş
- 20 İlâhî fazl u kerem ki Habîb hürmetiçün
İnâyetiñle bizi hidâyet cülcine koş
- 21 Me fû 'î lûn tû 'î lû tûn me fû 'î lûn fe 'î lûn
Bahâr şîzi hoş illâ hazân gam' nâ-dîş

33

Mef 'û lû / me fâ 'î lû / me fâ 'î lû / fe 'û lûn

- 1 Küdret nefesinden yine cânâ haber oldu
Andan bu kamu mîlk-i cîlânâ eser oldu
- 2 Başladı eser bâd-ı seher hoşnecfîsile
Eydür ne yatarsın ki bahâr u seher oldu
- 3 Meger ki Hoten'din yââedün esdi seher-bâd
Kim mîşk kolusu yine hoş hoş tûter oldu
- 4 İsrâfil-i ra'd urdi havâda yine Sûr'
Dirildi öli yirler ü bâ-kerr' tî ter oldu
- 5 Gam şâzılığa döndi vî uyurlar uyandı
Her dürlü nebâtât u çiçekler biter oldu

19 / kabre: kabîr PP

/ Yaz u: Yazılıu AÖ1 / şulardır: olardır MK1

21 / fe 'î lû tûn fâ 'î lû tûn FB / fe 'î lûn fe 'î lû tûn BÜ1, fû 'î lûn FB

/ şîzi: yaz PP / hoş: hoş azîmîş PP / gam: gamı MK1, BÜ1, PP

33

MK1(33.a), MCON1(114.b), BÜ1(55.a), FB(131), HM(47.a), AE1(49),
AE2(60.a)

2 / bâd-ı seher: bâd-ı sâbâ MCON1, AE1, AE2

/ kî: AE2'de yok / Zîmmi MCON1'de yoktur, Bunun yerine -3.heytî
Zîmmîsi kayıtlıdır.

3 / kî FB ve HM'de yok,

/ mîşk: mîsk BÜ1 / hoş hoş tûter: mâlem tatar AE1, hoş tûter AE2'de
HM'de yok

4 / yinci: BÜ1 ve HM'de yok

5 / uyurlar: uyur MCON1

/ dürlü: düri MCON1

6. Âlem kara tonu çıkarıp giydi yeşiller
Hâk'dan bu âtâ her tarâfa ser-le-ser oldu
7. Her tâze vü'ler yaprağı beñzetdi 'arûsa
Tañla yüzine jâleler iucü dîzer oldu
8. Bağlı kapuyı açdı cihân halkına Rahmân
Ra'metleriñi sağıdı vü'leri ü' zafer oldu
9. İ' münkir-i Mahşer gözüñü aç a'layarak bak
Gör şeş ciheli kim ne ser-â-ser 'abir oldu
10. Veyl-i ebedî ni kati göñüllere kim ol
Güzi vü' kulagı ezeli kör ü' ker oldu
11. Nevruz irişüp âb-u havâ mu'tedil oldu
Revnağ bahânen rû-yi zemîn tâze tîr oldu
12. Gün irdi Hameî Burcına şeş rûza berâber
Ândan gire gün uzun u' dîn muhtasar oldu
13. Tur tañla çemendün yaña göñül kulagın tut
Kaşları işit kim nice hoş hoş âter oldu
14. Hüdhüd ügeyik kerklik ü' dürrâc u' göğerecin
Sübhân hoş âvâz ile tesbîh ider oldu

6 / kara: karañu HM

7 / ter: AE1'de yok

// Tañla: Sanki AE1

8 / cihâni yine AE1

10 / göñüllere kim ol: göñüllere kim MCON1, BU1, HM, göñüllere kim bak
EB, göñüllereñiz kim AE1, AE2

// ezeli: ebedî MCON1, AE1, AE2

12 / rûzat rûz EB

// uzun u' ilâc: uzun gün EB, HM, uzanup AE1

13 / göñül: göñü MCON1 / tur aç BU1

- 15 Yapan yuvasını kurlaguc irdi hem ebâbil
İlent kışladagı yaylağa geçdi geçer oldı
- 16 Sırlarda yiler şüz otuban ördökile kaz
Hem tâvusı gör bahçede ne cilve-ger oldı
- 17 İrişdi beşir ü kulavuz çiğdem ü nevrüz
Andan girt her bir pey-â-pey-ifer oldı
- 18 Ağrı kızıl şalı yeşil gök ü sarı ton
Giyüp tuhanup her biri özin bezer oldı
- 19 Kargı vü sanavber elemin götürib irdi
Gül-şâhs kamı dürlü çiçekler nöker oldı
- 20 Nesrin ü reyûhın u ipar sünbül ü gül-nâr
Lâle vü şakâyak semen ü lû'lü'fer oldı
- 21 Sağınca vü solınca vü ardınca önince
Kimisi piyâde kimi binüp aşar oldı
- 22 İrdi yasayul hatırlı vü süsen gül öñince
Bütisi kılıp çekdi biri hâ-siper oldı

- 15 / kurlaguc: kurlaguc FB; kurlakuc AE1
/ kışladagı: kışladagı MCON1, AE1 / yaylağa: yaylaya MK1 / geçdi: geçer,
geçdi geçer MK1, MCON1, BU1, geçdi geçer AE2
- 16 / yiler: yüler MK1, BU1, FB, HM / ördökile: kaz ördök ü kaz HM
/ tâvusı: gör; tâvus da geçer AE1
- 17 / kulavuz: kulaguz BU1
/ girt: girt HM / ifer: ider BU1
- 18 / kızıl: kızıl AE1 / şalı: MCON1 ve AE1'de yok / gök: HM'de yok.
/ Giyüp: Giyinüp AE1
- 19 / Kargı: Kargı AE1, Kargı BU1, FB, HM
/ Gül-şâhs: Gül-şâh u AE1 / dürlü: FB'de yok / çiçekler: çiçek AE2
- 20 / ipar: nur AE1 / gül-nâr: reyûhın gül-nâr MK1
/ lû'lü'fer: nîlû'fer AE1
- 21 / önince: vü önince MCON1, BU1, AE2
/ 2. misra yörne: FB ve AE1'de 22. beyit/2. misra kayıtlıdır.
- 22 / Boyut: BU1'de nakkaizen yazılmıştır. 1. misra FB ve AE1'de yoktur.

- 23 Benefîşe gülî gâfilleyüp boynını egmiş
Nergis sevinüp nâzıla gözün süzer oldu
- 24 Göl tahtına ağdı dâkkelî hizmete turtı
Kim' elin öper kim' ayagına düşer oğdı
- 26 Bülbüllerin ul zâatı kulup ağıladugına
Götürdi mikâbın yine güller güler oldu
- 27 Bülbul şu kadar medhi ü du'â kıldı ki gonca
Utandı teheşşüm kulup andan beter oldu
- 28 'Atâr dükân açdı cihân üzic sanasın
Sahra tolu hoş müşk ü 'abir ü bûber oldu
- 29 Qı-Şâh-ı Ganî gör ne 'atâ kıldı ki yine
'Âlem ag n atâsıla pür-sân ü zer oldu
- 30 Kayvâl otalı bagda hozâr destân-ı kumrî
Gör ser ü çînârî ne hoş uyur büket oldu
- 31 Ayvâ gülî alma çiçeği hûb tonanup
Gülle güle bu meclîse saçı saçarı oldu

- 23 / Benefîşe: Bâ benefîşe MK1 / gülî: gül: FB / gâfilleyüp: gâfilleyüp MCON1, BUL, FB, gâfilleyüp HM / egmiş: eğdi FB
- 24 / Kim-kim: kelimeleri MCON1, BUL ve HM'de Kimi-kimi şeklindedir.
- 26 / ağıladugına: ağıladugınca MK1
/ yine: AR1'de yok
- 27 / Bülbul'cu: Bülbüller sel FB / ul zâat: sanâ AE1 / kıldı: kıl: kıldı ki AE1
/ kulup: kıldı AE1 / beter: beşer MCON1, BUL, yeşer AE1, AR2
- 28 / dükân: dükân BUL, FB
/ müşk: misk AE1 / bûber: hem bûber BUL
- 29 / Ganî: Ganîyi FB / kıldı ki yine: kıldı ki bize MK1, kıldı: kim FB
/ ag n: kama MCON1, AR2 / atâsıla: atâ ile jine AE1
- 30 / Kayvâl: Kayvâl BUL, Kayvâ AR2
/ ne hoş uyur büket: gile: ne hoş uzur AR1
- 31 / alma: lile MK1, BUL, FB, HM / hûb: hoş: AE1, hâş AE2

- 32 Tonandı yahnılar u hem açlar toynıdılar
Baglarda meger kaima şeker pür-semër oldu
- 33 Her peştede açıldı yine mabzen-i gaybî
Kim cürle şibuklar tolu dürt ü güher oldu
- 34 Şeftâlu rahmı tegögüñ kolları küemiş
Boynına hamâyıl bîline hem kemer oldu
- 35 Tütülere bu fethi beşâret kuluñuz kim
Bostân u şeker-istân rohu şeker oldu
- 36 Gel bâga referrü kıluben 'ibretile bak
Gâr kim bu ağaclar ne 'aceb anı' teber oldu
- 37 Çün kâfile-i Çitü Hütâ indî tonanıp
En Râm üline kondı vü güñü güçer oldu
- 38 Bir bahçe gerek ki bize geçmeye bânân
Ol güli n'iderüz ki biter ü sular oldu
- 39 Kim ola Kemâl Ünmi ki bu mesne söz eyde
Meger ki smuk göâlinc erden nazar oldu

32. /yahnılar u kaima diraltı BU1
Lamıza FB'de: Tonandı balıçlılar u ağaclar tonanıp
// meger MCON1'de yok / kaima/ küli BU1
Lamıza AE1'de: Baglarda şeker olunc meger pür-semër oldu
AE2'de: Baglarda kaima şeker meger pür-semër oldu
33. /peştede peştede MCON1, AE2, sepeide BU1, HM, bostânda FB, bestede AE1
// düğün: FB'de yok
34. /rahmı: rahm MCON1, BU1, AE2 / tegögüñ: tevegün MK1, yâsenin BU1
teklik PH
35. /şeker-istân: şeker-istânlar MCON1, BU1, şeker-istânlar FB, AE2, şeker-istânlar FM
36. /referrü: MCON1'de yok / bâga: bâgı AE2
37. /Hütâ: Hütây FB, HM
// Bu: Çü MCON1
38. /bahçe: bahçe BU1, FB, HM, AE1 / ki: kim HM, AE2
// ki: MCON1'de yok, kim AE1, AE2
39. /eydeide: BU1, FB, HM // erden: irden BU1

- 40 Bülbbülere gülşende sabuk virse 'acch mi
Üstâz âfâ kim Hâce 'Alî bigi er oldu
41 İfâl ehli bîlür sarı kıtır müşkili âşân
Kâl ehline ancak kuru söz derd-i sarı oldu

34

Me fâ'î lûn / me fâ'î lûn / me fâ'î lûn / me fâ'î lûn

- 1 Cîl-i sâhib-nazar gür kim ne fîreşler 'ayân oldu
Bahârıñ mevsûmı gîçdi yine fasl-ı hîzân oldu
2 Görtü Nakkâş-ı Hay san'ın ne boyar yaprakıñ rengin
Kimi al u kimi âh-gün kimi çün zu'ferân oldu
3 Kızıl n al u nobudî yeşil ü kânûzî 'ndi
Çîñi müşki gök ü düñi boyanuben beyân oldu
4 Yine devri bu devrânıñ geçürdi çagin almanıñ
Sararup beñzi ayvanıñ yûreği tolu kün olcî
5 Yimşler sarılup yandı nebâtıñ yaşı dükendi
Hayvâdan heb yüre 'ndi suvârîken yayan oldu
6 Yine bu bağcı yû bağlar gülerken başladı ağlar
'Ömüldür gîçdi ol çağlar meger âhîr zamân oldu

- 40 / gülşende/ göñlünde AE1, AE2
/ bigi gibi MK1, FB, HM, AE1, AE2

34

MC(24.b), MK1(35.a), MCON1(117.a), BU1(57.b), FB(136), AE1(99),
AE2(61.b)

- 1 / Cîl-i sâhib - nazar: Nazar: köñl: göñlünüz MCON1, AE1, AE2 / gör: ki
MC / FB/ 'ayân: beyân AE2
2 // zu'ferân: 'usturân MCON1
Z.mısra BU1/ âh: Kimi al u kimi sarı kimi gnyâ / ki nûr oldu
3 / âşân: sarı BU1, âksân FB, AE2 / beyân: 'ayân MCON1, AE2 / Z.mısra
MK1'de: Çîñi vü müşki gök öksün boyanuben beyân oldu
4 / devri: devri BU1: FB
// yûreği: oğrı MK1, MCON1, BU1, FB
5 / yandı: yindi MK1, MCON1, AE2
6 / âh: o FB

7. Kam bostân u gül-şenler semen reyhân u süsenler
Yirinde şimdi dikenler kalup anlar nihân oldu
8. Ynlunda hatmi söküldi çû servi buyı büktüdi
Çiçekler soldı çöküldi hem odar arguvân oldu
9. Solalı nergis ü güller benefşe lâle sünbüller
Kamu kuşlar u bülbüller hiç ötméz bi-zebân oldu
10. Şu hoş bağlar u bostanlar ki korur idi bağvânlar
Bugbûrussuz yatur anlar sanasın kim yabân oldu
11. Hiç ötméz kimsene ragbât bize şunlar yiter 'ibret
Gelûâ kim şimdi bi-minnet toferrile râyigâr oldu
12. Baga var 'ibretile bek gör öl her tâze ter yaprak
Nice olmuş toz u toprak sanasın bir kiran oldu
13. Eser göz yilleri çukû nebatü od bigi yakdı
Kimin toprağa burakdı kimi suda revân oldu
14. Biliüp yeşerdiği tognak y'gittikdir hem olalmak
Hazân olduğu kocalmak ki düşdi mürdegân oldu
15. İnüp yatdığı yir sinle aît anı sen dañı inle
Bu temsillâti gey dinle çürüdi üsnthân oldu

8. / hatırı: MCON1'de yok / söküldü: güz geldi BUI / çû: o MK1, ki BUI /
servi: servi FB
/ hem otları: hem öyle MCON1, AE1, AE2, hem anlar BUI
9. / bi-zebân: bi-zübân AE1, AE2
10. / hoş: bu: AE1, AE2 / korur idi: korur oldu MK1, BUI, FB, korurdu: anı AE2
11. / ötméz: MCON1'de yok / kimsene: kimsene MC MK1
/ minnet: kaymet MC
12. / gör öl: gör öl BUI, göröl FB, ki öl AE2 / her vâ MK1
/ bir: kim MC
13. / bigi: gibi MC, MK1, FB, AE1, AE2
14. / yeşerdiği: yeşermeye FB / olalmak: olmak MCON1
/ çû: ki MC
15. / inle: inle BUI, aña AE1 / aît anı sen dañı inle: anı sen nani gey aña FB

- 16 Döner girse hazân fâşlı firâka yaz ü bağ vâşlı
Giçer şol neşençüñ üş ki toprakdan sudan üldi
- 17 Softu her şâzinüñ gâmdur düğünden soñra mâtemdür
Bu âlemde ne âdemdür ki dâym şâzurân oldı
- 18 Şu kim yazın yarag itdi kışın hoş râhata yitdi
Şu kim sık kölgede yatdı kış aña gey tufân oldı
- 19 Şular kim "ömrüntâ" yazın telef kıldı azın azın
Görincegez kış ayazın işi âh ü figân oldı
- 20 Kemâl Ümmî konan giçer yarag it kim öken biçer
Bilen solar gelen giçer nitekim bu şitân oldı
- 21 Bu hâli kim bilür insân ne bilsün câhil ü hayvân
Kış ü yaz anlara yeksân olassı çı ziyân oldı

35

Me fâ 'î lün / me fâ 'î lün / fe 'û lün

- 1 Yine lutfâ latif âgâz kıldı
Ki kış kahırn götürdi yaz kıldı
- 2 İşt tuñ yilini aña vü tañlu
Dehi kuşları hoş âvâz kıldı

- 16 / Döner: Dutar MK1 / girse: görse BU1, FB / vâşlı: fâşlı FB / yaz ü bağ: yâz bâğuñ MK1
- 17 / düğünden: düğündür BU1
- 18 / yitdi: itdi BU1, FB
- 19 // Şu kim sık kölgede: Şular kim kölgede MK1. Ya şol kim kölgede MCON1, BU1, AE1, AE2. Ya şol kölgede kim FB / kış: kış: AE1 / gey: AE1'de yok
- 19 / kıldı: ayler FB
- 19 // Görincegez kış ayazın: Gözin(MCON1'de kışın): anup güz ayazın MCON1, AE1, AE2
- 20 // bu şitân: kârübân MCON1, AE1, AE
- 21 / kim bilür: añlayan MÖ / hayvân: nâdân FB, AE2

35

MK1(34.b), AÖ1(62.a), BU1(57.a), FB(134), HM(48.b), PP(26.b)

- 1 / lutfâ: lutfi PP
- 2 / aña vü tañlu: añañ vü aña AÖ1, PP

- 3 Aña şükür ü senâ kılur karnısı
Nitekim cümle türk ü tâz kıldı
- 4 Öter ittâhdâ nevâda hoş kurnı
Rehâvî perdesinde saz kıldı
- 5 İlezâr destan segâh gâh pençgâh
Çiçiri nevrûz u hoş şehmâz kıldı
- 6 Kârnu kışladığı yaylağa geçdi
Nitekim ördükile kaz kıldı
- 7 Yitirdi peyk-i gül çiğdem çiçeği
Yol arkanlığı beñzin saz kıldı
- 8 Hem irî der-peyince bile nevrûz
Özini çiğdeme dem-sâz kıldı
- 9 Benetşe gök geyûben boynun egmiş
Bahâdya kellesini tâz kıldı
- 10 Güzîn açdı yine tiz yuradı nergis
Çû bildi ömrünü çarh az kıldı

- 3 Beyit PP'de yoktur.
/ türk: terk AÖ1, BÜ1
- 4 kurnı: kurnı MK1
// perdesinde: perdesinde PP
- 5 / segâh: segâhi BÜ1 / gâh: AÖ1 ve PP'de yok
// nevrûz: nevrûzi BÜ1 / şehmâz: şehmâzi PP
- 6 / kışladığı: kışladığı HM, PP / geçdi: geçdi BÜ1
// ördükile: ördükile MK1
- 7 / peyk-i gül: gül AÖ1, peyk-i çiğdem FB, bñ gül HM, peyk-i? PP / çiğdem
çiçeği: gül çiçeği TB
// arkanlığı: arkanlık AÖ1, HM, PP, arkanlık BÜ1, arkanlık FB
- 8 / peyince: peyince BÜ1
- 9 / gâh: gül FB / 1. miza PP'de: Benetşe boynun egmiş geyûben
- 10 / yine: yine HM
// çarh: ki FB, çarha PP / az: az PP

- 11 Yasâvul idi sâsen gül bîñçe
Kılıç tamup âzin ser-bâz kıldı
- 12 Çâ bûlbûl gül kâhusın tıydı nâ-gâh
Gül-istândan yâña pervâz kıldı
- 13 Açıldı gül güle karşı vâ bûlbûl
Hezâr ikrâmile f'âz kıldı
- 14 Kimi 'âşik kimi mu'şûk ider 'ışk
Bunı mahrûd anı âyâz kıldı
- 15 Muhibbûd serçe göñlin avlamaga
Habîb'ül 'ışkıñı şebâz kıldı
- 16 Kî vasf idi ne kim gül birle bûlbûl
Biri birine 'ızz-ı nâz kıldı
- 17 Kemal Ümmî za'îfi ol kavî dâsi
Meğer bûlbûllere hem-râz kıldı
- 18 İrşeli O Şâh-ı Erdevî'le
Ne 'azm-î Mısır u ne Şîrâz kıldı

- 11 / Yasâvul: Besâvul PP
/ ser-bâz: şeb-bâz NM
- 12 / 2.mısra BUI'de yoktur, Yariçe, 13.beytin 2.mısrası geçirilmiştir.
/ 1.mısra BUI'de yoktur / vâ: FB'de yâ, o PP
- 14 / âyâz: âyân PP
- 15 / serçe: sırça BUI; PP / avlamaga: avlamaga PB
/ 'ışkıñ: göñlün FB
- 16 / 'ızz-ı: 'ışve'vü PP
- 17 / hem-râz: hem-sâz MK1, hem-zâr AÖ1, hem-râz PP
- 18 / Erdevî'le: İrdevî'le PP
/ Mısır: Mısır FB

36

Me fâ 'i lûn / fe 'i lâ tûn / me fâ 'i lûn / fe 'i lûn

/ fa' lûn

- 1 Hakk'a şükür ki yine irdük uş yeffi yazı
Anuî 'atâlarınuî sağışını kim yazı
- 2 Ne kâs mu'tedil oldı görnâ bu âb u havâ
Çalap'dan olah destür serd ü ayaza
- 3 Zehl 'Alîm ü Hakk'ın u 'azîm ü Sâni' kim
Getürdi sun'ın hoş revnak u revendâza
- 4 Tonandı dürlü libâsıla yazı vü hemî bâg
Bezendi hezredî har yir dükân-ı bezzâze
- 5 Meger Hoter tara'ından eser nesim-i sabâ
Ki teldi mûşk köhüsî Rum u Şam u Şiraz'a
- 6 Yine heşîr-i bahâr irdi pîgdem ü nevruz
Ne irdi karnudan öndin bak ol du dem-sâza
- 7 Bîrîsî yashu bigi gök giyar 'aceb niçün
Bîrîsî haate gibi benzi boyayub saza

36

MK1(29.b), AÖ1(54.b), BU1(50.b), FB(120), HM(43.a), PP(20.b)

- 1 / Hakk'a; Hakk'ın MK1
// sağışını; sağışın AÖ1
- 2 / Ne; AÖ1'de yok / görnâ; görüp PP / bu; HM'de yok
// serd-ayçın kim BU1, HM
- 3 / Hakk'ın ü 'azîm; 'azîm ü Hakk'ın HM
// sun'ın; sun'ın AÖ1, FB / revendâza; revdâze MK1, endâze BU1,
4 / Tu ande; Bezendi AÖ1, PP / dürlü; bâg FB / yazı vü hemî bâg; tag yazı u
bâg AÖ1, yazı vü bâg BU1, yazı vü tag FB, köli yazı vü bâg HM, tag u
yazı PP
// yir yir FB / dükân; dükân BU1, FB, PP
- 5 / sabâ; sabâh BU1, seha' PP
// mûşk; misk HM, PP
- 6 // bîdîn; ön PP / bak ol bu MK1 / du dem-sâza; Rûm u sâza PP
- 7 / bigi; BU1'de yok, gibi MK1, FB, HM, PP
// gibi; bîgi AÖ1, HM / sâza; bâza BU

- 8 Habet vürer soranı hâl dilide bular kim
Ne şâz bizüleyin 'ömrü kom yaşı aza
- 9 Yetiştî hatmü vü sîsen kîre ü kalkamla
Güle çarış olup absend ol iki ser-bâza
- 10 Bençe buynü egüben gîller ü hem nergis
Gözün açar gîri yumar ü başladı nâza
- 11 Çenâr ü serî ü sanavber şakâyık ü reyhân
Ki her nigâr kûlür taçu gül-i ser-efrâzâ
- 12 Getürdi bîrkâ'ini gül güler cemâline
Görelî başladı bûlbûl dî'a vü 'îzâza
- 13 Zekî'î safâ vü dîm ü 'ışık ü ma'şûk
Ki döndi gîri yine mubînûda bûlbûl ayaza
- 14 Dökeli kuşlar okur zikr-i şîkr ü tesbîhât
Çü mürg-i zâr içi tûldu latîf âvâze
- 15 Seherde hoş nefesile kanunı (Fa'nzur) okur
Ki cân kulâgla mîstemi' ol avâze

- 8 / soranı: sîretâ FB, soran: tâ PP / bular: bulur AÖL, FB, HM / buların PP
// 'ömrü: 'ömrü BÜ1 / kîm: kim BÜ1, HM, kî PP
- 9 / vü: PP'de yok / habet: kihe ü BÜ1, PP
/ absend: absend BÜ1; absent AÖL, PP / iki: bi BÜ1 / ser-bâza: ser-yâm PP
- 10 / egüben: egüp BÜ1 / güler: gele BÜ1, gîr PP / nergis: nerges BÜ1, HM
// nâza: açar ü FB, HM
- 11 / sanavber: sanaher BÜ1
// taçu: taçu gîk PP
- 12 / Götürdi: Getürdi BÜ1, HM
// 'îzâza: 'îzâza HM
- 13 / 'âşık: AÖL'de yok
/ mubînûda: mîhmîra PP
- 14 / okur: okurlar FB / zikr ü: dîlar HM
- 15 / hoş: hûş PP
// cân: cân ü dîl AÖL, HM

- 16 Gözüle gözile bak âsâr-ı rahmeti'llaha
Nice kılur ölü yiri diri ter ü tâze
- 17 Kamusu cevula vü savı u zevk ü şevkula
Çanı Çalap kapusından kılur der-vâze
- 18 Yuvada yaprug içinde neşid' okur kimisi
Havâda kimisi âgâz kulcu pervâze
- 19 Ne hoş seyr ider işit hezâr destânı
'Irak u rekb ü 'acemden hicâz u şehnâzu
- 20 Göçer geçer yine her kışladagı yaylaga
Muvâfakat kuluben cümle ördek ü kaza
- 21 Tufi bulur şeker-istan baykuşu vîrânı
Hiç öksük olmadı olmaz şikâr şehbâze
- 22 Öter âgeyik ü dürrâc hüdhüd u kumr
Dutar her biri bir hoş makâmı endâze
- 23 Bu fibrete nazer it ger degüliseñ hayvân
Kulak çut âdemiseñ bu söz u vü saza

- 16 / gözile: FB'de yok
// ölü: ol HÜ1, ÖB, HM / yiri: yürüyü HM / vü: BU1 ve HM'de yok
- 17 vü: AÖ1 ve HM'de yok
/ kapusından: kapusında PP / Zannara vezni bozmaktadır.
- 18 / Yuvada: Bir evde PP / neşid: kuside PP / kimisi: gibi PP
/ kimisi: kimi PP
- 19 / ider: iderler HM / işit: gör BU1, HM'de yok
// rekbe: şehâsân PP / hicâz u hicâze: FB, PP
- 20 / Göçer geçer: Geçer göçer FB / yuvâ: kamu MK1 / kışladagı, kışladagı FB,
Kışlag u PP
- 21 / şeker-istan: şeker-istân MK1 / baykuş: baykuşu BU1, hem baykuş FB
// şikâr: şikâre PP
- 22 / hüdhüd: tufi MK1
Etnisi: PP'de: Öter gilyik darâet hüdhüd kumr
- 23 / degüliseñ: degüliseñ ÖB, HM, PP
// söz u: şikula bu AÖ1, söz u FB

24. Bu sazı sözi Süleymân bilir ki kuş dilüdür
Bu râzi dımeztiz illâ her chl-i hem-râza
25. Şu kulh kim kula red Şâh kim kabûl eyler
Ya şuar kim Hak pîrarmışdır ol kağan azı
26. Ger andan Ümmî Kemâl'e refik ola tevlik
Şarfb-ı 'işlala gaflet humârını yaza
27. Ecel oku şü degüldür ki mev'ide kalkan
Bü çerh ol atıf degül ki ardugın yaza

37

Fe 'û lûn / fe 'û lûn / fe 'û lûn / fe 'ûl

1. Aga kara sağıu bôyandı aga
Neye dündi şu bēga düşen aga
2. Tağa urma tağ 'adlile merhem ur
Ki zulm edi yakar düşerse tağa
3. Aga düşme bu yırde giç dāneden
Ki cānuñ kuş uça göge aga
4. Yağa bala tıyur kamu acıları
Dilerseñ ki dıstıñe rahmet yağa
5. Saga zi-dügün kim öltürminden bñ
Öltür kendü kendü sagusın saga

24. / sazı sözi: sözi sözi (Ş) PP
/ hem-râza: rîza FB
25. / Şu: Şul FB / kulh: kul HM / red: reddi HM / Şâh: Şüm AÖL, Şâh ki PP /
kim: FB ve PP'de yok / eyler: eder PP
26. / Ümmî Kemâl'e: Ümmî Kemâl ile AÖL, Kemâl Ümmî PP / tevlik: vü
tevlik PP
27. / ki: (M)'de yok

37

MKI(23.b), AÖL(47.a), BUl(42.a), FII(101), HMI(36.a), PP(17.a)

1. / şu: şol PP
4. / 1 nısra MKI'de: Yağa bala karnu acıları tıyur
5. / sagusın: sağıu BUl

6. Çaga yavru bigi yuva bekleme
Üç uçmaga kim beklemez çag çaga
7. Baga düşme yiri yir Ümmi Kemâl
Zihâ yire yir didiler bag bage

38

Fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i Hm

1. Kimseye hiç bâki kalmaz bu fânâ
Lutî kâhr u genî pür-ronc ü 'anâ
2. Şâzısı gâmidür kâmu tiryâkı sem
Bu scrâhu su sanan kaçan kane
3. Zehî gâfil baş ki ayakdan düşüp
Kimse irişmediğine el su da
4. Başına bir demde hiñ anı düşer
Her ki dünyâ balne bermek bana
5. Merd-i 'âkil agusun sizüp kaçır
Bu yılanuñ nakşını tñf aldana
6. Cümle halka düşmen ü bigânedür
Kimseye olmadi yâr u âşinâ

6. İlevü PP'de yoktur.
/ bigi gibi MK1, FB
// kim: ki MK1 / AÖ1'de 2.mısra yerinde 7.beyit/2.mısrası kayıftır;
7. / yiri yir: yarı yir HM / Ümmü Kemâl: Kemâl Ümmü PP / 1.mısra AÖ1'de
yoktur.
// yir didiler: didiler yir PP / AÖ1'de Zâ'usnî, 6.beyit 3.mısrası olarak
kayıftır.

38

MC(87.b), MK1(44.b), MCON1(104.b), BU1(70.a), FB(166), AE1(32), AE2(8.b)

2. // scrâhu: garâbu MK1, BU1
3. / ki: kim AE1 / düşüp: düşüp MCON1
4. // dünyâ: bunâ AE1, AE2
5. İlevü BU1'de yoktur.
/ sizüp: çilub MCON1
// yılanuñ: çamû MCON1, AE1, AE2

- 7 Kani yâr u yoldaş u koşılardı
Kani kavm u kardaş u ata ana
- 8 Bâ-cefâdur gey sakın çarh-ı felek
Bî-vefâdur ger inatmazsañ sana
- 9 Pir degül şol kim bu la'ib u lehvîle
Gencecükler bigi dün gün avına
- 10 Pir aña dîder ki ol Bîr'i seve
İşkula iki cihândan usana
- 11 Müteki şol kimsaye dîder kim ol
Tufân'dan kerhâ Nebî'den usana
- 12 Pehlîvân olur bu meydân içre kim
Nefsini basıp kul ide faklına
- 13 Oda yarınmaktan kaçan yıl kovmaya
Toprag olup tevbe suyunda yana
- 14 İrte sâyim gide küymüdr mîddân
Her ki gaflet uylusından uyana
- 15 Gözi bakar ille Nîbel göremez
Şunlaru kim göñli gözgüsü tene

- 7 / yâr u yoldaş / u yârul / yolduşu MC
/ 2. msera MC'den: Kani kardaş / kavm u heri ata ana
- 8 / gey: ki BU1
// ger inatmazsañ: inatmazsañ MCON1
- 9 / şol: şu MCON1, BU1, FB / la'ib u lehvîle: lehvî la'ibla AE1, AE2
// bigi: gile MC, MK1, BU1, AE1, AE2 / avına: toranı MC, aldana MK1,
aynaya AU1
- 10 / dî: kim FB, AE1, AE2 / bîr: pîr BU1, AE2
- 11 / Beyit MCON1, AE1 ve AE2'de yoktur
/ kimsaye: kişiye FB / kim: ki BU1
- 12 / kaçan: kaşı BU1
- 13 / ille: ille MCON1, BU1, FB / göremez: alımsz AE1, AE2
// gözgüsü: gözüküsü BU1

- 16 Kim bizi kadî'iderise biz nâ
İdelüm her dem-be-demî tîsedh ü senâ
- 17 Bu Kemâl Ümmî suğin sen ta'fe kul
Gümle imân ehlile yâ Râhbenâ
- 18 Sen bekâsın sen bekâsın sen bekî
Biz fenâyuz biz fenâyuz biz fenâ

39

Fâ 'i lâ tûn / fâ 'i lâ tûn / fâ 'i lâ tûn / fâ 'i lîn

- 1 Âşîdâ olur Hâk'a halkı toyturâñ aşına
Artar ol gñodcu gñue hâşâ ki ulça aşına
- 2 Kaşına vü güzine şöl çarh zoynuñ dürlünen
Hûba beñzer her ki ayrık dımağla kaşına
- 3 Taşına kîsvet giyenüñ içi sağıñ nuda hil
Kîñ fenâdan göçe tiz tiz ol bekâya taşına
- 4 Başına bir 'ışk u sevdâ gelenüñ tanuğudur
Deñiz sarı yaşlı gözi dala bağı başına
- 5 Daşına il ta'ınuñ sabr ide kalmaya gile
Kendîyle ne saosa anı sanâ her kardâşına

- 16 / kadî' zemrî BUT, AE1, medî FB
/ İdelüm: İderiz MCON1, AE1, AE2 / dem-be-demî: demde bir MC

39

MC(36.a), MK1(23.a), NO(120.a), MCON1(126.a), B1.1(42.a), FB(99), AE1(23),
AF2(9.a)

- 1 / hâşâ: câşâ? AE1
- 2 / güzineyüzine MCON1, AE1, AE2, NO / çarh: çerçî MK1, FB, AE2
/ hûba: hûba MC beñzer; /B'de yok/ her ki NO'da yok/ kim MC, öi kim AE1,
AF2 / ayrık: . Sireği MC
- 3 / sağıñ: ağıñ AE1 / göçe: geçe NO
- 4 / bir: bu MK1 / 'ışk u sevdâ, 'ışk u sevdâ BUT, AE1, 'aşk: sevdâsî FB
tanuğudur: tanuğı var MC
/ sarı: sarı MK1, MCON1, zemî AE1 / yaşlı gözi: gözi yaşlı MC / yaşlan
gözi AE1
- 5 / deñiz MC'de yok / il ta'ınuñ: ol ta'ınuñ MCON1, il tağınuñ FB
/ ne: MCON1'de yok.

- 6 Yaşına vü 'ömrine çüp kim kişi zâatın degül
Ne nûkâyyed bu cihânın kurasına yaşına
7 Yaşına bu gözlerümüñ baksa bir rahmî itse şâh
Bu Kemâl Ümmî'den ol niçe nikâbın yaşına

40

Fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lün

- 1 Kend'özinden kimse hiç yol varmaya
Ol kışkırdığı yolunda armaya
2 Yardım olmayınca ol Sultân'dan
Yaluduz hiç kimse iş başarmaya
3 Mukbil-ü râzî mü'eddeñ kul gerek
Pâdişâh işine hiç el karmaya
4 Kimse ol cihârdığın azdurmaya
Kimse ol azdardığın oñarmaya
5 Ol kimnâ gönlünde imân ağacın
Dikse hiç İblîs anı koparmaya
6 Hak yolunda girçeğin ayak basan
Baş vire vü halka kaş kaytarmaya
7 Sabrile cân besleyen âdem müdâm
Şol bahâyim bigi neîs oturmaya

- 6 / cihâ kimnâ her kim NO; çün ki FB / zâatın sâmin AE2
7 // Bu Kemâl Ümmî'den. Bu Kemâl Ümmî Ümmî'den AE2 / nikâbın: cemâ
lin MC

40

MC(80.a), MK1(44.b), MCON1(139.a), BU1(79.a), FB(165), AE1(31), AE2(8.a)

- 1 / kimse; kişi MC
// yolında; yolından BU1 / armaya; azarmaya BU1, FB, AE2
2 / okulu BU1
3 Beyit AE1 ve AE2'de yoktur.
4 / azdurmaya; azdurmaz MK1
6 // vire yit; virden AE1 / vâli b BU1 / kaytarmaya; kârtarmaya BU1
7 // bahâyim; baka AE2 / bigi gibi MC; MK1, BU1, FB

- 8 Gâfile tenbîh ü âgitt n'eylesün
Vây aña kim Hak Çalır uyarmaya
- 9 Hâcetümüz olur andan kim bizi
Kendü-fazl u rahmetinden yarmaya
- 10 İnşâ'Allah kim kerem kıls Kerem
Günümüzden 'aşkun çıkarmaya
- 11 Bu Kernâl Cinnî za'if istat kim ol
Hak'dan atuk kimsēye yalvarmaya

41

Fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lün

- 1 İ göñtî bu dünye mâlın sen saña eylenme pul
Ger halâkat mü'minîsell dünyeyi ku dîni tut
- 2 İferi azık buluntmaz hem su yokdur bündan ul
Bil ki takvâdur bu yoldâ yol erine râd u kut
- 3 Sen bu dünyâ tarlasında hayr tohumın saçe gör
İâ ki 'ukbâ hîrmeninde degme dânelî ola mât
- 4 Hayr u şer kım ne kılarsa anı bulur bî-gümân
Her ne ekse anı biçer buğday u arpa nöhul
- 5 Bu harâbî sen 'icâret kılmaya meşgûlsın
Niçe kım 'ömrüñ binâsı kabşadı oldu hahût

- 8 // uyarmaya: olarmaya MC
9 // Hâcetümüz olur andan: O'ldur andan hâcetümüz MC
// yarmaya: armaya MK1, AE!

41

MC(50.a), MK1(79.b), B1/1(114.a), FB(308)

- 1 // dünye mâlın: dünye'î B1/1 // eylenme: eylenme FB
// dünyeyi: dünyâyı MK1
2 // Bil ki: Belki FB
4 // kım: her kım MC / ne: MC'de yok
5 // hahût: hubût B1/1

- 6 Âdemisen ol bîkâ-mülkinde' u bünyâdını
Kasruñ bu fânî evde yapma misl-i 'ankebût
- 7 Niçe hayvânsın ki senden menâ'at görmey kişi
Yane insânsın ki sende yokdurur kuru vü öt
- 8 Bâl ü yag ü çürb ü şürb birle beslersin teni
Niçe adınarsın şun kim mâr ü mûra ola lâi
- 9 Ten marâdın terk idüben cânâ uy kim 'âkabet
Mevt iricek fevt olur ten illâ cânâñ-lâ-yefu
- 10 Gafletile ne yatarsın tur eyü dirlik diril
Şundan öldün kim ölesin şimâñ üze bile ot
- 11 Sen niçün zikr eylemezsin anı her şoy zikr ider
Yirde gükte berr ü hahr u vahş u tayr u nahîl u bût
- 12 Ayeñ ü abbârñla sâbitdürür kim bu cihân
Bâ-ecfâ vü bî-verâ dur 'ömürünñiz hem bî-sübût
- 13 Sen henüz gâfil yatarsın tâñ namâzın kılzadurñ
Çiçti gün kıldı cemâ'at yatsuyı okur Kunû
- 14 'Akl aini Hâkk'a iltür nefis bağlar hânla
Zirekisen hi oyunda 'akla aldan neñsi ut
- 15 Karga gibi ötenüñ ancak nesibi cefedür
Çer saña güñşen gerekse ündi bûlbûl gibi öt

7 // ö: 3d MKI

8 // kim mâr u mûra ola lû: lû ola nân mûra lû: FB

10 // şimâñ itare bile ot; bîñ şimâñ üze ot MKI

11 // berr ü bahr; hahr u berr MKI

14 // gâfil: 'her BUI, FB

' aldar: uyuh FB / ut: övüt BUI

15 // Karga: Karka MKI

// high: gibi ME, MKI, FB

- 16 Çün bilürsin alaña vü anaña vü kavmüñe
Kalmadı hem kalmayısır saña dahi bu büyüt
- 17 Tâ'ata sarf üscüñe feryâduken her 'uzvufı
Olmadı ol gür içinde pıra päre püt püt
- 18 Her ki bu menzilde kondı göpiserdür 'âkıbet
Göçmez ü konmaz kimdir ol Hâkîm-i lâ-yemül
- 19 Sen bu zahmetler evinde râhat umma i delâ
Her gız agı agacıda bite mi hırmâ vü tal
- 20 Kimsenüñ suçına kalma kim senüñ ola mu'âl
Kim senüñ gövüñ yikersi kakıma sabıyle yut
- 21 Şöhret ü hil'atlerüñden fahr idersen 'âr ola
Şöhretüñ âfevür âhir hil'atüñ birkaç çapıt
- 22 Ger beki dâlik dilerseñ ölümünden öñdün ol
Kim Resûlû'llah büyüdü (Mütü kable-ente müt)
- 23 Var Kemâl Ümmüñ bu pendü sen saña vür fârig ol
Kâli kâda kalma kâli hâle degşür kil sükût
- 24 Ger Hâk'a inandımsa dahi mahşer günine
Söylerised hayr söyle yuhsa dâyum ol semûr
- 25 Son peşimânı ası kılmağ gâfil olma tevbe kıl
Hâzır ol kim hem saña vü hem bañadır bu öğür

- 16 / vü kavmüñe: hem kavmüñe FB
/ kalmayısır saña dahi: saña kalmaz kalmayısır MC / bu büyüt: işbu yurt FB
- 17 Beyit MC'de yoktur.
- 20 / suçına: suçında BUI / senüñ: saña MC
- 21 Beyit MC'de yoktur.
- 22 / ol öle gör FB
- 23 Kâli kâdir Kıl kâlda MKI / kalma, kâli FB / degşür: degşürben FB

42

Fe'î lû tûn / me fâ'î lûn / fe'î lûn

Fâ'î lû tûn / / fâ'î lûn

- 1 Bu kâmu mülke mâlik öklüñ tut
Şühretile cihânâ töldüñ tut
- 2 Dûnyentîñ dîrîñ dîretü ni'metini
Yidüñ ü lezzetini alduñ tut
- 3 Her teferride ki kılmağuksın anı
Kaşusun uodan uız kalduñ tut
- 4 Kılmaeye çünki pâyidâr olmaz
İmdi ğünden ğüne öclüñ tut
- 5 'Âkıbet çünki ağlamakdur işüñ
Ellî biñ yıl cihânda göldüñ tut
- 6 Şol yola kırı göñlîñdi atañ anañ
Sen dahu ol yola göñlîñdün tut
- 7 Çün bu bağda biten soler soñ uci
Seri dahi kırıduñ ü solduñ tut
- 8 Lâ-cerem çün cihân satta kalmaz
Sen biraz ğün cihânda kalduñ tut

42

MC(111.a), MKI(52.b), MCONI(108.b), BUI(80.b), FB(191), AE1(35),
AE2(10.a)

- 2 / Dûnyentîñ: Dûnyânîñ MKI, MCONI
// Yidüñ ü: Yidüñüz FB
- 3 / kılmağuksın: kılmađuñ sen FB, AE1
- 4 / çünki: çün BUI, çünki 'öñkü AE1
- 5 / çünki: çün kırı FB
- 6 / Şol: Şu MKI / yola: yañâ MCONI, AE1, AE2
// yola: yañâ MKI, MCONI, FB, AE1
- 7 Beyir BUI'de yoktur
/ Çün bu: Çünki, MC / soñ ucu: ahir MC
- 8 Beyir AE1 ve AE2'de yoktur.

9. (Mûlû kabîle ente mûlû) dir
Mustafâ'nun hadîsi bildün tut
10. ('Accilû.bî's-salâti kabîle')-fevr)
Çün ölisersin âhir öldün tut
11. Yâr Kemâl Ümmi hırsı teîk eyle
Çün kifâf olasınca buldun tut

43

(?)*

1. Hey yûri cânân iste cânunı terk it
Sıdk u yakînle gel gümânunı terk it
2. Dilerseñ lâ-mekâna irişesin sen
Sıyr u sefer kıl yûri mekânunı terk it
3. Gel beru gel kârîbbân-ı 'aşka uyarsun
Yolda karnu assı vü ziyânunı terk it
4. 'Âşık-ı dizârsâñ kô her dū vîhâm
Zühâdiseñ bârî hânümânunı terk it
5. Da'vî-yi gırçeklik eylesen i yalanı
Ger gırçekiseñ gırçek ü yalanunı terk it

-
9. / kabîle: akbel BUI
Mustafâ'nun: Mustafâ çün MKI, MCONI, BUI, FB, AR2 / AR1'de 9. ve 10. beytlerin 2.mustafaları yer değiştirmişler.
10. / fevr: mevr FB
11. Beyit BUI'de yoktur.
Çün kifâf olasınca: Olasınca kifâf MC, Çün kifâf olmasınca FB
- 43
- MKI(65.a), AÖI(101.a), BUI(96.b), FB(230)
- * Menzûre, nûshalarda vezin bulunamıyacak kârlar bozuk kaydedilmiştir.
1. / cânân: cânân AÖI
4. / her: BUI'de yok

- 6 Kâile vü kâile çü bitmezimiş iş
İmdi duriş hâlile işârıñı terk it
- 7 Tâ'atı döğkân idinme yime döğöden
Kinde yeminüñi yi ol döğkânıñı terk it
- 8 Perdedür Ümmî Kemâl saña bu küñü ad
Senligi mahv eyle ad u sanuñı terk it
- 9 Tapma bu halkuñı saña tibiñ didüğine
Varlığı vir yokluğa fülânıñı terk it
- 10 İş bu sözi i 'azîz saña alıma
Nefsüne dırem ki ystlu sanuñı terk it
- 11 Kendü kusûrumdur ki dilüne galdım
Señ dahı varisâ o sânuñı terk it

44

Me fâ 'î lün / me fâ 'î lün / fe 'û lün

- 1 Hudâ yâ mürvetññden bir kapı aç
Yazıklı kullara rahmetlerññ saç
- 2 Bizi söyle toyar lutfuñ bairından
Ki bergiz olmaññ bir karnımız aç
- 3 Kişinññ ne ümizi kâdur ayrık
Ki hatı epen ü söygen ola 'âc
- 4 Nite ola bu halk mekrññden emîn
Ki kaysuñ okına olmışdur umâc
- 5 Bu mahlûk kim yaratçıñ hallerinden
Haber söyleyçüm biz dahı bir kap

11 / Kusûrumdur ki: kusûrnedürü AOI

44

AE2(79.b), TS(159)

3 // 2. mısra TS'deki "Ki bergiz ayta" söyken ola 'âc

- 6 Kimin kend'üzüne kaldıñ mukarreb
Kimî buta tapar kimî öper hâç
- 7 Kimisi 'âciz-ü mîskîn ü mekbûr
Kiminde saltanat hem tahtla tâc
- 8 Kimî atlar birer kollar beyince
Kîrîst dermânîda iki pîla muhtâc
- 9 Kimine menzil oldu Kâbe Kavseyr
Günî bayrâm u dîñî oldu Mî'râc
- 10 Kiminüñ kısmetî zakkûmîla kır
Kiminüñ gösterür hülle vü dîbbâc
- 11 Kimin kîfîr ü zelâlet yoldan iltir
Kimine gösterür zîn râh u minhâc
- 12 (Ene'l-Hak) sen didürmeşîñ dîmezdi
Sehb neyidi kim asıldı Hallâc
- 13 Felekler mâl ulur bu hükm elinden
Sandı 'aklûñ varsa ol yaffa kaç
- 14 Hüvâñ değışürmez işeñ varma Hâce
Eger kahr işeñ kaputâdadur Hâc
- 15 Riyâ için eger varır olursañ
Ne ussı verdüğündüñ Hâce hacce
- 16 Kemâl Ümmî cîlinden geldi bir söz
Kîşâbdan kalmadı ol anı ihrâc

- 6 / Kimin kend'üzüne; Kiminî kend'üzüne TS
8 / atlar; atlara TS / beyince; peyince TS
10 // gösterür; Keyser ü TS
11 / iltir; iletir TS
// zîn; zin TS
14 / değışürmez; değışmez TS
16 // ol anı; anı her TS

45

Mef 'û lû / me fâ 'î lû / me fâ 'î lû / fe 'î lû

- 1 Bî-zâr kalanından içen Hakk'la bâzâr
Bâzâr ola ol derdile hiç olmaya bî-zâr
- 2 Yazar hamârını içen tevbe şaâhın
Hüsyâr dutar pendî gâhûl levhine yâzâr
- 3 Dîndâr fenâ içre dutun olmaya kin-dâr
Henî dâr-ı belâda ol ola mû'min ü dîndâr
- 4 Azar yolundan ne kadar zâhid olursa
Şol kim kula bir haste-'î dil-rîşî dil-âzâr
- 5 Arar bulur ciddile her kim neyi ister
'Âşk kişi ma'sûki yolunda kaçan ârâr
- 6 İnkârı ko elden ki tûlyesser ola her kâr
İkrârıla gel Hak sözi tut eyleme inkâr
- 7 Yul var duruş mürşidile menzile iris
Ger varmaz iseñ sağıñ sakalcuñ yol var

45

MC(37.b), MKI(24.a), RÜ(43.b), FB(102), HM(36.b), PP(17.a), DŞ(33.b)

- 1 / Bî-zâr: Beyzâr MC, biraz FB
/ ola: içen PP / ol: DŞ'da yok
- 2 Beyit DŞ'da yoktur.
/ Yazar: Bazar BUI / tevbe: dînyâ PP
/ pendî gâhûl levhine: bend-i gâhûl levhine BUI, gâhûl levhine bendi PP
- 3 / Henî: Her PP / belâda: fenâda DŞ / ol olacıl olur PP, olur DŞ
- 4 / yolundan: yolunda PP, DŞ / plus: olur ise PP
/ bir: bir BUI, FB'de yok. / haste-'î şîl-rîşî dil-âzâr: haste-'î şikeste-'î dil-âzâr MKI, haste şikeste" dil-âzâr BUI / haste: FB'de yok.
- 5 / neyi: beni PP; DŞ
/ ârâr: âzâr PP
- 6 Beyit MC'de yoktur.
/ her kâr: âk kâr MKI, inkâr FB; PP. in-kâr DŞ
- 7 Beyit DŞ'da yoktur.
/ duruş mürşidile: mürşidile duruş PP / iris: irişir PP
/ Ger varmaz iseñ: Girdi irtmaz iseñ HM / sağıñ sakalcuñ: sağı u sakalcuñ PP

8. Düş var ayagına elin öp mürşid ü şeyhün
Dileriseñ İsân ola saña kauno düş-vâr
9. Ağ-yâr yüzi kara saña eylemeye kâr
Ger ola niğsh-dâr saña ol-yüzi ağ yer
10. Salar seni çeri yola reh-zen-i Şeytân
Togru Huk'a iltûr uyanı Seyyid-i Sâlar
11. Yalvar dile âdemiseñ Cennet ü dizâr
Yohsâ inê her kande: yise eñfe vü yâl var
12. Al var nasib isleriseñ Huk kapusından
Ko halkı ki çoğında delin fitae vü al var
13. Eş'âr yolundan atufı var gerekse
Var fakrıla fâkr eyle çî ebyâl ü çî eş'âr
14. Dâvâr u devvâ yok saña mâlûñde sevincek
Timûr ola her derdûne ger terk ola dâvâr
15. Al dâr-ı bekâ 'âkiliseñ vir bu fenâyı
Gaddârdurur çarh sakın kim seni aldar

8. / Düş var - Var düş DŞ / elin öp: öp elin PP, öp DŞ
/ ola saña: saçını FB
9. / eylemeye: eyleme PP
/ niğsh-dâr: ne ki var DŞ / ol: o FB / ağ-yâr: gül-xâr PP
10. / reh-zen: bu reh-zen FB
/ 'Huk'a: Hakk'a PP, DŞ / iltûr: iltir BUI, FB, HM, PP
11. / kande: yise: kande ise FB, HM, PP, DŞ
12. Beyit MC'de yoktur.
13. Beyit MC' ve DŞ'de yoktur.
/ yolundan: yolında PP / yâr: yuz BUI, HM, yâr dust PP / gerekse: gerek ise PP
/ eyle: it PP / eş'âr: eş'âr HM
14. / Dâvâr u devvâ gûr: Devvâre devvâyk BUI / devvâ: DŞ'de yok. / mâlûñde: mâlûñden BUI
/ derdûne ger: dende (DŞ'de derdî) ki PP, DŞ / dâvâr: devvâr FB
15. / Al dâr-ı bekâ: Al dâvâr-ı bekâ DŞ
/ Gaddârdurur çarh: Ki gaddârdur çarh ki FB, Gaddâr-ı çarhdan PP

- 16 Başlar virürler yaşla şem'i biğl çok
Hü cem'de her kim ki dil uzatmağı başlar
17 Dil dar olcek saklayamaz sırtı kılır fâş
Göñül gñ olincek şigar anda lûl Dil-dâr
18 Yakar hezârân per-i pervâne'i derhâl
Kaçan ki çirâğıñ yakışur yağına ya kar
19 Yarar bizi nefs ü hevâ yâr katından
Kim hiç bir eyd dirliğümüz yok aña yarar
20 Oyar Kemâl Ümmî göñül göññü bağın
Tâ göstere dîzârın yarın saña o Yâr
21 Oñar bizi toğrı yola i yüce Hâdî
Her kime ki sen oñ diriseñ azamaz ol oñar

46

Mef 'û lû / me fâ 'î lû / me fâ 'î lû / fe 'û lû

- 1 İ pâfil-i bî-hâsıl ölüñ var ölüñ var
Aç göññü ol hazır ölüñ var ölüñ var

- 6 Beyit DŞ'de yoktur.
/ virürler: virür BÜ / yaşla: yaşla FB, başla PP / şem'i: şem'e MC, cem'i
PP / biğl: gibi MC, MKI, FB, HM, PP / çok: hem MC
// cem'de: cem'da BÜ / , FB, HM, PP, DŞ
17 Beyit MC ve DŞ'de yoktur.
/ sırtı kılır fâş: sırtı i öl FB
// olincek: olcek MKI, FB, HM, PP
18 Beyit MC'de yoktur.
/ per-i pervâne'i: pervâne'i FB, per ü bî-i pervâne PP, pur pervâne DŞ
/ yakışur/yakış DŞ / yakar, yakar PP, DŞ
19 Beyit DŞ'de yoktur.
/ katından: yohadan MC, katında PP
// bizi: bî'de yok
20 / göññü: göñn DŞ / L.üsra MC'de: Oyar Kemâl Ümmî göññü yârı bağın
gör, FB'de: Oyar göññü göññü Ümmî Kemâl bağın
// yarın: PP'de yok / o; ol DŞ
21 // sen: FB'de yok / oñ diriseñ; oñar diriseñ PP, oñardasın DŞ

46

MC(60.b), MKI(40.b), BÜ I(64.b), FB(153), HM(55.a), İÜ I(74)

- 1 / hazır: 'îl MC / ölüñ var ölüñ var: bî-dâr ölüñ var MKI

2. Şâh işığıñc yîlz sûri suçûñ dîle i kul
Âh idî figân eyle vü ki zâr ölüm var
3. Su başdan aşuben seni boğmadın ögüñ dir
Bu işden ol âgâh u haber-dâr ölüm var
4. Yol serp ilâyûñde yokuş var yarag eyle
Kes kaydı ol âzâd u sebûk-bâr ölüm var
5. Âñ gür 'azabını eyü dirlik dirili gör
Tâ kim saña âsân ola düşvar ölüm var
6. Ağ-yârı kô kim yâr katından seni yarar
Dirlik diril ol Hâlık'a yarar ölüm var
7. Nefsûñ kammı sermâye'î gîñ yirdi ziyânc
Dünyâyı uyan assı ne umar ölüm var
8. Karara göñül bunda karar eylemeye cân
Kim soñra teni topraga karâr ölüm var
9. Hiç kimse ecel derdine bulmadı çâre
Sen diri kalâm sanmâ ki nâ-çâr ölüm var

2. /sûri suçûñ: sûr suçûñ BÜ, sûriyî suçûñ FB, sûr suçûñ HM, İÜ /
/ idî: idîk FB / 2. misra: BÜ'de: Âh it figân. İe ki ölüm var ölüm var,
İÜ'de: Âh u figân eyle zâr ölüm var ölüm var
3. / boğmadın: boğmazdın MKI / ögüñ dir: öñdün MKI, BÜ, FB, HM, İÜ /
/ 2. misra: İÜ'de: Bu işden ol haber-dâr ölüm var ölüm var
4. / ilâyûñde: ilâ yâñde BÜ / 2. misra: MKI'de: Yol serpdünür hem yokuş
var yarag eyle
/ kes kaydı: kayd BÜ / 2. misra: İÜ'de: Kes kaydı ol âzâd ölüm var ölüm var
5. / dirlik diril: ölüm var ölüm var
6. / katından: katında İÜ
/ ölüm var ölüm var
7. Beyit MC'de yoktu
/ sermâye'n sermâyini İÜ
8. / eylemeye: eyleme İÜ
/ soñra teni: teni soñri İÜ
9. Beyit HM'de yoktu.
/ bulmadı: bilmeli İÜ
/ ki: BÜ'de yok

- 10 Şol tîkâtiñ oldakça be-gâyet cunşı gör
Yol varmadum di Hak'a yalvar ölüm var
- 11 Çünâñce diri sag yûrürken ölür ahsuz
Sen kandesin i hasta vü bîmâr ölüm var
- 12 Dönyâda bu ölüm şu kadehdür ki soñ ucu
Elbetde kânu nefis anı tadar ölüm var
- 13 İn-kâr kû aû kâr tut eyte Hak'a îkrâr
İogru yola gel eyleme inkâr ölüm var
- 14 Bâzâra becid girmec vü çık hirsuñ evinden
Kılmâdın öztünden seni bî-zâr ölüm var
- 15 Çog an şü cemâ'at tağidân şahsı ki nâ-gân
Gelür kârın lezzetleri buzâr ölüm var
- 16 Cârûfa 'ilâc iste ki diri kala bâkî
Kö sennâ tenüñ tencine tîmâr ölüm var
- 17 Aç gözünü tûr sünleye var fîbreñle hak
Dir ussuñ i fâsik u fûccâr ölüm var
- 18 Bu yırde ne bag bağcı kalur ne ton u bağcı
Ne ev kalısar ne dar u divâr ölüm var
- 19 Bu sîl ü yıl ü yağmur u kâr uralıgında
Sen ne yapasın i deñü qû'mâr ölüm var

- 10 / be-gâyet: İÜ1'de yok / cunşı gör: cunşı andan MKL, BUL, FB, HM, cunş
İÜ1
/ varmadum: varmadum HM; İÜ1 / Hak'a: Hakk'a BUL, FB, HM, İÜ1
- 11 / yûrürken ölür ahsuz: yûrürken ölür ahsuzın BUL / yûrürken ölüm ahsuz
FB
- 12 / Dönyâda: Dönyâ FB / bu: İÜ1'de yok / kadehdür: kadedür MC, kadehîr-
dür BUL, HM / ki: İÜ1'de yok
- 13 Bâzâ MC ve İÜ1'de yoktur:
/ an kârı tut: dervîş BUL, îkrâr tut: HM / Hak'a: Hakk'a BUL, HM
- 14 / girmec: vâina MC / çık: çık HM, İÜ1
- 15 / şü cemâ'at: şol cemâ'at FB
- 17 / sünleye var: fîbreñle bak: fîbreñle sünleye var bak MC // fûccâr: fîzâr İÜ1
- 18 / bag bağcı: bağ u bağcı BUL, FB, HM / ton u bağcı: ton ne bağcı BUL
- 19 // yapasın: yaparsın İÜ1

- 20 Añ şıl dëmi kim saçı ulula sine giresin
Taşra kala senden kamı tavar ölüm var
- 21 Ne kapı baca var ne kaçıp kurtulast yır
Anda sağa her makûl ola mâr ölüm var
- 22 Kala sendüñle fâmelûñ ger şer eger hayr
Ayrık ne diyâr ola ne deyyâr ölüm var
- 23 Ne bay u ne yûhsul kala ne redd il ne makbûl
Ne sâls u zindîk u ne dîn-dâr ölüm var
- 24 Ne bîca kalur gitmedik anda vî ne bende
Ne yâr kalur pundu ne ag-yâr ölüm var
- 25 Her bakiyla bile delim aru belâ var
Bir güñle biñer bile yüz hâr ölüm var
- 26 Zulm itme ki tâ ulmayasın Tamu'ya lâynk
'Adl cyle ol Uçmağ'a sözâ-vâr ölüm var
- 27 Çün âfsuz ebel gelür ü geñsüz seni ilür
Bârî yarag it geñüñle var ölüm var

-
- 20 / dem: günî MC / saç ulula: saç ulula MC, dünyede seni ölül, ol kamıñ FB
/ Tamu'a İÖ1'de: Añ şım dëyim ki bir gün sine giresin
/ kala: kala HM / tavar: ne var FB, İÖ1
- 21 / ne kaçıp: kaçıp İÖ1
- 22 / sendüñle: sendüñle BUL, FB, HM, İÖ1 / ger şer eger hayr: hayr eger şer
MC; ger şer ü ger hayr MC1
/ B. mısra BUL'de: Kim anda sağa yoldaş u hâlîdaş ölüm var
- 23 / u ne yûhsul: yûhsul BUL, İÖ1; u yûhsul HM / kala: FB'de yok / makbûl:
kasûl FB
/ ne: HM'de yok
- 24 / ne: BUL'de yok
- 25 / bakiyla: hâlîla MK1, BUL, FB; (im, İÖ1 / bile: FB, HM ve İÖ1'de yok
güñle; güñle İÖ1 / biñer: BUL ve İÖ1'de yok
- 26 Boyiz İÖ1'de yoktur
- 27 / seni: BUL'de yok / ilür: ilür BUL, İÖ1 / Tamu'a MK1'de: Çün âfsuz ebe
gelür ilür seni geñsüz
/ geñüñle: geñlik ile İÖ1

- 28 Nâzûkleñ her nâzîle öñritme ki bir gün
Gelür dîkeli "aybuñ" açar ölüm var
- 29 Niçeye deyin fişk u fücûr i delâ magrûr
İ nişe gelür süci vü esrâr ölüm var
- 30 Kâr imedi sâîâ ögñd ü âyet ü ahbâr
İ mîherim ü 'âî vü güneş-kâr ölüm var
- 31 Aklar kara olâr vü karâlar hep agard
Dînyâda gülen anda çoğ aglar ölüm var
- 32 Çün her düğñ ü şâzı soñ mâtîm ü gamdîr
Bu derdeñle âh ü yûregññ yer ölüm var
- 33 Fikr ü ölüm esrârlığñ i eybñgi ekşûk
Tap-yürî humâr ol alu hüyyâr ölüm var
- 34 Ko eârı ki Cem geçdi vü hem Sâ'm sêm içdi
Dârâ'ya dañ eyledi ber dâr ölüm var
- 35 Gel tevbe bîñarında safâ sabûm birle
Yu kalbññ i hâsîd ü kîm-dâr ölüm ver
- 36 Kanı alamuz anamız ol Âdem ü Havvâ
Ya Nûh u Halîl Ahmed-i Muhtâr ölüm ver

- 28 / "aybuna" "aybur" İÜ
29 / fi: İÜ MK1 / fücûr: fücûr HM
/ nişe gelür: niçe niçe MC
30 / güneş-kâr: günâh-kâr BÜ
31 / kara olâr vü: kararup İÜ / hab: MK1, BÜ, FB, HM ve İÜ'de yok
/ gülen anda: kim az göñse MK1, BÜ, FB, HM / 2.mısra İÜ'de: Dînyâda
kim çok güler az aglar ölüm var
32 / her: İÜ'de yok
/ yûregññ: yiri göğ İÜ
34 / ki: BÜ'de yok, kim FB / sêm: hem BÜ / içdi: FB, geçdi İÜ
/ eyledi: öñdi bu MC
35 / kşbññ: kalbññ FB, HM / hâsîd: hâmiş BÜ
36 / âtânıze ol atamız BÜ; HM / ol Âdem: Âdem BÜ, HM

- 37 Ger dünya vefâ kılseydi bûnda kalaydı:
Ol Şâh-ı Rüşd Seyyid-i Sâîr ölüm var
- 38 Heyhât kam ol yûzi gündüz ü saçı dün
Kaşları hilâl alın pür-cuvâr ölüm var
- 39 Südeîk u 'Ömer kam ol 'Osmân u 'Âîl hem
Şol cem'ile bey'at kalan On Yâr ölüm var
- 40 Kam o Nebî 'emmâleri İlmaz vü 'Abbâs
Heim Hâlid ü yâ Ca'fer-i Tayyâr ölüm var
- 41 Kam ol eyü hulkâ ulı halkı Nebî'nîñ
Ashâb u Muhâcîrler ü Ensâr ölüm var
- 42 Kam o nebîler ü velîler ü saffiler
Ya ol tabakat ehli her ebrâr ölüm var
- 43 Kam 'ulemâ vü fuzelâ cümle meşâyih
Bu yırde konup göçdi ol ahyâr ölüm var
- 44 Kam u Cüneyd ü Hasan-i Bâsrî vü Kerhî
Şiblî vü Safî Mâlik-i Dînâr ölüm var
- 45 Atadan anadan iş ü kardaşdan ayırur
Her sevgülü yâranları yarâr ölüm var

- 37 / kılseydi; kılaysa MKI, BUI, FB, HM, İÜ
/ Ol: Ki ol BUI / Seyyid: Ahîrîd MC, BUI'de yok
- 38 / O saçı dün: saçı gün MKI, FB
// Kaşları: Kaşları HM / alar: alar BUI
- 39 / ol: yâ MC, vü MKI, FI, İÜ, bu HM
Beyl FİS'de yoktur.
- 40 / Şol: Şu MKI / ol: ol BUI
- 41 / Muhâcîrler ü: Muhâcîrleri HM, İÜ / halkı: İÜ'de yok / u: hasen Ensâr FB
- 42 Beyl MKI'de yoktur.
/ or: ol BUI, HM / saffiler: sâdiler FB / ü velîler ü saffiler: o velîler ü saffiler İÜ
/ hem: hem MC
- 43 / fuzelâ: füzulî MC
- 44 / or: ol BUI, HM / ü yâ: Ü / Kerhî: 'Uşşâk BUI, Nûrîsâ: MKI, FB, HM
vü Kerhî İÜ'de yok
// Safî: Şakî MC
- 45 / iş ü: FB ile yok

- 46 Âh ol'günîçün kim düşevüz hâlet-i nez'â
Suñ demden içünüz kan korhar ölüm var
- 47 Âh ol tonîçün kim ne yâî var ne yakası
Ol dala ya hîz ola ya azâr ölüm var
- 48 Âh ol ağac ut üzre hîrûp gitmekîçün kim
İhtîp bizi kabir içre koyalar ölüm var
- 49 Âh ol demiçün kim geleler heybetle tiz
Sonı bize sonı sonsâr ölüm var
- 50 Âh ol dünüçün kim yaluvuz sine girevüz
Yurdumuz ola ol karañu dâr ölüm var
- 51 Âh ol feza'î'ekber içün kim kopacakdur
Malûşerde kâmu mî'mîn ü küffâr ölüm var
- 52 Âh ol terazü kurulacak sâ'âtiçün kim
Kâzî ola ol 'Âdil ü Cebbâr ölüm var
- 53 Âh ol bitiler okunası mevzî'îçün kim
Her gizlû yazûklar ola izhâr ölüm var
- 54 Âh ol Sırât üzre kadem basmâğıçün kim
Gîçe kîmünüz kim düşe fi'n-nêr ölüm var

- 46 / kim: ki FB, İÜ1
// demden: dernde FB, HM / korhar: korlar HM
- 47 / ton içün kim: tonı kim FB
/ ya... ya: ne... ne İÜ1
- 48 / azâr İÜ1'de yok
- 49 / geleler: BÜ1, FB; Hîrûp ve İÜ1'de yok
// sonı: sûre MK1 / 2. misrâ İÜ1'de; Sonsâr sonı son bize ölüm var
- 50 / n, FB'de yok / dîn: cem BÜ1 / kim: BÜ1'de yok / girevüz: gittimiz İÜ1
// yurdumuz: yirürüz İÜ1 / ok: İÜ1'de yok / dâr: mezar FB
- 51 // mî'mîn: mî'mînler İÜ1
- 52 Beyit İÜ1'de yokdur
/ kurulacak: kurulur BÜ1, FB, HM,
- 53 / ola: İÜ1'de yok
- 54 // Gîçe kîmünüz kim: Ba'zî, geçe ba'zî BÜ1 / kim: İÜ1'de yok

- 55 Âh ol Tamu korkulanıyığın ki gümânsuz
Lâ-bud ökeli halk anı ugrar ölüm var
- 56 İ adı müsülmân başı sûfî taş sâfî
Şakın içüne buglama zûnnâr ölüm var
- 57 Niçeyo değin zerkıla halk aldsyasın sen
İ bi-şdeb ükâzib il gaddâr ölüm var
- 58 Ke kurt sözi yaşuñ gâz yaşla sarf ü
Kan ağla çi ebâyî u çi eş'âr ölüm var
- 59 Kam o Celâle'ddîn ü Sa'dî vü Senâyi
Elvân u Veleđ 'Âşık u 'Attâr ölüm var
- 60 Gaddûrdur aldar bu mekkâr u bu tarrâr
İnauna Keinâl 'Ümmi ki zihhâr ölüm var
- 61 Ezkârıla efkârıla sût 'ömrüñi i yâr
Tekâr il unutma anı her bâr ölüm var

- 55 / korkulanıyığın: korkulanıçın FB, HM, korkulanıdan İÜ1 / Tamsız MC'de: Âh ol kamu korkulanıçın kim ölesidin
- 56 Bâyet İÜ1'de yoktur.
/ baş: vü taş BU1 / başı sûfî taş sâfî taş sâfî başı sûfî FB
- 57 / şebk: halkı BU1, FB, İÜ1
- 58 / sözi: söziñ BU1 / yaşuñ: yaşuñ FB, başuñ HM, İÜ1 / sarf: gârk BU1
- 59 / o: ol FB, HM / Celâle'd-dîn: Sa'dî'd-dîn HM / vü FB'de yok / Senâyi: Menâyi BU1, Sinâî HM, Sinâyi İÜ1
/ Elvân u Veleđ: Elvân Veleđi MK1, BU1
- 60 / Gaddûrdur: Gaddârdur: MK1, FB, HM / mekkâr: mekkâre HM / tarrâr: gaddâr MC
- 61 Bâyet İÜ1'de yoktur.
/ i yâr: dâyin MC, FB
/ il: idlîğ MC / unutma: unatma HM

Fâ 'î lâ tün / fâ 'î lâ tün / fâ 'î lâ tün / fâ 'î lîm

- 1 Âbiret devletlerine dünyeden kaçan yiter
Yoh köyüp gûla uyan menzile kaçan yiter
- 2 Togru yol isterseñ uşşar'-i Sirât-ı Mülûkân
Mürşid-i hâdî gerekse şînet ü Kur'ân yiter
- 3 Saña bir yâr isterseñ gırlu müşfik mihrihân
Ger bilîşi bilürseñ ol Ganî Rahmân yiter
- 4 Evvel ü âhîr kanu kırhulu yirlerde saña
Ger tevekkel kılarsañ ol yüce Sübhân yiter
- 5 Genç ü mâl isterseñ saña karâ'at kâfidür
Rendüne em sorarsañ derd üña dermân yiter
- 6 Toñ u tay isterseñ (yekfîke) tâvüt u kefen
Ger sarıy isterseñ ol gûnu gûr-istîlâ yiter
- 7 Vâ'iz-i sâmut gerekse üşle koñşuñ ölmü
Nâsih-i mâhk gerekse okuñ Fûrkân yiter
- 8 Mümkiriseñ hiç senûñle sözüñüz yokdur hîzâm
Mü'âminiseñ hîd bu deñlü hüccet ü bârhân yiter
- 9 Her kime kim işbu vâf' itdiklerümüz yitmesec
Ol salâtu şahse ancak düzah ü nûrân yiter

- 10 Ger Tanrı isteriseñ dut dünye' i var sev duruş
Uçmağ isterseñ veşile hayrıla ihsân yiter
- 11 Tap yi bu kıl-hânda telâ u turş u huşk ol bağda var
Dâyimê hoş dürlü taze meyvê vî rûmân yiter
- 12 Kanı fetvâ kaude bulduñ el yiyüp kan içmege
İ haramî ka harâmı kan abı bir kan yiter
- 13 Ger begiseñ niçe olduñ nefâ ü Şeytân' a mutî
Ger kulfet-kullıg ü kim safîa bir Sultân yiter
- 14 Kâmu mahlûkâtı rızkı ol çapıdâr bahş olur
Ba'zına düşvâr irişür ba'zına âsân yiter
- 15 Tañrı' nıñ ni' metlerimñi haqqı yok kullandı
Kimisi zâhırde irer kimisi penhân yiter
- 16 Niçe 'iş u nûş ü bîryân fakarla bir yan afu
Çevre yañu sapma Bir'e tap ki yol bir yan yiter
- 17 İ tibbâ-yı zamân i tâc u tahîssî size
İbret-i mülk-i Süleymân hikmet-i Lokmân yiter
- 18 İ bahâdurlar u baylar size pend ü dâsitân
Mâl-ı Kârun' ıla zür-ı Rustem ü Destân yiter

- 10 / duruş: döşür MK1, FB
Lutisa AÖ1'de: Ger Tanrı isteriseñ dut sev dır diğir. BÜ1'de: Ger Tanrı
isteriseñ sev dünyeyi cem' eyle tut
- 11 / varı MC'de yok
/ Dâymî: Dâymî AÖ1, BÜ1, FB / hoş dürlü: hoşduñ q FB
- 12 / içmeger: içmegi FB
- 14 / mahlûkâtı: mahlûkât MK1, mahlûka FB
/ Ba'zına ...ba'zına... Kimine ...kimine MK1
- 15 / Kimisi: Ba'zısı MK1 / aşkâre: zâhırde MC, aşkâre BÜ1 / kimisi: ba'zısı
MK1
- 16 / nûş: xır MK1, AÖ1 BÜ1
/ Çevre: Çök AÖ1
Lutisa BÜ1'de: Kimi kulfet-i şerbüsene barmagıñı ban yiter
- 18 / bahâdurlar u baylar: bahâdur dirilenler MK1 / baylar: bilür BÜ1
Lutisa FB'de: İ bahâdurlar size bu yiter pend ü dâsitân

19. Dünya cânî âhiret bâkî vü hâkdur hî-gümân
Dehriye hitocet bâhâr u bâgla bostân yiter
20. Tâ'acib görmez misin kışık bu ölmüş yitleri
Niçe kalur'diri günküm nâ-gehân nîsân yiter
21. Her ki tıgh oliser hep bir yire baş olisar
Kimisi handân ıncı anda kîmî giryân yiter
22. Kâdâc imek dileriseñ kâdrini bil 'ömçütân
Zâyi' itme kîmî saîg u kîmyâ vü kân yiter
23. Kesu ü şâdet dünyede çok dürlü milletler delim
Bize sünnetdür cemâ'et âyin ü erkân yiter
24. Her kişi bir dîn ü bir mezheb tutar illâ bize
Şer'î-i Ahmed dîn-i İslâm Mezheb-i Nu'mân yiter
25. Ehl-i bid'at solbetidür zehr-i kâtil dünyede
Her ki tiryâk ister anâ meclis-i ırfân yiter
26. Ehl-i Hak süter her ehlin ehline kavuşdurur
'Âlimi dâhâ bulur hem câhile nâdân yiter
27. Bulbüle bulbüllerile Uçmağ'a uçmak pas esî
Baykuşa baykuşlarla turtuğa vîrân yiter

19. / Dünya: Dünya MK1 / bâkî vü hâkdur: hâkdur ki bâkî BU1
/ yiter: n'ides BU1
20. / görmez misin: görmez mi kîm: MK1, AÖ1, FB
/ nîsân: yansın BU1
21. / hep: BU1'de yok / baş: cem' MK1
22. Bayıt BU1'de yoktur.
/ kîmyâ vü kân: kîmyâ-yı kân: MK1
23. / milletler: milletler MK1
/ Bize sünnetdür: Bizlere sünnet: MK1
24. / Bir mezheb: mezheb: FB / illâ: illâ ki FB
26. / ehlin: ehli MK1
/ bulur: bulur FB

- 28 İ yalan söylemezem diyüp yalan da'vî kılan
Saîa şol işitdügüñi söyledügüñi yalan yiter
- 29 Bîñ yıl ölümden kaçarsañ çäre yok kurtulmaga
Bir gñn arduñdan ecel serheng-i nâ-gehân yiter
- 30 Ne bu yir ka'ın Necâzî vî ne Kayser toldurur
Ne bu çarhuñ hercuna Kiserî vü ne Hâkân yiter
- 31 Müsrif olma var kenâ'at lol ki şol it nefsiñe
Bir 'abâ kaftânla bir pâre kurı nân yiter
- 32 Ne kadar çok virfütseñ nefse hiç toydum dımeç
Hırsa ne mülk-i 'Acem ne mâl-i Hind-istân yiter
- 33 Hey erüñ olma sakin düşmenlerüm yok dıme kim
Saîa düşmen mâl-ü nefis ü 'avret ü aqlan yiter
- 34 Gıç bu köprüden Kenâl Ümmî kaç ol döstdan yuñs
Yolsa arduñdan harâmî leşker-i Şeytân yiter
- 35 Soñ nefesde cânıñla yoldaş u koldaş olmaga
Tuñ'ıñdan tevâk ırses dıñıñ imân yiter

48

Me.f.â'î lû / fâ'î lâ tû / me.fâ'î lû / fâ'î lûn

- 1 İ dil cihâna garı meşev kim konan geçür
Bir köprüdür bu dâr-i fenâ kim gelen geçür

- 38 / söylemezem: söz söylememi MK1 / diyüp: diyü MU
// şol: her MK1
40 // Hâkân: Kayser FB
31 / nefsiñe: nefsiñi FH
33 / yok dıme kim: yok dıyöce MK1 / yokdım diyü AÖ1
35 / koldaş: hâldaş MK1 / u koldaş olmaga: olmaga sonñ FB

48

MC(135.a), MK1(86.b), AÖ1(122.b), BUR(113.a), FB(332)

- 1 / geçen: geçür AÖ1

- 2 Bu fânî mülke baka bilen bâki bilmedî
Sofî yurhî güzeldür şû lâ 'ibret gözün açar
- 3 Bîñ yıl kovarsañ tutamazsın bu dünyê'î
Bîr bî-vefâdurur ki seven kişiden kaçar
- 4 'Âkil kişi bu varlığı cem' cıleyüp n'ider
Çün 'âkubet dirilip diğirüp karmısın saçar
- 5 Ne ası kalsun anda peşimân u gam yimeğ
Şûl kavme kim bu yirda harâm yir ü lammı içer
- 6 İnsân kılur cihânda helâlden harâmı fark
Hayvân olan hâ zehri şekerden kaçan sezer
- 7 Bu evde sen bu cem'e vü şem'e ne garrasın
Çün sofra dirilen tagılur vü yanan uçar
- 8 Hayr il ki dünyê 'ibretüñ tarlastı durur
Her kul bugün ne kahrı şerîse yarıñ biçer

- 1 / mülke baka bilen: yurhî baka bilen MK1, mülki baka bilen AÖ1, BÜ1, FB
// şû: FB'de yok
- 2 / kovarsañ: kovarsañ AÖ1 / tutamazsın: yitmezsin BÜ1 / dünyê'î: dünyâyı
MK1, FB, dünyayy BÜ1
// bî-vefâdurur: bî-vefâdur AÖ1, FB / ki: kim AÖ1
- 3 // Çün: Kim BÜ1 / dirip: dirip AÖ1 / diğirüp: diğiren MK1, dövşüren
AÖ1, dövşiren BÜ1, FB
- 4 // kavme: kavm FB / kim: ki MK1 / ü lammı: harâm MC
- 5 / İnsân kılur cihânda: insân olan kılur FB / helâlden harâmı: harâmdan
helâli MK1
// hâ: hod BÜ1
- 6 // şem: FB'de yok / cem' en cem' MK1, cem'a FB
// yanan: kuran MK1
Beyit MC'de:
Bu evde bu cem'e bu şem'e ne garrasın müddâm
Çün sofra dirilen tagılur hem yılan içer
- 7 / dünyê: dünyâ MK1, FB

- 9 Hoş tut bir kuşa cânıñ kim bir konukdurur
Çün bu kafesde bâki degül lâ-zerem uçar
- 10 İrden uyanı gör i Kenâî Ümmi kânâh
Sakın ki yoi harâmîlûdür kârübân göçer

49

Me fâ 'î lîn / me fâ 'î lîn / fe 'û lîn

- 1 Ayâ gâfil unutma sen ânâdur
Şunu kim 'akîbet 'ozmîlî aâdur
- 2 Neden geldüñ nesin fîkr eyle dâyim
Ki girü soñra yâñlû ol yaâdur
- 3 Seni Hak kulluğa saldı bu mülke
Gözün aç kulluğ eyle bôcânâ dur
- 4 Uyun kim sinfe de çok yatırsın
Göçler yatıñen kâlma taâdur
- 5 Sakın fırsat demini zâyî' ilme
Durur gûlân gûlîlâzma oâdur
- 6 Bir iş dut bir kapıda tâpücî ol
Kim anuñ begliği öñden soñdur
- 7 Her işde kalma da'vî ger kılarsañ
Delîl ma'nî göster kavîlünedur

- 9 / bir konukdurur konuğundur MC; bir kafesde FB
B Çün bir Bu eski MC
- 10 / kim kim AÖ1

49

MC(127.a), MK3(56.b), AÖ1(90.b), MC1(85.b), FB(204)

- 1 / unutma sen; anırmagil MC
/ kim ki FB / aâdur; şââdur BC
- 4 / çok; çöl FB
- 5 / Lutasra FB'de "Sakın eyleme fırsatıñ zâyî" "
- 6 / kapıda; kaytıs; MC1
- 7 / Kayıllîk; kâlma AÖ1 / FB'de 2 mısra yerine 9, boytın 2 mısrası kayıtlıdır.

- 8 Bu ev fânî ol ev bâkî diriken
'Acess niçün girdi meylün buñadır
- 9 Cihânda hayr u şer her ne kılarsañ
Rıza vü gayre ne öz câmiñadır
- 10 Uyanıklar içün degül bu tenbül
Bîzüm bigi uyur u usañadır
- 11 Kemâl Ümmî sözi çün bî-garezdir
Gerekmi tut gerekmez mi sañadır
- 12 Özüni gözleme sözüm işitkim
Bu ögüt hem saña vü hem bîñadır
- 13 Çü Hâk (lâ teknetü min rahmeti'llah)
Bnyardı bir ümizünüz sañadır

50

Me fâ 'î lûn / me fâ 'î lûn / fe'û lûn

- 1 Bu işkî cân vîrendür hoş bahâdır
Ki dizâr ol şhiçe kan bahâdır
- 2 Kahîh nla muhibbe dirlik ansuz
Bahâ dizâr içün ölmek bahâdır

- 8 / Beyit FB'de yoktur
/ girdi: yine BUI
- 9 / Beyitün Lûisrâsî F'î'de yok; 2. misrâsî 7. beyitçe 2. misrâsî yerinde var. / her
ne kılarsañ: ne kılarsa: MKI
- 10 / bigi: gibi MC; MKI; FB / uyur: uyuma MKI
- 11 / Ümmî MC'de: " Sözi Ümmî Kemâl'ün bî-garezdir
/ gerekmez mi: gerekmez BUI / 2. misrâ F'î'de: " Gerekse tut gerek atma
sañadır"
- 12 / sözüm işit kim: Sözümü işit MC
/ saña vü: sañadır BUI

50

MC(122.b), MKI(55.b), AÖI(89.a), BUI(84.b), F'II(201)

- 2 Beyit MC'de yoktur
/ Lûisrâsî AÖI'de: Bahâ dizârün çün ol-mak bahâdır

- 3 Bu yola cānûlulardan kimse varmaz
Velî cānsûz gelenlere salâdur
- 4 Anı her yerde hâzır görmeyenler
Kan-ı mâ-vî yavlak bî-hayâdur
- 5 Bîlûn 'aşkılarına iki cihânda
Anuñ gayrîne meyl etmek hatâdur
- 6 Bu yolda vî ol ilde evvel âhır
Bizüm ser-mâyetimiz sadk u safâdur
- 7 Anuñ zehr-i bize tiryâk-ı ekber
Anuñ kahır bize lutf u vefâdur
- 8 Anuñ zahm bize merhemdürür hem
Anuñ derd-i bize 'ayn-ı devâdur
- 9 Anuñ fazlından olmaz kimse mahrûm
Anuñ katında hâcetler revâdur
- 10 Hizmet varlığımız öldür hemân pos
Zirâ kim andan ırlığı hebâdur
- 11 Anı sevmekdürür 'ışk-ı hakîkî
Kalenuñ sevgüsü nafs ü havâdur
- 12 N'iderüz biz bu dünyâ dostlarını
Kı girmî kendü bigi bî-vefâdur
- 13 Bize bir yâr u hem bir yâr gerek kim
Ol ölmaz hem fenâ olmaz bekâdur

4 / Anı: Hakî (MC)

6 / yolda: ilde (MK1)

8 / Anuñ: Anı (BUI)

11 // Kalânuñ: Kalâmı (MK1, AÖ1, FB)

12 // kendü: MK1'de yok / bigi: gibi (MC, MK1, AÖ1, FB)

13 / bir yâr: yâr (FB) / gerek kim: gereklidir (MC)

- 14 Eger bigâne-yiseñ andañ iste
Şuları kim anetle aşınâdur
- 15 Zehl 'âşık kişi kim cân u göñli
Hemîşe işbu derde mübtelâdur
- 16 Kônâ-i 'ışk erî bu 'ışkî elden
Ki 'âşık tar makâmı muntelâdur
- 17 Bû 'ışkî tut (delîl ol) dost iline
Ko şol hısı ki reh-zen ejdehâdur
- 18 Keremî Ümmî za'ifîñ sözlerinden
Murâd kendûden soñra du'âdur
- 19 Bizî kim kaib ü zemîñ iderse bizîm
Aña kıldugımız medh ü senâdur
- 20 Zehl devletli kutlu kârübân kim
Delîlî Hak yolında Mustafâdur

51

Fe 'i lâ tûn / me fâ 'i lûn / fe 'i lûn
Fâ 'i lâ tûn / / fa' lûn

- 1 Bû cihâna şular ki magrûrdur
Şöyle sanur ki bâki ma'mûrdur
- 2 Halkı aldur bu dünye gaddârdur
Cevri bişâr veñâsı meşrûrdur
- 3 Hâce nâ fehre-der libâsıyla
Vârlıgından çû 'âkâbet 'ûrdur

14 // Şuları kim: Şulara kim FB / 2. mesra AÖ1'de: Şular kim anetle aşınâdur

19 // kadîm medh AÖ1, BÜ1

51

MC(100.a), MK1(57.a), AÖ1(82.b), BÜ1(77.b), FB(133), İÜ1(95)

- 1 // sanur: sanırdır AÖ1 / ma'mûrdur: vâ ma'mûrdur FB
- 2 // dünye gaddârdur: dünyâ-yı gaddâr MK1, dünye bu gaddârdur AÖ1, BÜ1, dünye bir güddâr FB, İÜ1
// veñâsı meşrûrdur u fâş meşrûrdur MK1, AÖ1, BÜ1, FB, veñâsı meşrûrdur İÜ1
- 3 // ne: AÖ1'de yok / libâsıyla: libâsıyla FB, İÜ1

- 4 İlele âhîr toñ kefen olısar
Tut ki bugün harîr ü samûrdur
- 5 Bu makâmı kurtıan göçer nû-şâr
Gerçi hâkân gerçi tağfûrdur
- 6 Kimse bir inkıma hal müyesser ise
Der-penîçe hezâr zembûrdur
- 7 Dügünüñ yası şâzınıñ gamı var
Gündüzüñ soñı leyl-i deydûrdur
- 8 Sabr iderse yarın devâya irer
Ruglâ anlar ki hasta rezeûrdur
- 9 Bureihânda hakîr ü güm-güm olan
Âhirette emîr ü meşmûrdur
- 10 Her kim Ol Hazrete yakın oldu
Bu karmı mîr-i dünyeden dîrdur
- 11 Her ki oldu rıyâyıla zâhid
Kamu zühdi habbâ-ı menşûrdur
- 12 Mütekkîler cezası "inde"llah
Havz u dizâr u Cennet ü hûrdur

- 4 / samûrdur: samûrdur (İÜ)
- 5 // tağfûrdur: tağfir (AÖ)
- 6 / bul: (ÜÜ)'de yok
// zembûr: zebraûr BÜİ
- 7 / şâzınıñ: şâzesınıñ AÖİ
// leyl: şeb FB
- 8 / irer: irer MÜ
- 10 Beryt BÜİ'de yoktur
"Her kim: Her nû ki (İÜ)'de kin) FB, (Ü)
- 11 / dînyeden: dînyâdan MK1, FB
/ ki: kîr MÜ
/ karmı FB'de: Her ki rıyâ ile zâhid oldu
/ habbâ-ı: habbâ'ca (İÜ) / menşûrdur: menşûrdur AÖİ
- 12 / cezası: cezasın FB
// hûrdur: hûrdur FB

- 13 Tañe destlarnıñ nişânı 'ıyân
Gözi nem yûzi rengi 'usfûrdur
- 14 Göz yağından Behişt'de ravzâ biter
Niçkin her nebâta yağmurdur
- 15 O (Şarâben tahûr) arzu kılan
N'ider am ki âb-ı engûrdür
- 16 'Âşıkun zâhîdün necâtna
'İşk u zâhîdî elinde menğûrdur
- 17 Şol dîriler ölüncek ayılısar
Kı gice meñt ü tañla mehmûrdur
- 18 Kişi var kim henüz kura göñli
'Auberi rengi lîki kâfûrdur
- 19 Zikri unutdı ekseri halkun
İşleri çeng ü nây ü tañbûrdur
- 20 Kibri terk it ki zerre hâsılı yok
Sabrı berkis ki gizli gizlû gencûrdur
- 21 Dûnyede hayr ü şer ile kılduñsın
Defteründe be-kâfîli mestûrdur

- 13 // yılan rengi: bazı rengi MKI. / AÖL, FB, beñli BUL, bazı hem İÜ
14 / Behişt'de ravza biter Behişt'e ravza yiter MC
Larista İÜ 1'de: Gözi yağı Behişt'e ravza yiter
15 / O: OI MC, MKI
6 Beyit MC'de yoktur.
/ menğûrdur menğûrdur MKI
17 / Şol: Şu AÖL, FB, İÜ / ölüncek: ölecek MKI / ayılısar: ayılayısar AÖL,
ayılur İÜ
Larista MC'de: Şu dîriler ölecek ölisir
18 Beyit MC'de yoktur.
/ kara: karañu İÜ
// rengi: reng AÖL, BUL
20 / zerre hâsıl: zerrece hâsıl FB
/ berkis ki: terk itme MC
21 / Dûnyede: Dûnyâda MKI. , FB

22. Gıçdı 'ömrüñi telefde gâfletile
Açı gâfil gözünü bir tar dur
23. An tevbe kılınsañ dâyin
Saña Hak'dan salâ ve destürdür
24. Şöhret âfetdürür gıç Ümmi-Kemâl
Dime adını şehirden inçşürdür
25. Ârifê her nefesde bir Mî'râc
Gâfilê her mahalde bir Târ'dur

52

Mef'û lû / me fû 'î lû / me fû 'î lû / fe 'û lûn

1. İ her kime kiñü ru'yê-i dîzâr gerekdür
Her lahzu anuñ gözleri hî-dâr gerekdür
2. Uyhu ma uyur âşıkı ol Şâh-ı laîflûn
Dün dîlbi işiginde işi zâr gerekdür
3. Ağ-yârdurur gayr-ı Hudâ iki cihânda
Seçâr yiter kime ki bir yâr gerekdür
4. Kim cân u gâñûl birle severse o Hudâ'yı
Dilinde hemîşe adı tekrâr gerekdür
5. Âşık kişi mîskûn ü revâzu'lu yaraşur
Hem kendü yag u 'ışkı delim var gerekdür

22. Beyit MC'de yoktur.
/ gözLfi: gözün BUL, İG / bir tondur: bîdâr BUL, hî devîmlür İÜ
23. / kılınsañ: kılınsañ AÖ1
24. / âfetldür: âfetldür FB / gıç Ümmî Kemâl, Kemâl Ümmî MC, İÜ
/ Dime adını: Dime ki âdem(MK1, AÖ1 ve FB'de adını) MK1, AÖ1,
BUL, FB: İÜ

52

MC(42.a), MK1(83.b), BUL(119.a), FB(323)

2. // Dün dîlbi: Dün dîleb BUL; Dönelüb FB
4. / gâñûl birle severse: gâñûlden sever ise MC
5. / revâzu'lu: revâzu'la BUL

- 6 Dînyâ bilisinde sâa ahmak diyeler iik
Yol içre gey âîâh u habes-dâr gerekdür
- 7 İnkârı elden koya ol kârı tutanlar
İnkâr geçmez ere ikrâr gerekdür
- 8 Baykuşlara vîrâne gerek kargaya cîfe
Tutıye şeker bûlbûle gül-zâr gerekdür
- 9 Mevrûh cigarlı kişiye merhem urur dost
Bîmâr gerek kime ki tîmâr gerekdür
- 10 'Uryân ola her kime ki hil'at gerekise
Vîrân ola her kime ki mi'mâr gerekdür
- 11 Hiç yol etri ağır yükile nienzile yitmez
Yükdür ser ü cân dâhi sobûk-bûr gerekdür
- 12 Dîl tar gerekinez ki şîgâ sîm-ı mahabbet
Gönlü giû ola kime ki dîl-dâr gerekdür
- 13 Kâsîd kişi maksûdına irdi vü içre hem
Dukkân tolu illâ ki harî-dâr gerekdür
- 14 Kim gencîni fâş eyletise rencâ satâşur
Raz beklemeyen kimselere dâr gerekdür
- 15 Ma'sûkı Kemâl 'İnnî dilerscî ki göresîn
Gönlüd evi 'ışkıla pîr-ı cuvâr gerekdür

- 7 Heyet MC'de yoktur.
Lemstra MKI'de: İnkârı elinden koya ol kârı tutanlar
- 8 / vîrâne: vîrân HÜ
- 10 / gerek ise: gerekse FB
- 11 / yitmez: itmez MC; yitişmez FB
- 12 / Dîl tîr: Dîl-dâr BUI / ki: FB'de yok
- 13 Lemstra MKI'de: Kime kişi maksûdına irdi vü içre hem
- 14 Beyit yokuz FB'de vardır.

53

Fâ'î lâ tûn / fâ'î lâ tûn / fâ'î lâ tûn / fâ'î lûn

- 1 'Âşıkuz iki cihânda meylümüz bir yaradır
Kim kamu ma'şûkıla 'âşıkları ol yaradır
- 2 Ol bize özden yakındır biz niçün andan uzak
Niçe bir âgyüre nezdik olavuz ol yârâ dır
- 3 'İşk odu düşdi vü yakdı yüregümüz yağın
Ol harâret kırdı imdi ağzümüzca yaradır
- 4 Bédülmüz sarı gözlümüz yağ yerine kan dökür
İhtiyâkmeden o şâluñ gülümüz pür-yaradır
- 5 Sen dâim ol yara varmak dileriseñ 'işka uy
Hırsıla yoldan sapıp niçe düşersin yara dur
- 6 Kul kişi sürrân hüvûrunda uyur mı bir nefes
Gâfil içre niçe bir gâfil yatorstu yara dur
- 7 İhtâk isterseñ sen ol mandûma dâyim hîzâtl il
Kapusında dîn ü gündüz tapusına yara dur
- 8 Mustafî şol tâ'at içre (Mâ-ebednâk) idicek
İ 'acab kiñdür ki ol dergâha kulluk yaradur

53

MC(34.b), MK1(22.b), BU1(41.a), FB(97), HM(34.b), AE2(18.b), PP(15.b)

- 1 // meylümüz: gözlümüz, AE2 // bir yaradır, bu yaradır PP
- 2 Beyit MC'de yoktur.
// ol yaradır, dör yaradır FB
- 3 // kışdî: kışdî MK1 // imdi: şimdi MC, idî PP
- 4 // o şâluñ: arun kim BU1, nergesim MK1, FB, HM, AE2, PP
- 5 // dileriseñ: isteriseñ, MC // sapıp: sapıp PP
// yara dur: yaradan BU1
- 6 Beyit MC'de yoktur
// içre niçe bir: içinde niçe MK
- 7 // dîn ü gündüz: dîn ü gün tür PP // tapusına: tapusunda, MK1
- 8 // idicek: oyducek MK1, diyecek BU1
// ki ol: kim ol (BU1), HM, AE2, PP

- 9 Çün Kemal Ümmî umarsın ol helk(mâñiden) devâ
İmâî şî u derdile bagrını her dem yara dır

54

Meñ 'û lû / fâ 'î tâ tû / meñ 'î lû / fâ 'î lûn

- 1 Bak bu 'acâyib işlere kün-bî-myâz ider
Yaratdı külli şey'i nûa zikr ü niyâz ider
2 Evvel sığınır ol Hak'a yâd ider adnu
Her dürlü tâ'ife ne işe kim âgâz ider
3 Ol Hukûm'ûñdür işlenen uş dest-i kadreti
Bir gör bu dürlü sun'ı kim ol kârsüz ider
4 Dilerse dünî gün dilerse günî dün kalır
Dilerse yazı kış dilerse kış yaz ider
5 Bir vakt içinde 'âlemi gâñ işı geñ sovuk
Ağug iken bulut gereğ iken ayaz ider
6 Dilerse yopı var dilerse yarı yok kalır
Dilerse kazı baz dilerse bazi kaz ider

- 9 / ol HİM'de yok / umarsın: dilerseñ PP
/ her dem: HİM'de yok / dem: PP'de yok

54

MC(27.b), MK1(89.b), AÖ1(124.b), BUL(126.a), FB(343)

- 1 // şey'i şey'i BU1, FB
2 / Hak'a: Hakk'a AÖ1 / adnu: anı BO1
// ne: ne MK1, AÖ1, BU1, FB / kim: ki MK1
3 // ne: MC'de yoktur.
// Hakk'm'ûñdur işlenen: Hakk'm'ûñ ki(AÖ1'de Hakk'm'ûñ ki) işlenür AÖ1, BU1, FB
// kim: ki MK1
4 / Dilerse: Diler FB / Siten: ider MC
1. mısra MK1'de: Dilerse günî dün dilerse dünî gün kalır
// Dilerse: Dilerse FB
5 / gâñ: geñ MC / geñ: gâñ BU1, FB
// bulut: bulut BU1 / gereğ iken bulut iken MC, kırak iken AÖ1
6 / telim: ider MC / dilerse: dilerse FB

7. Mazlumda sahr ü ah ködi zalimde zulm ü çah
Kimin kimine serçe kimin gileğü bûz ider
8. Ol çeh bu cümle kul kimî yoksul kimisi bay
Kimini Mahmud eyler ü kimin ayâz ider
9. Bunda vü anda bir kulun kıldı redd ü hor
İki cihâna ol birini şer-firâz ider
10. Kimin sa'âdet ehli namâz ehli gey sa'id
Kimin şakâvet ehli şaki bi-namâz ider
11. Benî benliğile ol birini göge ağdurur
Âhir bahâne ölmegine bir uyaz ider
12. Bir fâsikunâ inecâzın ilür hakikate
Bir zâhidün hakâykan ilir inecâz ider
13. Kimin yaratdı 'âlim ü nâcân kılur kimin
Kimini had-nefes kimini hoş-âvâz ider
14. Ol bi-niyân cemâline âşkî olanlarun
Gözini yaşlı derdile benzini sâz ider

7. // kimine: kimine AÖ1
8. / çeh: çâh MK1, çâh BUL, FB
/ Imusa AÖ1'de; Ol çeh bu kul kim yokkul kimini bay
/ Kimini: Kimin AÖ1, / eyler ü: idüp BUL
9. / redd: MC'de yok
10. / ehli: ehli gibi FB
/ bi-namâz: namâz AÖ1, bi-niyâz FB
11. Boyit MC'de yoktur
/ uyaz: âvâz FB
12. / inecâzun: inecâzun FB / ilür: ilir BUL, ol FB
13. / Kimin: FB'de yok / 'âlim: 'âlema MC
// Kimini: Kimin AÖ1 / kimini: k'nüsün AÖ1, BUL, kimin FB
14. / bi-niyân: bi-niyâz MK1, bi FB / olanlarun: olanlar AÖ1
/ Gözini yaşlı: Gözün yaşlı AÖ1, Gözlerini yaş BUL / benzini: benzün BUL, FB

- 15 Kimini kıldı sağ u selâmetde şâzumân
Kimin bernîşe pîr-gam u hasta hûlâz ider
- 16 Kimine mâl ü mülk müyesser kılur tamâm
Kimin fakir ü bâ-hüner ü hî-cihâz ider
- 17 Kimi hazârda rûzî kılur Ka'be müzdini
Kimün seferde 'azmini Hacc u Hicâz ider
- 18 Kimi vatanda kıldı karâr üdi kimi dâyimi
Kimi revende 'uzm-i Hîrâ vü Şîrâz ider
- 19 Kimini ehl-i 'âm kılur hşk u derdî yok
Kimini ehl-i 'ârif ü hem 'ışk-ıbâz ider
- 20 Bâ'zî Celâl ü hüsnile âh ider müdâm
Bâ'zî Cemâl ü hüsnile fahr u nâz ider
- 21 Cinn ü melek bu âdem u hayvân her biri
Dillü dilince hâlini öf Hakk'a râz ider
- 22 İlhâm ol idî hem bu Kemâl Ömürî göñline
Kim dila geldi 'ışk-ı her söz ü saz ider

- 15 Beyit MC'de yoktur.
/ Kimini: Kimin AÖ1
/ bernîşe AÖ1'de; Kimin kıldı selâmetde şâzumân hoy
// Hîlâz: hûlâz AÖ1
- 16 Beyit MC'de yoktur.
/ mülk: mülkâ BU1, FU
// bâ-hüner: kimin bâ-hüner FB
- 17 / Hicâz: rûz FB
// Kimün: Kimi MK1, AÖ1, DU1 / 'azmini: 'azmin AÖ1
- 18 Beyit MK1'de yoktur.
/ vatanda kıldı: vatanda(FB'de zeyâde) kıldı AÖ1, FB / idî: kimi FB
/ Kimi: Kimini FB
- 19 / ehl-i 'âm: ehl-i 'âmf MK1
// Kimini: Kimi FB
- 22 / hem: MC'de yoktur.

- 23 Yâ Rabî hatîdî kullûra senden 'atâ gelîr
Fazlûñ şikeste dilleri câyını nûvûz ider
- 24 Ben kim nâm ki kudretüñe 'akl-i rişdürem
Eblehdür ol kimesne ki sūzin dirâz ider
- 25 Yüz biñ deñizde katra gay yüz biñ hisân senûñ
Yüz biñ yağasa her birî şerh ite az ider

55

Fâ 'î lâ tûn / fâ 'î lâ tûn / fâ 'î lâ tûn / lû 'î lûn

- 1 İşîdür bilür şü kim her yalîmûzlar işîdür
Her 'ademden 'âlem ü 'âdemî yaratmak işîdür
- 2 İîşîdür kilmakdurer 'uñmanda Nîsân katresin
Kim dün ü gün ay u günü yirde gëkde işîdür
- 3 Bişîdür halkuñ kemîdür bilme şol kim Bir içün
İkide terk idüğü altısı dördü bişîdür
- 4 Rişîdür sanma nişânı 'ışk-erîñüñ yâ sūzi
Gözi yaşı beñzi sarısı deñi dîl-i rişîdür

- 23 // Beyit MC'de yoktur
- 24 // 'akl-i talî: AÖ1
// Eblehdür: Ebleñ FB // kimesne: kimese AÖ1 // ki kim MK1, FB
- 25 // katra gay: katresñ BU1
// Bir: bir AÖ1 // şerh ite: señini MC

55

MC(36.b), MK1(23.a), AÖ1(46.b), BU1(42.a), FB(99), HM(35.b), PP(16.b)

- 1 // Herî her PP
- 2 // İîşîdür kilmakdurer: işîdür kilmak dñri FB
// ay u gün: ay u gün FB
- 3 // Beyit MC'de yoktur
// bilme şol: şol kişî MK1
// Beyit PP'de: İîşîdür halkuñ kemîdür bile şol kim pñ ü ejvân
İkide terk idüğü altısıdır: bişîdür
- 4 // sarısı: sarî HM, PP
İkinci mısra MK1; AÖ1, BU1 ve FB'de: Gözi yaşı beñzi sarı (MK1 ve AÖ1'de sarı) sñzi vñ dîl-i rişîdür

- 5 Dişidür irkek degül şol kîm sözî gîrcek degül
Öğme kûm gökrek degül ağzî sadef ya dişî dîr
- 6 Bîşidür helvâdur ol ceymerdün arpa etmegi
Bâî ü yağundan bahîlün ger pîgi ger bîşidür
- 7 Kîşî dîr bu defteri sakla Kemalî Umûl sözün
Zîra kîm söz ehli yüz hiñ kîşide bîr kîşîdür

56

Mef 'û lû / fâ 'î lû / me fâ 'î lû / fâ 'î lû

- 1 Her kîm bilâna gelâi peşimân alur gider
Kîm cârdile goltîrise dermân alur gider
- 2 Evvel kâdem bu menzile çün hasdı ağlayu
Âhîr duhî u zânla pîryân alur gider
- 3 Bîr bir bu halkı karmî gütüren o bîr ü bîr
Uş yîne bîr bîr ol yînce Sübhün alur gider
- 4 Hîrs u hased niçün bîzi bu milke gütüren
'Uryân gütürdi hem yînce 'uryân alur gider

- 5 / şol: ol MKI
/ Öğme kîm: Olmış MKI, Ağme kîm HMI, PP
6 / Bîşidür helvâdur ol: Bîşidür helvâdurur AÖI, Sîfîr helvâdur PP
/ Bâî ü yağundan: Bâî yağdan AÖI / ger pîgi ger pîgegi BÜI, FB, HM, PP
7 / kîm: ki BÜI, HM / söz ehli: söz aslı PP

56

MKI(88.a), AÖI(124.a), BÜI(124.b), FH(339), AEI(42)

- 1 / nur: olur AÖI, BÜI, AEI
/ goltîrise, goltîse AÖI, AEI
2 / or: ol AÖI, BÜI, FB'de yok / alch: olur MKI, AÖI, AEI
3 / halkı karmî: karmî halkı AÖI, mahfûzâh FB, AEI
/ Uş yîne bîr bîr: Bîz bîr yîne EB
4 / bîzi: bîz BÜI

- 5 Yokdur kimesnedeh eceüfî'üdi korıusı
Gelür fakîri şâhula yeksân alur gider
- 6 Gör bir gedâyî kul dahu gider mi giymedin
Eğnine şol libâs ki sultân alur gider
- 7 Kor bünde varlığın hoca bir gün sefer kulur
Ne sîm ü zer ne ne lû'li' ü mercâm alur gider
- 8 Çün cân kavuşdı eslına mâl oıldı târümâr
Ba mürde cismani bir niçe merdân alur gider
- 9 Her kim bugün ne ekdişe yarın anı biçer
Kim ne faniel kuzundısa anı alur gider
- 10 Bunda vü anda eylük iden bulur eyfûgi
Azgınluk eyleyen bile tugyân alur gider
- 11 Devletlüdür şu kimsa ki bu fâni dünyeden
Ol bâki mülkê hayrıla ihsân alur gider
- 12 Câmna cevri idüp tenini semriden kişi
Ol mâr u mûr ü 'akrebe beryân alur gider
- 13 Kim 'ekl a uysa rahmet-i Rahıman'a irişir
Kim nefse uysa fitne-i Şeytân alur gider

- 5 Beyit AÖI'de yoktur
/ kimesnedeh: kimseden BUI, FB
/ Louisa AEI'de: Yokdur eceüfî'üdi kimesnedeh korıusı
- 6 / Gör: Ger AEI / bir: bu BUI / gedâyî: guld AÖI
- 7 Beyit MKI'de yoktur.
/ varlığın varlığın MKI, varlığı AEI / sefer kulur: kulur sefer AÖI
/ ne lû'li' ü mercâm: ne inüli' ü kânürmân FB, AEI
- 8 Beyit ya'nuz I'İ'de vardır.
- 9 Beyit MKI ve BUI'de yoktur
/ anı biçer: biçesidür AÖI, AEI
/ anı: olan AEI
- 10 / 'akrebe AEI'de yok
- 11 / kimsa: kişi MKI / ki: kim MKI, BUI / dünyeden: dünyede FB
- 12 / idüp tenini semriden: idüp tenini semriden AÖI, iden tenini besleyen BUI
/ mâr u mûr u: mârâ mûrâ FB

- 14 Kâfir cânını nûrâ salar Tarru Mâlikî
Mü'min cânını Cenîet'e Rızvân alur gider
- 15 Bayrâmıdır ölüm günü güyeğ 'âşıklañ
Kı'ânlar cânını Ma'sûk'a karbân alur gider
- 16 İlak sen 'isâyec iç bu Kâmil Ümmî 'âsiye
Kim Hazretüñsâ zellet ü 'isyân alur gider
- 17 İmân u dîn ü tevbe ve Kur'ân'ı yoldaş'ı
Şol dem ki cân alur gélür cân alur gider

57

Me fâ-î lûn / me fâ-î lûn / fe-û lûn

- 1 Geli gâfil irak kaçma yakın dur
Eyü dirlik diril ölüm yakındur
- 2 Uyan fırsat denün fevt itme zihhâr
Yatubên mihnele bakma sakın dur
- 3 Eger gâzi iseñ öz nefsiñ öldür
Ki ol ekber cihâd u gey ukındur
- 4 Tahâret çevşenin himmet silâhın
'Amel-seyfin kuşan u gey takın dur

- 14 / cânını nûrâ; cânını oda BUI
/ cânını cânını BUI, FH / Cenîet'e Rızvân! Rızvân Cenîet'e AE
- 15 / K'ânlar cânını; K'ânlar cânını (AÖ1, FH ve AE)'de cânını AÖ1, BUI, FH,
AE1
- 16 / it: eyer FH, AE1
/ Kim, Çan MK1, K1 AE1 / 'isyân: tıgıyân MK1, FH, AE1
- 17 / Kur'ân'ı; Kur'ân MK1, FE
/ dem: deride FB, AE1 / cân alur: 'Azrâ' FB, AE1

57

MC(111.b), AÖ1(92.b), AE2(811s), TS(160)

- 1 / kaçma: bakma AE2, TS
/ diril: dil TS
- 2 / Uyan: Sakın AE2, TS
/ bakma: bakma TS
- 3 / Eger gâzi iseñ öz: Gâzâvet kiler iseñ AE2, TS
/ Ki: Kim AÖ1, TS / ekber: gırçek AE2, TS
- 4 // 2.mısra AE2 ve TS'de: 'Amel-seyfin kuşan'ı görakındur

- 5 Eger mahşer gâline inanırsa
Helâlleş helka vir haklu hakim dur
- 6 Harîr içre kefen tosun unıtma
Toğanup dîrt yanuğa tab bakın dur
- 7 Niçe şöhrat kuşın avlarnag içün
Oturup kurasın hiyle fakın dur
- 8 Ne yatarsın yazuk zahmın yiyüben
Denidür tevbe lûl merhem yakın dur
- 9 Kemâl Ümmî sen evvel netisün şiddür
Dâhı ayrıklara bîr yola kindür

58

Pâ 'i lû tûn / fâ 'i lû tûn / fâ 'i lû tûn / fâ 'i lûn

- 1 Her kimü kîm hâli vardur keyli vü kâli nider
Çün kanîlet râdin aldı şekker u bâh nider
- 2 Anlaru kîm Hakk'a lâîk bî-riyâ ef'âli var
Ol sâfîla kimseler ebbâs u akvâli nider
- 3 Her ki habûlî'İlahî tutdı lâ-bîrem buldı necât
Ayrug ol bu kâbr ü hurs ü bend ü aglûli nider

- 6 // dört; dur TS
- 7 // şöhrat; şehvet AE2, TS
? Oturup kurasın; Okuyup kurasın TS
- 8 // yatarsın; yatarsın MC / J. musta TS'de: Yazuk zahmını yiyüben yatarsın
// tevbe kîf; tevbe'i AÖL, TS
Beyt AE2'de: Yazuk zahmın yiyüben ne yatarsın
Denidür tav u merhem yakınsın dur

58

MC(92.a), MK1(71.b), AÖL(110.b), BU1(103.a), FBr(259)

- 1 // keyli vü kâli; keyli ile kâli MC
// Çün Ol AÖL // şekker; sekker FB
- 3 // Her ki; Ol ki MK1 // necât; helâs MK1
// kâbr ü hurs; hurs u kâbr BU1

- 4 Söñbet-i hâs isteyenler mahtilân kor 'âzâmın
Meclis-i 'irfân bulanlar cem'i cûhâli nider
- 5 Kankı kul-kim pûdişâhîñ emrine oldu mutî'
Ol Çalap'nû 'â'atında özge esgâli nider
- 6 Virmedi nakkâş bulan nakş u reng-e cân u dil
Ag u karâ gûk u sarı kızıl u alt nider
- 7 Çün tecerrüd menziline 'ezm idüp girdi yola
Yâkûni yeynildi bilen kayd-ı haromâli nider
- 8 Ton u tây u hây u hây u mansûba aklatmaz ol
'Tâc u taht u rûz u baht u mülki yâ mâh nider
- 9 Bâtininde kankı dervîşîñ ki ihlâs olmaç
Zâhirinde kurû zerk u hurka vü şâh nider
- 10 'Akl u cânı nefâsî tendân cehdife gâlih kılan
Pehlîvân-ı 'âlem oldur Rûstem-i Zâl' nider
- 11 Kamular dîrlik dilerler ol ölmün arzular
Bâki 'ömür ister bu lâ'û mâh vü sâli nider
- 12 Kendüyi pervâne çün-kim çem'a urd yandı hoş
Dostlâ vâsi nêr ayrık perî vü bâh nider
- 13 Dostı saran dostı gören dostı iren 'ışk eri
Kuşlar u gözler mi güzler zülâ vü hâli nider

-
4. Şeyit BUI'de yoktur
/ 1. misra: MKI, AÖI, FB'de: Sohbetin hâs (FB'de Serbet-i hâs) isteyen kor
mahtilân 'âmilleriñ
/ 2. misra: merdân AÖI
- 7 // yeynildi bileni yeynildî bilên FB
- 8 / hây u AÖI'de yok
/ baht: rûz AÖI
- 11 / dilerlendiler FB / arzular: arzâ ider FB
/ 'ömür: 'ömür AÖI
- 12 // perî vü bâh: ol perî u bâh MKI
- 13 / Dostı: Dost FB / 1. misra MKI'nde: Dostı saran dostı iren dostı gören 'ışk
eri

- 14 Bu Kemâl Ümmü Çulap'dan ol plüfer hâlini
Dâyirâ ister gör bulursa' gayrî ahvâli nider

59

Me fâ 'î lün / fe 'î lâ tün / me fâ 'î lün / fe 'î lün

/ fa' lün

- 1 Kimûâ ki gönü vü câm cihânda câha düşer
Bilûü ki togru yolundan sapar o câha düşer
2 Ne deñlü 'âlim ü 'âbid olursa dünye seven
Ne yirde yârlırise varır-î günâha düşer
3 Kç kibr ü 'cehoñ ü bî-edeb ululattı
Ki ululuk kemîn ol bâki Pâdişâha düşer
4 Ne kul ki Şâh yasagın sir emrini tutmaz
Bilûü ki 'âkhet ol kimse bîsm-i Şâhâ düşer
5 Zehî delü ki varur bir harâm tokmayıçdı
O Pâdişâhı kor hizmet-i sipâha düşer
6 O Bir'e kul olan olur iki cihân şâh
Yog ol ki dâne sanıp dâm-ı laht-gâha düşer
7 Safâyıla du cihândan giçen olur sâfi
Yog ol ki hursıla bir vakf hânc-kâha düşer

- 14 "ulular" kelimesi "âile-" olarak da alınabilir.

59

MC(52.a), MK1(28.b), HÜ1(49.a), FB(116), HM(41.b)

- 1 / ki: HM'de yok / or: u MK1, BU1, FB ve HM'de yok
2 / dânye: dünyâ MK1
/ yürürise: yürürse FB, HM
4 / ki: kim MC, FB / şâh yasagın sir: şâh yasagın MC, şâhın sir: FB
5 / varır: varır BU1, HM
/ O: O BU1, HM
6 / O: O HM
/ Zımsız yerine BU1 ve HM'de 'Abeyt'ın Zımsız'ı getirilmiştir,
7 / du: BU'da yok
Zımsız BU1 ve HM'de yoktur
/ ol ki: BU'da yok / vakf'ın: BU1, FB, HM

8. Şu deyme fâsıkâ 'aşık' dîmeñ ki göñli anuñ
İlak'ıñ lîkâsın kor deyme bîr tebâha düşer
9. Müvâhhidem diriken lâ ilâhe illa 'ilah
Ya nişe müşrik olur göñli oñ ilâha düşer
10. Sipîd-rûlâre hiç vâkî' olmaz ol zîllet
Girü o vâkî'a her çeşm ü rû-siyâha düşer
11. Bîl âdemîler işidür riyâzet ü perhîz
Hemên bizüm bigi hayvân 'aîfe-gâha düşer
12. Kaçup sığınacağı yırde bulupdurur her gâh
Ecel şu kimseleri kim kaçar penâha düşer
13. 'Ömür kasalığını anlayan bu 'âlemde
Dirâz-ı fikri kor endişe-'î kütâha düşer
14. Ne deñlü 'aczi vü fakrı olursa yol erindü
Ne göñli mâla vü ne hil'at u kûlâha düşer
15. Hevâ vü hırsı koyanlar defile uyanlar
İrîşdi menzile anlar ki toğru râha düşer
16. Ol ulu Şâh'ı seveli bu bende Ömürî Kemâl
Bîrâk te derdile aglar figân u âha düşer

8. / lîkâsın/ovâsın MKI, lîkâsın BUI, UM / deyme bir yak yira MC
9. / Müvâhhidem: Müvâhhid FB / diriken: diriken BUI
/ nişe: piye UM
10. / zîllet: zelâl MKI, zelâl BUI, FB, HM
/ ol ol FB / çeşm: şâhs MC / rû: HM'de yok
11. / bigi: gibi MC, MKI, FB, UM / hayvân: âdem MC
12. / bulupdurur: bulupdurur MKI, BUI, FB, UM / her gâh: dargâh MKI
13. / 'Ömür: 'Ömr MC
/ kütâha: gütâha BUI
14. / 'aczi: acz BUI, UM
/ Ne: Ki MKI, BUI, FB, HM / mâla: mâl MKI, BUI
15. / hırs: hırsâ FB

- 17 Bu yir ü gâk dîn ü gün ay u günden aydın olur
Zehî likâ ki anuñ nûr şems ü mâha düşer

60

Müs tef 'i lün / müs tef 'i lün / müs tef 'i lün / müs tef 'i lün

- 1 İ gâfil uybudan uyan niçe yatacsın tut tar
Togru yol giröl Hak 'a nezdik ol andan olma dır
- 2 Mevlâna inanmaz mısın kerkuben oturamaz mısın
Ya mâşide tanımaz mısın kim yol u meşhil kâdedür
- 3 Gâflelden uyanmaz mısın dünyâdan usanmaz mısın
Hiç ölümün saamaz mısın hey niçe bir cebl ü gurur
- 4 Niçe niçe nefâ il hevâ niçe niçe selv ü hatâ
Niçe niçe zerk ü ri'yâ niçe niçe fîsk ü fîeur
- 5 Dime ki yolda azıgum yokdur ü çokdur yazugum
(İn yonçhü yugferleştüm mâ kad selef) didi Gâfir
- 6 Çün sag u dîrisin dalı terk eyle bulılı ol şâhî
Var tîbretile bak ahı kim ü' olmış ashâb-ı kubûr
- 7 Huk'dan gelen zahmetlere sabr eyle ü râhatlara
Elem virdügi alımetlere şûkr eyle dâyim ol şekûr

- 17 / günden gün: MK1, günden: HM / aydın olur: ider: MK', aydındır: HÜ1
F1, HM

60

MC(109.b), MK1(67.b), AÖ1(105.a), FB(2-0)

- 1 / uybudan uyan: uyan uybudan: AÖ1, FB / yatacsın yatacsın: MC' / tut tar: FB
- 2 Beyit MC'de yoktur
- 3 / yokdur ü çokdur: FB
- 6 / dalı ah: FB
- 7 / eyle feridü ü: MK1, idivir: AÖ1, idüp ü: FB
/ eyle dâyim ol: il ki olursın(AÖ1 ve FB'ye atıfta): MK1, AÖ1, FB

- 8- Sen sapına yoldan bir karış ko'şerri hayr işe karış
Göñül yıkup alma karış hâhrlara gir hayrına kor
- 9- Gel levbâye dâyim digil Estagfiru'llahe'!-!azim
Kabr nla Şeylân-ı racim boynını il-hâvle'yle bur
- 10- Hek kapusından gel berri kesme ümzühü ne kuyu
Çün buyurur (Lâ telâiatü min rahmeti'llah) ol Sabûr
- 11- Dost udını getir dile dâyim anı andan dile
Sen tâlib ol gel ciddile mâtûbı isteyen bulur
- 12- Gıç dünye-'i mekkâîeden götür hicâbı aradan
Ger dilet işeñ Yaradan gürme gayrîñ terkin ur
- 13- Kul zât-ı pâk için yarak gıç sâyeden kulma turak
Ne hülle vü tât ü Burak iste vü ne Cennât ü hür
- 14- Aña tap i ehl-i temîz kim lâzlı var yüz bîñ defiz
Bir katredür andan Sâkiz Uçmak tolu hür ü kusûr
- 15- Çün oğlayarak verâsın ol Hazret'e yatvarâsın
Hakkâ ki bîñ yüz kârasın bir tamla göz yaşıla yur
- 16- 'Terk ü Kemâl Ünverdi seni görmek diler işeñ anı
Beni dîme kim ancak beni ol Pâdişâhu yaraşur
- 17- Tutma küdürêt ol zâfâ kulur işeñ táfide velâ
Her rencüñle ola şifâ kulbün ü kabrûñ tola nûr

- 8 / Sen sapına yoldan: Sapına, yoluñdan MK1, AÖ1, FB / ko'şerri hayr işe: şerri işi ko hayra MK1
- 9 / digil: delim, MK1, di kim, AÖ1, FB
/ olar eyle MK1, AÖ1, FB
- 11 / gel: kim MK1, AÖ1, FB
- 12 / gayrîñ, gayr: AÖ1, FB
- 13 // Cennât: Cennet MÖ
- 15 / bîñ yüz: yüzüñ, FB
- 16 / beni: menî AÖ1, FB / Pâdişâhu: ula Şâh'a MK1, AÖ1, FB
- 17 / kulur işeñ: küñrüsâñ MK1

61

Fâ 'î lâ tûn / fâ 'î lâ tûn / fâ 'î lâ tûn / fâ 'î lûn

- 1 Hâlık'ı çün zikr ider bu cümle tag u taşlar
Ya halâyık bize niçün ta'na urup taşlar
- 2 Ta'na taşından kaçar mı Ta'ni'muñ zâkirleri
Ger kılar ölümlerise başların huşâşlar
- 3 Pâdişâhuñ hufina şol hâs erenler irdi kim
Kullarmuñ kahına kaytarmadılar kaşlar
- 4 Kamu nesne dillâ dilinde ani tesbîh ider
Her cemâdât u nebatât u kurular yaşlar
- 5 Her kabuñ ne kim içinde var taşına ol sizâr
Dile gâhılden gelür anıdan salınur başlar
- 6 Kim neyi sevsê gerek kim ol ola çög alıdğı
İçlere fışk odi düşse bile yanar taşlar
- 7 İ muhibler vâdine gülüp yalan aklar diyen
Niçe kan ağlamasun şol bağı tolu başlar
- 8 İhtiyâzla kişi baka melâmet mi olur
İzhrârîdür şü rind il fâş olan kılâşlar
- 9 Ne ögersen sevinür ne hod sögersen yirintir
Şol şarâb-ı 'ışkıla sarhoş olan evbaşlar

61

MC(77.b), MK1(73.a), MCON1(146.b), BU1(105.a), FB(268)

- 1 / ta'na urup: ta'n idüben FB
- 4 / yaşlar: hem yaşlar FB
- 5 / kim: ki MK1
- 6 / 1.misla B(J)'de: Her ki neyi sevsê zikr iddiği okser ol ola
- 7 / şol bağı tolu: bağı toludur MC, FB
- 8 / melâmet mi: melâmeti MCON1, BU1
- 9 / ne hod: vî ne FB / sögersen: dögersen MK1, yirerşen BU1

- 10 Şel kolı sinan gibi kim sinacak ağlamadı
Tâ bulunca kendü bigi hem-dem ü koldaşlar
- 11 Anları gürdüğü dem derdile çok çok ağladı
Anlar ağlaştı bile-yü döktiler kan yaşlar
- 12 Halk aña sonu ki niçün evvel ağlamazıdın
Didi kim i kolı bütüle bi-haber yoldaşlar
- 13 Anda ağlasam haña gülüp sögüp tañlarduñuz
Sayrınıñ hâlin ne bildir sag olan kardaşlar
- 14 Dünyede her yaña yoldaş isteyen buñur delim
Lâki bütde bir buñmâz mahrem ü sırdaşlar
- 15 Çün sinıklular bildir sinak seyikler sevdigin
Câminı Kâhu fîdâ aña ne kollar başlar
- 16 ‘Ömr aña diler ki ‘ışk ü zevk ü şevkile gıç
Bir demde değmez bularsız sağı olan bin yaşlar
- 17 Ne kapıldıñ sen bu nakş ü rengi i sûret-perest
Kim Hak’uñ ‘ışkında hayrândur kâmnı bakkaşlar

- 10 / sinan/sınk FB / gibi/bigi MCON1
/ bigi/gibi MC, MK1, FB / koldaşlar: kâkdaşlar FB
- 12 / naçün evvel evvel niçün MK1, MCON1, evvel ne için FB / ağlamazıdın: ağlamazdın FB
/ kolı: kayle MCON1, FB
- 13 / ağlasam: ağlasamı MCON1 / sögüp tañlarduñuzı söğen/biññüz FB
/ bildir: bildir: MC, FB / kardaşlar: başlar FB
- 14 / Dünyede: Dünyüde MK1 / yaña: ne ki MCON1
/ MCON1’de 2.nusra yoktur.Yalnız 15.beytin 2.nusrası getirilmiştir. / sırdaşlar: kâkdaşlar MC
- 15 / MCON1’de 1.nusra yoktur 2.nusra, 14.beytin 2.nusrası yerindedir. / sevdiğim/sevdigin: 1-3 / 1.nusra MK1’de: Çün sinukün bile bir sinak seyikler sevdigin. BUI’de: Çün sinukün bildir seyiklenür biris sinuğı
- 16 / bin yaşlar: başlar BUI
- 17 / nakş ü rengi: reng ü nakş MCON1
/ Hak’uñ: Hakk’uñ MCON1 / ‘ışkında: sin’ında MCON1

- 18 Sâyesin zâtı sanan seçmez âikâbından yüzün
Çün göremez nice sâyesin güm yüzün buflâşlar
- 19 Mübtedî tag agacıdır mürşid aña hâgubân
Kim budur ceble zerkîn 'ilm ü ihlâs aşlar
- 20 Cân gıdâsı zikr ü tesbîh ü du'â Kan'ân olur
Ten gıdâsı nân ü gışt ü cûb ü şîrin aşlar
- 21 Ger müzekkir muhlis ola katı cydürse ne tañ
Çün degül kâsî zikirde şühret ü şâhâşlar
- 22 Nefy idüp gayrın göñülden zâtnı isbât ider
Yâ'ni Şâh içün sarâyın süpürür farâşlar
- 23 Sâfi vü sâfi sulârdur ki ola kâfî sâfi
Hiç küdürer tutmaz ilâ kâzih ü kâlmâşlar
- 24 Ben çü noksânî ne var idum Kemâl ümmî'yiş
Adîla menzilde kaçan bir olur adaşlar
- 25 Yâ Rab an kıl niyâ vü süm'aden gıñîlümîzi
Her nefesde kim dilümîz zikrîñ eydi başlar

62

Fâ 'î lâ tün / fâ 'î lâ tün / fâ 'î lâ tün / fâ 'î lün

- 1 Yokluga değşürdi cümle varım dervîşler
Degmeye taydurmadı esrîrîñ dervîşler

- 18 / zâtnı zâtnı MKI
// şâzîñ şâzî MCONI
- 19 Beyt MCONI'de yoktur.
// budur buvar MKI / cebl ile zerkîn ceblîñ ü zerkîn MKI, FB 13, muez.
BUT'da: Yâ'nî cebl ü zerkîn 'ilm ile ihlâs aşlar
- 21 / Ger Çün FB / muhlis hâls MCONI / cydürse iderse FB / tañ; gayr.
MKI, MCONI, BUT, FB
ü şâhâşlar şâhâşlar FB
- 22 / gayrın gayr MCONI
" sarâyın sarây MCONI
- 25 // eydi ider BUT / zikrîñ eydi başlar zikr iderse başlar FB

62

MC(90.a), MKI(72.a), AÖI(111.b), B4.1(103.b), FB(262)

- 1 / değşürdi değşür AÖI, değış FB

- 2 'İşla tutup verdiler iki cihâna üç talâk
Ol bir'ân gün sevdiler dizârnı dervişler
- 3 Mustafâ (el-fakru fâilü) didüğü-gün i'azîz
Fakr'ıla fâhr ükâi kadı'ârını dervişler
- 4 Terk ü teccid imagında dîni an kıldılar
Büt idimmezler cübân dînârını dervişler
- 5 Dün il gündüz yot yaragan kılmağa meşgûl olup
Kıldılar elden bu dünyâ kârını dervişler
- 6 Hakk'ıla bâzâr iderler kün hozâr essası vâi
Keşdiler bu halkıla bâzârını dervişler
- 7 Yâr şevkindan tolupdur içleri anuñ-içün
Ararurlar dîn gün âh u dervişler
- 8 Derdile bualar hemüşe hasta diller oldı kîmi
Ol tâbibtîn bulalar timsürini dervişler
- 9 Her kı bunlata yöneldi i'tikâd u sedkıla
Kıldılar âsân her dîşvârını dervişler
- 10 İçini vü taşını mâ'mûr pür-nûr idiler
Her kinie gösterdise envârını dervişler
- 11 Ê'acab ne söyleyeydi kendüden Ümmî Kemâl
Ger'añu öğretmeşe güfârtını dervişler

- 4 / imagında, imagudan FB / dîn an kıldılar; dînâñ/AÖ1 ve tîn FB dîn'i an
Kılubâñ NÖK1, AÖ1, FB; dînâñ an'ıñkeñ BL1
/ Büt; But BÜ1,FB
- 5 / elden; endan AÖ1
- 7 // Ararurlar: Ararur AÖ1,FB / dîn günâñı meşgûde âh u MK1, giez gün
düz BL1; gün günden âh u AÖ1, FB
- 8 / diller diller AÖ1 / oldı kîmi:olduğı MC
/ bulalar; bulatâ MC
- 9 / bulalar; bulara
- 10 / Boyıñ tînde yoktur / mâ'mûr ü pür-pür: pür-pür / mâ'mûr MC
/ gösterdise: gösterdiler MC

63

Me fâ 'î lîm / me fâ 'î lîm / fâ 'û lîm

1. Bakıf i cân u dîl gûzin açanlar
Bekâ mülki fânâ cûden seçenler
2. Kani şol dünyeye magfir oğanlar
Kani şol menzile konup giçenler
3. Kani şol illere bizim diyenler
Kani şol yolları gelüp giçenler
4. Kani şol bağları diküp gidenler
Kani şol yirleri eküp biçenler
5. Kani şol kal'alar burclar yapanlar
Kani anda turup yiyüp içenler
6. Kani şol bayları hürmet kılınlar
Kani yolsulları yürüp yiyenler
7. Kani şol cem' olup tiz tagılanlar
Kani şü 'şem' olup yanıp uçanlar
8. Kani şol 'işret idüp rake uranlar
Kani şol başlara saçın saçanlar

63

MC(29.a), MKI(88.b), BÜI(125.b), FB(341), ABİ(117)

2. / dünyeye dünyaya MKI
3. / bizim; benim AEI
4. / MKI'de 5.beytin 2.mısrası, 4.beytin 2.mısrası olarak kaydedilmiştir
5. / kal'alar kal'a-kibr AE // MKI'de 5.beytin 1.mısrası yoktur, 2.mısra, 4.beytin 2. mısrası yerindedir.
6. / içenleri seçenler AEI
7. // şol şu FB / şem' olup yanıp / şem'i yanıp AEI
8. Beyin AEI'de yoktur.
/ şol şu FB
// şol şu BÜI

- 9 Kanı şöl biğ ulıben kam satenlar
Kamı halıvü hakın bölüp biğenlar
- 10 Kemâl Ümmî sen ol Hak'dan yañı kuç
Kaçan kurtulur öltürden kaçular
- 11 Bu düzahda tutulmaz düne içün
Sañ şeykile Uçmağ'a uçanlar

64

Mîs tef'î lûn/ mûs tef'î lûn / mûs tef'î lûn / mîs tef'î lûn

- 1 Bu hu'l-i'âceb göñlüm hañâ gâhî gelir hem-râh olur
Gâhî bendüm terküm urur yoldan sapar gümrâh olur
- 2 Gêh vâdi gêh sahrâ olur gêh katre gêh deryâ olur
Hergiz karâr itmez döner gêh kûh olur gêh râh olur
- 3 Gêh bây u gêh yohsul olur gêh hoca vü gêh kül olur
Gêh râht olur gêh kârlıbaş gêh reh-zen u gêh râh olur
- 4 Gâhî olur yavlak fakir bî-çâre vü hür u hakîr
Gâhî hayâl u fikrile cümle çihâna şâh olur
- 5 Gâhî kanû'atdüs işi gider bu dünyâ teşvîşî
Gâhî tolu bîrs u tama' maksûdî mâl u câh olur

- 9 / şöl bîş şöl şog MC / bîş FB, bîş AEI / kenar az MC
10 bölüp: biğüp BÜI, FB, AEI / biğenler: biğenler AEI
11 / Safâr-Sake MKI

64

- MC(107.b), MKI(68.a), AÖI(106.a), BÜI(99.b), FB(243)
1 / 1. mısra AÖI'de: "BüI'-âceb dîvâne göñlüm hañâ gâhî hem-râh olur"
/ sanar azar MC
2 / Beynâsî "Gêh" kelimeleri: "Gâh-yâh" şeklinde yazılmıştır / vâdi: dar u
BÜI
3 kûh: gök FB
4 / reh-zen ü: gêh râht reh-zen-i har-gâh MC
5 / tolu: tolar MC / tama': beyâ MC

6. Gâhî seyer bu dünyeyi dirür dükeli nesneyi
Gâhî kanısm terk ider yirer işi iktâh olur
7. Gâhî azar andişesi tâl-u emeldür pişesi
Gâhî gelür hoş tevbeye endişesi kütâfî olur
8. Gâhî olur yavlak delîl gider kamîl'î'âd u billî
Gâhî gelür kîm'ilmüle her neseleden âgâh olur
9. Gâhî olur cih-i ri'yâ her tâ'au sehv ü hatâ
Gâhî kılur hâlis'amel tâ'atları bi'llah olur
10. Gâhî karâhidür katî dün gibi olur zulmeti
Gâhî münceyyer gün gibi hoş âfîât u nûât olur
11. Gâhî ağar 'îsâ gibi göklere seyr ider göği
Gâhî yiri Yusuî'layın zîr ü zemîn ü pâh olur
12. Ah kim bu hercâyî göffül hengiz hafta her-dem degil
Ancak bir avârâlığı şundî degül her gâh olur
13. Bir yirde hiç ârâm yok çevre yâsa seyrâm çok
Bir yir kamî kim ol baña bir lubza menzîl-pâh olur
14. Yalvar Kemâl Ümmî aña kim-sini fazlile aña
Zirü ki her 'âcizlere yarıcı ol Allah olur

6. / dünyeyi: dünyâyı MK1, AÖ1, FB
yirer: gûlû FB
7. / azar: âzâd FB
/ hoş: hod FB
9. / her: vü FB / hatâ: ri'yâ
11. / gibi: bigi BUL / göklere: göğe FB / seyr ider: göğü FB / 1. mısra AÖ1'le;
Gâhî 'îsâ bigi göğe vü seyr ider göğü
// yiri: olur BUL
2.beyit MC ye MK1'le: Gâhî ağar 'îsâ gibi göğü vü seyr eyler göğü
Gâhî yiri bu esfel-i zîr-i zemîn ü pâh olur
13. // bâhar: aña MC
14. / sini: seni BUL, FB
// yarıcı: yodıcı BUL

- 15 İki cihânı bir cihân köler ihlâla bî-gümân
V'allah zehî tañ nesne bu nice ulu dergâhı olur

65

Me fâ'î lûn / me fâ'î lûn / fe'û lûn

- 1 Kişi el-çarlıgından-nişûn iñler
Ki saglıkdur sağışsuz gene ü bigler
- 2 Şer'atde tarîkatte-helâkat
Tarlanmaz himmeti bol gâñli gâñler
- 3 Çit takvâ birle kıldılar terakkî
Makâm-ı 'Ulvi'ye 'ilmi derîfîler
- 4 Nebî (El fakre şahî) didüğini
Cihânda cân n'cîl kaluğı dîfîler
- 5 İñitmez mâlâ meyî iden hadîsi
Kulaklarında dîner tîni çîñler
- 6 Çog olsa yig sevâbı gene-i bâki
Yog olsa yig 'ikâb n kan irîñler
- 7 Bu mâl olmasa yigdürler be-her hâl
Ki giçdiler gelenler bizden âñler
- 8 Fakîrûñi kim ola fakr içre sabo
Afia asân olur kâmuı çettiñler

- 15 / cihân: cihân AÖI / bî-gümân: bî-kenâl AÖI
/ V'allah: V'allahî FB / ulu dergâhı: olu gâñ AÖI

65

MC(119.b), MK1(64.b), BU1(96.a), FB(228)

- 1 // bigler: yegler FB
7 Beyt MC'de yoktur
/ kıldılar: bildiler FB
6 / Çog olsa yig: Çog yigdür FB
/ yig: bîñ BU1, FB / kan irîñler: ten'îrîñler MK1, FB, kan dîñler AÖI
8 / kim: çün MC
/ kâmu: cümle MK1

- 9 (Sevâdü'l-vechi fi'd-âncemî) ya'nî
Ki ak yüzde yaraşur kara beñler
- 10 Dahı bir yirdö (Kâde'l-fakr) geldi
Şuñâ kim fakır gördükce belifşer
- 11 Sabırsuz yolısulâ âdem dıneñ kim
Leşe karşı çel aç it gibi sifler
- 12 Ger olsa biz dahı dervîş olaydık
Müccirad goymekile şâl u yünler
- 13 Kemâl Ümmî gir ol lırkaya üdöñ
Ki anda se yaka vârdanne yünler

66

Fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lün

- 1 Bureihânuñ bâsılı hayf u dirîğ ü âh olur
Añlarnaz hayvân bu şirden âdenî âğûñ olur
- 2 Lutfi kâfir u genci renc ü şızısı gam mâlî mâr
Öñi 'ızz u câh olursa soñi 'azl u çâh olur
- 3 İ dirîğü vü dirîğâ kim bizüm bu dünyede
Fikrümüz yavlak dirâz ü tömrümüz kütâñi olur

- 10 // Şuñâ kim: Ki ya'nî MK1 / fakır fakır FB
- 11 // it gibi sifler: kurt bigi çitler BU1, it gibi çitler FB
- 12 // Ki: Kim MK1

66

MC(94.b), MK1(71.a), AÖ1(110.a), AE1(116), AE2(76.a), HM(69.a)

- 1 / dirîğ ü dirîğâ HM
// şirden sözden AÖ1
- 2 / genci renc ü şızısı gam: şızısı gam genci renc AH1, AU2 / mâr: mâr HM
// olursa: olur hem MC
- 3 / bizüm bu dünyede: bu dünyâda: bizüm MC

- 4 Bında fakr u gussayâ sabr ittiben kulluk kılan
Hiç gümnânsuz yarın anda bay u şâz ü şâh olur
- 5 Münkîr ü câhillere 'âlem karamudur velî
'Âlîmü 'âlmî hermişe şem ü şems ü mîlî olur
- 6 Halka hiç tevâcüc ü müflis olmaz ol kul kim mûdâm
Şey' u il'lah eylediği ol gani dergâh olur
- 7 Düşmen ü Şeytân herâmî kâr kılmaz yolda hiç
Şul teyekkûş çhine kim bekçisi Allah olur
- 8 İ hakikâten dem uran bî-gerî'at ırma lâf
Şer'i koyup bîd'ate nyan zirâ gümrah olur
- 9 Kibri terk it miskin ol kim ol ulu dergâhda
Her deñizler kâtre vü hem köhlar bir gâh olur
- 10 Gice gör lû'ı emelden hey ecelden gay sakın
Kim dâişmaz kimseye gelmeklûği nâ-gâh olur
- 11 İ refîkum bir gör âbir işbu islâmîl yolın
Niçesi âsân ü aydın togru yakın râh olur
- 12 Bu Kemâl Ümmî deñle uydu uş dosta gider
Zihî devlet anlarûñ kim mürşide hem-râh olur

- 4 / idtiben: cıleyen AE1, AE2, HM
/ ' bay u şâz ü şâh: bay u ulu MC, hay u pâdişâh MK1; şâz u hay u şâh AE1, AE2
- 5 / Münkîr ü câhillere: Munkire vü câhile HM
/ ' şem' : şem' ü şem' AÖ1
- 7 / kâr: ger AE2, kâr HM
- 8 // âlîmü 'âlmî MC, kiği AE1, pazır HM
- 9 / Her: Heri MC / her: her AE3 / şâpîr: gökder MK1 / bu gâh: hergâh HM
- 10 / hey: hem MC, HM
- 11 / âbir: cıı AÖ1
- 12 / âsân ü aydın: âşân idühen AE1 / rûh: her o'sâh HM
/ mürşide: birferâ AÖ1

- 13 Bahutulu ol yel eri kim Huk yolında yoldaşı
Evliyâ yü hem kulavuzı Resûlu'llah olur

67

Me'â'û lû / me fâ'î lû / me fâ'î lû / fe'â Him

- 1 Taglar şu fîâkuñ edî cânımı bu taglar
Ger düşerse duymaya bu gâynüğe taglar
2 Yaglar ü harâret fîlîn ölçerür âhım
Dertden eridim sizdi yitirgimdeki yaglar
3 Çaglar gözüm yaşıla bagrum kârı dün gün
Bu hasretle gıçtı delim demler ü çaglar
4 Aglar ifildüni işidenün özi göyüñür
Kim gıçdı ömür düşdi kara saçuma aglar
5 Saglar işini el ki ölüminden ön öldi
Çün soñra olur haste ölürdi vü saglar
6 Aglar delim dâneler az işbu cihânda
İniçe hevesler bagrıma kurudur aglar

- 13 Terimlerin MK1
A kulavuzı kalavuzı YC

67

- MK1(23.b), AÖ1(47.b), BU1(43. a), FB(102), HM(36.b), PP(17.a)
/ şur FB dışındaki nüshalarda yok / cânımı bu bu cânım MK1 bu AÖ1
ve PP'de yok
/ düşer ise: düşerse AÖ1/ duymaya: duymeye HM / 2.nusra PP'de: Ger
düşerse bu gâynüğe duymaya taglar
2 Yaglar: Baglar FB, HM / harâret: harârete BU1, PP / fîlîn: kalîn BU1 /
ölçerür: ölçerür AÖ1, ölçer ver PP
3 / gözüm yaşıla: göz yaşıla PP / âhım: kârı AÖ1, FB'de yok
/ delim: dâyim FB
4 / ifildüni: ifilertün PP
/ Kim: Ki PP
5 / Saglar: Saclar FB / işini işi PP / el ki: el kim FB, HM / öldi: el kim FB
/ ölürdi vü saglar: ölürdi vü saglar FB
6 / delim dâneler: delim ü dâneler FB / az: FB'de yok

- 7 Bağlar gözini ayagını Ümmî Kemal'ün
Kemaz ki yolına gide bu yirler ü bağlar

68

Fâ 'i lâ tîn / fâ 'i lâ tîn / fâ 'i lâ tîn / fâ 'i lîn

- 1 Asl-ı ma'nâ birdürür ger söylerise yüz dil er
Gerçi kim zîrek kişi bir kılı sözde yüz diler
- 2 Dînyede 'ilmi ü me'ânî bahrinüñ pâyânı yok
Lâki bahriler sadef çıkarmagıñ yüz diler
- 3 Tarıya tohum ekneyen biçmeye âhir yirine
Yirine bir dâni saça her ki yidi yüz diler
- 4 Gayrîm koya gerek kim zât-ı pâki sevdise
Çirkinî yaya göñülden ol ki zîbâ yüz diler
- 5 Hubb-ı İsmâ'îlî kalbinden yudıgıñ Halîl
Aña kne göñderdi Hâk kurban idüben yüz diler
- 6 Nidelüm kim gönlüntüz sevdi bir a'la dilberî
Diderüz dîzârı gerçi ki cümâyüz diler
- 7 Ur Kemal Ümmî kafâ ayyâmı bayık bil ki yâr
Dilemez yüz virmegi hiç virmemegi yüz diler

- 7 / gözini ayagını: gözini vü ayagını MKI, AÖI, BULFB, HM
/ Kemaz ki: Kemaz FB

69

MC(11.a), MKI(23.a), BUI(42.b), FB(100), HM(36.a), PP(16.b)

- 1 / Asl-ı ma'nâ: Ehl-i ma'nâ MC / yüz dil er: yüz dil er FB, PP / Lâisrâ
HM'd: Fâ-i ma'nâ birdür ancak söylerise yüz diler
/ Gerçi kim zîrek kişi: Gerçi / zîrek kişiler MKI, BUI, HM. Gerçi gerçek
kişiler PP
- 2 / gerek kim: gerekse MC, göñül kim FB, PP
- 3 / İsmâ HM'de: Hubbım kalbinden İsmâ'îl yudıgıñ Halîl
/ Hâk: FB'de yok
- 6 Beyit MC'de yoktur
dilberî: güzeli PP
- 7 Beyit FB'de yoktur
/ Ur: Vir MKI, BUI, PP, HM

69

Me' fâ 'î lûn / fe' 'î lûn / nie fâ 'î lûn / fe' 'î lûn

/ fa' 'î lûn

- 1 İren çîl sevmeci dünyâyı sevmi sen dahı yir
Dügüldürür zire ârâm idesi yir bu yir
- 2 Anu' içün bânü' adi olugdurur dünyâ
Ki tizz ü nâzile baser'vâli döner girü yir
- 3 Nedün misâli zemînün bir eç ejderhâ
Ki halkı yutmagıla olınadı vü olmaz sur
- 4 Ko basleme bu teni mâr u mâr u 'akreb içün
Niçe harîr ü niçe şurb u şurb u biryân zîr
- 5 Kanâ'at eyle dilerçîl kim irosin geuce
Mübâddel eyle kamâ varıguñi yokluga vir
- 6 Tur örîl niçe yatarsın ki kârübân göçdi
Yaragun eyle tiz ol yoldaşıla menzile ir

69

MC(40.a), MK1(25.b), BU1(45.b), FB(107), HM(38.b), AE1(39), AE2(13.b),
TS(23)

- 1 / sevmi sen dahı: sen dahı sevmi MK1, BU1, HM, sevmi FB
/ 'Dügüldürür: Dügüldür BU1, TS / ârâm idesi: âdam karîl idesi FB / idesi
yir: idesi yir BU1
- 2 / Anu' içün: Anıçün TS / dünyâ: fânî dâre TS (dünyâ kelimesini dün ya
şeklinde almak da mümkündür. Ancak metinlerde büyük yazıldığı için
işaret etmekle yetindik.)
/ döner girü: girü döner HM
- 3 / zemînün/zemînün TS / ejderhâ: ejdebâ BU1, AE2; ejderdür AE1
/ halkı yutmagıla: yutmagıla halkı MC / vü: BU1'de yok / em: yir AE1, TS
Beyt MC'de yoktur.
- 4 / niçe şurb: biçe şurb BU1, niçe şîrî TS / biryân: birn MK1, BU1, FB,
HM / şîrî yir TS
- 5 / kim: ki MC
/ kamâ varıguñi: dökeli varıguñi AE1, AE2, TS.
- 6 / Tur örîl: Turar TS / ki: FB'de yok / kârübân: kârübân AE2 / göçdi: geçdi
HM

- 7 Metâ' u zâdân şakla ki yol korhuludur
Yürü ayagudî depret ögüñi başuñ dır
- 8 Bu gül-sitânda ne güller kalur ne bühüñter
Hu mişe içre ne kaplan kalur ne dîkü ne şîr
- 9 'Alî vü Hanîza bu meydânı çünki tutmadı
Dime ki ben beg ü bayam ya pehlüvân-ı dîlir
- 10 Bu dünye kimseye kalmadı hem bize kalmaz
Çü 'âkıbet giderüz bâri varı görölüm ir
- 11 Gel işbu pendî Kemâl Ümmî'den kabûl eyle
Özi hakirine bakma sözün iştî ki ne dü

70

Fa'î lâ tûn / fâ'î lâ tûn / fâ'î lâ tûn / fâ'î tûn

- 1 İ karındaşlar eger fâidelerise tağuduz
Mâsiyâ'llahî köñ ol ma'buduñuza tapuduz
- 2 Tapuduz kulluğuduz gayrine bâılduz Hiak'ân
Çün ki anuñ kapusından özge yokdur kapuduz

- 7 /metâ' u zâdân: metâ'uñ gey TS / korhuludur: harâmîlîdür MKI
/ ayagudî: yığgudî MC
- 8 / kalur: kılur HM / karındaşlar: gül-sitân kelimesi metnlerde gül-sitân
şeklinde idi ve yekni bozmaktadır.
/ kalur: kılur HM / dîkü: MC'ce mülteskep dağıtması şebibiyle
okunamıyor
- 9 / bu: AE2 ve TS'de yok / çünki: çün kim FB / bu meydânı çünki: çünki bu
meydânı HM / tutmadı: tutamadı AEI
Ümmâsı MC'de: 'Alî vü Hanîza vü Rüstem bu râfilâ tutmadı
// beg ü: beğün MKI / ya: TS'de yok
- 10 / dünyâ: dünyâ AE2, HM, TS
/ Çü: Kİ BUL / varı: varub BUL, varı TS
- 11 / işbu'ındî işbu MC / pendî: FB'de yok, AE2'de iki kez yazılmıştır.

70

MC(35.a), MKI(22.b), NO(122.a), BUL(41.b), FB(98), AEI(52), AE2(20.b),
HM(35.a)

- 1 / karındaşlar: fâideler HM
// köñ: koyup NO / ol ma'buduñuza: ol ma'buda göre MC, ma'buduñuza
NO,
ol ma'buda AEI, ol ma'buduñuzu HM
- 2 // Çün ki: Çün kim HM

- 3 Kapuñuz bir hak nasihat içidecek tiz duruñ
Cehdile Şeytân-ı düşmen kapuların yapuñuz
- 4 Yapuñuz bünyâduñuz bu köbri üzre fâridür
Qıyûñı andan İslâk'a kaçuñ. Lîmnet alın çapuñuz
- 5 Çapuñuz revîsê kâheri birle nâsibüñ boynıñı
Zîna yoldur andan artak yapışacak sapuñuz
- 6 Sapuñuz düşmen yoldan dest illec girüñüz
Andan artuğa dımeñ kim biz gulâm-ı tapuñuz
- 7 Tapuñuz imdi hemân nefsüñi kâzı terk idüñ
Bu Kemâl Ümmüñ bigi 'âciz degülse tapuñuz

71

Me fâ 'î lûn / me fâ 'î lûn / fe 'û lûn

- 1 Bugün bu gûñlûme'elîz-yâr sığmaz
Toludur yârda'ag-yâr sığmaz
- 2 Du 'âlemde beña mahabbet u matlûb
Hemân Bir'dür ki hiç tekrâr sığmaz
- 3 Dilüme gûñlûme dilberden artuk
Dahi ezkâr u hem ezkâr sığmaz
- 4 Bâ virên ü smuklu gûñlûmı anuñ
Tursıgıdır buna mi'mân sığmaz

- 3 //izberk NO, AE1, AE2
/Cehdile:Cehd idüñ AE1, Cehd idüñ açuñ AE2; denile HM
2/Mhara NO'da: Cehd kapusı açuñ Şeytan kapusı'nı yapuñuz
4 /Yapuñuz:Yapıñuñuz:NO, FB, AE1, AE2; HM / kaçuñ:Tapuñ FB
6 /düşmen:Şeytan ü düşmen AE2
/ Andan: Hak'dan MC / dımeñ kın: dımeñüz NO, AE1 / gulâm-ı tapuñuz:
gulâm-ı kapuñuz NO
7 //bigiğihî MC, MK1, FB, AE1

71

MC(120.b), MK1(55.a), BU1(84.a), 7B(200)

- 2 // hiç:HB'de yok / bındürki hiç: ü bındürür MC
4 // beña mi'mân ata mi'mân MC, buna mi'mân BU1

- 5 İlahî'lem göçlü muhkem burç'u bârım
Bentim Bagdâd'uma 'ayyâr sığmaz
- 6 Ben oî bâğ'u gül-istan bûlbûliyem
Ki sâfi güldür anda hâr sığmaz
- 7 Şu resme râziyân bu dirdüme kim
Bu denî hiç araya tûmâr sığmaz
- 8 Şu deñlü 'aşka ikrânla toldum
Ki hergiz içime inkâr sığmaz
- 9 'Acebdür kim bu deryâ bânıruadan
Taşar taşra bu âl ü zâr sığmaz
- 10 Nice vasf ideyün kim bu dilüme
Gönül içindeki esrâr sığmaz
- 11 Kemâl Ümmî ko'ki ol dostdan artuk
Bugün bu halvenc deyyâr sığmaz

72

Me fâ 'î lûn / me fâ 'î lûn / fe 'û lûn

- 1 N'ideri kim hiç bu gönlüm hırcan olmaz
Yanar dirdile her dem bi-gam olmaz
- 2 Kamü 'ömürümde bir kaz güremezem
Ki âh u nevâhadan güzüm dem olmaz
- 3 Kamılar yâresinül çâresi var
Bu benüm zahıma hiç merhem olmaz

5 / bânıru: bânı FB

9 // Taşar taşır: Taşra taşır FB

10 1 mısra MC'den: Nice vasf ideyin bu dilim ile

11 1 mısra MK1 ve FB'den: Kemâl Ümmî'yi köv kim dostdan artuk

72

MC(115.b), MK1(53.b), BU1(82.a), FB(195), AE1(52), AE2(13.b)

2 / kaz: dem AB2 / güremezem: gönmezem BU1

3 // Bu benüm: Benüm bu MC. 103

- 4: 'Acebûdür kîni girt' bu dertden amuk
Bettün dertüne 'âlemde em olmaz
- 5: Horârân ola sevgüden dem uran
Düzümle biri yâr u hem-dem olmaz
- 6: Dirîgâ kîni bu elstüklü kula hiç
Kimene sâzikâr u mahrem olmaz
- 7: Vefâ umma gönül gip dünyeden kîni
Hiç ağa ağacında bâdem olmaz
- 8: Ezelden tâ kîyâmet bir cihânda
Kimene râhat olmadı hem olmaz
- 9: Bekâ 'îş u şarab uî' met makâûn
O dârü'l-huld nîr bu 'âlem olmaz
- 10: Meger mû'minler Lûcmak'da ola şâz
Ki zindân içre kaygusuz dem olmaz
- 11: Bakâbilen bekâ bünyâdi gözler
Fenâ mülküü binâst muhkeim olmaz
- 12: Ne tiryâkı vü genci var cihânu
Kim anuıla bile renc ü sem olmaz
- 13: Ne bal u gül var arusuz dikenüz
Ne düğün var ki âhir mâtem olmaz
- 14: Ne yaz ola ki öünde kış yok
Ne tañ gördük ki soñ ahşâm olmaz

- 4 / kîni: ki AE1 / girt: yîr MC
// dertüne: bu dertüne MK1
- 5 // 3. mısra MC'de: Birisi hiç bizümle hem-dem olmaz
- 6 / kîni: ki AE1, AE2
- 9 / nîmet: 'işret AE2
- 12 // Kîni: Ki MC
- 13 / bâl ü gül: gül ü bâl MC / gül var arusuz: gülî var arı AE1 / dikenüz: tikenüz MK1
- 14 / ola: 'oldu ki AE1 / kış yok: bîst kış olmaya AE1

- 15 Cefâ çek kim safâya irişesin
Ne nure var ki soñı bayrâm olmaz
- 16 Ola sûrette yüz biñ âdem insân
Veli ma'âde biri Âdem olmaz
- 17 Mesâl yöninden olur mı berâber
Kamu Ahmed Resûl-i Ekrem olmaz
- 18 Kamu yoksul makâm-ı fakre imtez
Dah her hırkı giyen bâhem olmaz
- 19 Mestîh olur mı her yuyak müsafir
Kamu İsâ anası Meryem olmaz
- 20 Kamı adı Süleymân mülki tutmaz
Cihânda her yûzükler ilâtem olmaz
- 21 Bahâ dîr dime zişre kem bahâdur
Çi her adı bahâdur Rustem olmaz
- 22 Meger hûyî hoş ola suyr an
Zirâ her kuyı sayı Zemzem olmaz
- 23 Taftı yok mül u'izz u câha Şâhuñ
Katında mütekkiden ekrem olmaz

- 15 / safâya: velüya MC, FB
// ki soñı soñı ki AE1
- 16 : Beyit AE1 ve AE2'de yoktur
/ âdem: şekli MC
- 17 / olur mı olursa AE2
// Ahmed: Ahmed adla FB
- 18 Beyit BUI'de yoktur.
- 20 / tutmaz: tutar MK1
- 21 Beyit MC'de yoktur.
/ kem: kim BUI, AE1
//Çi: Ki FB
- 23 / hûyî hoş hoş hûyî AE2

- 24 Annâ fîzâla Kırâmı oldu inkübûl
Velî 'adlile kaldı helâm olmaz
- 25 Yarıñ mîzânda Kârû hayr ü şerrîñ
Cezâsı zerrecc piş ü kem olmaz
- 26 Mürâyî ne kadar çok hayr iderse
Sevâbı der-hemî bir dirhâm olmaz
- 27 Bâña ayrık sanâ'atden ne âssı
Niçomâ kün: kanâ'at pişem olmaz
- 28 Kemâl Ümmü niçe kün tınmasam, dîr
Girü'söyler burdîñ opsem olınmaz
- 29 Niçô iş var ki sunuram, el ürmez
Deñ söz var ki anı dîsem ulmaz

73

Fâ'î lî lün / me fâ'î lîñ / fâ'î lîñ

/fâ'lün

- 1 Tañrî zikrine dilürmüz ceynâz
Gerçi derîsüz göñüllere koymâz
- 2 Münkire sad-hezâr öğitür kim
Bîñde birin kulagına koymâz

24 / 1. mîzâna AE1'de: Tañrî yok; Pâdişâhuñ / 2. zâ' u cîñ, AE2'de: Tañrî yok / 3. zâ' u cîñ, / Pâdişâhuñ

25 / 1. şerrîñ: / 2. zâ' u cîñ MC

26 / 1. 2. mîzâna MC'de: Cezâsı vâ sevâbı der-hemî olmaz

27 / 1. âssı: hâsıl FB

28 / 1. Niçomâ kün: Nîce kim ça: AE1

28 / 1. dîñ: dilim FB

73

MCON:(110.a), FB(337), AE1(54), AF2(21.b), TS(40)

1 // Gerçi derîsüz: Nöl katı TS

2 // sad-hezâr: sad-hezârân 301, AE1 / kim: TS'de yok

2 // kulagına: kulağına FB

- 3 Ağu râlînde bîte mi' hurma
Sırke kubı taşma bal uymaz
- 4 Vuy ne bâtlî tamellü gâfil-kîm
Hâk söze vü kulavuze uymaz
- 5 Şol yazuk yazulu kara bîrisin
Tevbe snıyılı yuyubca yuymaz
- 6 Uş bugün uş yarın dönem dîme kîm
Dünye geçer ömür saña güymez
- 7 Kayduñ kes ki menzile yîtesin
Çün ağır yüklîler yola çöymez
- 8 Yola âzâd u fârig ol gir kîm
Bir yalancâğı bîñ kişî söyemez
- 9 Dardını dördüye dir Ümmî Ketoñ
Zîre her tadı tadımayan tuymaz

74

Me tâ 'î lûn / fe 'î fâ lûn / me fâ 'î lûn / fe 'î lûn

fa' lûn

- 1 Sên i güñül dilerisen ki bulasın nakkâş
Bu nakş u sûrete kaşına vü gözleme göz il kaş

- 3 Heyit TS'de yoktur. /
/ bîte mi: hiç bîte mi AE1
- 4 Heyit AE2'de yoktur
/ kulavuz: kulavuz MCON1
- 6 / uş yarın: yarın TS
/ Dünye: Dünyâ(MCON1, FB, TS /ömür saña: saña 'ömür AE)
- 7 / kes: gör TS / yîtesin: iresin FB
/ Çün: Çök AE1
/ ol: ol MCON1

74

MC(43.a), MK1(26.a), BU1(46.a), FB(109), AE1(55), AE2(23.a)

- 1 / ki: FB'de yok, kîm AE2
/ kaşına: halene AE1 / gözleme göz il kaş: gözleme göz ile kaş AE1 / vü: FB'de yok

- 2 Seyverseñ ol yitce Şâhı ko mäsivâ'llahı
Ki 'ışk erı dilemez mansib u ma'âd u ma'âş
- 3 Yoluñda sâdikasıñ 'ışk içinde i dervîş
Re-küllü kendüñlîğüñden kesil o dostu ulaş
- 4 Kimesne 'ışkıla 'ân bir oldê cem' idemez
Gel imdi 'âşıkasıñ ol melâmeti evbâş
- 5 Eñ oldurur ki taşından içi hoş ola mîddâm
Ger eyle olmasa bârî bir ola iç ü taş
- 6 Seni ulu görüben kimseye alü hakma
Ki Hak'dan ayrı degöldür cihânda her kum baş
- 7 Görene gllu bigi her zerreñden olur zâhir
Veliki görmeñi görmez güneş yüzüñü huffâş
- 8 Eger mäsâlinseñ ki sefer vücûduñdan
Çiç'iklik ovasıñdan o bîrlik ilâh aş
- 9 Revende çünkî teferrûd kılınmaya aşrın
Hıvâñı fâ'yide ilmez gezerse bîñ tag u taş

- 2 Bâyt MC'de yoktur
/ mäsivâ'llahı mäsivâ-yı Allahı MK1, BU1; fikr-i mäsivâ'llahı AE1
/ ma'âd: meâz MK1
- 3 / Yoluñda; yoluna BU1, FB / 'ışk: 'ışk-ı Hak AE1 / s: 143'de yok
/ o: BU1, FB ve AE1'de yok, u AE2
- 4 / Kimesne; Kimseñe MK1, BU1 / idemez: imtêz MK1
/ 'melâmeti evbâş: melâmetile evbâş AE1, melâmet o evbâş AE2
- 5 / Eñ: O MC / oldurur: oldur MK1, FU
/ iç ü taş: içile taş MK1, bu iç ü taş AE1, AE2
- 6 / görüben: görübeni FB / alü: alü AE1
/ her: FB'de yok
- 7 / görene: görüne hem gezene AE1 / oñ: AE1'de yok / bigi: gibi MC, MK1,
FU, AE1 / her zerreñden olucudur her zerreñden FB
/ güneş: çün AE1, çü gün AE2 / yüzüñ: yüzüñ BU
- 8 / or ü MK1, ol BU1, FB ve AE2'de yok
- 9 / çünkî: çün AE1 / kılınmaya: kılınaya BU1, FB
/ ilmez: kılınaz BU1, FB, AE1, AE2

10. Muhâcîr olursan kıl meuhâiden âieret
Gazâ sevâbı gerekise nefâile uğraş
11. Şu lokma hırkayıçın halkıla savaş itme
Eğer savaşırısın dünyâ İblîs'ile savaş
12. Nedür bu şâhret ü gavgâ niçün bu hüs ü tama'
Çü nefse kadayısa bulunur bir etmek aş
13. Sakın seni komasun kullugından ol Şâh'ül
İ hoca 'avret ü oğlan ü kız ü kul karavaş
14. Puta tapanlar ahlâsa kalı 'aceblerişin
Zehî 'aceb ki put ola saña bu mâl ü kurnâş
15. Çü her yonulmadug ağacı oda yakarlar
Seni dahi eger üstâz kılınazısa arâş
16. 'İbâdet öyle sakın zâyi' itme 'ömrüñü hiç
Çü bir gün ölesin eğer yaşarsan bîñ yaş
17. Riyâ vü süm'adan il lâ'atıñ hâlis ü pâk
Ko haiki Hakkiçün işle vü gözleme sabâş
18. Nêdâmet imâgına gir yazuklarıñ kirini
Yu tevbe sâhıñ birle tap anıñız bu leş

- 10 / Muhâcîr: Tay muhâcîr FB / olur isân olursan BUI
/ sevâbı: hayır AE1 / gerekise: gerekse MK1, gerekse turtu AE1
- 11 // 2.mısra BUI'da: Veli ki her nefes İblî-i reh-zenile savaş
/ kadayısa: kade ayısa BUI / bulunur bir etmek aş: hüd bulunur etmek ü
aş MC
- 13 / ol: o BUI, FB, AE1, AE2
- 15 / ağacı: ağacı keserler AE1
/ üstâz kılınaz ise: üstâz kılınazsa AU1
- 16 / Çü: Ki MC, AE1, Çün FB / ölesin: ölsün MK1, öliseriz AE2 / eğer: ger
FB, AE1, AE2
- 17 / lâ'atıñ: âtâatı BUI / hâlis ü pâk: gey hâlis AE1, AE2
- 18 / imâgına: imâgına AE1
/ tap: BUI, FB vü AE1'de yok / anıñız bu leş: anıñız bu leş BUI

- 19 Meğer bir anı gönül iltesin aña, yohsa
Hakîr tuhfedürür öl işikte cânla baş
20 Elünde iş variken gey duruş Kemâl Ümrü
Belünde nakduñ sakla yoluñda hazır baş
21 Ne kim görüp işidüp aulanıñ üñ anı
Sakın hazâyiniñi müdde'iden eyleme baş

75

Pâ 'i lâ tîn / fâ 'i lâ tîn / fâ 'i lâ tîn / fâ 'i lîn

- 1 Gel beru gel tâlibiseñ kim bulasın Hî vü Kâf
İçtiñ pâk eyle göñüñ şirk ü şübhe Şin ü Kâf
2 Gönüñü kiñ ü riya gaygâlarından hâñ kıl
Tâ ki lezzet vire saña cillo halver i'tikâf
3 Kendü ilhâde döñseñ Hacc ü 'Umre müzdini
Lutûla vîrân göñüñler Ka'be'sin eyle tavâf
4 Çünkü mâlûf düşmenüñdür terkin ur kim ola dost
Şol kadar tızık işte Hak'dan kım saña ola kifâf
5 Genç-i pînâñ bulduñsa gey sakın fâş eyleme
Çünkü müñîşsin ko utma zerkû bî-hûde lâf

- 19 / bir: BUI'de yok
20 / Kemâl Ümrü: Ümrü Kemâl FB
/ yoluñda: yola ol AEI
21 / öñ: sakla AEI, AEI
/ hazâyiniñ: hazineli BUI, AEI / müdde'iden: sên 'adûya AEI

75

MC(59a), MKI(77b), AÖI(119b), MCONI(1231), BU1(112.b), FB(295)

- 1 / beru gel: beru gel MC/NEI, FB / Hî vü Kâf: Hây ü Kâf AÖI, BUI, ser mezâ FB
2 / kiñ: şirk MC/şerk MKI
/ cillet: cille AÖI
3 / müzdini: müjdiñi FB
4 / Hak'dan kım süñ: kım: Hak'dan saña MC
5 / gey sakın fâş eyleme: zâyî eyleme süñ FB

- 6 Sad hüzürân kâğıthâr, bu yolda cân virdi henüz
Kim birisi menzile aldı bu yoh sanma gürâf
- 7 Kimse hiç Simurg'a ırmez uymayınca hüdlüde
Pes ne bilür deyme kuş kîm kancurâdur Kûh-ı Kûf
- 8 Ger Hak'a ırmek dilarsâ bâul işden toyhe kul
Mustafâ şer'ini tut kim hak nebîdür bî-hilâl
- 9 Bir âmel kılgu ki yarın dördüncü demân ola
Hazretü karşı tuncak her halâyık sâf sâf
- 10 Ol Hakîb'ülâ hürmetiçün yâ (amâne'l-bâ'itîn)
Bu Kemal Ümmî za'îfîn suçunusen kıl mu'âf
- 11 Bîz yazuklu kulların cümle imân-ıhlile
Dünyede vü âhirede (uçcînâ mîmâtı uçrâf)

76

Mâlf te 'î lûn / mâlf te 'î lûn / fâ 'î lûn

- 1 Âh ki 'ömür nakdini kılduñ telef
Genc ü cevâhir virdip aldun hazef
- 2 Kadrün bilseñ ki ne deryâ-yıduñ
Her nefesün dürr idî yüz birî sadef

- 6 // yolg. ib. AÖ1 / sanma: enma. MK1, AÖ1, FB / Zımsı (M' de) Birisi / menzile aldı bu yoh sanma gürâf. MCON1'de : Kim bir menzile yitü bu yoh sanma gürâf
- 7 // uymayınca ırmez yirde BU1, FB
- 8 // Nebî'dür: Rasûl'dür MCON1
- 9 // her halâyık: kuma mahîük MK1
- 10 // za'îfîn: MK1'de iki kere yazılmıştır

76

- MCO(138.b), MKH(65.b), AÖ1(101.b), MCON1(124.b), FB(231)
- 1 'Omür: 'ömürüñ MCON1, BU1 / nakdin: nakdi AÖ1 / kılduñ kıl A FB / Valdün: plâk FB
- 2 K' d'ân idî d'üfînâ MK1, BU1, d'üfînâ MCON1, d'üfînâ AÖ1, FB / y-üzg'ir MK1, AÖ1, BU1

3. Kanı sana'at bu kanâ'at gibi
Dünyede fî'l-cümle tavâ'if huref
4. Ma'rifetli rûhu'ia idin gda
Azma uyup nefsü'le az vir 'alâf
5. Kalma cehâlet zulâmında kim
'İlmile olur kişide her şeref
6. 'İlm ü 'ibādânla yol vardılar
Her fuzalâ vü küberâ vü selef
7. Nefsü'î bil-kim bilesin Rabbü'î
Nitekim heyvârı Nebî (Men âref)
8. Atâfıa uy ya dedeñ idügin it
Yâda uyup olma sakın râ-halef
9. Almed ü Âdem'dürür atañ dedeñ
Yâd idüğüñ İblis-i pâ-i huref
10. Cîfe kovar cümlâ gurâb u kılâb
Tütî şeker ister u bülbül güleñ
11. Çarh-i fâlek yasnuñ oldurma
Karı siper çün sen oluğsın hedef
12. Niçe niçe beng u şarâb u kebâb
Niçe niçe çeng u kopuz nây u nef

- 3 / sunâ'at: sunâ'iy'de MC; isâ'at u BUI / gile: hile: AÖ1, MCON1
- 4 / rûhu'ia: rû'ia MC / idin: eyle MK1
- 5 / zulâmında: zulmetinde MCON1
- 6 // fuzalâ: fuzl u AÖ1 / küberâ vü selef: küberâ-i selef FB
- 9 // İblis: Şeytân MK1; AÖ1, BUI
10. / cümle: AÖ1'de yok / gurâb u kılâb: kılâb u gurâb FB
- 11 / şeker: şeker AÖ1, MCON1, BUI
- 11 // sen oluğsın: kim oluğsın MC; oluğsın AÖ1
- 12 // det: saz BUI

- 13 Niçe niçe cüm u gurûr u sürûr
Niçe niçe fîsk u fîcâr u şerâf
14 Çevre yafâ taglûben azma yol
İkîligi terk idû tut bir taraf
15 Fazlûn umar Ömrü Keremî ol Hak'un
Kerhu gününde ki diye (lâ tahaf)
16 Tuhfemûz, ebsûklûk ü yoklukdurur
Her yol eri illicek anda tuhef
17 Mûf te 'î lûn mûf te 'î lûn fâ 'î lûn
Âdeni isen olma bâris-i cîyef

77

Fâ 'î lû lûn / mû fâ 'î lûn / fe 'î lûn

Fâ 'î lû tûn / / fa' lûn

- 1 İ özi gâflet içre mustagrûk
Gözûü aç hâlüne bir bak
2 Gör neye mübtelâdurur cânûn
Âhiretçün biç eyledûn mî yarak
3 Nâzenin 'înnari eyledûn zâyî
Olmedûn Hak yolında hergiz sak

14 /idû: B MK1, 12up BU1, FB

15 / Hak'un: Hakk'un AÖ1

/ ki diye: diye kim MC

16 / Tuhfemûz: Tuhfâsüz AÖ1

17 /Vezin mustasî AÖ1'den; Mûf te 'î lûn / fâ 'î lûn / mûf te 'î lûn / fâ 'î lûn

77

FB(338), AH1(60), AE2(24.b), TS(50)

1 // Gözüü: Gözetüü FB

2 / mübtelâdurur: mübtelâder FB / cânûn: hâlûn FB

// Âhiretçün biç: Âhiret içün FB

3 /Nâzenin: Nâzenî FB

4. Âhiret işi içre gâfil ü kör
Dünya işinde kal kılarsın şak
5. Şer iş içre tozuha iremez kuş
Hayr işe sayrusın yahûl aksak
6. Taâîn'ya dön ü Taâîn emrin tut
Cânun ilhusuñ odına tab yak
7. Ya niçe halkı sayd kılmağicün
Kurarsın zerfale riyâdan lak
8. Ne olırsar cevâbuñ anda yarın
Ne getürdüñ diyüp serârsâ Hak
9. Bir cevâb bulmayub olup hayrân
Kunya ağzıñ içre dil ü tamak
10. Añgıl ol vakti kim hêcâletden
Olarsın halk içinde hor-ı Halâk
11. Hâsret olma tuluşup yanasın
Utarup olarsın garîb-i Farak
12. Teybe elile rahmeti kapusun
Şimdi elüñ ne tururken kek
13. Yoksa soñra hiç ası kılınayısar
Bîñ tuşla başuñ döğ tak tak

4. / ü kör: yörünce kör FB, /gâfil/ TS
/ Dünye: Dünyâ FB, TS / kal: kıl FB, AE2 / şak: iki şak FB
5. Beyit AE1 ve TS'de yoktur.
/ iremez: hiç iremez çâ kuş FB, /işmez AE2
6. / E Taâîn: emrin: Taâîn'nañ emrini FB
7. / sayd: saymı AE2
/Kurarsın: Kurarsın AE2, TS
9. / elag: ola FB
10. / Añgıl: Añlagıl TS / kim: ki FB
11. / Halâk: halk AE1, AE2, TS

- 14 Uslular vaktile yaragın ider
Vakti zâyi' iden olur ahmak
15 Bu Kemâl Ümmî bigi nefse uyup
Boynuña gaflet ipini teb tak
16 Fikr-i ul şâ'atı ki gür içre
Çürüyüp gözlerün tola toprak
17 Göñlünün karasını ağartmadı
Gerçi öldi saçın sakalın ak

78

Fâ 'i lâ tün / me fâ 'i lün / fe 'i lün

/ fa' lün

- 1 'İ kişi kılduñsa 'azm-i tarik
Evvel iste delîl il gırîñ refik
2 Bendüñi kes yükünü yeynildüp
Kıl yaragunı yola'andan çık
3 Şevk-i idin zarâñ u şükî yimîş
Aclığı azık al vü sabrı katık
4 Berkirek bas ayagunı yolca
Tayınup düşüp olmañın balçık

14. / vaktile: vaktinde TS
/ ânen: kulan FB
15. / bigi: gıbtı FB, AE1 / nefse uyup: uyup nefse AE1, AE2, TS
16. / içre: içinde AE1, AE2, TS
/ Çürüyüp: Çürüye AE1, AE2, Tenâñ çürüye TS

78

MC(97.b), MKT(49.a), BUI(76.a), FB(180), AE1(58), AE2(25.b), İÜ1(93)

2. / vü: FB ve AE1'de yok / yeynildüp: yeynildüp MC, yinnild AE2
3. / Şevk: Şevk FB, AE1 / idin: iden AE1 / şükî: şeker BUI, FB
/ azık: alı al azık FB / 2.mısra İÜ1'de: Azık açlığı al sabrı katık
4. / Berkirek: Bêrkrek FB
/ Tayınup: Tayanup FB, İÜ1, Tâ tıyup AE

- 5 Sâdıkla gel revekkûl ana bin
Henç idin hânmeti silâh u ışık
- 6 Yoluña sedd olursa kibr ü riyâ
Meskenet baltasıla öz um yık
- 7 Neşse uyma cihândan umma vefâ
‘Aklûnâ dir ‘udûyı sanma sadık
- 8 Bobiyâ evliyâ ne kîm buyurur
Kavlûn ü fi’lûn ile kıl tasdik
- 9 Fî’lûnî kavlûne muvâfik sıl
Sâdik ol ger degüliseñ zindik
- 10 ‘İşkile mâl ü mîlkûnî harâ it
Pâdişâhı yolında çün siddik
- 11 ‘Âşk ol câ ki bulasın ma’şûk
‘İşku uluş ki kaibûn ola refik
- 12 Âb ü derd odına vü göz yaşına
Kâh kâh agla ol harîk ü gâfîk

- 5 // idin: idüp FB
6 Beyit AB1 ve AB2’de yoktur.
/ Yoluña; Lüğüce MC
// tizmasın MK1
7 Neşse: Neşsüne AB1 / cihândan: cihândâ MC; FB, AB2, İC1
// ‘udûy: başına MC / sadıke: siddâk AB1, sad yık AB2 / Zımırsı FB’de:
‘Aklûnâ fi’lûn ile kıl tasdik
8 Beyit FB’de yoktur.
/ Bobiyâ evliyâ: Bobiyâ ve (İÜ1’de ve yok) enbiyâ MK1, BU1, İC1; Bobiyâ
ve evliyâ: AB2
/ Kıl: cyle AB2 / Zımırsı AB1’de: Kavl ü fi’lûn ile cyle tasdik
9 Beyit MC’de yoktur.
/ Fî’lûnî kavlûne: Kavlûnî fi’lûne AB1, AB2
10 / mîlkûnî: mülki İC1 / in: cyle İÜ1 / Zımırsı AB1’de: ‘İşkile mâlün terk
cyle: AB2’de: ‘İşkile mâl ü mîlkü terk cyle
11 / bulasın ma’şûk: ma’şûkı bulasın MK1, bulasın tasdik FB
// ‘İşkar: ‘Aşkile FB

- 13 Kâhın hıfzı Hudâ'dan atılarsa
Halka her işde ne kâhı ne tarık
14 Niçe bir kılâsın sen i müsrif
Pâki mürdâr u hem cedîdî fârik
15 Bî-tekellûf ne kim bulursañ gey
Dime lâcc yogun ya seyrek sık
16 Hırsı terk itmeyince toymazsın
Dünye mâlîn gerekse kemaûnâlık
17 Talma gark olma gey sakın ki Resûl
Dîdî dünyâ hâkunda bâhri-i 'amîk
18 Hubb-ı dünyâ şarâh-ı Şeytândur
Mustafâ söyle dir 'ale'l-tahkîk
19 Çünkü ümmü'l-habâ'isi içesin
Toga' audan kama yarumazlık
20 Her ki üzüm sücüsini içse
Girü irteye degin olar ayık

- 13 / Kâhın hıfzı: Kâhın vâ hıfzı FH; AE1
14 Beyit MC'de yoktur.
/ hem cedîdî: cedîdî hem; AB1
15 / bulursañ: bulursañ AE2
/ ya seyrek sık: ne; AE1'de u; seyrek ne; FB ve JÜ1'de yok, A11'de ya; sık
BU1, FD, AE1, İÜ1 / seyrek: seyrûk AE2
16 / toymazsın: toymazsın BU1
/ Dünye: Dünyâ MK1
17 Talma JÜ1'de: Talma gark olursun ki; Resûl
'hakikula: hakkında BU1
18 / söyle; böyle MK1
19 / Çünkü: lâcc AE1, AE2 / içesin: yuhisâ AE1, AE2
20 / ki: kim AE1, AE2 / sücüsini: sücûsin BU1, şarûbî A11, AE2 / içse:
se A11, AE2
/ olursak: JÜ1

21. Dünya sevgüsü sücûsî mestî
Şol gıvı ayılır ki kabr' ulla zik
22. Ol bir usuz karañur tar evdür
Kim ne iş var ne kapu baca ışık
23. Kendü bîlürü kö kulavuzı uy
Bir kâdeci basma kılma dır râmışık
24. İrikeri tevhe kıl ki kimseye hiç
Aser kalmadı soñ peşînâcılık
25. Ehl-i sünnet cemâ'atına karış
Mübtedi'lerdür andan özge farık
26. Degerne müreşid Hamîd'e öyküne mi
Ya kamu taş olur mı la'lu' takik
27. Kıldı şu dirligi ki kalmışık
Bâyezîd ü Cüneyd ü Şihli Şakik
28. Bu Keinâl Ümmâi nesne bülmez kim
Söyleye eydeye sözi talukik

21. / Dünya: Dnyâ MKI, BUI / 1. mizra İÜ / der: Arınâ dünyâ sevg'isi mesti
/ kabr: kabri BUI, FB, İÜ
22. / usuz: usuz MC, MKI, BUI, AE2 / ter: İÜ / de: yok
/ Kim: Ki MÜ, MKI, BUI, FB, İÜ / iş var: iş var anda BUI, aş var FB, aş
var AEI
23. Beyir AEI'de yoktur,
/ kulavuz: kulavuz MC
/ kılma dır: itmedir MKI
24. Beyir yalnız AEI ve AE2'de vardır.
/ hiç: AEI'de yoktur
25. / sünnet: sünnet İÜ / cemâ'atına: ul cemâ'ata AEI, İÜ
/ farık: fark İÜ
27. / Kıldı şu: Kıl zâh şol BE, Kim kıl AEI, Kıldı şol MKI / AE2, Kıldı İÜ /
kılmışık: kılma dır MKI, İÜ
/ Şakik: Şelik FB, AEI
28. / Söyleye: Söyleyüp AEI, AE2 / talukik: teşlik FB, teşvik İÜ

- 29 Hâk nasîhat gerekise vâ tut
Ne işüñe gerek kelâm-ı dakîk
30 İ Sahûr u Şekûr ü Rabb ü Cîrâr
Bize sen vîr hidâyet ü tevîk

79

Mâ fâ 'î lûn / me fâ 'î lûn / fe 'û lûn

- 1 Gelûñ taybe kılalâm i halâyık
Kî yökür hiç işünüz Hakk'a lâyık
2 'Alâmetler belhîr durlu durlu
Kıyâmet yakın oldu bellü bâyık
3 Emîrde 'adî u 'âlimde 'amel yok
Fakîrde sahr ü sûfîde safâlık
4 Kâim akvâlüñüz şer'a muhâlif
Kâim ef'âlünüz nassa muvâfık
5 Kâim bir 'ehid ü zâhid mücâhid
Kî ola-fî'li kavline mutâhik
6 Kâim bir serkeş çekmeğe kâyid
Yola vü yâ kâim sürmeğe sâyık
7 Kâim bu gözlerümüzi sebelden
Halâs itmeğe bir kehhâl-i hâzik

- 29 'İlmîrâ ABİ'de: Hâk nasihatlar nâisa grîs lûi
/ kelâm i dakîk kelâm u mantık MC

79

MC(127.b), MKJ(61.b), AÖI(98.a), BUI(91.b), FB(218)

- 4 / akvâlüñüz = ahvâlünüz FE
5 Hay't MC'de yoktur
/ Yola: Hâls AÖI
7 / sebelden: zebelden MC
/ kehhâl-i hâzik: kehhâl ü sûdâ AÖI

- 8 Kani bir yoldaş ı koldaş ı hâldâş
Güzi açık yüzi ak sözi sâdik
9 Dêgûlüz mürşid irşâdına kâbil
Ki yol varana olavuz muvâfık
10 Sufâ bâğın küdüret serdi yakdı
Kuradı her ter ü tâze hadâyık
11 Hiç ötmaz bûlbûl ü tûrî vâ kuracı
Soluk güller ü sünbül şakâyık
12 Tefillik vardı vñ giçdi yigütlük
Uyarımaduk dahi geldi köşahk
13 Bizi esrildi bu gâfil şarâbı
Ki yokdur hiç aramızda bir ayık
14 Yürürüz taşumuz hoş içimüz boş
Surede/zâhid ü ma'nûde fîsik
15 O şâhuş kulluğundan kıldı gâfil
Bizi uş bu talâyık bu tavâyık
16 Ne işler kıluruz hiç aılmazuz kim
Ne içün yaradupdur bizi Hâlık
17 Nedür lurs u (amîl) pün nezkarımuza
Kefîl olmuşdur o! Vehâşb ü Râzık

8 / koldaş: kâlduş FB

9 / kâbil, kâşıl AÖ1

/ muvâfık: mürâfık AÖ1

10 / yakdı; yıldı BÜ1

11 / güller ü sünbûlgüllerü sünbül AÖ1; sünbûl ü gâller FB

12 / vardıpıldı MC, giçdi FB / giçdi vardı FB / yigütlük: yigütlüğü TB

/ dahi: henüz MC

13 / hiç aramızda: aramızda hiç/MÖ1, AÖ1, TB

16 / Ne içün: Neçün FB

- 18 Elümüzde 'amel yoğ u zelel çok
Dildumızda hakâyık pür-dakâyık
19 Dirigü hâllümüz yok kâllümüz çok
Ki kâl ol hâle olur olur yaruşık
20 Kemâl Ümmî gibi ayyân sevimen
Hem olmañ siz dahi yalanı 'âşk
21 Anı imek dilerseñ ol mücerred
Anı görmek dilerseñ imdi acik

80

Fe 'û lûn / fe 'û lûn / fe 'û lûn / fe 'ûl

- 1 Sen i huca hiç mi günâh itmedün
Ki tevbe kılup bir gün âh itmedün
2 Egër kuhsañ pes nişanuñ kam
Ki hiç hizmet-i Pâdişâh itmedün
3 Bıldüce 'amel kuşagin kuşunup
Raşuñu rzâyı kılâh itmedün
4 Sözün âdem özüñ har-ı bî-temiz
Zirâ fark-ı mâhî vü mâh itmedün
5 Hake hâk diytüp bâtlı komadun
Nişûn kayde fi'li gûvâh itmedün

- 18 /yoğ u: yokdur FB
19 , Ki ÇÜ BUI
20 'gülbigei BUI
21 Beyit MC'de yokdur

80

MÇ(28.b), MK(189.a), FB(342), İÜT(184)

- 1 'âle mî: hergiz MC
4 Beyit İÜT'de:
Sözün âdem özüñ har bî-temiz
Zirâ fark-ı tevbe vü mâh itmedün

- 6 Seni şekk ü inkâr yoldan köldü
Ki gâh itdün ikrâr gâh itmedün
- 7 Niçe nefse faklı kulasın esir
Niçe faklı nefis üze şâh itmedün
- 8 Ten ü şehvetüñ leşkerüñ sımağa
Dil ü cân mîr ü sipâh itmedün
- 9 'Adâ nefs ü Şeytân elinden kaçıp
Saña dost-ışığın penâh itmedün
- 10 Şu kârañ cûha gireşâñ aşıp
Bu dünyâda hiç terk-i cân itmedün
- 11 Safâ suñ peşimânuñ asası ne
Çü yol yaragın gerü-i râh itmedün
- 12 Hiç üstüne bir vakt ü dem giçmedi
Kür auda sipirdün siyâh itmedün
- 13 Kaçan bulasın kıymet-i govheri
Çün i kehrubâ tork ü gâh itmedün

- 6 Beyit FB'de yoktur.
/ yoldan: bu yoldan MK; yolundan MKI
- 7 / kulasın: ölesin MKI; idarsın İÜ
/ Niçe: Niçe İÜ
- 8 / Ten ü şehvetüñ: Ten şehvetinüñ İÜ / sımağa: şirâğığa FB
/ Zira FB'de: Dil ü cân gîr ü sipâs itmedün
- 9 / elinden: Hiden MKI
- 10 / Şu: Şöl FB
- 11 Beyit MC'de yoktur.
/ gerü-i râh: göre râh İÜ
- 12 Beyit İÜ'de yoktur
/ Kür: Ki MC
- 13 / gâh: cân MC

- 14 Ne hercâyî sūfîsîn Ümmî' Kemâl
Ki 'Alemden bir hâlockân itmedüñ
15 Adûñ yol eri-giçdi 'ömrüñ henüz
Delîle uyup 'azm-i râh itmedüñ

81

Fâ 'i lû tûn / fâ 'i lâ tûn / fâ 'i lûn

- 1 İ dirîgâ hayrî şerden seçmedüñ
Mevhâleden bûsitânâ geçmedüñ
2 Ten tavuğî birle çüplükde kalup
Cân humâsî birle göğde uçmadüñ
3 Cân gîdâsından kesersün sên yelî
Ten gîdâsından bölüben buçmadüñ
4 Her ta'âmî çün yimezsün yirmedin
Ya hurâmta nîçe yirüp yiçmedüñ
5 Çok peşimân yiçisersün zâsisüz
Kîmî kanâ'at şerhetinden içmedüñ
6 Hakkı bîstîldan kaçan tärk idesün
'Aklile gûñül gözün çün açmadüñ

- 14 // bîr hânekânî hiç vâkî FB
15 / Adûñ: Erak FB

81

MC(89.b), MK14(16.a), UUT(72.a), FB(170), İÜ1(84), PP(38.a)

- 1 // Mevâzelâden: Sen belâdan PP / geçmedüñ: geçmedüñ FB, uçmadüñ İÜ1
2 / Cân: Cihân PP / gîdâsından: gîdâsın MC
3 // buçmadüñ: buçmadüñ BU1, biçmedüñ PP
4 / yirmeden: yirmişen MC, yirmedün PP
5 // nîçe: nîçe FB, İÜ1 / yiçmedüñ: yeçmedüñ Mf, biçmedüñ İÜ1, seçmedüñ PP
6 // Kîmî: Cih MC
7 // 'Aklile gûñül: Gûñüle 'akal İÜ1 / zâsisüz: PP'de: Gafletten ey pîñdi gözün açmadüñ

- 7 Şenden artık üsne biçmersin dahi
Tardañ qün hayt tohtuñ sağımaduñ
8 Kağan üşin bekâ dirliğe sen
Ölümñäñden öñdin öñüp uçmaduñ
9 Yağı işitsen kaçarsın i' aceb
Niçe Şeytân yağısından kaçmaduñ
10 Sabr u perhîz i' riyâzet kilem
Çakñben neññüñ talını biçmeduñ
11 Gañletile uş Kemâl Üminñ senññ
Giçdi ömrññ sen cihândan giçmeduñ

82

Fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün

- 1 İğdül sen bu vefâsız dünyeden usamaduñ
Dirliğñ gañletide giçdi hiç öñmññ satmaduñ
2 Niçe bir bu qünñ i' isyân kım Allah korkısı
Böñayâlık pişññ öldi kimseden utanmaduñ
3 Her giçe ser-höş u gâñl her seher mañmârsın
İ dirigâ sen bu gañlet şücisine kanmaduñ
4 Çün sañâ'at öldi saña yimäkñ içñtek harâm
İñç kanâ'at şerbetine barmagaññ barmaduñ

- 7 // çün sen PP
8 dirige, dirigine PP
9 / Ölümñden öñdin: Çün ölümñden öñdüñ MC
10 / işitsen: işen PP
11 Beyit FB'de yoktur.
Beyit FB'de yoktur

82

- MC(53.a), MK1(79.a), MCON1(109.b), BU1(113.b), FB(305)
1 / Limsa MCON1'de: İy göñül sen bu cihândanññ ki hiç usamaduñ
2 // pişññ: senden FB
4 / kanâ'at öldi saña: saña öldi kanâ'at MC, MCON1

- 5 Başuşa ol bâğ u devlet tâer kağan urıla
Bilürse çün zühâ ü hizmet kuşağın kuşanmaduñ
- 6 Çün kulaguzsuz yürürsin yoldan ezseñ tañ midur
İşledüğün işi niçün bir uluya tañmaduñ
- 7 Dence mäh u sâl içinde hâsılur olurn ü günâñ
İ hayif kim giçdi "ömürü" gey "umel" kazaamadur.
- 8 Dün ü gün hiçe satarsın bu "ömür" sermâyesin
Hey seni aldadı dünyâ sanma kim aldannamadur
- 9 "Aklâ" uysayduñ tutayduñ Hakk'a hakdur diriken
Sen meger kim nefse uyduñ hak sñze inanmaduñ
- 10 Her zamân fışk u şakâvet çelintü hem-rengisin
Bir nefes ehl-i sa'âdet rengine boyanmaduñ
- 11 Niçe kez nirdi tabanca saña bu çarh-ı felek
İ gâñuñ sen gey delüşin kim henüz uslanmaduñ
- 12 Mevî yili esmezdin üfürdi teybe suyuñda yunup
Meskenet toprağı içre "ışk odına" yazmaduñ
- 13 Ke Kemâl Ümmî'yi bârî kârübândan kalmasun
Çünkü sen gâfil yatarsın uyuludan uyanmaduñ

- 5 / ol bâğ ur: baht ile MC
// çün zühâ ü hizmet: ol şuh-ü hizmet MK1
- 6 / yürürsin: açarsın MCON1 / "umel": BUI "de. Çün kulavuzsuz yürür: aştak
tañ: tönle
- 8 / satarsın: sayarsın MC / "ömür": "ömürü" (BUI)
/ kim: ki MK1, FB
- 9 / uysayduñ: uyayduñ MCON1 / tutayduñ: diyeyduñ MC
/ "Sen meger kim": Meger kim sen FB
- 12 // içre: birle BUI
- 13 / Ke: Bu FB
// uyanmaduñ: kalkanmaduñ FB

83

Mef 'û lû / fû 'î lû tû / me fû 'î lû / fû 'î lû n

- 1 'Âşk kişilerûî gözî pür-hân u nem gerek
Ma'gûka cân vîre diyekim dahi nem gerek
- 2 Be'îzî sararuben bûkile derdile bîlî
Derdî isteye gîrî dîmeye bade em gerek
- 3 Hîç bîr kimesneden öyl sanmaya kehdözn
İnsâf içinde her kişiden özi kem gerek
- 4 Dîzâra 'âşkâm diyenûî çehresinde bak
'İşkânî nişâm zûbîr ola dem-be-dem gerek
- 5 Kır 'îzz u nâzî meroleket u mâlî 'îşk erî
Aña ne tâc u taht u ne taht u 'alem gerek
- 6 Ne bâğ u bağçeler seve ne ton u bûğular
Ne nakd u akçalar u ne hayl u 'îşem gerek
- 7 Hîç bîr namâz olur mu revâ 'îki Kâbleye
Bâ'î Samed sevene ne hubb u sanem gerek
- 8 Maksûdî ger buyusa ki ma'bûde hula ol
Mevcûd için be- küllî yücûdî 'adem gerek
- 9 Her hayr u tâ'at u hünerûî başıdur sehd
Nider kerâmetî kişîye tek kerem gerek

87

MKI(88a), BUI(124a), FB(235)

- 2 // gîrî ger BUI, FB
- 3 ' kimesneden dahi (FB'de yok) kimesneden BUI, FB
- 5 / nâzî nâz u BUI / meroleket mülket BUI
/ tâc u taht taht u tâc FB
- 6 / ton hog BUI
- 7 / revâ: FB'de yok
- 8 / Maksûd maksûd FB / ki: BUI ve FB'de yok
/ be-küllî yücûde yücûde be-küllî
- 9 / Her: Hem FB
/ nider dek BUI, FB

- 10 Kessâm çûki (Nahnû Kessemnê) dîdi bize
Maksûm lokmâ hirkâ içîn pes ne gam gerek
11 Hiç bi-nasîbe kuvvet-i zûr asî eylemez
Bu söz meseldür ahî ki şahsa kâdem gerek
12 Çün göñûl levhine yazar ol dost sözlerin
Örmü Kemâl'e dahi ne kâğıd kalâm gerek

84

Pe'î lâ tûn / fe'î lâ tûn / fe'î lâ tûn / fe'î lûn

Fâ'î lâ tûn /

/ fa' lûn

- 1 Key sakın almayasın âhûn dervîşlerûñ
Ki bir ilu erîdûr âheci dervîşlerûñ
2 Suna göñüllerini kim Çalap'ıñ manzûdur
Kiçi sanma ulu dergâhını dervîşlerûñ
3 Tolu gene isteriseñ hoş dime vîrânelere
Ki bilen kûha sayar gâhını dervîşlerûñ
4 Gerek Allâh içîn ol dostların dahi seve
Şu ki gerçek sever Allâh'ın dervîşlerûñ
5 Ayru sanma bulan bir nefes andan dîn ü gün
Bile bil Hâkk'ıta her gülünü dervîşlerûñ
6 Buların bûdhûdi âvde hiç zeh-bâz tutar
Leçe konmaz arıdır sâhini dervîşlerûñ
7 Gözüni emâ yâzından buların kulluğınâ
Ki göresin o Şehin-şâhını dervîşlerûñ

10 / dîdi: dişi-y-îdi BUI

/ Maksûm: Mûkâsûd FB / hirkâ: vü hirkâ BUI

12 / göñûl: gönül BUI, FB / sözlerin: sözlerini MKI

/ dahi: pes FD / kâğıd kalâm: kâğıd u kalâm FB

84

MC(46.a), MKI(80.a), BUI(115.a), FB(312)

2 / göñüllerini: göñlünü FB

4 / Şu: Şol MC

- 8 . Şu kader sevgülüdür dosta bular kim kul ider
Kapusında bu cihân şâhını dervîşlerdî
- 9 . Bu fenâ câhı kamu çâhı sayar hiç bilür
Göre bilen o bekâ câhını dervîşlerdî
- 10 . Kim göñül gözile cân göğine kalmasa nazar
Nice görsün güneş ü mâhını dervîşlerdî
- 11 . Gayrî fikrini bular göñline koymaşı valî
Taîrî zikrî açar efvâhını dervîşlerdî
- 12 . Çoğ olur keşf ü kerâmât u vilâyetleri lîk
Yüg olur kâzibî vü kâhinî dervîşlerdî
- 13 . Bu Kemâl Ümmü sever cân u göñülden karmuşî
Niçemâ kim varmaz râhını dervîşlerdî
- 14 . Elak oları seveni anda bile koparmak
Nite mahrûm ider hem-râhını dervîşlerdî
- 15 . İ Hak'ul gerçek erenler yüzü suyn hakîçün
Sen olar yolâ bu gümrahını dervîşlerdî

- 8 / Şu: Şöl MC
9 câhı kamu: câhını hep MC
C'or: ol BUI
10 / güneş: karher MKJ, BUI, FB
11 / Gayrî: Gayr MC / fikrini: fikrin BUI, FB
12 Beyit MC'de yoktur.
/ kâzibî vü: kâzib o BUI
13 / Niçemâ kim varmaz: Niçemâ varmazam MKJ
14 Beyit yalnız MC'de vardır.
15 / hakîçün: hakkıçün HUI
/ yolâ: FB'de yok

85

FA 'i lā tūn / fā 'i lā tūn / fā 'i lā tūn / fā 'i lūn

- 1 / İşkula her kim vîsâlin isterise yârınuñ
Faal olur her varlığından bu günñ hemî yârınuñ
- 2 Zâtr gören sâyesin deryâya iren katresin
Kodî hem Nâkkâş'ı bulan nakşını dîvârınuñ
- 3 Uçmağ'a kalmaz nazar hem Fânu'dan kalmaz hâzer
Kaakı kul kim 'âşıkıdır Pâdişâh dîzârınuñ
- 4 Sen dahı Allâhı için kıl 'âşıkısânî tâ'atı
Nê kıl Uçmağ'ın umup ne korbustıñu nârınuñ
- 5 İ kişî kıl her işi il'îllah u fi'llah bî-garaz
Bir macazdur ol garaz kim halli yok düşvârınuñ
- 6 Sakla dîn Bağdâdı içinde 'amel zembîlini
Düşmesün cengine sermâyeñ rîyâ 'ayyârınuñ
- 7 Dein-be-dein süvermayınca çeşme-'i ihlâsıla
Yirmişi bîmez 'ibâdet bâğınuñ çeşârınuñ
- 8 Devlet anlarulî ki kâdrin bile zâyî' kalmaya
Fârsatını tevbe vü tevfile ü istiglârınuñ
- 9 Gel bu güflet pânbugunî çân kulağından çıkar
Tâ ki mâ'lûsın tuysın evliyâ esrârınuñ

85

MC(69.a), MK1(74.b), AÖ1(115.b), BUI(107.b), FB(279)

- 1 / yârınuñ: varınuñ BUI
// olur her: olsa MK1 / günñ hemî: gönle MK1, günñ BUI
- 2 Beyit MC'de yoktur.
/ sâyesin: kanâsın BUI, FB / iren: irem FB / irense: MK1'de: Zâtr gören
sâyesin: katresin deryâya iren
- 3 / kalmaz: itmez MC / hem: her kim AÖ1
- 5 / il'îllah ü fi'llah: il'îlek fi'llah AÖ1, BUI
- 9 / pânbugunî: panhosini MK1

- 10 Mâl ü fâzî u câhîlâ dünyâda bed-bînc olma kün
Key metâ'ü meşkenetdür âhîret bâzârınuñ
- 11 Hil kavî bünyâd anıñdur kîm bekâ mülkîn yapar
Pâyidâr ulmaz binâsı fânî ev mî'mârınuñ
- 12 'Âşıkâ mal'ûk yolında 'âr u nâms perdedür
Terkîr ırmayınca yüre kîmse ırmaz 'ârınuñ
- 13 Ger hisâbından 'azâbından kılarsañuz hâzer
Bes kanâ'at kıluben ez nâme birle bârınur
- 14 Enbiyâ vü evliyâ ne yidi içdi geydise
Siz 'âhî anı yit içtâ anı geytâ sarınur
- 15 Kîmse hiç âzîd u fâriğ şâz u bârrem olmadı
Gussasından giçmeyince rûzınuñ tâvârınuñ
- 16 Zîkr utîkr ü ceddü cehd ü sîdk ü 'îşk ü zevk ü şevk
'Âdeti vü âzîğdür 'îşk eri bîdârınuñ
- 17 Mîlleti tartı kîme kîm tâ'ehed rûhat gerek
Nî'meti ama eger şîkrin bilürse varınuñ
- 18 Her ki dermân isterise dardı kılurñ iñtiyâr
Zîre kîm fîmân dardıdır 'îşk eri bîmânınuñ

- 10 / fâzî: mülk MK1
11 / yapar: yapı MK1
// fânî: BUL'de yok
12 / yolunda: yulunda AÖ1
// yâze kîmse: kîmse yüre MK1
13 // kıluben: eyleyüp MK1 / birle: ile MK1, AÖ1, BUL, FB
14 / Enbiyâ vü evliyâ: Evliyâ vü enbiyâ F11
// yit: yiyür FB
16 / cehd ü: BUL'de yok
17 / tâ'ehed rûhat: rûhat: ehed FB
// bilürse: kılursa MC
18 / kîme ki: HÜ1

- 19 Kahr-ı düşmenden kaçan bulmadı bulmaz lutf-ı dost
Gül seven bülbul gibi zatınla kalmaz hârunuñ
- 20 Gadr il mekr il sîhre düşmekden kaçarsañ i'âzîr
Terkin ur gaddârnuñ mekkârnuñ sehâbnuñ
- 21 Gaybetinden gıp bu halkuñ ağzıñ yarı gözün aç
Heybetinden korkarsañ dü-sihân Cebbârnuñ
- 22 Münkiruñ inkârnuñ yokdur ziyâm kimseye
Kenâbüydür essisî hem mî'mînüñ inkârnuñ
- 23 Hayr u şer kim ne ekerser girü arı bîşer
Dânesi' gayrına degmez künseññ anbârnuñ
- 24 Ekmedin hiçbir diyenler ahmak olur zûe kim
Tek ekenler bîşebilsün hâsılın a'mârnuñ
- 25 Hiç bahil Uçmag'a girmez zâhid olursa dahi
Assisî yokdur sehâsuz tâ'at u ezkârnuñ
- 26 Bu degirmende gelenler bugün dîn gün hemân
Farkı yok arpa vü tarı buğday u çavdârnuñ
- 27 Derdüñoldukça devâ ol Hâlik'ünden iste kim
Nef'î yokdur saña halkuñ kelduğârimârnuñ
- 28 Dâym-añ yazuklaruñ âhıla dök göz yaşın
Zâr kıl kim'ol işikte kadri hoşdur zârnuñ
- 29 Bülbuliñ gel temâşâ kıl ma'ânî bâğın
Gülleri bu ma'rifetüñ cem'iyet gül-zârnuñ

20 / kaçınsa/çakıngıl FB

21 / yarı: vü AÖ1

22 / assisî: asâ BUI

23 / kim ne: ne kim MC / ekerser: çetelise FB

/ gayrına: gayriye MK1

26 / yok: yoldur HÜ / vü tarı buğday: vü buğday u tarı MC / buğday: buğda AÖ1

27 / ol Hâlik'ünden iste kim: Hâlik'den iste kim modâm FB

// kelduğâ: idüğü MC

30. Bâgubân bul tag ağacı gibi olma kim anuñ
Terbiyecisiz birdilgiñi tadı yokdur nârnıñ
31. Her kimüñ kim 'ilmi birle hilmî yok kılma'z 'amel
Halka hiçe'siri yokdur pendinüñ gliftârıñ
32. Ol ki sever düşmenini gene sanır rencini
Vay zehî çöleñ kim adın mâl urupdur mârnıñ
33. Âdetini murdıla tâlib bergiz ulmaz illa kelî
Terkin urdı dînî anı isteyen cînâñıñ
34. Kande kim seg eife bulsa yir ü yirmez hırslı
Hiç karanda farkı yokdur müsmil ü murdârıñ
35. Dünya sevmek her hatârıñ başıdır dir Mustafâ
Terk it anı ger tutarsañ hûkmîni şebârıñ
36. Andan umarsañ şelâ'at zâyi' itme sünnetin
Ümmetiysen öl kumu 'âlemîterbî Muhtârıñ
37. 'Âşıkam dîrsin girü dünyâ seversin cânıñ
Girü 'âşıkân sever mi gayrıñ cîl-dâñıñ
38. Sevmeyere dîrsen ya n'âyler sende bu hüs'nî tama'
Çün çıkmırsın göñülden mührini ag-yârıñ
39. Sâdık olçur kim kamu da'vîde ma'nî göstere
Kâzib oldur kim sözinâ nisbeti yok kârıñ

30. / gibi: bigi BÜ
/ yokdur: olmaz MK1 / nârnıñ: bânıñ AÖ1
31. / hiç: AÖ1'de yok
33. / tâlib bergiz: bergiz tâlib MC, AÖ1, FB
/ dînî anı isteyen: dînî anı isteyen MK1, dînî erenleri olan BÜ1, dînî eren AÖ1, FB
34. // müsmil: bîsmil MK1
35. / it id MC
37. / dünyâ: gayrı MK1
38. // çıkmırsın: çıkmırsın FB
39. / da'vâde ma'nî: ma'nîde da'vâ BÜ1

- 40 Kışılör yan kim dem urur cân u baş terk itmege
Lâki kıymaz bir telâs cübbe vü destârnıñ
41 Bâ Kemâl Ununî gibi ag-yân seymen siz dahı
Yân isten mâ-sivâ'llah sevgüsinden arınmı
42 Her ki bu gün gördi Yârın ol görür yârın dahı
Gözdeñ aq kim ba günâñe göredüriz yârınmı

86

FA 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i tün

- 1 İ şolar kim ta'n u inkâr u su'âl
Kıfuben dîrsiz medür bu vecd ü hâ
2 Dilele kâm hall ider bu mûşkil
Lâki diñten bir niçe zarb-ı mûsâl
3 Hiç sâzile añlamur im tatmadın
Her acı vü tarîfdeğrî cad u dâl
4 Vâfide añlada musız tudın
Şuñ kâm hiç yimedi 'ömründe hâl
5 Vâfide gîçmiş zamân içre meğr
Bir ev içre tolu bugday bir çaval
6 Andan ev içre birçz bugday alur
Tâ ki saq içre kavura i ricâl

- 40 / cân u baş: baş u cân MC
41 / gîlî: hîgi BUL, AÖL'de yoq
42 / göredürün: göredür hem FB

86

MC(136.a), MÜ1(47.a), MÜ1(73.a), FB(173), İÜ1(37)

- 1 // dîrsiz: dîrler MC
3 / gîçiler: dilele İÜ1
4 / añlada musız: añla dîmsiz İÜ1
// hiç yimedi 'ömründe: 'ömründe hiç yimedi İÜ1
6 / birçz: biraz BUL, FB

- 7 Altına od urdu pîn kim kızdı sac
Başladılar kalkımaga bî-mecâl
8 Bu çuvaldagılar anları görüp
İşlerine dîşdi inkâr u melâl
9 Dîdiler kim hey ne gavgadar size
Dîñ neden öldi mûbâh işbu vebâl
10 Bile hitenk bile düşdük hummaia
Bile sündük sizîñile mâh u sâl
11 İşbi kahda bile tururken henüz
Şimdi kim kılduñuz anda intikâl
12 Size ne keşf öldi şol arada kim
Çağırısız kalkışuban bî-melâl
13 Sacdagılar anlara eydûr bizüm
Ne işitüñüz gerek bahs ü cidâ
14 Çünki haldaş olmaduñuz siz bize
Bâri vürmeñ ta'n urup intî'âl
15 Hâttmîñiz bilimeziz kâlile
Bü mukâma kaçan izür ol mukâil

- 7 / kalkımaga: kalgımaga FB
8 / inkâr: tesvî MC
9 / s ve: bular MC
/ mûbâh işbu vebâl: size pes işbu hâl MC
10 / sündük: İÜİ'de yok
/ Şimdi: Çünki MC / andaz saçıñız MC
12 / çol: MC, FB
/ çağırısız: Çağırısız MK1 / kalkışuban bî-melâl: kalgışub bî-ihumâl MK1, BU1, FU, İÜ1
13 / eydûr: eydu İÜ1
14 / vürmeñ: vürmek İÜ1 / urup: idüp İÜ1
15 / mukâ: mer İÜ1

- 16 Hiç geñlütüzle midî şimdiye dek
Size bu kamu nüzûl ü itihâl
17 İhtiyârî sunmañuz bu işleri
İzniridür bize bu her fi'âl
18 İşbu sırrı taşradan sormagıla
Añlamak size hayâl ender hayâl
19 Siz dañ bizüm katunıza goltı
Kim bilmez hâlinizi bi-muhâl
20 Bizi öldür geñli geñsüz oynadın
Ger harâm eydün siz ada ger helâl
21 Her kimün kim bîstunıñ düşe işk
Zâhirin kalur harâb ü pây-mâl
22 Kimse hâlin kimse bilmez gütünden
Gelinceyince başına i hoş hisâl
23 Kendülerden midür ay ü güneş
Tegmâg ü uyukmâg ü beñ ü hilâl
24 'Cem' içinde şerî' için pervâñler
Görübün dölüşp yakarlar per ü bâl
25 Az yanan endan cüzâ düşer görü
Kıllı yananlar bulur küñ ü visâl

16. Beyat İÜİ'de yoktur
/ geñlütüzle midî; geñlütüzle mi idi FB
18. / Hayâl: mahyâl BUL; FB
19. / Kim: Ne MC
20. / öldür: otür BUL
23. / Kendülerden: Kendüler BUL
/ uyañmâg; toluñmâk MK1; uyuzmâg; BUL; uyukmâg İÜİ
24. / için: çün BUL; FB
25. / andan: yinc FB / gire: yine MC
/ Kallı: Hep MC / bulur: bulısar MC

- 26 Bu Leheb görmeyüp inkâr eyledi
Mustafâ yâzinde gördüğü Bilâl
27 Sâdkıla görenler ikrâr eyledi
Yolına terk iddi cân u mâlk ü mâl
28 Görmedi hem Yûsuf'ın kandaşları
Ol Zâlibâ gördüğü gibi cemâl
29 Anıdan görsün toğan ailesi yâni
Şerhile ağ kara vü gök sarı al
30 İrmeyen surnın deyişleriü
Göremez taşında illâ hırka gâl
31 İ bilen (men lem yazuk lem ya'rifük)
Latf u ma'nîsin ne hâcet kâl ü kâl
32 Çukdurur sûfî vü sâfide safâ
Yokdurur derâş olanda mekr ü âl
33 Şeyhi dilinden peyâb eydür size
Kend'özinden söylemez Dîvânî Kemâl
34 İ Kerîm ü zü'l-Celâl ü zü'l-Cemâl
İ Rahîm ü her-Kemâl ü bî-zevâl
35 Ol meşâyühdan bizi kılma etzâ
Du-cibânda i Hakûm ü lâ-yezâl

- 27 // Zamsra MC'de: Yolına eyledi terk cânla mâl
28 / Görmedi hem: Göremedi MK1, Görmediler FB, İÜ1
// Ol: Şol MC / gibi: bigi BU1
29 // ağ kara vü gök: ağrı kara gök MK1, BU1, FB, İÜ1
30 / İrmeyen: İrmeyenler FB
// illâ: MK1'de yok
32 / sûfî vü sâfide: şol safî sâfide MC; sâfî vü sâfî vü İÜ1
33 / Şeyhi: Şeyh MK1 / eydür: ider BU1, eyder İÜ1
34 İÜ1'de 34. ve 35. beyitlerin 2. mısraları yer değiştirmiştir.
// her-kemâl: her-kemâl² İÜ1

87

Me fâ 'i lûn / fê 'i lâ tûn / me fâ 'i lûn / fê 'i lûn

/ fa' lûn

- 1 'Aceb ne garra olupın cihâna Ümmî Kemâl
Sakin ki değme kemâlün olur snânda zevâl
- 2 Serâba susama yıl kovma nârı nûr satma
Türâb olur soñı yâd eyle yañlıñ itme hayâl
- 3 Bu bi-vefâ vü fenâ dünyeden vefâ utamak
Zehî hamâkât u garîb zehî hayâl-i muhâl
- 4 Ne geldiğine sevin vü ne girdiğine yirir
Bu hiç nêşneyiñ hâturâda tutma melâl
- 5 Tene'ünü ko yîter nefse bir kurû kurşa
Harîr tî kemhâ neyiñün kîfâyet eyler şûl
- 6 Sen i harâmî harâmı ne yirmeyüp yîrsin
Ki ulûlâr yîmedî buldılarsa dâhî helâl
- 7 Çıkar fâhır kunnı geñ fakır tönün bir gün
Gelüp ölüm döşeginden çıkarmâdû gâssâl

87

MC(46.b), MK1(27.a), BU1(47.b), FB(112), AE2(74.a)

- 1 / olupın: olarsın BU1
/ olur soñında: olur yoldında BU1, soñında olur AE2
- 2 / Serâba susama; Serâbı şın satma BU1
/ olur soñı: olarsın MK1, ola soñı BU1, FB; olarsın AE2 / yîd: AE2'de yok
- 3 / dünyeden dünyadan AB?
- 4 / vü: BU1, FB ve AE2'de yok
- 5 / kô: ku ki MK1, BU1, FB, AE2 / yîter nefset: nefşe yiter AE2 / bir: MK1, BU1, FB ve AE2'de yok
// neyiñün kîfâyet için MK1, kîfâyet için BU1, için FB, için AE2
- 6 / ne: MK1'de yok
// kî: Kim AE2
- 7 / fâhır: fahr MC, MK1, BU1, FB / fakır: fakır MC, BU1, FB / bir gün: ki
añla MK1; gîyîngil BU1, ki aña FB, AE1
// döşeginden: düşeginde AE2

- 8 Şu Şâh-ı Bâkî'ye kul ol ki olmaya ma'zûl
Şu Mâh-ı Bedrî' gözet kim yog anıa naks-ı zevâl
- 9 Kanûl-ı suña dâyim sanâ'at idini gör
Dileriseñ ki bulasın bekû-hazîne-i mâl
- 10 Cihâd-ı ekberî kasduñ varısâ i derviş
Hermişe nefsiñle kıl gör gazâ vü kitâl
- 11 'Acab 'adûlaruñcün ne hoş durçursın
Çû saña dost degüldür bu mâl ü ehliñ 'ayâl
- 12 Özüñ süñekden alı yüzüğüñ cebelden ulı
Yiter görür kaderünden ağır yükü hammûl
- 13 Çû kendü nefsiñ iñdiden zehûn ü 'âcizsin
Tap eyile da'vi-i Aîrûsiyâb ü Rustem ü Zâl
- 14 Dökeli ri'ûñ her kavîñe muvâfık kıl
Nifâk olur eger olmazsa kâhla hoş-hâl
- 15 Eger bilün varısâ imdi kâl ü kâh umut
Niçe niçe bu kuni kıl ü kâl ü bâh ü cüdâl

- 8 /bâkiye: bâd AE2 / ki: kim AE2
/anîa: şân AE2 / kim: kî MK1, AE2 / yog: yokdur AE2 / anıa: anı MK1
/z. ol: hilâl MK1, BUL, FB
- 10 /Cihâd-ı ekberî: Cihâd iñmege AE2
/kılığün: kıl gör MK1, kılûşuz BUL
- 11 Beyit AE2'de yoktur.
/hoş: çok MK1, BUL, FB
/mâl ü: BUL'de yok
- 12 /Özüñ süñekden: Özüñ süñünden MK1 / cebelden: tagdan AE2
/götür: FB'de yok / kaderünden: kâdrîñden BUL, FB / yükü: yük MK1,
AE2 / hammûl: i hammûl MK1, BUL, FB, AE2
- 13 / Rustem ü Zâl: Rustem ü Zâl MK1, BUL
- 14 /olmazsın: olmazıse BUL, FB
- 15 /kâl ü kâh: kâl ü kâh AE2

- 16 Niçe niçe hü gurûr ü sünûr ü fîsk ü fücûr
Ya niçe hafv ola sehv ü harâvü'ü gûrm ü vebûl
- 17 Niçe niçe hased ü hurs ü kedd ü buhl ü lams¹
Ya niçe bir gâraz ü kibr ü cevr ü zulm ü zalâl
- 18 Niçe niçe bu nifâk ü niyâ vü sün'a vü zerk
Ya niçe sotr olısar gadr ü mekr ü fitne vü âl
- 19 Eiqd bir eyü 'amel kılmaçın Hak'ı lâyık
Dilüñ satır am bâzâr içinde qûn deñlâl
- 20 Ne yol varıblesün çün muhabbet-i dünyâ
Ayag ü boyruña olmış selâsil-i ağılâl
- 21 Kısaldıgınca hu 'ömürüñ uzadı tûl-ı amel
Karardı gönlün ü bitüñ üğardı saç ü sakâl
- 22 Basıldı nefsiñde cânıñ tenüñ semirdüñ
Dükendi kalmadı hayrın doğaldı şerr ü zalâl
- 23 Çu fîzk ü 'ünir ü nefes dükane deñir artınaz
Kaçın ki inçe virtuez ocıl kişiyê meçâl

16 / sünûr şürûr MK1 / AE2'de 'amir' yerine k üç kelimesinden sonrası silktir.
/ veredü: hâl MC

17 / buhl niçe AE2
/ AE2'de 18. beytin 2.misrası 17. beyten 2.misrası olarak kayıtlıdır

18 Bâyet AE2'de yoktur.
/ Niçe niçe, Ya niçe MC / nifâk ü niyâ, niyâ vü nifâk MK1 / 'amir FB'de:
Niçe niçe bu fîşân-ı dil ü sün'a vü zerk
/ Ya: Ne MK1 / olısar: ola MC

19 / Hak'ın: Hekk'a BUL, FB

20 / Ayag: Ayagi BUL

21 Bâyet MC'de yoktur.

22 / şerr ü zalâl: su'ü zalâl MK1, BUL, zu'-ı zalâl FB, su'-i hisâl AE2

23 / fîzk: zerk FB / 'ünir: 'ömür AE2 / nefes: nefis FB, AE2

- 24 Nise cevâb idîsersin hisâbun it irden
Sîrüde her nefsaünden kılurlarisa su'âl
- 25 Ger âhir Uçmag'ın uçmaga varisa hevesün
Salât u savmı dîn ügün idini gör it hâl
- 26 Bize ba havf n hatırlar yirinde as gülmek
Çü bilmezüz ki soñ ucu neye iter ahvâl
- 27 Ola bu dünyede balsaız balâ vü aru delim
Veli ki olmaya hiç arasuz balâsız bal
- 28 Çamurlu göller içinde bulunmaz i balâf
Cevâbir isterisün gel ülu defizlere tal
- 29 Yüzlün şü'âşuk u sâdiklaruñ ayagı tozı
Ki yoldan ırmağ anları kübb-i hîdan-i cemâl
- 30 Bu nakış sevmi e Nakış'ı bulmag isterisün
Gözetme ağ u kara gök sarı yeşil kırmızı al
- 31 Egerçi Sâni'î şun'ı da bildi bilenler
Veli ki sâlikî egler ta'âşuk-ı leb ü hâl

- 24 / idîsersin: idersin MK1, AE2 / hisâbun it idere: hisâbunı getirenlerden AE2 /
it: HÜ'de yok
// Sîrüde: Sürüde MK1, BU1, FB
- 25 / Uçmag'ın uçmaga varisa: varisa Uçmag'ın FB / varisa: vârsıl AE2
// dîn ü gün: dîrüde AE2
- 26 // bilmezüz: bilmezün BU1 / ki soñ ucu: soñ ucu: kân AE2 / iter: iter MC, iz
BU1
- 27 // Beyit MC'de yoktur.
/ Ola: Ne ola AE2
// balâsız: lîb'de yok
- 28 // gel: MK1'de yok / defizlere: defize AE2
- 29 / şü'âşuk: AE2 / âşuk: âşıklar MK1, U1
// ırmağ: ırmağ BU1, ırmağ AE2
- 30 / gel: HÜ1, U1 / isterisün: isterisün HÜ1, FB, AE2
- 31 // Beyit MC'de yoktur
/ bildi: bilür FB
// sâlikî: yâşâlılı FB / hâl: hayâl AE2

- 32 Şuîa ki lutf-ı cemâli uş oldu kıldı 'uzûz
Zelîl kıldı kime kim yitişdi kahr-ı Celâl
- 33 Niçelerüñ kahr ol lutf dal boyuñ elif
Niçelerüñ kahr ol kahr elif boyuñ çün dal
- 34 Gicürmedüñ dahu bir sâ'atun tâ'atla
Ki gicdi burca şeb ü rûz u hafta vü meh ü sâil
- 35 Meger gurâb u kilâb ola tâlib-i murâd
Ne hâcet ehl-i temiz âdemiye cife vü yâl
- 36 Gice seher klubân hayrıla şeherde mürîd
Murâd yüzine bakmak zehî mübârek tâl
- 37 Velî bayâğı velî kaht-ı i'tikâd oldu
Şen i'tikâdla gel dime oldu kaht-ı ricâl
- 38 Tühüm biter mi katı taş u şor yirlerde
Yâ hod şırak kab içinde tunur ön âb-ı Zîlâl
- 39 İki cihân hevesinden kesil Kemal Ümmî
Dileriseñ ki bulasın o Bir'e kâr ü visâl
- 40 Bu kaim 'aşık u ma'yûk 'ışkına tatıştık
Zehî letâfet ü hüsn-i Cemâl-i cefle Celâl

- 32 // Zelîl: Zelîl FB' kıldır: kıldır AE2 / yitişdi: yitiş AE2
33 / lutf: lutfi-BU1, FH, AE2 / dal: dal u BU1 / boyuñ: boyuñ AE2
/ kahr: kahrî BU1, FB, AE2 / boyuñ: boyuñ AE2 / çün: çü MK1, BU1, ya
AE2'de yok
34 / u hafta: hafta MC, BU1, BU1, FB / vü: MC, BU1, ya FB'de yok / meh sâil:
meh ü sâil BU1, FB
35 // yol: hâs BU1
36 / Gice: Gice FH, AE2
/ murâd: murâd AE2 / mübârek: göñlî mübârek FH
37 Beyit MC'de yoktur,
// gel: FB'de yok
38 / u: FB'de yok / şor: şarh MC / taş u şor: taşlı şırsız AE2 / yirlerde: yirler-
de yâ yud FB
/ yâ hod: FB'de 1. mısra sonuna eklenmiştir.
39 / kesil: kesilgi AE2 / Kemal Ümmî: Ümmî Kemal BU1, FB, AE2

- 41 Me fâ 'i lûn fê 'i lâ tûn me fâ 'i lûn fê 'i lâ
Her işde fâ 'i lûn nîbâtâr Hak'dur ol fê 'i lâ

88

Fâ 'i lâ tûn / fâ 'i lâ tûn / fâ 'i lûn

- 1 Er rahîl'i sâfîk-i râh er-rahîl
Kim gövüldi kârûbân gûdi delîl
2 Hey ne gâfil dâîg uyursun uyan
Hâzır ol kîm gûn kîsâdur yal' ravîl
3 Merkebûn aksag u yuzıgûn kesir
Menzîlûb uezg u azugûn kalîl
4 Bir kıla kılma nazar kalma gîrû
Yehsa bağlar yulûl ol ince kıl
5 Yûkûnî yeynildi gör i yol eri
Kîm Mesîh'e ıgneşi otdı sakıl
6 Kâilile kalma vû kâlden hâle gîç
Nîçe bir hır kurû bahş u kâl ü kîl
7 Nîşka tıyanlar ulur dâyırmî zâzîz
Hırsa tıyanlar kâdur hêr u hacîl

- 41 / Umırsra AE2'de: Me fî 'i lûn / fâ 'i lâ / me fê 'i lûn / fê 'i lâ
// Hak'dur: Hak'dur AE2 / ol fê 'i lâ: nîbâtâr AE1 PB

88

MC(93.b), MK1(48.a), BU1(74.b), FB(176), AF1(65), AF2(30.a), JÜ1(90)

- 1 / kârûbân: kârûvân AE2
2 / dâîg: yatıp AE1 / uyan: mûdân PB
3 / uezg: uezg AE2
4 / yulûn: yola kı BU1 / zâce: hîc MC, MK1, BU1, FB: AE2, JÜ1
5 Beyit FB, AE1 ve AE2'de yoktur.
/ yol: dîn MC
6 / kâlden: hûlden PB
7 / nîşka tıyanlar: nîşka tıyanlar BU1, nîşka tıyanlar AE1, JÜ1
/ kâdur: olur MK1, JÜ1 / hêr ü: dâyırmî JÜ1 / hacîl: zâzî MK1, AE1, AE2

8. Nişe bu hirs'u hased bulıl u tamâ'
Rızıkna cün Râzık olmışdur kefil
9. Şimdiye dek n'eyledüñ fikir it ki uy
Gıçlı bunca gün ü hafta ay u yıl
10. Kendü 'aybını aşıp agla zühâr
Ayrugulî 'aybına bakıp gilyemâ
11. Kend' özinden kimsê'i hiç görme kem
Yürüben yirinci olma' sev sevil
12. Hilmile Âdem mükerrem oldu hem
Kibrile Şeytân merdûd u zelil
13. Gafletile fîrsan fevt eyleme
Sön peşimân ası kalmaz fevbe kal
14. Deirdimend ol kim tabîbî bulasın
Hiç devâya ıremez illâ 'alî
15. Nakş u renge kalma ol Nakkâş'ı sev
Gözleme ag u karı sarı kızıl
16. Buhlâ yinê 'Ad u Kâfirin'ı yir
Tezkile oldu hem İbrâhim ilâhî

- 8 / Nişe: Nişe FB, AB1, AB2, İÖ1 / bürsün AB1, AB2
9 / Beye: AB1 ve AB2'de yoktur
/ eş: sen İÖ1
10 / cün: cün MK1, BUL1, AB2, İÖ1, 66'da FB / agla: idile MK1, inile FB
sâia İÖ1
/ gilyemâ: oldu FB
11 / Yürüben: Yürüben FB / yirinci: yirinc FB, yirici AB1
12 / hem: bil İÖ1
14 / ıremez illâ: ıremez illâ Xim(AB2'de ki) AB1, AB2
15 / sev: bul MK1
/ agı: AB1'de yok

17. Muştafâ eydür ki girmez Cennet'e
Ne kadar kim zâhid olursa bahîl
18. Fi sebîlî'llah sebîl il mâlûnî
Kim bulasın havze-i Kevser sel-sebîl
19. Dî (sem'nâ vü kta'nâ) Ahmed'e
Her ne kim indürdi gökden Cebre'il
20. (Len tenâlû'l)-birre hattâ tûnfikûl
Key işit kûm buyurupdur ol Celil
21. Ger dilerseñ irsin ilhâma sen
Sevdigünden Hakk içtin terk eyleşil
22. İki sevgü bir göñülde sığmaya
İşbu söz gay'mu'neberdür bellü bil
23. Senligünden iç ki aña irsin
Hâlik isterseñ halâyıktan kesil
24. Tur Kemâl Ümmî teyekkûl kıl Hak'a
Yola gir kim öldürür ni'me'l-vekil
25. Kârühâncan kalma yûri lenk lenk
Çün delil oldu Şâh-ı Erdemîl

17. / girmez: giremez (BU)
/ kim: AE1'de yok / olursa: olursa da AE1 / bahîl: pakîl BU1
18. // Kim: Tâ MC / bulasın: bulasız FB / sel-sebîl: sel:[] AE2
19. // Cebre'il: Cebra'il (U)
20. / hattâ: hatâ MC
/ Key: Yığ AE1 / buyurupdur: iç: buyurdu MK1, BU1, ne: buyurmuşdur AE2
21. // terkleyleşil: infâk kıl AE1, terk kıl AE2
22. // gay: ki EB
23. Hayit (U) 'de yoktur.
/ iç: içiş (U)
24. // Hâk'a: Hakk'a: BU1
25. / yûri: görü FB, AE1 / lenk lenk: lenk il lenk MK1, UB, AE1, AE2
// O: (U) 'de yok

26. Degme ağız ne bilür söz tadını
Ehl-i dil ahlâr ne söyler işbu dil
27 Her karınca vü sinek kursağına
İliş-sigar tui lokma-ı arslân u fil
28 İ Kırâm ti zâ'l-Celâl ü zâ'l-Cemâl
Kamumuza rûzi kıl sabr-i cemil

89

Fe'î lâ tûn / fe'î lâ tûn / fe'î lâ tûn / fe'î lûn

Fâ'î lâ tûn / / fâ'î lûn

[*

- 1 N'ideyim bilmezem senûñle yara pöñül
Kî sapup yoldan uçarsın dün'ü gün yara göñül
2 Neden ürâre u karîruñ yog i beñdeyi senûñ
Niçe bir yârı koyup uyasın ag-yara göñül
3 Niçe bir neyha kılub husret udına yatasın
Ya niçe âh u fîrâk odı seni yara göñül
4 Gözñenñ yaşı akar derdile kunur todagım
Çû harâret düşer ağızımdağı ter yara göñül

- 26 // ne söyler işbu dil: ki ne söyler bu dil MK1, BUI, FB, FÜ1, neier söyler bu
dil AE1, AE2
27 // Her: Hem MC
28 // sabr-i: sabrun BUI

89

MC(84.b), MK1(80.b), MCON1(57.a), BUI(115.b), FB(314)

L ve V bendler MC'de tek bir bend olarak kayıtlıdır.

- 1 Beyit MC'de yoktur
2 Beyit MCON1'de yoktur
// yanasın: yanayım MC
// âh u: bir bu MC
4 Beyit MCON1'de yoktur
// ter: BUI'de yok

- 5 Meğer ul Hayy u Rahîm'ülî irişe merhameti
Sada merhem yaka kim oñula bu yara göñül
6 Şâha yüz cân u başuñ varısa kârân idüben
Yüz urup kapusına tapusına yara göñül
7 N'ola ger yoldaş olasın hü Kemâl Ömri'yle
Ki becid durişavuz irişevüz yara göñül
8 Cüste kul isre duruş dardı getür deste göñül
Dosta elist izdi iren derdile i hasla göñül

II

- 9 'İşk elinden içrisen töli peymâne göñül
Olasın tã ebedâ 'âşık-ı mestâne göñül
10 Hıbb-ı dünyâ mey-i Şeytân' dur içtüh yime harâm
Kim helâl ola saña maşrab-ı meyhâne göñül
11 İ havâ cem'i içinde tãma' u şelvetile
Arzu vü şem'ine karışu delâ pervâne göñül
12 Bir cömâl iste ki hiç itmeye hüsnine zevâl
Kulmadı hüsn-i bekâ Yûsuf'ı Kañ'ân'a göñül
13 Bu sarây u hoy u hây u ton u tay asısı ne
Çünkü kalmadı cihân mülki Süleymân'a göñül

- 5 Beyit MC ve MCONI'de yoktur.
/ ol: o FB
6 Beyit MCONI'de yoktur.
// yara; vara BUI
7 / N'ola ger: Ger n'ola MC / olasın olursan MC
// becid: beci MC
8 // i: be FH
9 // tã ebedâ: tã ebed MCONI, var: tã ebed FB
10 // Kim: ki MCONI / maşrab: sarâb MC
11 / havâ cem'i: havâ-i cem' MCONI
12 / bekâ: bahâ MC, MKI
13 / ton u: BUI'de yok
Çünkü MC'de: Bu sarây u ton u hoy u hây u tay asısı ne

- 14 Bū kamu düşmen içinde kamu bir mahrem-i dost
Ya bu her dâm arasında kamu bir dâne göñül
- 15 Çün gelen güçdi güçer bunda konan güçdi güçer
Ya bu kamu-kuru gavgâ yû bu sevdâ ne göñül
- 16 Yâdı yâd eyteyüben bilîşi unatmagıla
Âşinâyiken olursın gırt hığâne göñül
- 17 Bû'l-â'acbsın kamu 'âletinde vü âdemde 'acab
Ola mı sencileyin bir delîl dîvâne göñül
- 18 Bir dem olursın alûdan alû endişeyile
Bir dem olursın ulu server-i yigâne göñül
- 19 Nîçeye degin efilûden bu Kemâl Ümmî senûb
Fârkat u hasret ndına tutuşup yana göñül
- 20 Cûste kıl iste duruş dardı gırtlı deste göñül
Destâ cüst irdi iren derdile i hasta göñül

III

- 21 İ dirigâ ki senî bulmazam ben de göñül
Nişe âzâde yürürken düşesin göñül
- 22 İ gehî yinde gehî gökde gehî tarşa agun
İ gehî şâh u gehî hâca gehî ben de göñül
- 23 İ gehî takla uyan gühi döndü nefse uyan
İ gehî câmla dem-sâz u gehî tende göñül

- 14 / dâm: âdem BUI
15 / Çün: Çû MKU / göñdi: gırt MC
16 / unatmagıla: yâd itmek ile MCONI
17 / âdemde: âdeni MCONI; âdem bir BU
18 / server-i yigâne: server ü yigâne MC, MCONI
20 / Cûste kıl: Cûdl ile MCONI / derd: ışk MCONI
21 / yürürken düşesin: yürürsün düşer MC
22 / hâca: havâce MCONI

- 24 İ gehî tagda gehî bagda vü bağçada göñül
İ gehî evde gehî yazıda yabanda göñül
- 25 İ gehî şarkı kulan 'azmî gehî garbe dönen
İ gehî köşk ü serâda gehî kül-hânda göñül
- 26 İ gehî karpayla irta gıve cife kovan
İ gehî bulbulile hoş gül-i gül-şende göñül
- 27 'Acab olmaz mısn i dil niçe cıñbış harekât
Kâns ârâmıñ ayâ kulbi perâkenide göñül
- 28 Ne vakar u ne sükûnet bulucam leyl ü nehâr
Ne karâr u ne ferâgat görürüm sende göñül
- 29 N'ola bir sâ'at eger lâ'at idesin bileme
Çıkmañ fursat elcîñden giresin bende göñül
- 30 Yine bir lezzete düşdi hevesüñ dünyede kim
Nazarıñ yok kamm şeh şeker ü kanda göñül
- 31 Lâ-mekânî sen unuttuñ varıñıñ sevgiñini
Ki degül Ümmî Kemâl ü bu meskenide göñül
- 32 Cüste kul iste duruş dardi getir desti göñül
Dosta cüst indî iren derdile i hasta göñül

IV

- 33 'İşkile ger severisñ o bir Allah'ı göñül
Kü kalâmıñ urut şûh şâhenşâhi göñül
- 34 Sıdkıla fakr u fenâ yolına 'azm itdüñise
Ne işlîdür senüñ ayruk beg ü ispâhi göñül

- 24 // bağda vü bağçada; bahçede vü bağda MK1
// evde; evde BUL; yazıda yabanda; yazı vü yabarıza MC, MCON1, BUL, FB
- 27 // olmaz; azmaz MCON1, BUL // dil niçen niçe bu MC
- 29 // benzer; pende MK3
- 31 // Lâ-mekânî sen; Lâ-mekânı seyrin MC, Lâ-mekânîñi MCON1
- 32 // duruş; göñül BUL
Luzna MCON1'de: Cüddile iste göñül duruş dardı getir desti gulñi.
- 33 // kalâmıñ; kalâmı BUL
- 34 // ispâhi; sipâhi MC, FB

- 35 Hâlık'ı isterisen imdi halâyıkdan tizül
Dileme-sim ü zeri memleket ü cihü göñül
36 Geyher-ı şânsın ayâ kân-ı cevâbir tolıdur
Kehrübâ bigi kabûl eyleme her gâhı göñül
37 Dîv evi olma ki safa diyeler kalb-i selim
Zire sâfi dil ulur Tâfirı nazar gâhı göñül
38 İ geñ şems ü geñ zerre geñ mâh-ı münir
İ geñ bahr ü geñ katre geñ nâhi göñül
39 Bir nefes behlile ne kendüi ne gayri bilen
Bir nefes "İlmile her nasnenü âgâhı göñül
40 Vaktidür imdi bugün kim olası yig eihet
İ kamu yol erinü her yâha hem-râhı göñül
41 Virdügi derdile yüz sür ulu dergâha müdâm
Tâ saña füt ü "imâyet yite nâ-gâhı göñül
42 Hey ecel yitdi tamel kamu içe tûl-i emel
Niç bir senü elündeu kıluyım âhı göñül
43 Ger refik olmazisen bâri Kemâl Ümmî'yi kö
Uyalum mürşide bâşed varevuz râhı göñül

- 35 / özül'üzül FB
// zeri:zer ü MKI, MCONI, BUI, FB / memleket: mülketi MKI
36 / Geyher: Güher MC / cevâbir:unânî:selâvet sen âhı MC, cevâbir:sen âhı
MCONI
// Kehrübâ: Kehrîbâr FB / bigi: gibi MC, MKI
37 // sâfi sâhib FB
40 / bugün kim: FB'de yok / yig eihet: yine yig eihet FB
41 / yüz sür ulu: okı(MKI ve MCONI'de sür, BUI'de sen) yüz kârı MC,
MKI, MCONI, BUI
// yitdi:ine MC
42 / "İlmisra MCONI'de: Gere gündüz bilersen âh vâh ü derdile
nâ kıluyım kıluyım MKI
43 / olmaz isen: olmazsa BUI

- 44 Cüste kıl iste duruş derdi' getir deste göñül
Dosta cüsr indî iren dirdile' i hasta göñül

✓

- 45 'Acabâ kandesin i 'âşık u âvâre göñül
Bulmazam seni i hasta yû bî-çâre göñül
46 Kaimulâr yâresinüñ çâresi var geyi veli
Bu senüñ derdâñ bîç bulmadum çâre göñül
47 Ne 'acab hastaki bir demde gezer yiri göği
Ne sagâ beñzedirem seni ne bîmâre göñül
48 Bañta bir dem bu tarîk içre refik olmadun
Meger uldar seni bu dñnye-'i mekkâre göñül
49 Nefs-i marziyye' i koyup dñn ü gün nefse uyup
Ne revâ kim olusm tâbi-'i emmâre göñül
50 Bellü ne uslu dîrem ne delîya beñzedirem
Seni bî dñr u diyâr içre ne deyyâre göñül
51 Bir nefes halvet içinde bileme hem-dan iken
Bir nefes taşçı kaçarsın yine bâzâra göñül
52 İ müddâmây u gün ile bile toğan toluñan
Olmadun kütûla sâbit sen i seyyîre göñül
53 'Aymuñ 'aymıñta tut eyleme gayrına nazar
'Âşık u tâlibîsen ru'yet-i dîzâre göñül

-
- 44 / derdi: 'ışka MCONI
/ derdi: 'ışk MCONI
45 / 'Acabâ: Bilmeyem MCONI
/ Bulmazamı Bulmazamı MKI, Bilmeyem MCONI, BUI, FB
47 / yiri göği: yiri göği BUI
/ beñzedirem: beñzedeler MKI, BUI, FB
48 / dñnye-'u dñnye'ye MKI, BUI
49 / nefse: hıssa MCONI
50 / Bellü ne: Ne belli BUI
51 / bilēm: bēnōrde MCONI
52 / seife: MCONI / de yok / toluñan: uyuyan MCONI, BUI, uyuyan FB
53 / eyleme gayrına: gayrına eyleme MC, eyleme gayriyye MCONI

54. Sevdüğün senüñledür bile her kandoyısen
İrag isteme an sende yakın ara gönül
55. Çün dil-ârâmı seven cân u dil ârâm idemez
Ki diler Ümmî Kemâl irişe dil-dâre gönül
56. Cüste kıl iste duruş derdi getür deste gönül
Dosta cüst indî iron dardile i fâste göñül

90

Me fâ 'i lûn / fe 'i lâ lûn / me fâ 'i lûn / fe 'i lûn

/ fa' lûn

1. Haber virür işidenlere her nefes kâyl
Ki dünye varlığı bir gölgedür olur zâyî
2. Çün öñi nevha vü ızası renc ü gam soñr meyt
Pas aña 'âkil olanlar kaçan ola mâyl
3. Dön i harîf öñüm esrûklığın öğütfe getür
Şarâb-ı gafletî sağı içme toylu kıl ayıl
4. Cihânda cûnkî fakir aldun imdi şabr cyle
Hem âbirende sakın yohsul olma i 'âyıl
5. Saña ne mülk ü ne mâl ü ne süm ü zer kayısı
Çü cânâ kâsd iñe turur kâfanda 'Azrâ'î

55. // Çün: ÇÜ MCONI

// 2. versiyâ MC'den: Anuñ çün dilerim ki irişe dil-dâre göñül, MKI'den: Ki diler Ümmî Kemâl irişe dil-ârâma göñül

56. Beyit FB'de yoktur.

/ Cüste kıl: Uddilâfe MCONI

90

MC(43.a), MKI(26.a), BU(46.a), FB(108), HM(39.a)

1. // öñrize: dünyâ MKI, BU1, FB, HM

2. / renc ü gam: gâm ü renc HM

kaçan: niçe MC

3. / ayıl: ilhyıl HM

4. / cûnkî: cûnkim FB, / imdi: FB'de yok

5. / kâfandâ: kağandâ? MC, BU1, kâfandâ HM

- 6 Hızm ol dâim öliser 'âkıbet hem İsrâ'îl
Ne hod dirê kalısar Cibrâ'îl ü Mikâ'îl
- 7 Ölümlü sinle vü Haşr u Sırât ü Mîzân'ı
Çog aîl unotma ki yolañdadurur her hâyıl
- 8 Ögüñce buñca ölenler ne resme cân virdi
Bak'ımdı 'âkıliseñ körê 'thret al bayıl
- 9 Hayıf ki 'ömri Hak emrine sürmedün bir dem
Ki gırdı buñca gün ü hafta ay u buñca yıl
- 10 Cihânda misl-i garib ol ya yol geçici gibi
Dah ölümden öñ öleñ-i sinleden sayıl
- 11 Tap eyle gayrı kapudan su'âl-i mes'ûl
Ol ol Kerûn ü Rahûm'ün işigine sayıl
- 12 Neler varnı göremezsin yolañda Ümmü Kemâl
Gözüne gıñlet-i dünyâ olupdurur hâyıl
- 13 Çün inen ussufı dirşüñmedün bu âlelden
Gereke söhretile cümle 'âleme yayıl

- 6 / dâim: HM'de yok
/ üñce: FB
- 7 Beyit MC'de yoktur
/ Ölümlü: Ölümlü FB
/ unotma: ü unotma FB / yolañdadurur: yolañdadur MKL, BUI; yolañda: FB
- 8 / Ögüñce: buñca: Ögüñde buñca MKL, Ögüñde niçe BUI, FB, HM; ölenler: ölenlerñ FB / virdi: virdügün FB
- 9 Beyit MC'de yoktur
/ emrine: emürine BUI / sürmedün: süm alım MKL
/ buñca yıl yıl FB
- 10 / eñli: FB'de yok
- 11 / su'âl-i mes'ûl: su'âl Ümmü Kemâl MKL / Cihânda: FB'de, Tap eyle su'âl-i gayriden: i mes'ûl
/ Ol ol: Ol san ol BUI, Ol FB
- 12 Beyit MKL, BUI ve FB'de yoktur
/ olupdurur: olupdur HM
- 13 / dirşüñmedün: devşüñmedün MC, MKL
/ 2.nusxa FB'de: Ümmü Kemâl gerekise şöretile cümle 'âleme yayıl

91

FA'İ İLÂ TÂN / İLÂ İLÂ TÂN / İLÂ İLÂN

- 1 Gel berni nefs-e nyan tevbe kıl
Gâfil-et-yekusûdan nyan tevbe kıl
- 2 Kıl karnu hayrât u ihsânâ ilcâ'
Ez-hemâ zellât u 'isyan tevbe kıl
- 3 Oku tut (Tâbu ile'llah) âyetin
Nite kim buyurdi Fûrkân tevbe kıl
- 4 Hak'ne kim dir hakdırur (lâ-ıybe fîb)
Çün getürdüñ aña imân tevbe kıl
- 5 Yazugum çokdur diyü kesme ümîz
'Afv olma pârîşân tevbe kıl
- 6 Hakk'a dön ne deñli suçud vârsa
Yarlıgar ol Hayy ü Gufrân tevbe kıl
- 7 Di müdâm (estagfiru'llah) l-'azîm)
Tâ ki rahmât kıla Rahmân tevbe kıl
- 8 Tâ'ib ol kim tevbetü kullumna
Rahmeti Şâh'ıñ firâvân tevbe kıl
- 9 Kumu rencûñ bir devâsı var velî
Yazugıñ derdine dârmân tevbe kıl

91

MC(123.b), MK1(62.a), M'CON1(62.b), BU1(92.b), FB(220)

- 1 / Gel berni: Dün ü gür. M'CON1
/ zellât; zeller. BU1 / 'isyan: iugyân. MK1
- 2 // Fûrkân: Kur'ân. FB
- 3 / dir hakdırur: bakdur ädi. MC
- 4 // getürdüñ: getürdi. BU
- 5 / diyü: diyüb. M'CON1, BU1
- 6 / Hakk'a dön: Dön. Hakk'a. MK1, M'CON1, BU1, FB
- 7 Böyüt. MC'te yoktur.
- 8 // Şâhuñ: Hakk'ıñ. M'CON1, FB

- 10 Ol beka mülkânı yaragın kıl hemân
Bu fenâ dünyâdan usn tevbe kıl
- 11 Kanı formânıñ ögeñ âzâdısân
Kulısân ol Şâh'a formân tevbe kıl
- 12 Râhat u rahmet gerekse tâ ebed
Bu devir devrinde katlan tevbe kıl
- 13 İ karındaş gel ki hayremdur bugün
Atam anam saña kurbân
- 14 Ko gümânı gel hem ikrânla
Hakdur işbu sözüme kan tevbe kıl
- 15 Ger bizüm sözlümiz kanmakısân
Var dahi âküllere tan tevbe kıl
- 16 Celâdile nefâsıñ dîvân öldürmege
Âkluñı eyle Süleymân tevbe kıl
- 17 Assı kılmaş tevbesüz gidenlere
Mülk ü mâl ü dürr ü mercân tevbe kıl
- 18 Hey ecelden gâfil olma hâzır ol
Gelmeçün saña yaraklan tevbe kıl
- 19 Günde yüz kez tevbe kılmaş Resûl
İmdi gel sen sad hazârân tevbe kıl
- 20 Mâ'siyet gölünde talup kalma gel
Mağûret bahrinde yskan tevbe kıl

10 / kıl: gör MCONI

12 / gerekse: dilerseñ MC, MCONI

17 / gidenlere: ölenlere MC

17 / Mülk ü mâl: Mâl ü mülk MC, MCONI, FB

19 / kılmaş: kılmaş MCONI, kılmaş BUI, kılmaş FB

19 / gel seni: sen gel MCONI, BUI, FB

20 / gölünde: göline MCONI, FB / talup: tûlib BUI, FB

20 / yskan: yaykân MCI, MCONI, FB

- 21 Şundan ilerü ki mez'a düşesin
Kasd-ı imân idâ Şeytân tevbe kıl
- 22 ("Accidâ bi't-tevbe kabîl-i-mevt) çidi
Mustafâ kavline inan tevbe kıl
- 23 Pîr olum kılam dîme şâyed saña
Nâgehân irise hicrân tevbe kıl
- 24 Gel herü Şeyrân'ı kahr il-i cûvân
Kibri ko'ez-dest-i pîrân tevbe kıl
- 25 Ad u san u cûhru şöhret güzlema
Dirlik eyle ölmün sanı tevbe kıl
- 26 Ne kadar müşkil gıyâhuñ yarısa
Ger dilerseñ ola âsân tevbe kıl
- 27 Hubb-ı dünyâ şerbet-i Şeytân'durur
Kan ahı kan yiter iç kanı tevbe kıl
- 28 Ger dilerseñ tüzirek mabûl ola
Mürşid'oln tal u andan tevbe kıl
- 29 Ah yazuklarıñı ağla dem-be-dem
İşün olsun ah u efgân tevbe kıl
- 30 Gâfletile giçdi 'ömrün i delü
Vaktidür ahı hırûsları tevbe kıl
- 31 Fırsatı fayıt itme kîm mevt iricek
Ne beg ü kâldür ne sultân tevbe kıl

- 21 Beyit yalnız MCONI'de vardır.
- 22 / didi' didi Resûl FB
- 23 / Lutasrı MCI'de; Ney-cûcân kılam dîme şâyed saña
- 25 / Şöhret mensûb MCONI
- 26 / Ne kadar; Nâgehân FB
- 28 / Tüzirek; suçlarıñ MCI, tüz hoş MCONI, BULI, FB
- / Mürşid; Mürşide MC

32. Ne eyüye hürmet itmeydür ecel
Ne yavuzdan korkar i cân tevbe kıl
33. Niçe yazuk Bir Çilep'dan kork alu
Dahi Peygamber'den utanı tevbe kıl
34. Niçe bir hayvân gihî (helbûm ezal)
Olâsın i gâfil insân tevbe kıl
35. Niçe bir huş u mesâyî fuhş u kizh
Gaybet ü herze vü bûhrân tevbe kıl
36. Niçe bir beng ü şarîb u çeng ü sâz
Qündüz estrük gice hayrân tevbe kıl
37. Niçe bir çok yîmek ü içmek harâm
Cürb ü şîrîn zîr ü bâryân tevbe kıl
38. Niçe bir hubb u cemâl ü zülf ü hâl
Meyl-i mâl ü 'avret oğlân tevbe kıl
39. Niçe bir 'uclâ u riyâ vü süm'a zerk
Ham hatâ vü sehv niyân tevbe kıl
40. Niçe bir fisk ü fîcûr u şerr ü şîr
Zulm ü cûm ü cevî ü tugyân tevbe kıl
41. Yâri tevbe kapısı yapılmadan
Tiz giri gör i müstâlmân tevbe kıl
42. Bâtil işden gip öğrû başu'da dîr
Güzûf aş urâdu'â uran tevbe kıl

-
33. / yazuk bir: bir yazuk MC
35. / huş: fuhş MÜGN1 / fuhş, huş MÜGN2
36. / çeng ü sâz: sâz u çeng MK1
37. // zîr: nân MC
40. / şerr ü şîr: şîr u şer kıl MÜGN1
// cûm ü cevî: cevî ü cûm MC

- 43 Gel ki yuyulsun kamu yazıkların
Yirine yazılsun ibsân tevbe kıl
- 44 Hâlik'a dön halka rüşvây olmağın
Kamu dîlîñ 'ayb u nöksân tevbe kıl
- 45 Uçmağ'a uçmağa olur perr ü bâl
Nem Tammu ndına kalkan tevbe kıl
- 46 Bir yanan bir kez daha yanmaz yarın
Sahr u fakrıla bugün yan tevbe kıl
- 47 Hırâ irin 'ışk üzre gâlib kılmagıl
Cânî kıl cism üzre arslan tevbe kıl
- 48 Tevbeye to'hr yokdur zînhâr
Geçmedin bu kullu devrân tevbe kıl
- 49 İ Çalap soñ demde yoldaşımız
Dîn ü imânla Kur'ân tevbe kıl
- 50 Al Kemâl Ümmî öğüdün şimdiden
Aşa kalmaz soñ peşimân tevbe kıl

92

Fâ'î lâ tûn / me fâ'î lûn / fe'î lûn

Fe'î lâ tûn / / fa' lûn

- 1 'İşk u sevdâyıla tolu dardem
Zân kılup inilerem her dem
- 2 Cigerüm başıdur gözüm yağlı
Âhula mü-sipûd u rû-zardem

- 43 / Gel: Tâ BU1
- 44 // Sahr u fakrıla: fakr u sahrıla MC
- 47 / tîn: akm MC, MCON1
- 48 / heyir MK1 ve BU1 ile yoktur.
- 50 / öğüdü: sözünü MCON1

92

MC(112.b), MK1(S3a), BU1(81a), FD(192), İÜ1(103)

- 3 Kaçınsa bu dertten ölisarem
Ki rogali ben-nevha pür-verdem
- 4 Bunea yannak yakılmag içiade
Tâfi budur kim henüz dâhr verdem
- 5 Hıç bir iş işleyüp başarmıadım
Ne zevcem bellü ben ne hod merdem
- 6 Zâhirâ hoş u bâtına boşam
Şûfi-yi bî-safâ vîl pür-kerdem
- 7 'Akl u cânın yolında nâ-dîde
Nefs ü cismân olınde cevmerdem
- 8 Derd elinden şikâyet cylemezam
Agladugım budur ki bî-derdem
- 9 Gayr şâhâ n'icün idem kulluk
Çün gulâm-ı O Vâhid ü Perd'em
- 10 Niçe ayrık çiçekleri severim
Bu çemende çû bülbül-i verdem
- 11 Yâ Rab! 'Ümûd Kemale' tal yârı
Ki komaz yol varam işğîş perdem

- 3 Bayir MC'de yoktur
/ pür-verdem: pür-dardem FB, pürverderi? TÖ1
- 4 // kim: ki MK1, FB
- 5 // ben: vü MC, FE ve İC1'de yok
- 6 / hoş: hoşent MC
/ Zâhirâ MK1, BUI ve İC1'de: Şûfi vü bî-safâ vîl-kerdem
- 7 / cevmerdem: cîmmerler MC, FB, TÖ1
- 8 / Agladugım budur ki: Budur agladugımı ki MC
- 9 / Çün: ÇÜ MC / or: ol F-1
- 10 / Niçe: Niçe TÖ1

- 12 Kesmedüm hiç ümitîz fazluñdan
Gerçi kün müterimem halâ-karîm

93

Fâ'î lâ tûn / me fâ'î lûn / fe'î lûn

Fe'î lâ tûn / / fa' lûn

- 1 İ dîğâ-dîrîg lû mîrûram
Bu cihâna harîs ü mahsûram
2 Tâ'ta 'ârizem fesâde kavi
Şerî nezdik ü hâyî işe dîram
3 Hak işe sîst ü bânlu gey cîst
'Akla ser-keş bu nefse me'mûram
4 Bâna haşk u boş u vîrînam
Zühîrâ gerçi hoş u ma'mûram
5 İlîrgiz ihlâsîlâ aîlîlmaz adûm
Zerkîlâ halk içinde meşhûram
6 Hâl ü wa'nîde karîndan kemîr
Kâl ü dî'vîde Şeyh 'ayîr'âm
7 Bunca havf ü hatarlar içinde
Vay ne gâfîl kulan ki meşrûram
8 Gözlerüm il 'uyûbını gözler
Kendü 'aybını görmîge köreir

- 12 /Kesmedüm: Kesimem MKI, Kesmedüm BUI, İÜ, Kesmedüm
Fâ'îlîzî: Bîrîzî MKI, BUI, İÜ
'Gerçi: ki BUI / müterimem: müetir ü MKI, MC, CFB, İÜ

93

MC(102.a), MKI(51.a), BUI(78.a), FB(185), AKI(126), AE2(73.a), İÜ(97)

- 1 ü mahsûram: meşrûram AE1, mahsûram AE2, İÜ
3 Beyit AR'da yoktur.
/ gey: BUI'de yok
4 / Zühîrâ: Zâhîrâ AE2 / gerçi: egerçi BUI
5 / dî'vîde: ma'nîde MKI, BUI, FB, İÜ
7 / içinden: içinde kim BUI
8 / kulan: kulîl MC / meşrûram: meşrûram AU?
/ il 'uyûbını: ilâ 'uyûbını AE1, il 'aybını İÜ

- 9 Câflet-i dünyâ sâletisin içeli
Her gice mest ü tahta mahmûram
- 10 Fî'lezenbîl içre gey'ayyâr
Kavle Bağdâd içre Maasûr'atı
- 11 Hiç tabîb idemez başa ümâr
Ben 'aach, niçe hasta rencûram
- 12 'Adl iderse mu'azzabem fi'n-nâr
Fazl iderse, ne gam çü mağfûram
- 13 Adam Ümmî Kemâl özüm noksan
Cem' içinde çü şem'-i hî-nûram
- 14 'Ayburu açma halka i Sellâr
Nite kim şindi gîzlü mestûram
- 15 Suçuma münsif ü mükerrem kim
Başdan ayaga 'ayb u ma'zûram

9 'dünyc: dünyâ MKI, BUI, FII AE1, AE2

10 / 'ayyâr: 'ayyâram MC, BUI. 'ayyâr: AE2 İÜİ'de 9. ve 10. beyitler arasında, bir başka manzumeye ait şu beyit alınmış: bir başka yazıyla sonradan "kâhâllinde deydür" kaydı konmuştur:

Şol yola ki gâşıldîstan' anâ

Şen dâhî ol yola gâşıldîdîl dut (bkz.12/6)

11 / tîcâr: dermân FB, ilâc İÜİ

// niçe: İÜİ'de yok / niçe hasta: hasta niçe FB

12 / çü: İÜİ'de yok

13 / Ümmî Kemâl: Kemâl Ümmî AE2 / özüm: işim AE1, AE2

/'M' nûram: pîr-nûram AE1

14 / Nite kim: Niçe İÜİ

15 Beyit AE1'de yoktur.

kim: ben MC, ger AE2, ki İÜİ

/'ayb: 'ayub BUI, İÜİ'de yok

Fâ 'î lâ tûn / fâ 'î lâ tûn / fâ 'î lîm

- 1 İ gâhîl uyan kî uy'edi ölüm
Dünyede kime amân virdi ölüm
2 Yidi iklîme hûküm sürenlere
Ta'îr emrile hûküm sürdi ölüm
3 İ niçe sâhib-kerân serverlerûn
Tabîat alıp leşkerin kıldı ölüm
4 İ niçe ser-keşleri kıldı zebân
Kün size hiç gelmeye dirdi ölüm
5 Bâğ-ı mülk ü yâr bizüm diyenleri
Yurtlarından gör nice mîd ölüm
6 İ niçe şînikleri kıldı harâb
Ham usuz koldı niçe yurdi ölüm
7 Ehl-i dünyâ bunca yıllar yapıduğun
Bir dem içre yıldı yımurdi ölüm

MC(66.a), MK1(42.a), BU1(67.a), FB(158), HM(57.b), AE1(69), AE2(35.b),
İÜ1(75)

- 1 / kî: [Ü] 'de yok
// Dünyede: Dünyâ'da HM; kime: hiç kime FB
2 / sürenlere: sürenler İÜ1
// hûküm: hüküm AE1
4 :Beyit AE2'de yoktur.
/ ser-keşleri: ser/leşkeri MK1, leşkerlerin AE1
5 / Bâğ: Mâl MC
// Yurtlarından: Yitlerinden BU1 / andı: ayırdı HM, sürdi AE1, AE2
6 :Beyit AE1 ve AE2'de yoktur
7 / yıllar yapıduğun: yıl yapıduğun FB
// yıldı: yaktı HM / yımurdi: yımurdi MK1, FB, AE2, yımurdi HM, AE1;
[Ü]

8. Şu kapı kim kapıcılar vardı
Hiç birine tahtmadın girdi ölüm
9. Toñ u tayın kılçı lâhûl u kefen
İlem sarfayın sine değşürdi ölüm
10. Niçelerñüz yüzine güldi cihân
Niçelerñüz deñlerin dördi ölüm
11. Ne eyüye hürmet itmışdür fetelek
Ne bu halkıñ yallusın yirdi ölüm
12. Cümle halkı yir henüz toymaz bu yir
Yiyişer her neyi kim yirdi ölüm
13. Cümde yüz biñ dördi ötmek tagıdep
Birñ ikñ sinleye dirdi ölüm
14. Şázısın gam düğünin yas eyledi
Her kimñiñ kim evine girdi ölüm
15. Yalñızız ancak bizi gözlemey ol
Niçe bizüm bigiler gördi ölüm
16. Kumadı bir şahıs hiç aqlatmaduk
“Álam içre kimñ güldürdi ölüm

8. Beyit yalnız AE1’de bulunup sayılı kengizim, müstacibin anı olmayan bir
başla ilâve edilmiştir.
9. “Her: Her BÜ1; İÜ1 / sine değşürdi: ssini gildi AE1
10. “dördi: dirdi HM
11. / Ne: Ye HM
12. Heyit MC’ye AE2’de yoktur
/ Cümle halkı yir: Cümleñ yir ki HM
/ her: hem AE1 / neyi: neye BÜ1, HM, niçe AE1 “ yirdi: dirdi HM
13. / tagıdep: tagıder MK1, FB, HM, AE1, AE2; İÜ1
/ Birñ ikñ: Bir ikisin HM / sinleye: sinle AE2
15. “ bigiler: gibiyi MC, güler MK1, bigileri HÜ1, bigleri FB, gibiler AE1,
İÜ1
16. / bir şahıs hiç: hiç bir şahıs İÜ1 / aqlatmaduk: aqlatmadın AE1; AE2
/ güldürdi: güldürdi İÜ1

- 17 / Kanu göynüklileri hüleden ol
Dükelî derilülerüñ derdi ölüm
18 Niçe evlâdı atadan anadan,
Niçe yarı yardım ayırdı ölüm
19 Tür Kemâl Ümmü eyvârlık dirîñ
Gâfilile yatma kim irdi ölüm

95

Fâ 'î lâ tûn / fâ 'î lâ tûn / fâ 'î lâ tûn / fâ 'î tûn

- 1 Müflisem ol-Huk katında eksigüm çokdur benüm
Heri garibem andan artuk kimsenem yokdur benüm
2 Şâhımuñ bençileyin müdbir ü müderin kuy yok
Çün hermişe sadıgım âhile buyrudur benüm
3 Zâhirân âbâd'ı hoşdur kâınun vîrân'ı boş
Gödlümün âyinesi sinug'ı tönukdur bentüm
4 Ne 'ihâdet kıluram ol Hâlık'a lâyk müdürü
Ni işim mahlûkına hayr'ı tasaddukdur bentüm
5 Ne kadar hayrum yeg ise hem yazugum uyg ise
Ol Rehîmün rahmetinden kaçan ertukdur bentüm
6 Ben 'adûden gâfil isem hâfızum hâzırdurur
Lâtfıla seklâr beni hâcam uyanukdur bentüm

- 17 / göynüklileri : göynüklilerin HÜM , hüleden; ağılañan MC, hüleden HÜ.
İzlemesün HÜ / ol: HÜ'ce,yok
18 / Birinci misra AE1 ve AE2'de: Niçe evlâdı atâ anadan
19 / Tür Dir HÜ

95

MC(96.b), MK1(70.b), AÖ1(109.b), BU1(102.b), T76(257)

- 1 / artuk: özgü MK1
2 / müdbir ü müderin ya 'âsı MC
// Çün; kim MK1
4 // mahlûkına: mahlûka ne AÖ1
5 / heri: vî MK1, AÖ1, BU1 / heri yazugum: yazugum: gey: B
6 / gâfil isem: gâfiliyem BU1

- 7 Râzîk'ın nevâird ü baydur râyigân besler beni
Niçemâ dervîş isem gûñlüm gûñzüm tokdur benüm
- 8 Gurbete düşdüm benüm bu yârüm ü yurdum degül
Aş ü bîñyâdum ilüm zahmâñum ayrıkdur benüm
- 9 Lâ-mekândan geldüm uş kondum girdi güçsem gerek
Teñ kafesdür bunda cânüm kuş konıkdur benüm
- 10 Bu uzak yolda duruşuh menzile, irişmege
Ah ki kutum kuvvetüm yok atum anıkdur benüm
- 11 Kamular ol hazrete hoş annaganlar ilticek
Hâcet ü eksiklük ü yoklug u yazıkdur benüm
- 12 Gerçi 'âsîdür Kemâl Ümmî Veli müşrik degül
Mü'minem tevhibdüm dzer Tañ râıkdur benüm
- 13 Cûñlûme ilhâm olur anden bu ne in'âm olur
Kim suçın bilüp galeas kapum açıkdur benüm

96

Fâ 'î lâ tûn / fâ 'î lâ tûn / fâ 'î lûn

- 1 Tur yarag it yola kervân gütmedin
Yükünü bağla yûri tañ atmadın
- 2 Bâtlî işden güç yûñel Hak'dan yaña
Kaça gör ardınca dîğmen yitmedin

- 7 // Niçemâ dervîşsem: Niçe dervîşem AÖ1. Niçemâ kim dervîşem BÜ1
9 // Lâ-mekândan: Lâ-mekân AÖ1
10 // ki: BÜ1'de yoktur
11 // Bay't BÜ1'de yoktur.
13 // Kim: K1 FB

96

MC(76.b), NKE(43.b), MCON1(99.b), BÜ1(68.b), FB(162), HM(59.a)

- 1 // kervân: kâñbân BÜ1
// tañ: tañ bonısı FB / atmadın: ötmedin BÜ1, FB, HM
2 // yûñel: yûñal HM

- 3 Yol eri ârâm idet mi yolda hiç
Nakd ü-rahtın menzile iletmedin
- 4 Yalñuzın menzile ırmez kişi
Bir kulaguz aña yıl göstermedin
- 5 Kend'üzünden işleme her bir işi
Ulularuñ öğüdün işitmedin
- 6 Dñnyeye dinin satan mağbûn olur
Mü'minuseñ dünyeye sen satma dñn
- 7 Dirme dünyâ varlığın öğüdñ dir
Tagıd anı ol seni tağutmadın
- 8 Her ki bu 'ayyâr u bu tarârıla
Oynarısâ komaz anı unımadın
- 9 Cñnuñ göklere agdur işbu yır
Tenüñü toprâga karup katmadın
- 10 Çon bññrsin bi-vefâdur bir cihân
Terk it anı ol seni terk itmedin
- 11 Sağluguñla şaz olup çok gülme kim
Kimsene komaz bu çarh anlatmadın
- 12 Şimdiden sen aña göñ cñnuñ ?
Soñ kañanlaruñ seni unımadın

- 3 / rahtın: rahm MCON1
- 4 / Yalñuzın: Yalñız FB / ırmez: ırmez hiç FB
/ kulaguz: kulavuz MK1, MCON1 / yıl: göstermedin: göstermedin MC, MK1
- 5 / Kend'üzünden: Kendi özüñden FB
- 6 / dñnyeye: dünyâya MK1
// dünyeye sen: dünyâya sen MK1, HM, sen begim hiç FB
- 7 / varlığın: ârlığın FB
- 10 / it: id MC
- 11 / kimsene: kimseyi MCON1, kimse'n MK1, BU1, FB
- 12 Beyit MCON1'de yoktur. Bunun yerine şu beyit kayıtlıdır:
Hayr tobrın suçu gör sen turlañ
Yinde kalñız lâ-cerem ol bitmedin

13. Hey ne gâfil fâriğ'ıyusun uyan
İşlenirüñ bînde biri bilmedin
14. Hak yolunda bir horusdan olma kem
Sen tura'gâr ol uyarıp ötmedin
15. Tâ'ala sarf'ın kamu a'zânı sen
Çürüyüp-İstidâde otlar bitmedin
16. Fevbe kıl şol kamular bigi bu yir
Seni dâhu yilmeyüben yutmadın
17. Bir'aceb şerbetdür ölüm şerbeti
Kimse kalmaz hergiz em tatmadın
18. Hiç ceelsüz kimse ölmez dünyada
Ömrünü vu rızkıñ düketmedin
19. Dirligüñde sorıqıñı korha gör
Gür içinde görüp ödüñ sıtmadın
20. Vây eğer anda varusun gâfilin
İdeñ aıñıñ dîzgîñin düzetmedin
21. Zehî cân-kim bu fenâdan gâç ide
Ol bekâya hiç gâfil incitmedin
22. Aynıñın 'aybın gözetmek 'ayb-ıla
Kişi kendü 'aybıñı gûzetmedin

13. / fâriğ: yatıp MCON1; dâhu: BUL
14. Beyit MCON1'de yoktur
15. / a'zânı sen / a'zâlarut MCON1
16. / bigi: gibi MC, MK1, FB
/ yilmeyüben: yalınayuben FB
17. / Z.musra MCON1'de; Hiç kimsece kalmaz andan tarmadın
18. / dünyeden dünyada MK1
19. / Gûr: Gûrû FB / görüp- ödüñ: ödüñüz FB. / sıtmadın: sıtmadın BUL.
sımadın HM
20. / ânda varusun: varusun anda MC
21. / Zâç: bir MK1

- 23 Çün-ki dünya bir deñizdür gay derî
Yüz kıragine çikâ gör batmadır
24 Dünya sevgüsüdür İblis' sîmeti
Şa' un içme seni esir etmedin
25 Çün seni Ümmî'l-habâ' is esirde
Hiç yazuk kornaz-sâfa işletmedin
26 'Tar Kemâl Ümmî eyü dirlik dirî
Öluben ol gür içinde yatmadın
27 Sñ peşimân âssr kalmaz tevbe kıl
Ölüm eli bogazıñ tutmadın

97

Me fâ'î lûn / me fâ'î lûn / fe '0 lûn

- 1 Garîbem gurbete düşdüm ilümden
Za'ifem nesne ne gelmez elümden
2 İüme kârübân girdi vü ben uş
Uyudum girü kaldım menzîlümde
3 Benem ol 'âşık n bî-çâre bülbül
Ki kış geldi cizâ düşdüm gâllümden

- 23 / denizdür: deñiz ü MCON1, çekindür: BU1
/ kıragine/ karasına FB / batmadır: bitmedin HM
24 // and FB'de yok / seni: ol seni FB
25 / esirde: esinde BU1
27 Begir MCON1'de yoktur.
/ âssr: isir HM

97

MC(119.a), MK1(55.a), MCON1(133.b), BU1(83.b), FU(199), AE1(79),
AE2(42.a)

- / nesne ne: neseñe MK1, AE3, vü nesne FB / ne gelmez: gelmez: hiç BU1,
AE1
2 / kârübân: kârübân: AE2 / ben: öş: uş ben MCON1, AE1, AE2
// kaldım: kaldı AE2
4 / kafesâle: kafesden MCON1, AR1, AE2
/ Murâd öldür: Murâdım ol AE1

- 4 Kıluram-bu kaşesde 'azm-i gül-zâr
Murâd olılar bu zâr u gulgulûmden
- 5 Dirîgâ gözlerimü ördü gâfil
Şagunı fark idemeyem şahından
- 6 Bu 'akdüm leşkerin nefsüm çerisi
Sıdr şehrüm herâş oldu zulûmden
- 7 Öğüt vürûn baña i hâl hilenler
Ki bildüm ası yok kendü bilûmden
- 8 'Amelden zerrece ma'nî görinmez
Herâm da'vî gelür dâyim dilûmden
- 9 Hikâyet kıldugum eksikliğündür
Şikâyet kalmazam maksûm ölümden
- 10 Tevekkül Tuân'ya kıldum çü bilcüm
Ki degmez ayruga bentim bilûmden
- 11 Kemâl Ümmü bekâ dirlik dilersin
Birez gün ilerü ölgil ölümden
- 12 İlahî 'ışkuñ sen kıl kulavuz
Baña kim uzdum u kıldum yolundan

5 / gözlerimü: göz'lerim; AE1

6 // şehrüm: netisüm; MCON1

8 / ma'nî: ası; MC, nesne; FH

// dâyim: ancak; AE1, AE2

9 Beyit; MCON1, AE1 ve AE2'de yoktur.

/ ölümden: elûmden; FB

10 Beyit; MC, MK1; BU1 ve FB'de yoktur.

/ bentim: bîrüm; AE2

11 // Birez gün: Ki hîr den; AE1 / ölgil ölümden: öl ölümlüden; AE2

12 / sen kıl: kılğı; MC / kulavuz: kulaguz; BU1

98

Fe 'î lā tūn / me fā 'î lūn / fe 'î lūn

Fā 'î lā tūn /

/ fa' lūn

- 1 İ'aziz el'yu dūniye çirkinden
Gökçeği secdühise çirkinden
- 2 Tūti bigi kaşan şeker yiyiser
Çiçmeyen karga gibi şirkinden
- 3 Âdemi ma'niden 'ihâreldū
Bilme da'vî vü şekl ü görkinden
- 4 Sen kişilik gözet ne istersin
'Arabîu 'Acem'ü ya Türkinden
- 5 Menzile yitişen olur ma'sûm
Hak yolunda ayagı herkinden
- 6 Bâki dîrlige şol kişi irişür
Ki biraz gün üñ öle merkinden
- 7 Ecel irincegez çıkar nû-çâr
Kişinûb işi kendü erkinden

98

MC(109.a), MK1(52.a), BU1(90.a), FB(189), İÜ1(101), PP(44.a)

- 1 / dūnye: dünya MK1, BU1, bu dünya FB, PP
/ Gökçeği: Gökçeğin BU1, İÜ1 / secdühise: secdi PP
- 2 / şeker: şükker PP / bigi: gibi MC, MK1, FB, İÜ1
/ karga: karka MK1 / şirkinden: serkinden MK1, PP
- 3 / ma'niden: ma'nide PP
// Bilme: Bile İÜ1 / da'vî vü şekl ü: şekli vü da'vâ vü MK1, BU1, FB, İÜ1
- 4 // 'Acem: ya 'Acem MK1, BU1, FB, İÜ1, PP / ya: İÜ1'de yok
- 6 / irişür: yitiştir MC
// nû: PP'de yok / öle: öldi MC / merkinden: mürşenden BU1
- 7 Beyir MC'de yoktur.
/ irincegez: irincegez PP / nû-çâr: nâ-gâh P;
/ işi: işin PP

- 8 Olmaz aın muvahlid ü mü'mir
Yunmayan kişi şekk ü şükünden
9 Ke nîfâkı ki lâ emîn olâsın
Temennü en aşâğı derkinden
10 Art dîn-dürsüñsân Kemâl Ümmî
Kibri terk eylerâıl hâzer kinden
11 Sênî yarân ne deñtî södüğüñi
Sına yolunda hare ü terkünden

99

Fâ 'î lâ tûn / fâ 'î lâ tûn / fâ 'î lâ tûn / fâ 'î lûn

- 1 İ 'acab bilmezem kim haña bu sevdâ neden
Kim bu göñlüm kuş uçdı gıçdı mülk ü hânedan
2 Her nefes cânım hümârî lâ- nekân seyrin kılâr
Gerçi nefâdım baykuş gıçmedi bu vîrânenen
3 Düşdüm ol bî-hûş olular düşdüğü sevdâya ben
İçdüm ol serhoş oluntur içdüğü peymâneden
4 İçeli nîşân şarâbın gâhî mestem geh hümâr
Hergiz ayıklık gelür mi âşık-î mestânenen

- 8 / 2. mısra (Ö)'de: Q'lar yunmayan kişi şükünden
9 / kırın: kim PP
/ nîfâ: (Ö)'de yok / aşâğı: aşağı PP / derkinden: derikünden BÜ
10 / Art dîn-dür isen: 'Art n' idersin'ey PP
/ terk eylerâıl hâzer: terk it eyler hâzer (Ö)'de hâzer eyler BÜ, (Ö)
/ ne deñtî: ne kadar (Ö), düğüñi PP
/ yolunda: yolunda (Ö)

99

MC(82.b), MK1(72.9), AÖ1(112.a), B4.1(104.b), FB(264)

- 1 / bilmezem: ben bilmezem Fİ / kim: ki MK1
3 / Gerçi: lâki AÖ1 / gıçmedi: bul: el çekmedi MK1
3 / bî-hûş: bey- hûş MC / ben: nâ AÖ1

- 5 Gözlerimden yaşıla kan'akduğımı tañlamad
 'İşk okıdur çünkü bağrım başlarımı kanadan
 6 Bi-takellüf cem' içinde 'ışk-ı ma'n) şer'ime
 Zevk ü şevkile tizrek düşerem pervânen
 7 İ baña öğüt viren kim kanı ussuñ i delü
 'Âkiliseñ san-daha us isteme dîvânen
 8 Nüderem erbâbı çün-kim terk-i dînyâ kılınşam
 Kim sakalından giçerse fârig olur sânen
 9 Künde kim bir dâne gördüm bilesince dâime var
 Sizleden bâr ü dâim bizerem her dânen
 10 Kendiye fâzla bizi âşınâ eylerse dost
 Pes ne korchu bize yâz bün düşmen ü bigânen
 11 İnşâ'Allah kim bu yoldan sapmayavuz bir kadem
 Çün bize irşâd olupdur mürşid-i yigânen
 12 'Âşıkam ben diyüben de'vî kulan çukdur yelî
 Pehlûvân olur ki meydan aldu her mirdânen
 13 Bu Kemat Ümmü gibi âvâre vü bi-çâre kul
 'Âlem içre ne toğupdur ne toğusur anadan

- 6 // Zevk ü şevkile: Zevkile AÖI
 7 / viren: virenler MC, MKI
 // deñiz: eger MC
 8 // Kim sakalından: Kimse kâşinden BUI
 9 // bâr: yar BUI / bâr u: ben FB / bizerem: bezileben FB
 11 / Çün: Kim BUI, FB / yigânen: bi-gânen FB
 12 / ben: FB'de yok
 // âldir: ilte AÖI
 13 / âvâre vü bi-çâre: hâçâre vü âvâre MC
 // toğupdur: gâlüptür NKI

100

Me fî 'î lûn / me fâ 'î lûn / fe 'â lûn

- 1 Şu kul kim bıldı şâhuñ Kibriyâsın
Sınışdur bağzı okın kihi yasın
- 2 Nedâmet yazusında dükdi çepdi
Her ilfâs alına râkib riyâsın
- 3 Ne bilsün anadan gürsüz toğan kim
Nedir ayuñ gürûd nûr ı ziyâsın
- 4 O Kâdir çünki hâzımdur bir işde
Utan imdi ki yavlak bî-hayâsın
- 5 Göremezsen tabîh iste ki senüñ
Çeko gözüne himmet nûhiyâsın
- 6 Eger hâzır görülem dirsen andan
Gerek bir lahze gâfil olmayasın
- 7 Kâimü de'vîleründen vaz gel imdi
Dilerseñ kim asıl ma'nî tuyasın
- 8 Müstümân ol Hak'a tıp putlarıñ sı
Sen i 'âsî niçe büyük sıyasın
- 9 Yire dök dünyâ sevgüsü şarûbın
Bu esrûklığı çekdi it kim ayasın

100

MC(132.a), MK1(59.b), AÖ1(95.b), BU1(89.a), FB(212)

- 1 // 2. mısra MK1 ve BU1'de; Sınışdur bağzı okın ı kibriyâsın
- 2 / çepdi: çizdi FB
/ ahna: akına AÖ1
- 3 / toğan kim: toğanlar MK1
- 4 // imdi ki yavlak: yavlak ki imdi MC / ki: FB'de yok / bî-hayâsın : bî-
verâsın MK1
- 5 // Çeko: Saça MK1; AÖ1
- 8 / Hak'a: Hakk'a MK1
- 9 / Yire dök: Bezudân MK1; Çü içdün BU1
// esrûklığı: esrûklığını FB / kim: FB'de yok

- 10 Nê yazıklar ki yazıldı bitlûnde
Gel irden tevbe kol tâ kim yuyasın
- 11 Yazıkların kirin yüzûñ karasın
Gözün yaşıla ugla kim yuyasın
- 12 Saña ger tî ebed varlık gerekse
Kamur varlığını yoga sayasın
- 13 Seheidür mâl u mîlkûñ terki yolda
Gerek kini eâna vü başa kıyasın
- 14 Bugün aclara varından yîdür kim
O rahmet hûnına yarın toyasın
- 15 Sehi mû'minlere virdüñi ceterî
Giru Allah bilür hadd ü kıyasın
- 16 Zehî magbûl u gâfil şol kişi kim
Bakır nârhına satır kinîyasın
- 17 Ne âng dirlik şu nef's öldürenün kim
Ölümünden öñ ölüp tûldi yaşın
- 18 Kemâl ümmü za'îf ol Hak yolunda
Çû bir günâhîñ n' azaksuz yayasın
- 19 Yol uzakdır kârâmî çok güclüñ yok
Meger güclü kulavûza uyasın
- 20 Hudâvendâ rapûñdan diletiñ kim
Bizi senden yefîa sen okuyasın

- 10 / Nê: Şt; MK
// irden: imdi BU1 / tâ kim: kim tâ MC
- 11 / Saña ger tî: Eger saña MC
- 12 // bilür: bil AÖ1
- 16 // satır: satı FB / kinîyasın: kinîyasın FB
- 17 / nef's öldürenün kim: nef's öldürenün FB
- 19 / 'Beyt MK'de yoktur. / güclüñ yok; uzak yûk MC
// kulavûza: kulaguza MC

21. Hezârdan vay bize ger bir nefes sen
Bizi nekûmûze ismârlayasın
22. Umaruz kîm bizûm suçlarımızı
Habîbü'l Ahmed'e bağışlayasın
23. Bî-hakk-ı Süre-'i El-Hamd-ı Ümîs
Bî-hakk-ı Süre-'i Tihâ ve Yâsîn
24. Rahîm ü bi-zevâl-ı Hayy u Kayyum
Kerîm ü zû'l-Celâl ü Kibriyâsîn

101

Me fâ 'î lîm / me.fâ 'î lîm / fe 'û lûn

1. Alâ'î ol ki bunu okuyasın
Kerem kıl bizden içtin okı Yâsîn
2. Du'âdan bizi unutmaz aâdur
O Şâhîd sîmî dâim okuyasın
3. Düş kîm âhîr urisar kurupdur
Tapas dâim olûn okı yasın
4. Cihân dîğünlerinîñ gör soñunda
Ne lîz getirür ölüm okı yasın
5. Kemâl Ümûd bigi hem sizi bir gün
Hak emriyle öñden okıya sîn

101

MKH(25.a), BH(44.b), FH(105), HM(37.b)

1. /Alâ'î/ Alâ'iy MKI, FB
/ Kerem kıl Keremden MKI
2. // okı okı 1001 - UM
3. / bigi gîzi MKI, FB / sizi sîn MKI
/ emriyle emriye MKI, FB/ HM / öñden öñden FB

102

Fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lün

- 1 İ haris'utan ki gözi karanın
Dünyeye niçe tamâ'lar karanın
- 2 Âh eyü dirlik dîril âhir ecel
Şol kara topraga sini kara sin
- 3 Yaz u kiş üstüne yaga kay u kar
Yatasın anda batıp ak kara sin
- 4 Âh u vâh ni karânü gıccıyığın
Kim varavuz evmüz ola kara sin
- 5 Ağa suçların için Ümmü Kemâl
Yü gözün yaşıla yüzün karanın

103

Me fâ 'i lün / me fâ 'i lün / fe 'û lün

- 1 Ger olmak dilerisen hâs gitsün
Yü gönlün gözünisinden pâs gitsün
- 2 Dişür Rahman perisin 'akluña uy
En Seylân leşkerini bas gitsün
- 3 Bu nefis ağuların dut bağla bir bir
Olân kuhr ipile as gitsün

102

MK1(24.b), BU1(41.a), FB(104), AE1(81), A1.2(43.b), HM1(37.b)

- 1 / gözün yüzü MK1, BU1
// dünyeye: dünyâyı MK1
- 2 / âhir: ezr AE1
// sinü bizi A1.1, seni FB
- 3 / kay u kar: kay kar FB, kar u kay AE2, may u kar HM1
// batıp: kalıp BU1, yatıp HM1 / 2. mısra MK1'de "Yatasın anda yatıp ak kara sin"
- 4 // Kim: Ki Ab2

103

MCON1(149.b), AE2(63.b), TS(12S)

- 4 ire mâyideler size semâdan
Öğüñden ipstîmî kir yas gitsün
5 Kibirlik Kibriyâ'nıñdur bildirsin
Kibir yasını kutma yas gitsün
6 Kuralsun 'iş u 'işret şâzı gelsün
'Arûsiler tonansun yas gitsün
7 Kemâl Ümmî Tahûr içmek dilerseñ
Elünden şişe menkür taş gitsün
8 Günahlu kullerüz sen rahmet öyle
Aradan minnet ü ispâs gitsün

104

Müs tef 'i lün / müs tef 'i lün / müs tef 'i lün / müs tef 'i lün

- 1 Âh i gâñâl kim bî-karâr âvâresün âvâresin
Her dem firâk u derdile pür-yâresin pür-yâresin
2 İ gehi baña hem-râh olan geh dönüben gâñirâh olan
Niçe beni ol Hoca'dan sen yarasın sen yarasın
3 Vaktidürür kim Şâhuña dönüp gelesin râhuda
Yüz tutıp ol Allah'ıña yalvarasın yalvarasın

- 4 // size; ger size TS
// 2.mısra TS'de: Kendüñi kendüñden yas gitsün
5 // yârsın; yarıñı MCON1 / kutma; kutma AEZ
6 // şâzı gelsün; gussa gitsün AU2, TS
// 2.mısra TS'de: 'Arâşüzler? tutsañ yas gitsün
7 // Elâñden; Öñâñden TS / bir; üç AEZ

104

MC(113.a), MK1(67.a), AÖ1(104.a), BU1(99.a), FB(235)

- 1 / Kim; BU1 ve FB'de yok
2 / geh; gâh MK1, FB'de yok
// beni; niçe AÖ1 / hocañan; yâreden FB
3 / Vaktidürür; Vaktidür; FH
// Yüz tutıp ol; Her dem-be-dem MK1, Yüz kutuben FB

- 4 Gâfil ne çok yatduñ uyum hirsduñ seni yoldan koyan
Ger olasın haka uyum yol varasın yol varasın
- 5 Sâfiñ i kalb olma kerd hem germ ü nem ol olma serd
Darıñ ki tâ bir hişk u derd aparasın aparasın
- 6 Geç hâle kalma kâle sen aldanma mekr u âle sen
Niçe bu mülk ü mâla sen el karasın el karasın
- 7 İtâ tutalun kim şimdi bol mülküñ var âta mâlik ol
Hiç ögüne düşmez mi şol tar kara sın tar kara sın
- 8 Da'yilerüñ vardur ulu mu'nide yok senden alı
Ey vay ki gey ahmak delü bi-çâresin bi-çâresin
- 9 İştîñ yavuz taşuñ eyt iştîñ riyâ başuñ kayu
Ağlayu göz yaşıla yu yüz karasın yüz karasın
- 10 İ şehvet ovasında ten besleyüben cân inciden
Niçe bu hayvân nefsi sen otarasın otarasın
- 11 İ işbu kavlîñ kâ'îñ kim yok cibânüñ hâsıl
Pes sen ya niçün mü'îl-i mekkâresin mekkâresin
- 12 Terk eyle bugün nânunı tâ güresin Sübhân'ıñ
İlem yarın oddan cânunı kurtarasın kurtarasın
- 13 Hak'dan Kemal Ünnü'nün çün sen henüz bu uyğundan
Turnadur ayrığı kaçın uyarasın uyarasın

5 / gâfil i nem: nem ü kerd FB

7 // düşmez mi: düşer mi MKI

8 / senden: sende FB / alı: alın AÖI

// ki gey almak: gey ahmak gey MC

9 // Ağlaya: Ağla y' (AÖI ve FB'de bu) MKI, AÖI, İİ / göz: gözüm AÖI

11 / kavlîñ: sözün AÖI / kim yok: yokdu MC

// sen ya niçün: ya ne için FB

12 / nânunı: nârunı BÜI, FB

// oddan: otan MC

- 14 Zîrâ ki bîç uyur kişi uyarırmaz uyumuşu
Uyanug ol kim her işi başarsın başarsın
15 'İşkânı yolunda sâdık ol ma'sûk ilinê lâyık ol
(Çün çuvê) âhir 'âşık ol dizâre sen dizâre sen
16 İmürşid-i bâdî'n'ola bîç azmışı sağdâr sula
İşâd idüp togru yola oğarasın oğarasın

105

Me fâ 'î lûn / me fâ 'î lûn / fe 'û lûn

- 1 Ayâ gâtil niçe yoldan saparsın
Ki binüp gâflet atma çaparsın
2 O Bâkî Şâha kulnıazsın 'ibâdet
Bu fânî kullamâ elin öpersin
3 O varup turası mülkûnî yıkdıñ
Bu koyup gidesi yurdı yaparsın
4 İşûn mazlûmı zulm itmekdür her
Eşûn zâlimler arkasın yaparsın
5 Eger gâzî işcî öz nefsiñi öldür
Niçe mû'minlerûnı boynun çaparsın
6 Niçe kim viresin nefsiñi murâdu
Lıyar dâşmên yüzine su saparsın
7 Niçe bir lokma vü bir lûka içün
Bu 'âr u nâmutı yira depersin

105

MC(125.b), MK1(56.a), AÖ1(89.b), BU1(65.a), FB(203)

- 2 / kulnıazsın itmeysin MK1
3 / turası mülkûnî; murâdu yıkdıñ MC, dâşmên mülkûnî AÖ1
// Bu Bûnî AÖ1 / gidesi; gidesen MC, gidesi AÖ1
4 Beye BU'da yoktur,
5 Beye FB'de yoktur,
6 / Niçe kim. Nitecin BU:

- 8 Ne kâim kim bugün sen çok soversen
Giril yarın olanında koparsın
- 9 Demürden tağ olursañ dâhi bir gün
Ecel geldükde yürüden koparsın
- 10 Ölümden kaçuben kande varasın
Ça çarh oklarına karşı sipersin
- 11 Kâim mahlûkı yir toymaz bu yir hem
Yatar ac kurt gibi bir bir kaparsın
- 12 Elüfle koñuşır sine koyuben
Taşu töpiagda ağzın kaparsın
- 13 Şunu şöyle görürken girü halkın
Elinden zûrûlâ rûzun kaparsın
- 14 Ne Kâr'ân'a uyarsın ne hadise
Ne mîlletsin yâ ne dîne taparsın
- 15 'Amel yok Uçmag'a uçmaga sende
Kemâl Ümmî bigi bi-bâi ü persin
- 16 Halâyık 'aybını gözlersin illâ
Senûñ öz 'aybuna gözüñ kaparsın

- 8 Beyit yalnız AÖ1'de vardır;
9 knide: knide AÖ1, FB
11 Beyit BUI'de yoktur
// gibi: bigi AÖ1
12 // koyuben: koyursın BUI
13 // şöyle: böyle MC
// rûzun: rûzüm MC, AÖ1; dâzin MK1, BUI
15 // sende: senden BUI
// bigi: gibi MC, MK1, BUI
16 // översen BUI / kaparsın: koparsın FB
AÖ1'de diğer şâihlerde bulunmayan şu beyit ve manzûmenin soruna eklenmiştir:

'Ayb ödür ki kârse 'aybın gözleyle
Ödür erki görse 'aybı gözleyle

106

Mel'û lû / me fû.'î lû / me fû.'î lû / fe.'û lû

- 1 İ dînye seven kô ki fenâdür dîlârmâzsın
Yıl kavmâ ki biñ yıl yîlerîzeñ yîtemâzsın
- 2 Şol (Nâhu kâsetmê)de sâñe kısmet nîlana
Biñ ecêdile hîz zerrecê ârtuk katamâzsın
- 3 Dûnyâyı yîlersîn yîne hîsâla dîrêşîn
Hiç bîr çöpüñî dahî yabana atamâzsın
- 4 Sen yîri yîyem sanma ki âhîr senî yîr yîr
Nêrd oynamagıl çartula yîñer utamâzsın
- 5 İ'âcîz öğünme hûserâm var diyû çûñ kîm
Başuñdan eğer bîr kîl üzûlke çaramâzsın
- 6 Tedbîr idûben îledîmezsin hiç îlerû
Takdîr işîñî zûrûla gîrî atamâzsın
- 7 İ kulbîñî sâñî diyû satıcı utan kîm
Sarrâf öñîne varıcag eyle satamâzsın
- 8 Bîr tevheyîle bunca yazîñîlar çamurûndan
Çıkubênî rahmet defîzîne batamâzsın

106

MC(32.b), MKI(86.a), MCONI(137.b), BUI(122.a), FB(329)

- 1 / dînye: dînyâ MKI
- 3 / yîne: BUI'da yok
- 4 / yîyem: yîmez BUI / şaunî: îlme MKI
/ Nêrd: Nezdî FB / oynamagıl: oynama MKI, MCONI, FB; oynatır &
BUI / yîñer: kî yîñer MKI, MCONI, FB
- 5 // eğer: FB'de yok
- 6 / İlmîsra esas alınan nüshalarla şu şekildedir ve vezne uymamaktadır:
Takdîr idûben hiç îledîmezsin (MCONI ve BUI'de al'day'mâzsın; îlerû
// zûrûla: hükûmla MCONI / atamâzsın; yîlerîzeññî MCONI, BUI, FB
- 7 Beyrî BUI'de yoktur
/ satıcı: satıcı MC, satıcı FB
- 8 // Çıkubênî: Çıkup dahî MKI, MCONI, BUI, FB

- 9 Bu bağda çü bitdün girü selup kurumadıñ
Bil kadrünü kim haşre dek ayrık hoşmezsin
- 10 Tur tâ'ata bu dâirledé her mihnele sabr il
Yâhsa varup ul sinlede râ'at yaramazsın
- 11 Da'vî kıluben 'âd'u 'abîrem dime çün kim
Ma'nî odına derdile göynüp dütemezsin
- 12 'İşk cem'i içinde safîsâ 'âşık mı disûñlar
Pervâne gibi şam'a çü pertûñ atamazsın
- 13 Karga gibi leş kovma Kemal Ümmî ko yolısa
Bülbül gibi gül-zâra girüp hoş ötemezsin
- 14 Ayrıklara sintûñ niçe kâr üsûñ ügüdün
Çün evvel okuduklarıñı sen dutamazsın

107

Fâ 'i lâ tûñ / fâ 'i lâ tûñ / fâ 'i lâ tûñ

- 1 İ gâñûl eyvay ki gey divânesin
Kim sarursın seni bir yigânesin
- 2 Bî'l- 'aceb yigânesin kim 'ömürüñ üş
Çiçdi henüz Tañrî'dan bî-gânesin

11 / dîmet diyô MC

12 / 'İşk cem'i: 'İşk-i cem' FB

// çü gâñrûñ: çü pervâñ MK1, MCON1, İÜ1, çün petrî: petrî BUI /aramazsın: ötemezsin MK1, FB

13 / gâñî: biğî MCON1, BUI / ko: ki FB

// gâñî: biğî MCON1, İÜ1

14 // Çün evvel: Evvel çü MCON1, ol FB // okuduklarıñı: okuduklarıñ FB

107

MC(83.b), MK1(45.a), BUI(71.a), FB(168), İÜ1(84), PP(37.a)

1 / ki: kim PP / gey: FB'da yok

// yigânesin: bî-gânesin FB, İÜ1, PP

2 / Bî'l- 'aceb: Bîr- 'aceb MK1, İÜ1 / yigânesin: bî-gânesin İÜ1, İÜ1, PP

- 3 Kamı hâs u 'âm içinde nâm-dâr
Dâm u bâ-mekr ü velî bî-dânesin
- 4 Halvet içre fâsik u ayık velî
Şohbet içre fâsik-i mestânâsin
- 5 Nefs ü şehvet çem'ine karşı müdâm
Arzu vü cem'inde çân pervânesin
- 6 Kaşan olası gül-istân bülbülü
Niçemâ kim baykuş-ı vîrânesin
- 7 İ 'aşek hiç öğüne düşmez mî kim
Şel karâîu tar 'ibret hânesin
- 8 Niçe bir zerikâ halk aldayasın
Bu fenâ mekkâreye aldanasın
- 9 Niçe bir od ölçentip yil kovasın
İçiraga tapup suye layanasın
- 10 Niçe bir bî dünyenûl agosun
Bel sanuben harımağûl banasın
- 11 Niçe bir gallet şarâbın içesin
Duhr vakt olmadı mı kim kanasın

- 3 /Kamı: Kârı FB
/Zamra MC'de: Dâm-ı mekrile velî bî-dânesin
- 4 /Halvet: Halk BÜ / fâsik: mefâsik (Ü)
/ Arzu vü cem'inde: Ârzu vü cem'ine PP
- 6 / gül-istân: gülâstânâ PP
// Niçemâ: Ya niçe??
- 7 / kim: hiç BÜ
/ tar 'ibret: tarîk 'ibret (Ü)
- 8 / halkî: halkı MK1, PP / aldayasın: aldiyup MK1
/ mekkâreye: mekkâreye kim PP
- 9 / od ölçentip: od ü çürb ü PP
/ layanasın: aldanasın PP
- 10 / bî: MK1'de yok / dünyenûl: dünyânûl MK1: Bİ, İÜ1, PP
- 11 / içesin: içuben MK1 / Zamra PP'de: Duhr olmadı mı bir dem kanasın

- 12 Niçe bir-yul yürüyesin bi-delîl
N'ola ger bir yol erinc tanasın
- 13 Valstidir kim dünyeyi terk idesin
Âhret sanulurur sanasın
- 14 Şâyed oda yanmaya cânuñ yarın
Ger buğün bu işk odına yanasın
- 15 Tañm dîzârın sevarsen işkıla
Andan arukdan gerek usanasın
- 16 Yu safâ suyla kalbün jengini
Tâ safilâr rengine boyanasın
- 17 Şimdi esriksin ne kim dilerseñ it
Ahir ayılmağaz utanasın
- 18 Añ harîr isâi döşekde şun kîm
Taş u toprak döşenip yastanasın
- 19 Râhat e-rahmet hûsâm tâ ebed
Bu devir çevrine ger karlanasın
- 20 Gıçlı oğlanlık yigirtik döñmedün
İ delîl pos sen kaçan uslanasın

- 13 / kim: ki PP / dünyeyi terk: terk-e dünya FB / dünyeyi: dünyayı: MKI, İÜ /
14 / yürüñ: yürüñ MKI, PP, senâî İÜ /
16 / Yu: İÜ / jengini: rengini PP
/ safilâr: sâfilâr FB
17 / Tanasın PP'de; Şimdi esriksin ki ne dilerseñ it
/ ayılmağaz: ayakalmagaz PP
18 / isâi: isâî MKI, İÜ /
/ yastanasın: yastanasın FB
19 / devir: devr e VÜ / BL, I, FB, PP
20 / döñmedün: döymedün PP
/ pos: PP'de yok

- 21 Ger Kenâî Ümmî'ye inanmazsañ
Uş varubın göricek inapasin
22 İnden uyansan hoşd-ı uyâdan
Assı ne ger öliceğ'ıyanısın

108

Müf te 'î lûn / mûf te 'î lûn / fâ 'î lûn

- 1 İ yol eri nefî ü hevâdan sakın
Yol urucı kibr ü riyâdan sakın
2 Çünkü kaba tonunu kaldıñ 'abâ
Günne kabâyâ bu 'abâdan sakın
3 Bir safî sinuklu göñül incedip
Düşmeçiyi gör 'arş-ı 'alâdan sakın
4 Ah-ı seher taglara kulur eser
Yakma göñül şû'î dîlâdan sakın
5 'İlmâc vü zühûdne tekye urup
Olma emîn mekr-i Hudâ'dan sakın
6 Tañrî'dan um dülû 'atâ uhrevî
Bâkî dile fânî 'atâdan sakın
7 Çoklun ul dîr-ı bekâdan irak
Kıldı bu mekkâr-ı fenâdan sakın

- 21 / Kenâî Ümmî'ye; Kenâî Ümmî PP
22 'hoş: PP'de yok

108

MC(117.a), MKT(ââ.a), AÖI(102.b), MCONI(119.a), BUI(97.b), FB(233)

- 2 / kaba; fenâ FB
// bu: MCONI'de yok / kabâyâ bu 'abâdan; bu kabâyâ 'abâdan FB
3 / safî; nasî ? AÖI
// 'alâdan; 'alâdan FB
5 / urup; kulup MC
6 Beyit MCONI'de: Tañrî'dan um dülû 'atâ uhrevî
Bâkî dile fânî 'atâdan sakın

- 8 Dünya vü 'ukbî hevesi yâd ider
Kişiyi ul görüdü likâdan sakın
- 9 Çünkü öfki gene ü sofi rene olur
Taşı safâ içi cefâdan sakın
- 10 Nite ki dertden sakınur suglar
Sen dahî derd iste devâdan sakın
- 11 Sâ'atün lâ'atı saf' ic üldâm
Kılma telef 'ömri hebâdün sakın
- 12 Şin'evî kâg üstüne yıkılmadıñ
Yannâ bu vîrânâ sarâdan sakın
- 13 Halk'a (semi'nâ vü 'ata'nâ) digil
İşidecek cün'ü verâdan sakın
- 14 Çaybet ü bühtân ü yalın söyleme
Kim katrakdûr o zinâdan sakın
- 15 Sözde riyâ sün'â garâz kâd idüp
Söyleme olma şa'ârâdan sakın
- 16 Gümme Kemâl Ümmî delilstüz yola
Togru yûri seliv (i hatâdan sakın
- 17 Her nîredün kim seni yagdı Resûl
Uğrama zinhâr ul arâdan sakın

- 8 / Dünya: Dünya MKI, MCONI
/ Kişiyi: Ü kişi BUI, Kişi FB
- 12 / Şin: Şir BUI, FB
/ sarâ: sarây MCONI
- 14 / söyleme: söylemiş BUI
- 17 / kim: ki MC, FB, BUI'de yok

Fâ'î lî lî tûn / fâ'î lî tûn / fâ'î lî tûn / fâ'î lî tûn

- 1 Tâîn'în zikr' eyle dâ'im dol saña fermanîken
Fevh'e kul kâmp gîlnâhu dirdine dermânîken
- 2 Dost şâz eyle vâfî kıl düşmeni hür u hacîl
'Adl'î dâd eyle vücdûsı mülkine sultânîken
- 3 Zâ'î'î lîne her nefes kîm çıkar agzuñdan sen'îm
Kıymetî yir gök tofusu lî'î'î-i mercânîken
- 4 Nakûñu vir hir metâ' al kîm ziyânı itmeyesin
Anda yolsuk olma bunda bay u bâzîrgâñîken
- 5 Elde fîrsat variken zînhâr zînhâr lîme fevî
Key garîmet gör saña her müşkilüñ üsûñîken
- 6 Anda varup etmek istersen dükan mez varlığa
Bunda el yokluk kumaşın râyigân erzânîken
- 7 İ cevûhîr gencini sakı bahâsına satan
Katreye sen nişe mühtâc olusun' uzmânîken
- 8 'Âkilseñ nef'î zerdan hayr şerden kul temiz
Nefs-i Şeytân'a kul olma bende-'î Sâb'hân'îken
- 9 Nişe bu mekkâre-i mürdâra müştâk olusun
Tâlibüñ hür u kusûr u Cârînet ü Rızvân'îken

MC(63.a), MKI(76.b) tûn, AÖI(118.a), BUI(109.b), FB(289)

- 1 / Tâîn'în; Tâîn'îyî MKI
- 2 / Dost; Dostun MC / eyle; â MC / hür; kâmp AÖI, BUI
/ Fevî; ile BUI
- 3 / müşkil; müşkil iş MC, AÖI, FB
- 4 / Nişe; nice MKI
- 5 / Nişe; Nice MKI - mekkâre-; mürdâra mekkâre vî mürdâra BUI'de
gaddâra; MKI, BUI, FB

- 10 Kîmiyâ bilen niçün bî-kâr u muhtâc ola ac
Hey dînuş hoş gence inş çevre yanış kânîken
- 11 Bil bu 'ömriñ yazınıñ kadrini olmadın bazân
Dir zahîre kur bağaü pür-naîve vü fînomânîken
- 12 Sûz ne hâcet çûn görürsün yir yüzün güz yılleri
Nice bozar tâze vü ler gülşen ü hoşânîken
- 13 Taş u toprak umuşna girmedin şükriñi bil
Almûña yir döşek ü üstüne gök sayvânîken
- 14 Câfil olma al elûne fîsâtüñ çevgânım
Urı gör deyler topım dört yanış meydânîken
- 15 Hayf eger bu zulfet içinde susuzm ülesin
'Ömriñ umacı revân pür-peşme-'i hayvânîken
- 16 Muğ-ı rûñ hoş tüt ikrâm eyle uçup girmedin
Bu kafes cismîñde bir kaç gün nefes mihmânîken
- 17 Tâ'ate sarf it kamu a'zân olmadın reh
Gel yola gir menzile ir kâlibuñ pür-cânîken
- 18 Sağlığıña şâz olup gülme çoğ ağla kim bu çerb
Niçeleri 'âkîbet giryân ider handânîken
- 19 'İbretile bak cihâna gör ki bu virâneler
Ne hârâb olmuş yadur her biri âbâdânîken

- 10 / Kîmiyâ: Kîmiyâ MKI / bî-kâr: bî-kârê AÖI
- 11 / bu 'ömriñ: 'ömriñ BUI / yazınıñ: yazâi MC / bazân: BUI, FB
/ kur bağaü: bağların MC, ku-bagûb AÖI / mîyaz: miyya MKI
- 13 / şükriñi: kadrini MC
- 15 Beyit FB'de yoktur.
- 16 / girmedin: gçermedin MKI
/ nefes: suña MC
- 17 / kâlibuñ: kalıbuñ MC, MKI
- 18 / ağlar: ağla BUI / cismîñ: cismi MKI'de Sağlığıña şâz olup gülme iğen çoğ ağla
kim
- 19 / biri: bir FB

20. Garî olma bu cihânı mâl ü mülk ü câhına
Kün niçe câh ısı görüñ çâha girür hânîken
21. Yırde çöle ser-keşleri mahhûs idübüñ bu felek
Pehlûvân Behrâm-ı Gûr ü Rustem ü Destân'iken
22. Vüs'ü tâkât yitüñince aç töyer yalın tonat
Şol Kerîm içün ki toylar tonadur' uyrânîken
23. Ol Ganî Vehhâb'a şük'r it kün seni beslerimüñ
Rızkıñ kesmez her işüñ zellet ü' isyânîken
24. Oç hu dünyâ köprisinden keçä gör dostânı yaña
Yoldaşın islâm ü imân tevbe-vü Kur'ân'iken
25. Ol 'âdemden 'âleme tartıp seni âdem kılân
Şâh'ı kulluk kıl ki dâñâ eyledi nâdânîken
26. Gör bu bol aydın cihânda üçe ni'metler virür
Saña ol karañtu tar yırde zevâduñ kaotken
27. Neşe uyma kim dönersin girü hayvânlar yaña
'Akla uy tâ kim melekden gıçosın insânîken
28. Öldürüp girü düñ kılınma kâdirdür ne şek
Ol yogiken var idüp pîr eyleyen oğlanîken

21. / ser-keşleri: ser-leşkəri BUI
// Behrâm-ı Gûr ü, Behrâm'ı görür MKI, Behrâm-ı Gûr kün BUI, FB
22. // toylar: sini MC, tonlar FB
23. / besler: bür BUI
// isyânîken: uyrânîken AÖI
24. / islâm ü imân: islâm kün ü FB
26. / bu bol: büyük FB
// tar: MKI ve AÖI'de yok
27. / Neşe uyma: Bîr iş üme FB / dönersin: dönersin MKI, AÖI, BUI, FB
// 'Akla uy tâ: 'Akla uy kim AÖI, Bîr'amel'kıl FB / tâ kün kim ü MC

- 29 İ herâb evde şarâb u 'îş u nûş uman dâh
Hiç şerâb ardınca yılan kana'mı 'atşâniken
- 30 Niçe bu düşmenlerile haşr olup fışk idesin
Seni ol dosta irüren hayrda ihsâniken
- 31 Yazuğu hadden geçürme 'aybını bil gey sakın
Hâlik'a döb halka nişvây olmadın pinhâniken
- 32 Acısın yarın ayıbock tuyasın kım bugün
Cânına ne zâkıa unırsın ser-hoş u hayrâniker
- 33 Âh eger bu dîrlik içre ölesin Ümmî Kemâl
Gidesin hiñce bir işti bitmedin noksâiken
- 34 İ kamu kalınlara feryâd iren kuvvet viren
Nû-hüvân u 'âziz ü bî-çâre ser-gerdâniken
- 35 Ol Habîb'ün Mustafâ vü Mîheteşâ vü Muktedâ
Hürmetiğin 'âkîbet şâz it bizi giryâniken

110

Me fâ 'î lûn / me fâ 'î lûn / fe 'û lûn

- 1 Gel i mî'mîn ko bu dünyâ sarâyın
Kılığör âhiret tedbîr ü râyın
- 2 Beru gel ger ölümden kurtarsan
Saña öğredegim dirlik kolayın

- 29 / aman: iden FB
/ ürdünce yılan: içinde kişi MK I, ardınca bilge BUI
- 30 / irüren: irüden MK I, BUI, irdür AÖI
- 31 / Yazuğu: Baytuğu AÖI
- 32 / Acısın: Bugün AÖI / gün: kın AÖI
- 33 / ne: FB'de yok
- 34 / E: V'iy AÖI
- 35 / Mîheteşâ vü Muktedâ: Muktedâ vü Müctetâ AÖI

110

MC(12B.b), MKI(57.a), AÖI(91.a), BUI(86.a), VB(205)

- 1 / i: ürdi AÖI

- 3 Emniyetlik yirde konmak dileriseñ
Hatarlu yirden ürdüñ göç ü yayın
- 4 Saña sanduğuñ sarı kama hañka
Ki din işre budur erkân u âyın
- 5 Emânetler ki Hak kodı katuñda
Kamuñın sakla zinhâr olma hâyın
- 6 Arın pâk ol ki yolda pâk olmañ
Gözä siltme çekerler hâk-i pâyin
- 7 Bu dünyâ varlığı şol düşe beñzer
Ki ta'bûti ruş olmaz anılayın
- 8 Döner 'aksine her ne kim görürseñ
Yalaa bil cümle câñ u hûy u hâyın
- 9 Bu hây u hâya aldayıp enutma
Señurda dürlü dürlü âñ u vâyn
- 10 Nice Kısra'ı kesiñ itdi yideñ yir
Dahı Nüşir-revân'ı bu Modâyın
- 11 'Ömür zâyi' ligindän bî-hâbersin
Herñin dîñi gñu sayarsın yıl u ayın
- 12 Qüzün kıyın şunı harcemsarsın
Ne kim kėsib itdññise yaz u yayın

- 3 / yirdä: yırda AÖ1
/ yirden ürdün: yir olundın AÖ1 / göç ü yayın: göçürsün FB
- 4 / sarı: sarı AÖ1, FB
- 5 / ki Hak kodı: kî kodı Hâk MK1, kodu kî: Dok FB
- 6 / ki: bu MK1
- 8 / Döner: Dutar BU
- 10 / Kısra'ı: Kısra'ı AÖ1, Kısra'ı BU1, FB / kesir: keser AÖ1
- 11 / Herñin: Hermaa VC
- 12 / kıyın: kıy AÖ1

- 13 Kıyâmet korkusun aşımazsın illâ
Yarek yürsün aşıp kış kur u kayın
- 14 Taşut sâfi görmüş içün baki kalb
Yürürsün düdüdüp şöhret kolayın
- 15 Karış alma karış alkışlı işe
Göbül yökmayup al halkuñ azıyın
- 16 Hemîşe İfakk içün sev İfakk içün yir
Dü mahlûkuñ kuma yoksulu u bayın
- 17 Kurutmaz aşk u derd Ümrâi Kemâl'dü
Yüzünden gözünü ırmaq u çayın
- 18 İçlâden kopalı aşk üni sâni
İşlîmez taşuñ halkuñ deff ü nâyın

III

Müs tef 'i lün / müs tef 'i lün / müs tef 'i lün / müs tef 'i lün *

- 1 Derdüm delim hiç bilmezem kankı birin ağlayayın
Bunca firâk u âh ile cân u gönül bağlayayın
- 2 Niçe harâretiden kızıp bu yüregüm yagı sızıp
Sohbet çirâğını düzüp derd bildeşin yağlayayın

13 // kır kır: koyun (MS.)

14 // kolayın: kolayın (FB)

15 // 2. mısra MC'de: Göbül yalınmaya gör: sudur âyin

17 // Yüzünden gözünü: Gözünden yüzünü AÖI, BÜI, FB

18 // kır: kö MC

III

MC(111.6), MKI(67 b), AÖI(104.b), FB(238), AFI(75)

* AFI'de ömrânuñ, nokta konularak ikiye bölünmüştür.

1 // Bunun ömrâ: Her dem iğân MC; Niçe firâk AFI

2 // Niçe: Bunca AÖI / bu: AÖI'de yok

// yağlayayın: bağlayayın MKI / al: asın: bulasın FI

- 3 Niçe bu odlara yanıp topraklara düşsem sırup
Yiller gibi dün gün esilip sular gibi çağlayayın
- 4 Bu yerde bir dem şad olup dâilenemedüm neğiz gülüp
Bârî ölmüden öñ ölüp icandî sagun saglayayın
- 5 Çün-giçdi yâdum bilişüm Şeyhümle ustâzum işüm
Ahir bentini dâhu işüm n'ola sını çağlayayın
- 6 Yutum yaragum yok yola yâ Rab sen ingür inezile
Ben hasta-dil bu fauzile niçe işüm saglayayın
- 7 Ümmî Kemâl eydür a'idem bu derdile kande gidem
Ne kuvvetile hen 'adem kulluğa bül bağlayayın
- 8 Yâ Rab bu derdüñ çâresin sen kılğı oñar yâresin
Yohsa bu yitüm karasın ben nicesi ağlayayın

112

Mef'û lû / fâ 'î lâ tû / me fâ 'î lû / fâ 'î lûn

- 1 İ cân seven cihânda hu cism-i nefsü lû
Ol bâki mülki isterisen bu harâbi kû
-
- 3 (düşem) düşüp AEI / sırup: sırup FB
(gibi: bigi) AÖI / sular: seller AEI
- 4 (bir dem: bir gün AEI / dâilenemedüm: dâilenemedük AEI
/ sagum: sagun MC
- 5 / Çün: Çü AEI / yâdum: yâ a MC / Şeyhümle: Şeyhum MKI, Şeyrüm a
AÖI, FB, AEI
/ n'ola sını: n'olasın AEI
- 6 / ingür: iğür MKI, AÖI, AEI
/ dil: AÖI'de yok
- 8 / kılğı oñar kıl oñar her MKI, AEI, kıl oñarğıl AÖI, FB
/ ağlayayın: ağarayın AEI

112

MC(31.a), MKI(86.a), AÖI(122.a), BU1(117.b), FB(331)

- 1 cicc câm MKI, FB

- 2 Tur 'ıskıla o'cân ü gönül 'âlemine git
Bu nefis ilinde o'd ü yil ü hâk ü âbâ ko
- 3 Dünyâ-yı âhîret sevisîdür nikâb-ı Dost
Dizâra girtü 'âşûsân pes nikâbı ko
- 4 Sun'a kapılma Sâni'î bulmak dileriseñ
Aldanma yıldız kâmer ü âfîsâbı ko
- 5 Cân tûtisine uy ki bulasın şeker-istân
Nefsüñ gurâbı eñfe sever ol gurâbı ko
- 6 Münâriçün çekişme eger âdemîyiseñ
Dâyim harîf idinme saña her kilâbı ko
- 7 Halka yüz ırma lokmayıçün var tevekkül ü
Ol hak kapı dilencisi ol gayrı bâbı ko
- 8 'İlmüñ varisa var 'amel eyte Hak'a iriş
Bu halk içinde baha ü su'ûl ü cevâbı ko
- 9 Hayrañ sevâbı Cennet olur gel sevâbı tut
Şerrül 'ikâbı duzah olur var 'ikâbı ko
- 10 Ötün şarâbı meslîgü afîarsâñ ü humâr
Bu cern' içinde şâbiç ü çern' ü şarâbı ku
- 11 Sabrûñ tadını nefsüne tadur kanâ'at ü
'Aktuñ varisa lezzet-i nûk' ü kebâbü ko
- 12 Âhîr bîlûñ çü çeng olırsız köllanüñ rebâb
Vaz gel bu sâz u 'îşretü çeng ü rebâbı ko

- 2 Beyit MC'de yoktur.
// ilinde: elinde BU1, FB
- 3 // pes: sen MC
- 6 // âdemîyiseñ: âdemiseñ AÖ1
- 7 // lokma: rîk F1
- 8 // halk: habvet FB
- 11 // tadın: tudin HÜ : FB / tadur: tadur MK1, BU1, FÜ
- 12 // sâz u 'îşretü: sâz ü 'îşret ü MK1, FÜ, sâz 'îşret BÜ1

13. 'Terk eyle kibri salkılı, giy meşkenet todu
Añ ol kefen tonu bu harûden sıyâbı ko
14. İ teğne yilme kim kanamazam bu yazuda
Uzanubun su sanma irakdan serîbu ko
15. Merdân uyandı menzile işidi sen dahi
'Azam-i 'imâret it bu harûbı ko
16. Ger şâbiseñ 'ibâdete süst olma pîr-vâr
Ger pîriseñ pîrâne diril şogî-î şâhı ko
17. Hey sen saña ki Ömri Kemâl işbu tenbîhi
Tui yatma batma gâfilete bu hürd ü hâhı ko
18. Senlik senüñle dest arzında hicâb olur
'Terk eyle senliğı Hak'â işiñ hicâbı ko

113

Müf te 'i lün / müf te 'i lün / fâ 'i lün

1. İlîq nideyim bilimezem şâ u vâh
'Ahde'vofâ kânıamazam şâ u vâh
2. Her ne işime ki bakam ağıaram
İlîq birine gölmezem şâ u vâh
3. Başla bîhar oldu yaşam kânile
Dîndirübem silmezem şâ u vâh

14. / kanamazşın kanamazsın FB

15. // yababın yabunet MC

17. / batma AÖ1'de yok / hürd: hür MC

18. // Hak'ar: Hakk'a AÖ1, / my: vaş: ol MK1, AÖ1, BUL, FB

113

MC(115.a), MK1(66.b), AÖ1(103.b), BU1(98.b), FB(236)

1. / nideyin: nideyin MC, AÖ1 / bilimezem: bilmezem FB

2. / "şâ u vâh, redif FB'de "şâ vâh" şeklindedir.

3. / ki: kiñ BUL

- 4 İrte gice kurtıdan u gussadan
Hergiz emîn olamazam âh u vâh
- 5 Âhret işlerine bîlağınaga
Dünyeden ayrılmazam âh u vâh
- 6 Kırk yaşadım nefsüm cînden kaçup
Uş dahi karılmazam üh u vâh
- 7 İrdi eren kâfilesi menzile
Ben'dürişüp yitemezam âh u vâh
- 8 Gâfil-i dünyâ sücüsinden karı
Esrîdüm ayılmazam âh u vâh
- 9 Halk arasında nitekim ararım
Benden aîd bulamazam âh u vâh
- 10 Ağlar âlümün aîup Ümmî Kemâl
Kim ayu dîlilemezam üh u vâh
- 11 Cân aher cânuma kasd itmedin
İlerürek ölmezam âh u vâh

114

Me fâ 'î lün / me fâ 'î lün / le 'î lün

- 1 Ne kim Hak'dan gelür (el hükümü l'lah)
N'iderse ol bilür (el hükümü l'lah)
- 2 Ne kimseden utanır ol ne korkur
Ne dilerse kılar (el hükümü l'lah)

- 5 / işlerini işlerine FB
9 / nitekim ararım: niçe kim aradım MC, ararım niçe AÖ
// alû: ulu AÖ

114

MC(58.b), MK1(40.a), MCON1(128.a), BU1(64.a), FB(15f), HM(54.b), A11(85)

- 1 // N'iderse: Ne dîrse FB

- 3 Ötünden kimse ne kurtuldı kaçıp
Dahi ne kurtulur (el hükmi li'llah)
- 4 Bilürüz cân erâneldür gümânsuz
Girit viren ahır (el hükmi li'llah)
- 5 Çü topraktan yaradıldı tenümüz
Girdü toprak olur (el hükmi li'llah)
- 6 Bu dünyâ kimsiye kalmadı hergiz
Ne hod bize kalur (el hükmi li'llah)
- 7 Kamu balk el yafia âfsuz ü geñsüz
Gönildi gönüldür (el hükmi li'llah)
- 8 Her ulaşır sevişüp bilişenler
Soñ uci ayrılır (el hükmi li'llah)
- 9 Gelen giğer kónan göçer hemişe
Dürlen tagdır (el hükmi li'llah)
- 10 Bu köprü üzre bünyâd olmaz âhır
Yapılan yıkılır (el hükmi li'llah)
- 11 Cibânda mâl ü mülk ü mansıbıla
Her artan eksilür (el hükmi li'llah)
- 12 Yeşeren yaşayan sular kucalur
Düzilen bozalur (el hükmi li'llah)

- 3 / Ötünden: ecelden AE1 / ne kurtuldı: kurtalmadı MCON1, FR
// Dahi ne: Ne hergiz MC
- 4 / Bilürüz: Bilür kim MC
- 7 / âfsuz ü: âfsuzda MC, âfsuz çü BUI, FIM
- 8 Beyit BUI'de yoktur.
- 9 Beyit BUI'de yoktur.
- 10 Beyit MCON1 ve AE1'de yoktur.
- 11 // Her artan: Herzâr ten BUI, FIM
- 12 Beyit MCON1 ve AE1'de yoktur.
/ Yeşeren yaşayan: Yaşayan/yeşeren MC, F3
// Düzilen: Dürlen MC

- 13 Ezel rencine hergiz kimse dermân
Ne buldı ne bulur (el hükmü lî'llah)
14 Kemâl Ümmî bu derde çüre sabır it
Çü her toğan ölür (el hükmü lî'llah)
15 Ezelden tâ kıyâmet kamu dilde
Dinildi dinilür (el hükmü lî'llah)

115

Me fâ 'î lûn / me fâ 'î lûn / fe â lûn

- 1 Yola 'azm itme yoldaş olmayınca
Ömrüce bir ulu baş olmayınca
2 Karındaş degne'î yoldaş idinme
Senüfle toğra haldaş olmayınca
3 Zirâ kim her işi kişi haşanmaz
Bile müşfik karındaş olmayınca
4 Eger sen 'âşıkısalı nakşa bakma
Mürâduñ anda nakkâş olmayınca
5 Nişânsuz kimseye 'âşık dımezlür
Beñiz sarı vü göz yaş olmayınca
6 Belâttıme çehrelerde bu 'alâyım
Cigerler dârdile baş olmayınca

- 13 Mevî' AŞİ'de yoktur.
/ kimses kimesne HM

115

MC(133.a), MKI(58.a), AÖI(95.a), BU1(87.b), FB(208)

- 2 // toğra: bile FB
3 / işi kâşî kişî işi MC, 108
5 / L. nusra MKI'de: "Nişânsuz 'âşık kimseye dımezlür"
// Beñiz: Beñzi DU1, 108 / vü göz: göz FB

- 7 Kimesnâ'îr birle yâre irtmez
Yuhnda rind ü kallâş olmayınca
- 8 Yüzüñ câr u gözüñ sakkâ olur mı;
Özüñ sultânâ farrâş olmayınca
- 9 Kim irdi râpusiñe kapusında
Gileler yadugı taş olmayınca
- 10 Gelür kim irdi bir lutfu ve'âyâ
Aña kalır u cefâ âş olmayınca
- 11 Kişî bu 'ukl u cânla barışmaz
İşî nefsile savaş olmayınca
- 12 Taşın idzâmekile er sâfi olmaz
Heim iç sâfi vü heim taş olmayınca
- 13 Mürâşidür şû kim bir hayr kalmaz
Hezâr âhsend ü sâbâş olmayınca
- 14 Eyü girçeklerüñ kadri biliamaz
Arâda yatlu kulmaş olmayınca
- 15 Gînâhından yuna mı degme tâ'ib
'Acêb mâncud ü nebhâş olmayınca
- 16 Kernâl Ümmi za'îfi bilmediler
Cihânda 'ışkıla âş olmayınca
- 17 Kulûñ çok tâ'atla işi bitmez
Hudâ'nufî fuzlî koldâş olmayınca

8 // câr u sarı FB

9 // rapusina rapusında; kapusında rapusina MC, rapusina kapusında AÖLFB

10 // âş; iş AÖL, iş BUI

12 // iç sâfi vü; iç sâfi MC, AÖL, FB // taş; taş FB

13 // âhsend; ahisend AÖL // sâbâş; şâbâş MK1

14 // girçeklerüñ; dirlikyerüñ MK1, girçeklerüñ AÖL

// arâda; AÖL // kulmaş; kalmaz FB

17 // koldâş; yoldâş FB

116

Me fû 'î lûn / fe 'î lû tûn / me fû 'î lûn / fe 'î lûn

/ fa' lûn

- 1 Zehl sa'âdet ü devlet ki Hak tura dâde
Sên ol sa'âda hemîşe 'adûleriñ dâde
2 Ayû keremleri 'âmî üñî hâs ter sa'de
Kim ögmeğe seni her mîl'minân u tersâde
3 Hayr ki şâhı nıy her bîñt işlû horyâda
Ki Hak'dan âdemi ker hem-nişin her yâda
4 Kû 'Ayn Elif Mîni giç Hû Elif Sâda
Gerirmek istârişen şol makâm-ı mînsâda
5 Hemîşe tevbe vî hayrî idini gör 'âde
Ki 'iş kalmadı nûşın revâne vü 'âde
6 Nebî yurı ne olasıñ getirdi dîn yâda
Ki âhîr anı biçer kim ne eksi dünyâda
7 Cihânda 'ârif aña dîrter i melik-zâde
Ki göçmedin vîre her varır Melik-zâde

116

MC(38.b), MK1(25.a), BU1(44.b), FB(105), HM(37.b)

- 1 / Zehl Zî HM / tura dâdat turâde FB
/ sa'âda hemîşe: hemîşe sa'âda HM
2 / ögmeğe seni: ögmeğeyin BU1, FB / mîl'minân: mîl'minân MK1, mîl'minân FB
3 Beyit MC'de yoktur.
(Hayr: Hayr BU1, FB, HM / her: FB'de yok / horyâd: haryâd FB)
4 Beyit MC'de yoktur.
/ Hû BU1'de yok / Elif: Elif BU1
/ isterişen: isterişen BU1, FB
5 / tevbe: tû BU1, FB, HM
6 Beyit MC'de yoktur.
/ ne olasıñ: olasıñ FB
7 FB'de beyitin mînsâları yer değiştirmiş.
/ göçmedin: göçmedin BU1, FB, HM

- 8 Ger elil-i ma'rifet imâm tadını tâde
Gecek ki kalmayâ nefsânî lezzet ü tâde
- 9 Kişi n'icûn zulumât ilî yoluna âde
Çü diler âb-ı hayât anı dîrlik ü âde
- 10 Yazık ki bunca gami gâik ola bu deryâda
Re'îş irişmeye bahrilerile feryâda
- 11 Ra'yyetini halîfe çü kendü bagdada
Dahî ne rahm'ide 'ayyâr zehr-i Bağdâd'a
- 12 Kuşan 'Ömer bigi' nâdî eylemekde şed dâda
Ko zulmî bertzene zînhâr Emîr Şeddâd'a
- 13 Suyu tayanıp od ölçerme nîş idüp bâde
Şu hâk olanları gör'ürme 'ömrünî bâde
- 14 Bu kâhriden çö gıçar her gelen ner ü mâda
Katârı var mı şu mevzûd'ki nakş olur mâda
- 15 Mûbeddel it bu harâbî o mîlk-i âbâda
Ne işa iddi bu ev içre tîm ü âbâda

- 8 / imân: imân FB, HM
// ki: kim BUL, HM
- 9 // Çü: ki MC / diler: diler BUL
- 10 Beyit MC'de yoktur.
- 11 Beyit MC'de yoktur.
/ Ra'yyetini: Ra'yyeti MKI, Ra'yyetin HM
/ 'ayyâr: 'ayyâr-ı HM
- 12 / bigi: gibi MC, MKI, FB, HM / nâdî: nâdîle BUL / eylemekde: eylemeye
MKI
/ Emîr: 'Âd'e MC
- 13 / od: odı MKI / ölçerme: ölçürme BUL, HM
- 14 Beyit MC'de yoktur.
/ mâde: mâde BUL, HM
// şa: çü FB
- 15 / Mûbeddel: Mûbeddî BUL, FB, HM
// Zımsa: MKI, BUL, FB ve HM'de: Kuşan ne kalâr (MKI, FB ve HM'de
kaldı) / gıçar: örmekçî ü âbâda

- 16 Çü Tañın lîmî dîdî cûmle mâl ü cûlâda
Kî dînyey seymez olan meyli dahî evlâda
17 Harâmı uzadug uyan her işde âzâde
Zulûl u fîskî köyan merd olur dil-âzâde
18 Çü Şeyhî kindürür Ümmü Kemâl'i işâde
Sefer günün yiyên uymeye lehv ü işâde
19 Çü çarh atar cecel okın bilîçe vîl yâda
Her atısar bizê dahî kî kurludur yâda

117

Me f'â lû / me fâ 'î lû / me fâ 'î lû / fe 'û lûn

- 1 Gâfil bu uzak yola kaın/zâd u zevâda
Gıçmez hevâsîlî kaldı bu nefsânî hevâda
2 Atladı çen kâfileşî menzile yıldı
Kaldıñ yâluñuz sen bu harâmîlî ovağa
3 Aldanma serâba dön irâkdan tap özen kîm
Bü ârsıla hiç susanuş irinedi suva da

- 16 Beyit MC'de yoktur.
// dünyey: dünyâ MK1, BUI, FB, HM
17 "Zulûl u fîskî: Helâli az MK1, Helâli vü azı BUI, Helâli az FB, HM / dî:
MC'de yok
18 / Ümmü Kemâl'i: Ümmü Kemâl FB
// yiyên: yiyen kişi MC / lehv ü: lehve MC
19 Beyit MC'de yoktur.
/ bilîçe: bilir MK1
// atısar: ister HM / kurludur: kurludur BUI, FB, HM

117

MC(40.b), MK1(64.a), BUI(120.e), FB(314)

- 1 / Gâfil: Ayâ FB
2 // harâmîlî: harâmîlîk FB
3 / Aldanma serâba dön: Dön ilkez-salkû FB / irâkdan: irâkdur MK1

- 4 Bu dünya şu bir kum derin kuyuya heşşer
Sairkuma ipüñ aña ki yaktı az su kuvada
- 5 Ne deñliñ demir kal'a gibi bérk'ölür isedi
Âhir bir evel topı seni dahtı uvada
- 6 Kend'özün götme bak ahi ne ulular var
Şol yirdeki her toprak u yapıda sıvada
- 7 İnsân bigi dervîşün içi aydınma bak
Hayvân gibi tükme bakuben taş u savâda
- 8 Şeh-bâz kalur talem-i rûhânide pervâz
Karga gibi kalmaz ki bu cismânî yuvada
- 9 Derd olmasa göñlünde ne dermân elâ girsün
Od yanmasa ocakda ne çig bişe tavada
- 10 Aqlar bu Kemâl Ümmi kalur hastetile âh
Eydür dün ü gün derdile 'uşşık u neyâda
- 11 Derd içre biz ol deñliñ safâlar bulunuz kim
Bî-derd bulıñmaz bîñde bürin cümle devâda

- 4 / dünya şu: dünya şol FB
/ Kuvada: kuyuda MC, FB
5 / gibi: bigi BUI
6 / Şol: Şu-MKI, BUI / Zımmı MC'de; Şol yirde olan yapıda vü dahtı sıvâda
Boyn FB'de:
Kendüñe götme bak ahi ne ulular(ölümler?) var
Şol yirdeki her yağrag u yapıda sıvada
- 7 / gibi: gibi MC, FB / dervîşün içi: cân gözile iç FB
/ gibi: bigi BUI / bakuben taş u savâda: yakındas sıvâda FB
8 / gibi: bigi BUI / âh MC, MKI ve BUI'de yok
9 / yanmasa: olmasa MC / çig ki FB
11 / Derd içre: Bu ilâle FB / bulunuz: süretiz MC
/ cümle: BUI'de yok

118

Me fâ 'î lîn / me fâ 'î lîn / fe 'û lîn

- 1 Bu yurdun her yaragunı gör içinde
Varıben yatmadın ol gör içinde
- 2 Bu evde ne'n varın göy bildün illâ
Neler vardır anuñ bir sar içinde
- 3 Kapu baba çrâğ örtü döşek yok
Toludur mâr u keşdün mâr içinde
- 4 Bu it nefse niçün böyle zebûnsın
'Azeb sen bunca kâvvet zôr içinde
- 5 Ayâ gâfil bu gaflet döşeginün
Niç uyuyasın her her içinde
- 6 Ögün dir tevbe kıl hayr eyle zihâr
Ne kaldun böyle şer u şâr içinde
- 7 Yârın gene (iş)â bulmak dilersen
Bugün şahr eyle renc u nevr içinde
- 8 Bu dünyâ devletine gura olan
Hemân öldükde hasret kör içinde
- 9 Bu 'ibret hânenün içl-i mâ'nı
Ne bilsün kimi ne var her gör içinde

118

MCY(131a), MK1(68b), AÖ1(96.b), BU1(98a), FB(215)

- 2 / evde ne'n: evde anuñ AÖ1, evdenin BU1
/ anuñ bir: anuñ da MU
- 3 / çrâğçrâ MK1, AÖ1, BU1 / örüntü MK1
- 4 / böyle: şöyle AÖ1
- 5 / döşeginün: döşeginde MK1
/ uyuyasın: her yatarsın VC
- 7 / gâfil MC'de yoktu
/ bulmak: kılmak FB
- 8 / devletine: varlığına MK1

- 10 Fakîre hîr ü kem bakma 'azîzüm
Kî gizlû gene olur ol hîr içinde
- 11 Kuru kanıñ gümbeñ yüz çevürme
Sen anuñ şekerini şer içinde
- 12 Meger sairîfâ yoldaş olmaduñ kim
Satarsın gevheri billûr içinde
- 13 Koduñ Nakkâşî nuş u renge kalduñ
Ağ u kara sanı gök mîr içinde
- 14 Bu işler hod saña bir düş gibîdür
Ne sır var bu düşün bir yar içinde
- 15 Kemâl Çimâl gibi ekstîklü kul yok
Cihânda cûmle iş u kur içinde
- 16 Varıñ dîltenesi yâr vir îlâhî
Bîze ol mîlket ü sîmur içinde

119

Me fâ 'î lûn / me lâ 'î lûn / fe 'î lûn

- 1 'Acéb mü'mîn tutar mı kîr içinde
Ya kibrî'î bugz olur mı dîn içinde
- 2 Çürsüfîlk sâfâ vü meskenetdür
Kudûret mi olur miskin içinde

- 10 / Fakîre: Fakî 'î AÖ' / kem bakma: bakınagıl MC', bakma zîm AÖ1
11 // şekerini: sükkorini FB
12 / Lunsra FB'de: Meger sairüfligî özgenmedün sen
14 / işler: işlar MC
// var: vardır MC', FB / bu: FB'de yok / biç: MC'de yok
15 / gibi: bigi BÜ
/ iş u kur: eş u kavir FB

119

- MC(130.a), MK1(57.b), MCON1(135.b), BÜ1(87.a), FB(207)
1 / tutar mı: tutur mı MCON1
// bugz: kü MCON1
2 / olur mı: olur MCON

- 3 Eger dervîşesü'ke inkıâmı
Ki 'âdet budur ol âyîn içinde
- 4 Taş sâfi içi kalb olma zinhâr
Ki sığınmaz kârañu aydın içinde
- 5 Seni ög ayruga sög mü'didi şeyh
Saña şol tevbe vü telkîn içinde
- 6 Ko 'uubı hey müsülmân ol müstelmân
Ki islâm az olur hodbîn içinde
- 7 Dilün tut gaybât ü bühtânı terk il
Uyarma ko yolum ân içinde
- 8 İğen kazma kuyruı ayrugıçün
Ki âhır sen yahsarsın içinde
- 9 Bir iş işle bir iş kazaı ki saña
Buhna ol karañu sîn içinde
- 10 Temizüñ varsa kemden kem aña
Seni her gökçel ü çirkin içinde
- 11 Kemal Ümmî ayıt hak sözi ötmie
Ki kılıç nasne kesmez küi içinde
- 12 Egerci senden eksikht kişî yok
Bu kanu milk-i Rûm u Çîn içinde

- 5 / senî; sen/MCON1 / ög; ol/MC, MCON1, BÜ1 / ayruga; ayrugi/FB
- 7 // yolum; olan/MCON1, FB
- 8 // sen yahsarsın; yahsarsın(MCON1'de yahasan, FB'de yatarsın) şîr MC, MCON1, FB
- 9 / Beyit MK1 ve BÜ1'de yoktur.
- 10 / aña; eyle/MC
- 11 / ötmie; uzatma/BÜ1: FB

120

Me fâ 'î lûn / fe 'î lâ tûn / me fâ 'î lûn / fe 'î lûn

/ fa' lûn

- 1 'Acob.'acob-bu kamm' 'iş' nûş hep uîşe
Kî soñ' 'işuñ'u nûşuñ tiz işiştir nişe
- 2 Çü ('usri yusri) bile añdı Hâk kelâmında
Ne diyü garra olursın bu niş olan 'işa
- 3 Kem' ibâdet ü tâ'at Hudâ'ya i gâfil
Niçe-niçe bu fîsâd iş ü bâul endişe
- 4 Bizdüm bigine kalam' dîlkü vü şagala dahı
Kî nîce arslan u kaplan görü bu müşe
- 5 Hıçer umarsañ ihşân Hâk'dan anañışın
Sen eylik it kumu bî-gâneys vü hem nişe
- 6 Eyn' yavuz kişi n'îşe çü kend'özine ider
Yolına şol goltır âbir ne sandısa işe
- 7 Her nişe genci çü vîrânelerde gizlerler
Sen i 'azîz sakın bôr bakma dervîşe

120

MC(45.b), MK1(27.a), BU1(47.a), FB(111), AE1(90), AE2(55.b)

- 1 /soñ/soñ FB / 'işuñ'u/ 'işuñ FB, nişu AE1, AE2
- 2 /'usri yusri/ 'usri yusri BU1 / bile/ BU1'de yok
/ niş/nişe AE2
- 4 /bigine/ gibine MC, FB, AE1, bigiye BU1 / kalam'/'kalam AE1/ dîlkü vü
şagala çaka u dîlkü AE1
/ arslan/ arslan MK1 / kaplan/ kaplan MC, MK1, BU1, FB, AE2
- 5 /ibşin/ ihşân BU1, AE2 / anañış/ anañış MC, FB
/ kem' her/ AE2 / umarsa- AE1'de, Sen eylik eyile kumu bigâne vü her
nişe
- 6 / kişi n'îşe çü/ kişi ne ise MK1, n'îşe kişi BU1, kişi n'îşe FB, kişi her
n'îşe AE1, her kişi n'îşe AE2 / kend'özine ider/ kendi özinedir AE1
/ Yolına/ Yolında AE1, AE2 / âbir her ne AE1 / işe/ endişe MK1, BU1,
FB
- 7 Boyut FB'de yoktur.
/ genci/ genâ AE1 / gizlerler/ gizledürür AE1
/ Sen/ Pes AE1, AE2

- 8 Tabîh kılmaya bî-derdêde hiç 'ilâe illâ
Şu beñîzî zarı pîşî yaşıu cigerî rîşe
- 9 Eger muvahlidîsâfî gîç mukâyîyed olma sakın
Sag u sul ü zir'î hâlâya vü pos ü pişe
- 10 Gel altıy köyüben bir yaña yönêl zînhâr
Vir üç telâk îkiye kafma dördê vîl bişe
- 11 Eger hazâyîn-i hâkî gerekse Ümmî Kemâl
Safîa kanâ'at ü sabrî idini gör pişe

121

Me fâ 'û lû / fâ 'î lû / me fâ 'î lû / fâ 'î lû

- 1 Sarf eyle kemû 'ömrîñî savm u saîâtula
Pâk eyle mâl ü nefsiñî hacc u zakâtula
- 2 Evvel şer'atî bîlûben gîr tarîkata
Tâ irsîn hakîkata zât u saîâtula
- 3 Bir'î severscî îkî cihâna vir üç telâk
Dördê aslî biş hissî ko altî cihâtula

- 8 / bî-derdê: bî-derd FB / illâ: illâh AE2
/ yaşu: yaşlıya AE2 / cigerî: ya cigerî MK1, ciger BÜ1, FB; AE2
- 9 / gîç: BÜ'de yok
/ Sag u sul: Sul u sag AE1, AE2 / hâlâyî: hâlâ MC, AE1, AE2 / pos ü pişe:
her pos ü pişe MC, pos ile pişe AU1
- 10 / altıy: köyben: altı yañay: ko MK1, cîet yîñayî ko BÜ1, altı yedîyi FB,
AE1, AE2
/ îkiye: eline MK1 / dördê vîl: dördü BÜ1, AE1
- 11 / hazâyîn: hazîne AE1, AE2 / gerekse: gerekçe FB
/ sabrî: sabr FB

121

MC(30.a), MK1(87.a), BÜ1(123.a), FB(333), AE1(114)

- 1 / 'ömrîñî: 'ömrîñ BÜ1
2 / şer'atî: şer'at BÜ1
3 / aslî:hissî: aslî BÜ1, FB / altî: üç MK1 / Zîmrâ'vezne ayınlıdır.

- 4 Giç Yidi Tama'dan Sekiz Uçmağ'a kalma tî
 Tukuz Felek depe özülü Oñ Yar'a küñle
 5 Ger 'ışık olusun seni ma'şuk ider tâleb
 Bı söz beyân olupdur abı beyyînüñle
 6 Çün Hak (Yuhibbuhüm ve yuhibbühü) didi
 Uy 'ışka kün bîleşsin ol pâk zâtı
 7 Ne'f'ye cyle ne'f'ye-i sâbî' ol isbâtula müdâm
 Devî ilme vakti râsatañ bî-sebâñle
 8 Zerk'ü rıyâyıla taşuñ düzdüğüñ niçün
 İçün tolu muhabbet-i Lât u Menât'ıla
 9 Kendü geñüñle bî elümihden herî kün
 Bâkî hayâta irişesin bu memâtula
 10 Hâk-i memât içinde kişi râhat olsa yığ
 Diri kalınca dünyede âb-ı hayâtla
 11 Hakla kıldı sâhib-i tâc u Durak fahr
 Ne fahr idersin i delü sen toñ u atıla
 12 At öldürür ki menzile irişdüñ seni
 Yığ ol ki yolda öle vî yabana atıla

- 4 / kalma tî: kalıncı AEI
 // özül: ömrü FB
 5 / ider: ide AEI
 a: beyân olupdur alur: abı beyân olupdur FB / olupdur: olupdurur BUI
 6 / kün: üj MC, AEI'de yok
 7 / vakti: vakri BUI
 8 / düzdüğüñ: düzdüñ AEI
 9 / Kendü geñüñle: Kendülgüñle MC, kendü geñüñle FB, Kendü geñüñle
 AEI
 // bu: ol AEI
 10 // kalınca: kalışa AEI
 11 // i delü sen: i delü sen MC, sen i delü BUI
 12 / öldürür: öldür BUI
 // 2.musra vezne uymanaktadır.

- 13 Dime bu dünyemâilîni tağıt-öğtini dir
Vîr anı al göñülleri sofra sumâtila
14 Bu tevhe suyla hasenât il berânîlî
Yuy kîm kara yazı toñdör seyyîlîlâ
15 Tañrı Kitâbı hâkîmî tutulmaz aceb budur
Beg buyruğı gıçer biñ ile bir berâtıla
16 Kimüñ ki bahtı bağını susuz kuruda Hâk
Kimse suyarımaz anı Nîlî Fîrât'ıla
17 Her kime lîm hidâyet iñişmedi Tañrı'dan
Dürmez kerâmet ü kîlîlî mu'cizâtıla
18 Âh ol soñ oht içün ki alalar emâneti
İnden giremedük yola yarag u yâtila
19 Âh ol gıçer içün ki gele Mûnker ü Nêkîr
Soru sorı vî mahşere dek anda yatıla
20 Âh ol kırıâmet ıssiletiçün ki sinleden
Kopup tırañvîz anda hufât u hurâtıla

- 13 Beyit MC'de yoktur.
/düğes: dünyâ MKI, AEI / mâilîni: mâilî BUI
/ 2. mısra FB ve AEI'da: Vîrân göñülleri al ile sofra sumâtila
14 / Bu: Var MC / hasenât il: hasenâtulâ MC, AEI
/ Yuy: Yû MC / yazı: yûzûñ AEI
15 / biñ ile bir: biñ ile MC, bu ile bir MKI, FB, AR / kîm: kâğıd BUI
16 / bağını: bağın BUI
17 / kîmî ki MKI, BUI / Tañrı'dan: Hâk'dan BUI
18 Beyit FB'de yoktur.
/ ol: ol MKI / oht içün: dem içün MKI, rîhiçen AEI
/ giremedük yola: yola giremedük AEI
19 / gıçer: gün FB / gele: AEI'de yok / Nêkîr: hem Nêkîr FB
/ vî: el FB
20 / ıssiletiçün: ıssiletiñden FB

- 21 Vâh ol terâzu tarîkânı gîl-i içün ki Şâh
Kâzî ola vü varevüz anda 'usâtila
22 Vây ol Sırât giçmek içün kün niçemlüzü
Ayagı tayına oda kâtrâna hatla
23 Niçe diyüben almayalar hiçe dahi hiç
Bâzâr-i 'ışkda bu Kemâl Ümmî'sanla
24 Konan uçar gelen giçer eken hiçe-ü giçer
Zî-cân ki dâstâ kavuşa bir hoş velâtila

122

Fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lün

- 1 Gâfil olma' doğruş gür dîn-i gün ol Ferd'ile
Ol Hakîr zikr' eyle dâyim sîdk u 'ışk u derdile
2 Cân u gönülden gerekdür Hâlik'ı zîlar eylemek
Yulsa yâ Allah dinmeklik gehez olur her dile
3 Dördümerd olmak dilersen' iste sâhib-derdi bul
Sohbet itme 'uzlet eyle dünyede bi-derdile
4 Kıl müâfâkdan hazer sohbet mü'essirdür sakın
'Ömrünü zarf it hemişe her muvâfâk merdile
5 Düşmeni kü'dostu iste pâk u 'uryân kış u yaz
Kün cecelsiz kimse ölmez yolda hâr u berdile

- 21 / Vâh ol Âh MC/ terâzû: terizûda MKI/ tarîkânı: karîkânı AEI / Şâh: Hâk MC
A vâ: tam MKI, FB'de yok
22 / Vây: Âh MC/ giçmek: FB'de yok/ niçemlüzü: niçelerimüzü MK
A tayına odâ: tayınup işi BUI
23 / bu: görür MC, MKI, FB, AEI
24 / cân: kî: cânla BUI/ kavuşa: kavuşa KÜI, yula: AEI

123

MC(67.a), MKI(76.a), AÜI(117.b), BEI(109.a), FB(255)

- 1 // sîdk u 'ışk; 'ışk u sîdk MC
3 // bi-derdile; nû-merdile MC
5 / yolda: bu zıdd MC / berd ile: verâ ile FB

- 6 Degme kil hanımâm içinde gür ne kokar gül gibi
Heri-nîşîr oldu meger kim bir niçe gün verdile
- 7 Varma bâzıra yatarsaı togru bir 'allâra var
Rûzûfı virüp şeb alına müşkile şekker dile
- 8 Çık şu nâ-kesler yolundan kün giresin Cennet'e
Mâhûn vir İlak yolına hem-dein ul ceymârdile
- 9 Kankı yar kim yoluña cân vürmege da'vî kılur
Akça cândandır sen andan sına evvel zer dile
- 10 Dûnya halkı manâh u şâdî dileise Tañrî'den
Gönjüñi sen dardü iste gözñüñi hem ter dile
- 11 Tecbe kıl yazoklarıña âhile dök göz yaşın
Boya Allâh korkısından beñizñüñi hem zerdile
- 12 Sen Kemâl Ümmü sâîsı gel da'vîye ma'nî gerek
Yoldaş olma haldaş olma merdiseñ nâ-merdile
- 13 Sağır u gözñüze işit gér demekden essı yok
Çün eser kılmaş nasîhat degme bir mermer dile

- 6 / gâhî müşk MC
- 7 / Varma bâzıra: Bâzâra varma MK1, BÜ1, FB, Ger bâzıra: AÖ1
- 8 / nâ-kesler: nâkesler BÜ1
/ yoluna: yolunda BÜ1 / ceymârdile: cümârdile MC, FB
- 9 / T. misra MK1'de: Kankı yârın kim yoluñ ölinege da'vî kılur
/ andan: anı MC / sına: sıya MK1
- 10 / Dûnya: Dûnyâ MK1 / halkı: ehli MC
- 11 / Boyar: Yaya BÜ1
- 12 / T. misra MK1'de: Pes Kemâl Ümmü sâîsı da'vîlere ma'nî gerek
/ merdiseñ: dünyede MC
- 13 / Sağır u gözñüze: Sağıra gözñüze AÖ1

123

Me fâ 'î lûn / me fâ 'î lûn / fe'û lûn

- 1 / Acob.bilsem bu dardünün emi ne
Ya bu zehrûn cihânda merhemî ne
- 2 / Kî bagrum kam dem dem âhumile
Karıymışdur akar gözüm nemine
- 3 / Fîdâ olsun benüm bu bâki 'ömrüm
Erenler sohbetinü bir demine
- 4 / Bu dünyê dostlarınıñ arasinda
İnişmedük henüz bir hem-demine
- 5 / Gelir her dîğün ardınca delîlâ yas
Cihânın şâzısı degmez gamına
- 6 / Şu kiör ü silrile göge aganlar
Gürürüz 'âkıbet gürü zemîne
- 7 / Ecêl katında yokdur hiç tefâvüt
Kişinüñ bihterine vü kemine
- 8 / Talâk virmüşdür incedâr-ı Mavlâ
Dü 'âlem varlığınıñ ıderhemine

123

VC(114.b), MKI(53.b), AÖI(86.b), BU1(81.a), FB(193)

- 1 / bilsem bu dardünün: bu dardünün bilsem AÖI, BU1

- 2 / Karıymışdur: Karıymış AÖI

- 3 / Fîdâ: Fîdâ BU1

- 6 / 2. mısra AÖI'de: Gürürüz 'âkıbet gürü zemîne
Beyir MKI'de:

Şu lar kim silrile göge aganlar
Gürürler 'âkıbet gürü zemîne

- 7 / hiç: PP'de yok

- 8 / Talâk: İtlak FB

8 / derhemine: dîrhemine AÖI, ıderhemine BU1

- 9 Yarınuñ gussasın yiyen hakikat
Hiç aldemaz bugünüñ hürremine
- 10 Celâya sabr iden irer safâya
Ki savmân süym irer bayramına
- 11 Seher-gâhın uyanmadım dirîgâ
Ki 'ömrüm günü irdi ahşâma
- 12 İlâhî derdinün dermânıñ iste
Tapıñdan bu Kemal Ümmî kemine
- 13 Hudâvendâ bizüm suçlarımızı
Bağıyla Sâdıkul Vâ'du'l Emîn'e

124

Fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i tün

- 1 İ delü mağrûr u 'âsî tevbeye gel tevbeye
Niceye değin ma'âsî tevbeye gel tevbeye
- 2 'Ömrü hara işlere harcime ger diler iş
Kim olañın Tañrı hâsî tevbeye gel tevbeye
- 3 Ko 'ayâmuñ meclisin zinhâr zinhâr iste bül
Soñbet-i hâse'l-havâsî tevbeye gel tevbeye
- 4 Halka zalimime añ ol günü ki Hak kazı olâ
Vire dâd ala kısıñı tevbeye gel tevbeye

- 9 / Yarımuñ Yirindâ AÖ1
10 // säym: säyini BUI, FB

124

- MC(126.b), MK1(62.a), MCON1(62.a), BUI(92.b), FB(220)
- 2 / 'Ömrü: 'Ömr BUI / hara: çarh MC(1) / 1, nusra FB'ce: 'Ömri mürdâr
işlere harc eyledüñ
- // Kim: Tâ MC
- 4 / itme: imre ki BUI

- 5 İlay'eyü dirlik diril unırmı şöl ölenleri
Kim ködular sini vâsi tevbeyle gel tevbeyle
6 Gâfil olma âhiret korkularından 'âkıbet
Ger dilerseñ halâsı tevbeyle gel tevbeyle
7 Yağr Şeytân'dan kaçarsañ uş Kemâl Ümmi saña
Östleri vürür meâsı tevbeyle gel tevbeyle

125

Fâ 'i lâ tûu / fâ 'i lâ tûu / fâ 'i lâ tûu / fâ 'i lûu

- 1 Şöl göñülden bizertiz kim anda bu derd olmaya
Her kimöşne kim belûdan iñler ol merd olmaya
2 Bize bir göñül gerek kim pür-safl vü derd ola
Hiç içünde jeng ü pas ü kine vü gerd olmaya
3 Âdemi öldür ki anda aşkı ü derd ü şh ola
Liki hayvândur şü kim tor-çam ü nî-zerd olmaya
4 Her kimñi göñlünde kim bir zerre 'aşkı ü derdi var
Özi vü sözi vü yûzi germ ola serd olmaya
5 Yoldaş öldür kim bizümce mahrem ü dem-sâz ola
Düşmen ol dostdan delim yigdür ki hem-deird olmaya

5 /sını/sını BUL/sını FB

6 /olma âhiret/olnagi Hak tû MC

125

MC(80.b), MK1(72.b), BUL(104.b), FB(226), AE2(75.b)

1 /bizertiz: bizertim BUL /bu: bir BUL

2 /jeng: reng MC, zeng AE2

3 /kine: ki FB

4 /göñlünde aşık: kim göñlünde FB

/vü yûzi: vü sözi MC, MK1, AE2, FB/de-yük

5 /kim: ki FB

/yigdür: yigrekdür BUL /hem-deird: hem-deyn FB

- 6 'Âşık-ı sâdık şûâa dîrler ki terk-i bahtı var
Cennet-i dîzür umânlar nîte cennetd olmaya
7 Mâ-sivâ'llâhu seven 'âşık degül fâsıkladır
Şul ki mâ'şûku hemân ol Vâhid u Ferd olmaya
8 Şemsi kuyup zerre ye meyl cıleyen gey kôr olur
Bûlbûl öldür kim semâ mahbûbı oliz vord olmaya
9 Ol hekimnî hazretinden karıolar dermân diler
Bu Kemal Ümmî anı diler ki bî-derd olmaya

126

Fâ 'i lâ tûn / me fâ 'i lûn / fe 'i lûn

Fe 'i lâ tûn / / fa' lûn

- 1 Gâfîl nyan kî uş zâttân gîçdi
Tut yârıg it ki kârtbân gîçdi
2 Çün içisersin âbir içdün tut
Şol kadehden ki külli nefîs içdi
3 [Başladı] kaşşadı çü ten kafesi
Tut ki cânıñ kuş bugün uçdi
4 Çünki ölüm yîli eser tırmaz
İmdi 'ömrüb çırığı tut üçdi

- 6 / şûâa: şûâ MC / bahut: bahut MKI
7 / ki: FB'de yok
8 / kôr olur: kôr olur FB
/ kâr: ki FB
9 / diler: umar AH2
/ anı: velî MKI, dîr BU1, A62, delû FB

126

MC(96.a), MKI(49.a), AÖ1(80.b), BU1(75.b), FB(179), İÜ1(92), PP(40.a)

- 1 Gâfîl: gâfîl FB
/ gîçdi: geçdi FB
2 / içisersin: içersin FB
3 / [Başladı]: Metinlerde "İşşladı" şeklindedir. / kaşşadı: kaşşadı FB, İC1.
kaşşadı PP / çü: bû İÜ1, çün PP
4 Çünki: Çün FB
/ çırığı: çırığını PP / üçdi: içdi İÜ1

- 5 Kaçmagıla kaçan kurtuluşar
Ölümünden kaçan tut kaçdı
6 Her harır içre kucuşanları
Soñra kinde yılan çayan kuşdı
7 'Akabet kamudan yirineç olur
Her ki Hak kulların yirüp yışdı
8 Hıç hayır hürmetin göñre mi
Her ki terlaya tuhm-ı şer saçdı
9 Dine dünyâyâ sata mı bergiz
Ol ki tiryäktir agudan seçdi
10 Hürmeti ıhtında hâsılı yug anuñ
Kim ekiniñ yaşiken bişdi
11 Her ki buldı kanâ'adın gencin
Aynık ol ne susadı ne açdı
12 Bu Kemâl Ümmi bigi yol azmaz
Her kimün kim Çulab gözün açdı

- 5 / kurtuluşar: kurtuluşar-señ PP
// tut: tut ki FB
6 / Her: Şol MKI / içre: içinde PP
// çayan: çayan MKI, AÖI, PP
7 / yirineç: yirineç AÖI, FB, PP
// Her: Şol PP / yışdı: yışdı BUI, bişdi FB, İÜI, PP
8 / hayır: hayır MKI, BUI / hürmetin: hürmetin AÖI / göñre mi: göñremedi
MC, / göñremedi MKI, göñrür mi PP
9 Beyit PP'de yoktur.
/ Ol: Her MKI / tiryäktir: tiryäk AÖI
10 / ıhtında: üstünde FB, PP, vaktinde İÜI
// Kını: Kİ MC, İÜI, PP / ekiniñ: ekiniñ MKI, İÜI, PP / yaşiken: yaşiken
MKI, FB, İÜI, kaslıken? AÖI, sebziken BUI, hâsılken PP
11 / ki: kim PP / buldı: buldı AÖI / gencin: gencini PP
/ açdı: içdi BUI, FB, PP, açdı İÜI
12 bişdi: gibi MC, FB, İÜI, PP

- 13 Kalbe'göl cân sözi eser kılâ-kin
Nefesi kondı nefâne göçdi

127

Me fâ 'î lûn / me fâ 'î lûn / Fe 'â lûn

- 1 Bu yir üzre niçe hân kondı göçdi
Ki her hân içre bîñ hân kondı göçdi
2 Bu dünyâ bîr kâhûn kervân sarâdur
Ki niçe dürlü kervâ kondı göçdi
3 Bu evde bîz dahı gâçkûn kuttuguz
Ki bunda niçe mihmân kondı göçdi
4 Dîkelî hüca vü kul hay u yoksul
Gedâ vü şâh yeksân kondı göçdi
5 Kamusı ağılayı geldi vü göçdi
Eyyit kanlısı handân kondı göçdi
6 İ niçe nâ-muvînla tûvâne
Nîce dâñâ vü nâdân kondı göçdi
7 Bu cümle balkı bir bir nevbetile
Öğütî ha değımanı kondı göçdi

- 13 Beyit MC'de yoktur.
/ kim: DDI'de yok
// Nefes: Neñi BUI, İGİ

127

MC(121.a), MKI(63.b), AÖI(126.a), BUI(94.b), FB(225)

- 1 / her: ol BUI / 2. mısra MC'de: Bu hân içre niçe hân kondı göçdi
MKI'de: ki hân içre beg ü hân kondı göçdi
2 / kâhûn: köhne MKI, DUI, FB / kervân sarâdur: kârbân sarâyêdur BUI
// kervân: kârbân BUI
3 Hayit BUI'de yoktur.
/ göçgün: çün bir MKI, AÖI, FB
5 / geldi vü göçdi: ağılayı geldi MC
7 Beyit MC'de yoktur
// her: bir FB

- 8 Bu bazar içre her biri metâ'm
Saluben kurdu dükkân kendi göçdi
- 9 Bu zehre hiç biri bulmadı tiryâk
Bu şehre niçe a'lyân kendi göçdi
- 10 Pey-â-pey hâs u 'âm u redd u mahfûl
Kamu kâfir müstâ'mân kendi göçdi
- 11 Cihânı hûkmüne mahkûm idenler
Ecâl hûkmüne fermân kendi göçdi
- 12 Be-kûllî mû'mîn ü merhûm ü magîr
Destü pür-çevr zindân kendi göçdi
- 13 Bu budakda ki şimdi biz konuguz
Kamu küş cümle toğan kendi göçdi
- 14 Niçelergeldi geçdi bu yuvadan
Kim öldi kamu toğan kendi göçdi
- 15 Selâtin ü zamânı hep zemîne
Geçürdi çarâ-i gerdân kendi göçdi
- 16 İşildük enbiyâ vü evliyây
Niçe zâr u perîşân kendi göçdi
- 17 Kim ol Âdem ü Havvâ ki evve
Bu mülke geldi giryân kendi göçdi

- 10 // 2.nusra AÖ1'de: Be-kûllî be ferâdân kendi göçdi
11 Cihân: Cihânâ BUI / idenler: olanlar BUI
12 2.nusra AÖ1'de: Kamu: kâfir müstâ'mân kendi göçdi
13 " pür-çevr: pür-hûr BUI
13 Bayit MK1'de yoktur:
// bu: AÖ1'de yok / budakda: uyda FB
14 2.nusra MC'de: Niçe şâhin ü toğan kendi göçdi
15 Bayit MC'de yoktur,
15 / zamân: zemîn MK1, BUI / 1. nusra FH'de: Selâtin ü zamân heb be ze-
mîn
16 Geçürdi: Koyuben MC
16 / enbiyâ vü evliyây: evliyâ vü enbiyây MC

- 18 Kam Nûh u Halîl İshâk u Yâ'kûb
Yâ Yûsuf Şâh-ı Ken'ân kendi göçdi
- 19 Niçe magfir olaşın sen bu nişâke
Çû Dâvûd u Süleymân kendi göçdi
- 20 Kam İdris bin yâ 'İsâ İbn Meryem
Dahî Mûsâ bin 'İmrân kendi göçdi
- 21 Muhammed bunda ârâm itmedi hem
'Arîk u Talha 'Osmân kendi göçdi
- 22 'Ömer Hâşimî Sa'îd u Sa'îd u 'Âmir
Zübeyr u 'Abdrahmân kendi göçdi
- 23 Bu en yâzıla âl u Ehî-i Beyti
Kamû shâh u yârân kendi göçdi
- 24 Bize vü size dahî ne kalu çün
Şularuñ bigi merdân kendi göçdi
- 25 Kam İskender u Fagfir ü Kayser
Nicc Kiseri vü Hakân kendi göçdi
- 26 Bu derde Câlnûs itmedi dermân
İleyn Eflâtûn u Lokmân kendi göçdi
- 27 Bu tâc u tabî u bahî, garza olmañ
Ki bunca şâh u sultân kendi göçdi

18 // Yar: Ye BU

19 // Çûke: MKI

20 // İbn: bin MC, AÖI, FB

20 // ben: ina MKI, BUI

24 // kala: kula MC, kalun BU

24 // bigi: gibi MC, MKI, FB

25 // Fagfir: Kiseri AÖI, BUI, FB

25 // Kiseri: Fagfir MKI, AÖI, BUI, Kağrûl, FB

26 // itmedi: bulmadı MKI

27 // tabî u: tarz: AÖI

27 // garza: nice MC

- 28 Karı Şeddâd u Takyânîs u Nemrûd
Delu Fir'avn u Hâmân kondı göçdi
- 29 Kam Afrâsiyâb u Sâm u Behrâm
Cem ü Rustem Nerîmân kondı göçdi
- 30 Niçe Nüşîrevân oldı revânê
Niçe Husrev Jirâvân kondı göçdi
- 31 Kam geydikleri ol dürlü bil'at
Kamusi çünki turyan kondı göçdi
- 32 Bu meydânı tutamadı biri âşp
O cümle pehlîvânân kondı göçdi
- 33 Topı almadılar parı çînden
Kamusi saldı çevgân kondı göçdi
- 34 Şagal u çikilye kala im mişe
Çi her acıstan u kapları kondı göçdi
- 35 Kam Salât Celâleddîn u Atlâr
Veled Gülşehri Elvan kondı göçdi
- 36 Kemâl Ümmî cihânâ garâ olma
Çü sînün gibi çendân kondı göçdi
- 37 Bu fenn içinde bul fakr u fenâ kim
Niçe 'allâmê feruân kondı göçdi

- 28 / Nemrûd: Behrâm MC
- 29 / Behrâm: Nemrûd MC
- 30 / Nüşîrevân: Nüşîrrevân BÜ1, FB / revânê: revân BÜ1
- 31 / geydikleri ol: ol geydikleri FB
- 32 // O: Bu MK1 / pehlîvânân : pehlîvândan AÖ1
- 36 / cihânê: cihânâ F11
- 37 // Fennâ: fennâ BÜ1, FB

Fâ 'i lâ tûn / fâ 'i lâ tûn / fâ 'i lâ tûn / fâ 'i lîk

- 1 İ dîlgâ'nefsüm İblîsile e) bir eyledi
"Âkl u cânım kâl'asın yıkmığa te'bbî' eyledi
- 2 Başladır nefsüm çetisi sı bu 'aklın işkerin
Bâhtula otlar ki 'aklın nefse gür-gür eyledi
- 3 İ yarınlar 'âlem içre kim kime kılmuşdurur
Şol ecfâlar kim be'â bu nefis-i şerrîr eyledi
- 4 Niçe kim virdüm nasîhat hâtil işden gışmıdî
'Âsî olup Hak katında yüzümü kır eyledi
- 5 Kârihân gittî benîmle yoldaş olmaz nideyîm
Çşde bugün işde yarın diyü te'hîr eyledi
- 6 Niçe kim yol 'âzmin idüm gitmeğe egler komaz
Hırs-ı dünyâ boynuma bir hend ü zencir eyledi
- 7 Bâbnım zerki henüz ihlâsa tebdîl olman
Qerçî hırcâm zâhürüm rengini tagyîr eyledi
- 8 Nene cüvâneni dâhî illâ bilümi bükdi bu çarh
Geçdi 'ömürüm âh ile derd uş beni pîr eyledi
- 9 Ne etibbâ işbu derde dünyede dermân kalur
Ne mu'tabbirler bu dâşî fehîm ü ta'bîr eyledi

MC(101.a), MK1(74.a), AÖ1(106.b), BU1(101.b), FB(252)

- 1 /nefsüm İblîs ile/nefsüm ile İblîs MC
/yıkmağa basmağa AÖ1, BU1
- 3 /yarınlar yarınlar MC, UF
/kime ki BU1
- 5 /nideyîm nideyîm MC
- 6 /Niçe kim: Uer.çe. yakt BU1
- 7 /zâhürüm: zâhîrî MC
- 8 /illâ: BU1'de yok /bilümî: bilümîz FB
- 9 /dunyede: dünyâda MK1
/dâşî: edî MC

- 10 Bozamaz yâz bi'î selâtin-leşkri ü redbîrile
Hak 'Ta'âlâ her işe kim emr ü takdîr eyledi
- 11 'Aez ü 'aybun bi-'adeddür sağısa gelmez benüm
Gerçi dilüm bînde birin şerh ü takrîr eyledi
- 12 Ol Rahûmün rahûnetinde kesmedi hergiz ümiz
Bu Kemâl Ümmî niçe kim cürm ü taklîr eyledi
- 13 El-amân bu nefis-i serkeş şûn elinden yâ mu'în
Kim baña pıymaz beni uş kendüye bir eyledi

129

Pâ 'î lâ tûn / fâ 'î lâ tûn / fâ 'î lûn

- 1 İ dirigâ saña söz kâr itmedi
Pend ü tenbîh seni bî-dâr itmedi
- 2 Nefsüñce şol zulmü kim sen işledüñ
Kimseye hiç yağı 'tafar itmedi
- 3 Yar didüklerün saña itdiğini
'Âlem içre hergiz ag-yâr itmedi
- 4 Şol ziyân sunduğuñ ag-yâr itdüği
Assıları saña hiç yâr itmedi
- 5 Evliyâ pendin tutan kimseneler
Enbiyâ kavline inkâr itmedi

- 10 / leşkri ü: leşkri BU1
11 Beyit BU1'de yoktur.
12 / niçe kim: niçe kim BU1
13 / nefis-i serkeş şûn: nefis-i şûn series FB
/ bînde bir MK1, AÖ1, BU1

129

- MC(91.a), MK1(46.a), BU1(72.b), FB(171), AÖ1(94), AÖ2(57.b)
- 1 / sendüsünü AE2 / hâşşâ: hâşşâ AE2
2 / işlenit: eylediñ MC, MK1
3 Beyit MC'ye AE1'de yoktur
4 / pendin: pendini MK1 / kimseneler: kimseler MK1 / / Lem'atı AÖ1'de En-
biyâ pendini tutan kimseler
5 / Enbiyâ: Evliyâ AE1, AE2

- 6 Bâht amâ kim bâtila neyl ceyleniz
Vây âfâ kim Hakk'a îkrâr itmedi
- 7 Anadan gözsüz ü sağır toğanı
Münşid âgâh u haber-dâr itmedi
- 8 N'eylesün gûşîşi şol kimseye kim
Rahmetine Hak sezâ-vâr itmedi
- 9 Kimse Ol var idüğün yog idemez
Kimse Ol yog idüğün var itmedi
- 10 Varlığını yakluga viren gibi
Kimse hiç-assıla bâzâr itmedi
- 11 Zehi yol aslanı kim cân u dilin
Dünye bendine güriffâr itmedi
- 12 Kimi gördüñ kiñ bu dünyâ soñ neç
Şûzıñ gam mûlhu mâr itmedi
- 13 Gördi kimi dâvar devâ yok anca hiç
Anuñiñ meyl-i dâvâr itmedi
- 14 Seğ şaker yimedi yimoz âtekin
Âdemiler meyl-i murdâr itmedi

- 6 / Bâht: Cennet BU1
7 / gözsüz ü sağır: sağır ü gözsüz MK1, BU1, AE2
/ âgâh u: olan hiç AE1
8 / gûşîşi şol kimsesi: gûşîşi şol kimselere MC, gûşîşi şol kimseneye AE2
Lusya AE1'de: N'eylesün gûşîşi şol had kimsesi lâr
9 // Kimse: Kimse hiç AE2
10 / Varlığını: Varlığını AE1 / viren: virenlere AE1, AE2 / gibi: bigi BU1
/ assıla: asla AE2
11 / aslanı: aslanı MK1, AE1, AE2, ençü BU1
/ Dünye: Dünyâ MK1
12 / kim: ki MK1
/ mûlhu: mûlhu MC
13 / Lusya FE'de: Gördi kim dârd kiñde var hiç yok anda devâ
/ dâvâr: mardâr Ab2
14 Beyit AE2'de yoktur.

- 15 Ol ne bülbuldür ki kargalar gibi
Leşe kaldı 'azm-i ghl-zâr itmedi
- 16 Girtü 'ışıklar cihân hub'arınuñ
Zülfine göllini ber-dâr itmedi
- 17 Añlayan (El fakru-fahr) sınıu
Fakrıla-fâhr eyledi 'âr itmedi
- 18 Kimse bîmâr olmayınca hiç tabîb
Derdine dermân u ümâr itmedi
- 19 Ağlar elkim haste dildür derdile
Saglar âhu nâle-yî zâr itmedi
- 20 Bu Kemâl Ümmî nigân u nâlişin
Derdile hiç degme bîmâr itmedi
- 21 Kulda yuzuk kalmaz istigfârıla
Çünkü tevbe kaldı isrâr itmedi

130

Me' 'û lû / me fâ 'î lû / me fî 'î lû / fe 'û lûn

- 1 Dînyâda bu çarhuñ kime ok etmedi yaşı
Kim kimse hiç anı ne çakıbildi ne yaşı
- 2 İ Hâlık'a 'âsî vü hâlâyika kulan göç
Güçlüysen imdi ol okı dündür ü ya sı

- 15 // kaldı: kaldı MC; karşı FB; kırıldı AE1
- 16 // göllini: göllini MK1, DU1 / berdar: gürfâr MK1
- 19 / derdile: zeddile MC, derdine FB
- 20 / nâliş: nâlesin MC, AE1
- 21 / kalmaz: kalmaz FB

130

MC(33.a), MK1(85.a), BU1(120.b), EU(327), PP(72.a)

- 1 // Kim: PP'de yok / ne: ve ne PP
- 2 // dündür ü: dündürü PP

- 3 Katında berâber tön u kalkın u zirih pûş
Umaç aña halkın begi adısı yayası
- 4 Hübüdi bahâr u çemen olmasa hazânu
Hüşidi 'arûsı eger olmaz ise yaşı
- 5 Du dâr-ı keşfi vir sı ol mülk-i lûlî
Kim kumlerdür ta'î ü gülher taşı kayası
- 6 Niçe kılâm ol 'îşî ki nûşê ire nûşî
Hem câlm soñ çâha döne vâye veylî
- 7 Şol mertebenün kim üñi gene ola soñi rene
'Âkil kişi her varlığını yona sayası
- 8 Yüzüm izintüñ tozu şu dervîş erenüñ kim
Hiç nesnesin artulmaya yârına koyası
- 9 Sâfi şâîr diler kim ola kalbi safâ hem
Tutmaya küdürüt döne ihlâsa riyâsı
- 10 Sâfi ola vâfi ola fânî vü yakînî
Sûfîdün oñur Sâd u Vâv u Fâ'si vü Yâ'si

- 3 / zirih: zırh FB
/ Umaç: Eymaç BUL
Beyit PP'de: Katında berâber tokundur kalkın u zih kırış
Umaç aña halkın begi vü alu yayası
- 4 // eger olmaz ise 'arâsınız olmasa BUL, olmaz ise FB, olmaz mıse PP
/ keşfi vir: kısıfı vir BUL, keşfîñ PP / ol: PP'de yok
/ taşı kayası: Taş u kayası
- 6 'Beyit MC'de yoktur.
'İre: kıl BUL
/ döne: döğör MKI
7 // 'Âkil kişi: Gâfil PP / varlığını, varlığı PP
8 Beyit PP'de yoktur.
/ Yüzüm izintüñ: Yüzümdün(BUL ve FB'de Yüzüm) izi MKI, BUL, FH şur-şol FB
9 / kim: ki, FB / safâ herç: safâda FB
10 / fânî vü: fânî olu MKI, vü fânî FB
/ Vâv: beğm MC, PP'de yok / vü Yâsı: Yâsı FB

- 11 Heyhât nice ömürleriyüz biz ki Nebî'rûñ
 Aşhâbı kuru korsa yınmazlardı toyası
 12 'Âlemde karnu âdemilerûñ yigi şoldur
 Kim agzı sanıñ yumru ola zırp ayası
 13 Her kim yitişe 'âlem-i levhîde gerek kim
 Zünnârı kesûben pol u hâşını sıyası
 14 Kanı bîr eyt yoldaş u kaldaş u karındaş
 Bâñl yolt vü halkı köyüp Hakk'a uyası
 15 Tâlib'kişi matlûbuna cüdâile ider cîlât
 Kim yola varmaz şahsuñ usafu vü uyası
 16 'Âşık modur ol kimse ki ma'sûka yolunda
 Terine kıyamaz nita cânna kıyası
 17 Tâ'ib kanı kim yüzi kirin lara bitişin
 Teybe suyu sabunla bu paşı yuyası
 18 Yara yara dînd cyledi mahza bizi yara
 Yârü kanı yarur iş O Yâr'a yatayası

- 11 1.nusra FB'de: Heyhât niceyyüz biz ki Ummedi Nebî'rûñ
 12 /yigi/ begi PP
 13 /kim yitişe/ kim yakısa BUL, yitişe PP
 /kesûben/ kesip PP
 14 /kaldaş kaldaş FB, PP'de yok
 15 Beyit FB'de yoktur.
 /ider/ der BUL, PP
 /uyası/ ayası PP
 16 Beyit FB'de yoktur.
 17 /kim/ ki MC
 /sabunla/ sanuñ ki PP
 2.nusra MC'de: Teybe sabun birle bu yarası yuyası.
 FB'de: Teybe suyu sabun birle yuyası
 18 Beyit MC'de yoktur. PP'de:
 Yara bizi var cyledi mahza bizi yara
 Yârü kanı yarur iş o Yâr'a yarası

- 19 Mevî' sekerânı an'ân ölümden öñ ölüp
Gaflet meyî esrûklüğün' irden ayası
- 20 O' Hayy'ı kama yirdê göreni hâzır'ü nâzur
Kerâr ufanur-varısa tükvâ vü hayâsı
- 21 Ilak sözi kabûl idâyidi münkir ücâhil
Ger lâyük ü kâbilmiş' bu sırrı uyası
- 22 Gözsüz gibi nûrın zulmâta üp sataydı
Ger yarasuya yarasa lûşid ziyâsı
- 23 Sağrıları bîñ şagırmasân bir iştîmez
Tut virdin' âgûl kânı kulâk'arı koyası
- 24 Çün geldi hadîs içre ki (En-nâsü niyâm'ın)
Hidâr gerek nâ'ime tenbûh okuyası
- 25 Uyar sızi şoldur ki dîşî içre sayıklar
Çün kendü yandır gayrı ne yola okuyası
- 26 Nâsili gerek evvel didüğüñ kendüsi tuta
Çün kendüsi gâfil öğbâd kime koyası
- 27 Bu evde bentim ne hînerüm var ne melâ'um
Bâzâ'î ma'ânide satup halkâ yuyası

- 19 / Mevî' sekerânı: Mevî sekerânı MKI, Mevî sekerânı BUI, FB / ölümden: ölümden MKI, PP
/ irden: kaçısı FB
- 20 / Hayy': Hakk'ı MU / kama yirdê göreni: gören kama yirdê FB
- 21 / kâbilmiş: kâbilmişse FB
- 22 / gibi: bigi BUI / Lârisa PP'de: Gözsüz gibi nûrın zulmâta sataydı
- 23 / bir: PP'de yok
/ kulâk: yavlak PP
- 25 / Beyâr PP'de yoktur.
- 26 / kendür: kendi PP / tuta: tutar FB
- 27 / ne hînerüm: hînerüm PP

28. 'A'âtâr katında ne'si var sırke-fürüşü
Satıp şeker p. mîşk bahâsını sayası
29. Yazuk çoğ içün kesme Kemâl Ümmi tîntizü
Kim yok Çalâb'ın rahmetinün hedd ü kıyâsı
30. Bir söz ki ola söz tuzı az u dahı öz
Şol sağrı çokdan ki Sâd u pest ola Yâ'î
31. Ne'nüktedürün kimseye bu söz ne nazîre
Kim kâfiyesinün gelür âhîrleri Yâ Sı

131

Fâ 'i lâ tân / fâ 'i lâ rûn / fâ 'i lâ tûn / fâ 'i lûn

1. İhtiyârı kômaymca ihtiyâr olmaz kişi
İztirârıdır ki hergiz ihtiyâr olmaz kişi
2. İhtiyâr-ı külli-ol Fa'âl-i Muhtâr'ındurur
Cûz olanda cûz kusûr u iztirâr olmaz kişi
3. Baht u dâyer Tañn'dandur ki ne dilerse virür
Kendü ceñdi birle dâyırı bahtiyâr olmaz kişi

28. / nesî: serî PP / sırke: sırça FB
29. // Kim: Kî PP / 2. mîra: FB'de; Kî: Çalâb'ın rahmetinün yok nazî ü kıyâsı
30. Beyit MC'de yoktur
// sağrı: sağışa PP / pest: rist PP
Beyit FB'de: Bir söz kim ola sözi tuz azu dahı öz
Yek şol sağrı çokdan ki sâd u pist ola yâ sı
31. // nûktedürün: nûktedür BUL
Beyit PP'de: Ne'nûktedürün kimse bu söze nazîre
Kim kâfiyesinün gelür âhîrleri: yâ sı

131

MC (55.a), MKI (78.a), BUL (111.a), FB (297)

1. / hergiz: kûda MKI, BUL, FB
2. Beyit MC'de yoktur
3. // dâyırı: MC'de yok

- 4 Vüs' u tâkât yitirdiğince tâ'at u takvâ gerek
Hâşig u battâl oturmak zînbâr olmaz kişi
- 5 'Âşık öldür kim işin ma'şûka ismarlar kamu
Yog u fâni olmayınca hâkî yer olmaz kişi
- 6 Bahr-i vahdetde bu kâsret mevcutûn pâyanı yok
Garî olur bahûliler anda kim kenâr olmaz kişi
- 7 Hak ne içün yeradursa aña kılur halkı hare
Çarhuñ envû' işlerûde istizâr olmaz kişi
- 8 Yırde gökde kamu halkuñ Hâlık u Kezzûk'ı bir
Kim ola kim rabbi ol Perver-digâr olmaz kişi
- 9 (Kullî şey'in hâlikûñ) dır Hak bu her nesne helâk
Olur illâ hemân ol girdigâr olmaz kişi
- 10 Mustafâ dünyâya köprüdür giçni yapmak dıdı
Köprü üstinde 'imâret pâyicâr olmaz kişi
- 11 İşk u 'akl u cân u dil bünyâd baki kalısar
Yohsa muhkem bâd u hâk u âb u nâr olmaz kişi
- 12 Od su yıl toprak muhâlif durdı bir birine
Biriñlaruñla ten bînañ üstüvâr olmaz kişi
- 13 Kankı 'iş u rûş u şâzi softu nîş u gamı degil
Kankı dırnek tağluben tûrümâr olmaz kişi

- 4 /câ'ne u takvâ gerekte ne toyunyalın tonat MC
/ battâl-bâñl MC
- 6 / vahdetde: vahdetden MKI
/ kenâr biç MC
- 7 Beyât MC'de yoktur
- 9 /dir Hâk: hakdâr BUI, dır Hak FB
- 12 * Od su: Od u su FH / muhâlif durdı bir: muhâlifdâr biriz (FB'de bir)
MK, FH
1. mısra: BUI'de: Odla su yıl u toprak muhâlif bir birine

14. Kankı tatlı bālā yokdur bile agu belā
Kankı gülüñ çevresinde hınca hār olmaz kişi
15. Kankı hūy u hāyıla dīrlık dīrilen olmadı
Kankı bayuñ vāyesi vāy mālā mār olmaz kişi
16. Kankı mūn'im ni'meti vū işreli vū mülketi
Soñru gūr u mūr u 'akrep teng ü tār olmaz kişi
17. Kankı dōlgūñ der-penice vāki 'olmaz dürlü yas
Kankı gencüñ soñı renc ü şh ü zār olmaz kişi
18. Kankı cāl u mansib ehli çāha girmaz 'ākibet
Kankı şāh u herdenün hēki gubār olmaz kişi
19. Ol bekā Sultāna cehd ü kim kıl olbilesin
Bu fēñā vīcāna kimse çehriyār olmaz kişi
20. İş-ı hākī isteriseñ 'ākibet mülkine geç
Bu fēñā dünyāda ārām u karār olmaz kişi
21. Çpū bu kamm nēsacün lā-hūd zeyülü zıcdı yar
Hiç leyli vār mı kim āhir nehār olmaz kişi
22. Bunca kabre sahr idenler anda lutfē irişür
Zīra hiç kış yok ki āhir nev bahār olmaz kişi
23. Bir nehār işre ki ānāl soñ uci leyli olmağa
Bir bahār işre ki anda kış u kar olmaz kişi

14. / bile agu belā belāgu bile MKI
15. Bayāt MKI'de yoktur
16. / mūn'im māl'mā MC
/ mūr u 'akrep: mūr u mār u MKI, EB., mār u mūr u BUI
19. / kim: BUI'de yok
/ vīcānāvīrānda BUI
20. / 'ākibet: ol bekā MC
21. / bu ki MC
/ Z. mīrā MKI'de / lūf gūz ayı vār mı kīm āhir bahār olmaz kişi
23. / ki kīm BUI / soñ uci leyli: ucunda leyli MKI
/ ki: BUI'de yok / anda: soñı MC

- 24 Nî'meli dâym safâ-âb ü havâsı mu'tedil
Anda gayet kerd ü derd ü berd ü hâr olmaz kişi
- 25 Togru yâr ile kim ugradır tabî'at gey-sağın
Mürde diller meclisinde merdikâr olmaz kişi
- 26 Sêrd-i bî-derdün işi şerî ü işi bî-şerî olur
Çirm ü nermûd hem-nîşini şerîmêşâr olmaz kişi
- 27 'İşleü derdün dördün içen mîrd ayılmaz i harîf
Ayran içen mest ü bayrân-u huzâr olmaz kişi
- 28 Yirine diken diken vaktinde bâsîl dîremez
Acı-Ağu ağacında tatlı bâr olmaz kişi
- 29 Kâbilîyyetsüz öğüt tutmaz kuru yirde söğüt
Hem kavakda alma vü hurmâ anâr olmaz kişi
- 30 Şûr ü dikenli yiri kırılmag evlâdur dâh
Kas taş suvarmagıla lâle-zâr olmaz kişi
- 31 Âdemî vâretde çok illâ ki hiç ma'nîsi yok
Her bir ilde azdan azdur şad-bezâr olmaz kişi
- 32 Her henizde büsn-i zibâ her denizde pür-sadef
Her sudefde dâh dürt-i şâh-vâr olmaz kişi
- 33 Her beg adlular-meselde bir degül sultânla
Her yig ulular cihânda şâh-süvâr olmaz kişi

- 24 / gayet: hergiz MC / kerd ü derd: derd ü kerd FB / berd ü hâr: hem ü derd MC
- 25 / yâr: BUL'de yok / kim: ki MK / FB
- 27 / dördün: meyân BUL / derdün FB / mîrd: mes FB / i harîf: â ebad MK I
- 28 / 1. mîrd FB'de; Yirine vaktinde bâsîl dîremez diken diken
/ bîr: nîr: BUL
- 29 / alma vü hurmâ: hurma vü elma MK I
- 30 / dâh: müdâir MC
- 31 / Beyir MC'de yoktur.
- 32 / her bir ilde: her ilde / Azdan azdur her bir ilde FB
- 33 / adlular: ulular MK I / meselde: cihânda MC
/ adlular: adlular MC

- 34 Câhile ne fâkr ola bu mâl ü mülk ü câhile
Zîrâ kiör-ü 'nebula hiç idühâr olmaz kişi
- 35 Hak Râsûh Fahr-ı 'Âlem fakirle fakir idicek
Pes fakîre' fâkr u fâka 'uyb u 'îr olmaz kişi
- 36 Ehl-i ma'nî mu'tebardır âyet ü atbârıla
Çehilile da'vî kâfena i'tibâr olmaz kişi
- 37 Nâma hûn ehl-i îvâr ya ehl-i dâniş nâma kim
Dünyede 'ilm ü sehâsuz nâmtidâr olmaz kişi
- 38 Fâsık ü câhil bahuluñ medîhi kezzâh olur
Fîsk u cabl ü buhlula medhe yarar olmaz kişi
- 39 Kâl içinde sızuben hâlini sâfi oylayan
'Âkibet sarîf öñünde kem 'ayâr olmaz kişi
- 40 Tevbe-kâr-ı astiyâdur tevbe-kâr-ı akryâ
Tevbe-kârân mahremi her nâze-kâr olmaz kişi
- 41 Hak'dân artuk kimseden ımtua Kemâl Ümmî vefâ
Çün fakîre dünya halkı sâzikâr olmaz kişi
- 42 Terk-i bahtuñ rûz-ı rahtuñ var mı 'âlem talî dîst
Mâl ü mülküñ yok mı safâ kimse yâr olmaz kişi
- 43 Ni'met ü şâzi deminde sad-hozâr olur velî
Gussa vaktinde birisi garî-küsâr olmaz kişi

37 / hûn: çün MKI / dâniş nâma: dâreşnâmâ BUI / kim: bün/MC

39 / Kâl; Mâl U

/ kem: kim BUI

41 / dünya: dünyâ MKI

42 / Terk-i bahtuñ: Nûzî u bahtuñ MKI

MKI'de varlık kenârında ayrıca şu beyt kayıtlıdır:

Yâr olur ki buñ deminde yâr olu
Şâzîlkâ kim gerekse yâr olur

132

Me'â'î lû / fâ'î lû / me fâ'î lû / fâ'î lû

- 1 Dûnyâ muhabbeti bîpiştr şol-uyuz gibi
Yoldaş olana katı yapışur katoz gibi
- 2 Ger paipulanıma kudurur kime uğraş
Aê kurt gibi telar çalar azgun loñuz gibi
- 3 Gerçi dili eytl kişeler gibi lâf urur
Likin olında işleri iden yavuz gibi
- 4 Veyl ol katı göñüle ki yög ödi korbuzı
Gâfil gezer çağırur azan-ı Oğuz gibi
- 5 Da'vîsi kâh çok liki ma'nisi hâli yok
Teşinda kıl öter içi boş kopuz gibi
- 6 Çok âdem ola kim hünêri yok bir anca
İlâ ki yir içer bögürür yoz öküz gibi
- 7 Gerçi lûgaide ehl-i nifûk ild yüzli'dir
Hey ne iki ki çevre yaña yüzi yâz gibi
- 8 Bânl emellere ne kadar dir iseñ uyar
Virmêz boyun hak işlere şol vahşî kuz gibi

132

MC(26.b), MKI(90.a), BUI(127.a), FB(346)

- 1 Son çakın edatı "gibi", BUI neshasında "biyi" şeklinde kullanılmıştır.
- 2 // kurt: kurt BUI, FB
- 3 // işler: işler BUI, FB // iden: iden FB
- 4 // Veyl: Veyli BUI, Vay FB // katı: MKI, BUI ve FB'de yok.
- 5 // azan-ı Oğuz: azan-ı Oğuz MC, MKI, BUI, azan Oğuz FB
- 6 // İki: veli MC
- 7 // kâh: kıl FB // kopuz: kühuz MKI
- 8 // kim: ki MKI // // nimsa: FB'de Çok var âdem yok hünêri bir anca
// İlâ ki yir: İlâ yir â MKI, BUI, FB // bögürür: FB'de yok // yoz: yavuz MKI, FB
- 8 // Beyit MC'de yoktur.

9. Ne defilî tonanıp fukarâyı görürse hür
 'Ârif katında kendü âliden aluz gibi
10. Añmaz ölümü sinde gelen sorucuları
 Kim ellerinde gürzi var odlu topuz gibi
11. İnsân gerek ki yahşî yamân neydüğü seçe
 Hayyâna hayr ü şer heme yeksân ü düz gibi
12. Ol yol kurma beñzer eğerci temiz olur
 Biri kez yusan kobası hernân arsız gibi
13. İyâk tahî'at ıgırdur uy toğrulana kün
 Eğri harûlün eğri olur özün öz gibi
14. Bâlgıne uñ ırınaga karış deñize git
 Şakin soyuga ugrayubın tofuna buz gibi
15. Dost ögüdü şü yaz soyuğu gibi asılu
 Düşman nasihatinde ziyân serü-i güz gibi
16. Hâk söz karı gelür zira tiryâk sat olur
 Nâ-hak keleşci taludur agü aguz gibi
17. Var halvet ihtiyâr ide gör kün halâykun
 Bir dost varsa düşmeni tokan tokuz gibi

9. Beyit MK'da yoktur
 / tam hoş FB
10. / odlu: otlu MC
12. // kez yusan: yur içi MKI, BUI, FB
13. / ıgırdur: andır FB / kim: ki MKI
 // harûlün eğri: harîfi eğri MKI, Harûlünne BUI, harîf eğri FB
14. / uluc ol MKI, BUI, FB
15. // nasihatünde: nasihatinden-BUI
16. Beyit MC'de yoktur.
 // taludur: taludandır BUI / agü: agm MKI / aguz: agüz BUI
17. / ide gör: uyleyi gör MKI
 // dost: dost FB / A varsa: varsa MKI

- 18 Ada vü şelâle bakma, sına tâd u fi'li gû
Kim seb nehâta beñzer olur taş ki nûz gibi
19 Ümmi Kemâl'e tazî u 'înâyet kılursa Hak
Azmışları yola okuya kulâğın gibi
20 Sîrede hâlimüz n'olasañ ol bilir yarın
Sûrîde hâliyyâ bugün uş sâfiyüz gibi
21 Yâ Rûb bu tâc u furka hakrûn kî geymişüz
Pâle eyle içimüzü dahr taşımız gibi

133

Me fâ 'î lîn / me fâ 'î lîn / fe 'û lîn

- 1 Ayâ gâfil nedir bu dünye hâli
Geçer kalmaz gider bunuñ hayâli
2 Buña garî olup aldanma zinhâ
Göstürme boynuñu, bunca yebâli
3 Bugün yarın dime aş gözñü sen
Ecel ırcı saña virmez raseâli
4 Bu dünyâ bî şa'atdûr didi Ahmed
Zirâ vardır ahîr anuñ zevâli
5 İnanursañ sözine Mustafâ'nub
Taleh eyle dîn, î gün zû'l-Celâlî
6 Senâ vü hamd ü şükre meşgûl olgı
Dîlünde tesbîb eyle lû-yezâlî

- 18 Beyit MC'de yâkır,
19 // kulâğın: kulâvez MC, MK, FB
20 / n'olasañ: ne olasañ BÜ
// sâfiyüz: şâfi'üz FB
21 // içimüzü: içimüz FB

133
PB(189)

- 7 Am iste ki ol arzâm kılma
Kereminden saña Cennet-i 'âli
8 Harisler den ü gün dünyâ kovanlar
Agardup bi-'amel saç ü sakalı
9 Ağır magbûn olursan âhiretde
[N'îdivirür] saña bu dünye mâh
10 Bu dünyâ nakşı dîrtik bir hayâldür
Hakkat agudur dünyâ vü balı
11 Kemâl Ümmî sevenler Hakkı mutlak
Harir atlas yerine goydı şalı

134

Me fâ 'î lîl / me fâ 'î lîl / fe 'ü lîl

- 1 Dîrgâ ne'stümüz oldu harâmı
Helâlden tathırak yirüz harûmı
2 Bahâyın bigi yirüz yirmezüz hiç
Acıyı tadıyı göynüyi hâmi
3 Şu kuş gibi düğertüz dâne üzre
Gözetmezüz yöresindeki dâni
4 Kişi bir şîbhestüz mutlak helâh
Bülmüz gest iderse Rûn u Şâm'ı
5 Çh seçmez tâkil ü 'âlim kişilei
Nice fark oyjesün nâ-ehl ü 'âmı

5 [N'îdivirür]: nâshada "Ne'âli verür" şeklinde olan yazıyı bozmaktadır.

134

MC(134.a), MK1(59.a), AÖ1(94.b), MCON1(122.a), BU1(88.b), FB(211)

- 2 / bigi: gîyi MC1, MK1, FB / yirüz yirmezüz yirmezüz yirüz MCON
/ 2. mısra MC1, AÖ1, BU1 ve FB'de: Acı vü tadı vü göynü(MK1'de göynü)
vü hâmi.
3 / gîsi: bigi AÖ1

- 6 Nicesi azmasın miskin cemâ'at
Çü yoldan taşra görürler imâm;
7 Kulavuz yoldan azıcak kıyas il
Ki yolın kârihân togru vata ru
8 Bu hırsala ki bed-nâmı olmuştuz biz
Çürü kande bulavuz nîk ü nâmı
9 Nebî dir dünyeden kaquî nitekim
Kaçuben' yığenürler her öldâmı
10 Hurûnile 'a'ceb mekbûl olur tui
Müşâhânuñ salâh vü siyâmı
11 Helâl olsa gerekdür lokma hızkı
Ki bunlaruñlâdur dînün' kiyâmı
12 Özine dir dimez gayrine nîkte
Kemal Ümmü za'îf işbu kelâmı
13 Kerem kıl bize i Fettâh u Rezzâk
Helâfîñden nasîb it her ta'âmı

135

8+8

- 1 Eecl yolunı bağlar benüm eigereigim taglar benüm
Anam atam aqlar benüm komaz imiş eecl beni
2 Eecl helim bûker benüm bozar kamu ledbirlerdüm
Kura tüprâk örtö tentüm kumaz imiş eecl beni

- 6 // Çit: SC FB
7 // Ki yolın: Yolın MC
8 [Beyit MCONI'de yoktur
9 // dünyeden: dünyadan MKI
// yığenürler: iğnenürler FB // ben: MCONI'de yok
10 // salâh vü: salâhla FB
11 // Rî AÖI'de yok / toyanı: nizâmı MKI
12 / gayrine: gayriye MC, MKI

135

AB1(129)

- 3 Kande yürür isem bile uyar yürür henüm ile
Kasrı budur cânım âla kornaz imiş ecel beni
- 4 Kuş oluhen nice isem yedi deryâ geçer isem
Âb-ı hayât içen isem kornaz imiş ecel beni
- 5 Karlı taglar aşar isem garıblığe düşer isem
Eger hîr yıl yaşar isem kornaz imiş ecel beni
- 6 Eger Hacc'a varur isem Hakk'ıñ nûrın görür isem
Ne kadar yalvarur isem kornaz imiş ecel beni
- 7 Kemâl Ömmî bu cihânda saña va'de gerek va'de
Böyle emr eylemiş İndâ kornaz imiş ecel beni

136

Mûs tef'î lûn / mûs tef'î lûn / mûs tef'î lûn / mûs tef'î lûn

- 1 Sermâye'î virdim yele vay n'ideyim 'ömrüm seni
Ardım'ahı yele yele vay n'ideyim 'ömrüm seni
- 2 Seni bahâle almadım kadrün amûşün bilmedim
Senden ayrılam dîmedim vay n'ideyim 'ömrüm seni
- 3 Sen bir kuşduñ lâ-mekân elüme girdün râyigün
Giri kaçırduñ nâgehân vay n'ideyim 'ömrüm seni
- 4 Göçkünciler gibi göçüp beni bunda koyup kaçıp
Hümâ Kuşu gibi uçup vay n'ideyim 'ömrüm seni
- 5 Göçkünci gibi geçmesen beni koyubun kaçmasan
Bârî gussaıyla geçmesen vay n'ideyim 'ömrüm seni
- 6 Geçdün kammı teşvîşle hî-lâ'ide endişile
Vardun kammı yoklugıla vay n'ideyim 'ömrüm seni
- 7 Fî'l-cümle bârî fî'l-meşel sen bir güherdün ez-âzel
Bulmadım saña bedel vay n'ideyim 'ömrüm seni
- 8 Ömmî Kemâl eydür sözi şol hadde kan döker gözi
İşidendü göynür özi vay n'ideyim 'ömrüm seni

137

FA 'i lā tūn / lā 'i lā tūn / lā 'i lā tūn / fā 'i lūn

- 1 İ dirîğî-bilmezem kim menzil ü rāhum kanı
Kānîhānden gür-kaldım zād a hem-rāhum kanı
- 2 Mürşide uyup giderken uyku almış gözümü
Sahtımı tarrîr ilemiş hâr u büngâhum kanı
- 3 Karañu oldu kâmu 'âlem başla uş yaluvuz
Dün gün eydüp ülerem kim güneş ü mâhum kanı
- 4 Dêrdile âh ilcügümce yûregüm kaynar taşın
Ağlarım çağlar gözümdeñ yaşla ühüm kanı
- 5 Ben bu zindân içre mahbûs u garîbem gey fukîr
Ol dükenmez hânîmân u mülket ü câhum kanı
- 6 Du'vî-yi bâtil kıluram ehl-i ma'nîyem diyü
Bî-haber gûfil yûruram Hak'dan âgâhum kanı
- 7 İ 'aceb ben niçe kulam kime kulluk kıluram
Pendelerden biçmezam kim gürem şâhum kanı
- 8 Âcizem yol varmaga kaldı işim yalvırmaga
Fazlun kılsa kılavuz başla Allâh'um kanı
- 9 Gerçi âdumdur Kemâl Özmü'î Veli noksan üzüñ
Ad u kâle göre hâl ü gâh-i bî gâhum kanı
- 10 Kâm dost-ı girtü sevmeñ hem kamu dostlarım
Ya annî düşmenlerine buğz u ikrâhum kanı

137

VC(92.a), MK1(70.a), AÖ1(149.a), BU1(192.a), FB(255)

- 1 . bilmezem kim kanı bilmezem FB / menzil ü rāhum: menzillerā rāhum VC
- 2 / ilemiş: almış FB / hâr ü büngâhum: hâr hî-dâim BU1
- 2 / başla uş: gözüm FB
- 3 / ülerem: ağlarım MK1
- 5 Heyt FB'de yoktu.
/ mahbûs u: mahbûsam MK1 / fukîr: fakîr
/ kâle, hâle AÖ1

138

Meî 'û lû / me fâ 'î lû / me fâ 'î lû / fe 'û lûn

- 1 Gâfil duruşubên ne yaparsın.bü fefâyı
'Âkil kişi umr mî buz üstünde binâyı
2 Âhîr bu felek sînî dâm eyile kıhsar
Senden ilertûn'îdise atayı anayı
3 İley hoşluga magnûr olup unuqna atıdadur
Bu genç ü salânuñ suñına renc ü 'anâyı
4 Ne mihnetce sabıruñ var u'ne nî'mete şükürüñ
Bil imdi ki ne fakr başardıñ ne gıvâyı
5 Gayret midür i gayrı kapulardan umanlar
Dün gün koyup ol bay u sehâvetlî fenâyı
6 Zânileri ne gaybet idersin sen i hod-bîn
Çün dildüñ ider i'te gice bunca zinâyı
7 İlayf ula ki şol mîñ diltâğden gele yatlu
Gaybet didüresin kuyuben medh ü senâyı
8 Taşrağ-ihûr çalgıların tûçe sıyasın
Sınadın içündeki def ü çengile nâyı
9 Sen mülukire mürşid nice irşâd ide çün kim
Teslim olup o'den kımadañ kibr ü menâyı

138

MC(39.b), MUKI(84.b), MCON1(129.a), BUI(120.b), FB(325)

- 1 / Gâfil: Ayâ gâfil MCON
// umr: yapar MCON1 / buz: su MC
2 / eyile: şöyle MKI, BUI, MCON
// atayı anayı: ata yû anays MKI, BUI, MCON1, FB
3 / hoşluga: hoşlugla FB / olup: olan MKI
4 // sehâvetlî: sehâyetle BUI
5 / Zânileri: Zânilere BUI / sen MC ve FB'de yok
6 / olat ol FB / şol: şu BUI
7 / sıyasın: sayısın FB
8 // Sınadın: Kır/sınadın BUI / def ü çengî: def çeng BUI

- 10 Kim koyı gül-âbı kabına şol kişnün kim
Kahrânıla teldürmüş nla kend ü lûâyı
- 11 Ko çok sözi süzi ise Kemâl Ümmî Çalab'dan
Kim sözile olmadı 'Attâr u Senâyî

139

Me' 'û lû / me fâ 'î lû / me fâ 'î lû / fe 'û lûn

- 1 İ ol ki hemîşe 'ameli yapu sıvadır
Kim dir safa kim dînî ko ev yap sıva dur
- 2 'Aklum ü bilüm var dir iken dünye yaparsın
'Âkil kişi taş üstüne toprak mı sevadır
- 3 Nakkâş'a tapan nakkâş-ı sapup menge kapılmaz
Ma'sûkî seven gayrını kor kim bu sıvâdur

140

Fe 'û lûn / fe 'û lûn / fe 'û lûn / fe 'û lû

- 1 Ayâ dînî koyup harâb ev yapan
N'ide' nakkî-Nakkâş'a girçek tapan
- 2 Bu yıkılacak yapıya kapıya
Kapılmaz ulukardan öğüt kepan

- 11 / iste: itne BÜ
/ söz: çok söz HÜ / olmadı: olmadı MC, BÜ, FB

139

MK1(91.n), FB(353), İÜ1(189)

- 1 / i: İÜ1'de yok / yapu: pâyî İÜ1
/ kim: ki MK1 / dînî: kor dîn İÜ1
- 2 / dünye: dünyâ MK1
/ 'Âkil: Gâfil FB
- 3 / deyî: İÜ1'de yoktur
/ kor: ko İÜ1

140

MK1(91.a), FB(353), İÜ1(189)

- 1 / dînî: dîn FB, İÜ1 / Nakkâş'a girçek: Nakkâş gâriçek İÜ1

- 3 Bilürken ki bu dünyâ bir köprüdür
Girü geçmeyüp togru yoldan sapan
4 İğnâ düzme kırı soft evlâk sînâşdür
Dün i gaffet atına binüp çapan

141

Fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lün

Dünye tadı âhirette acıdur
Âhiret tekr bir ilâk acıdur
İ 'aceb cün acığın sîmaz nu hiç
Şol ki gönülâcidür cün acıdur

142

Fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lün

Yemek içmek dostların sarına ki yârenlerdürür
Zira anlar togru yoldan sîzi yaradılardurur
Şol kişiler kim senüñle İläk'icün' yoldaş olur
Anları elden çıkarma bil ki yâr anlardurur

143

Fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lün

Derdimend ol derdimend ol yara kaçma yaradan
Tâ ki toerhem ura zulmuña senüñ ol Yaradan
Dün ü dünyâ işlertüde var ise ger müşkülün
Key sakın zinhâr anı ağ-yara darına yara dâv

141

MKI(91.a), FB(352), İÜT(189)

Dünye- Dünyâ MKI
acıgına acısın MKI

142

MC(138.a), MKI(91.a), FB(351), İÜT(188)

yârenlerdürür- yârenlerdürür MKI
sînâ- yâr İÜT / yârenlerdürür- anlardurur FB
elden çıkarmı- çıkarma elden MKI, FB, İÜT

143

FB(352)

144

Me fû 'î lûn / me fû 'î lûn / fe 'û lûn

Nê mâ'îsîñ 'aşeh sen degne zîş'e
 Çû kalmadı ireñ hûr-ı Behîşt'e
 N'îçün î âdemî sen dîve-kulsın
 Kî hâdîmder sa'sî cûnle-ferîşte

144

MKI(91a), FB(352), LÜI(188)

- 7 2.nusxa FB'leri: Çû kalmadı irîñ yû hûr-ı Behîşt'e
 // dîve kulsın: dîv kulsın LÜI

IV. SONUÇ

Diğer Tasavvufî Türk Edebiyatının XV. yüzyıldaki önemli bir temsilcisi olan mutasavvıf şair Kemâl Ümmî'nin Hayatı ve Eserleri, bilhassa Divân'ı hakkında bugüne kadar bilinenler oldukça sınırlıydı.

"Kemâl Ümmî Divânı, İnceleme-Metin" adını verdiğimiz bu çalışmamız dört bölüme ayrılmıştır:

Birinci Bölüm'de Kemâl Ümmî'nin hayatı mevcut menkabevî ve tarihî kaynaklara göre ele alınarak işlenmiştir.

İkinci Bölüm'de eserleri ve özellikle Divân'ı, Divân'ın nüsha kısıfları ile ms'ın sahıfâsı üzerinde durulmuştur.

Üçüncü Bölüm'de çalışmamın ağırlıklı yönünü teşkil eden Divân'daki Dini ve Tasavvufî unsurların tahliline yer verilmiştir. Divân tahlilinin, Din ve Tasavvuf'la sınırlandırılması, çalışmamın bu yönde derinleştirilmesi açısından tercih edilmiştir.

Dördüncü Bölüm'de ise Divân'ın Terkîtili Metin kısmı ile EKLER'e yer verilmiştir.

Çalışmamızın sonunda verdiğimiz sonuçları özetle şöyle sıralayabiliriz:

I. Kemâl Ümmî XV. yüzyılda yaşamış bir mutasavvıf şairdir. Hayatı ile ilgili Menkabevî ve Tarihî bilgiler iç içe geçmiştir. Tahminen 1375'te Karaman(Lârende)'de doğmuş, "İç Anadolu Mektehi" diye isimlendirdiğimiz din-tasavvuf-san'atı ortanında büyümüş, Şeyh İlâmid, Muzafferü'ddîn Lârendî gibi şeyhlere bağlanmıştır. Daha sonra, merkezî Erzurum'da bulunan Safevîlik tarikatının ünlü şimâsı Şeyh Hoca Ali Erdebîlî'ye, 1429-30 tarihlerinde O'nun ölümü üzerine oğlu İbrahim'e (Şeyh Şâh) intisap etmiştir.

Ümmî sıfatları taşır, ancak mahremeleri birikimini tekkelerden elde etmiştir.

Şiirîlik çizgisindedir. Şeyh Şah'tan sonra Erdebil Ocağı'nda başlayan süreçten etkilenmemiştir. Hacı Bayram Veli ile de ilişkisi olduğu menlahevi kaynaklarda ifade edilen Kemâl Ümmî'nin gayhlerine intisap tarihleri konusunda kesin bilgiler yoktur.

Tarikatı hususunda, eski kaynakların Halvetîlikte ısracı olmalarına karşılık Hoca Ali'ye bağlılığı da göz önünde bulundurularak Safevî-Halvetî yollarının birleştirildiği "Kemâlî" şubesinin kurucusu olduğu, sonucuna varılabilir.

Erdebil'den Anadolu'ya dönen şair, ömrünün önemli bir bölümünü Bolu'nun Sızak bölgesindeki tekkesinin bulunduğu Tekke Köyü'nde geçirmiş, 1475 tarihinde vefat etmiştir.

Biyografik Osmanlı kaynaklarının çoğunluğunun aksine, Karaman veya Niğde'de değil, çevresindeki köylerle birlikte vakfedilen Tekke Köyü'nde vefat ettiği ve türbesinin burada bulunduğu, ilk defa, Bolu Şer'iyye Sicil Defterleri'ndeki kayıtlara dayanılarak ortaya konulmuştur. Yine bu sicillerdeki bilgilerle, ölümünden sonra soyunun bu bölgede devam ettirildiği, devlet tarafından ailesine bir takım muafiyetler tanıdığı gün ışığına çıkarılmıştır.

II- Kemâl Ümmî'nin Risâle-i İmân isimli bir mansur eserinin yanısıra Kırk Armağan, Hazîre-i Kuds, Risale-i Vefat isimli üç manzumu mesnevisi ve 3034 beyit tutarında bir de Dîvân'ı vardır.

Mesnevîleri, bilhassa manzum âyet ve hadis mealleri açısından dikkate değer özelliklere sahiptirler.

Dîvân'ı, Kemâl Ümmî'nin hayati, sanatçı ve mutasavvif kimliği hakkında bize bilgi veren en önemli eseridir. Dîvân'ın müellif hatlı veya mutasavvif şairin sağlığında tespit edilmiş bir nüshası elde mevcut değildir. Asırlar boyu tekke mahabirinde sesilerek okunduğu, hemen her yüzyılda istinsah edilmiş olmasından anlaşılmaktadır. Önceden bilinenlerin yanısıra bizim tespit ettiğimizle Dîvân nüshası sayısı 42'ye ulaşmıştır. Ayrıca 6 mecmuâda da şairin muhtelif sayıda manzumeleri yer almaktadır.

Dîvân'ının şerhî özellikleri bakımından, Kemâl Ümmî bir mutasavvif şair olarak Divan şiirinin dış disiplini unsurlarını benimsemiştir.

Bir hatîc, bütün manzumelerini aruzla söylemiştir. Kafiye anlayışı bakımından göze göre kafiye anlayışına sahiptir. Nazmının en sağlam ve cıkıkta değer yollarından biri kafiyeye verdiği önemdir. Çınaslı kelimelerle kunduğu kafiyesler özellikle dikkat çeker ve bu tarz manzumeleri, XV. yüzyıl Tekke ve Divan şairleri arasında Kemâl Ömürî'ye müstesna bir yer ayrılmasını gerektirir.

Manzumelerini genellikle beyit nazmı birimiyle söylemiştir. Divan şiiri nazmı şekillerinden mesnevî, kasîde, gazel, murabba', tercî-i bend, kıf'a ve tıyâğın yanısıra gazelin hususi bir şekli olarak teñîs-i şâm ve mukad-dem-mu'ahhar diye isimlendiren tarzlarını da başarıyla kullanmıştır.

Kasideleri, nesib-neşib, fâriyye gibi bölümlere sahip olmamasıyla klasik kasideden ayrılır. Kasideleri, tür olarak tevhit, mîmâcât, na'î, medhiye, mersiye, bahâr-nâme, hazân-nâme ve nasihat-nâme, gazelleri ise muhteva bakımından gazel-ilâhî türündedir.

Şairin dili, Eski Anadolu Türkçesinin bütün özelliklerini taşır. Genel olarak sade diyebileceğimiz bu dili bez Yunus Emre, 'Âşık Paşa, Kaygusuzlar birlikte Kemâl Ömürî'de buluruz. Eski gramer şekilleri ve birçok arkaik unsurlar yanısıra atalar sözü ve deyimler bakımından da oldukça zengindir. Kısaca Güzel Türkçe diye adlandırabileceğimiz bu Türkçe, şairin Divân'ının en belirgin özelliğidir.

Divân'ı bütünıyla ele alduğında, şairin dünya görüşü ve bilgi birikimini sağlayan kaynakların, aslında Türk toplumunun dünya görüşü ve sanat anlayışını şekillendiren kaynaklar olduğunu görürüz. Bunlar da milli kaynaklar başta olmak üzere Orta-Doğu merkezli Arap ve İran kaynaklarıdır. Milli kaynaklar olarak da Türk toplumunun dil ve folklor ürünleri başta olmak üzere bütün değerleri şairin sanatının şekillenmesinde rol oynamaktadır.

Diğer yandan dünya görüşünün ve sanatının şekillenmesinde, Semaîî, Attar, Sa'dî ve Erdebil Süfîleri'nin yanısıra, Mevlânâ, Hacı Bektaş-ı Velî, Sultan Velîd, Yunus Emre, Dursun Fâkîh, 'Âşık Paşa, Gülşehrî, Şeyh Elvan, Şeyh Hamid, Hacı Bayram Velî, Kaygusuz Ahalî ve Eşrefoğlu Rumî gibi isimlerin içinde yer aldığı "İç Anadolu Mektebi" diye isimlendirebileceğimiz milli-çini mektep en önemli yeri işgal etmektedir.

Zaman zaman şiir ve şairlerle ilgili olumsuz ifadeler kullanmasına rağmen, şiir söylemesini ilâhî ilhâm ve tekke muhitinin eğitmesine

bağlayan Kemal Ümmî'nin, dönemindeki birçok şairle boy ölçüşebilecek seviyede olduğu ve kendisinden sonrakilere örnek teşkil ettiği, yapılan araştırmalar sonucu tesbit edilmiştir.

Genel bir ifade ile söyleyecek olursak, Kemal Ümmî, tarih ve sanatçı kimliğiyle edebiyat tarihimiz içinde sayık olduğu yere oturulamamış bir şahsiyettir.

Üslup bakımından Kemal Ümmî, Anadolu tasavvuf şairleri arasında telkin, estetik ve söyleyiş güzelliğini bir araya getirebilmiş ender şahsiyetlerden biridir. Üslubuna *özelli* ve *nükteli* bir anlatım, tikeri bir eda hakimdir. Fikir ve duygu ile beraber ahenk bakımından da olgun musamalar vardır. Kullandığı terminoloji, İslamî-Tasavvufî ortak kültür ile Türk insanının din anlayışının uzahatından doğmuş ve millileşmiş bir terminolojidir.

Şairin üslubuna oluşturan bir takım ilâde kalıpları vardır ve bunlar, anlatım şekillerini meydana getirirler. Hitap ve nasihat yoluyla, doğrudan doğruya, takkiye ile, mükâleme ve soru yoluyla, delil ve ispat yoluyla, zıtlar arası ilişki kurma yoluyla, tasvir yoluyla ve kıyaslama ile anlatma gibi. Bunların dışında şair, formüller dediğimiz bir takım hazır kalıplar da kullanır ki bu durum, üslubuna en belirgin yansılardan biridir.

III- Çalışmamızın ajertlik yanını, Dîvân'ın tahlili oluşturmuştur. Tahlil-in Dîn ve Tasavvuf'la sınırlandırması, bu konuda bir derinliğe ulaşarak umacıyla tereddüt edilmiştir.

Dîvân'ın, Dîn ve Tasavvuf açısından ele alınması, belirli konuların ve kavramların iki ana grupta değerlendirilmesini gerekli kılmıştır;

Dîvân'daki dinî konular ve şairin dinî kavramları algılayış, isimlendiriş ve işleyiş; İtikat, İbadet, Sureler-Ayetler-Hadisler, Diğer Dinî Unsurlar. Dinî şahsiyetler başlıkları altında ele alınmış, Kemal Ümmî'nin sünni bir çizgide samimi bir müslüman olduğu, dinî kavramların bir kısmını kendine has Türkçe kelimelerle ilâde ettiği tesbit edilmiştir.

Dîvân'ın Tasavvufî açıdan değerlendirilmesinde tahlilimiz, Kemal Ümmî ve Tasavvuf. Vahdet-i Vücûd-Tevhîd-Hâs-ı Mutlak, Elâst Meclisi, Tasavvufî Menebe ve Kavramlar, Turikat ile ilgili Kavramlar, Bazı Mutasavvıflar, Kemal Ümmî Dîvân'ında İnsan gibi konular ile bunların ayrıntıları üzerinde derinleştirilmiştir.

Tahvil sırasında şöyle bir metnâ izlenmiştir: Bir kavram veya unsurun gerâkliğe- mahiyetli hâkında önce kısa bir açıklama yapılmış, bunun şair tarafından algılanış veya isimlendiriliş şekli, kelime-deyim-ihtar olarak kaydedilmiş, şairin bu kavram veya unsura ilgili dîrî çizgideki görüşleri incelenmiştir. Sonra da kavramın tasavvufî manası üzerinde durulmuştur.

DİN

Kemâl Ümmî, Allah'a ehl-i sübât düşüncesine uygun bir biçimde yaklaşıp, Dîvân'ında en ağırlıklı yeri Allah ve "esmâ"sı teşkil eder. Allah'ı anışında son derece samîmidir:

İ kamu 'âlemüñ ulu' Culap'ı

Kİ kulu'dur kamu beg ü çelebi

Tevhid ehlidir ve buna Allah'ı tanık gösterir. O'na korkunlu değil, sevgiyle bağlıdır. Çünkü Allah, kendinden önceki bütün herkese inanan ve inanmayan, samimi veya ikâyîli diye ayırmadan- istediklerini verir.

Şair, melekleri, sürekli Allah'ı arınları, insanlara hizmette bulunmaları ve onlar gibi ölümlü olmalarıyla etc anır. Bütün meleklerin ilâhî aşk ile dopdolu olduklarını dile getirir. Dört büyük melekten Cebrâil, Hz. Muhammed'le "peyk"idir. Azrâil "can aları, cemaat dağıdıcı"dır. İsraîl sar'v iftlemesiyle, Mikâil, diğer meleklerle birlikte Allah'a yakınlığıyla ve bağışlanma dileklerinde sözkonusu edilir. Münker ve Nekir, Dîvân'da "sorucular", Kabir azabı "sin azabı" olarak isimlendirilir.

Dört Kitaptan bazen "dört" say. ismiyle söz eden Kemâl Ümmî Zebûr'un ismini kullanmaz. Kitapları genel olarak zâhîî manalarıyla etc alıntı. Ağırlık, tabii olarak Kur'an'dadır ve Kur'an "Nâsî-i Nâtok"tır ve Hz. Muhammed'in dünyadaki huccetlerinden biridir. Diğer yönden Kur'an gerçek bir mürşiddir.

Peygamberler Dîvân'ında, özellikle Muhammedî Nûr'u taşımaları, kıssaları ve Allah'a yakınlıkları dolayısıyla, bağışlanma dileklerinde vesîle kullunmaları ile yer almaktadırlar.

Peygamberler içinde en çok sözkonusu edilen Hz. Muhammed'dir. O, "Gün Yüzü, Yazık Dördün Tabîbî ve Yüzü Ağ Yar"dır. Ehl-i boyt ise "aydın aydın, anı bir soy"dur. O, bütün dal ve budakların aklı ve alem O'nun

saçılmış tohumuyla depdoldur. Tanrı, ezelden kendisine tesnülük hül'atını giydirmişken, O "fakr" ile övünmüs, gençlerini çökçe ibadet yaparak geçirmesiyle parmaklarından ölçmüşlüğü suyu akar olmuştur.

Ahîret ile ilgili olarak "hakî ev, mî'min açmağı, al il" vb. terimleri kullanan şair, kıss sürececek bir dünya hayatına karşılık oldukça uzun bir ahîret hayatı tasavvurunu benimsemiştir. Mahşer'de, terazi kurulduğunda, insanların sevap ve günahlarının yazıldığı Amel Defterlerini "ak hiti, kara bili" diye isimlendiren şair, burada Allah'ın adalatından korkar. Çünkü eğer Allah adaletle davranırsa kulu suçlarını çokluğa onu perişan edecektir.

Şair Cennet ve Cehennem kelimeleri yerine daha çok "nemak, tamak" kelimelerini tercih ederek hem zühdi hem de ledünni manalarla ele alır. Âşıkların asıl cenneti, Dost'tan yana nemaları(vuslat)dır, der.

Kader ve Kaza konusunda Dîvân'da çok belirgin ifadelere rastlanmaktadır, daha ziyade Allah'ın takdir ve kudretini ihlas ettiren bir kader ve kaza çizgisi ortaya koymaktadır.

İbadet konusu, Dîvân'da ağırlıklı olarak üzerinde durulan bir konudur. Hem zühdi hem de ledünni manası ile ele alınan ibadetler "ümür bağının bahardaki meyveleri" olarak nitelendirilir. Şaire göre, ibadeti bir çıkar karşılığı yapmak "laab dükân edirmek ve dîarından yemek"tir.

Sureler, ayetler ve hadisler açısından Dîvân'da oldukça fazla dolkman bulunmaktadır. Şair, sık sık sure adlarını anar, ayet ve hadislere telmihle hitunur ya da meâllerini verir.

Daha birçok dini unsurun bulunduğu Dîvân'da dikkati çeken en önemli özellik, bunlarda şaire has ifadelendirmişlere rastlanmasıdır.

Dini Şahsiyetler içerisinde Dört Halife ve sahâbelerle ayrı bir önem veren Kemâl Ümmü, bunları, Peygamber'e bağlılıkları, din yolunda gaza etmeleri ve fedakârlıkları ile sözkonusu eder.

TASAVVUF

Dîvân'ın incelenmesi sonucu karşınıza bir yönüyle zâhid ve müttel bir müslîman, diğer yönüyle de heyecan ve coşkuyla yüksek Valûd-ı Vâcî'ye bir mufasavvuf şair profili çıkmaktadır.

Divân'ın, İlm-i Ledûn, Ghazî Râz, Vahdet-i Vücûd, Tevhîd, Vahdet-i Hüsn-i Mutlak, Zât-ı Mutlak, Cemâl, Dîzâr (Dîkâr), Kesret, Enâsır-ı Erba'â gibi bir çok tasavvufî unsuru içermesinin yanı sıra günümüze kadar gelen şöhretli de onun bir mutasavvif şair olduğu yönündedir.

Tasavvufun, varlık ve yaratılış sebebiyle ilgili cevap vermeye çalıştığı soruları O da sorar:

Neden gelölü'nün fikir eyle dâylim
Ki girdi sahra yönüñ ol yañıdur

Tasavvuf yolunu, bir gerçek hazineye ulaşma yolu olarak nitelleyen şair, tasavvufu da "ilm-i kîmyâ" olarak değerlendiren. Bu işi bilen kişilerin, dön yanında maden ocakları bulunan kişiler gibi madenleri altına dönüştüreceğini söyler.

Aslında tasavvuf, "ilm-i tedûm" yekûdur ve şair bunu, klasik şark mutasavvıflarına uyarak "kuş dili" olarak isimlendirir. Şaire göre kuş dili normal kulağa değil, cam ve gömü kulağıyla anlaşılabilir.

Bu sazı sözi Süleymân bilür ki kuş dilidür
Bu rûzî dîmoziñ illâ her ehli-i hem-râza

Kemal Ümmî, Vahdet-i Vücûd'u benimsemiş bir mutasavvif şairdir. Onun için ölmüş "camın aklını kavuşması"dır. Kendi varlığını yok sayarak "Bizim varlığımız O'dur" der:

Bizim varlığımız oldur hemân pos
Zirâ kim andan artıgı hebâdur

"Ene'l-İlak" sözünü kendisi kullanmaz, fakat Hallac'ın kullanmasını Allah'ın takdirine bağlar,

Şaire göre içinde yaşadığımız misâl alemi Allah'ın "naķ ve suñ"ı ile vücut bulmuştur. Ancak bu misâller alemi, Allah'ın Zât'ına misâl getirilemez. Dünya'daki bütün varıklar birer gölgedir. Bu vahmî alem aynı zamanda "Kâinat kitabı"nı oluşturur. Şair bu kitaba baktığında tek ve muhlâs olan varlığın her zerreten görünüştüğünü tespit eder:

Görene gün biçi her zerreten ulur zâhir
Velâki görmedi görmez güneş yüzünü aullış

Tevhid fikrini Şair, kısaca "bütlik ovasından geçip birlik ilmine ulaşmak" olarak tarif eder. Tevhid aynı zamanda bir makam, makamlara erişmek için yaşanması gereken bir merhaleciir. Bu makamlar, istimler, füller, sıfatlar ve Zât Tevhidi olarak değerlendirilir. Kemâl Ümmî, bu makamları yaşanmış bir mutasavvıf olarak kendini hissettirir:

Her kım yirışe tâleat-i tevhide gerek kim
Zünnâr kesûhen put u âşıkı sıyası

Allah, aynı zamanda "cemîli zü'l-Cemâl" olarak bütün i mullaktır. Diğer bütün güzellikler ondan neş'et etmiş, fakat O'na benzememektedirler. Mutlak güzellik, baharı hitmeyes bir bahçe gibidir.

Şair, *Vahdet-Kesret* kavramlarını deniz ve dalga mecazlarıyla ifade eder. Mutlak varlık bir deniz, yaratılmışlar alemi ise bu denizin dalgalarıdır. "Bahri-i Vâhdetde bu kesret mevcudîñ pâyâm yok" mısrası bu düşüncüyü özetler. Denize ulaşmak için salık, ulu umaklara katılmak, "çamurîu göl"lerde yüzerken kesrete düşmemelidir. Aslında bu misaller alemindeki "sün", nakş, reng" kesretin tâ kendisidir. Âşıklar için cennet ve cehennem de kesretler.

Mâsivâ, Kemâl Ümmî tarafından da Allah'tan gayri herşey olarak değerlendirilir. Bu yönüyle kesret, aynı zamanda mâsivâyı meydana getirir. Hak'tan başkasına meyilemek, muhabbet duyarak, mâsivâyı düşmektir. Bu ise âşıklara haramdır. Bir başka ifade ile Kemâl Ümmî mâsivâyı "ayrak çiçekleri sevmek" şeklinde tarif eder. Bu da salikin yolunu sarıplaşır.

Tecellî, Kemâl Ümmî'ye göre gönül gözüyle bakana İlah'ın zahir olmasıdır. Tecelliden maksat, Hakk'ın kendini göstermesi ve gönüle yansımasıdır. Âşıkın gönlünde Celâl ismiyle tecellisi hüzn, Cemâl ismiyle tecellisi ise hüs (güzellik) hasil eder. Zâtı tecelliyi yaşayan âşıkın gönlüne başka hiçbir şey sığmaz.

Dîvân(Dîvân)'la birlikte " Cemâl ve Gâhî Lika"yı da kullanan Kemâl Ümmî'ye göre, âşıklar Hâst Meclisinde de gördükleri Cemâl'İlah'ı tekrar görebilmek için, dünyada gönül gözlerini açık tutmak zorundadırlar.

Gönül, Dîvân'da bütün tasavvafî faaliyetlerin merkezi olan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Ashada Kemâl Ümmî, "aşk, akıl, cân(ruh) ve gönül"ü, bâkî kalacak dört esas olarak almaktadır. O'na göre gönül Tecellî-gâh'tır ve bu yüzden gönül incitmek, "Arş-ı A'lâ'dan düşmekle baktır. "Sıms

gönülleri kım Çalab'ın manzardır" diyen Şair, göre en makbul insan, bu dünyadaki can incimeden güden insandır.

Aşk, Şair'in dünyasında itikadi bir temele oturulmuştur. Bunu "İlemişe Hakk için sev Hakk için yâr" mısrasıyla dile getirir. Ancak tasavvufî manada aşk, Allah'ın bir lûlu olarak değerlendirir. Aşk, "mecâzî, ilâhî ve hakîkî" olarak ifade eden Şair, diğer yandan onu bir nasip meselesi olarak algılar. O'na göre aşk, aynı zamanda derd'tir. Dert ve aşk olan, olgunlaşıp gerçek irtidadâ insanı olur.

"Anâsır-ı Erba'â denilen toprak, su, hava, ateş, maddî varlık âleminin esası olup mâsivâ ve kesretle içiçedir. Bu yüzden bunlar mukâmm olmıyıp zâhîrî âlemle birlikte yok olacaktadırlar. Ten, bu unsurlardan müteşekkildir ve unsurların birbirlerine mukallif olması sebebiyle ten binası da mukâmm değildir. Şair, ash toprak ve sudan olan hiçbir nesnenin baki olmadığını kaydeder. Penâ makamlarına ermek isteyen salık, dört unsuria ifade edilen bir kısım halleri yaşamak zorundadır. Bunlardan yol ülüme, su tevbeye, toprak miskinliğe ve ateş aşka karşılıktır:

Meyt yili esmezдің öñdin tevbe suyında yıyup
Meskenet toprağı içre taşk uduya yannadıñ

Kendini bilmek, tasavvuf yolunun ilk hareket noktalarından biri olarak Kemâl Ümmî Dîvânı'nda da dikkat çekilen bir husustur.

Akıl, "ög ve us" kelimeleriyle de ifade edilen ve daha ziyade imanı bir yaklaşımla ele alınan bir kavramdır. Ashoda Kemâl Ümmî, insanın maddî ve manevî yapıyla ilgili olarak, ikisi müsbet ikisi menfî olmak üzere dört kavram üzerinde önemle durmaktadır. Bunlar akıl, can, nefis ve ten'dir. Müsbet olan ilk ikisi, menfî olan sonraki ikisiyle sürekli bir mücadele içindedirler. Can, çoğu kez gönülle özdeşleştirilir. Akılın temsilcisi Hz. Süleyman'dır.

Dîvân'da can gözü, can kulağı ve can göğü mecazlarını da kullanan Şair, ten'i, nefsin yanında olmasa sebebiyle sürekli aşağılar.

Nefis, insandaki bütün kötü huyları ve çirkin hareketleri kaynağı olarak değerlendirilir ve Şair tarafından ayrıca "beulik" olarak da ifade edilir. Bütün olumsuzlukları delayısıyla sürekli aşağılanır. Çünkü nefis-i cummâre, ezelden beri ahd'i bozmuştur. Ona muradı vermek, uyuyan düşmanın yüzüne su serpmektir. Asıl büyük akın, onun üzerine yapılan akındır.

Elest Meclisi, Dîvân'da, Yaratan'la yaratılan arasında bir özdeşliğin yapıldığı, Hz. Muhammed'in o mecliste ilâhî aşkı sunan sāîi olduğu gibi hususlara temas edilerak verilir. Şa'ire göre, bütün mebiler ve velileri mest ve hayran eyleyen, o mecliste sunulan "sağrak"tır.

Şair, Dört Kapı terimini "dört erkân", bu dört erkân da şer'at, tarikat, ma'rifet ve hakikat olarak kullanmaktadır. O'na göre şer'atı iyi bilmekten hakikatten söz etmek "kara lâl irtmek"tir. Tarikat kelimesi yanında en çok "yol"u kullanan Kemâl Ümmî, tarikat kavramının çoğu kez bir "kervan" mecazıyla işlemektedir. Bu aşk kervanıdır ve katılanlar aşk pazarında alışveriş yaparlar. Ma'rifet ise tarikat bahçesinin gülleridir. Hakikat, diğer üç aşamaş laranın yol erlerinin Zât ve sıfatla esbileceği bir noktadır.

Kemâl Ümmî, seyr ü sülûk terimi yerine "seyr ü sefer"i kullanmaktadır. O'na göre, sülûkâ yönelen kişi "focent'd menzili"ne azm etmiştir. Asıl maksat ise "lâ-rockân"u ermekten. Sülûk esnasında, salık bir kula bile nazır kalsa, o kul kendini yohundan eder.

Fenâî'îllah ve Bekâî'îllah terimlerini fenâ ve bekâ kelimeleriyle karşılayan şair daha çok, Bekâî'îllah makamını, "bekâ dirlik (ehedî var olma)" terimiyle, Fenâî'îllah'ı da, bir hadis ucaline dayanarak "Ölümünden öndün ölüp uçmak" olarak ifade eder.

Kemâl Ümmî Dîvân'ında daha birçok tasavvufî kavram sık sık dile getirilir. Bunların bir kısmı müsbet meziyetleri ifade eden kavramlardır ve her nütasavvufîe benimsemesi gerekir. Diğer bazı kavramlar ise tasavvut yolu yolculuğundan uzak durması gereken kavramlardır ki bunlarda menfî kavramlar olarak değerlendirilmektedir.

Tarikatla ilgili kavramlardan özeründe en çok durulanları mürşid, irşad, deriyş ve zikirdir.

Dîvân'da mürşid kavramı şu ibarelerle ifade edilmektedir: "bâğıbân, delîl, dost, er, evliyâ, girçek eren, girtî refik, güçlü kulavuz, güneş-mâh, halîfe, hoca, hüdüd, kehhâl-ı hâzik, 'ışk eri, kulavuz, meşâyih, mükemmül mürşid, mürşid-i hâdî, mürşid-i kâmil, mürşid-i yigâne, yüzi ag yâr, nûr-ı Kibriyâ, pîr, pîrân, re'îs (gemi kaptanı), sarâf, ser şeyh, sultân, şâhîn, şeyh, şeyhü's-şüyüh, tabîb, cân baş, üstad, yâr, yol eri, yol şiri, yoldaş"

Mürşid-mürîd ilişkisi şair tarafında bir avcı ve av mecazına dayandırılır. Mürîdin gönlü bir serçe. Hz. Peygamber'in aşkı bir avcı kuşur. Yine mürşid, tasavvuf yollarınının gerçi kaptanıdır.

Dîvân'da birçok mütasavvıfın isimlerine telmihle hitabılmakta, bunlardan Şeyh Hâmid ve Hocu Âli için yazılmış medhiye ve mersiyeleer yer almaktadır. İsimleri zikredilen mütasavvıfların birçoğu İç Anadolu bölgesinde yaşamış şahsiyetlerdir. Bunlar, Mevlânâ, Sultan, Vâled, 'Âşık Paşa, Gülşehrî, Şeyh Elvan gibi isimlerdir.

Kenâl Ümmî, Dîvân'ında toplum ve toplum içindeki insanı da sorgular, bazı tespitlerle bulur. Zaafları, tutkuları, iltirashları ile insanı kavrar, onun psikolojisini manzumelerine yansıtır.

Dîvân'da insan, genel olarak cemiyet içindeki sosyal durumuna göre üç zümre halinde karşımıza çıkmaktadır:

- a) Yânelici ve asker zümreleri,
- b) Dini-Tasavvufî sahada faaliyet gösteren zümreler,
- c) Geniş halk zümreleri.

Dîvân'da, şairin insanla ilgili asıl tespit ve değerlendirmelerini, geniş halk zümrelerine mensup insan üzerinde yaptığını görmekteyiz. Tasvîp ettiği insan tipi, bugünkü evrensel değerlere göre de önemini koruyan bir olumdur. İnsana gerçek değerini vermek manevi kimliği sebebiyledir:

Âdemî ma'niden 'ibâretdür
Bilme da'vî vü şek il görkinden

Dîvân'daki insan genellikle "iyi insan" olup gelenekçi bir yapıdadır. Yaygın eğitimle yetişmiştir. Bu da büyük çapta görgüye dayalıdır. Yerleşen her insan, içinden çıktığı cemiyetin, kendisi için ilk model teşkil eden tiplerini taklit eder. Kenâl Ümmî bu duruma şu beytiyle temas eder:

Ataîa uy-ya deden'îldüñ il
Yâda uyup olma sakın râ-halâf

Şairin dünyası, bir açıdan bakıldığında savunak ve sevilmek dünyasıdır. "Kend'üzünden kimseyi hiç görmü kem, yirzhen yirizci olma sev sevil"

sözleriyle bu düşüncesini ifade eder ve kendini yâsarlere bile övgü ve sevgi ile karşılık verir:

Bizi kim kâh ü zemîn iderse bizüm
Âña kılduğumuz medh ü senâdu:

Dîvân, müsbet ve menfi insan tipleri açısından oldukça zengindir. Müsbet tiplerin başında âşık, âbid, âlim ve ârif gelmektedir. Bunlardan bil-hassa âşık tipi, tasavvufî dünyanın en önemli tipidir. Menfi tipler içerisinde ise bâhil, haris ve âyyar, en çok tenas edilenlerdir.

Dîvân'ın tahlili sonucunda, Kemâl Ümmî'nin Tevhîd iticamı ve Vahdet i Vücûd'u işleyen bir mutasevvis şair olduğu kanaati hasıl olmuştur.

IV- Kemâl Ümmî Dîvân'ına, bugüne kadar tam bir metni ortaya kutsanmıştır. Bizim çalışmamızın öncelikli gayesi böyle bir metni, sağlam nüshalara dayanarak meydana getirmektir.

Metin kısmı, belki de bu çalışmamızın en önemli yanını oluşturmaktadır. Çünkü, elde sağlam bir metin olmayınca sairin dünyasına girmek ve sağlıklı tahliller yapabilmek mümkün olamamaktadır. Bizim düzenlediğimiz metin, çeşitli nüshalardaki farkları da gösterdiğinden, başka araştırmacılara farklı tercih ve tahliller imkânını da verecektir.

V. SUMMARY

The purpose of this study was to obtain a comprehensive data about the life and work of Kemâl Ümmî, who was one of the most important mystic poets in the 15th century but who has not been known much yet since enough research was not carried out. Therefore, the lack of a comprehensive text of his work has limited the academicians who have studied about him and his work.

He was probably born in Karaman (Lârende) in 1375 and his real name was İsmail. Kemâl Ümmî was his pen-name. He lived in Middle Anatolia in his early years when his insight of life drove him to mysticism and led him to be a disciple of Şeyh Hâmid at first and then one of Hodja Ah of the Safavid tarikat.

He started "the Kemâlli tarikat" unit in Tekke village where he lived in Bulu. He died in 1475 and was buried in the same village. He has tombs in Niğde and Manisa according to Onoman records whereas there is another tomb in his name in Bulu as it is founded in the Bulu Şer'iyye records.

Beside his work of Risâle-i İlmî, Kırk Armağan, Hazîne-i Kuds, he has a Divân of 3034 verses.

Although he was called "Ümmî", he learned Arabic and Persian through the education in tekkes and he told many poems as successfully as the other poets of the age with his strong and fluent Turkish. He generally used prosody, Divan and Tekke poetic forms in his poems and he had a philosophical style.

In his Divân, there are 144 poems of kaside, terci-i bend, gazel, murabba, kn'â and tuyuğ styles.

As well as we can see from his Divân and his fame, he was a successful and strong mystic poet, knew the basic rules of Islamic mysticism and saw the order of mysticism as "the seeking of the essence". He also believed that the only real existence of the universe was God.

VI. EKLER

EK-1: SİLSİLE-NÂME

Münâcât bâ-Silsile-i Şerîf li'ş-Şeyh Ahmed'ü'l-Bukâ'î

Bî'smellâh'r-Rahmânî'r-Rahîm
Hamid Hâk'î ve Peygamber'e hem teslîm

Yâ İlâhî ism-i pâkîñ hürmeti
Hem Muhammed Mustafâ'nîñ talâtı

Hazret-i Sıddîk'ı Ekber sohbeti
Hem dahı Selâm'ı Pâk'ın kârbeti

Hem İmâm-ı Kâsum'ın cem'iyeti
Hem İmâm-ı Ca'fer'in ehliyyeti

Dahı Sultân Büyezid'in hayreti
Hem dahı Şeyh Ebû'l-Hasen ünsiyyeti

Dahı Şeyh Ebû 'Alî'nin nusreti
Hem de Yûsuf Hamedânî gavsıyyeti

Hoca 'Abdülhâlık'ın kutbiyyeti
Hoca 'Ârif Hazretî'nin hîmneti

Hoca Mahmut'ı Kahir'îñ da'veti
Şeyh 'Alî Şâh'ı 'ezizân kuyveti

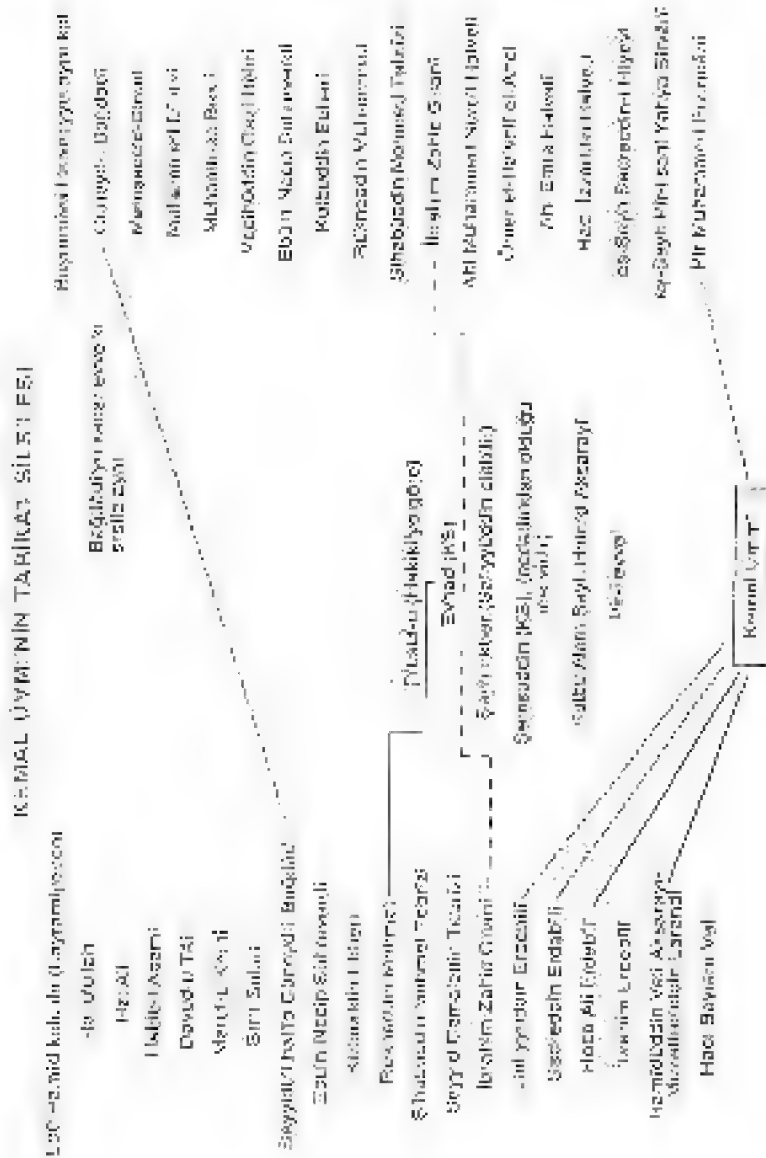
Hem dahı Hoca Muhammed savleti
Dahı Emîn-i Kulâl'ın cevleti

Pîrimiz Şâh'ı Nakşibend'in devleti
Hem 'Alî'eddîn-i 'Attâr şevketi

* Hazâ Kitâb-ı Âdâb-nâmâ-ı Penî-i İntihâb, s.1.
(Sâlih Zâî KUTUCUOĞLU Arşivi, Muhtasar Foliokeşi, Nûsha-Baki)

Hoca Ya'kûb-ı Kerîm'in nîfâseti
 Hoca Ahrâr'ın üns ü kurbeti
 Hem Muhammed Zâhid'in mahviyyeti
 Hem dahi Dervîş Muhammed Sekreti
 Huvâceğî'nin pâk-ı tiyaset furatı
 Hoca Bâkî'nin safâ vî-sîreti
 Hazret-i Ahmed Müceddîd mikneti
 Hoca Ma'sûm'ın kemâl-i safveti
 Şeyh Seyti'ddîn 'azîzî'n kudreti
 Şeyh Muhammed Nûr'ın nûrânîyyeti
 Mîrzâ Şemsî'ddîn-i mazhâr garbeti
 Şâh-ı 'Abdu'llah-ı Hindî nisbeti
 Pîr-i Meylânâ-yı Hâlid 'izzeti
 Şeyh-i Hasen Kudsî 'azîzî'n cilleti
 Dahi emîn Şeyh Muhammed Belîseti
 Seydî yâ 'Abdu'llah'ı Şeyhî beheceti
 Şeyh-i Ahmed ol zuhûr-ı eszabeti
 Şeyh-i zâhid ÜMMİ KEMÂL Hazreti
 Hâlmîçün eyle yâ Raîs nusreti
 İndir bize fâzîlâ ile rûhmeti
 Gönlümüz şâd eyleyüb eyle kûşâd
 Kalbimize feth ola bâb-ı murâd
 Yol bulmasun bize gayrı el-âmnâ
 Sen bağışla bize 'ilm ü hem 'irtân
 Çerk idâh deryâ-yı feyz-i rahmete
 Vâsıl eyle bâî-gâh-ı İfâzrete
 Hâsıl ola dînce-i 'ayn-ı yakîn
 Câh-ı devlet rütbe-i İlâk'el-yalîn

EK-2: KEMÂL ÜMMÎ'NİN TARİKAT SİLSİLESİ

⁹ Vaypınar, Alioğlu, Kömür Ümmi Divânında Mübâcer ve Tevhidlerdeki Âyetle-
rin Teshvîti, s. 9 vd.

**EK-3:KEMÂL ÜMMÎ'NİN TEKKE KÖYÜ'NDE MEDFUN
OLDUĞU KAYDINA YER VEREN SİCİLLERDEN BİR
ÖRNEK SAYFA**

(Bolu Şer'iyye Sicilleri, Defter no:42/833, 59.b.,1093/1682
yılına ait)

**EK-4: KEMÂL ÜMMÎ'NİN BOLU'DAKİ TÜRBESİ VE
ZİYARETÇİLER**

EK-5: DİVÂN YAZMALARINDAN ÖRNEKLER

VII. BIBLİYOGRAFYA

- 'Âşık Ahmed, Divan. Millet Ktp., AŞ Emari, mazmun:184 (Menâkıb-ı Kemal Ümmî (aynı Ktp: 1323/1) adlı eserin sonuna ekli.)
- 'Âşık Ahmed, Şefîne (S.Zeki Kutucuoglu Arşivindeki İbrokriptler -Bolu)
- Ashraf, Ş.İsmail bin Muhammed, Keşfü'l-Haflâ ve Muzile'l-İlbâs Amma Şifâre fi-Esneti'n-Nâs; Cilt:1-II; Beyrût, 1351
- Ahıyar, A. Adnan, Osmanlı Türklerinde İlim, İst., 1943
- Alîfî, A. S., Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin Tasavvuf Felsefesi (Çev. Dr Mehmet Dağ), Ank. Üniv. İlahiyat Fak. Yay., Ank. Üniv. Basımevi, Ank., 1975
- Aksan, Yaşar, "Ümmî Kemal Menkıbesi", Bolu Üçtepe, Yıl:2, Sayı:17 (Nisan 1992)
- Akşekî, A. Humdi, İslam Dini, 26. bs., DİYANET İşleri Başkanlığı Yayınları, Ank., 1974
- Akyeloğlu, J. Haklı, "Ümmî Kemal", Bolu, Bolu Gazeteciler Cemiyeti [Yay.], Bolu 1988
- Akyeloğlu, J.Hakkı, "Bolu ve İlçelerinde XV. Yüzyıldanberi Süregelen Müsiki ile Çoğunca İlahi Okuma Geleneği, Yunus Emre ve Şiirlerinin Varyantları", IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri, Cilt: 3, KB Yay., Ank., 1992 (ayrıbasım)
- Al Vahit [Uryanı?], "Kemal Ümmî Hakkında", Halk Bilgisi Haberleri, Yıl:3, Sayı:31 (15 İ. Kânun, 1933)
- Ateş, Süleyman, Kur'ân-ı Kerim ve Yüce Me'âlî, Kılıç Kırabevi, Ank., ty.
- Ayan, Hüseyin, Nesimî Divanı, Akşag Yay., Ank., 1990
- Bala, Mirza, "Erdebil", İA, Cilt:4
- Baltacı, Cahit, Tasavvuf İlgatı, Elif Nesriyat, İst., 1981
- Bunarlı, Nihad Sami, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, Cilt:1, Milli Eğitim Basımevi, İst., 1971
- Bayraktar, Dursun, Şer'îye Sicillerine Göre Tanzimat'ın İlk Yıllarında Bolu (1838-1850), Ank. Üniv. SBİ, Ank., 1995 [Basılmamış Doktora Tezi]
- Bayramoğlu, Fuat, Hacı Bayram-ı Veli, Yaşamı-Soyu-Vakfı, Cilt:1, 2. bs, TTK Yay., Ank., 1989
- Bayramoğlu, Fuat, Hacı Bayram-ı Veli, Yaşamı-Soyu-Vakfı, Cilt:1 (Belgeler), 2. bs, TTK Yay., Ank., 1989

- Bolu Kazası Şer'iyye Sicilleri, Millî Ktp., Defter no: 42/833 (1091-1093 Yılları), 59.b.
- Bolu Kazası Şer'iyye Sicilleri, Millî Ktp., Defter no: 42/833 (1093-1095 Yılları), 53.b.
- Bolu Kazası Şer'iyye Sicilleri, Millî Ktp., Defter no: 42/864 (1116-1119 Yılları), 75.b.
- Bolu Livası Sâit-nâmesi, Kısım-i Umûmî, 1337-1338 Mâli, Hükümet Mat., Bolu 1338
- Bedar, Hüsnü Ezher, "Hoca Ahmed Yesevi ve Sosyal Bütünleşme", Hacı Bektaş Veli [Dergisi], Yıl:2, Sayı:2, Ank., 1995
- Bursalı Mehmet Tahir, Osmanlı Mücellitleri, Cilt:1, İst., 1331
- Cebeciöğlu, Ethem, Hacı Bayram Veli, KB Yay., Ank 1991
- Çınhar, Müjgan, "Eski Bir Mecma-i Fâ'âr'da Yunus ve Baha Yusuftan Birkaç Deyiş", II. Uluslararası Türk Halk Semineri, 7-8 Mayıs 1985, Eskişehir
- Çavuşoğlu, Mehmed, "Divan Şiiri", Türk Dili [Dergisi], Türk Şiir Özel Sayısı II, Sayı:115 416-417 (Temmuz-Ağustos Eylül 1985)
- Çavuşoğlu, Mehmed, Necâî Bey Divân'ının Tahfili, MEB Basımevi, İst., 1971
- Danışmend, İ. İtami, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, Cilt:1, Türkiye Yayınevi, İst., 1971
- Derviş Ahmed, Menâkıb-ı Kemâl Ümmî, Millet Ktp., Ali Emiri. manzum:1323/1
- Dilçin, Cem, Örneklerle Türk Şiir Bilgisi, TTK Yay., Ank., 1992
- Düî Terimler Sözlüğü-1, İhlas Gazetecilik Holding, İst., ty.
- Eraslan, Kemal, "Yesevî'nin Fakr-nâmesi", TDED, Cilt. XXII, İst., 1977
- Eraslan, Kemal, Divan-ı Hükümet'ten Seçmeler, KTS Yay., Ank., 1983
- Eraydın, Selçuk, Tasavvuf ve Tarikatlar, 4. bs., Manisa Üniv. İlahiyat Fak. Yay., İst., 1994
- Ergin, Muharrem, "Câmî'î'nin Me'ânî'deki Türkçe Şiirler", TDED, Cilt:3, İst., 1949
- Ergin, Muharrem, Türk Dili, Bayrak Yay., İst., 1994
- Es-Seyyid Osman Hüüsî, "Ceddîm Ebu Hâmid", Samunî Baba [Dergisi], Yıl:1, Sayı:1 (Haziran 1994)
- Eşrefoğlu, Abdülrahman Rumi, Mûzekî'n-Nûrûs, Şirket-i Sahâbiyye-i Osmaniyye Mat, İst., 1327
- Eşrefoğlu Divanı, Tercüman 1001 Temel Eser, [İst], ty
- Evliya Çelebi, Seyahatnâme, Cilt:3-4, İst., 1314
- Gelibolulu Mesafâ 'Alî, Künhü'l Abbâr, Cilt:4, İst., 1277
- Gölpınarlı, Abdülbaki, Divan Şiiri- XV.-XVI. Yüzyıllar, Varlık Yay., İst., 1954

- Gölpınarlı, Abdülhakî, Kaygusuz Abdal, Hatayî, Kud Himmuet, Varlık Yay., İst., 1953
- Gölpınarlı, Abdülhakî, Melâmîlik ve Melâmîler, Devlet Mat. İst. 1937'den Tıpkıbasım, Gri Yayın, İst. 1992
- Gölpınarlı, Abdülhakî, Mevlana Müzesi Yazmalar Kataloğu. Cilt:III, Ank., 1972
- Gölpınarlı, Abdülhakî, Türk Ansiklopedisi "Hürûfîlik" Maddesi
- Gülcan, D. Ali, Karaman Veli'lerinden Şeyh Aliyü's-Semerikandi ve Kemal Ümmî, Özden Mat., İst., 1987
- Gürel, Şevket, İstanbul-Anadolu Evliyatları, Özyılmaz Ofset, İst., 1995
- Güzel, Abdurrahman, "Ahmed Yesevi'nin Fakr-nâme'si ile Hacı Bektaş Veli'nin Makâlât'ında Dört Kapı-Kırk Makam'ın Mukayesesi", Hacı Bektaş Veli [Dergisi], Yıl:2, Sayı:2, Ank., 1995
- Güzel, Abdurrahman, "Dini ve Tasavvufî Türk Edebiyatı", Türk Dünyası El Kitabı, 2.bst., Ank., 1992
- Güzel, Abdurrahman, "Tekke Şiiri", Türk Dili [Dergisi], Türk Şiiri Özet, Sayı:III (Halk Şiiri), Sayı: 445-450 (Ocak-Haziran 1989)
- Güzel, Abdurrahman, Kaygusuz Abdal, KB Yay., Ank., 1981
- Hacı Bektaş-ı Veli, Makâlât (Haz. Esat Coşan- Hüseyin Özbay), KB Yay., Ank., 1990
- Hâfiz Hüseyin Ayvânsarayî, Vefâyât-ı Ayvânsarayî, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi1375
- Hayasi, Teomü, (with the collaboration of İsmail Hakkı Akyoğlu) A Turkish Dialect in North-Western Anatolia-Bolu Dialect Materials-Institute for The Study of Languages and Cultures of Asia and Africa, Tokyo 1988
- Hazâ Kitâb-ı Pend-i İntihâb (Kutuncuoglu Arşivi'ndeki fotoçekimler-Bolu)
- Hickman, William C. "On the Manuscripts of the Divân of Ümmî Kemal", Journal Of Turkish Studies, In Memoriam Ali Nikad Tarlan (Ali Nikad Tarlan Hâzıra Sayısı), Volume:3, Cambridge 1979
- Hickman, William C. "Who was Ümmî Kemal", Boğaziçi Üniversitesi Dergisi, Hâşeri Bilimler- Humanities, Vols. 4-5, 1976-1977
- Hickman, William C., "Ümmî Kemal In Anatolian Tradition", Turcica, XIV, Paris 1982
- Hinze, Walter, Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd (Çev. Tefik Bıykoğlu), TTK Yay., Ank., 1948
- İsen, Mustafa, Acıyı Bal Eylemek -Türk Edebiyatında Mersiye, Akcağ Yay., 1. Baskı, Ank., 1995
- İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Divanlar Kataloğu, I, İst., 1947

- Kaan, Mustafa Ertuğrul, *Dört Kapı Kırk Makam*, Cür Kitâbevi, İst., 1972
- Karahan, Abdulkadir, "Dini Edebiyatta Kırk Hadis", *Türkiye [Gazetesi]*, 22 Aralık 1993
- Karahan, Abdulkadir, *İslam-Türk Edebiyatlarında Kırk Hadis Toplama, Tercüme ve Şerhleri*, İst.Üniv.Yay., İst., 1984
- Karatay, Fatmi Dehem, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*, Cilt III, İst., 1961
- Kavakçı, Y. Ziya, *İslam Araştırmalarında Usûl*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ank., 1991
- Kaygısız Abdal, Dügüşa (Haz: Abdurrahman Güzel) KTB Yay., Ank., 1987
- Kemâl Ümmî, *Risâle-i İmân*, Topkapı Sarayı Ktp., Hâlet Efendi, 178
- Kemâl Ümmî, *Risâle-i Vefât*, Süleymaniye Ktp., Ali Nihat Tatar Kütüphane, 702
- Kocatürk, Vasfi Mahir, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Edebiyat Yayınevi, Ank., 1970
- Komrapçı, M. Zekai, *Bolu Tarihi*, Vilâyet Müc., Bolu 1964
- Köprülü, M. Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 4. bs., Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ank., 1981
- Köprülü, M. Fuad, "Ozan", *Edebiyat Araştırmaları*, 2. bs., TTK Yay., Ank., 1986
- Köprülü, M. Fuad, *Eski Şairlerimiz-Divân Edebiyatı Antolojisi*, İst., 1934
- Köprülü, M. Fuad, *Türk Edebiyatı Tarihi*, 2.bs., Ömken Neşriyat, İst., 1980
- Köprülü, Mehmed, "Vilâyetnâme-i Subhân Şerâuddîn", *Türkiyat Mecmuası*, XVII (1972)
- Kutlu, Şemsettin, *Divân Edebiyatı Antolojisi*, Remzi Kitabevi, İst., 1983
- Kutucuoğlu, S. Zeki, "Bolu Tapu Sicil Müdürlüğünde Bulunan Ümmî Kemâl Tekkesine Ait Vakıf Kayıtları-I" *Bolu Üçtepe*, Yıl:4, Sayı:40 (Mart 1994)
- Kutucuoğlu, S. Zeki, "Bolu Tapu Sicil Müdürlüğünde Bulunan Ümmî Kemâl Tekkesine Ait Vakıf Kayıtları-II", *Bolu Üçtepe*, Yıl:4, Sayı:41 (Nisan 1994)
- Kutucuoğlu, S. Zeki, "Ümmî Kemal Hazretleri", *Bolu Üçtepe*, Yıl:4, Sayı:46 (Eylül 1994)
- Kutucuoğlu, S. Zeki, "Ümmî Kemal Vakıfları", *Bolu Üçtepe*, Yıl:4, Sayı:39 (Şubat 1994)
- Kutucuoğlu, S. Zeki, "Ümmî Kemal'in Hayatı ve Eserleri Hakkında Araştırmalar", *Bolu Üçtepe*, Yıl:4, Sayı:37 (Aralık 1993)
- Kırkçuzoğlu, Kemal Edip, *Seyyid Nesîmî Divânı'ndan Seçmeler*, 2.bs., KTB Yay., Ank., 1985

- Latîfî, Tezkire-i Latîfî, İst., 1314
- Levend, Ağâh Sırrı, Divan Edebiyatı (Kelimeler ve Remizler- Mazmunlar ve Meftunlar) 4. bs., İst., 1984
- Levend, Ağâh Sırrı, Türk Edebiyatı Tarihi, Cilt. 2/3s., TTK Basımevi, Ank., 1984
- Lund, Albert R., The Singers of Tales, fourth printing, Harvard University Press, Cambridge, 1981
- Muhammed El Arâbi El Azzûzî, Kur'ân-ı Kerîm Fihristi (Çev. M. Emin Esadoğlu), Sönmez Neşriyat, 2. bs., İst., 1971
- Sâdık Vicedânî, Tomâr-ı Turûk-ı Âliyye'den Halvetiyye, İst. 1338-1341
- Meccî Muhammed Celebi, Hadâ'ikü's-Şakâ'ik, Cilt.1, İst., 1269
- Mecmû'a., İst. Univ. Ktp., Türkiye Yazmalar;5677
- Mu'min-zâde Ahmed Hasib, Sillâ'î-Le'âfî, Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi;596
- Müstakim-zâde Süleyman Sa'dü'ddîn, Mecelletü'n-Nisâb ü'n-Nisâb ve'l-Kilni ve'l-Elkâb, Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi;628
- Naili Tumar; Tuhfe-i Nâilî, Cilt:2
- Nigâde İl Yılığı, 1973
- Özâr, Ahmet Yaşar, Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler, TTK Yay., Ank., 1992
- Oral, M. Zeki, "(Kemalî Ümmî)den Bir Ağâh", Akpınar, Cilt:1, Sayı:12 (Şubat 1936)
- Oral, M. Zeki, "Nigâde Hakkında", Akpınar, Yıl:5, Sayı:54-61 (Mayıs-Ekim 1941)
- Öztuna, Yılmaz, Abdulkadir Merâî, KTB Yay., Ank., 1988
- Özülk, Y. Nuri, Kur'an ve Sünnete Göre Tasavvuf, Yeni Boyut, İst., 1993
- Pakalın, M. Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, Cilt.1, İst., 1983
- Pala, İskender, Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü I-II, 2. bs., Akçağ Yay., Ank., 1989
- Pekolcuay, Necati-Seiçuk Eraydm, İslâmî Türk Edebiyatı, 3.bs., İrfan Yayınevi, İst., 1976.
- Pekolcuay, Necati, "Türk Dili ve Edebiyatına Atı: Bazı Metinleri İhtiva Eden YAZMA BİR MECMUA", TDİD, 1954 (aynı basım.)
- Rossi, Ettore, elenco dei manoscritti turchi della Bibliotheca Vaticana, Vatican, 1953
- Nüzhet, Türk Şairleri, Cilt.1, İst., 1935
- Sâdık Vicedânî, Tomâr-ı Turûk-ı Âliyye, Kadiriyye Silsilesi, İst., 1338-1340
- Sarı Müderris Şeyh Sinân, Divan (Salih Zeki Kocaçoğlu'nun özel kütüphânde; -Bolu)
- Şarı Müderris Şeyh Sinân, Divan, Milli Ktp; A. 3428/1

- Sarı Mâdenis Şeyh Sinân, *Divânı*, Süleymaniye Ktp., Yazma Başlıklar: 2635/2
- Serin, Rahmi, *Hayreddin-i Tokadı Hazretleri- Bolu ve İlçelerindeki Türbeler*, Yaylacık Mat., İst., 1995
- Solmaz, Mehmet, "Ömerî Kemal Hakkında" *Bolu Üçtepe*, Yıl:4, Sayı:38/39 (Ocak Şubat 1994)
- Solmaz, Mehmet, "Ömerî Kemal Hakkında", *Bolu Üçtepe*, Yıl:4, Sayı: 38 (Ocak 1994)
- Sümer, Faruk, *Çepniler*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İst., 1992
- Sümer, Faruk, *Safevi Devletinin Kuruluşu*, Güven Mat., Ank., 1976
- Tahirî'î-Mevîvî, *Edebiyat Lügati*, Enderun Kitabevi, İst., 1973
- Tapşaz, Mehmed, *Bolulu Himmîet* (Divan, Menzum Tarikatname, Adab-ı Hurde-i Tarikat), Gazi Üniv. SBE, Ank., 1995 [Basılmamış Yüksek Lisans Tezi]
- Tatçı, Mustafa, *Yunus Emre Divanı-I* (Çeviri), KB Yay., Ank., 1990
- Tatçı, Mustafa, *Yunus Emre Divanı-II* (Türkçe Metin), KB Yay., Ank., 1990
- Tatlısu, A.Osman, *Kemâlî-Hüsnâ Şerhi*, Seba Neşriyat, İst., 1993
- Temrin, Belkıs, *Tasavvuf Düşüncesinde Demokrasi*, KB Yay., Ank., 1995
- Timurtaş, F. Kadri, *Osmanlı Türkçesi Grameri*, 3. bs., İst. Üniv. Edebiyat Fak. Yay., İst., 1980
- Togen, Zekî Validî, *Bugünkü Türk İli Türkistan ve Yakın Tarihi*, İst., 1981
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Cilt:V, İst., 1982
- Uzman, Abdullah, "Kemâlî Ümmî", *Büyük Türk Klasikleri*, Cilt:3, Ötügen-Söğüt Yay., İst., 1986
- Uraz, Murad, *Türk Edip ve Şairleri*, Cilt:2, İst., 1999
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri*, 3.bs., TTK Yay., Ank., 1984
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin İlmîye Teşkilatı*, TTK Yay., Ank., 1965
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt:1-2, TTK Yay., Ank., 1983
- Ünver, İsmail, "Kemâlî Ümmî", *Bolu İli Halk Edebiyatı Sempozyumu* (2-4 Mayıs 1986), Bolu Kalkınma ve Tanıtma Vakfı Yay., Bolu 1987
- Ünver, İsmail, "Mesnevî", *Türk Dili, Türk Şiiri Özel Sayısı-II* (Divan Şiiri), Sayı: 415-416-417/Temmuz-Ağustos-Eylül 1986
- Ünver, İsmail, *Kemâlî Ümmî Divanı ve Türkçe Sözlük Dizini*, DTCE, Ank., 1968, (Basılmamış Lisans Tezi)
- Üşün, A. Kemaleddin, *Elfi Dört Farz Şerhi*,,
- Vilâyetnâme-i Sultân Şücaüddin*, Hacı Bektaş Halk Ktp., No:166-168

- Yunpınar, Ahmet, *Kemâl Ümmî Divanı'nda Mübâcât ve Tevhidlerdeki Âyetlerin Tesbiti*, Marmara Üniv. İlahiyat Fak. SBE, İst., 1993 [Basılmamış Yüksek Lisans Tezi]
- Yavuzer, Hayati, "Ümmî Kemâl Divanı'ndan Bir Manzume", *Bolu Üçtepe*, Yıl:3, Sayı:33-34 (Ağustos-Eylül 1993)
- Yavuzer, Hayati, *Şeyh İlahî'nin Esrâr-nâme'si*, Gazi Üniv. SBE, Anka., 1988 [Basılmamış Yüksek Lisans Tezi]
- Yazıcı, Tuhsin, "Safavîler", *İA*, Cilt:10
- Yılmaz, H. Kâmil, "XV. Asır Anadolu Mutasavvıfları Arasında Somuncu Baba'nın Yeri", *Somuncu Baba* [Dergisi], Yıl:1, Sayı:1 (Haziran 1994)
- Yılmaz, H. Kâmil, *Azîz Mahmûd Hüdâyî*, 3.bs., Erkam Yay., İst., 1990
- Yurd, Ali İhsan- Mustafa Kaçalin, Akşemseddin, Marmara Üniv. İlahiyat Fak Yayı., İst. 1994

